20

ETHICORVM ARISTOTELIS AD Nicomachum libri decem, Argyropilo Bizantio interprete.

IACOBI FABRI *Stapulensis Annotationibus, & παραφραστικῶς scriptis cõmentarijs, accessere demũ argumenta ad singula capita præfixa.*

LEONARDI ARETINI de Moribus Dialogus ad Galeotum.

Omnia multo quàm anteà castigatiora.

VINCENTI

LVGDVNI
APVD HÆREDES SIMONIS
VINCENTII.
M. D. XXXV.

IACOBI FABRI STA-pulensis carmen ad Paulum Aemylium.

Quid uirtus? quod sol medio clarißimus orbe.
Quid uirtus? Phœbe tota nitidißima nocte.
Quid uirtus? Roseus qui sydera ducit adortum
Lucifer. haud aliter lucens, ad lucida regna
Ipsa animos reuocat, uitæ dux, atq; magistra.
35 *Quid facit ipsa leuis flamma? eleuat, albicat, urit.*
Ipsa aqua quid? purgat. quid flos? quid cinnama? odorant.
36 *Sic leuat ipsa animam uirtus, sic flammat, & urit,*
Eluit, elutam proprio ipsa refundit odore.
Virtutes igitur, Sol, Phœbe, Lucifer, ignis,
Et flumen lustrans, & flos, & cinnama odora.
Quid uitium? quod nox, stygia de ualle tenebræ,
Quod chaos horrendum, & fœtum serpentibus atris,
37 *Quos mulcent diræ, genitæ sub nocte sorores*
Vltrices animæ. lachrymæq;, dolorq; sequuntur,
Et furia, & stridor. uis nos concludere paucis?
Virtus ad superos, uitia ad nigra tartara mittunt.
Mortales igitur meliora capeßite fata,
Et firmate animo, memoriq; reuoluite mente,
Virtutem cœlum, uitium feralis abyssus
Excipit, hæc tenebris, illud quoq; lumine gaudet.
Immortalem animum cognato reddite cœlo
(Quod breue, præcipitur) morum præcepta sequendo.

IACOBVS STAPVLENSIS, Reuerendo patri Ioãni Rellico, Episcopo Andegauensi, Confessori Regio.

Platonis in Protagora sententia uidetur esse, eas artes quæ ad uictum pertinẽt humanum, prouidentiam humanam repe-risse. quæ autem ad bene, beateq; uiuendum, summi dei munere mentibus mortalium infusas esse. Et non est dubium, sapientißime præsul, diuinam bonitatem mentibus humanis singulari quadam claritate illuxisse, ut disciplinas emitterent, quæ uitam nostram cum priuatam, tum publicam, diuinorum conformi quadam bonitate formarẽt, quæ morales appellantur. Cogitaui itaq; diutius, si cõmentarij luce redderentur clariores, & præsertim eæ quas Aristoteles benefico munere reliquit. tam honestum laborẽ tibi nõ placere nõ posse. & mihi honestius uisum est in re tam honesta ingeniũ periclitari quàm remissa, ignauaq; mente, id non attentare. Quapropter, præsul optime, paratos tuo nomini de moribus cõmentarios serena fronte suscipias, qui semper fuisti uirtutis ueræ custos, rigidusq; satelles. In hac litteraria expositione quantæ potui breuitati studui, quòd Aristoteles similis sit peritißimo architecto, qui ita sua ædificia parat, ut nihil desit addendum, nihilq; sine uitio se offerat demendum. Quæstionum, & argumentationum (nisi doctrinalium quæ in litera continentur) uiam non tenui, quòd mores non longa uerborum disceptatione, sed sana intelligentia & recta educatione (ut uult Plato,

pariter & Aristoteles)parentur. & quòd plerunq; contra agendorum propositiones ac regulas,contentiosos ex cogitare nodos,plus obesse quàm prodesse soleat auditoribus.Sunt enim hæ regulæ eorum,quæ semper aut pluri mum fieri nata sunt, & solum de talibus disciplinarum præcepta feruntur. contra autem, plerunque texuntur casuum monstra earum rerum, quæ nunquàm contingunt,neque contingere nata sunt, & falso disciplinæ calumniãtur.nullius enim disciplinæ officium est ad talia re spondere,ut neq; ad casualia.uerum cum talium nusquã meminerint disciplinæ, suo sanè silentio satis talia damnant. In unaquaq; uirtute adhortationes adiunxi, quòd ad beatæ uiuendum animos flectendi pondus aliquod habeant.Socrates enim hortando,Lysidem moralem fecisse, Laërtius autor est.Ad quod faciendum,exempla ex Plutarcho,Plinio,Herodoto,Halicarnasseo, Qu. Curtio,C. Tacito, Iustino, Laërtioq; deprompta sunt, frequenter carmina ex Virgilio,Ouidio,Horatio, Iuuenale, Hesiodo,alijsq; poëtis interserui,& si quis causam requirat, Horatius interroganti respondeat.quoniam

Dictæ per carmina sortes,
Et uitæ monstrata uia est,& gratia regum
Pierijs tentata modis.

Obscænitatem uerborũ etiam in fulminandis uitijs deuitaui,quòd huic disciplinæ maxime accommoda sit uer borum,sententiarumq; honestas.Est enim honestatis magistra. & proinde si præsente Lucretia timeremus eius impudenti uerbo offendere pudicitiam,tanto magis id no bis cauendum est,cum sermonem de temperantia agita-

mus,ut de ipsa uirginitate atq; pudicitia. quapropter de his disputantes, turpes casus effugiant, alioqui rem facient hac casta philosophia plurimum indignam. Tres li *teras,* Argyropili,*Leonardi, &* Antiquam *aliàs concilia ui,& capitibus & numeris,ut semper ad consimiles numeros,consimilis litera respondeat.& commentarium familiarem ad* Argyropilum *adiunxi, quòd in uertendo Aristotele magnæ diligentiæ fuisse commendetur.in paucis tamen & raro dissensionis phantasia apparet,quæ facile legentibus se ingerit.& commentarium conclusionibus,diuisionibus,diffinitionibus,corollarijs, & consimilibus distinxi,quò* Parisienses *suum philosophandi modum recognoscant.ad quorum utilitatem hæc euigilata, non qualia dignum esset,sed qualia potui dignitatis tuæ nomine transmissa sunt ad studiosos. faueant ergo uirtutũ amatores,memerintq; frequẽter à* Lyrico Poëta *edocti,quòd morum studium*

Aequè pauperibus prodest,locupletibus æquè,
Aequè neglectum pueris,senibusq; nocebit.

Vale.

ARISTOTELIS OPVS DE MORibus ad Nichomachum, Ioanne Argyropilo Byzantio traductore, adiecto familiari Iacobi Stapulensis commentario.

De uniuersali boni appetitu, ac finium diuersitate.

CAPVT I.

OMNIS ARS, *omnisq; doctri* 1
na, atq; actus, itidem & electio,
bonum quoddam appetere uide
tur. Quapropter bene ueteres
bonum ipsum id esse dixerunt,
quod omnia appetũt. Finium 2
autem differentia quædã esse ui
detur. Quidam enim sunt operationes, quidã præter has
ipsas, opera quædam. Atq; in quibus præter operatio 3
nes alij quidam sunt fines, in ijs ipsa opera sunt operatio
nibus præstabiliora. Cum uerò cõplures sint actus, & 4
artes, atq; sciẽtiæ, fit ut multi sint etiã fines. Medicinæ nã
q; finis, est sanitas, artis extruendarũ nauiũ, nauis, facul
tatis rei militaris, uictoria, & familiaris rei gubernandæ,
diuitiæ. Quæ aũt talium, sub aliqua una potẽtia sunt, 5
ut ars cõficiendorum frænorum, cæteræq; omnes instru
mentorum equestriũ effectrices sese habent ad facultatem

equestrem, & hæc cum illis, omnibusq; actio bellica ad militarem facultatem, & ad alias aliæ simili modo, in ijs omnibus fines earum quæ rationem architecturæ subeũt, magis sunt expetibiles, quàm omnes fines inferiorum. & illi enim horum gratia expetuntur. Atque nihil interest siue fines actuum, ipsæ sint operationes, siue præter ipsas aliquid aliud, ut in dictis facultatibus intueri licet.

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

Primum, argumentum decem librorum se of-
fert cognoscendum. Primus discutit de bono,
1 quòd ipsum omnia appetãt, de diuersitate finiũ,
de fine agẽdorum, quòd ciuilis sit facultatis, de
auditore morali, de sũmo bono, quòd bene edu-
catum esse oportet huius disciplinæ auditorem,
quòd felicitas non sit uoluptas, quòd non sit ho
nor, quòd non sit uirtus, quòd non sit diuitiæ,
quòd non sit idea, de fine perfecto, de felicitate,
& quid sit, de præceptis quæ decet in omni disci
plina obseruari, de cõcordia dictorum antiquo-
rum cum uera felicitate, de triplici bono, extra-
rio, corporis, & animi, de externis bonis, quòd
felicitati conducant, de modo quo acquiritur fe
licitas, quòd quis in uita dici queat felix, de for-
tuna, de ipso felice, de prosperitatibus & aduer-
sitatibus amicorum, & qualiter pertineãt ad de
functos, quòd felicitas bonum nõ sit laudabile,
2 de anima, & de duplici parte animæ. Secũdus
hęc, de uirtute ĩtellectiua, & morali, de excessu,
& defectu, de uoluptate, & dolore, de affectu, po
tentia, & habitu, de mediocritate, de uirtute mo
rali quid sit, de mediocritatum dispositione, de
uerecundo, stupido, impudorato, de indignante
inuido, maleuolo, de oppositione tum extremo-
rum inter se, tum ipsorum ad medium, de præce-
3 ptis quæ ad ipsum mediũ ducũt. Tertius hęc,

de uoluntario, & inuoluntario, de his quæ fiunt maiorum malorum metu, an sint uoluntaria: de circũstantijs & regulis prudentiæ. Quid uoluntarium, & quid inuoluntarium: de electione, & quid sit: de cõsultatione, de uoluntate, & uoluntate affectabili, de ijs quę in nostra sunt potestate, de fortitudine, de forti, de insano, de audace, de timido, de quinq; modis fortitudinis non ueræ, de temperantia, de cupiditate, de temperante, de intemperante, & insensibili.

Quartus hæc: de liberalitate, liberali & prodigo, de magnificentia, magnifico, circa decorum rudi, ac sordido, & pusillo: de magnanimitate, magnanimo, lento, & pusillanimo: de modestia, modesto, ambitioso, & honoris appetitione uacante, de mansuetudine, mansueto, iracundo, & ira uacuo: de affabilitate, de affabili, de placido, de adulatore, & contentioso: de ueritate, de uerace, de arrogante, dissimulatore, delicato, & malitioso: de comitate, de comi, de scurra, & rustico: de uerecundia. 4

Quintus hæc: de iustitia: de iniustitia: quid iustitia: quid iniustitia: de modis iniusti: de ꝓportionalitate: de iusto distributiuo: de iusto cõmutatiuo: de lucro: de repassione: de numo: de indigentia: de iniuria: de iusto ciuili: de iusto herili: de iusto œconomico: de iusto naturali: de iusto legitimo: de triplici nocumento, quod alijs irrogatur: de pati iniuriam: de æquitate & bonitate: de æquo & bono, & quid ęquus & bonus. & de eo quod est iniuriam facere. 5

Sextus hæc: de recta ratione: de duplici uirtute: de partibus animæ: de principijs agẽdi: de electione: de quintuplici habitu intellectus: de sciẽtia: de arte: de prudẽtia, & quid sit: de intellectu: de sapientia: de partibus prudẽtiæ: de bona consultatione: de sagacitate: de sentẽtia. ad quid sa- 6

pientia & prudẽtia prosint: de insita uirtute: de connexione uirtutum & prudentiæ.

7 Septimus hæc: de heroica uirtute: de continẽtia: de incontinentia fera: de incontinentia iræ: de differentijs uoluptatum: de uitio humano: de incontinente: de continente: de molli: de cõstante: de speciebus incontinentiæ: de pertinace: de uoluptate.

8 Octauus hæc: de amicitia: de speciebus amicitiæ: de amicitia in excellẽtia: de speciebus reipublicæ: de amicitia regia: de paterna: de œconomica: de fraterna: de sodalitia: de filiali: de du duplici iusto: de compensanda amicitia: de abdicatione.

9 Nonus hęc: quid amicis debetur: de soluenda amicitia: quo modo se sit habẽdum ad amicum: de operibus amicitię: de prauis: de beneuolẽtia: de concordia: de beneficẽtia: de amatore sui: de felicis amicis, de numero, de fortunis: de præcipuo munere amicorum, & fugienda amicitia malorum.

10 Decimus hæc: de uoluptate: de felicitate contemplatiua: de felicitate actiua: quòd operatio præcipuum sit: de operis peroratione. Sed hæc omnia, ex subiecta formula melius deprehenduntur.

Præcedentes numeri libros designant, sequentes uerò in unoquoque librorum Aristotelis descriptis numeris respondent.

Ars, habitus rectè faciendi. ut ars domificatoria, habitus est rectè domos extruēdi. & de arte in sexto huius. Nomine doctrinæ, sciētias, intellectus, sapientiamq; cōprehendimus. Sciētia enim doctrina est rectè ex demōstratione cognoscēdi. Intellectus uerò, doctrina rectè principia intelligendi. Sapientia, intellectus, & sciētia eorū quæ in natura sunt maxime honorabilia. de sciētia & ītellectu, & sapiētia amplius in sexto huius. Voluit & Socrates moralē uirtutem, doctrinā quādā eē, bñ beateq; uiuēdi. sed de ea amplius in secūdo huius. Et artis operatio, propriè effectio dicit. uirtutis moralis, actus, atq; actio. scientiæ uerò & intellectus & sapientiæ, contēplatio. Electio, est uolūtatis operatio, quæ ex cōsilio prouenit. & de electione in tertio. Triplex est uita: una effectiua, qua uiuunt ij qui aliqua arte mechanica sibi uitā comparāt. Altera, actiua, qua uiuunt ij qui prudētiæ, uirtutibusq; moralibus insistunt: ut fortitudini, tēperantiæ, liberalitati, iustitiæ. Tertia, est contemplatiua, qua degunt qui scientijs & sapientię incūbunt. Prima est infima, tertia summa, & actiua media. Per primā imitamur deū ut artificē uniuersorumq; actorē: per secundā, ut prouidētem: per tertiā ut separatū, atque in se in otio & trāquillitate manentem. Primæ uitæ operationes, effectiones, opificiaq; nuncupātur: secundæ, actus, actiones atq; electiones: & tertiæ, contēplationes, ut præcedentes continēt annotatiūculæ. Et cū Aristoteles dicit ars, uitā tangit effectiuā: cū doctrina, uitā contēplatiuā. nam & scientia, & intellectus, & sapientia, doctrinæ sunt. cum uerò dicit actus, itidē & electio, uitā tangit actiuā moralē atque administratiuā. Igitur oīs uita, & effectiua & actiua & contēplatiua, hominibus boni gratia indulta est. Appetere bonum, est

Triplex hominis uita.

ars, vita effectiua, doctrinam contemplatiuam Arist: intelligit

ſuapte natura in bonum ferri, inſtigi, inclinari, ordinariq́. Omnia, omnia ordinata. Ordinatorũ regula. Semper imperfectiora perfectiorũ ſunt gratia. homo enim ſolus à ſuæ naturæ diuinitáte, ſuiq́ finis rectitudine deuians: plerũque ſuas operationes ad deterius inordinat, ac peruertit. hinc pēdet omne malũ, hinc luctus, hinc lachrymę, hinc noſtrũ exilium: hinc flagella experimur diuinæ clementiæ, nos oberrātes ad uitæ rectitudinē (ceu pius pater ſolet filios) reuocantis frequenter: hinc duriſſima fata. Et ad noſtras operationes ordinandas, & ad noſtræ digniorís uitæ rectitudinē conſequendā, hæc diſciplina toto conatu nos adiuuat, uiam præbet, & præceptorũ face illuminat. hāc ergo tuti, præceptorũ uirtutis terite orbitā, qui boni, qui recti, quiq́ ordinati eſſe cupitis: & memētote frequēter huius Stoicorum ſentētiolæ. Semita certe

Iuuena. ſaty. 14. *Tranquillæ per uirtutem patet unica uitæ.*

2 Finis, eſt gratia cuius quicquā eſt, quicquā'ue ſuſcipitur agendũ. Finiũ quidā eſt ſuapte natura, quidā uerò noſtra indigentia. Finis ſuapte natura, ſemp natura melior eſt ijs quæ in ipſum ordinantur: ut felicitas melior uirtutibus. Finis autē noſtra indigentia pro noſtro indigētiæ modo melior eſt ijs quæ in ipſum ordinantur: ut ſanitas, pro indigentia noſtra melior quàm medicina: & grex, pro indigētia noſtra melior quàm paſtor. hinc fines artium facit indigentia noſtra à dignitate naturæ degenerare. prudēs aũt in naturales fines dirigit. ſunt em̃ factiui habitus ſuapte natura actiuorũ, cōtemplatiuorũq́ gratia. Quò fit ut ſine prudētia artes degenerent, & eas in ſuos fines nō dirigamus. eſt em̃ prudētia, oīm certa regula. Opus, eſt quod ex operatione re

4 linquitur: ut ex domificatione, domus. Diui-

tiæ sunt possessiones, ut agri, prædia, greges, pecuniæ & similia: quæ diuina prouidentia boni usus gratia mortalibus impartitur. Ars archi 5
tectonica, ars principalis, ars præcipua & quæ dominatur. Fręna, ephippia, phaleræ, equorũ sunt ornamẽta. quid frænũ est, notũ est. Ephippia, sellæ quibus equis insidetur. Phaleræ, uniuersæ equorũ instructuræ, apparamẽtaq;. Sed dubiũ surgit, quo pacto sequatur: oĩs ars, oẽmis doctrina, oĩs actus, itidẽ & electio, bonũ quiddam appetere uidẽtur. appetũt igitur oĩa bonũ. Cui paucis satisfaciendũ est. Eorũ quæ in rerũ uniuersitate ordinata sunt, quædã ab ipso bono proxime fluunt, & hęc ordinatissima sunt, quædam à natura, & hæc secũdũ ordinationis tenẽt locũ: & semper in ipsum bonũ, boniq; assimilatione toto conatu nituntur nõ impedita. quędã uerò ab humana mẽte, ut artes, doctrinæ, actus, & electiones. quæ quidẽ minus ordinata sunt: quandoquidem ab humana ratione, & arbitrio (quæ mutabilia sunt, & quæ plerũq; oberrant) proficiscũtur, suamq; ordinationẽ suscipiũt. Fit itaque rectè si omnis ars, omnis doctrina, oẽmis actus, & electio quæ minus ordinata sunt, bonũ appetant: ut tãto magis reliqua quæ multo magis ordinata sunt, ipsum bonũ appetant. & hæc argumentatio, omnis ars, omnis doctrina, omnis actus, itidem & electio, bonum quoddã appetere uidẽtur: igitur omnia bonum appetunt: non à parte ad totum, sed à minori ad maius intelligenda est. perinde ac si hoc pacto argumen tetur: omnis ars, bona est: igitur tanto magis omnis uirtus intellectualis. Ars, ars mechanica atque seruilis. Neque hic referat quicquam sic enuntiare: bonũ est quod appetunt oĩa, uel hoc pacto: quod appetũt oĩa, bonum est. Nam indignum, nefasq; putetur: uirtutum disciplinam so

phiſmate uiolari,uerum & quamcũq; aliam ſe-riam,grauemq; doctrinã.Sed hæc logicalia miſ ſa faciamus. Et quia de expoſitione literę,qua propter bene ueteres bonum ipſum id eſſe dixe-runt, quod omnia appetũt : inter Argyropilum & Leonardum controuerſia eſt. nam Leonar-dus propter articulum græcum quem Ariſtote-les ad bonum adiecit : altiorem intelligentiam manifeſtè ſenſit. idcirco Leonardus hoc pacto literam interpretatus eſt,quapropter bene oſtẽ-derunt ſummum bonum quod oĩa appetunt. & Argyropilus articulum exprimens, per prono-men,ipſum,expreſſit, ut primo in loco poſitum eſt.quãuis & pronomen ipſe in ſacris literis nõ-nunquàm diuina ſit particula:ut tu autem idem ipſe es, & in ſexto capite huius. quocirca licet hic aliquãtulum illius diuinioris ſenſus gratia longius euagari. Moralis certe uita nihil aliud eſt,quàm quædam in hominibus diuinorũ imi-tatio,& quantum nobis conceditur, ad diuina conformatio. & contra: malum nihil aliud eſt quàm ab huiuſmodi diuinorum imitatione ab-ſceſſus,diſſimilatioq;. & oĩa quæcunq; ordina-ta ſunt,ſummo bono,ſummeq; appetibili quan tum ſua natura fert:aſſimilari nituntur.ut hoĩes per artes aſſimilantur quantũ ipſis conceditur, omnium rerum artifici.& per uirtutes morales, quibus res moderantur humanę,aſſimilant̃ ipſi bono rebus omnibus ꝓuidenti.& per ſcientias, aſſimilantur ipſi omnia ſcienti. per intellectus, oĩa intelligẽti.& per ſapiẽtiã,ipſi ſummè ſapiẽ-ti.& hæc ſuæ ſummæ bonitatis ueſtigia ipſi pla cere putant, ipſaq; acceptare:haud aliter quàm principi numiſmata,ſua quidẽ effigie inſignita placere ſolẽt.Et inter oĩa quæ deus oĩm rerũ pa rens,ſummaq; bonitas in hoc ſenſibiliũ mundo clauſit:nihil uſque adeò in tot, & tantis natum

eſt ipſum

est ipsum imitari, & in tam pulchris suæ bonitatis dotibus atque uestigijs ipsi assimilari, atque ipse homo: qui diuinitatis sibi concessa forte nõ abutitur, quiq; finem ad quem ipse natus est sequitur. Idcirco solus in hoc inferiori mundo, felicitatis (quam paulò post Aristoteles inuestigabit) capax est. Et re uera propter huiusmodi ad ipsum bonum toto naturæ conatu assimilationem, ipsum bonum, summumq; bonum omnia appetere dicuntur. Si enim omnia à sole orta uideres, & ea diutius contemplatus, uideres unumquodq; quantum posset, quantumq; suæ uires ualerent, niti assimilari ipsi soli: & quanto quid ipsi soli similius euaderet, tanto id melius esse cognosceres atque felicius. quid tum in illo pulchro rerum certamine ad assimilandum soli existimares, quid cogitares: nisi res omnes maximè solem desiderare, cuius tanto studio assimilationem quærunt, uestigiaq; requirunt? & si possent, nunquàm quiescerent priusquàm ipsum solem essent assecutæ. Sed de illo diuiniore sensu hactenus. In quo patet, neq; Leonardum neque Argyropilum in sua tralatione esse calumniandum. nunc autem ad literæ declarationem procedamus.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Primum caput quinq; conclusionibus partitum est. Prima conclusio. Omnia bonum appetunt. Nam omnis ars, omnis doctrina, omnis actus, idẽtidem & electio, bonum quoddam appetere uidentur: appetunt igitur omnia bonum. Quò fit ut ueteres bene bonum ipsum diffinierint: idipsum esse quod omnia appetunt. 1

Secunda conclusio. Quædam inter se finium diuersitas comperitur. Nam finium quidam est operatio, ut artis citharizandi finis operatio 2

est, fidium scilicet pulsatio: & quidam opus ipsum, ut domificationis finis est ipsa domus: quæ quidem non operatio, sed opus est. finium igitur inter se quædam diuersitas, uarietas, dif-
3 ferentiaq; est. Tertia conclusio. Quorum ope ra sunt fines, opera ipsa ipsis operationibus præ stant, præstabilioraq; sunt. Nam quorum opera sunt fines, operationes ipsæ ipsorum operũ gra-tia suscipiũtur. sunt igitur talia opera ipsis ope-rationibus præstabiliora. finis enim ijs quæ in
4 ipsum ordinantur, præstabilior est. Quarta conclusio. Multarum scientiarum & artium, multi fines existunt. Scientiarum quidem, nam arithmeticæ finis est numerus, numeriq; cogni-tio: geometriæ, magnitudo, & medicinæ finis est sanitas, & reliquarum scientiarum finis ali-quis alius est. Artium uerò, nam artis nauifa-ctiuæ finis est est ipsa nauis: & artis militaris, ui ctoria. artis uerò rei familiaris, domusq; curan-dæ finis est diuitiæ. notum igitur est, multarum scientiarum atque artium multos esse fines. & de actibus ut de scientijs & artibus idem est iu-
5 dicium. Quinta conclusio. Quando uariæ ar-tes sub una architectonica, præcipuaq; arte con tinentur: ipsius architectonicæ atque præcipuæ artis finis, finibus aliarum artium principalior est. Vt artes quarum hæc frænorum factiua est, hæc ephippiorum, hæc phalerarũ: sub arte con-tinentur equestri. Hæ autẽ, & ars equestris, om-nisq; sua operatio, sub arte militari ut sub archi tectonica, præcipuaq; continentur: ideo artis e-questris finis, principalior est finibus artiũ fræ-norum factiuarum, ephippiorum, atque phale-rarum. & artis militaris finis, principalior ac expetibilior finibus artis equestris, & artium frænorum factiuarum, reliquorumq; apparatuũ equorum. Nam artium effectiuarum huiusmodi

apparamentorum fines, gratia finis ipsius artis equestris existunt. & rursus earum artium, & artis equestris fines, ipsius artis militaris gratia, suiꝗ finis consimiliter existunt. igitur finis equestris, finibus frænorum factiuæ, & reliquarum prædictarum artium expetibilior: & finis artis militaris, ipsius artis equestris fine, finibusꝗ inferiorum artium itidem principalior, expetibiliorꝗ & æque in omnibus promptum est cognoscere, cum uariæ artes sub una architectonica, præcipuaꝗ continebuntur: ipsius architectonicæ finem finibus sub se contentarum artium principaliorem ac expetibiliorrm esse. & in hoc ars ipsa imitatur naturam. siquidem in tali ꝓcessu minus principales artes, minusꝗ perfectæ, perfectiorum sunt gratia. id enim natura ipsa facit. Et nihil hic refert an finis architectonicæ artis operatio sit, an sit opus. nam semper finibus inferiorum, contentarumꝗ artium, principalior expetibiliorꝗ habebitur. Et id non modo in artibus uerũ est: sed in scientijs, & uirtutibus idem quoꝗ reperitur. ut si plures scientiæ unius gratia suaptè natura sunt petitæ. earum fines illius fine minus præcipui, minusꝗ expetibiles sunt. & si plures uirtutes unius gratia expeti natæ sunt, illarum quoꝗ fines illius principalis uirtutis fine minus sunt expetibiles. sed de his hactenus.

Quòd unus agibilium finis, qui ciuilis sit facultatis.

CAPVT II.

6 SI igitur quispiam rerum agendarum est finis, quem nos propter seipsum, cætera autem propter hunc uolumus: neque fit ut omnia propter aliud expetamus (esset enim hoc modo sine ullo fine semper abitio: atque hinc noster appetitus inanis uanusq; resultaret) constat hunc talem finem, summum bonum, ipsumq; optimum
7 esse. Et ad humanam igitur uitam, magnam huiusce cognitio opem affert. Nam ut sagittarij, signum haben-
8 tes, magis id quod oportet attingere possumus. Quod si ita sit, enitendum est hunc ipsum figura quidnam sit comprehendere, & cuius sit scientiæ uel facultatis perci-
9 pere. Videbitur autem eius esse: quæ maxime dominatur, maximeq; rationem subit architecturæ. Talem autem sese offert ipsa ciuilis facultas. hæc enim & quas scientias in ciuitatibus esse & quales quenque discere, & quousque oportet, instituere solet. Eas prætereà facultates, quæ summis afficiuntur honoribus: ut rei militaris, reiq; familiaris facultatem, ac oratoriam artem, huic subesse facultati uidemus. Cum igitur cæteris actiuis scientijs hæc utatur, & leges ferat, atq; instituat quid quisque agere, & à quibus abstinere debeat: huius finis, cæterarum omnium facultatum continet fines. Quò fit ut hic finis sit bonum ipsum humanum. Quanquàm enim unius hominis idem & ciuitatis est bonum, ciuitatis tamen comparare conseruareq; bonum, maius atq; perfectius esse uidetur. Nam amabile est, etsi uni soli: maius

autem atq; diuinius est si genti ciuitatibusue sit acquisitum, partumq; conseruetur. hæc igitur appetit hæc doctrina, cum sit facultas quædam ciuilis.

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

Virtutum operationes, & quæ ad ipsas perducunt, actiones nuncupamus. Agenda & agibilia, sunt operationes ex uirtute, aut ad parandā uirtutem susceptibiles: item & ipsæ ex operationibus acquisibiles uirtutes. 6 Ciuilis facultas, est quæ circa administrationem legū, iusticiæq; legitimæ tota desudat. 9 & cum tres sint reipublicæ species, regia, optimatum, & censupotentū: hæc ciuilis facultas, uniuersæ dispensatiua iustitiæ, cuncta in rebus mortalibus in imagine primi disponens, gubernans, cunctisq; solicite prouidens, maxime debet in rege lucere, post quem in optimatibus, & ultimo loco in censupotentibus: in cæteris autem particulariter, ut hanc prouidentiæ legem, tanquàm diuinæ gubernationis similitudinem reuerenter admittentibus, obsequentibus, omnem uitæ honestatem prosequentibus, & omne uitium tanquàm labem diuinæ assimilationi contrariam, Eumenidumq; afflatum fugientibus. Lex enim & iusticia, est administratoriæ dei prouidentiæ quoddam signaculum ac imago, & tanta lux de cœlo nobis effulsit: &(ut inquit Euripides) etiam Hespero, Luciferoq; splendidior. sua uerò opposita, è profundis emersere tenebris. Et hæc moralis disciplina, quæ ethicen, politicen, & domesticam complectitur disciplinam: omnia continet quę sancta ciuilis facultas, augusta quadam maiestate exeq curare debet. Quò fit ut hac morali disciplina, nulla sit accōmodatior regibus, optimatibus, & omnino rerum gerēdarum administratoribus: nulla item subditis utilior. &

Tres reipublicę gradus in qbus relucere debet ciuilis facultas.

Euripides.

Tres moralis disciplinæ partes.

de huiusmodi iustitia & iustitiæ administratiua facultate, quintus & octauus huius nonnulla differunt uberius. Fit etiam recte, ut ciuilis facultatis nomine, moralis philosophia obaudiatur, intelligaturq́, ut, ab ipsis possidet, qui rem publicam gerere, gubernareq́ habent. Nam hęc disciplina, in illis gubernandi, atque ad beatam uitam dirigendi habet autoritatem: in inferioribus autem, obsequendi legem. Quò fit iterum, ut cum omnibus, tum singulis prosit plurimum hæc disciplina, tum superioribus tum inferioribus & subditis: præsertim tamen in ipsis rerum agendarum administratoribus lucet, consequiturq́ principaliter suum finē: & nomen sibi adsciscit, ut in illis ciuilis appelletur facultas. Vt concluditur agendorum unum finem esse, qui agibilium summum bonū est: ita quoq; & contemplabilium unum finem, eorum summum bonum concludere liceret. & id quidem sapientiæ contemplatio est. Et sensibilium unum finem, eorumq́ optimum: id autem homo est. Et cum duplex sit uita: hæc actiua, illa uerò contemplatiua: actiuæ uitæ summum bonum, hoc in loco proponit Aristoteles, qui finis agibilium est. & in decimo huius moralis institutionis, uitæ contemplatiuæ summum bonum prosequitur. Et quoniam iam diximus moralem uitam nihil aliud esse quàm diuinorum quandam imitationem, assimilationēq́: pium est unde hæ duæ uitæ pendeant, intentionem philosophorū agnoscere. Deus enim qui idem uniuersorum summū bonum est, bifariam consideratur. Vno modo ut in se manens diuinitate plenissimus, sapientissimus, per se sufficientissimus, felicissimus, & seipsum solus, ut est, cognoscens. Alio uerò modo quasi seipsum extrà propagans, & suæ bonitatis exuberantiā latè diffundens, cuncta dispo-

Duplici summi entis consideratione, duplicem elici uitam.

tiens, gubernans omnia, cunctisq; prouidens suf ficientissime. Per uitam itaq; contemplatiuam, nos huius uitæ boni summitatem (quantũ mor talibus conceditur) adepti: ipsum imitamur in sua diuinitate manentem, seipsum ut est contem plantem, sapiẽtissimum, optimumq; rerum om= nium finem. Per uitam uerò actiuam (si in ea re= cte uiuamus) ipsum imitamur, ut rebus omni= bus suam bonitatem communicantem, omnia suauiter disponentem, sapienter gubernantem omnia, omnibusq; solicite prouidentem, & ut optimum atq; felicissimum rerum omnium pa= trem atq; regem. Et quemadmodum per hęc sen sibilia ad iuisibilia dei ritè aspiramus: ita quoq; ex agibilium uita, ad contemplatiuam recto or dine assurgendũ est. est enim actiua administra= tiuaq; uita, ut terrena & sensibilis. contemplati ua uerò, ut diuina, atq; inuisibilis. Et cũ Aristo= telicus philosophandi mos sit semp ex sensibili bus nos ad diuina traducere: nihil mirũ hic uide ri debet, si primo de felicitate actiua ꝓsequit̃, & si primo summi boni uitę actiuæ nobis ꝓponat exẽplũ. ad qđ ut ad signũ totã actiuę mẽtis aciẽ intẽdamus, & oẽs nostras dirigamus actiones.

SECVNDI CAPITIS COMMENTA-
RIVS AD LITERAM.

Secundũ caput tribus conclusionibus & uno corollario partitum est. Prima conclusio. Re rum agẽdarum unus est finis, qui agibiliũ sum= mum bonum est. Nam si ullus est rerum agẽda= rum finis, quem propter seipsum, & reliqua agi= bilia omnia propter eundẽ uelimus, neque ipse iterum inter agibilia alterius gratia petendus sit: is profectò agibilium summum bonum est. atqui rerum agendarum tali unus finis est, qui propter seipsum est, & propter quẽ reliqua om= nia expetimus agibilia, & qui rursum inter agi=

bilia nõ alterius expetitur gratia. alioqui si inter agibilia semper alterius expeteretur gratia: hic processus euaderet infinitus,& noster naturalis appetitus,irritus,uanusq; haberetur. id autem ita esse non potest.nam nihil in natura frustrà,uanum,otiosumq; fit unquàm. in rebus igitur agendis unus est finis, qui agibilium sum-
7 mum bonum est. Secunda conclusio. Plurimum ad nostram uitam conducit huius summi boni cognitio. Nam ad ipsum cognitum, omnes actiones, operationesq; nostras dirigemus: haud secus ac sagittarij omnes, sagittas dirigũt ad signum.atqui hoc facientes facilius nostrum finem adipiscemur.conducit igitur ad nostram uitam non parum, huius summi boni cognitio.
8 Corollariũ.Quapropter quid huiusmodi bonum sit,& cuius facultatis,annitendum est rudi minerua comprehendere.Nam(ut dictum est)id cognoscere,ad nostrã uitam conducit, momen-
9 tumq; habet plurimum. Tertia conclusio.Id summum agibilium bonum optimusq; finis ciuilis facultatis esse uidetur. Nec ab re quidem.

Primo,nam merito eius facultatis existit,quę maximè dominatur,præsidetq;,& quæ maximè omniũ ut architectonica, principalissimaq; est. talis autem est ipsa ciuilis facultas : utpotè quæ omnia in ciuitatibus instituat, ut quæ disciplinæ sequendæ, quid discere oporteat, & quantum,& quid fugere. igitur eius est summus agibilium finis. Secundo, Huic facultati summũ agendorum bonum iure tribuendum est, quæ actiuas facultates honoratissimas sub se continet,& quæ illis utitur. nam perfectio eius finis, aliarum fines facultatum meritò continebit.atqui ciuilis facultas talis esse uidetur. continet enim sub se facultates rei militaris & oratoriã, quæ honoratissimæ sunt:& domesticam, & re-

liquas omnes actiuas disciplinas, illisq; utitur quoties earum operam desiderat, aut ut leges ferat, aut ut quid agendum sit instituat, à quo'ue sit abhorrendum, abstinendumq;. id igitur summum bonum, ciuili facultati tribuendum est.

Tertio, Huic facultati id summū bonum asciscendum est, quæ plurimum bonum intendit, ut quæ magis sit diuini boni, summęq; ęmula prouidētiæ. quamuis enim simile sit unius bonum, & communitatis bonum: maius tamen, perfectius, ac diuinius ipsi cōmunitati bonum comparare, comparatumq; conseruare, quàm uni soli. etsi amabile sit hoc pacto unius bonum, amabilius tamen gentis, ciuitatumq; bonum: nam id pulchrius, amplius, diuiniusq; habetur. at ciuilis facultas maximè omnium, plurium, atque communius bonum intendit, ac circa id sua tota desudat opera. igitur summum agibilium bonum, optimusq; eorum finis, ciuili facultati merito tribuendum est. Et de iustitia quæ huius facultatis robur existit: quintus huius diligētius discutiet, eritq; eo in loco id notius, quod iā hic rudi quasi effigie prætactum est.

De modo procedendi, & auditore morali.

CAPVT III.

Dicetur autem satis, si declarabitur perinde atq; subiecta materia postulat. ipsum enim exactum non est in omnibus simili modo rationibus flagitandum: sicut nec in ijsce quæ per artem conficiūtur. Honesta autem & iusta, de quibus ciuilis considerat, tantam differentiam, errorem'q; habent: ut lege tantum esse uideātur, & non natura. talem etiam quendam errorem habent

& ipsa bona: quia compluribus ex ipsis accidunt detrimenta. iam enim quidam ob diuitias: quidam ob fortitudinem periere. amabile igitur est de talibus atq; ex talibus dicentes, grosso modo, figuraq; uerum ipsum ostendere, & de ijs quæ sunt plerunque, atque ex talibus dicentes talia & concludere. eodem modo & unumquenq; auditorem ea quæ dicuntur acceptare oportet. est enim eruditi, exactum ipsum eatenus in unoquoq; genere flagitare, quatenus fert ipsius rei natura. Simile nanq; uidetur esse mathematicum suadentem probare: & ab oratore

11 *demonstrationes exigere. Atqui bene quisque iudicat ea quæ cognoscit, & ipsorum bonus est iudex. is ergo in unaquaq; re bene iudicat qui in illa est eruditus. absolute autem, qui est in omnibus eruditus. quapropter iuuenis, ciuilis disciplinæ non est idoneus auditor. Est enim rudis actuum uitæ. Ex his autem, & de his ipsæ rationes efficiuntur. Prætereà cum perturbationes sequatur, uanè, sineq; utilitate audiet: quippè cum finis non cognitio sit, sed actio. Interest autem nihil iuuenis sit ætate, an moribus iuuenis similis. non enim defectio est ob tempus, sed quia uiuit & persequitur singula cum perturbatione. talibus enim inutilis fit ipsa cognitio: perinde atque*

12 *incontinentibus ipsis. Ijs autem qui suas rationi subijciunt appetitiones, cum rationeq; agunt: magnam afferre potest utilitatẽ. De auditore igitur, & quonam modo rationes sunt acceptandæ, quidq; proponimus, tot exordij loco sint dicta.*

TERTII CAPITIS NOTÆ.

Dicuntur plæraque & honesta & iusta, errorem, discrepãtiamque habere: quòd uno tempore facta, & honesta & iusta sunt: alio uerò, inhonesta atque iniusta. & uno loco facta, & personis quibusdam, & honesta & iusta: alio uerò loco, alijsque personis, inhonesta atque iuiusta, Ex his autem & de his. Ex his, dicitur propter principia quæ in ratiocinationibus prudentis sumuntur, quę de agendis actibus'ue humanis sunt. Et de his, dicitur propter cõclusiones quæ ex illis principijs colliguntur. quæ quidem etiam sunt de actibus humanis. Defectio, impedimentũ consequendæ utilitatis ex auditione huius disciplinę. Quod notat Aristoteles multos iã propter diuitias & alia pleraque similia bona, perijsse: clamat hoc & Satyricus. Iuuenalis sat. 10

Nocitura toga, nocitura petuntur
Militia, & torrens dicendi copia. multis
Et sua mortifera est facundia. uiribus ille
Confisus perijt, admirandisq; lacertis.
Sed plures nimia congesta pecunia cura
Strangulat: & cuncta exuperans patrimonia census.

Ergo, ne in hæc fortunæ bona ruatis præcipitiores, ne tot curis, tot uigilijs, totque sudoribus uestra quęrite detrimenta: sed uirtutem quærite magistram, quæ uos mediocritate cõtentos esse oportere docebit. siquidem rerum mediocritas (ut sapienti Soloni placet) non rerum copia felicem facit. Solon. Iuuenis non tantum quòd ætate iuuenis sit hic intelligitur, quantum qui iuueniles affectus, uoluptatesque ac perturbationes sequitur, ut plerumque ea in ætate iuue-

nes facere solent. quò fit ut quis statim deprehẽdatur iuuenis: qui studium de moribus non sapit, & qui de uoluptatum blanditijs sermones libenter admittit, etsi etiam ætate sit canescens. Qualis autem sit ætate iuuenis, & quàm perturbationibus obnoxius: nos docet Horatius.

Horatius in arte poëtica.

Gestit paribus colludere, & iram
Colligit ac ponit temerè, & mutatur in horas
Imberbis iuuenis, tandem custode remoto
Gaudet equis, canibusq́;, & aprici gramine campi:
Cereus in uitium flecti, monitoribus asper,
Vtilium tardus prouisor, prodigus æris.

Sed O iuuenes, præsertim quos studiorum detinet amor, si uirtutum studia non sequimini: uitium rete suum tetendit, in quod protinus decidatis præcipites ac miseri. Duę enim uiæ sunt, hæc uirtutis, illa uerò uitiorum. & ut in uia uirtutis ambuletis, aut in amplissima uitiorũ deuia oberretis, necesse est. Et proinde uos idem autor ex Stoicorum præceptis ad uirtutis studia totis uiribus, totisq; lacertis incumbere am monet hunc in modum.

Idem episto. ij. libro. j.

Et ni
Posces ante diem librum cum lumine, si non
Intendes animum studijs, & rebus honestis:
Inuidia uel amore uigil torquebere. Nam cur
Quæ lædunt oculos festines demere: si quod
Est animum, differs curandi tempus in annum?
Dimidium facti qui cœpit habet. sapere aude,
Incipe. Viuendi qui rectè prorogat annum
Rusticus, expectat dum defluat amnis: at ille
Labitur & labetur in omne uolubilis æuum.

Nomine ciuilis facultatis hic moralẽ philo-

ſophiã ſubaudi. Perturbationes, affectiones. ut iræ, cupiditates, odia, inuidię, & ſimilia. Incontinentes, ſunt qui ſanum iudicium habent: ſed perturbationibus uincuntur. qualis apud poëtas ſingitur Medea.

TERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Tertiũ cap. tribus cōcluſionibus partitũ eſt. Prima concluſio. In hac tradenda diſciplina nō paſſim exacta, demōſtratiuaꝗ certitudo expetenda eſt. Primo, Nam ut in artificũ operibus nō omnino ſimilibus rationibus certitudo quęrenda eſt: ut in cōſequẽdis diſciplinis. ſed in eis ipſis ueritatẽ tantũ indagare ſatis eſt: quãtũ earum natura poſtulat, materiaꝗ ipſa requirit. igitur & in hac tradenda diſciplina ſatis eſſe putandũ eſt, ſi perinde uerũ perquiretur, atꝗ materia ipſa poſtulat, ac requirit. Secundo, Pleraꝗ honeſta & iuſta (de quibus moralis conſiderat) tantã differentiã & diſcrepantiã habent: ut lege tantũ & nō natura cōſtare uideãtur. itidẽ & pleraꝗ bona circa quæ uerſatur: ob nonnulla detrimẽta quæ frequẽter ab illis cōtingũt. iam enim multi ob diuitias periere, multi itẽ ob fortitudinẽ. igitur in taliũ perquiſitione nō exacta certitudo quærenda eſt: ſed ſatis erit in talibus rudi modo, & figura quadã uerũ peruestigare, & ex ijs quæ utplurimũ ſunt, ſimilia, & quæ utplurimũ contingũt, cōcludere. ſic & unũquemꝗ auditorẽ quæ dicũtur oĩa, ſecundũ eorũ materiã recipere oportet. eſt eñ eruditi eatenus exacte uerum in unoquoꝗ docendi genere exigere: quatenus eius natura rei admittit. Tertio, Ridiculũ eſt mathematicũ probare ſuadentẽ, & ab oratore demōſtrationẽ exigere. ſimile eñ id eſt. igitur & ridiculũ erit in hac diſciplina (uerũ & in reliquis oĩbus alijs) rationibus quidẽ adhibitis

ut materia ipsa postulabit, non abire contentũ.
11 Secunda conclusio. Iuuenis non est huius disciplinæ cõsentaneus, idoneusq́ auditor. Primo, Quia unusquisque, bonus iudex est eorum quæ nouit: & singula rectè iudicat, qui in singulis est eruditus. ut eruditus grammaticus, grammatica: & eruditus rhetor, rhetorica. & omnino omnia recte iudicat, qui in om̃ibus eruditus est. at iuuenis, rudis & ineruditus actuum operationumq́ uitæ: de quibus tamen in hac morali disciplina, omnis ratio, sermoq́ habetur: nõ igitur iuuenis recte iudicabit. quapropter neq́ erit huius disciplinæ aptus, idoneusq́ auditor. Secundo, Haudquaq́ putabitur huius disciplinæ conueniens auditor: qui ex hac displina nullam suscepturus est utilitatem. atqui iuuenis ex huius disciplinæ studio utilitatẽ nullam suscipiet, nam perturbationum sequax est: & huius disciplinæ finis, actio est non cognitio. nõ erit igitur iuuenis, huius institutionis conueniens, idoneusq́ auditor. Et nihil hic refert an ætate iuuenis sit, an incompositis moribus iuueni similis, neque ob tempus iuuenẽ dicimus: sed quia quis uiuit ut iuuenis, singula cum animi perturbatione prosequens. & reuera quicunque sunt tales, ijs inutilis erit huius disciplinæ cognitio: haud secus ac incontinentibus sana consilia. nec aliter quàm ægrotantibus sana medicorum consilia audientibus, nihil quidẽ facientibus.
12 Tertia cõclusio. Qui suas cupiditates rationi subijciunt, apti fiunt huius disciplinę auditores. Nã huius disciplinæ perceptio: multam illis commoditatem affert, ut quæ eos secundum rectam rationem, & absq́ perturbatione in unaquaq́ uirtute, ad operandum in uita ipsa dirigat, quẽadmodũ ex sequentibus elucescet amplius. Sed circa quid hoc negotium, nam circa summum

nostrarum actionum bonum, & quo pacto rationes huius disciplinæ sint exquirẽdæ, qui eius idonei, & qui inidonei futuri sint auditores: hactenus satis sit dictum.

De summo bono, & recta auditoris educatione.

CAPVT IIII.

NVnc autem repetẽtes dicamus (cum omnis cogni 13
tio atq; electio bonum quoddam affectet) quidnã sit id quod ciuilem appetere dicimus facultatem, & quid omnium rerum agendarum supremũ sit bonum. No- 14
mine igitur omnes ferè de ipso consentiunt. Nam & uulgus & elegantes felicitatem inquiunt esse. atque bene uiuere, bene agere, & felicem esse, eadem esse putant. De felicitate autem quænam sit dissentiunt: & non similiter uulgus, ac sapientes eam aßignant. quidam enim unum quid eorum quæ clara, manifestaq; sunt ipsam esse putant: ut uoluptatem, aut diuitias, aut honorem. quidam aliquid aliud. persæpe etiam unus idemq;, diuersum. Nã cum ægrotat, sanitatem: cum pauper est, diuitias. ignorationis uerò conscij suæ, eos admirantur qui magnum aliquid & ultra uires ipsorum dicunt. quidam autem præter hæc plura bona, aliud quoddam per se esse putabant, quodquidem & his uniuersis ut sint bona, censuere causam esse. omnes igitur opiniones scrutari, superuacaneũ est fortasse. Satis autem erit, si eas scrutabimur quæ maximè extant, aut rationem aliquam habere uidentur.

At enim ne lateat nos, eas inter sese rationes differre 15
quæ à principijs proficiscuntur, & quæ ad principia pergunt. Rectè enim & Plato dubitabat atq; quærebat:

utrum à principijs, an ad principia sit ipsa uia: ut in stadio, ad calcē ex ijsce qui præmia ponunt, an cōtrà? Enimuerò semper est à notis incipiendum. hæc autem duobus modis talia sunt. alia namque sunt nobis, alia simpliciter nota. nobis igitur forsitan ex ijs incipiendum est, quæ no
6 *bis nota.* *Quocirca bene institutum moribus eum esse oportet, qui de honestis & iustis, & omni ciuili ratione est sufficienter auditurus. est enim principium ex se. atq; si hoc satis constet, non opus erit ipso cur est. talis autem aut habet principia, aut accipere facilè potest. cui uerò neutrum horum inest, is Hesiodi sententiam audiat hisce carminibus explicatam.*

Hesiodus. *Optimus ille quidem est, ex sese qui omnia nouit:*
Perceptis quæ post & semper sunt meliora.
Is rursus bonus est paret qui recta monenti.
At qui ex se nescit, cuiquam nec porrigit aures
Vt bona percipiat, demens & inutilis ille est.

QVARTI CAPITIS NOTAE.

Sedecim de felicitate opiniones. Nulla. uoluptas. diuitiæ. honor. sanitas. scientia. idea. pulchritudo. robur. genus. uirtus. prudentia. sapientia. aggregatum. bene agere. uirtutis usus. Prima est felicitatem tollentium, ut Pyrrhonis Heliensis, Eurylochi, Xenophanis, & similium: nullum bonum aut malum esse astruentium. sed hæc dudum ab omni schola, irrita atque explosa est. Secunda est ponentium uoluptatem, ut Aristippi, & Epicuri, & Cyrenaicorum, & cocorum Epicuri, ut Eudoxi Gnidij. sed qui uoluptates corporeas, quæ momentaneæ sunt, tam perditè persequuntur, eos pariter irridet, ammo netq; quàm uanæ sint cogitare poëta hūc in modū.

Pyrrho. Eurylochus. Xenophanes. Aristippus. Epicurus. Eudoxus. Cyrenaici.

Angustæ,

Angustæ, miseræq; breuißima uitæ Iuuenalis sat.9.
Portio, dum bibimus, dum serta, unguenta, puellas
Poscimus, obrepit non intellecta senectus.

Tertia est ponẽtium diuitias felicitatem esse, ut Lidius Crœsus, Midas Phrygius, & similes fecere, & auarus ille qui iussit hæredes suos suo sepulchro insculpere quantũ hæreditatis quisq; accepisset, quo quàm felix ipse fuisset, agnosceret posteritas. de q̃ inquit Damasippus Stoicus. Crœsus. Midas. Damasip.

Quoad uixit credidit ingens
Pauperiem uitium, & cauit nil acrius. ut si Horatius lib.2. ser.saty.3.
Forte minus locuples uno quadrante periret,
Ipse uideretur sibi nequior.

Hæ diuitum sunt sententiæ & ironiæ Satyricorum.

Omnis enim res, Ibidem.
Virtus, fama, diuina, humanaq; pulchris
Diuitijs parent. quas qui construxerit, ille
Clarus erit, fortis, iustus, sapiens, etiam rex.
Et quicquid uolet, hoc ueluti uirtute paratum Horatius lib.1. epist.6.
Sperauit magnæ laudi fore.
Scilicet uxorem cum dote, fidemq;, & amicos,
Et genus, & formam regina pecunia donat.
Ac bene nummatum decorat suadella,
Venusq;

Et uniuersaliter omnes auaros huius esset perditissimæ sectæ Satyricus hoc carmine taxat.

Qui mirantur opes, ij nulla exempla beati Iuuena.saty.14.
Pauperis esse putant: iuuenes hortantur, ut illam
Ire uiam pergant, & eidem incumbere sectæ.

Quarta est eorum qui ponunt felicitatem esse honorem, ut Periãder Corinthius, Lycophron: Periander. Lycophron.

& fermè ambitio si quicq̀. Sed q̀ honores deflua
Valerianus. xa sint bona, declarauit fortunæ Valeriani Augusti instabilitas: qui doctrina & eloquētia clarus, & conspicuus honoribus, cōtra Persas agēs incaute: in potestatem regis Persarū incidit, & ignominiosa seruitute apud eum consenuit, ut ipse senex acliuus humi, regem equū ascensurū, non manu, sed dorso semper attolleret. Quinta est ponentiū esse sanitatem, ut qui aduersa ualetudine laborant. Sexta est ponentiū esse sciē
Herillus. tiam, ut Herillus Chalcidonius opinatus est &
Socrates. Socrates, Socraticiq̀ discipuli, & ignorantium quamplurimi. Septima est ponentiū felicita-
Epicharmus. tem esse ideam: & hanc, Epicharmus, Sphęreus,
Sphæreus. Plato, suiq̀ sequaces induxerunt. Octaua est
Plato. ponentiū eam esse pulchritudinem: & hanc Or-
Orpheus. Narcissus. pheus sub Narcissi fabula uelauit. huic succumbunt opinioni molliculi quidā qui se curiosiusculè more mulierū & comunt & ornant. Nona est eorum qui eam corporis fortitudinem es-
Milo. se putant, ut Milo Crotoniēsis & Atletarū pars
Atletæ. plurima. Decima est eorū qui credunt esse nobilitatem, ut quidam qui propter genus tumēt: & fastidiosi quidam homines, à quibus nullo re
Iuuenalis. spectu cæteri contēnuntur (ut Satyricus inquit) ceu uiles pulli, nati infelicibus ouis. At de ueris nobilibus nullus hic sermo est, in quibus parentum hæreditaria uirtus elucet: & qui uicissim suis uirtutibus ac officijs nitescunt, atque micant. nam hi hominum generosissimi, modestissimi, humanissimiq̀ sunt: neque ab auita probitate quicq̀ degenerant. Vndecima est ponen-
Zeno. tium esse uirtutē ut Zenonis Cittiæi, Cleantis,
Cleantes. Possidonij, Hecatonis, Antisthenis, Diogenis
Possidonius. Babylonici & aliorum Stoicorū. Et summū feli
Hecato. Antisthenes. cem, sepientem uocant. quem Horatius quòd il
Diogenes. li plus ęquo tribuunt, immoderatiusq̀ efferunt,

hoc modo irridet.

Ad ſummam, ſapiens uno minor eſt Ioue: diues, *Hora. epiſt. 1. lib. 1.*
Liber, honoratus pulcher, rex deniq; regum,
Præcipuè ſanus: niſi cum pituita laboret.

Duodecima eſt ponentium eſſe prudentiam, ut Bionis Boriſthenitis. *Bion.* Decimatertia eſt ponentium eſſe ſapientiam ut Biantis Prienei. *Bias.*

Decimaquarta eſt ponentium eſſe ex his aggregatum, ut Thaletis Mileſij. *Thales.* Decimaquinta eſt ponentium idem eſſe, felicem eſſe, & bene agere, ut Pittaci Mytilenei. *Pittacus.* Decimaſexta eſt ponentium felicitatem eſſe uirtutis uſum, ac operationem, imò optimæ uirtutis: ut Ariſtoteles, *Ariſtoteles.* Ariſtotelicię omnes ponunt. Sed hæc longius proſequi nimium eſſet. Stadium eſt octaua pars miliaris, centum uigintiquinq; paſſus continens. 15 Carmina Heſiodi in commentario adiecta, ſunt Nicolai Valenſis nobilis Romani, qui adoleſcens Georgicon traduxit Heſiodi, qui & prima iuuenta fatis conceſſit. 16 *Heſiodus.* *Valenſis.*

QVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quartum caput tribus cōcluſionibus, & uno corollario partitum eſt. Prima concluſio. Expedit cognoſcere quid id ſupremū bonū ſit, ad quod hæc moralis facultas nos intendit perducere. 13 Nam ſuperius dictum eſt: omnem doctrinam, pariter & electionem bonū quoddam appetere. hæc autem facultas, doctrina quædā eſt. Bonum igitur quoddam affectat, & id ſummū rerum agendarum bonum iam eſſe dictum eſt. expedit igitur quid ſit huiuſmodi ſummum bonū cognoſcere. Secunda concluſio. De ſummo bono ueteres in aliquo cōſenſerūt, diſſenſerūtq; in aliquo. Nam fermè oēs in nomine conſentiūt 14

quòd summum humanum bonum uocetur felicitas, consentiunt & bene uiuere, bene agere, & felicem esse; unũ idemq; esse. At uerò dissentiũt quænam res, ea sit felicitas. nec uulgus eodẽ modo id assignat, atq; sapientes. nonnulli enim eorum in patentibus, manifestisq; bonis ipsam felicitatem collocant: hi in uoluptatibus, hi in diuitijs. quidam uerò uno tempore unũ, & alio tempore aliud. ut ægri, bonam ualetudinem, felicitatem putant. ijdem facti sani sed pauperes, diuitias tunc putant felicitatem. diuites autem facti sed ignari sentẽtiam mutant, felicitatemq; iudicant scientiam: summe admirantes eos qui magnum aliquod & supra eorũ captum ex sciẽtia memorantur, atq; possunt. alij uerò contendunt felicitatem esse bonũ quoddam per se atq; separatũ: ut ideam, quod causa sit omnibus prædictis ut bona existant. sed omnes recensere opiniones, fermè superuacaneum esset. & satis hoc in loco fuerit, si eæ quæ apparent, & aliquã persuasionis præ se ferunt apparentiam: discutiant.

15 Tertia conclusio. Rationes quæ à principijs proficiscuntur: aliæ sunt ab ijs quæ pergunt ad principia. Nam propter hoc rectè Plato dubitabat, quærebatq;, an in disciplinis à principijs, an ad principia uia sit. quemadmodum currẽtibus in stadio cum ad finem præmia ponunt, aut contrà cum ponuntur ad principia; cursus est nunc à principio & nunc ad principium. Sed huic dubitationi Platonis satisfacere promptũ est: semper esse à notioribus incipiendum, & bifariam notiora esse: & simpliciter, & quo ad nos. & cũ nobis principia nota non sint, à notioribus nobis ad principia procedimus. cum uerò ea nota & reliqua ignota: ab ipsis procedimus ad reliqua. Et fermè cum adhuc rudes ad aliquam doctrinarum primum iter arripimus: à notioribus

nobis ad principia,prima uia nobis est. Corol 16
larium. Quò fit ut bene moribus educatum esse
oporteat eum:qui in hac disciplina,de honesta=
te,iustitia,omnicꝫ moralis uirtutis ratione suffi
cienter est auditurus.Nam principia ex se,& nō
per alia principia cognita esse debēt. & cui hoc
sufficienter constiterit,certumcꝫ habebitur,non
quæret cur principia uera sint.atqui bene mori=
bus educatus est,aut iam huius doctrinæ princi
pia tenet,aut facilè à rectè docente recipiet. qui
autē necꝫ principia ipsa habet, necꝫ facilè à do=
cente recipiet:audiet Hesiodum.

Optimus hic sese qui nouit cuncta magistrò, Hesiodus.
Prospiciens rerum fines,meliora sequutus.
Dignum laude uirum parentem recta monenti
Credimus.Ille tamen sibi qui non consulit,& qui
Alterius præcepta fugit,uir inutilis ille est.

Quòd felicitas non sit uoluptas, ho= nor,uirtus, aut diuitiæ.

CAPVT V.

SEd nos eò redeamus unde digreßi sumus. Summum 17
*enim bonum,felicitatemq;,non sine ratione ex uiuen
di modo uidentur existimare: uulgus quidem & impor=
tunißimi,uoluptatem. Quapropter & deditam uolupta=
tibus uitam amant. Tres enim sunt maxime quæ precel=
lunt:ea quæ nunc dicta est, & ciuilis, & contemplatiua
tertia. Vulgus igitur mancipij simile penitus esse ui=* 18
*detur,pecorum uitam diligendo.habet autem rationem,
quòd complures eorum qui sunt in potestatibus consti=
tuti,perinde atq; Sardanapalus uiuunt. Elegantes au=* 19

tem & ad agendum idonei, honorem. Honos enim finis ferè ciuilis est uitæ. Videtur autem ab eo distare quod quærimus. nam in ijs potius qui afficiunt, quàm in ijs qui afficiuntur honoribus, esse uidetur. summum autem bonum proprium quid, taleq́; esse uaticinamur ut auferri facile nequeat. Præterea honorem persequi uidentur, ut seipsos bonos esse credant. itaq; à prudētibus, & apud eos qui ipsos cognoscunt: & ob uirtutem honoribus affici quærunt. constat igitur secundū hos ipsos, honore præ
10 *stabiliorem esse uirtutem. Atq; forsitan & finem quispiam ciuilis uitæ magis hanc esse putauerit, uerum & ipsa uidetur imperfectior esse. Videtur enim posse uirtutem habentem, & dormire, aut non agere quicquam per uitam, & insuper in maximis malis atque aduersitatibus fortunæ positum esse. cum uerò qui ita se habet, nemo fælicem dixerit, nisi qui positionem obseruat. Sed hæc hactenus. satis enim de his est & in conuersionibus dictum. De contemplatrice autem uita, quam tertiam diximus, in*
11 *sequentibus considerationem faciemus. Ea uerò quæ pecunijs incumbit, uiolenta quædam est uita. Ipsæq́; diuitiæ non sunt id quod quærimus bonum. utiles enim sunt & ob aliud. quapropter ea quæ prius sunt dicta: potius quispiam fines esse existimauerit, quippe cum propter se expetantur. at neq; etiam illa uidentur: quanquàm ad ipsa complures iactæ sunt rationes. Hæc igitur missa faciamus.*

QVINTI CAPITIS NOTÆ.

18 Mancipia, serui, equi, oues, & similia: quòd empta, manu caperentur. Qui pecoribus ui-

tam similem degunt, felices ideò esse nequeunt: quòd uita felix diuinorum sit æmula, non autem infirmorum, atque naturæ uilissimorum.

Sardanapalus ultimus rex Assyriorum, qui omni delitiarum mollicie defluxit perditissimus. Ad quem (ut eum uideret) uenit Arbactus unus suorum præfectorum qui Medis præficiebatur. uix autem admissus, eum tandem inter pellicum greges reperit, in habitu muliebri: purpuram colo nentem, & pensa inter uirgunculas dispensantem, oculorum lasciuia ante euntem omnes. Indignatus autē Arbactus hoc effœminatum monstrum uiris præesse, bellum infert. Sardanapalus uerò primum latibula quærens, mox uecors ad bella tradit: superatur: in regia receptus, accensam pyram cū suis diuitijs conscēdit, & molliciem uindicibus flammis exuit. neq; enim indignū fuit tantum facinus (ne alijs cederet in exemplum) iustis ultricibusq; flammis expiari. & hoc impuri eius animi indicium ex epitaphio eiusdem circunfertur. Sardanapalus. Iustinus. Arbactus.

Cum te mortalem noris, præsentibus exple

Delitijs animum, post mortem nulla uoluptas.

Cuius & hæc feruntur præcepta: Ede, bibe, lude. Sed timeant, qui ut Sardanapalus uiuunt, audire ex iusta Dei sententia, mortis præconem (quod & dicit Horatius) horribili tuba sonantem.

Lusisti satis, edisti satis atq; bibisti. Horatius in fine.2.epi.

Tempus abire tibi est.

Timeāt itē & uindices, æternasq; flāmas, mundanarū uoluptatū amatoribus debitas. Inter opiniones de felicitate contēdētes, tres summopere excellūt. Prima, in uoluptatibus felicitatē collocat: & hæc uulgaris uita nuncupatē. Secunda in honoribus; & dicitur uita ciuilis. Tertia

uerò in idea: & hæc felicitas, ab ipsis contem-
20 platiua uita nominatur. Coronæ, conuentio-
nes, congressionesq; gymnasticæ literatorum, simul qualibet de re differentium, disciplinarumq; concertantium rationibus.

QVINTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quintum caput quinq; conclusionibus par-
17 titum est. Prima conclusio. Qui felicitatem in uoluptatè collocant nō sine rationis apparētia loquunt. Nam hi ex uiuendi modo id astruunt, in quo nihil ex uoluptate se reperire iudicāt præstantius. & idcirco uoluptatis uitam maximè diligunt. non igitur id absque rationis apparentia faciunt. Et hi sunt uulgus, atque hominum procacissimi, importunissimiq;. Et tres maximè ex præcedentibus felicitatis opinionibus præcellunt. Prima in uoluptatibus felicitatem collocat: & uulgaris uita nuncupatur. Secunda in honoribus: & dicitur uita ciuilis. Tertia uerò in idea: & hæc uita contemplatiua ab ipsis nomi-
18 natur. Secunda conclusio. Huiusmodi uoluptas minime felicitas putanda est. Nam hoc pacto uiuentes: uitam maxime seruilem, & mancipiorum & pecorum uitæ similem eligunt, non igitur in ea consistit felicitas; attamen suæ uitæ magnum sumunt argumentum, quòd quamplurimi præstantiores, atque in dignitate constituti: hanc uitæ molliciem sequentes, ut Sardanapalus uiuunt. nam maiores in agendis, inferio-
19 rum duces sunt ac exemplum. Tertia conclusio. Honor (quem elegantiores uiri, & moderandis rebus accommodatiores, ciuilis uitæ finem præstituunt) minime felicitas est. Primo quidem. Nam honor longe à felicitate quam quærimus distat. est enim felicitas bonum quod-

dam proprium, internum, & quod facile au=
ferri nequeat. honor autem contrà exterius bo
num est, & quod perfacile ualeat auferri. nam
in honorantibus magis quàm in eo qui hono=
ratur, honor ipse consistit. non est igitur ipse ho
nor astruẽdus felicitas. Secundo, Qui hac ho=
noris opinione tenentur, ipsimet honorari quę=
runt ut boni uideantur. hinc summopere à pru=
dentibus & ijs qui eos cognoscunt honoribus
affici, maximi ducunt, quò suæ uirtutis opinio=
nem inducant. igitur ita facientes uirtutem ho=
nore præstantiorem efficiunt: utpotè cuius gra=
tia uenerari quærunt. Sed hac fortè ratione pu=
tabit aliquis uirtutem esse felicitatem: atq; eam
ipsam esse uitæ ciuilis finem. Quarta conclu= 20
sio. Virtus falicitas non est. Nam uirtus felicita
te uidetur inferior, quandoquidem uirtutem ha
bens dormire ualet, & nihil per uitam agere: in=
super maximis, durissimisq; calamitatibus pre
mi. atqui tota uita sic ocio torpẽtem, & extre=
mis aduersitatibus uallatum atq; pressum, nul=
lus ponet esse felicem, nisi pertinacia quadã cu=
riosus, positionẽ suam tueatur & defendat. uir=
tus igitur felicitas nõ est. Et de his hactenus. nã
de his abunde in gymnasticis congressionibus
in dies discutitur. & de cõtemplatrice uita pau=
lòpost sermo futurus est. Quinta conclusio. 21
Summum rerum agẽdarum bonum: haud qua=
quàm in diuitijs collocandum est. Nam diuitię
bonum utile sunt, sed uiolentum, & propter al=
terum expetitæ. uoluptas autem & honor, etiã
propter se expetuntur. esset igitur uoluptas aut
honor potius felicitas, quàm ipsæ diuitiæ. non
autem uoluptas aut honor (ut iam quoque mõ=
stratum est) felicitas existit. tanto minus igitur
felicitas in diuitijs collocanda est. summum er=
go rerum agendarum bonum haudquaquàm in

diuitijs est collocandum. Et quamuis multis rationibus nunc uoluptatem, nunc honorem, nūc diuitias summum bonum esse contendant: illa tamen perparum apparent, quapropter in tantum hæc missa faciamus.

Quòd non sit idea.

CAPVT VI.

22 *PRæstat autem fortasse de uniuersali bono considerare, & quonā modo dicitur dubitare: quanquàm hæc quæstio perardua nobis est, propterea quòd amici sunt qui formas ipsas introduxerūt. uerum melius forsitam, & oportere uidebitur sua quoque, præsertim philosophos, pro ueritatis salute refellere: nam cum ambo*
23 *sint amici, sanctum est honore ueritatē præferre. Qui igitur hanc attulerunt opinionem, in ijsce non faciebant ideas, in quibus prius & posterius esse dicebant.* Idcirco *neque numerorum ideam conficiebant: at bonum & in substantia dicitur, & in quali, & in eo quod est ad aliquid, atque id quod est per se, substantiaue: prius est eo natura quod est ad aliquid. Est enim hoc propagini, & accidenti eius quod est, simile. quibus efficitur, ut non sit in omnibus communis quædam idea.* Præterea *cum bonum æque atque id quod est dicatur (nam & in substantia dicitur bonum, ut mens, deus: & in quali, uirtus: & in quanto, mediocre: & in relatione, utile: & in tempore, occasio: & in loco, mora: & alia istiusmodi) constat non esse commune quicquam uniuersale ac unum. non*

enim in omnibus prædicamentis, sed in uno tantummodo diceretur. Prætereà cum eorum quæ unam habent ideam, una sit & scientia bonorum etiam omnium, una scientia quædam esset, nunc autem plures sunt, & eorum quæ sub eodem prædicamento sunt collocata: ut temporis in bello quidem, militaris facultas: in ægritudine autem, ars medendi, & mediocris: in alimento quidem, medicina: in laboribus autem, ars corporis exercendi. Dubitauerit autem quispiam, quidnam & uelint dicere ipsum quodque, si una & eadem hominis est ratio, & in ipso homine & in homine. nam quo uterque est homo hoc differentiam inter sese nullam habebunt. quod si ita est: neque quo utrumque est bonum. Atuerò neque quia perpetuum est ideò magis erit bonum. siquidem neque diuturnum album: magis est album, quàm unius album diei. Probabilius autem de ipso uidentur dicere Pythagorici, ipsum unum in bonorum serie collocantes, quos sequutus uidetur & Pseusippus. Sed de his quidem alius erit sermo.

In ijs autem quæ dicta sunt: controuersia quædam uidetur, quòd rationes non de omni bono sunt dictæ. dicuntur autem una specie bona: ea quæ amantur per se. ea uerò quæ hæc efficiunt, aut aliquo modo conseruant, aut contraria prohibent: propter hæc ipsa, modoq; alio, bona dicuntur. constat igitur bona, bifariam dici: alia per se, alia propter illa. Seiunctis igitur per se bonis à bonis utilibus, cõsideremus si ea quæ sunt per se, una idea bona dicantur. at quænam quispiam posuerit per se bona? an ea quæ & sine alijs persequi-

mur: quale est sapere, & uidere & uoluptates nonnullæ, atque honores? hæc enim tametsi propter aliud quippiã persequimur, tamen ex ijs, esse posuerit quispiam quæ sunt per se bona. an nihil aliud præter ideam ponendum est? quare forma res quædam erit inanis. Quòd si hæc quoque per se sunt bona: eandẽ in his omnibus ipsius boni rationem inesse oportebit, perinde atque albedinis ratio eadem est in niue atque cerusa. at honoris, & prudentiæ, & uoluptatis hoc ipso quo bona sunt, diuersæ sunt rationes ac differentes. ipsum ergo bonum non est quid commune una idea. At quonam modo dicuntur? non enim ijsce similia sunt quæ nomine eodem fortuito nuncupantur. Dicuntúr ne igitur, quia sunt ab uno, aut ad unum omnia conferuntur: an comparatione potius rationum? etenim ut est in corpore uisus, sic est in anima mens, & aliud item in alio. Sed hæc in præsenti forsitan omittenda sunt. nam exactè ipsa discutere, ad aliam magis spectat philosophiam. Et de idea similiter. Constat enim etsi est aliquod unum bonum quod cõmuniter prædicatur, aut separatum quid ipsum per se: non tamen aut agi, aut acquiri ab homine posse. nunc autem tale quæritur. Fortasse autem cuipiam melius esse uidebitur cognoscere ipsum, ad ea bonorum quæ possideri ac agi possunt. nam uelut exemplar id habentes, magis ea quæ nobis sunt bona sciemus & si sciuerimus, assequemur.
24 *Hæc igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem: à scientijs autem discrepare uidetur. uniuersæ nanque bonum affectantes quoddam, idq; quod deest perquirentes, huius prætermittunt cognitionem. tantam tamen opem uniuersos artifices ignorare, & non perqui*

rere, non est consentaneum rationi. dubium autem est, & quidnam ad suam artem, aut textori confert aut fabro, si ipsum scierit bonum: aut quonam pacto uel medicus, uel dux euadet peritior, qui ideam ipsam aspexerit. neque enim ualitudinem hoc modo medicus sed hominis, imò uerò huius fortasse cōsiderare uidetur, quippe cum singulis hominibus medeatur. Sed de his hactenus.

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

Epicharmus, Sphęreus, Socrates, Plato introduxerunt ideas: post quos, idearum terminos, limitesque aduxerunt Iamblicus Aegyptius, Proculus, Plotinus, Porphyrius, Ammonius, Hermias, Numenius, Syrianus & reliqua Platonicorum schola. In ideis prius & posterius non faciunt Platonici: quoniam si posterioris esset idea, ipsa participaret prioris ideam, quare non esset idea sed potius illa prioris quæ esset imparticipata. id ita uolunt nonnulli. Sed id potius uidetur uelle Aristoteles: idearum introductores non ponere unam ideam eorū quę inter se prius habent & posterius. Idcirco neque numerorum unam ponunt ideam. nam duo, priora sunt tribus; & tria, quatuor. tametsi binariorum, ternariorum & reliquorum ad decem usque ponerēt ideas. ut ipsam duitatem, ipsam triadē, ipsamque tetrada, id est trinitatem, & quaternitatem, & reliqua id genus. quare cum bona habeant inter se huiusmodi prioris & posterioris ordinē: non erit cunctorum bonorum ut neque numerorum, una idea boni quę quidem sit ipsum bonū. Sed hic de idea plura differendi locus non est. nam hæc tota consideratio, Metaphysicæ contemplationi accommodata est. Ad aliquid aut accidens aut accidenti simile dicitur: quòd ea quæ ad aliquid dicuntur, accidentia sint, aut

22 Epicharmus. Sphæreus. Socrates. Plato.
23 Iamblicus. Proculus. Plotinus. Porphyrius. Ammonius. Hermias. Numenius. Syrianus.

rationẽ habeant accidẽtariam. Occaſio, temporanea opportunitas. In loco, mora: in loco naturali. quanquam Ariſtoteles nõ moram ſed diætam id eſt uictus obſeruationẽ habet. Sciẽtiæ nomen, ad ſciẽtiam, artem, atque prudentiã extendit. Ipſe homo apud Platonicos, homo communis, uniuerſalis, idealisq́ eſt. & homo particularis homo: & ſimiliter ipſe equus, & equus, & ipſe leo & leo, & ita in ſimilibus. & conſimiliter nominibus abſtractis ideas deſignabant. Et hoc in loco, ipſe. diuinitatis eſt nota: ut ipſum unum, ipſum bonum. & ipſum unũ: eſt uniuerſorum optimum, quod Platonici ponebant ſupra ideam, ineffabile, atque innominabile, at ipſum bonum ponebant ſupra ideam. Et libentius hoc in loco Pythagoricis aſſentit Ariſtoteles, diuinas rationes aſſerens in ipſo uno: & ideas, eo quo Platonici ponunt modo, negans. Sed hæc Metaphiſicus dignoſcet. Et nõ modo Ariſtoteles Platonis ideas refutauit, ſed & multi auditorum Platonicorum. Cum enim ſemel Plato in Academia doceret, & de ideis diſſerens, menſalitatem & cyathitatem nominaſſet: tũc Diogenes qui forte tum illic aderat, equidem Plato (inquit) menſam & cyathos uideo: menſalitatm autem & cyathitatem non uideo. Et planè ideas, & pleraq́ alia, iam ridebat Diogenes. Ceruſa ex acri aceto & ramentis laminarum plumbearum fit, quæ areſacta moluntur & cribrantur: iterumq́ aceto mixto diriguntur in candidos paſtillos, qui æſtate in ſole ſiccantur, & ad candorem fœminarum adhibentur, quæ fluxæ formæ plus quàm deceat inanem gratiam quærunt, ſtudentq́ plus æquo placere. Et eiuſmodi mulierculas: ceruſatas uocauit antiquitas. Analogia, proportio, ratio, rationum comparatio.

Ariſtoteles. Δίαιτα. Plato. Pythagorici. Diogenes.

Coordinatio bonorum	Coordinatio malorum
Impar	Par
Finitum	Infinitum
Dextrum	Siniſtrum
Maſculum	Fœmininum
Quietum	Motum
Rectum	Curuum
Quadratum	Altera parte logius
Intellectus	Opinio
Vnum	Multa
Lumen	Tenebræ

Secundum Pythagoricos.

SEXTI capitis commentarius ad literam.

Sextum cap.tribus concluſionibus partitum eſt. Prima concluſio.Quæſtio de felicitate cō 28
templatiua quā in uniuerſali bono & idea collocant,quæ ſupereſt abſoluēda:nobis perardua eſt,atque difficilis.Tum quòd prǫſenti negotio nō nimis ſit accōmodata,tū quòd qui ideas introduxerūt,nobis perq; amici ſunt. uerū ſatius fortaſſe eſſe uidebit̄,ꝓpria dicta, præſertim philoſophos,ꝓ ueritatis incolumitate reprobare ſi oportet.Nā tametſi Socrates & Plato ſint amici:ſanctū eſt atq; piū,illis ueritatē in honore prǫferre. Secūda cōcluſio,Felicitas,quæ rerū agē 22
darū finis eſt,haudquaq; in idea cōſtituēda eſt,

Primo.nā qui ideas introduxerūt, ipſasq; bonū ipſum, nō ponebāt eas in ijs in quibus prius & poſterius eſſe dicebāt.idcirco numerorū unā ideā nō faciebāt.atqui bonū qđ hic exquirit̄,ſecūdū prius & poſterius dicit̄. nā in ſubſtātia,& in quali,& i ad aliqd.ſubſtātia aūt accidēte natura prior eſt,ut qualitate atq; ad aliqd. eſt eñ ad aliqd aut accidēs,aut accidēti ſubſtātiæ pſimile.bonū igit̄ qđ hic quǫrit̄,idea nō eſt,imòuerò neq; hac rōne oībus bonis eadē cōis idea eſt.

Secundo, bonum tot modis dicitur, quot modis dicitur ens. nam in substantia meus & deus, bona sunt: in quantitate, mediocre, quod neque maius neque minus quàm deceat est: in qualitate, uirtutes: in ad aliquid, utile: in tempore, occasio: & in loco naturali, mora: & ita in aliis prædicamentis, ut in actione & passione uirtutum operatio. sed in quo locabunt suum uniuersale bonum? non enim in omnibus collocabunt, facietque omnibus commune, uerum potius in uno tantum. sed tum cætera bona esse negabunt. satius est igitur huiusmodi commune bonum tollere. Tertio, eorum quæ unam habent ideam, unicam scientiam faciunt. omnium igitur bonorum unica esset scientia. nam si id commune bonum esset, omnium una esset idea. atqui bonorum iam plures sciẽtias esse uidemus, eorum etiam quæ eiusdem generis existunt. ut temporis in bello, scientia militaris est. tẽporis in ægritudine, scientia medendi. similiter mediocris in alimẽto, medicina est: mediocris in labore, gymnastica, corporisque exercendi peritia quædam. non igitur statuendum est tale commune bonũ.

Quarto, Nõ iniuria dubitatur quidnam Platonici uolũt dicere ipsum unumquodque: ut ipse homo, & homo. nam si una, eademque hominis ratio in ipso homine & homine: eodem iure eadem boni ratio in ipso bono & bono. atqui eadẽ hominis ratio in ipso homine & homine esse uidetur. non enim qua uterque homo est, in eo differentiam ullam habet. non igitur præter particulares homines, effingendus est eiusmodi communis homo, neque præter particularia bona, eiusmodi cõmune bonum ponendũ est. Quinto, Neque sufficiẽs est eorum effugium si ipsum bonum, & bonũ eadem ratione dicũtur: ipsum tamẽ bonum ideo magis bonum esse quia perpetuum.

petuum. Nam albũ non idcirco si tempore diuturnum atq; propẽsius, magis album est, quàm unius diei album. igitur neq; idcirco diuturnius bonum, magis erit bonũ. Et de hac materia probabilius uident dicere Pythagorici, ipsum unũ in bonorum serie reponentes, atq; ipsum bonũ nihil aliud esse, quàm ipsum unũ: quos uidetur Pseusippus esse secutus: sed hanc prosequendi materiã alius & alio in loco futurus est sermo.

Sexto, Nihil est quòd de supradictis dubitant, atq; cauillum controuersiamq; inducunt: dicentes, se non de omni bono ideas intendere. at superius adductæ rationes de omni bono contendunt. modo bonorum quædam sunt per se, quæ propter se & amantur & quæruntur. quędam ea efficiunt, quædam conseruant, & quædam eorũ contraria prohibent: & hæc, bonorũ per se sunt gratia, neque bona per se: sed alio modo nuncupantur, quo fit ut bifariam bona dicantur: quædam dicuntur per se, & quædã propter illa: quæ & utilia dicuntur. Sed esto nunc dicant bonorũ per se unam esse ideam (seorsum bonis utilibus relictis) sed quæ tunc ponunt per se bona? nonne (quæ licet sola sint) prosequimur? ut sapere, uidere, & uoluptates nõnullæ, atq; honores. etsi enim hæc propter aliud sequamur: nihilo secius tamen non ab re propter se bona putabũtur: sed an nihil aliud propter se bonum præter ideam? id quidẽ ridiculũ. erit igitur idea potius inanis, atq; superuacanea. alioqui si superflua non est, sed ab hac dicuntur hæc propter se bona, ergo in cunctis prædictorum erit eadem ratio boni, ut in niue & cerusa, eadem albedinis ratio est. at sapientiæ, uoluptatis & honoris diuersæ, ac differentes rationes sunt quatenus ea bona sunt. superuacanea igitur esset huiusmodi idea, nec statuenda est hoc pacto ea ipsa esse unum commu-

ne bonum. Sed quærent tum, quonam modo ergo hæc bona dicuntur? non enim similia uidentur ijs quibus temere & fortuna quadam idem nomen obtigit, & quę æquiuoca nuncupatione censentur. an bona dicuntur quia sunt ab uno, an quia in unum tendũt, an in analogia potius? ut in analogia & proportione quod est uisus in corpore, id est, mens in anima, & aliud item in alio: ut quemadmodum caput in animali, radix in arbore: sed hæc impræsentiarum præstat missa facere, quàm exactius ea discutere, nam ad alteram potius spectant disciplinam. Septimo, Quia similiter ideæ discussio ad alteram pertinet disciplinam. nam tametsi aliquod tale esset commune bonum separatum, & per se, quod de omnibus diceretur bonis: manifestũ tamen est ipsum tale non esse, quod ab hominibus agi, atque in hac uita possideri possit, tale autem hoc in loco quæritur bonum. igitur huiusmodi bonum ab hac disciplina relictum est. Neque id ualeat si dixerint quamuis id bonũ agi & hic possideri non possit, id tamen cognoscere plurimũ conducere, illorum gratia quæ agi, possiderique possunt. nam si hoc tanquam exemplar nobis proposuerimus, magis intelligemus quæ bona nobis agẽda sunt, intelligentes uerò, promptius
24 adipiscemur. Tertia conclusio. Ideę cognitio perparum conducit, ad agendorum bona consequenda. Nam quamuis id contendentium, superior ratio probabilitatem quandam habeat: ab artibus tamen atque scientijs discrepare uidetur: ut quæ uniuersæ bonum quoddam affectent, & quod deest, ipsisque necessarium est perquirant, & ideæ cognitionẽ omittant. ac si eius esset necessaria cognitio: absurdum profectò esset uniuersos artifices, tantum suæ artis præsidiũ negligere: & nõ perquirere, dissonũ rationi: sed quid

nam idea ad suam artem textori conducet? quid fabro, & quid medico? quid bellorum duci? & quo pacto si eam aspexerit euadet medicus peritior, aut bellorum dux? neq; enim medicus hoc modo ipsam per se sanitatem, sed hominis sanitatem considerare uidetur, imò uerò fortasse & huius hominis sanitatem. quippe qui singulis medeatur neq; igitur ideę cognitio conducit ad agendum, ipsumq; administratiuæ uitæ bonum possidendum. sed de his hactenus.

De felicitatis subiecto, substantia: & præceptis in unaquaq; scientia obseruandis.

CAPVT VII.

Nunc rursus redeamus ad id quod quærimus bo- 25
num, & quid tandem sit ipsum inuestigemus. Esse
enim aliud in alia actione arteq; uidetur: aliud est enim
in medicina, & in re militari, & in cæteris simili modo.
quid igitur unicuiq; bonum est? an nō id gratia cuius cæ-
tera aguntur? hoc autem in medicina quidem est sanitas,
in rei uerò militaris facultate uictoria, & in extruendarū
ædiū arte domus, & in alia aliud, in actione etiā omni ele
ctionéue id qd' est finis. huius enim gratia cætera omnes
agunt. Quare si quis omniū rerū agendarū sit finis, is 26
ipsum bonū agendū erit: sin autē uerò plures, hi ipsi. Ora
tio igitur migrādo ad idem accessit. enitendū autē est ma
gis hoc declarare. Cū itaq; plures esse uideantur fines: 27
& horū quosdam ob alios expetamus, ut diuitias, fistu-
las, instrumentaq;: omnino perspicuum est, non omnes fi-
nes esse perfectos. At finis optimus, perfectum quid- 28
dam esse uidetur. quare si tantum unus perfectus sit fi-
nis: is hic erit qui quæritur. sin plures, is qui horum est

19 perfectißimus. Eum autem qui per ſe eſt expetibilis perfectiorem eo dicimus eſſe, qui eſt propter alium expetendus, & eum qui nunquàm ob alium expetitur, ijs uniuerſis qui per ſe & propter illum etiam expetuntur. Et eum igitur perfectum ſimpliciter, qui per ſe ſemper eſt, & nunquàm ob alium expetendus: talis autem finis, ipſa felicitas maximè eſſe uidetur. hanc enim propter ſeipſam ſemper, & nunquàm ob aliud quicquam expetimus. honorem autem, uoluptatem, mentem, uirtutem deniq; omnem, & propter ſe expetimus (quippè cũ ipſorũ quodq; expeteremus, ſi nihil inde etiã proueniret) & felicitatis etiam gratia: per hæc ipſa felices fore nos arbitrantes: ſed illorum gratia felicitatem, aut ob aliud prorſus expetit nemo. Idem & ex ſufficientia uidetur accidere. Perfectum nanq; bonum: per ſe ſufficiens eſſe uidetur. Sufficiẽs autem dicimus: non ipſi ſoli qui uitam ſolitariam agit, ſed & parentibus, & natis, & uxori, & amicis omnino, ac ciuibus: quandoquidem homo natura ciuilis eſt: atq; ſumendus eſt in hiſce terminus quidam. nam ſi ad parentes hoc ipſum & natorum natos, & amicorum amicos extenderis, in infinitum fiet abitio: ſed de hoc conſiderandũ eſt poſtrà. Id autem ſufficiens eſſe ponimus, quod ſolum à cæteris ſegregatum, expetibilem uitam facit, reiq; nullius indigentem: talem autem felicitatem ipſam eſſe exiſtima-
32 mus. Et inſuper cum non numeratur cum cæteris, maximè omnium expetibilem: cum numeratur magis expetibilem cum minimo bonorũ eſſe putamus, exceſſus enim bonorum fit id quod adiungitur, id autem ſemper magis eſt expetibile quod maius eſt bonum perfectum; igitur

quoddam & sufficiens uidetur esse felicitas, cum sit rerũ agendarũ omnium finis. Sed forsitan felicitatem quidem 31
summum esse bonum dicere, ab uniuersis conceditur. desideratur autem ut dilucidius quidnam sit ipsa dicatur. Hoc igitur fortasse fuerit: si opus hominis caperetur: ut enim modulatoris, statuarij, cæterorumq; artificum & eorum omnium omnino quorum est opus aliquod, actióue, bonum, & id quod bene sese habet, in ipso opere uidetur consistere: sic & hominis bonum in opere ipsius esse uidebitur, si sit ipsius aliquod opus: fabri'ne igitur & sutoris opera sunt, quædam actionésue: hominis autem nullum est opus, sed est otiosus? an ut oculi, manus, pedis, & cuiusq; omnino partis aliquod opus esse uidetur: sic & hominis præter hæc omnia quispiam aliquod posuerit opus. Quid igitur id fuerit tandem? Viuere 32
enim homini commune uidetur esse cum plantis: opus autem proprium quæritur segreganda est ergo nutriendi, augendiq; uita. Hanc sentiendi sequitur uita. at ipsam 33
etiam homini cum equo, ac boue, omniq; animali constat esse communem. Restat igitur actiua quædam ratio- 34
nem habentis. Huius autem aliud est ut obediens rationi: aliud ut eam habens atq; intelligens. Sed quum hæc etiam bifariã dicatur: ea ponenda est quæ est actu. hæc enim magis propriè dici uidetur. est igitur opus hominis, operatio animæ per rationem, aut non sine ratione. At uerò 35
opus huius ac studiosi huius idem esse genere dicimus: ut citharœdi, studiosiq; citharœdi, & hoc in omnibus absolute, excessu qui est à uirtute ad ipsum opus adiuncto, citharœdi nanque opus, est citharam pulsare: studiosi

uerò bene pulſare. Eodem modo cum hominis opus uitam
quandam eſſe ponamus, & hanc ipſam operationem ani
mæ, atque actus cum ratione: ſtudioſi profectò uiri hæc
ipſa ſunt cum bene recteq; fiunt. ſingula autem bene per
36 *propriam uirtutem efficiuntur.* *Quæ cum ita ſint, fit*
ut bonum humanum, animæ ſit operatio per uirtutem.
& ſi plures ſint uirtutes: per optimam nimirum & per-
fectiſsimã, & inſuper in uita perfecta. Ver enim, nec una
facit hirundo, nec unus dies. & beatum eodem modo, feli-
cémue, nec unus dies, nec breue efficit tempus. ſummum
37 *igitur bonum, hoc circumſcriptum ſit modo.* *Primum*
nanq; forſitan ut figuram quandam deſcribere, poſteà de
pingere ipſum oportet. Videtur autem cuiuslibet eſſe, ea
quæ bene ſunt circunſcripta, producere & explicare,
atq; exponere. *Tempuſq́; talium inuentor eſſe atque*
adiutor bonus. unde & artium facta ſunt incrementa. eſt
enim cuiuslibet, id qđ deeſt ſupplere ac addere. *Opor*
tet autem & ea quæ ſuprà diximus in memoria habere:
& ipſum exactum non in omnibus eodem modo, ſed in
ſingulis ut patitur ſubiecta materies. *Et eouſq; quo-*
uſq; ad doctrinam adtinet, flagitare: nam faber & geome
tra diuerſo modo angulum rectum inquirunt. alter enim
quo ad utilis eſt ad opus, alter quidnam ſit, & quale qui
dem ipſum inquirit, cõtemplator enim eſt ueritatis. idem
modus & in cæteris eſt ſeruandus: ne iiſce quæ inſtitui-
mus agere, plura fiant ea quæ fines illorum egrediuntur.

Nec in omnibus ſimili modo cauſa poſtulanda eſt: ſed
ſat eſt in quibuſdã, ſi bene demonſtrata fuerint eſſe. quod
quidem & in ipſis principijs fit. atq; hic modus primus

eſt & principium. principiorum autem, alia inductione, alia ſenſu, alia aſſuetudine quadam, alia alio modo perſpiciuntur. ſectandum eſt autem ſingula pertractare: ut ſuapte natura percipi poſſunt: & adhibenda eſt diligentia, ut bene diffiniantur. nam magnam ad ea quæ ſequuntur, afferunt opem. Principium enim plus quàm dimidiũ totius eſſe uidetur: & ſeorum quæ quæruntur complura, per ipſum manifeſta fieri ſolent.

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

Architectura ars ædium extruendarum. Finis perfectus, eſt qui propter ſe expetibilis eſt. 25
Imperfectus autem, qui non propter ſe, ſed propter aliud quiddam. Finis perfectus ſimpliciter, eſt qui per ſe ſemper & nunquàm ob aliud eſt expetendus. ut agibiliũ finis ſimpliciter perfectus: qui inter agibilia ſemper propter ſe, & non ob agibilium quicquam expetendus eſt. Et contemplabilium finis ſimpliciter perfectus: qui inter contemplabilia ſemper per ſe, & non alterius gratia expetendus eſt: ſed hic de perfecto fine rerum agendarum intenditur: tametſi generaliter proponatur: ſunt enim paſſim ſingula ſecundum ſubiectam materiam expetenda. 29

Pars animæ rationalis, cui felicitas hoc in loco conſiderata cõuenit: eſt uis cõſultatiua, quæ & in ſexto huius, uis mentis cognoſcetur inferior. Vita perfecta intelligitur à tempore uſus completæ rationis ad finem uſque, complementumq; uitæ. Et tempus id præcedens per rectam educationem adoleſcentum animos debet ad mores & rationalem uitam paulatim præparare, & ſummopere cauere ne ab educatione, contrarij futuris uirtutibus, deprauati combibantur mores. 34 36

Iuuena.saty.14. *Nam citius nos*
Corrumpunt uitiorum exempla domestica, magnis
Cum subeant animos autoribus.
Quoniam dociles imitandis
Turpibus, ac prauis omnes sumus.
Nil dictu fœdum, uisuq; hæc limina tangat
Intra quæ puer est. procul hinc, procul inde puellæ
Lenonum, & cantus pernoctantis parasiti.
Maxima debetur puero reuerentia. si quid
Turpe paras: ne tu pueri contempseris annos.
Sed peccaturo obsistat tibi filius infans.

Hæc Iuuenalis nec iniuria. Nam iuuenilis æ-tas: tempus est serendarum uirtutum aptissimū, Persæ. quam ob rem Persæ circa suos adolescentes cu-ram adhibuerunt quàm diligentissimam. ut qui bus seueriores uiros in omnibus agendis suis e-tiam puerilibus ludis censorum mores adscisce rent, ne quid turpe in gestu, in uerbo aut facto unquàm admitterent. hæc enim ætas propter uo luptates ad uitia propensior est. & proinde cu-Alexander. ra meritò debet esse maior & cautior. Et Alexā-derMacedo malę educationis uitia (autore Dio Diogenes. gene Babylonio) ad senectam usque seruauit. contraxit enim in iuuenili ætate, negligentia Leonides. Leonidæ pedagogi sui, ebrietatis infamiam.

37 Quinq; præcepta in singulis propagandis di-Quinq; præcepta, obseruanda in quaque disciplina. sciplinis obseruanda. Primum. Primo rudi intelligentia præparandi sunt animi: deinde pe-liendi excolēdiq; diligentius. Secundum. Ex-pectandum naturæ tempus est: quo unum-quodq;, ut dignum est, suo in loco discutiatur.

Tertium. Non omnium certitudo æque effla-gitāda est: sed ut materia ipsa postulat. Quar-tum. Solum ea quæ disciplinis propria sunt in

ipsis sunt disquirenda, neque abundandum superfluis, neque deficiendum, necessariis. & in omni re, præsertim literaria, id oraculum esse putādum est: ut ne quid nimis, & ne quid minus unquam fiat. Quintum. Non omniū causa quærenda est. sed principia inductione, sensu, experientia, analogia, aut qualicunque persuasione subobscuriora sint, recipere oportet. Ex primo cognoscimus, quāta sit utilitas, disciplinis legitimas introductiones præmittere. Ex secundo, quàm ineptum sit, quæstiones ante tempus & debitum locum proponere, & conari illas exactius diluere. unumquodque enim proprio in loco facile dinoscitur. extrà uero, langui de admodum atque difficulter. Ex tertio, nunquàm uitio dabis geometram demonstrantem, & rhetorem suadentem, & prudentem ex contingentibus ratiocinantem. Ex quarto, notabis quo pacto si in singulis disciplinis seruaretur æquus tradendi modus, non surgerent portentosæ quædam librorum strues & penè uastę, horrēdæque moles sub quibus etiam Apulei Asinus, & Bucephalus Alexandri, lumbos, iliaque ducerent: quæ nihil aliud continent, quàm quādam crassam supinamque deductionem. ad quas in singula quaque disciplina uel in transcursu uelociter euoluēdas, hominis non sufficit ætas.

Ex prædictis quinque præceptis totidem commoditates.

Ex quinto notabis id in disciplinis pręcipuū, si id intelligerent documentū de principiis problemata, discordiasque non suscitarent, & quæ suapte natura clara sunt, non uenirent in mediū ueluti dubitata: ut ne qui à tenebris lucem quęrunt, in luce cæcutiant, illis quidem persimiles qui diutius in tenebris clausi, ob tenebrarū consuetudinem sub dio constituti, lucem aspectare non ualent. caueant ergo qui ita faciūt, ne quos suscipiunt erudiendos, deterius quàm ipsos ac-

ceperint,ab se dimittant affectos.

SEPTIMI CAPITIS COMMEN-TARIVS AD LITERAM.

Septimum cap.una quæstione, uno corolla-
rio,nouem conclusionibus,una diffinitione, &
25 quinque pręceptis partitum est. Quæstio, Cū
in unaquaq; actiuarum facultatū, & arte,alius
sit finis,ut alius medicinæ,alius rei militaris,&
in cæteris simili modo: quid igitur in unaquaq;
earum præcipuum bonū est?nonne id cuius gra
tia in earum qualibet cætera fiūt?est autem hoc
in medicina sanitas,in facultate militari uicto-
ria,& in architectonica domus,& hoc pacto in
alio alius,& omnino in ommni amministrati-
ua actione atque electione:id quod est finis.nā
26 eius gratia in eisipsis aguntur cætera. Corol-
larium. Quapropter si omnium agendorum ali
quis unus finis est, is ipsorum agēdorum ipsum
bonum est.sin uerò plures, illi ipsi, atque plura
bona.nam aut horum aut illius omnia ageren-
tur gratia. & superior sermo in idem remigrat
ac recidit:sed peramplius declarare annitēdum
27 est. Prima conclusio. Non omnes fines perfe-
cti sunt.Nam cum plures sint fines,quosdā alio
rum gratia solum expetimus,ceu diuitias,fistu-
las, omniaq; instrumenta. non igitur omnes fi-
nes perfecti.nam finis perfectus propter se expe
28 tibilis est. Sedunda conclusio. Si tantum rerū
agēdarum unus perfectus finis est, is est qui hoc
in loco quæritur.sin uerò plures perfecti, is qui
illorum perfectissimus est. Nam finis optimus,
perfectum quiddā est. si igitur tantū agēdorum
unus finis perfectus:eorum finis erit,atque eorū
bonū,quod hoc in loco quęritur,sin uerò plures
perfecti, id bonum erit, eorum perfectissimus.
29 nam id maius,perfectiusq; bonum est. Tertia

conclusio. Felicitas perfectus simpliciter finis est. Primo, Nam eorum quæ expetuntur, quędã expetuntur propter aliud solum, quædam propter se solum, & quædam propter se & propter aliud. sed finis qui ꝑpter se expetitur, perfectior est eo qui propter aliud solũ. & is qui nunq̃ ob aliud expetitur: perfectior itidem uniuersis qui propter se & propter eum expetuntur. & is perfectus simpliciter qui per se semper & nunq̃ ob aliud est expetendus. atqui talis finis ipsa maximè omnium uidetur esse felicitas: ut quam propter seipsam semper, neque ob aliud quicquam expetimus. nam honorem, uoluptatem, mentis intelligentiam, atque omnem uirtutem & propter seipsa (quandoquidem ea expeteremus etsi nihil aliud etiam nobis inde proueniret) & propter ipsam felicitatem expetimus: arbitrantes per hoc nos beatos fore, consecuturosq́ felicitatem. at uerò felicitatem prędictorum gratia, aut ob aliud quicquam expetit nemo. est igitur felicitas non immerito finis simpliciter perfectus existimanda. Secundo, idem ex sufficiẽtia efficere ualemus. nam quicquid, bonum per se sufficiens est: id simpliciter perfectum esse uidetur. felicitas autem bonum per se sufficiens est. igitur felicitas finis est simpliciter perfectus. & bonum sufficiens id dicimus, non quod uni soli, & solitariam uitam degenti satis est, sed quod sufficit parentibus, natis, uxori, amicis omnibus, ac ciuibus: quòd quidem homo natura ciuilis atq; cõmunicatiuus est: sed in his alicuius termini modus statuẽdus est: ne si ad natos natorũ, & amicos amicorũ se semp extendat, id in infinitũ proruat. sed & de hoc ulterius. poterimus & hic bonũ ꝑ se sufficiẽs ponere, quod solũ, atq; à cęteris seiũctũ uitã optabilẽ pręstat, nulliusq́ rei indiguã. quale bonũ, felicitatẽ ipsam oẽs existimãt.

30 Quarta conclusio. Felicitas solitarie conside-
rata, neque cum aliis annumerata bonis: maxi-
mè omnium expetibilis est, connumerata uerò
magis. Nam felicitas solitaria sufficiens est, &
illorum maximè perfecta: quæ si etiam cum mi-
nimo cõnumeratur, fit hic bonorum quoddam
cremẽtum & excessus, in eoipso uidelicet quod
illi adiungitur. igitur illorum bonorum accu-
mulatio magis eligenda. maius enim, excedẽsq;
bonum, semper magis eligendum. igitur felici-
tas solitaria maximè singulorum bonorum ex-
petibilis: connumerata uerò magis. Est itaque
iam cognitum felicitatẽ bonum quoddam per-
fectum esse, & per se sufficiens, & rerum agenda
31 rum finẽ. Quinta conclusio. Felicitas est pro-
prium hominis opus. felicitatem enim summũ
esse bonum confitentur omnes: sed dilucidius
quàm dictum sit adhuc elucidari operæpretiũ
est, quod forsitan commodè fiet, si propriũ ho-
minis opus peruestigetur. Nam tibicinis, & sta-
tuarij, cęterorumq; artificum, & omnino eorum
quorum aliquod opus, aut actio est: bonum &
quod bene sese habet, in opere cõsistit. igitur &
hominis bonum in eius opere cõsistit; si eius ali
quod proprium opus sit: sed an fabri & sutoris
aliqua sunt opera, aliquiq; actus: hominis autẽ
non ullum erit opus, sed inanis, ociosusq; erit?
an oculi, manus, pedis & reliquorum membro-
rum aliquod erit opus: hominis autem præter
hæc non erit opus ullum? hominis igitur pro-
prium est opus in quo eius cõsistet bonum: eius
autem bonum felicitas. igitur ea hominis pro-
32 prium est opus. Sexta conclusio. In actu uiuẽ-
di non consistit humana felicitas. Nam uiuere,
cum plantis homini commune est, at opus hois
propriũ quæritur: in quo locetur eius felicitas.
sequestranda igitur est uegetatiua uitus, atq; ui

ta quæ auget atque nutrit:ut in cuius opere mi=
nime felicitas collocāda sit. Septima conclu= 33
sio.Eodē quoq; iure neque in uita sensitiua,quę
proxime uegetatricē comitatur.Nam hanc uitā
& huius uitæ operationē: constat homini cum
equo,& boue, cæterisq; animātibus esse cōem.
nō itaq; in ea eodē iure locabit̄ felicitas. Octa 34
ua conclusio.Superest nūc hominis felicitatē in
uita rationali,atq; intellectiua cōstituendā esse.
Nā neq; in uita uegetatrice neq; sensitiua consi
stit.igitur in uita rationali ac intellectiua: alte=
ra em̄ uita nō est,& hæc homini propria est. At
tamen huius,pars una est ut obediens rationi.il
la uerò ut rationē habēs,atq; intelligēs.& iterū
uita rationalis bifariā dicit̄:hæc ut potentia, cū
prorsus nihil agit:hæc uerò ut actu,cū secūdum
rationē agit.& uita rationalis actu,est hominis
opus,atq; felicitas. nā magis propriè hoīs uita
dicitur. Nona cōclusio.Felicitas in uita ratio 35
nali actu,sed quæ ex habitu,atq; uirtute opera=
tur,cōsistit.Nam quāuis opus huius,& studiosi
huius ut opus citharœdi,& huius citharœdi ge=
nere idē sint: hoc tamē ultimū opus in omnibus
simpliciter,absolutū,cōsummatūq; est,excellē=
tia.s.uirtutis ad opus ipsum adiuncta. ut citha=
rœdi opus est citharam pulsare:studiosi uerò ci=
tharœdi opus,benę pulsare.ergo similiter cū ho
minis opus sit secundū rationē operari:studiosi
hoīs cōsummatū opus erit,bene atq; recte secū=
dum rationē operari, id autē ab habitu & uirtu
te est.singula em̄ bene secūdum propriā uirtutē
perficiunt̄.est ergo felicitas uitę rationalis actu,
quæquidē uirtute operat̄. Diffinitio.Ex his fe 36
licitatis diffinitio colligitur. Humana felicitas
est hoīs secundū uirtutē operatio,& in uita per=
fecta.& id intellige si plures sint uirtutes felici=
tatē hoīs esse operationē secundū optimā, perfe

ctissimamq́. Et adiectum est in uita perfecta. nã ut prouerbio dici solet, Vna hirundo non facit uer, sed nec una dies. ita quoq; nec una dies, neque tempus exiguum, felicẽ beatumq́ efficiet: sit igitur summum hominis bonum hoc pacto descriptum. Quinque pręcepta in quaq; disci-
37 plina obseruanda. Primum, Decet in discipli-nis tradendis primum rudi quadam intelligentia animos præparare, deinde hoc pacto tradita extendere, polire atque explanare: ceu pictores facere solent, qui primum rudem effigiem protrahunt, deinde poliunt, atque superpingunt.

Secundum, Non est festinandum sed maturè procedendum est, & temporis expectanda occasio ut hæc fiat. est enim eorum quæ supererunt aut addenda, aut declaranda, tempus bonus repertor, adiutorq́ bonus, sic artium incrementa adiecta sunt. est enim cuiusque quod deesse cognorit, adiungere. Tertium, Non in omnibus pari modo exacta discussio quęrenda, efflagitãdaq́ est: sed in singulis ut ipsa materia postulat, ac requirit. Quartum, Tantum & eo usque in disciplinis inquirendum est: quantum & quousque ad singulam quanq; disciplinam attinet, & quæ aliena sunt, missa facere oportet: alioqui plura excrescunt aliena, quàm ea quæ ad susceptæ institutionis fines attineant. ut uterq;, faber ac geometra, rectum angulũ cõsiderat: sed alio, alioq́ modo. nam faber, ipsum cõsiderat ut utilis est ad opus. geometra uerò ut suæ contẽplationi subseruit, quid sit, & qualis sit inquirens: cõtemplator enim est geometra. & idẽ in oĩbus scientijs & artibus seruãdus est traditionis modus. Quintũ. Non oĩm in disciplinis causa requirenda est: sed in quibusdã satis est monstratum esse quoniã uera sunt. Et hic modus cognoscẽdi primus est, atque initium, ut in principijs,

quorum quædam inductione cognoscunt, quędam sensu, quędam consuetudine atque experientia, & alia aliomodo. & tentandum est unumquodque eorum tractare ut suapte natura percipi natum est: & magna id diligētiæ solertia annitendum est: ut ipsa rectè determinentur. nam magnum ad sequentia habent momentum, magnumque præsidium afferunt. principium enim (ut dici solet) plus quàm dimidium totius esse uidetur: & eorum quæ quæruntur, complura per ipsum fiunt perspicua.

De dictorum antiquorum cum uera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatē necessario.

CAPVT VIII.

Considerandum est igitur de ipso, non ex conclu- 38
sione solum, & ijs ex quibus est ipsa ratio: sed ex ijs etiam quæ de ipso dicuntur. Vero nanque omnia quæ competunt, consona sunt: à falso autem cito ipsum discrepat uerum. *Cum igitur bona in tria sint diuisa, &* 39
alia externa, alia circa animā, alia circa corpus bona dicantur: ea quæ sunt circa animam propriissimè, maximeque dicimus bona. at actus & operationes animæ, circa animam esse ponimus. quare hac opinione cum antiqua, tum à philosophantibus concessa: bene dicitur finem ipsum, actus quosdā & operationes esse. Sic enim fit ut sit ex ipsis animæ bonis, & non ex bonis externis. *Cōsonū est etiā ipsi rationi & id quod dicitur, felicē inquā bene uiuere, beneque agere. finis enim bona quædā uita, bonaque actio dictus est. cuncta præterea quæ circa felicitatē*

quæruntur, ei quod dictum est inesse uidentur. Alijs nanque uirtus, alijs prudentia, alijs sapientia quædam, alijs hæc, aut horum aliquod cum uoluptate, aut non sine uoluptate felicitas esse uidetur. Sunt & qui externam etiã affluentem simul accipiunt: atque hæc partim multi & antiqui, partim pauci, uiriq; dicunt præclari: quorum neutros tota uia aberrare, sed aliqua ex parte, & in plurimis uerum attingere consentaneum est rationi. eorum igitur sententiæ qui uel omnem uel aliquam uirtutem felicitatem asserunt esse, ipsa ratio consona est. huius est enim ea operatio, quæ per ipsam efficitur. Interest autẽ fortasse non parum in possessione, an in usu ac in habitu, an in operatione: summum consistere bonum putare. fieri enim potest ut habitus quidem etsi inest: nullum efficiat bonum. ut in dormiẽte, uel etiam alio modo quodam ocioso facto. ut operatio autem nihil efficiat boni, fieri nequit. qui nanque operatur, aget utique necessario & bene etiam aget. atque ut in olimpia, non ij qui sunt elegantißimi forma, præstantißimiq; robore, sed ij qui decertant, coronis afficiuntur (ipsorum enim aliqui uincunt) sic & qui bene agunt, & eorum quæ sunt in uita, pul-

40 chra, bonaq; compotes fiunt. Est autem & uita ipsorum per se iucunda. Nam uoluptate quidem affici, ex ijs est quæ ad animam pertinent. id autem est cuique uoluptati, cuius amator dicitur quisque. ut equus equorum amatori, & spectaculum, spectaculorum idẽtidem amatori, eodem modo & amatori iustorum iusta, & omnino uirtutum amatori, ea quæ per uirtutem efficiuntur. quæ igitur uoluptati sunt uulgo, ea repugnantia sunt, pro-

pterea

pterea quòd non natura talia sunt: sed amatoribus honestatis ea sunt uoluptati: quæ sunt natura iucunda: tales autem eæ sunt actiones, quæ à uirtute emanant: quare & his ipsæ sunt uoluptati, atq; per seipsas iucundæ. ipsorũ igitur uita non indiget uoluptate, tanquàm aliqua foris adiungenda, sed habet in seipsa uoluptatem. Præter enim ea quæ dicta sunt: neq; bonus is est qui bonis actionibus non delectatur. Nam neq; iustum eum quisquam dixerit, qui iustis non gaudet, neq; liberalem eum qui liberalibus actionibus non delectatur: & in cæteris eodẽ modo: quòd si hæc ita sint, actionum eæ quæ à uirtute proficiscuntur, per seipsas sunt uoluptati atq; iucundæ. At uerò bonæ quoq; sunt, & etiam pulchræ atq; horum unũquodq; maximè ipsis competit: si rectè de his ipse iudicat studiosus. iudicat autem ut est dictum. Optimum ergo, & pulcherrimum, & iucundißimum est ipsa felicitas: & non seiunguntur hæc perinde atq; in illo Deliaco carmine separantur.

Summe est pulchrum: ex astrea quod gignitur alma.
Optima si ualeas res est, quod quilibet optat.
Summe est iucundum, si re potiaris amata.

Hæc enim operationibus omnia competunt: has autem ipsas, aut unam ipsarum quæ sit optima, felicitatẽ ipsam dicimus esse. Videtur tamen & externis indigere bo- 41
nis, ut diximus. Fieri enim non potest aut non facilè fit, ut is res agat præclaras, cui facultates desunt. multa nanque per amicos, per diuitias, per ciuilem potentiam, tanquàm per instrumenta aguntur. quibusdam autem carentes, ut nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem ma-

culant: non enim satis ad felicitatem idoneus est, qui penitus est deformis, aut ignobilis, aut solitarius siue prole, et minus etiā fortasse, si cui perpraui sint filij, uel amici, aut boni mortui sint. ut igitur diximus, uidetur felicitas & talis indigere prosperitatis. Vnde quidā prosperitatem fortunæ, quidam uirtutem felicitatem esse dicunt.

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

38 Ex conclusione & rationibus, ex nostra sen-
39 tentia. Cuncta quæ de felicitate quæruntur, descriptę felicitati ideo inesse uidentur: quòd ea scilicet in bonis animę existit quæ optima sunt, ut & ponit prima opinio: & in beata uita, bonaq; actione: quod secundę opinioni consonum est, & nō est sine uirtute, & in hoc aliquo pacto cum tertia conuenit. & quia bonum sufficientissimum sine prudentia, sapientia & uirtutum associatione esse nequit: in hoc cū quarta, quinta & sexta aliquid consentaneum habet: sed eam bonum esse delectabilissimum, & bonorum externorum affluentia iuuari, statim differetur, & in hoc cum septima & octaua conspirat opinionibus. Prudentiam ponebāt quandam ad res humanas gubernandas peritiam. Et sapiētiam, eius extremam perfectionem imò cuiuslibet fermè artis aut uirtutis summum perfectionis apicem, sapientiā nominabant. Sed consulto omittit Aristoteles quo pacto, quarta, q̄nta & sexta hic adductarum opinionum cum posita felicitate concordent ostendere: quòd quid prudentia, & quid sapientia sit, nondum cognitum sit, sed ex sexto huius primum discutietur. Olympia urbs olim erat inter montes Ossam & Olympū: in qua qui in certamine superarent, oleastro coronabantur. Et pluraliter Olympia ludi ipsi dicebantur: qui erāt in honorem Iouis instaurati,

In litera nomen urbis poſitum eſt. In commentario uerò ipſorum ludorum nomẽ. nam eadem intelligentia eſt. Iucunda,delectabilia. Pro 40
bitatis amatoribus iucunda,ſunt iucunda amatoribus uirtutis,& ſuorum officiorum,quę ſunt uirtutum operationes. Deliacum,Pythiumq́; carmen,eſt carmen oraculi Apollinis:quod Argyropilus his uerſibus expreſſit.

Summe eſt pulchrum ex aſtrea quod gignitur alma.
Optima ſi ualeas res eſt,quod quilibet optat.
Summe eſt iucundum,ſi re potiaris amata.
Quod de ſanitate mentis intellectum,uerum eſt.

Externa bona ad actiuam, adminiſtratiuãq́; 41
felicitatem adminiculatiua eſſe, qui non uidet, in Peripatetica ſchola ferè cæcus eſt. ut enim ſine debitis inſtrumentis non extruitur domus, neque efficitur architectus : ita quoq; ſi materia deſit,non paratur actiua uirtus. Et huic ſententiæ accedit Tales Mileſius eum felicem eſſe au= Tales.
tumans,qui corpore ſanus ſit,fortuna locuples, animoq́; non ignauus. Et non modo Peripatetici & Tales in hanc conſentiunt ſententiam, ſed & Crantor Solenſis, qui etſi Academicis Crantor.
multa tribuat, in hoc tamen ab ipſis diſſentit. Ponit enim primas noſtræ uitæ partes uirtuti deberi,ſecundas bonæ ualetudini, tertias honeſtæ uoluptati, & quartas diuitijs atq; fortunæ bonis. Etſi magnanimitas in aduerſa fortuna, ut in qua ſuũ retineat officium plurimum lucet, ipſa tamen & plæraq; aliarum uirtutũ propter uſus ablationem in illa obſcurantur, quod exẽplis cognoſcere nõ eſt obſcurum. Plautus enim Plautus.
inſignis comicus propter annonæ difficultatem ad molas manuarias piſtori operã ſuã locauit: ubi quoties ab opere uacaret, ſcribere fabellas & uendere conſueuit.Et Caſſius Seuerus orator Caſſius.

multos annos exilium passus, ob fortunæ tenui
tatem uix panno uerenda contectus, in magna
Valerius. inopia satis concessit. Et Valerius collega Bru-
Brutus. ti adeò pauper mortuus est, ut publico sumptu
Amianus. sepeliret. Et (autore Amiano Marcellino) Persei
Perseus. regis filius post aduersæ fortunæ calamitatem,
artem ferrariam ad quæritandū uictū exercuit,
qui omnes si secūda flauisset fortuna, ad præcla
ra uirtutum officia nati uidebantur. Et est plane
Callimachus. quod dicit Callimachus: uirtutes sine fortunæ
bonis, parum admodū hominē illustrare. Itaq;
uirtutes sine facultatibus obscuriores habētur,
neq; suo debito splendore micant. ut neq; gēma
si luto obtegit̄, natiua pulchritudine coruscat.

OCTAVI CAPITIS COMMENTA-RIVS AD LITERAM.

Octauum caput tribus cōclusiouibus, & enu
meratione octo opinionum de felicitate partis
38 tum est. Prima conclusio. Consentaneum est
non modo ex conclusione & rationibus: sed &
aliorum dicta adducendo de felicitate conside-
rare. Nam uerò, uera omnia consonant, falso au
tem cito dissonat uerum, quæ itaq; uera dixere
superioribus consonabunt: quæ autem falsa, ea
39 statim apparebunt dissona. Octo antiquorum
opiniones. Prima opinio est dicētium triplicia
esse bona, scilicet externa, corporis, & animi, &
bona animi principalissimè, maximeq; esse bo-
na: & hæc opinio est antiqua & à philosophan-
tibus recepta, quæ & superioribus consona ui-
detur. nā actus & operationes animæ, bona ani-
mi existunt. nihil igitur ab hac opinione fuerit
alienum, felicitatem ponere (ut superius quoq;
dictum est) actus quosdam, operationesq; ani-
mæ: locabitur enim sic maximū bonum in ipsis
animæ bonis, & non in ipsis externis, neq; qui-
dem in corporeis bonis. Secunda est dicentiū,

felicem esse, bene uiuere, & bene agere idem esse & hoc item superioribus consonum. nam pene felicitas nihil aliud dicta est quàm bona quædã uita bonaq; actio, & reuera cuncta quæ de felicitate quæruntur, ei (quæ diffinita est) felicitati inesse uidentur. Tertia est dicentiũ felicitatem esse uirtutem. Quarta, esse prudentiã. Quinta, sapientiam. Sexta, felicitatem esse ex ijs aggregatam. Septima, eam ipsam esse aut prudentiã, aut sapientiam cũ uoluptate, aut non sine uoluptate. Octaua, felicitatem esse animæ bona cũ affluentia externorum bonorum coniuncta. & qui id dicunt partim sunt multi & antiqui, partim uerò pauci & præclari: & hi utriq;, tam externorum affluentiam non numerantes, q̃ connumerantes: pleraq; recte dicunt, & multa rationi consona, neq; in omnibus oberrant. Et primo qui felicitatem posuũt esse uirtutem, aut unã aut plures, non penitus deuiant. nam uirtutis operationem diximus esse felicitatem. sed in hoc dissentiunt, quòd summum bonum in possessione atq; habitu: nos autẽ in usu & actu ponimus. neq; id quidem parũ refert. Primò, nam fieri potest ut quamuis habitus insit, nullum tamen bonum pariat: ut in dormiente aut alio quoq; torpente otio. at uerò fieri nequit ut uirtutis operatio: boni efficiat nihil. qui enim secundum uirtutem agit, ut & agat, & etiam bene agat necessum est. Secundo, quemadmodum in olympijs non optimi quiq;, aut uiribus pollentissimi, fortissimiq; coronantur, sed qui certant. nam eorũ aliqui uictores euadunt: sic non qui uirtutẽ possident, sed qui secundum uirtutem agũt in uita, & pulchrorum & honestorum compotes fiunt, præmiaq; sumunt. quomodo autẽ quarta, quinta, & sexta opinio cum felicitate superius posita consentiant prætermittitur; quòd nondũ no

tum fit quid prudentia aut fapientia effe poffit:
& feptimam opinionem quæ felicitatẽ fine uo-
luptate effe nõ poffe aftruit: fuperioribus dictis
aliquid confonũ dicere, declarandũ confequen
4. ter eft. Secunda conclufio. Vita fecundum uir
tutem operantiũ, uoluptatem fecundũ fe conti-
net, & iucunda delectabilisq; eft. Primo, nam
uoluptatẽ fufcipere animaliũ eft, rationeq; ani-
mæ id conuenit: & id unicuiq; uoluptati eft, cu-
ius ipfe fuerit amator: ut equus uoluptati eft a-
matori equorũ: & fpectaculũ delectabile ama-
tori fpectaculorum .. ergo & iufta delectabilia
funt amatori iuftorum, & omnino uirtus & uir-
tutis operatio, amatori taliũ. at quæ uulgo iu-
cunda funt, repugnant: q natura, talia non funt:
fed probitatis amatoribus iucunda funt natura
atq; fecundum fe iucunda, illa autem funt uirtu
tis operationes. igitur fecundum uirtutem ope-
ranti, uita uoluptatem fecundũ fe continet, & fe
cundũ fe iucunda, atq; delectabilis eft: neq; eo-
rum uita indiget uoluptate, quafi foris adiungẽ
da, fed in feipfa continet uoluptatem. Secũdo
nullus bonus eft qui bonis non gaudeat opera-
tionibus: ut nullus eum dicet iuftum, qui iuftis
non gaudeat. neq; liberalem qui liberalibus nõ
gaudeat operationibus, & in cæteris uirtutibus
fic effe comperitur. igitur operationes quæ à uir
tute proficifcuntur, fecundũ fe delectabiles exi-
ftunt, atq; iucundæ. eft igitur uita fecundũ uir-
tutem operantium, fecundũ fe iucunda atq; de-
lectabilis. Tertio, operationes fecundũ uirtu-
tem bonæ funt & pulchræ: imò maximè bonæ
& pulchræ fi ftudiofus de ipfis rectum affert iu-
dicium, recteq; iudicat: iudicat autem recte ut di
ctum iam eft. igitur felicitas quæ optima opera
tio, atq; pulcherrima eft, eadem quoq; & iucun
diffima eft. & hæc tria abinuicem non feparan-

tur:ut neq; in Deliaco carmine cuius hęc est sententia. Sanitas optimum est, iustitia pulcherrimum,& re perfrui amata, iucundissimum. quæ tria circa operationes uirtutis plenè conspiciuntur. quas quidem ipsas aut earum unam, iam felicitatem esse diximus. sed & octaua opinio cũ felicitate posita consentit. Tertia conclusio. 41
Externa bona ad felicitatem conducunt. Nam impossibile est aut certè admodum difficile, ab eo res præclaras agi, cui desint externorũ bonorum facultates: multa enim per amicos, diuitias ciuilemq; potentiã quasi per instrumenta fiunt. & quorundam huiusmodi externorum bonorũ carentia: ut nobilitatis, bonæ prolis, formæ, felicitatem obscurant. nõ enim satis ad felicitatem habilis est, qui omnino sit deformis, qui ignobilis, qui solus, & sine prole sit. & tanto minus idoneus uidebitur cui praui sint filij, aut praui amici, aut qui bonorum amicorũ præsidio sit orbatus destitutusq;. externa igitur huiusmodi bona ad felicitatem conducunt. Quapropter quidam prosperam fortunam felicitatem esse dicunt, ut qui ad externa bona respiciunt. & quidam eam dicunt uirtutem, ut qui respiciunt ad interna.

De modo assequendæ felicitatis.

CAPVT IX.

VNde & dubitatur, utrum disciplina, an assuetudine, an alio quodam modo per exercitium acquiri poßit, an aliqua diuina sorte, an & ob fortunam proueniat. Si igitur & aliquid aliud deorum est munus hominibus, consentaneũ est rationi & felicitatem à dijs ipsis dari, & eò magis, quò cæteris humanis bonis est præstabilius. Verum hoc ad aliam magis considerationem for- 42

43 *situm pertinet. Videtur tamen & si nō à dijs immortalibus mittitur, sed uirtute disciplináue quadam uel exercitio comparatur, diuinißimum esse. Præmiū enim, finisq; uirtutis, optimum & diuinum quiddam ac beatum esse uidetur. fuerit etiam & multum commune. fieri nanq; potest ut disciplina quadā ac diligentia ab uniuersis ijs comparetur (qui nullo principio labefactato) idonei sunt ad consequendam uirtutem. q; si melius est hoc modo quàm ob fortunam fœlicem esse: rem ita sese habere cōsentaneum est rationi. Siquidem ea quæ sunt secundum naturam, ut quam optimè sese habere possunt sic se habent suapte natura, & ea similiter quæ per artem conficiuntur, atq; à quacunq; proueniunt causa, & ea maxime quæ à præstabilißima proficiscuntur. Id autem quod maximum atque pulcherrimum est, fortunæ tribuere, ualde erroneū est. Patet etiam ex ipsa ratione quod quæritur. Dicta*
44 *est enim operatio animæ per uirtutem. Cæterorum autem bonorum alia inesse necessarium est: alia adiuuant, suntq; utilia, ut instrumenta: hæc & ijs consona sunt quæ in principio diximus: ipsum enim finem facultatis ciuilis optimum ponebamus. hæc autem magnam adhibet diligentiam: ut ciues ipsos disponat, bonosq; faciat, & ad ho-*
45 *nestas res agendas idoneos reddat. Meritò igitur nec bouem, nec equum nec aliud quicquam animantium dicimus fœlix, quippè cum fieri nequeat ut ipsorum quicquā talis sit particeps operationis. Hanc autem ob causam neque puer est fœlix. Nondum enim est idoneus ad res tales agendas propter ætatem. qui dicuntur fœlices, ob spem dicuntur. est enim opus, (ut diximus) & perfecta uirtu-*

te, & perfecta etiam uita. Multæ nanque mutationes 46
in uita fiunt, uariæq; fortunæ: atque fieri potest, ut is qui maximè bonis abundat, in magnas incidat in senectute calamitates: ut in heroicis de Priamo dicitur. eum autem qui tali fortuna est usus, & miserabiliter obijt, nemo felicem dicet.

NONI CAPITIS NOTAE.

Principia sana atque non labefacta intelligũ 45
tur, cum quis aut morbo aut naturali impedimento desipiens, delirus'ue non sit. Nullus ergo à summi boni possessione excluditur: qui mẽtis, rationisq; compos existat. Carmina heroi 46
ca sunt, quæ heroum, regum & principum facta resq; gestas cõtinent. ut Aeneis Maroniana, & Rhapsodia Homeri. Priamus Asiæ imperator, & quondam Troianorum rex. Eius fatum ita habet Virgilius.

Virgilius. 2. Aeneidos. Priamus. Pyrrhus. Polytes.

Hunc
Pyrrhus Achilleides post funera uisa Polytis
Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati:
Implicuitq; comam leua, dextraq; coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Hic finis Priami fatorum, hic exitus illum
Sorte tulit: Troiam incensam, & prolapsa uidentem
Pergama, tot quondam populis, terrisq; superbum
Regnatorem Asiæ. iacet ingens littore truncus,
Auulsumq; humeris caput, & sine nomine corpus.

NONI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Nonum cap. una quæstione, tribus cõclusionibus, & duobus corollarijs partitũ est. Quæ- 41
stio, Vtrũ felicitas, disciplina, cõsuetudine, aut

alio quopiam exercitio acquiri possit: an diui-num potius munus sit, an fortunę donum. & uolunt uideri felicitatē deorum esse munus. nam si quicquā aliud hominibus deorū munus est: par est, atque consentaneum & felicitatē à dijs ipsis præstari, & eò maxime quò cæteris humanis bonis præstabilior est. præstātur autem à dijs alia. igitur tanto magis & ipsa felicitas: sed hæc inquisitio alterius considerationis accommoda-
43 tior est. Prima conclusio. Et si felicitas nō cœlitus hominibus immittitur, sed disciplina, uirtute, exercitationeq́ comparatur, quoddam tamen diuinum est. Nam præmium finisq́ uirtutis optimum quoddam & diuinum, beatumq́ esse uidetur. id autē felicitas est. Sed disciplina, & exercitatione acquiri, patet primo: quia sic felicitas bonum erit multum cōmune ut quod disciplina quadā, uigilantiaq́ ab omnibus acquiri ualebit: quorū principia sana erūt, at hoc modo felicitatē acquiri melius est, quàm temeritate quadā, & fortuna esse felicē. rationabile igiť est felicitatē quadam disciplina & exercitatio-
44 ne acquiri. Secūdo, Videmus enim ea quæ secundum naturam sunt, ut quāoptimè se habere possunt, ita natura sunt. & similiter quæ secundum artem, & omnem determinatam causam: & maxime ita sese habere quæ secundū optimā causam prodeunt. maximum autem atque optimum, fortunæ tribuere: magna absurditas est, atque irrationabile plurimū, disciplina igitur atque exercitatione potius uendicatur acquiri-turq́ felicitas. Tertio, Idem ex diffinitione felicitatis conspicuū est. nam dicta est animi operatio secūdum uirtutē. uirtus autem disciplina & exercitatione paratur, igitur & felicitas hoc pacto acquiritur. sic itaq́ ratū est, felicitatē disciplina, cōsuetudine, atq́ exercitio acquiri, &

quiddam esse diuinū. Secunda conclusio, Reliqua bonorū præstò adesse necessarium est. Nā alia bona felicitatē coadiuuant, suntq; utilia, ut sua quædam instrumēta. & id quidem consonū ijs est quæ in principio iam dicta sunt summum scilicet bonum ciuilis facultatis esse finem, quę magnam adhibet curam ut ciues præparet, bonosq; efficiat, & ad pręclaras res agēdas reddat idoneos. quæ minime facere posset, nisi sibi alia præstò adessent bona. Primum corollarium, 45
Quò fit ut neque bos nec equus nec aliud quicquàm animantiū felix esse queat. nam nullū tale, operationis secūdum uirtutem particeps esse potest. Secundum, Fit etiam ut neque puer sit felix. nam nondum ob ætatem secundum uirtutem agere potest, & si dicūtur felices, impropriè & propter spem dicuntur. nam, ut dictum est, ut felix sit, uirtute opus est atque uita perfecta.

Tertia conclusio, Felicitas impediri ualet. nā 46
multæ mutationes in uita fieri possunt, uariæq; fortunæ, & omnino fieri potest, ut eum qui nūc maximis abundat bonis, magnæ in senectute obruant aduersitatum procellæ, quemadmodum de Priamo in heroicis memoratur. at uirū tanta prosperitate usum, sed usqueadeò miserabili finientem exitu, nullus dixerit esse beatum. ualet igitur felicitas impediri.

Quòd quis in hac uita dicendus sit felix, & quid felix.

CAPVT X.

ESt'ne igitur nec ullus alius hominum felix quādiu uiuit dicendus: sed Solonis sententia finem spectare oportet? 47 *Quòd si & ita ponendum est: túmne felix* 48

est cum è uita discesserit? an id absurdum est penitus: nobis ipsis præsertim qui felicitatem operationem quãdam dicimus esse? Quòd si mortuum felicem non dicimus, neque Solon id uult: sed tunc dici beatum hominẽ tuto posse, quia iam est extrà omnia mala, calamitatesq;. Habet quidem & hoc controuersiam quandam. Mortuo nanque bonum & malum uidetur aliquid esse: siquidem & uiuenti non autem sentienti ut honores, infamiæ, & filiorum, posterorumq; omnium prosperitates, atq; aduersitates. Dubitationem autem & hæc afferunt. ei nanque qui ad senectutem usque beatè uixit: secundumq; rationem decessit: multas circa posteros accidere mutationes contingit, & alios ipsorum esse bonos, uitamq; consecutos esse pro dignitate: alios contrà. constat autem & distantijs ad parentes, multis uarijsq; modis ipsos sese habere posse. absurdum igitur est, si defunctus simul etiam mutaretur, & nunc felix fieret, nũc miser. absurdum est etiam, & minime, nec aliquod ad tempus, posterorum ad parẽtes res pertinere. Sed redeundũ est ad id quod prius est dubitatũ. ex illo nanq; & id quod nunc quæritur, fortasse perspicietur. si igitur finem spectare oporteat, & tunc beatum dicere quenquã, non quia beatus tunc est, sed quòd prius erat: quo pacto non est absurdum, si cum est felix, non uerè de ipso dicetur quod inest. Quia uiuẽtes dicere beatos ob mutationes nolumus, & quia felicitatem quidem stabile quiddam, nulloq; modo facile mutabile esse putamus: fortunam autem in eisdem sæpè reuolui. nam si fortunam sequamur, sæpenumero felicem ac miserum eundem dicemus, chamæleontem quendam ostenden

tes ipsum felicem esse, ac debiliter collocatum. An for 49
tunam sequi nullo modo est rectum? Non est enim in ipsa bene uel male uiuere situm: sed indiget humana uita ipsius, ut diximus. Operationum autem eæ quidem quæ à uirtute proficiscũtur, felicitatis: eæ uerò quæ sunt contrariæ, contrarij dominæ sunt. attestatur huic sententiæ, & id quod nunc dubitauimus. etenim nullis in operibus humanis tanta est firmitas quanta est in operationibus ijsce, quæ à uirtute proficiscuntur. hæ nanque stabiliores & scientijs ipsis esse uidentur. harum autem ipsarum eæ quæ cæteris antecellunt, maxime stabiles sunt, propterea quòd in his ipsi beati, & maxime, & continuatißimè uiuunt. Hoc enim simile est causæ: ut ipsarum non fiat obliuio. id igitur quod quæritur, competet ipsi felici: & erit talis per uitam. nam semper aut maxime ea aget & contemplabitur quæ prodeunt à uirtute, fortunamq; feret pulcherrime: & omni ex parte concinne ac æquabiliter. quippe qui uerè bonus atque quadratus est sine uituperatione. Cum autem à fortuna multa eueniant, & magnitudine, paruitateq; differãt: parua quidem siue sint secũda siue aduersa, constat non facere uitæ momentum. grandia uerò ac multa, si secunda sint, beatiorem uitam efficiunt, quippè cũ ad decorandum sint apta, & usus ipsorum pulcher, studiosusq; fiat. sin aduersa: premunt, læduntq; uitam beatam. afferunt enim dolores & multas operationes impediunt. Attamen & in ijs ipsis pellucet ipsa honestas, cum multas quispiã ac magnas aduersitates facilè perfert: non ob insensibilitatem, sed quia generosus est atque magnanimus.

50 *Quòd si operationes dominæ sunt (ut diximus) uitæ, nemo beatorum fuerit miser. nunquàm enim odiosum quicquam atque improbum aget. eum enim qui uerè bonus est, atque prudens, fortunam omnem decore perferre, pro facultateq; rerum semper res pulcherrimas agere: ut & ducem bonum præsentibus uti castris ad optime gerendum bellum, & bonum item sutorem ex sibi datis pellibus pulcherrimum conficere calceum, cæterosq; omnes identidem artifices arbitramur: quæ cum ita sint, miser quidem nunquàm fuerit ipse felix. Beatus tamen nõ erit, si in Priami calamitates incideret. nec igitur uarius, facileq; mutabilis erit, neque enim ex felicitate facilè aut à quibusuis: sed ab ingentibus & multis aduersitatibus dimouebitur, & ex talibus nõ in paruo sed in longo quodam perfecto ut tempore rursus fuerit felix: magnas in*
51 *eo res, præclarasq; nactus. Quid igitur obstat eum felicem dicere, qui per uirtutem operatur perfectam, & bonis externis satis abundat, non quouis in tempore, sed in uita perfecta? An est addendum: & ita est uicturus, & secundum rationẽ moriturus? quippè cum futurum quidem incertum sit nobis: felicitatem autem finem, & omnino perfectam omni ex parte ponamus? Quod si ita sit, uiuentium eos, quibus ea quæ diximus & insunt & inerũt beatos dicemus: beatos autem homines. Sed de his quidẽ eousque sit definitum.*

DECIMI CAPITIS NOTÆ.

47 Solon Atheniensis unus in numero septem sapiẽtũ inscriptus est. legislator fuit. ex quo postamodum id annotatum est. Solon.

Sed scilicet ultima semper

Expectanda dies homini est, diciq; beatus Ouidius libro iij. metamor.
Ante obitum nemo, supremaq; funera debet.

Huius hæ sunt morales sentẽtiæ. Probitatem iuramento fideliorem censeto. Mentiri nolito. Præclara studiose meditator. Amicos ne cito acquirito. Acquisitos reprobare caueto. Quæ prosunt consulito. Cum regi didiceris, regito. Rationem ducem sequitor. Malis ne congreditor. Deos honorato. Parẽtes reuereto. Blandos sermones cautior obseruato. Ne quid nimis facito. Iussit quoque moriens suos cineres post supremum eius obitũ per salamineam terram dispergi, disseminariq;. Filios à parentum probitate degenerare constat. ut de filio Scip. Africani, qui cognominatus est ignobilis. pater Africam, patruus Asiam recuperauit. De filio Fabij Maximi, de filio itidem Hortensij, qui omnia cum scortis decoxit. Chamæleon circa Phasin amnem, & in India frequentius gignitur; animal (autore Plinio) figura & magnitudine lacerti, tardi motus, & oculos in recessu cauo circunductiles habens, solus animalium nec cibo nec potu sed solo aëris alimento uiuẽs. qui quemcunq; colorem proximè attigerit, toto corpore, oculis, caudaq; reddit: prẹter rubrũ, candidumq;, & subinde colorem euarians. de quo meminit Ouidius. 48 Scipio Africanus. Fabius. Hortensius. Chamæleon. Plinius libro. 8. cap. 33. Ouidius lib. 15. metamorpho.

Id quoque quod uentis animal nutritur, & aura,
Protinus assimilat tetigit quoscunque colores.

Operationes secundum uirtutem, dominas felicitatis esse, est in illis felicitatem consistere, ipsasq; felicitatis præcipuas esse caussas. Attestatur huic sententiẹ, quòd actiones, uirtutum sint dominæ prẹcipuæq; caussæ. Id quod nũc dubitauimus. id quod dubitauimus de stabilitate firmitudineq; felicitatis, Temeritas, for- 49

tuna. Quòd felix tetragonus sine uituperatione appellatur, hoc Pythagoricorum est: qui tetragonorum hoc est quadratorum numerorum summoperè laudes efferunt. qui numeri cum ab unitate procedant, quę summa est æqualitas, in laterum æqualitatem semper se porrigunt, necp nimis neque minus quicquam habentes: & ueluti medio quodam tramite, ab ipsa summa monade sua serie prodeũt, eadẽcp ut quadam beatitudinis uia in eandem rerum omnium parẽtem recurrunt. Et ultro, citrocp altera parte longiorum deuia: nunc abundantium, nunc uerò deficientium constanter diffugiunt. & medio semper tramite incedentes nusquàm deflectunt, adeò ut nullus hos numeros uituperare possit. Quinimò plenam diuinitatis & maxime uirtutis æmulam præ se ferunt naturam: ex quorum contemplatione Pythagorici multa de uirtute disserere solebant.

Adiecta formula uitam tetragonorum declarat.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	4	6	8	10	12	14	16	13	20
3	6	9	12	15	18	21	24	27	30
4	8	12	16	20	24	28	32	36	40
5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
6	12	18	24	30	36	42	48	54	60
7	14	21	28	35	42	49	56	63	70
8	16	24	32	40	48	56	64	72	80
9	18	27	36	45	54	63	72	81	90
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

50 Sutor est, qui calceos efficit: ut uestiarius, qui uestium est opifex.

DECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimum caput una quæſtione, tribus con=
cluſionibus, & una diffinitione partitum eſt.
Quæſtio. An aliquis dum uiuit dici nequeat 47
felix: ſed iuxta Solonem, finem uitæ atq; termi=
nũ expectare oporteat? Prima concluſio. Ali= 48
quis dum uiuit poteſt dici felix. Primo, quia
ſi exitus uitæ expectandus eſſet: tum felix dicere
tur cum è uita deceſſiſſet: ſed id ſentire abſurdũ
penitus nobis eſſet, præſertim cum iam felicita=
tem diffinierimus eſſe quandam operationẽ. ſi
ergo mortuũ felicem nõ dicimus, neq; hoc uult
Solon, ſed tunc ſecure poſſe dici beatum, cũ iam
extra mala, calamitatesq́; exiſtat: poterit homo
dum uiuit non immerito dici felix. Secundo,
hoc illis dubitationẽ incuſſit quòd mortuo ali=
quid malum accidere uidetur, ut uiuẽti quidem
ſed non ſentienti, ut ſunt honores, infamiæ filio=
rum, poſterorumq́; proſperitates, aduerſitatesq́;
fieri enim poteſt ut ei qui ad extremam uſq; ſene
ctam beatè uixerit, fatisq́; conceſſerit humanis:
multa ac uaria circa natos contingant, aliosq́;
probos eſſe, uitamq́; cũ dignitate exigere, alios
autem contrà certũ eſt etenim filios longo poſt
interuallo multis, uarijsq́; modis à uita parentũ
poſſe digredi: ſed abſurdum eſt ſi defunctus mu=
taretur, & modo felix & modo miſer eſſet, quod
tamen accideret, ſi ipſum ponerent felicẽ: & ab=
ſurdum etiam illis quoq; uideretur: ſi res poſte=
rorum nihil penitus ad parentes, ne ad aliquod
tempus quidem pertinerent. non igitur dicendi
ſunt poſt mortẽ felices: ſed nunc an debeat dum
uiuit dici felix, reuertamur, & ex his fortè ueri=
tas elucebit. nam ſi exitum ſpectare oportet, &
tunc beatum dicere quenquam, nõ quòd beatus
tunc ſit, ſed quòd prius erat beatus: quomodo

absurdum non uidetur tunc cũ est felix nos non uere posse felicem appellare, id autem absurdũ. dum uiuit igitur dici potest felix. Sed esto dicãt: beatos dicere uiuentes nolumus propter mutationes, & quòd felicitatem stabile quiddam, ac nequaꝗ leuiter mutabile putamus. at fortuna circa uiuentes sæpe reuoluitur mutaturꝗ: patet itaꝗ si uiuentes dum adhuc fortunam sequunt, diceremus felices: sæpe eundẽ felicem ac posteà miserũ fateri cogeremur: tunc felicem nescio qd Chamæleonti persimile effingentes: cito muta-
49 bile, debiliterꝗ firmatum. Secunda cõclusio. Felicitas bonum stabile est atꝗ firmum. Primo, Nam felicem non æquũ est fortunam sequi: ut in qua neꝗ bene, neꝗ male uiuere situm est: quamuis (ut dictum est) humanæ uitæ bonis fortunæ aliquo pacto sit opus, ob cuius tamen inconstãtiam, ac mobilitatem: felicitatem ipsam fugacem, mobilemꝗ esse putant. nihil prohibet igitur felicitatem bonum quiddam stabile esse, atꝗ firmum. Secundo, operationes secundum uirtutẽ dominæ sunt felicitatis & contrariæ cõtrarij: nõ autẽ fortuna, temeritasꝗ felicitatis domina. at ꝙ felicitas sit permanẽs, id uel maxime attestatur ꝙ nulla in re humana, constantia maior est, ꝗ̃ in ijs operationibus quæ à uirtute proficiscuntur. enimuerò & uirtutes & uirtutũ operationes stabiliores ipsis scientijs, suisꝗ operationibus esse uidentur, & maximè ea quæ cæteris antecellunt. eam ob rem ꝙ in ipsis beati & maxime & iugissime uiuunt atꝗ uersantur. & hæc causa esse uidetur quominus illarum fiat obliuio. recte igitur euenit ut felicitas bonum quiddam stabile sit, atꝗ firmũ, sitꝗ felix talis: & stabilis, inconcussusꝗ per uitam. nam ea uel maxime omniũ & aget & contemplabitur quæ a uirtute manãt; & fortunã omni ex parte opti-

me feret,atq; decẽter.felix enim uerè bonus & tetragonus sine uituperatione est. Tertia cõclusio.Felices facilè ferũt fortunã. Primo,nam cũ multa,uariaq; fors afferat,si ea parua sunt seu ꝓspera seu aduersa, parui erunt admodũ momẽti & facilè tolerabuntur.sin grandia & multa:si prospera sunt,beatiorem uitã efficient, cũ eam exornare sint idonea,& eorũ usus bonus,studiosusq; existat:sinautẽ aduersa:premunt, læduntq; beatum:ut quæ tristitiam afferant & multas secundum uirtutem operationes impediant. attamen in ipsis relucet ipsum bonũ: cum ipse & multas & magnas aduersitates leuiter & æquo perfert animo,nõ quidem ob insensibilitatem sed quia generosus magnanimusq; sit. feret igitur fortunam felix:& facilè,& ut decet. Secũdo,si operationes uirtutis dominæ sunt uitæ,ut diximus, nullus profectò felix, fiet miser unquàm. nunq; enim quæ odiosa aut improba faciet. uerũ omnis qui perfectè bonus est atq; prudens , fortunã omnem generosè perferet,& semper pro rerũ facultate res optimas aget:quemadmodum & bonus dux præsentibus utitur castris quàm optimè bello conducit:& quemadmodum bonus sutor, ex datis sibi pellibus quàm optimum calceum assuit:& eodem pacto cęteri artifices omnes,tanto magis igitur ipse felix,omni sibi oblata fortuna pro eius conditione rectè utitur, neq; unq; facilè fiet miser:quoniam (ut dictum est)facilè perferet fortunam,non tamen id asserere uelim:quenq; dici beatũ qui in calamitates Priami inciderit,sed felicẽ,neq; uariũ, neq; cito mutabilem esse,quicquid ue Chamęleonti simile nam non facilè(ut dictũ est)à quibuscunq; fortunis:à felicitate dimouebitur , sed admodum difficile, & ab ingentibus & multis aduersitatibus,ex q̃bus neq; paruo tẽpore, resurgeret ad felicitatẽ:

ſed lõgo, perfectoq́; iam magnas in eo, resq́; præ claras nactus, ex his diffinitio felicis hæc elici
51 poterit. Diffinitio. Felix eſt qui ſecundum perfectam uirtutẽ operatur, externis bonis ſufficienter abundans, & in uita perfecta: & cũ nobis futurum ſit incertum: & felicitas omni ex parte debeat eſſe perfecta: cenſent hanc addendam eſſe particulam, ſic quidem ſecundum uirtutis operationem uicturus, ſicq́; moriturus: quapropter (ſi recte hæc dicta uidebuntur) beatos uiuentium dicemus quibus inſunt, ineruntq́; prædicta, beatos autem homines: at de his hactenus.

Quòd poſterorum fortunæ ad defunctos pertineant.

CAPVT XI.

52 *Fortunam autem poſterorum, amicorumq́; omniũ nihil conferre, longè ab amicitiæ finibus diſcedere, & opinionibus contrarium eſſe uidetur. Cum uerò multa ſint ea quæ eueniunt, uariasq́; differentias habeant, & alia magis, alia minus conferant: in ſingula quidem ipſa diuidere prolixum, & infinitum eſſe uidetur. ſat autem erit fortaſſe: ſi de his ipſis uniuerſaliter, figuraq́; dicetur. Vt igitur aduerſitatum earum quæ beatis eueniunt, aliæ pondus aliquod momentumq́; habent ad uitam, aliæ ſunt leuiores: ſic ſeſe habent & ea quæ circa amicos accidunt omnes. uiuentibus autem, an mortuis calamitas accidat, multo magis refert, quàm res nefandæ, grauesq́; agantur, an in tragœdijs recitentur, animaduertẽda eſt igitur differentia hoc etiam pacto. imò uerò conſiderandum forſitan eſt: ſi cuiuſpiam boni uel mali participes ſint defuncti. Videtur igitur etiam ſi quippiam ex his ad ipſos perue-*

niat siue bonum siue contrarium: exile quid ac paruum, aut simpliciter aut illis esse. siquidem tantū ac tale ut neq; beatos eos efficiat qui beati non sunt, neq; beatitudinē auferat à beatis. Videtur igitur tam prosperitates quàm aduersitates amicorum, aliquid defunctis afferre. tale autem ac tantum ut nec felices haud felices, nec aliud quicquam huiuscemodi faciat.

VNDECIMI CAPITIS NOTÆ.

Tragœdia est heroicæ fortunæ in aduersis cō 15
prehensio, in qua heroicæ inducuntur personæ,
magni timores exprimunt, exitus funesti haben
tur: eius tranquilla sunt prima, & turbulenta ul
tima, & fugiendam uitā exprimūt. ut Thyestis, Thyestes.
Danai, Aegysti, Orestis, Alcmeonis & similiū. Danaus.
Et Euripides apud Græcos, Seneca uerò apud la Ægystus.
tinos, tragœdias scripsere. Cum prosperitates, Orestes. Alcmeon.
aduersitatesq; amicorū ad defunctos pertinere Euripides.
concludit Aristoteles: plane amicorū immorta Seneca.
litati consentit. Et id antè, Mercurius, Tales, Py Aristoteles.
thagoras, Socrates, Plato, & uniuersaliter om= Mercurius.
nes qui generose philosophati sunt asseruerunt, Tales. Pythagô.
& quod maius est, prophetæ omnes, & (qđ ma= Socrates.
ximum est) dux uirtutū omniū, dominusq; uitæ Plato.
clamat, Lazare pdi foras: & quatriduanus iam Prophetæ.
fœtens & iam uermibus scatēs, ad potētem uocē Dominus.
cōtinuo surgit ex tumulo, & rediuiuus multos Lazarus.
post annos, utriusq; uitæ conscius de immortali
tate disserēs, hanc impietatis maculā ab oculis
mortaliū salubriter extersit. Et gentiles clamāt.

Esse aliquos manes, & subterranea regna, Iuuena. saty. 2.
Et contum, & stygio ranas in gurgite nigras,
Nec pueri credunt: nisi qui nondum ære lauantur.
Sed tu uera puta, Curius quod sentit, & ambo
Scipiadæ, quod Fabricius, manesq; Camilli,

Quod Cremeræ legio, & Cannis consumpta iuuentus
Tot bellorum animæ. quoties hinc talis ad illos
Vmbra uenit, cuperet lustrari, si qua darentur
Sulfura cum tædis, & si foret humida laurus.
Illuc heu miseri traducimur.

Sed ô miseri qui scelerum immanitate animorum immortalitatem reformidatis: ad uerba Trismegisti amplius expauescite, & præsentem etiam exhorrescite lucem: audite iam. Cum fuerit animę a corpore facta discessio, tunc arbitriũ examenq; meriti eius transiliet in summi dæmonis potestatem. ijsq; eam (cum piam, iustamq; præuiderit) in sui competentibus locis manere permittet. Sin autem delictorum illi tam maculis, uitijsq; oblitam uiderit: desup ad ima deturbat, procellis turbinibusq; aëris, ignis, & aquæ sæpe discordantibus tradet, atq; inter cœlum & terram: mundanis fluctibus in diuersa semper æternis pœnis agitata, raptabitur: ut in hoc et obsit animæ æternitas: quòd sit immortali sententia, æterno iudicio subiugata. Ergo ne his implicemur, uerendum, timendũ, cauendumq; esse cognosce. Incredibiles enim, post delicta cogentur credere non uerbis sed exemplis, nec minis sed ipsa passione pœnarum. Hæc Trismegistus. Et Homerus quo suæ tempestatis homines immortalitatis animorum admoneret, & res humanas defunctis esse curæ: ita defunctum Patroclum ad Achillem loquentem inducit.

Trismegistus.

Homerus. *Num dormis oblite mei? nunc negligis orbum*
Luce, modo uiuum quem sic curaueris ante.
Me sepeli properè: quo inferni ditis Achille
Transuebar ad portas. animi nam me minus arcent
Extincti populi, secum tranare uetantes.

En uagor & frustra manes peto: porrige dextram,
Imploro.

Sed quid hic opus est Homero, cũ in libro uitæ æternæ diues ille qui exuritur inextinguibilibus flammis, curam gerat quinq; fratrum quos uiuentes in seculo reliquerat? Quòd si res humanæ, curæ sunt miseris defunctis, q perpetuis deputati sunt tormẽtis: tanto magis felicibus qui ad beatorum delitias euolarunt. Sed harum rerum non est admonendus Christianus.

VNDECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Vndecimum caput unam cõclusionem complectitur. Conclusio. Prosperitates, aduersitatesq; amicorum ad defunctos aliquo pacto pertinere uidentur: sed non ut quæ felices, non felices, aut contrà efficere possint. Nam quòd posterorum, amicorumq; fortunæ nihil ad nos pertineant, dicere: nimis durũ est, & longè à legibus amicitiæ discedens, opinionibusq; hominum contrarium. at cum quæ contingunt sint multa, uariasq; præbeant differentias, ut alia magis & alia minus ad nos pertineant singulatim ea distinguere, prolixum atq; immensum nimis esset: & satis esse uidebitur si summatim & figura quadam dicatur, itaq; ut nos ipsos aduersitates quæ contingũt, quædam grandes sunt, magniq; ad uitam momenti, quædam uerò leues: ita & circa amicos contingunt: sed ea circa amicos uiuos & circa defunctos contingere amplius refert, quàm nefanda, grauiaq; facta patrare, & patrata in tragœdijs recitare, hoc enim pacto differentia consideranda est: quare si ad defunctos quicquam fortunarum amicorum pertineat seu prosperum sit, siue sit aduersum: id admodum exile, atque paruum est, aut simpliciter 52

quidem paruum, aut illis paruum, neque tantum, neque tale ut ipsos beatos efficere possit qui non sunt: contrà autem neque miseros, qui beati sunt: uidentur igitur prosperitates, aduersitatesque amicorum ad defunctos quoquo pacto pertinere: sed non ut quæ felices, non felices, aut contrà efficere queant.

Quòd felicitas bonum sit honorabile potius quàm laudabile.

CAPVT XII.

53 *His autem determinatis: de felicitate consideremus. utrum laudabile quiddam sit an potius honorabile.*
54 *Constat enim potentiam non esse: omne autem laudabile ex eo laudari uidetur, quia est affectum aliqua qualitate, & aliquo modo sese habet ad aliquid. iustum enim, & fortem, & bonum omnino uirũ, atq; uirtutem, ob opera laudamus, ac actiones. robustum etiã, idoneũq; ad cursum hominem & cæterorum quenq; similiter laudamus, quòd affectus est aliqua qualitate, & ad bonum aliquod, studiosumq; refertur. id ita esse patet & ex deorum laudibus. nam cum ad nos referuntur, ridiculæ sanè uidentur. quod quidem ex eo fit, quia laudes (ut dicimus) per relationem efficiuntur. quòd si laus talium est, constat optimorum non esse laudem: sed maius aliquid præstabiliúsue, quemadmodum & uidetur. Nam & deos beatos, felicesq; dicimus: & uirorum etiam eos qui maximè sunt diuini, & rerum bonarum simili modo. nemo nanq; felicitatem laudat, ut iustitiam: sed ut diuinius quiddam præstabiliúsue, rem dicit esse beatam. Videtur autem &*

Eudoxus rectè uoluptati primas defendisse partes. Id enim (uoluptatem inquam quæ quidem est bonum) non laudari, indicare putabat præstabiliorem ipsam esse rebus laudabilibus uniuersis. talem autem, deum & summum bonum esse dicebat. ad hæc enim cætera uniuersa referri. Etenim laus quidem uirtutis est. hac enim ad res honestas agendas idonei fiunt. commendationes autē operum sunt simili modo: tam corporis quàm etiam animæ. Verum hæc quidem exactè discutere, magis ad eos forsitan pertinet, qui circa commendationes uersantur. nobis autem perspicuum ex ijs quæ diximus fuerit, felicitatem ex ijs esse quæ honorabilia sunt & perfecta. Videtur autem ex eo sic se habere quia principium est. cætera enim gratia eius agimus omnes. principiū uerò, causamq; bonorum, honorabile quiddam & diuinum dicimus esse.

DVODECIMI CAPITIS NOTÆ.

Laudare est aliquid, eius potentiam eius'ue opera commemorando, extollere. Et laudabile, cuius potētiam, potentiç'ue operationē memorantes. Laudes deorū ad nos relatæ idcirco ridiculæ uidentur, quòd illæ illis tribuuntur, eorum potentiam, eorumq; facta commemorādo: quæ si homini tribuuntur, perridicula uidebuntur: cui enim uirorum mortalium unquàm dicemus. 53

Quicquid habet phlegetō, quicquid caua uiscera terræ,
Quicquid inest pelago, quicquid secat aëra pennis
Fecisti: & solus totum hoc opus ipse gubernas.

Et quanquā reuera deus laudandus & honorandus est, potius tamen honorandus uidetur, nam honor laude superior est. siquidem honor

interna respicit, laus autem respicit externa. sed fragilitas laudatorũ immensæ diuinitatis facit, ut quæ & qualis in se sit, cogitare non possint. quapropter nos illius immensæ bonitatis laudatorum ultimi ad sua opera recurrimus: ex quibus eius laudes colligimus. ut qui dicit deũ rerum optimum, sapientissimũ, super omnem sensum, rationem, intellectum, supraq; mẽtem omnem exaltatum in immensum, & se tota mente propter ipsum solum ante tãtam maiestatẽ prosternit, quantum fragilitas admittit, deum honorat. qui uerò eum dicit factorẽ cœli & terræ, uisibilium pariter & inuisibiliũ, ipsum laudat. Itaque felicitatẽ, quæ huius summi boni in hac mortali peregrinatione nostra uestigium perfectissimum est, potius honorabile bonum censet Aristoteles, quàm laudabile. & felicẽ tum actiua felicitate inter actiuos, tum contemplatiua inter contemplatiuos, deo quidem inter mortales simillimum charissimumq;: in similitudinem summi boni ualentiore iure honorabilem esse quàm laudabilem, & honorem esse completi, absolutiq; boni, laudẽ uerò incepti, hoc carmine declarat Mantuanus.

Mantuanus.

Est honor, in portum cum puppis ab æquore uenit.
Laudibus inceptum continuatur iter.

54 Sed de his hactenus. Aliqua qualitate affectum, habitum aut potentiam habens. Dicitur ad aliquid laudabile contemplatione scilicet operationum, habituum potentiarum'ue. Sub potentia, habitum comprehendimus.

Eudoxus.

Eudoxus Gnidius Architæ fuit auditor, moribus modestus, pauper, tenuisq; fortunæ, geometer, astronomus, medicus, philosophus, legifer. uoluptatem summum bonũ asseruit. Causa, causa gratia cuius, finis.

DVODECIMI CAPITIS COMMEN-TARIVS AD LITERAM.

Duodecimum cap. una quęſtione, & una cõ-
cluſione partitum eſt. Quæſtio, An felicitas 53
bonũ ſit laudabile, an honorabile potius? Cõ 54
cluſio, Felicitas non laudabilis, ſed honorabi-
lis eſt. Primo, Nam omne laudabile aliqua
qualitate affectum eſt, aut potentia ipſa eſt, &
ad aliquid ſemper dicitur laudabile: ut lauda-
mus fortem, iuſtum, & omnem probum uirum,
ſimiliter robuſtum & uelocem: quòd qualitate
afficiuntur per quam ad aliquid ſtudioſum, bo-
num'ue ſeſe habẽt. & etiam uirtutem ipſam ab
opera, actionesq; ipſas laudamus. Et quod ad
alterum laudemus: ſatis ex deorum laudibus
apparere poteſt, quæ ſi ad nos referantur, ridi-
culæ planè uidebuntur. at felicitas potentia nõ
eſt, neque aliquid talium, quorum diximus eſ-
ſe laudem. igitur optimorum non eſt laus, ſed
aliquid laude ſuperius præſtantiusq;, nec iniu-
ria quidẽ. nam deos beatos, felicesq; dicimus:
& uirorum eos qui maxime diuini ſunt, itidem
beatos appellamus, & eodem modo de bonis.
nemo enim felicitatem ut iuſtam laudat, ſed ut
honorabilius quiddam atque diuinius eam di-
cit beatam. felicitas igitur laudabilis non eſt:
ſed potius honorabilis. Secũdo, Per hoc pro-
pè uidetur Eudoxus primas uoluptatis defen-
diſſe partes, ipſamq; ſummũ eſſe bonum conten
diſſe, quòd uoluptatẽ nõ ponebat laudabilẽ per
id idicare uolẽs, uoluptatẽ bonũ quiddã pręſta-
bilius eſſe ſe putare, quàm ipſa ſunt laudabilia,
qualẽ deũ & ſummũ bonũ eſſe dicebat. ad hæc
eñ cætera oĩa referri, non autẽ hęc ad alia, felici
tas igitur non laudabilis, ſed honorabilis po-
tius eſt. Et reuera laus uirtutis eſt quòd ea ipſa
ad agẽda honeſta, ſimus idonei. cõmẽdationes

uerò, operũ tam corporis quàm animę existunt. Sed hæc diligẽtius discutere fortè magis ad eos pertinet: qui circa commẽdationes studuerunt.

Tertio, Felicitas principiũ est: eius enim gratia cætera agimus omnes. at principium, atque causa, honorabile potius quiddam, atque diuinum dicimus quàm laudabile. felicitas igitur non proprie laudabilis, sed honorabilis potius est.

De duplici animæ parte ac uirtutis diuisione.

CAPVT XIII.

55 *Cum autem felicitas animæ quædam per uirtutem perfectam sit operatio: de uirtute consideremus oportet. Hoc enim pacto melius fortasse de felicitate etiã contemplabimur. Videtur autem & is qui uerè ciuilis est circa hanc maxime elaborare. uult enim ipsos ciues bonos efficere, legibusq; obtemperãtes atque horum exemplum legumlatores tum Cretensium, tum Lacedæmoniorũ habemus, & si qui alij tales fuere. quòd si hæc consideratio ciuilis est facultatis: constat inquisitionem hanc perinde ut ab initio proposuimus ac instituimus fo*
56 *re. De uirtute autem humana considerandum est. Bonum enim humanum, ac felicitatem quærebamus humanam, uirtutem uerò humanam dicimus non eam quæ cor poris est, sed eam quæ animæ. & felicitatem enim opera*
57 *tionem animæ dicimus. Quæ cum ita sint, patet ipsum ciuilem aliqua ex parte de anima scire oportere: quemadmodum & eum qui curaturus est oculos, totumq; corpus, de ipsis scire oportet & eò magis: quo facultas ciui*

*lis honorabilior est, atque præstabilior medicina. Elegan
tes etiam medici multa planè circa cognitionem corpo-
ris tractant. & ciuilis igitur ipse de anima contemple-
tur oportet. horum autem gratia & quoad satis est ad
ea quæ hic quæruntur. nam ulterius exactiusúe conside-
rare: maius est opus, difficiliusúe fortasse quàm ea quæ
proponuntur. dicũtur autem & in externis sermonibus
aliqua de ipsa sufficienter, & utendum est ipsis. Vt* 58
*partium eius aliam ratione uacare, aliam rationem ha-
bere: atque nihil in præsenti refert distinctæ sint hæ, per-
inde atque corporis partes, & omne partibile: an ratio-
ne quidem sint duæ, re uerò seiungi non poßint, ut in cir
cunferentia sese habent concauũ, & conuexum. Par-* 59
*tis autem ratione uacãtis, alia quidem communis est &
uegetatiua. Loquor autẽ de ea quæ causa est, ut id quod
ipsam habet nutriatur, incremẽtaq́; suscipiat. talem enim
animæ potentiam: in uniuersis quæ nutriuntur quispiam
posuerit, & in fœtibus, & hanc eandem etiam in perfe-
ctis. est enim magis consonum rationi hanc eãdem quàm
aliquam aliam ponere. Huius igitur uirtus cõmunis* 60
*quædam & non humana uidetur. Nam hæc pars & po-
tentia in somnis uidetur maximè operari. bonus autẽ &
malus minime in somno discernitur: quapropter inquiũt
à miseris felices in dimidio uite nihil differre. hoc autem
rectè accidit. somnus enim otium est animæ tam studiosæ
quàm uitiosæ, nisi parumper motuum perueniãt aliqui:
atque ita modestorũ meliora, quàm quorúmuis uisa fiãt.
Sed de his quidem hactenus, & nutriendi potentia, cum
expers sit humanæ uirtutis omittẽda est. Videtur au-* 61

tem & alia quædam esse natura animæ uacans ratione, aliqua tamen ex parte particeps rationis. Cōtinētis enim & incontinentis rationem idq; animæ quod rationem habet, laudare solemus. rectè nanque & ad optimas res inuitat. in ipsis autem & aliud quid præter rationem inesse uidetur quòd quidem repugnat, resistitq; rationi. Nā ut dissolutæ corporis partes, si ad dexteram mouere uelis, in sinistram feruntur: sic planè fit & in anima. ad cōtraria enim incontinentium appetitiones feruntur. uerum in corporibus quidem cernimus ea quæ ad contrariam partem feruntur: in anima uerò non cernimus forstasse autem non minus & in anima putandum est esse aliquid præter rationem: quod huic aduersatur & obuiat dicere uerò quomodo est diuersum, nihil refert. Videtur autem & hoc rationis (uti diximus) particeps esse, paret enim in ipso continente rationi, & in temperante ac forti magis forsitan eidem obtemperat. omnia enim in illis sunt consona rationi. Pars igitur animæ ratione uacans, duplex esse uidetur. Vegetatiua nanque nullo modo rationis est particeps. sed cupiendi uis, & omnino appetendi, rationis est quodammodo particeps: ea ratione qua obedit ipsi atque obtemperat. sic & patris, & amicorum: & non ut rerum mathematicarū, dicimus rationem habere. hanc autem partem ratione uacantē rationi obtemperare, admonitiones, & increpationes, & cohortationes etiam indicant.
62 Quòd si oporteat hanc quoque partem dicere rationem habere, duplex & ea pars erit quæ rationem habet: & una quidē propriè & in seipsa, altera uerò ut is qui obtemperat patri. Di-

uiditur autem & uirtus hac differentia. Virtutum enim alias intellectiuas, alias morales dicimus esse, sapientiam quidem & prudentiam & sagacitatem, intellectiuas: liberalitatem autem, & temperantiam, morales. nam cum de moribus cuiuspiam loquimur: non sapientē illum aut sagacem, sed mitem aut temperantem dicimus esse. laudamus autem & sapientem ob habitum. at habituum eos qui laudabiles sunt, & uirtutes appellare solemus.

DECIMITERTII CAPITIS NOTAE.

Minos Cretensibus leges tulit: & Lycurgus Minos. Licurgus.
Lacedæmonijs. Moralem philosophiam, ci-
uilem nominat facultatē ab insigniori eius in- 55
stitutione. In externis sermonibus, alio in lo- 57
co, in libris de anima. Visa, somnia, apparitio 60
nes, quæ in somno, intimo sensui se ingerunt.

Continens est qui uehementes gustus ac ta- 61
ctus, uoluptates, ac tristitias superat. Incōtinēs
uerò qui horum sensuum delectationibus atque
tristitijs succūbit, ac superatur. Patris & ami 62
corum rationem habere, est eorum obtempera-
re iussis, monitisq́. rerum uerò mathematicarū
habere rationē, est conclusionum mathematica
rum ex principijs, principio'ue cognitis cogno
scere demonstrationem. Quid scientia, intelle 63
ctus, sapientia, prudentia & ars: similiter quid
sagacitas & sententia, quæ prudentiæ species
sunt: ex sexto cognoscēdum. Similiter quid fortitudo, temperātia, liberalitas, & quid unaquę que reliquarum uirtutum: sequentes libri manifestabunt.

DECIMITERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimumtertium cap. quatuor conclusionibus, uno corollario, & quatuor diuisionibus

55 partitum est. Prima conclusio. De uirtute incumbit determinatio. Primo, nā felicitas dicta est esse animi operatio secundum uirtutem perfectam. igitur de uirtute incumbit determinatio. sic enim felicitatem melius intuebimur, cognoscemusq;. Secundo, is qui uerè ciuilis est, plurimū circa uirtutē elaborat, uultq; ipsos ciues efficere bonos, legibusq; obtemperare, ut nobis exemplo sunt Cretēsium, Lacedæmoniorumq; legum latores, quiq; tales fuere. est igitur ciuilis uirtutem cōsiderare. ciuilis autem (ut superius dictum est) finis est felicitas. igitur hic de
56 uirtute incumbit determinatio. Secunda conclusio. De uirtute humana atq; animæ, præsens suscipienda est determinatio. Nam bonū humanum, felicitatemq; humanam. hoc in loco quærere nos proposuimus. hæc autem animi operatio quædam esse dicta est, & nō corporis, igitur de humana uirtute atque animæ, præsens deter-
57 minatio suscipienda est. Corollarium. Vnde fit ut moralis, ciuilisq; disciplinæ studiosus: quoquo pacto de anima habeat considerare. nam qui curaturus est oculum, totumq; corpus, ea quoquo pacto debet cognoscere. igitur tanto magis moralis facultas, animum ipsum (quem curandum suscipit) habet considerare: quanto ea honorabilior, præstantiorq; quàm ipsa medicina est. Et si isignes medici circa corporis cognitionem multum laborarunt: non æquum est ciuilem, moralemq; uirum animam negligere. Sed hactenus animā cognoscere sufficiet: quoad satis erit ad ea quæ hic quæruntur, cognoscenda. nam ulterius exactiusq; considerare, onerosius, difficiliusq; esset opus, quàm præsens exigat institutū, & de illa amplius in alio quoque loco dictum est sufficienter, & illis il-
58 lo in loco cognitis hic utendum est. Prima diuisio.

uisio. Partium animæ quædam est rationis ex=
pers, quædam uerò rationem habens: & hoc in
loco discutiendum non est, an partes illæ re ipsa
distinctæ sint: quemadmodũ corporis & cuius=
libet diuisibilis partes, re ipsa disiungũtur: an so
la ratione duæ sint: non autem re, substantiaq́ue
ipsa: quemadmodum circunferẽtia ratione duo
est, conuexũ uidelicet atq́ue concauum. Secun= 59
da diuisio. Pars animæ rationis expers diduci=
tur in uegetatiuam quæ communis est, & in ap=
petitiuam. uoco enim uegetatiuam quæ nutrien
di, adaugendiq́ue causa est: quæ merito particula
communis appellatur, quòd uniuersis quæ nu=
triuntur assit, etiam in embrijs qui fœtus sunt in
utero rudes, nondumq́ue absoluti, in ipsisq́ue perfe=
ctis: & illis omnibus magis rationi consonum
est hanc particulam asciscere, quàm aliquarum
aliarum ullam. Tertia conclusio. Animæ uir= 60
tus uegetatrix, humanis actionibus accommo=
da nõ est. Nam hęc animæ particula, potentiaq́ue
in somnis maxime operari cognoscitur. at bo=
nus & malus minime per somnum, somniq́ue ope
rationes discernit. uirtus igitur uegetatrix haud
quaquàm humanis actionibus est accommo=
danda. Et hinc quoq́ue aiunt felices à miseris ni=
hil in dimidio uitæ distare. nec id quidem irra=
tionabiliter. nam somnus quædam animi feriæ
& otiositas est: tam studiosorum quàm uitioso=
rum: tum igitur nihil differunt: neq́ue boni, neque
mali quicquam agunt, nisi inquantũ quandoq́ue
aliqui parumper surrepunt motus, & quatenus
interdum modestorum hominum meliora q̃ re=
liquorum occurrũt uisa: sed de his hactenus: &
satis sit hic uirtutem uegetatiuam (cum huma=
næ uirtutis prorsus sit expers) esse omittendam.

Quarta cõclusio. Pars altera animę quæ bru=
ta, irrationalisq́ue est, quoquo pacto rationis est 61

particeps. Nam in continente & in incontinente, rationem & animæ partem rationalem laudamus: nec ab re quidē. nam ea pars semper ad optima prouocat: & in ipsis eisdem est aliud quiddam quod rationi repugnat, resistit, reluctaturq;: & perinde ut cum paralyticas, remollitas, resolutasq; corporis partes in dexteram mouere uolumus, reluctantur, feruntur q; in leuam: sic in animo planè est, & incontinentes suis apetitionibus in contraria rapiūtur. Verum hoc interest, quòd in corporibus ea quæ ad contrariam partem feruntur, nos ipsi cernimus: in animo uerò cernere non ualemus: attamen in particulis animæ non minus cogitare debemus aliquid præter rationem esse, quod illi reluctetur, ac obuiet, atq; est in corporibus: sed dicere quo pacto sit diuersum, præsentis curæ non est, atq; considerationis. Sed & id uidetur esse (ut propositū est) particeps rationis, nam id in ipso continente, rationi paret, ac obedit: & in temperante forte magis, atq; forti, magis rationi obsequit ac obtemperat. nam omnia in illis rationi sunt consona. Pars igitur altera animæ quæ irrationalis est, quoquo pacto rationis particeps est. colligere itaque possumus cum pars animæ quæ rationis expers est, duplex sit: uegetandi scilicet, & cupiendi, omninoq; appetendi uirtus: & ea quæ uegetandi est, nullo modo rationis est particeps, sed appetendi quoddam modo particeps est: ut quantum rationi obedit, atq; paret: quemadmodum & partis & amicorum rationē dicimur habere, & non ut mathematicarum rerum dicimur habere rationem: & hanc appetitiuam, concupiscētemq; partem rationi parere: indicant admonitiones, increpationes, cohor-
62 tationesq;. Tertia diuisio. Si hanc appetendi partem assentimus habere rationē, duplex erit

animæ pars quæ rationem habebit: una propriè & in seipsa: altera uerò non in se, sed quæ obtemperat perinde ac filius patri. Quarta diuisio. 63
Virtutum altera intellectiua est, & altera moralis dicitur. Intellectiua ut sapientia, prudentia, sagacitas. moralis uerò ut liberalitas, modestia. Vnde cum loquimur de moribus, nunquàm dicimus quòd sapiēs aut sagax sit: sed quòd aut liberalis, mitis, modestus'ue, aut similiū aliquid sit: attamen & sapientē similesq; ob habitū laudamus: & eos habitus omnes q laudabiles sunt, uirtutes appellare solemus. Et de his hactenus.

Primi Ethicorum Aristotelis, FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS.

LIBER II.

De productione uirtutis intellectiuæ, ac moralis.

CAPVT I.

CVM AVTEM VIRTVS SIT 1
duplex, intellectiua inquam atq; moralis: intellectiua quidē plurimum ex doctrina generationē habet, & incremētum. quapropter experientia indiget, temporeq;. Moralis autem ex cōsuetudine comparatur: unde & 2

nomen habuit tale, ex quo patet nullā fieri uirtutē morū in nobis natura. Nihil enim eorū quæ sunt natura aliter assuescit: ut lapis, cui quidē natura cōpetit ferri deorsum: nūquàm assuescet ferri sursum, neq; si millies ipsum assuefaciendi caussa quispiam sursum proijceret; simili modo nec ignis ferri deorsum: nec aliud quicquam aliter quàm sibi natura competet, assuescet neq; igitur natura, neq; præter naturā in nobis uirtutes efficiuntur: sed idonei quidam ad ipsas suscipiendas sumus natura. suscipimus autem ipsas atque perficimur per consuetudinem.

Præterea eorum quæ in nobis fiunt natura, potentias prius accipimus, deinde reddimus operationes, quod quidem in ipsis sensibus intueri licet. Non enim ex eo quia uidimus uel audiuimus sæpe, sensus accepimus. Sed contra habentes, usi sumus: non usi, accepimus: ut uirtutes accepimus operati prius: quemadmodum & in artibus: quæ nanq; postea quàm didicerimus facere oportet; ea facientes discimus, ædificatores etenim ædificantes, & citharœdi, pulsantes citharam fiunt: pari modo iusta agentes iusti, & modesta modesti, fortiaq; fortes efficimur. Testatur hoc, & id quod in ciuitatibus fieri solet. Legum nanq; latores ipsos ciues assuefacientes bonos efficiunt; atq; omnis quidem legum latoris hæc est uoluntas: qui uerò non bene id faciunt, peccant: atq; hoc ipso respublica
3 *bona, à mala republica differt. Insuper ex iisdem & per eadem omnis uirtus & ars similiter & fit, & corrūpitur, ex eo nanq; quia pulsant citharā, & boni, & mali fiunt citharœdi: simili ratione & ædificatores, & cæteri omnes. nam ex eo quia bene ædificāt, boni: & ex eo quia*

male, mali fiunt ædificatores & fabri. Quod niſi ita ſeſe haberet, non eſſet opus docente: ſed omnes boni fierẽt aut mali. ſic igitur & in uirtutibus rés ſeſe habet. agentes enim ea quæ ſunt in commercijs hominum, alij iuſti, alij iniuſti fiunt. agentes etiam ea quæ ſunt in terribilibus rebus, timereq́; aſſueſcentes, aut confidere: alij fortes, alij timidi fiunt. Idem & circa cupiditates & iras euenire uidetur. alij enim temperati ac mites fiunt, alij intemperati ac iracundi: ex eo planè quia hoc in ipſis aut hoc modo uerſantur. Atq; (ut breuiter dicã) omnes habitus ex operationibus ſimilibus fiunt. Quapropter tales quaſdam operationes reddere oportet. ipſarum nanq; differentias habitus ipſi ſequuntur. non igitur parum, ſed plurimũ: quin potius totum refert, ſic an non ſic homines ab adoleſcentia conſueſcant.

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

Quòd intellectiua uirtus experiẽtia indigeat & tempore, id de uirtute intellectiua præſertim intelligitur, quæ inferioris partis mentis exiſtit: ut eſt prudentia & ſuæ ſpecies: de qbus amplius ſextus huius exequitur. 1 Aliquid natura nobis ineſſe, eſt à noſtri ortus principio aut ſine ſtudio labore, induſtria'ue noſtra, illud nobis adeſſe. 2 cuiuſmodi ſunt naturales potẽtiæ omnes, ſuæq́ impotentię. Mos, conſuetudo. Nihil eorum quæ natura aſſunt aliter aſſueſcere poſſe, eſt nulla alia parta, acquiſitaq́ qualitate nunquàm ex ſola naturali potentia quicquam prompte aliter effici poſſe, quàm ſua fert natura: ut ſi uirtutes nobis ineſſent à natura (hoc eſt ſi naturales indoles, naturalesq́ potentiæ tantum eſſent, neque quicquam aliud acquireretur) nunquàm aſſueſceremus aliter quàm noſtra ferret natura. ut

neq; lapis unquàm assuescit emicare, moriq; sursum: quòd præter naturalem ruendi deorsum potentiam, nullum sibi acquirat consuetudinariũ habitum. Quapropter nullus diffidat se posse esse bonum. nam si mala consuetudo insitam potẽtiam, naturalemq; ad uirtutes indolem ligat, impedit, flectitq; ad deterius: tanto magis bona consuetudo bonusq; habitus impeditam etiam indolem suspendit, & eius uitium in melius uertit ac emendat, quasi Pæonica ope recuperata sit, redintegrataq; perfecta mentis sanitas. Natura sumus idonei, cum in nostra natura sitũ est.

Si ars operationibus non gigneretur, omnes bonos aut malos esse artifices: est eos qui boni essent artifices, non posse esse malos. nam malis operationibus non deprauaret sua ars, nec contrà qui mali essent, posse esse bonos, quandoquidem operationes nihil facerent ut suam artẽ red
3 derent perfectiorem, Omnem habitũ ex operationibus similibus gigni, est ex bonis operationibus bonum habitum, & ex malis malum nobis comparari. Operationes tamen præcedentes, & ex quibus inchoatur studiosus habitus, imperfecta sunt officia: quæ autem eum adultũ, perfectumq; sequunt̃, perfecta sunt officia. Refert in totnm hoc, uel illo modo statim ab ineunte ætate sic homines assuescere. Nam recta educatio mores facit: & si à puero iacta sunt uirtutum fundamenta: solemus in bonitate perseuerare, & beatam capessere uitam. Nam nobiscũ adolescunt uirtutes ipsæ. contrà uerò mala educatio, uitiorũ fomes est. quæ ubi ab ineunte ætate combibimus, quasi morbi quidam nobis congeniti quotidie adolescunt, ampliusq; sumunt incrementa nocendi: & nos tandem (nisi salubriter ocurritur) ad extremam perducunt miseriam. Ergo, quod Horatius admonet, salubre est

adolescentes tenaci mente figere, & sæpe id sibi præsens animo habere. Hora.epist.2. lib.1.

Nunc adhibe puro
Pectore uerba puer, nunc te melioribus offer.
Quo semel est imbuta recens, seruabit odorem
Testa diu.

Et quibus disciplinis iuuenilis adhuc formandus sit animus hinc disce.

Intereà musis animus, dum mollior ætas
Et quæ mox imiture legas. nec desinat unquàm
Tecum Graia loqui, tecum Romana uetustas:
Antiquos euolue duces, assuesce futuræ
Militiæ, Latium retrò te confer in æuum.
Libertas quæsita Placet: mirabere Brutum.
Perfidiam damnans, Metij satiabere pœnis.
Triste rigor nimius: Torquati respice mores.
Mors impensa bonum: Decios uenerare ruentes.
Vel solus quid fortis agat, te ponte soluto
Oppositus Cocles, Mutij te flamma docebit.
Quid mora prospiciat, Fabius: quid rebus in arctis
Dux gerat, ostendet Gallorum strage Camillus.
Discitur hic nullos meritis obsistere casus.
Prorogat æternam feritas tibi Punica famam
Regulæ. successus superent aduersa Catonis.
Discitur hinc quantum paupertas sobria possit.
Pauper erat Curius regem cum uinceret auro.
Pauper Fabricius Pyrrhi cum sperneret aurum.
Sordida Seranus flexit dictator aratra.
Lustratæ lictore casæ, fascesq; salignis
Postibus affixit: collectæ consule messes,
Et sulcata diu trabeato rura colono.

Et hæc nihil aliud uolunt nisi iuuenũ animos pulchris exemplis esse formandos, & egregijs aliorum factis ad probitatem inflammandos. Procul enim ab ipsis sint exempla Catulli, procul molles cupidines, molles, arcus, mollesq́ pharetræ, molles elegiæ, epigrammata, & lenonum comœdiæ, & omnino omnis ea lectura, ad quam seuerus Cato minime suos admitteret liberos. Mores, uirtutes morales.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Primum caput tribus conclusionibus & uno
1 corollario partitum est. Prima conclusio. Intellectiua uirtus experientia indiget, & tempore. Nam cum duplex sit uirtus: intellectiua scilicet & moralis (ut paulò ante superius dictũ est) intellectiua plurimum ex doctrina generationẽ habet, atq; augmentum, eget igitur experientia,
2 & tempore. Secunda conclusio. Nulla uirtutum moraliũ natura nobis inest. Primo, nam uirtus moralis omnis, ex consuetudine comparatur, unde & nomen suũ traxit perparum à more declinans. nulla igitur talium nobis à natura inest. Secundo, nihil eorũ quæ natura assunt, aliter assuescit: ut lapis cuius natura est deorsum ruere: nunquàm assuescit sursum ferri, etiã si millies illum assuefaciendi gratia sursum quis propellat. simili quoque modo nec ignis deorsum ferri consuescet unquàm, nec aliud quicquã aliter assuescet, quàm in sua natura sitũ est. morales ergo uirtutes minime nobis natura insunt, imò neq; præter naturam: sed sumus ad illas suscipiendas natura propensiores, ac idonei, atq; consuetudine perficiũtur. moralis igitur uirtus minime nobis à natura inest. Tertio, cum quę nobis natura assunt: eorum potentias prius accipimus, deinde operationes reddimus, ut planè

licet in sensibus intueri. nõ em̃ quia uidimus, au diuimus'ue frequẽter, sensus accipimus. sed cõtra, quia sensus habemus, illis utimur. at uerò morales uirtutes prius operati accipimus, quẽadmodum & artes om̃es. Nam in artibus posteaquàm acceperimus quæ facere oportet, ea faciendo addiscimus, ut ædificando ædificatores efficiũtur, & citharam pulsando citharœdi. ita quoq; & iusta operando iusti, & modesta modesti, & fortia fortes efficimur. moralis igiẽ uirtus minime nobis à natura inest. Quarto, legumlatores ipsos ciues assuetudine bonos efficiunt, & omnis legumlatoris hæc uoluntas scilicet ciues bene assuefacere, & qui bene id non egerint, peccãt: & per hoc ipsum bona respublica à republica male instituta differt. constat igitur ex ijs quæ in ciuitatibus fieri solẽt, morales uirtutes nobis natura non adesse. Tertia con 3
clusio. Virtus moralis ex operationibus gignitur. Primo, Nam oĩs moralis uirtus ex similibus & simili modo & fit & corrumpitur, ut ars. ars aũt ex operationibus aquiritur. ut & rudes, & prompti fiunt citharœdi, quòd citharam pulsent, simili modo & ædificatores quòd ędificẽt, & cæteri artifices oẽs. sed qui bene ædificãt, boni ædificatores. qui uerò perperã, mali euadunt ædificatores, atque fabri. igitur simili quoq; pacto & uirtus moralis ex operationibus gigniẽ.

Secundo, nisi artes operationibus gignerenẽ, nõ esset opus docente qui operationẽ ostẽderet. sed oẽs boni aut mali essent artifices, igiẽ & ita est in uirtute. nã & agentes ea quæ in cõmercijs sunt hominũ, iusti uel iniusti euadimus. & circa pericula nos assuefaciẽtes cõfidere aut metuere: euadimus fortes aut timidi. itidem circa cupiditates & iras efficimur tẽperati, intemperati, mites aut iracundi: prout circa eas perturbationes

aut hoc aut illo modo operamur. atque, ut paucis absoluatur: omis habitus ex operationibus similibus gignitur. uirtus igitur moralis ex operationibus gignitur, & non modo, sed ex similibus atque bonis. Corollarium. Quapropter qui studiosi futuri sunt, bonas operationes facere studere debēt. nā quales operationes, tales futuri sunt & habitus. sequūtur enim habitus operationum differētias, atque naturas. unde nō parū sed plurimū, imò uerò in totū refert, hoc uel illo mō statim hoies ab adolescētia cōsuescere.

Quòd uirtus ab excessu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.

CAPVT II.

4 *CVm autem præsens tractatio, non contemplationis sit (ut cæteræ) gratia: nō enim ut sciamus quid nam sit uirtus, sed ut efficiamur boni, cōsideramus (nam nulla ipsius esset utilitas) de actibus quonam modo sint agendi, considerare necesse est. Hi nanque sunt autores, ut tales quidam ipsi habitus fiant quemadmodum diximus.*

5 *mus. Agere igitur ratione recta, commune est, & supponatur. posterius autē de ipso dicetur: & quid est ipsa recta ratio, & quomodo ad cæteras sese habet uirtutes: illud autem anteà confiteamur oportet, omnem sermonem qui est de rebus agendis, figura & non exactè fieri debere, quemadmodum & ab initio diximus. rationes inquā ut materia postulat semper esse efflagitandas. Actiones autem & ea quæ prosunt, nullam habent stabilitatē, queādmodum neque salubria. atque cum talis sit sermo uniuersalis, multo minus is sermo certitudinis habet, qui*

Numero tertio huius.

Numero. 37. primi.

de singularibus est. nam neque sub artē, neq; sub præceptionē ullam cadūt. Sed oportet ipsos agentes ea semper considerare, quæ ad tēpus accōmodantur. quēadmodum & in medicina fit, & in gubernādi etiam arte. Verū 6
etsi præsens sermo talis est uti diximus, enitendū est tamē opem ac auxilium ferre. primū igitur hoc cōtemplemur oportet, res istiusmodi tales esse, ut ab exuperatione defectioneúe corrumpantur, ut in uiribus uidemus, ac ualetudine fieri. nam pro rebus obscuris, claris indicijs utamur oportet. exuperatio nanque laborum defectioq́; uires corrumpunt. similiter potus, cibi exuperantes atque deficientes ualetudinē auferunt: moderati uerò faciunt, augent & conseruant. Sic igitur & in fortitudine: ac tēperātia, cæterisq́; uirtutibus res sese habere uidetur. qui nanque cuncta fugit, atque formidat neque quicquam subire, perferreq́; patitur, is timidus fit. qui nihil omnino timet, sed aggreditur omnia, is audax nimirum efficitur. simili modo qui uoluptate omni potitur, nec excipit ullam, intemperans: qui cunctas fugit, perinde atque agrestes homines, insensatus euadit. etenim tam temperantia quàm fortitudo ab exuperatione quidem & defectu corrumpitur, à mediocritate autem cōseruatur. At enim 7
non solum ortus ac creationes, corruptionesúe ex eisdem & ab eisdem efficiuntur: sed & operationes in eisdem etiam erunt. Nam & in cæteris quæ sunt manifesta magis, res ita sese habere uidetur ut in uiribus. uires enim tam copia cibi quàm multorum laborum tolerantia, comparantur, & robustus ipse multum sumere cibum, & multos labores tolerare maxime

potest. Sic fit & in uirtutibus ipsis nam abstinendo à uoluptatibus efficimur temperati, & facti iam temperati. maxime ab ipsis possumus abstinere. idē & in fortitudine fit. etenim assuescendo formidolosas res paruipēdere, subireq; ipsas atque perferre, fortes euadimus, factiq; fortes maxime res formidolosas poterimus ferre.

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

5 Exacta discussio, demonstratio ut ex quæ in arithmeticis, & geometricis fiunt.

SECVNDI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Secundū cap. tribus conclusionibus, & duabus
4 bus suppositionibus partitum est. Prima cōclusio. Expedit, quo pacto ad parādas uirtutes operationes sint agēdæ, hoc in loco cōsiderare. Nam præsens negotium non contemplationis gratia suscipit, ut pleraque alia solent. nō enim ut sciamus qd uirtus sit, sed ut boni efficiamur, in hoc opere studere oportet: alioqui huius operis nulla expectetur utilitas. actus enim actores sunt habituum (quemadmodum dictum est) ut quales & ipsi sunt: tales & habitus ipsi fiāt. expedit igit quo pacto ad uirtutes parandas, operationes sint agendæ, hoc in loco considerare.

Duæ suppositiones. Prima, Omnibus cōmune est moralibus uirtutibus, ab operationibus quæ ex recta ratione proficiscuntur nasci, sed quid recta ratio, & quomodo ad omēs uirtutes
5 se habeat, posteà futurus est sermo. Secunda. Vniuersus de rebus agendis sermo, figura quadam & non exacta discussione expetendus est: nec id prȩter rationem euenit. nam (ut diximus) sermones secundum materiam subiectam sunt exigendi, & in rebus agēdis nihil firmum nihil

ſtabile:ut neque in ſalibribus.& cum in illis ſermo uniuerſalis talis ſit:multofortius parum ſolidæ certitudinis erit is ſermo,qui de ſingularibus exiſtit:quãdoquidem ſingularia neque ſub artem neque ſub præceptionẽ aliquam cadunt. ſed opus eſt eos qui agunt,ſemper ea conſiderare quæ tempori ſunt accommodanda.quemadmodum in medicina,& gubernãdi arte fit. Se 6
cũda cõcluſio.Exceſſus & defectus, mores corrumpunt.quamuis enim ſuſcipiendus ſermo,talis ſit qualem diximus : annitendum tamen eſt, opem ſuppetiasq́ ferre.& pro rebus obſcurioribus dinoſcendis, clarioribus utendum eſt indicijs.ut uirtutes ipſas exceſſibus,defectionibusq́ aboleri:perinde ac uirium robur, ac ualitudinẽ uidemus. Nam laborum exuperatio, defectioq́ uires eneruant,ac corrumpunt.itidem potus,& cibi aut exuperantes,aut deficientes ualitudinẽ tollunt.at moderati præſtant,augent, & cuſtodiunt.ſic igitur erit in fortitudine,temperantia, ac alijs uirtutibus qui enim cuncta fugit, cunctaq́ reformidat nihil ſufferre ualẽs , is timidus fit.& contrà qui nihil omnino timet,ſed aduerſus omnia ruit impauidus, temerarius eſt atque audax.ſimili quoque modo qui omni uoluptate potitur, à nulla prorſus abſtinens,is intemperãs eſt.& qui omnes horret atque refugit inſtar agreſtium,inſenſibilis quidem eſt. corrumpitur itaque & fortitudo, & temperantia ab exceſſu, defectuq́:& à mediocritate ſaluatur. & de cæteris uirtutibus ſimile eſt.exceſſus igitur, & defectus,uirtutes morales corrumpunt, & id non ſolum uerum ſit,ſed moderati actus atque in mediocritate conſiſtentes, eas ſaluant atque cuſtodiunt. Tertia concluſio.Virtutes morales nõ 7
modo ex ſimilibus,moderatisq́ operationibus gignũtur, ſuaq́ ſumunt incremẽta & ſua delen=

tur opposita:sed genitæ,cõsimiles efficiunt operationes. Nam id in similibus sed manifestioribus ita esse comperitur.ut in uiribus ipsis. fiunt enim uires tam copia cibi, quàm multorũ laborum tolerãtia. & cum quis hoc pacto robustus factus est,tum maxime multum cibum sumere, & multos tolerare labores potest.sic fit & in uirtutibus ipsis:nã abstinendo à uoluptatibus efficimur temperati:facti autem,uel maximè abstinere possumus,sic & in fortitudine. nã assuefaciendo terribilia contemnere,incõcusseq; agredi,& sustinere, fortes euadimus.facti autem fortes,maxime terribilia poterimus perferre, & in cæteris uirtutibus similiter.igitur nõ modo uirtutes ex similibus gignuntur, ac in mediocritate constitutis operationibus, incrementaq; sumunt:sed genitæ,similes efficiunt operationes, sed & longè promptius ac perfectiores.

Quòd uirtus moralis sit circa uoluptates ac tristitias.

CAPVT III.

8 *ATqui signum habituum sit oportet ea uoluptas quæ ipsis actionibus aduenit, & identidem dolor. Qui nanque à corporis abstinet uoluptatibus, si hoc ipso gaudet,temperans est.sin molestè fert, intemperans.Rursus qui pericula subit & gaudet,aut saltem nõ dolet,fortis:qui uerò dolet,timidus est. moralis nanq; uirtus circa uoluptates,doloresq; uersatur. Ob uoluptatem enim res improbas agimus ob dolorẽ uerò res postbabemus honestas.*

9 *Quapropter hoĩes ab ipsa statim adolescentia(ut inquit Plato)ita institutos esse oportet, ut ijs gaudeant,doleantq;,quibus gaudere dolereq; opor*

tet,hæc est enim educatio,ac eruditio recta. Præterea si uirtutes sunt circa actiones atque affectus, omnem uerò affectum,& actionem omnem,uoluptas sequitur aut dolor:uirtus ob idipsum etiã circa uoluptates, doloresq; uersatur. Indicãt id ita esse & pœnæ:quippè cum per ipsos fiant dolores.sunt enim medicamenta quædam, medicamenta uerò per contraria fiunt. Præterea omnis habitus animi(ut & anteà diximus)ad ea & circa ea naturam habet,à quibus deterior, meliorq; efficitur. ut ob uoluptates doloresúe,praui habitus fiũt,ex eo sanè,quia persequuntur homines atque fugiunt aut quas, & quos non oportet,aut cum non oportet,aut quemadmodũ non oportet,aut quot modis alijs à ratione talia definiuntur. Quapropter & sunt qui definiẽtes uirtutes, affectuum ipsas inquiunt esse uacuitates,trãquillitatesúe quasdam. sed non rectè,quia simpliciter dicunt: & non addunt,ut oportet, & quando oportet, & cætera quæ adduntur. uirtus ergo talis supponitur circa uoluptates atque dolores,optimarũ esse rerum actiua:uitium autem cõtrariũ.

Fuerit aũt nobis de ipsis & ex his etiã manifestũ. Nã cũ tria sint ob quæ quispiã expetit,honestũ,utile,iucundũ:& tria illis cõtraria ob quæ fugit,turpe,inutile,atq; molestũ:bonus qdẽ ut circa hæc oĩa rectè agit. malus aũt peccat,& maxime circa uoluptatẽ. Hæc enim & cõis est animalibus,& oĩa quæ in expetitionẽ cadũt comitari uidetur: quippe cum honestum, & utile uideatur esse iucundũ. Præterea cũctis unà cũ hoĩbus ab ipsis incunabulis est enutrita. quapropter arduũ est hũc affectum insitum uitæ extrudere. Iudicamus etiam & actiones

ipsas alij magis alij minus:uoluptate atque dolore. idcirco totum ipsum negotium circa hæc esse necesse est. non enim parum est ad actus bene,aut male, gaudere aut dolere. Heraclytus. *Difficilius est etiam(ut Heraclito patet) uoluptati repugnare quàm iræ.at circa difficilius semper & ars fit & uirtus.id enim quod in hoc efficitur benè, præstabilius est.quare propter hoc etiam circa uoluptates dolorésq; totũ negotium est: & ipsius uirtutis & ciuilis etiã facultatis.qui nanque bene his utitur,bonus erit: qui uerò male,malus. Dictum sit igitur uirtutem circa uoluptates,doloresq; uersari:& ex quibus fit,ab ijs ipsis augeri,& cum non eodem modo fiunt corrumpi, & circa illa etiam operari ex quibus est orta.*

TERTII CAPITIS NOTÆ.

8 Virtus moralis uersatur primò circa uoluptates & dolores, ut circa signa per quæ deprehenditur.secundò ut circa perturbationes:quas aut penitus amputet, aut moderetͣ, alioqui nos persæpe ad turpia raptant,deuoluuntq; præcipites. Cato. Et Cato suos milites ita hortari solebat. Si quid per laborem rectè facitis, labor cito recedit,benefactum remanet. si quid autem per uoluptatem nequiter feceritis, uoluptas cito abibit, nequiter autẽ factum perpetuo remanebit. Crates. Et ut Crates Thebanus dicere solebat: optima uitę pręcepta,partim utilitas,partim uoluptas, partim praua cõsuetudo eripit. At qui uoluptates sequuntur,blanditiasq; uitiorum,uirtute relicta, meminerint hanc uitam esse momentum: quod autem sequitur, esse aut æternum ad palmam,aut æternum ad tormentum. & cum satis in uoluptatibus debacchati fuerint, quòd (ut admonet Horatius.)

Ire tamen

Ire tamen restat Numa quo deuenit, & Ancus. Hora.epist.6. lib.1. Numa. Ancus.
Si latus aut renes morbo tentantur acuto.

Sed audi eius consilium.

Quære fugam morbi. uis recte uiuere? quis non?
Si uirtus hoc una potest dare, fortis omißis
Hoc age delicijs.

Affectus, sunt timor, fiducia, uoluptas, concupiscentia, tristitia, commiseratio, cupiditas, ira, amor, odium, inuidia, fastidiũ, & similia. Affectus, perturbatio. Actus, operatio. Medicinæ, medicamenta. Iucundũ, delectabile. Si uoluptates aut dolores excrescunt, iudicia humanarum actionum peruertunt, impediũtq;, & quanto magis, tanto amplius id faciunt.

TERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Tertium caput una cõclusione, & uno corollario partitum est. Conclusio. Virtus moralis circa uoluptates ac dolores uersatur. Primo, quia uoluptas & dolor ipsas habituũ comitantur operationes, & quales ipsi sint habitus, certum præbent indicium: ut qui ex parto habitu à corporeis abstineat illecebris, & hoc ipso ipse gaudet, temperans est: sin uerò molestè fert, intẽperãs: similiter qui pericula subit & gaudet, aut saltem non dolet, fortis est: qui uerò dolet, timidus. Virtus igitur moralis circa uoluptates ac dolores non ab re uersari putabitur. Secundo, propter uoluptatem plærunq; res improbas facimus, & propter dolorem res omittimus honestas. Igitur uirtus moralis cauta circa hæc inuigilare debet, atq; uersari. Corollarium. Quapropter nos statim ab adolescentia conuenit institui (ut & inqt Plato) qbus gaudere, quibusue dolere oportet: hæc enim recta educatio atq;

disciplina. Tertio, uirtus moralis circa actus atque affectus uersatur: omnē autem actum atque affectum uoluptas comitatur, aut dolor: igitur & uirtus moralis omnis circa uoluptatem uersabitur atque dolorem. Quarto, ob uoluptates susceptas pœnæ nonnunquàm infliguntur, tanquàm dolores sint quædam illarū perturbationū medicinæ: medicinæ uerò per contraria fiūt. Igitur uirtutis moralis quæ huiusmodi pœnarū moderatrix existit, est uoluptates atque dolores considerare. uersatur igitur uirtus moralis circa uoluptates atque dolores. Quinto, omnis habitus aut ad illa est & circa illa uersatur, à quibus aut melior aut deterior efficitur: sed à uoluptatibus & doloribus praui fiunt habitus sequendo aut fugiendo uoluptates aut dolores quos non oportet, quando non oportet, aut non quemadmodum oportet, uel aliquo alio modo quàm à recta ratione præscriptū sit. uersat̄ igitur moralis uirtus circa uoluptates atque dolores. Sexto, propter idipsum quòd ob uoluptates atque dolores: prauos habitus fieri uidebant, diffiniuerunt uirtutes morales esse huiusmodi affectuū uacuitates, tranquillitatesque quasdam: sed id non sufficienter. Nam non adiecerunt ut oportet, & reliquas particulas à prudentia determinatas. & supponit̄ uirtus talis: ut sit quod oportet, quando oportet, & hoc pacto de reliquis circa uoluptates ac dolores optimarū rerum. Vitium autē contrà. uersatur igitur uirtus circa uoluptates ac dolores. Septimo, tria sunt ob quæ quicque expetimus, honestū, utile, atque iucundū: & tria ob quę quicque fugimus, turpe, inutile, atque molestū: & uir bonus circa hæc omnia rectè agit, & malus oberrat, & præcipuè circa iucundum ipsum ipsamque uoluptatem. uersatur igitur uirtus circa uoluptates atque dolores. Octauo, omnibus

animalibus communis eſt uoluptas, & omnia
quæ expetuntur comitatur: nam & honeſta iu=
cunda eſſe uidentur. uerſatur igitur uirtus circa
uoluptates & dolores. Nono, cunctis homini
bus ab ipſa pueritia, ipſisq; cunabulis, una enu
trita eſt ipſa uoluptas. eſt igitur arduum hanc
affectionem uitæ noſtræ penitus inſitam, quan=
do oportet extrudere. tanto magis igitur uirtus
ipſa circa eã ſedula uerſari debet, atq; circa do=
lorem, ſuum quidem oppoſitum. Decimo, iu=
dicamus actiones ſpſas alij magis alij minus ob
uoluptatem atq; dolorem. negotium igitur hoc
totum, circa uoluptates ac dolores non immeri
tò intentũ eſſe debet, & ipſa uirtus circa ea uer=
ſari. non enim bene aut male gaudere, ad opera=
tiones ipſas paruum affert momẽtum. Vnde=
cimo, difficilius eſt (ut Heraclito placet) uolu= Heraclitus.
ptati repugnare quàm iræ. Circa autem diffici=
lius ſemper ars, uirtusq; conſiſtit, & ſi quod eſt
circa difficilius bene operamur, præſtantius eſt.
non ergo immeritò totum hoc negotium, & uir
tus ipſa moralis, imò & tota ciuilis facultas, cir
ca uoluptates doloresq; inuigilat, uerſaturq;. &
reuera qui bene his utitur, bonus erit: & qui ma
le malus: ſed dictum iam ſit ſufficienter ex qui=
bus ſit uirtus, ab illis eiſdem ſaluari atq; augeri,
ex diſſimilibus corrumpi, & ſimilia ijs operari,
ex quibus genita eſt: atq; eam ipſam circa uolu=
ptates doloresq; uerſari.

Diſcrimen inter iuſta agere, & iuſtè agere.

CAPVT IIII.

Dubitauerit autem quiſpiam, quonam modo dici= 10
mus iuſta agentes iuſtos, & temperata tempera=
tos fieri oportere? Nam ſi iuſta, temperataq; agunt, iam

iusti sunt & temperati, perinde atq; si grãmatica, musicáue faciunt, grammatici sunt atq; musici: an nec in artibus res ita se habet? Fieri nanq; potest, ut grammaticũ *aliquid quispiam faciat, & fortuna & alio admonente. at tunc erit grammaticus: cum & grammaticũ quippiam, & grãmaticè faciet, id est secundũ eam (quæ est in ipso) grãmaticam artem.* Præterea nec simile in artibus, & *in uirtutibus est. nam ea quæ ab artibus fiũt, bonũ ipsum in seipsis habent: sufficit igitur, si ipsa aliquo modo sese habentia fiant. at ea quæ à uirtutibus fiunt, non iustè aut temperatè aguntur, si sint iusta aut temperata, sed si & agens sic se habens agat; primo quidem si sciens, deinde si eligens propter ipsa, tertio si firmo animo ac immutabili agat. Hæc autem ad habitus quidẽ cæteros habendos non requiruntur præter ipsum scire: ad uirtutes autem scire quidem parũ aut nihil potest: cætera uerò non parũ, sed totũ possunt. Quæ quidem & ex eo quia persæpè res, iustè, temperateq; aguntur proueniũt. res igitur iustæ, temperatæq; dicuntur, cũ sunt tales quales uir iustus ageret aut temperatus. Iustus autem ac temperatus est, nõ is qui has agit, sed qui sic etiã agit ut iusti, temperatiq; agunt: rectè igitur dicitur iustũ fieri agentẽ iusta: & temperatũ etiam temperata: qui uerò hæc non agit, nunquàm euasurus est bonus. Verũ plerique; hæc quidẽ non agunt. Ad sermones autẽ confugientes sese philosophari putant, & studiosos hoc fore modo, atq; perinde ut ægroti faciunt: qui medicos quidem diligenter audiunt, nihil autem eorum agunt quæ præcipiũtur ab illis. ut igitur illis corpus non bene sese habebit si ita curantur, sic nec his animus planè, si ita philosophantur.*

QVARTI CAPITIS NOTÆ.

Nomen artis hic ad seruilem, & ad liberalem 16
extenditur. Scire, cognoscere. Sic agimus ut iusti, tẽperati, & omnino ut studiosi: cũ scienter, ex electione, & certo, cõstãtiq; ꝓposito agimus.

QVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quartum caput continet unam quæstionem, 16
& eius dilutionem. Quæstio. Quomodo dicimus iusta operando iustos fieri oportere, & temperata temperatos: cum si iusta & temperata agunt, iam iustos & temperatos esse oporteat, quemadmodum qui grammatica, & musica, faciunt, iam grammatici, aut musici sunt: an hoc & in artibus non similiter sese habet? Responsio. Simile est in hoc, & in artibus, ipsisq; uirtutibus. neq; id planè uerum est si quis grammaticũ aliquid, aut musicum agit, ut ipse idcirco grammaticus sit aut musicus. nam planè fieri potest ut grammaticum quid agatur fortuito, aut altero præmonstrante: eo uidelicet qui agit penitus rudi, atq; ignaro: sed tum putandus est grammaticus cum grammaticum quicq; & grammaticè faciet. hoc est secundum eum ipsum habitum, artemq; grãmaticam quæ in ipso est. Itẽ neq; simile esse oportet in artibus, ipsisq; uirtutibus, nam ea quæ ab artibus fiunt, bonũ ipsum in se ipsis habent: quare & benè fieri nihil prohibet, si sic se habentia fiant. in uirtutibus autem, non iustè aut temperatè fiunt idcirco, si iusta fiũt aut temperata, sed ut bene fiãt, ut iustè, aut temperatè. primo ipse agens scienter agere debet. secũdo ex electione: ea scilicet propter se & boni gratia eligens. tertio, certo constantiq; proposito. sed hæc ad cæteras artes nõ requirunt præter ipsum scire. ad uirtutes autem scire quidem requiritur, sed parum uel nihil potest: cętera uerò non parũ

sed totum posse uidentur. quæ quidem uirtutes quòd frequenter hoc pacto res, iuste atq; tempe- rate fiunt, tandem proueniunt. iusta ergo & tem perata dicuntur quando sunt talia qualia iustus & temperatus operaretur: sed iustus aut tempe- ratus non omnis est: qui hęc agit: sed qui ea agit ut iusti, temperatiq; agunt. non igitur perperam assertum est: agendo iusta quempiam iustum fie ri, & temperata temperatū. & qui hæc nō aget, nulla illi ut bonus euadat omnino cura est: & re uera multi sunt qui hæc non agunt: sed ad sermo nes confugiunt sese putantes philosophari suf- ficienter, & hoc pacto fore studiosos: atque rem ægrotis persimilem faciunt: qui medicos qui- dem audiunt diligenter, faciunt autem nihil eo- rum quæ præcipiuntur. ut ijs igitur corpus non rectè ualebit, qui ita curari petūt: ita quoq; neq; illorum animus, qui ita philosophantur.

De affectu, potentia, habitu: & quòd habitus sit genus uirtutis.

CAPVT V.

11 *Post hæc autem: quidnam sit ipsa uirtus considere- mus oportet. Cum igitur tria sint quæ fiunt in ani- ma, affectus, potentiæ, habitus: horum aliquid ipsam uir- tutem esse necesse est. atq; affectus quidem uoco: cupidita tem, iram, metum, fiduciam, inuidiam, gaudium, amici- tiam, odium, desiderium, æmulationem, misericordiam, & ea omnino quæ uoluptas sequitur aut dolor. potentias autem eas quibus ad hos affectus suscipiendos idonei dici mur esse. ut quibus dolere possumus, uel irasci uel mise- reri. at habitus eos, quibus bene uel male nos ad affectus ipsos habemus. ut ad irascendū si uehementer aut remisse*

simus dispositi, male habemus. si mediocriter, bene, & ad cæteros affectus simili modo. *Virtutes igitur uitiaq́;* 12
non sunt affectus. Nam affectibus quidem studiosi uel uitiosi non dicimur. uirtutibus autem & uitijs dicimur. Et ob affectus neq; laudamur neq; uituperamur. non enim qui metuit aut irascitur laudatur. neq; qui simpliciter, sed qui modo quodam irascitur, uituperatur. at ob uirtutes, uitiaq́; laudamur atque uituperamur. Præterea, irascimur quidem & timemus sine electione. uirtutes autem electiones sunt quædam, aut non sunt sine electione. Insuper affectibus quidem moueri dicimur, uirtutibus autem aut uitijs non moueri, sed aliquo modo disponi.

Propter hæc eadem neq; potentiæ sunt. Nam neq; bo= 13
ni uel mali dicimur, neque laudamur aut uituperamur, quia possumus irasci, uel timere simpliciter. Et insup potentes quidem sumus natura: boni uerò non efficimur, aut mali natura, quemadmodū anteà diximus. *Quòd* 14
si uirtutes neq; affectus sunt, neque potentiæ: restat ipsas habitus esse. quid igitur sit ipsa uirtus, genere diximus. Numerus.2. huius.

QVINTI CAPITIS NOTÆ.

Virtus, uirtus moralis. Affectus, appetitus. 12
Potentia, potentia naturalis. Sub habitu, dispositionem comprehendimus. Neq; hic uult omnia enumerare Aristoteles quæ sunt in anima (nam non solum hæc tria: affectus, potentia & habitus circa animam fiunt, sed & hæc dispositiones, operationes, & naturales impotentiæ) uerum ea duntaxat enumerat quorum aliquod maxime uidetur esse uirtus: non enim uidet uirtus dispositio, aut operatio aut naturalis imperfectio, impotētia'ue naturę. Mediocriter, neq; 13
amplius q̃ decet, neq; minus. Quodā modo,

certo modo ex praua cōſuetudine, atq; habitu.
Ab ĳs quæ natura aſſunt nullus debet aut lau=
dari aut uituperari. Nam ꝗ ob talia uituperaret,
naturā aut naturæ opificē in ſuo opere uitupera
ret. Nefas autem naturam (quæ ſemper ad opti=
ma contendit, perficitq; quam optime poteſt
non impedita) uituperare, & tanto magis nefas
eſt optimum naturæ parentem accuſare, & pia=
culum nullo ſatis unq; digno ſupplicio piandū.

QVINTI CAPITIS COMMENTA-
RIVS AD LITERAM.

Quintum caput quatuor cōcluſionibus par=
11 titum eſt. Prima concluſio. Expedit quid uir=
tus ſit inquirere. Nam cū tria ſint quæ circa ani=
mam contingunt, ſcilicet affectus, potentiæ, ha=
bitus, uirtutem horum aliquod eſſe oportet. ex=
pedit igitur quid id ſit inquirere. Et affectus hic
dicimus, appetitus quoſdam ut ſunt cupiditas,
ira, metus, fiducia, lęticia, amor, odium, deſide=
rium, æmulatio, miſericordia, & uniuerſaliter
appetitus quos uoluptas ſequitur atque dolor.
Potentiæ, ſunt inſitæ uires, ut quibus ad prædi=
cta ſuſcipienda ſumus idonei: ut potentia qua
ualemus dolere, iraſci, aut miſereri: & non mo=
do ad dicta ſuſcipienda, ſed & conſimili modo
ad habitus ipſos nobis comparandos. Habitus
autem ſunt acquiſitæ qualitates, ut quibus ad
ipſos affectus, bene uel male nos ipſos habe=
mus: ut ſi nos comparauerimus ad uehementer
& ad pluſquàm oportet iraſcendum, aut remiſ=
ſe, minusq; quàm oporteat: habitum habemus
ad male iraſcendum: ſi autem nos ad mediocri=
ter iraſcendum comparauerimus: habitum tum
habemus ad bene iraſcendum: & circa reliquos
12 affectus conſimiliter eſſet dicendum. Secunda
cōcluſio. Neq; uirtutes neq; uitia ſunt affectus.
Primo, nā affectibus neq; ſtudioſi, neq; uitioſi

dicimur:at uirtutibus & uitijs studiosi,uitiosiq; dicimur. non sunt igitur uirtutes & uitia, affectus. Secundo, ob affectus neque laudamur, neque uituperamur:non enim qui metuit,irasci tur'ue laudandus est:neque uituperatur qui simpliciter irascitur,sed qui certo modo: at ob uirtutes atque uitia & laudamur & uituperamur. non sunt igitur uirtutes & uitia,affectus. Tertio,irascimur,timemus,sicq; in reliquis affectibus sine electione,at uirtutes ipse,electiōes quę dam sunt,aut non sine electione,& ita de uitijs. igitur uirtutes & uitia, affectus minime sunt.

Quarto, affectibus mouemur: & uirtutibus & uitijs non mouemur,uerum aliquo modo dispositi sumus.non erunt igitur uirtutes & uitia, affectus, Tertia conclusio. Virtutes & uitia 13
identidem potentiæ nō sunt. Aliquibus eisdem cū superioribus patet rationibus. Primo quidem,uirtutes & uitia potentiæ non erunt: nam à potentijs neque boni, neque mali dicimur, id autem à uirtutibus & uitijs nobisipsis contingit. Secundo, ob potentias neque laudamur, necq; uituperamur. nullus enim quia possumus simpliciter irasci, uel timere, nos uituperabit. sed(ut dictū est) ob uirtutes & uitia laudamur aut uituperamur. Tertio,liceret addere,quòd potentiæ sine electione sunt. Quarto, potentiæ nobis natura assunt, non autem uirtutes & uitia.non enim boni aut mali natura efficimur, sed assuetudine atque usu, quemadmodum iam dictum est. Quarta conclusio. Virtutes & ui- 14
tia sunt habitus. nam neque affectus sunt, necq; potentiæ,ut iam quoque monstratum est, relinquuntur igitur esse habitus:& de uirtutis genere tantum dictum satis sit.

De duplici mediocritate & uirtutis ſubſtantia.

CAPVT VI.

15 *OPortet autem non ſolum ita dicere uirtutem habitum eſſe:ſed etiam qualiſnam habitus ſit. Dicẽdum eſt igitur omnem uirtutem: & id ipſum cuius eſt uirtus bene ſeſe habere facere, & opus ipſius reddere bene. Oculi nanque uirtus, & oculum, & opus ipſius ſtudioſum facit, quippè cum uideamus uirtute oculi bene. uirtus itidem equi, ſtudioſum efficit equum, & bonum ad currendum, portandumq́; equitem, & expectandum etiam hoſtem, quòd ſi idipſum ita ſe habet in uniuerſis, & uirtus ipſius etiam hominis habitus is erit, à quo bonus efficitur homo, & quo bene ſuum opus ipſe reddet, efficietq́;. Quomodo autem id erit, & anteà quidem diximus, & nunc etiam magis patebit, ſi contemplabimur*

Numero.7. huius.

16 *qualiſnam ſit ipſius uirtutis natura. In omni itaque re continua, diuiſibiliq́;, aliud plus, aliud minus, aliud æquale.*

17 *Vel ex parte ipſius rei, uel reſpectu noſtri accipi poteſt. Aequale autem, mediũ eſt quoddam inter exuperationẽ atque defectum. Atque rei quidẽ ipſius mediũ id eſſe dico, quod æque ab extremorũ utroq; diſtat: idq́; eſt apud omnes unum & idẽ. Reſpectu aũt noſtri, quod neque exuperat, neque deficit: idq́; non eſt apud omnes unũ & idem. ut ſi decem ſint multa, & duo pauca: ſex ipſius rei media capiuntur. æque nanque excedunt & exceduntur: atque hoc in arithmetica comparatione rationũ medium eſſe cõſtat. at id quod eſt noſtra ex parte medium, non eodem ſumendum eſt modo. Non enim ſi cui decem*

quidem minas comedere nimium est, duas autem parum: sex ei minas ludi magister præcipiet. est enim & hoc fortasse multum ei qui accepturus est aut parum. Miloni năque parum, incipienti uerò sese exercere nimium est. Simili modo res sese habet in cursu, ac in palæstra. hoc igitur modo quiuis artifex exuperationem quidem fugit atque defectum, medium autem quærit & expetit, non quidem rei, sed quod ad nos mediũ dicitur. Quòd 18
si omnis scientia suum hoc modo bene conficit opus, ad medium ipsum respiciens, & in hoc sua redigens opera. unde & dici solet in ijs quæ bene sese habent operibus, nec auferri quicquam nec addi posse, propterea quòd exuperatio quidem & defectio bonum ipsum corrumpunt, mediocritas uerò cõseruat, atque boni artifices ad hoc respiciẽtes (ut diximus) operãtur: uirtus aũt omni arte exactior est & præstantior, quemadmodũ & natura: ipsa profectò uirtus medij ipsius est cõiectatrix. Loquor *aũt de morũ uirtute, hæc enim circa affectus, actusq; uersatur: in qbus est exuperatio, & defectus, & mediũ. fit enim ut magis & minus quispiam & metuat & cõfidat: & cupiat & abhorreat, & irascatur & misereatur, & oĩno delectetur ac doleat, & utroq; modo non bene, & etiã quãdo oportet, & p qbus, & ad quos, & cuius gratia, & ut oportet hoc aũt mediũ est & optimũ quod est ipsius uirtutis. similiter circa actus exuperatio est, & defectus, & mediũ. uirtus aũt circa affectus, actusq; uersatur, in qbus exuperatio qdẽ peccatũ est, & defectus uituperatur, mediũ autẽ laudatur & rectè cõficitur, quorũ utrũq; uirtutis ipsius est. uirtus igitur mediocritas est*

19 quædam cum sit ipsius medij coniectatrix. Præterea,
peccare quidem multis modis contingit. Malum enim est
infiniti (ut Pythagorici putant) bonum uerò finiti. at re-
ctè agere, unice. quapropter & alterum facile, alterum
difficile est. Facile quidem non attingere signum, diffi
cile autem illud attingere. Et ob hoc igitur exuperatio
quidem atque defectio uitij est, mediocritas uerò uirtu-
20 tis. Vno nanque modo bonus est, multisque nefandus. Est
igitur uirtus habitus electiuus, in mediocritate consistens,
ea quæ est ad nos definita ratione, & ut definierit ipse
prudens. Mediocritas autem duorum est uitiorum, unius
per exuperationem, alterius per defectum: & ex eo etiam
quia illa quidem partim deficiunt, partim exuperant id
quod oportet, & in affectibus & in actibus. uirtus autem
medium ipsum & inuenit & expetit. Quapropter ipsa
uirtus, substantia quidem & ratione quid est dicente, me-
diocritas est: at optimi respectu & bene sese habentis ex-
21 tremitas. Non autem omnis actus nec omnis affectus su
scipit mediocritatem. Sunt enim affectus nonnulli, qui con
tinuò nomine suo sunt cum prauitate connexi. ut maleuo
lentia, impudentia, inuidentia: & actus identidem, ut adul
terium, furtum, homicidium. hæc enim uniuersa, & talia
ita dicuntur: quia ipsa sunt praua, sed non exuperationes
ipsorum atque defectiones. circa igitur talia nullum est
tempus rectè agendi, sed semper delinquitur. neque fit ut
quisquam bene uel male talium quicquam agat: qui cum
oportet, & quando, & ut oportet adulterium committen-
do. sed simpliciter quicquid istorum efficiatur delinqui-
tur. Simile igitur est & circa iniustitiam, timiditatem,

& luxuriam: mediocritatem ac exuperationem & defectionem esse censere. hoc enim pacto, exuperationis & defectionis erit utiq; mediocritas, & exuperationis exuperatio, & defectionis item defectio, sed ut temperantiæ, fortitudinisúe nō est exuperatio atque defectio: quia medium ipsum est modo quodam extremum: sic nec illorū est mediocritas nec exuperatio & defectio, sed utcūque agantur semper delinquitur. omnino nanque nec exuperationis & defectionis est mediocritas: nec mediocritatis exuperatio & defectio.

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

Qui opus suum bene reddit, is & opus bonū 15
& ex bono habitu depromit, efficitq;. Mediū 17
rei, medium arithmeticum: estq; quod ad extrema, æqualia sortitē interualla. extrema sunt maius & minus. ut senarij & binarij: medium rei, quatuor. & denarij atque binarij, sex. nam mediorum ad extrema differentiæ, excessus, interuallaq; sunt æqualia. & hæc ex subiecta descriptione cognoscuntur.

Extremū maius	6	inter	10	inter	16	inter	18	inter
		2	—	4	—	6	—	6
Medium rei	4		6		10		12	
		2	—	4	—	6	—	6
Extremū minus	2	ualla	2	ualla	4	ualla	6	ualla

Id neque exuperat neque deficit, quod omnes prudentiæ circunstantias obseruat. Mna, græcum est, pro quo latini Mina dicūt: & est libra. Mina

Milo. Milo Crotoniates pugil fortiſſimus fuit, qui
ictu nudæ manus taurum ſternebat, & hume-
ris impoſitum, per ſtadium retento ſpiritu por-
tabat, quem & totum uno die comedebat: qui
tandem male uiribus uſus per ſyluam tranſiens
acceptos magnæ arboris bifidæ ramos ui bra-
chiorū diſiunxit. qui ubi ſubito ſe reiūxere, clau
ſus in fiſſura Milo, longa inedia & fame confe-
ctus, tandē ſylueſtribus feris pabulum præbuit.
18 Palæſtra, luctatio: qua pugiles & certare &
19 ſe exercitare ſolebant. Scientiæ nomē ad artē
extendit. Vno modo, tenēdo mediū. Vbiq;
20 uirtus moralis duorum uitiorū eſt medietas, ni-
ſi in iuſtitia quæ medietas eſt inter exceſſum &
defectum: plus ſcilicet & minus, quorū non ſem
per oportet utrunque eſſe uitium, ut ex quinto
huius cognoſcetur. Subſtātia & ratione quid
21 eſt dicente: ſubiecto, req; ipſa. Circunſtantiæ
prudentiæ nullum locum in maleuolētia, impu
dētia, inuidia, adulterio, furto, homicidio, & ſi-
milibus habent: ut neque in temeritate, intem-
perantia, auaritia, pdigalitate, & ſimilibus ma
litijs: & ut hæc nominata, uitium ſtatim impor
tant, ita quoque & illa ſibi annexam prauitatē.

Et cum totus hic ſecundus de morali uirtute
differat, quæ officiorum actiuæ, adminiſtrati-
uæq; felicitatis parēs eſt: hoc in capite primum
eam diffinit quā tantoperè omnis philoſopho-
rum ſchola commendat, tanquàm ſemitā in me
dio collocatam, quæ ducit ad uitam. & eius ex-
trema uno ore dānant: tanquàm uiam illam am
pliſſimā, latiſſimūq; deuiū, quod ducit ad perdi
tionem. Et proinde ex eorū teſtimonijs hic nō-
nihil adducere conſentaneū uidetur, quo ad uir
tutis ſtudium (ut ad omniū optimum) amplius
Demetrius. inflāmētur animi. Demetrius Phalereus Pto
Ptolæmeus. læmeum Aegypti regem ammonere ſolebat ut

nunquàm libros in quibus probi continent mores & beatæ uitæ exempla è manibus dimitteret: nec iniuria. nam ut oculo sano nihil sole delectabilius: ita animo qui non ægrotat in agendis rebus, nihil uirtute, uirtutisque officio amœnius. Et Pythagoras adolescentiã arbori cõparabat, quæ ducta uno robore in duos ramos scinditur: in quorũ altero uirtus, in altero uoluptas ostẽditur. Virtus em̃ ex igniculis animi nobis à natura insitis pullulat. uoluptas aũt ex appetituũ illecebris. & reuera illi duo Pythagorici rami apud Aristotelem sunt appetitus sensualis atque brutus, & ratio, rationalisque uolũtas. Sequẽda est ergo rõ, & bruta deserẽda uoluptas, si uirtutẽ uitæ dominã, & semper uirẽtis animi ramũ nobis asciscere cupimus. Prodigus sophista scribit duas deas olim in somnijs Herculi apparuisse: quarũ uni nomen uirtus, alteri uerò uoluptas fuerat. hęc solatia in hac uita ꝓmittebat sed quę in fine ꝑpetuus luctus occupet. illa uerò duros ĩ hac momẽtanea uita labores, quos ꝑpetua terminent gaudia. Ergo uel eligite cũ uoluptate in momẽto delicias, & perpetuũ in futuro luctũ: uel cũ uirtute uno momẽto dolores, sempiternaque gaudia. Probant summopere Lacones quod tãtisper rus liberos ablegabãt, dũ optimis sub morũ præceptoribus eruditi pariter corpe, pariterque aĩo exercitati ualerẽt, & ciuitati decori esse possent. pulcherrima em̃ oĩm ciuitati ducebãt suorũ liberorũ uirtutũ ornamẽta. Et Lycurgus in hoc nõ parũ cõmendat, quod legẽ tulerit quę pueros in agrũ deduci iuberet: ut foro & urbanis delicijs carerẽt, & ne illa pria pubertas luxuria aut neqtijs deflueret: ĩ opa & labore exerceri uolebat, & somni gr̃a nihil illis substernere quo duriores fierẽt: nec licebat prius ĩ urbẽ redire quàm uiri facti urbi decus afferrẽt, neque ꝑpõt quoque

Pythagoras
Aristoteles.
Prodigus.
Hercules.
Lacones.
Licurgus.

in loco is non afferre decus qui uirtutem sibi pa rarit comitem. Et de uirtute audite Horatiũ.

Horatius lib.1. epistola.1.

Vilius argentum est auro, uirtutibus aurum.

Iuuenalis sat.8. Audite Iuuenalem.

Tota licet ueteres exornent undique ceræ
Atria, nobilitas sola est, atque unica uirtus.

Hesiodus. Audite Hesiodum.

Quàm facile innumeras uitiorum amplectimur artes.
Haud procul illa habitãt. breuis est uia qua sit eundum.
Est uia uirtutis contraria, sudor anhelus
Hanc sequitur, quæ se scopulosis ardua cliuis
In longum prorumpit iter. riget aspera primo
Ingressu: leuis est postquàm alta cacumina tanges.

Socrates. Et Socrates clamabat: ridiculũ esse, nos man cipium ubi non habemus diligenter inquirere: uirtutem autem negligere, & passim permittere perire. Ergo ne uiuite ridiculi, cibum, potum, calceos & reliqua minuta corpori necessaria ut pueri diligenter perquirentes: & negligẽtes uir- tutem & officia, magna uitæ bona summopere animæ necessaria.

SEXTI CAPITIS COMMEN- TARIVS AD LITERAM.

Sextum cap. quatuor cõclusionibus, duabus diuisionibus, & una diffinitione partitum est.

15 Prima cõclusio. Hominis uirtus, est habitus qui hominem bonũ efficit eiusq; opus bene red dit. non enim satis erat cognoscere quòd uirtus habitus sit, sed qualis sit etiã cognoscere opor- tet. quòd autem talis sit habitus, patet. nam om nem uirtutem talem esse uidemus, & cuiuslibet naturam esse, facere idipsum cuius est uirtus, be ne sese habere: & ipsam idipsum efficere, est be- ne opus suum reddere, ut uirtus oculi ipsum ocu lum

lum perficit,facitq; oculũ bene ſeſe habere.facit & prætereà ut oculus bene opus ſuũ efficiat:uir tute enim oculi bene uidemus. ſimiliter uirtus equi ipſum equũ bene ſeſe habẽtem efficit, & ut opus ſuũ bene efficiat: ut bene currat,bene equi tem uehat,expectetq; impauide hoſtẽ,& in cæte ris ſimiliter cõperitur.nõ immeritò igitur homi nis uirtus,is erit habitus à quo bonus homo effi citur,& quo ſuũ opus bene reddit efficitq; bene. & quo pacto is habitus acquiret, quodã modo ſuperius dictũ eſt: ſed & id ex contẽplatione na turæ uirtutis licebit amplius cognoſcere. Pri 16
ma diuiſio. In continuo & cuius natura diuiſi= bilis intelligitur:plus,minus,& æquale reperit.

Secunda diuiſio.Aequale bifariam dicit.uno 17
modo reſpectu rei, altero modo reſpectu noſtri. Aequale,eſt mediũ inter exuperationẽ, atq; de= fectum.Aequale rei, eſt mediũ quod ab utroq; extremo æquè diſtat, & apud omnes unũ & idẽ eſt.Aequale uerò reſpectu noſtri,noſtraq; ex par te,eſt mediũ qđ neq; exuperat neq; deficit.& id apud oẽs nõ unũ & idẽ eſt.ut datis extremis de= cẽ qdẽ extremo maiore, & duobus extremo mi= nore ſex æquale mediũ eſt rei:nam æqualiter di ſtat ab extremis.ſex enim æqualiter exceduntur à decem atq; excedunt duo. nam utrolibet qua= ternario,& id etiam mediũ rei alias appellatur medium comparationis rationũ arithmeticæ. ſed hoc pacto non capitur ęquale,mediumq; ad nos ut & in ſe ad ludorũ certamina diſponenti= bus conſtat.nam nõ oportet cui decẽ minas co= medere nimiũ eſt & duas parũ: ut ſex minas lu= di magiſter protinus capere præcipiat. nã id ac= cepturo aut plus aut minus q̃ oportet eſſe po= teſt:ut Miloni parũ fortè eſſet:& rudi adhuc ty= roni,ſeq; primũ exercere incipiẽti,multũ.& eo= dem modo in curſu & in palæſtra, & omni arte

est.& omnis artifex exuperationē fugit atq; defectū:& mediū quærit, nō quidem rei, sed quod
18 mediū ad nos dicitur. Secunda conclusio. Virtus ipsum ad nos mediū desiderat: & est ipsius coniectatrix. Nam omnis ars bene suū perficit opus ad mediū prospiciens, suaq; ad ipsum redigens opera:& hinc dici solet in operibus quę bene sese habent,neq; auferri,neq; addi quicq; posse,q; exuperatio & defectio bonū ipsum corrumpāt,mediocritas autem saluet. Et boni artifices id medium (ut supra intendebatur)respicientes operantur.at uirtus omni arte exactior,præstantiorq; est:quemadmodū & natura præstat arte, tanto magis igitur uirtus mediū ipsum desiderat eritq; eius coniectatrix: & de morali uirtute quæ dicta sunt intelliguntur: quæ circa affectus operationesq; uersat,in quibus exuperatio,defectus & mediū reperiunt: ut cū quis metuit confidit,concupiscit,contēnit,irascitur, miserescit, & omnino cū quis delectatur aut dolet:contingit horū unumquodq; & amplius & id minus fieri quàm oportet: & utroq; horum modorum male fiunt.similiter & unūquodq; fieri quando oportet,pro quibus oportet, gratia cuius oportet & omnino ut oportet: & hoc est ipsum asseq mediū quod in uirtute optimum.& ut circa affectus declaratū est, ita & circa actus exuperatio,defectus,& mediū reperiuntur:& uirtus circa affectus atq; actus uersatur, in quibus excessus uitiosus est, & defectus uituperatur, mediū autem probatur,efficiturq; rectè: sed hæc utraq; & probari & rectè perfici uirtutis sunt. Nimirū igitur si uirtus mediocritas quædā ponatur, cū
19 & ipsius medij sit coniectatrix. Tertia cōclusio. Virtutem assequi difficile est: facile autē in uitia prolabi. Primo, nam multifariā nos delinquere contingit, uno autē modo bene agere,

est enim malũ (ut Pythagorici uolunt) infiniti, bonũ uerò finiti:facilè igit in malũ prolabimur, ruimusq́ in uitia:in bonũ uerò difficile. Secũdo,facilè est nõ attingere signum,at illud attingere difficile est. ob id igitur quòd extrema excessus,atq; defectus uitij sunt,mediũ autem uirtutis:nõ est difficile intelligere,uirtutem acquiri difficile esse,at nos facilè in uitia prolabi. fiũt enim boni semper uno modo, multifariam autẽ mali. Diffinitio.Ex dictis fermè moralis uir- 10
tutis diffinitionẽ ponere ualebimus hoc pacto. Virtus moralis, est habitus electiuus in mediocritate consistens ea quæ ad nos est, definita ratione,& ut definiret ipse prudẽs: & moralis uirtus mediocritas est duorũ uitiorũ, unius p exuperationem & alterius per defectũ: & omnino quia alia excedũt,& alia deficiunt magis quàm oportet, & in affectibus & in actibus nostris & uirtus mediũ ipsum inuenit,atq; diligit,mediocritas dicitur. Quapropter ipsa uirtus substãtia (hoc est ratione quæ res ipsa est dicente)mediocritas est.at si sola bona respicimus, & ea quæ bene sese habent: uirtus extremũ quoddam est.

Quarta cõclusio. Non omnis actus neq; om- 11
nis affectus mediocritatẽ recipit. Nam sunt affectus quidã pariter & actus:qui continuo nominati connexam prauitatẽ declarãt: in affectibus quidẽ ut maleuolentia,impudentia,inuidentia: in actibus ut adulteriũ,furtũ,homicidium. hæc enim omnia & similia ita dicunt praua, non ob id ipsum quòd ipsorũ sint exuperationes aut defectiones: neq; circa talia tẽpus ullum unq́ est rectè agendi,sed semper delinquitur.Nec quisq; circa talia bene aut non bene operabit unquàm per hoc quòd seruet aut particulas omittat cum quo oportet,quando oportet, & ut oportet, ut adulteriũ cõmittendo:sed simpliciter quicquid

horum committatur, delinquitur: & hæc circa ista existimare simile est, ac si quis circa iniustitiam, timiditatem, & intemperantiam, mediocritatem, exuperationē, & defectū existimaret, hoc pacto absurde faciēs exuperationis, & defectionis quandā mediocritatē, & exuperationis exuperationē & defectionis defectionē: & reuera sicut fortitudinis & temperantiæ in eis ipsis non est exuperatio atq; defectio, qa media sunt, & medium est quodam modo (ut iam dictū est) extremum: sic nec illorum mediocritas, exuperatio aut defectio est, sed quomodocunq; agantur, semp delinquitur. & omnino neq; exuperationis, neq; defectionis est mediocritas, neq; mediocritatis exuperatio, defectioq;. nō igit omnis actus, omnis'ue affectus mediocritatem recipit.

Mediocritatum inter duo extrema dispositio.

CAPVT VII.

22 *Etenim idipsum nō solum uniuersaliter dicere: sed ad ipsa singula etiam accommodare oportet. Sermonum enim eorum qui circa actus uersantur uniuersales quidē magis communes: particulares uerò magis sunt ueri. actus nanq; circa singularia sunt: quibus oportet sermones consentaneos esse.*
23 *Hæc igitur ex descriptione sumenda sunt. Circa timores itaq; fiduciasq;, mediocritas quidem est fortitudo. at exuperantium is quidem qui non timendo exuperat nomine caret: sunt autem complura quæ nominibus uacant. is autem qui confidendo exuperat: audax est. at is qui timendo quidem exuperat, confidendo autem deficit: timidus. Circa uoluptates atq; dolores, non omnes quidem, & minus circa dolores, medio-*

critas quidem est temperantia: exuperatio autem intemperantia. At deficientes circa uoluptates perpauci fiunt. quapropter nec his adpositum nomen sed insensati uocentur. Circa dandas capiendasq́; pecunias: mediocritas quidem est liberalitas. exuperatio autem & defectio, prodigalitas, atq; illiberalitas, quibus contrario modo exuperant & deficiunt homines. prodigus enim in erogando exuperat, in capiendo deficit. at illiberalis atq; auarus in capiendo exuperat, in erogando deficit. Atque de hisce nunc quidem figura loquimur & in summa, hoc ipso contenti: postea uero exactius de ipsis determinabimus. Sunt & aliæ circa pecunias dispositiones: & mediocritas quidem est magnificentia. Differt enim hoc à liberali magnificus, quòd hic circa magna, ille circa parua uersatur: exuperatio autem, ruditas circa decorum, atq; sordiditas: & defectus circa decorum pusillitas. Atque hæc differunt ab ijs quæ circa liberalitatem diximus esse, & differentiam posterius explicabimus. Circa honorem & eius oppositum, mediocritas quidem est magnanimitas: exuperatio uero lentitudo quædam, & defectio pusillanimitas dicitur. Vt autem ad magnificentiam sese habere diximus liberalitatem, hoc differentem ab illa quòd circa parua uersatur: sic sese habet & ad magnanimitatē (quæ quidem circa honorem magnum uersatur) alia quædam dispositio, quæ circa paruum uersatur. fit enim, ut appetatur honor ut oportet, & magis quàm oportet, & minus. Atq; is quidem qui in honorum exuperat appetitione, ambitiosus uocatur. is autem qui deficit: appetitione uacans honoris. & medius nomine caret. Dispositiones

etiam ipsæ præter unam nomine carent, ambitiosi nanq; ambitio uocitatur. Quocircà fit: ut extremi de medio loco decertent. nos quoque medium hunc, modo ambitiosum, modo uacantem honoris appetitione uocamus: & nunc ipsum ambitiosum, nunc alterū laudamus. quā autem ob caussam id facimus, in sequentibus explanabitur.

Libro. iiii. nume. 73.

Nunc de cæteris eundem seruantes modum dicamus. Est igitur & circa iram mediocritas, & exuperatio & defectio. atq; cum ferè nominibus careant, medium mansuetum dicentes, mediocritatem mansuetudinem appellabimus. extremorum autem is quidem qui exuperat, iracundus: & uitium, iracundia uocitetur. is uerò qui deficit, ira uacans: & defectio, iræ uacuitas nuncupetur. Sunt & aliæ tres mediocritates, quæ tametsi similitudinem quandam & conuenientiam inter sese habent, differunt tamen. Omnes enim sunt circa uerborum, actuúmue communem usum: sed differūt quòd earum una circa uerum quod est in ipsis, cæteræ circa iucundum uersantur: quod quidem partim est in ioco, partim in cæteris congreßionibus uniuersis. & de his igitur est dicendum: ut magis cernamus in uniuersis mediocritatem quidem laudabilē esse, extrema uerò neq; recta, neq; laudabilia, sed uituperabilia esse. Atq; horum etiam pleraq; nominibus carēt. uerum enitendum est & his, perinde atq; cæteris, ponere nomina dilucíditatis gratia, ut facilè sequi poßimus. Circa uerū igitur medius quidem uerax quidam, & mediocritas ueritas appellctur. fictio uerò, si ad maiora pergat arrogantia, & arrogans qui ipsam habet dicatur. sin ad minora, dißimulatio nūcupetur: & qui habet ipsam,

dißimulator. Circa iucundum quod in ioco consistit medius quidem comis ac urbanus: & dispositio comitas atque urbanitas appelletur. exuperatio autem scurrilitas: & qui ipsam habet, scurra. & qui deficit, rusticus quidam: & habitus, rusticitas nuncupetur. Circa uerò reliquum iucundum quod est in uita, is quidem qui est ut oportet iucundus, amicus dicatur, & mediocritas amicitia. Is autem qui exuperat, si nullius gratia rei, placidus. sin sui emolumenti caussa, adulator est appellandus. At is qui deficit & in cunctis est iniucundus: contentiosus quidem, difficilisq; dicatur. 24 *Sunt & in affectibus & in ijs quæ sunt circa affectus, mediocritates. Verecundia nanque uirtus quidem non est: laudatur tamen & ipse etiam uerecundus. nam & hic dicitur esse medius & exuperans atque deficiens. & exuperat quidem is qui in uniuersis uerecundatur, qualis est ipse pauidus. qui uerò deficit, aut nulla in re uerecundatur, appellatur impudens: medius uerò dicitur uerecundus. Indignatio autem mediocritas est inuidiæ, & maleuolentiæ. uersantur autem circa dolorem & uoluptatem, quæ oriuntur ex ijs quæ proximis accidunt. indignans enim dolet, cum aliqui prosperitate fortunæ indignè fruuntur. inuidus autem hunc exuperans de omnibus dolet: sed maleuolus adeò deficit in dolendo ut gaudeat. Verum de his erit & alio loco tempus dicendi.* In fine tertij. *De iustitia uerò postrà pertractabimus.* In quarto & quinto huius. *atque cum non dicatur simpliciter, distinguemus ipsam, & de utraque dicemus quo modo mediocritas est. & similiter de rationis uirtutibus.*

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

23 Qui non timendo excedunt, intimidi, impauidiq; (dum aptius nõ ſuccurrat uocabulum) uocentur. Cum utrunq; uitiorum extremũ quoquo pacto ſuperet, & quoquo pacto deficiat: illud tamen quod in agendo ſuperat, etſi patiendo deficiat, in ſuperabundantia & non defectu poni ſolet. quod uerò in agendo deficit, etſi ſuperet patiendo, ponitur in defectu. Circa decorũ ruditas, ſordiditas, inexplebilitas, uulgaris uentoſitas. Circa decorum puſillitas, modicitas. Lentitudo, inflatio, ſuperbia. Honoris uacuitas, remiſſio. Honoris appetitione nacans, remiſſus. Veritas, grauitas: uerax, grauis. Arrogantia, uanitas, iactantia: arrogans, uanus, iactator. Diſſimulatio, ironia: diſſimulator, ironicus. Hic amicitiæ nomine ipſam denotamus affabilitatem. Iniucundus, cõtẽtioſus, difficilis, moroſus, inhumanus. Pauidus, ſtupidus. Vtraq; iuſtitia: diſtributiua, & commutatiua.

24 Mediocritates, ſuperabundantię, & defectus, hac ſubiecta formula deprehenduntur.

Exceſſus	*Mediocritas*	*Defectus.*
Audacia	Fortitudo	Timiditas
Intemperantia	Temperantia	Inſenſibilitas
Prodigalitas	Liberalitas	Illiberalitas
Circa decorũ ruditas	Magnificentia	Puſillitas
Lentitudo	Magnanimitas	Puſillanimitas
Ambitio	Modeſtia	Honoris uacuitas
Iracundia	Manſuetudo	Iræ uacuitas
Adulatio	Affabilitas	Contentio
Arrogantia	Veritas	Diſſimulatio
Scurrilitas	Comitas	Ruſticitas
Plus	Iuſtitia	Minus
Indulgentia	Amicitia	Inimicitia
Stupor	Verecundia	Impudentia
Inuidia	Indignatio	Maleuolentia

De indignatione quæ gaudendi & dolendi media quædam passio est: de bonorũ enim prosperitatibus gaudet, & de aduersis tristatur, & contrà de prosperitatibus, aduersitatibusq́; malorum, & de inuidia & maleuolẽtia sermonem contrahit Aristoteles. & quia ad rectè gaudendum & tristãdum instituta debet esse nostra uita, & maximè cauta aduersus inuidiam & maleuolentiã, quæ omnium uirtutum sepiunt aditum, si illas semel admittimus: ideo licet de illis paucula adijcere. Inuidia, dolor est de bonorũ prosperitatibus. quę torquet, siccat, afflat, exossatq́; inuidentes: quasi tortor quidam ex tartareis ultoribus, ad mortaliũ exterminia missus. Sed discant inuidi (qui aliorũ felicitate torquẽtur) ex Nasone quæ domus sit inuidiæ.

Domus est imis in uallibus antri Ouidius libro ij. metamor.
Abdita, sole carens, non ulli peruia uento:
Tristis & ignaui plenißima frigoris, & quæ
Igne uacet semper: caligine semper abundet,
Hospes quis, si forte rogas. habet intus edentem
Vipereas carnes uitiorum alimenta suorum
Inuidiam. monstri, nunc audi, quæ sit imago.
Pallor in ore sedet, macies in corpore toto.
Nusquàm recta acies, liuent rubigine dentes.
Pectora felle uirent, lingua est suffusa ueneno.
Risus abest, nisi quem uisi fecere dolores.
Nec fruitur somno, uigilantibus excita curis.
Sed uidet ingratos, intabescitq́; uidendo
Successus hominum, carpitq́;, & carpitur unà,
Suppliciumq́; suum est.

Et paulopost.

Quacunque ingreditur florentia proterit arua,

Exuritq; herbas, & summa papauera carpit:
Afflatuq; suo populos, urbesq;, domosq;
Polluit.

Hoc inuidi monstrum medio in pectore geri- tis. neque aliam esse putetis inuidiæ domum. re- Sophocles. ctè enim Sophocles ait: Ad habentē inuidia ser- pit. hanc (si sapitis) & uobis & humano generi plurimi inimicam excutite uiperam: quæ sociā semper habet maleuolentiā, germanam, indiui- duamq; sororem. diras nocte, ereboq; genitas. et solent hæ pestes in ciuitatibus incubare, aliorū felicitatibus & gloriæ uenenato dente, obliquo oculo, felleoq; pectore insidiantes. quas multi ut fugerēt: patrias, locaq; deseruere. quas inquā Conon. ut fugerēt, Conon diutius Cypri peregrinus ui- Hiphicrates. xit, Hiphicrates apud Thracas, Timotheus a- Timotheus. Cabrias. pud Lesbos, & Cabrias in Aegypto. Et omni- Phocion. bus seculis Phocion & Timon Atheniēses ma- Timon. leuolentiæ nota posteritati redduntur infames. Plutarchus. Phocion enim, autore Plutarcho, neque flere, neque ridere unquàm uisus est: cum semper sen- tiret contra reliquos conciues suos omnes. con sulētibus autē in rerū difficultate oraculū Athe niēsibus responsum redditū est: unū esse in urbe ciuem qui omnium uoluntati, opinioniq; aduer saretur. clamabāt Athenienses hūc ciuem quæ- rēdum esse, ac grauiter esse plectendū. Phocion autem alta uoce sese eum esse ait, cui nihil unq; eorum placeret quæ populus Atheniensis decer neret, ac ageret: qua fiducia maleuolus Phociō nihilominus iudicium euasit. Et Timon Athe- niēsis, hominū, suiq; generis osor, cōgressus ho- minum atque colloquia fugitabat, unde misan thropus cognominatus, & solū Alcibiadē for- ma & eloquio prestantē, amplexabatur, exoscu labaturq;. interrogatus autē ab Epimāto qd ita

ageret: respondit, quòd intelligeret eum multo=
rum malorum Atheniesibus caussam fore. Et se
mel cum magna populi Atheniensis expectatio
ne concionatus est Timon, admiratione suspen
si quidnam dicturus esset: qui in media corona
constitutus, retulit tãdem se hortulum habere,
in quo magna adoleuisset ficus, à qua multi ci=
ues laqueo pependissent. & quoniam eo loci pa
rietẽ necessario erat ædificaturus, & opus esset
arborem rescindere: proinde distulit, & referre
uoluit, ut si q se suspẽdere uellent, festinarent dũ
arbos extaret. hæc Timonis oratio, & hæc pul=
chra maleuolorum exempla, ut cautiores hæc
passionum portenta fugiatis. serpunt enim hæc
anguium more, & sensim pectorum penetrali=
bus se ingerunt, suaq; uenena fundunt. & præsta
ret multomagis, terras, omnes serpentes Afros
nutrire, quàm huiusmodi pestes mortalium ani
mis admittere. Est enim omni corporis tormen
to maior & grauior, cruciatus animi ex inuidia
quo seipsum cõsumit & conficit animus, quod
ab Horatio scitè admodum dictum.

Inuidus alterius macrescit rebus opimis. Horatius lib. 2. epistola. 2.

Iuidia Siculi non inuenere tyranni

Maius tormentum.

Proinde salubriter admoniti, alienum ab hoc
uitio animum gerite.

SEPTIMI CAPITIS COMMEN-
TARIVS AD LITERAM.

Septimũ cap. duabus conclusionibus, & me=
diocritatum, excessuum & defectuum moraliũ
uirtutum assignatione partitũ est. Prima con 22
clusio. Expedit quoquo pacto uirtus extremo=
rũ excedentiũ atq; deficiẽtiũ mediocritas sit: nõ
modo uniuersaliter, sed & particulatiter decla=
rare. Nam sermonũ (quos de actibus agitamus)

uniuersales etsi communiores, inefficaciores tamen sunt. particulares autem magis ueri, atque accõmodatiores. nã actus circa singularia uersantur: quibus par est sermones ipsos cõsonare. expedit igitur hoc pacto uirtutem, duorũ hinc & inde deficientium extremorũ mediocritatem esse, ostendere. quæ comprehendemus, declarabimusq; hoc modo.
23 Extrema & mediocritates uirtutum moralium. Circa timores & fiducies mediocritas, est fortitudo. excedẽtium uerò qui nõ timẽdo excedit, nomine caret. sunt enim plæraque quæ nominibus uacant. & is qui confidendo exuperat, audax, temerariusq; dicitur. qui in timendo excedit & confidendo deficit, timidus. Circa uoluptates & dolores nõ omnes, sed gustus ac tactus, mediocritas est temperantia, quæ est magis circa uoluptates, minus uerò circa dolores uersatur. excessus est intemperantia: & quia circa uoluptates qui deficiant perq; pauci sunt, idcirco defectui nomen positum nõ est, sed interim uocẽtur insensati, insensibilesq; circa elargiendas, accipiendasq; pecunias mediocritas, est liberalitas. exuperatio uerò ac defectus, ꝓdigalitas atq; auaritia. his attamen cõtrario modo exuperãt & deficiunt homines. nã prodigus in erogando exuperat, & accipiendo deficit. illiberalis autem atque auarus in capiẽdo exuperat, & in erogãdo deficit: sed hoc in loco rudi quadã prçparatione, & summatim sunt accipenda: aliàs tamen exactius proprŋs in locis discutienda. & iterum circa pecuniarũ elargitiones est mediocritas quę magnificẽtia nuncupatur. excessus circa decorum ruditas, & defectus pusillitas. & differt magnificus à liberali quòd liberalis circa parua, magnificus uerò circa magna uersatur: sed & amplius quo pacto differant extrema huius ab extremis liberalita-

tis,posteà dicetur.Circa honorem & inhonora tionem mediocritas,est magnanimitas: exuperatio,lētitudo: defectio uerò pusillanimitas. & magnanimitas circa magnum honorem uersatur: quemadmodum & magnificentia circa magnas erogationes,in hoc differēs à liberalitate, quòd circa paruas existat.& quemadmodū circa paruas erogationes mediocritas,est liberalitas:ita & circa paruos honores quædam uirtus & mediocritas quæ nomine caret. & excessus, est ambitio: & defectus, honoris uacuitas. fit enim ut huiusmodi honores expetātur ut oportet,plus quàm oportet minusq; quàm oportet. & qui huiusmodi honoris cupiditate excedit, ambitiosus dicitur.qui deficit, honoris appetitione uacuus. medius innominatus est. nam & habitus ipsi & in medio,& in extremis nomine carent:nisi in ambitioso cuius dispositio nominatur ambitio,quo fit ut extremi de medio contendant.hinc nos medium quādoque ambitiosum, quandoq; honoris appetitione uacantem dicimus, & nunc hunc, nunc illum laudamus: sed cur id accidat ex sequentibus est desiderandum.nūc autem ad cætera pergamus, & de reliquis explicemus.circa irā mediocritas, est mansuetudo :excessus,iracundia: defectus iræ uacuitas.& medius,mā suetus dicitur:& extremi,iracundus, & iræ uacuus. sed ferè nomina desunt. Sūt & aliæ tres mediocritates,ut affabilitas,ueritas, comitas, quæ inter se similitudinē habēt, diuersæ tamen sunt. similitudinē quidem habēt quòd omnes circa uerborū & actuum humanorum communicationē uersantur. differunt autē quòd una earum circa uerum existit, aliæ circa delectabile,hæc in ioco,illa uerò in cunctis quę ad uitam pertinent, quæ & apertius sunt declarandę,ut in omnibus medium laudabile cogno

ſcamus,extrema uerò neque recta, neque laudabilia eſſe,ſed reprehenſione digniſſima. & licet in pleriſque nomina deſint, licebit tamen ut in cæteris declarationis gratia & bonæ, faciliſqꝫ ſequentium apprehenſionis,nomina fingere.circa uerũ igitur mediocritas,nominetur ueritas. exuperatio, arrogantia. defectio, diſſimulatio. medius, uerax. extremi uerò arrogãs & diſſimulator.circa delectabile in ioco, medium, cõmitas & urbanitas dicitur.exuperatio,ſcurrilitas. defectus,ruſticitas.medius, comis, & urbanus. extremi ſcurra,& ruſticus.circa reliquum iucũdum quod eſt in uita mediocritas,amicitia quędam eſt:exceſſus,placiditas,adulatio.defectus, contentio,atque inhumanitas.medius cuius ut oportet iucunda conſuetudo eſt,amicus. extremi,qui nullius rei gratia excedit,placidus: emolumenti gratia,adulator. qui deficit, iucundus,
14 contentioſus,atque difficilis. Secunda cõcluſio. Non modo in uirtutibus laudanda mediocritas reperitur, & extrema uituperanda, ſed in ipſis affectibus. Vt uerecundia quæ uirtus non eſt,ſed affectio laudatur,pariter & uerecundus. & uerecundia mediocritas quædam eſt, & uerecundus medius.ſed abundat pauidus,qui in omnibus uerecũdatur,& deficit impudens:qui quidem nulla in re uerecũdatur.Similiter indignatio affectio quędam media eſt,inuidia exceſſus, maleuolentia defectus:quæ uerſantur circa dolorem, & uoluptatem ex ijs ipſis prouenietem, quę proximis accidũt:& indignans medius eſt, q dolet cũ q indigni ſunt,pſperitatibus euehuntur.inuidus excedit de oĩbus dolens. maleuolus deficit etiã de bonorũ aduerſitatibus gaudens. ſed de ijs& de utraqꝫ iuſtitia,diſtributiua inquã & cõmutatiua,q̃ pacto medietas:de intellectualibus uirtutibus poſterior habendus eſt ſermo.

De uirtutum ac uitiorum mutua oppositione.

CAPVT VIII.

CVm autem tres sint dispositiones, & duæ quidem 25
sint uitia, quorum alterum in exuperatione, alte
rum in defectione consistit, una autem uirtus, quæ quidẽ
est mediocritas, omnes inter se, etsi non æque, suscipiunt
oppositionem. Extremæ nanque, cum mediæ, tum inter
sese contrariæ sunt. media uerò extremis. Nam ut æqua-
le maius quidem est cum comparatur ad minus, minus
autem cum comparatur ad maius: sic & habitus medij
respectu quidem defectionum exuperant, respectu au-
tem exuperationum deficiunt, tam in affectibus, quàm
etiam in actibus. fortis enim cum ad timidum compara-
tur audax: cum ad audacem, timidus esse uidetur. pari
modo temperans respectu quidem insensati, intempe-
rans: respectu autem intemperantis, insensatus uidetur.
Liberalis etiam prodigus uidetur si ad illiberalem: illibe
ralis si cum prodigo confertur. Quapropter & extre-
morum uterque medium ipsum ab se compellit ad alte-
rum. atque fortem, audax quidem timidum: timidus au-
tem audacem appellat. & in cæteris simili modo. Hæc 26
cum hoc pacto inter sese opponantur, maior est utique
cõtrarietas extremorum inter sese quàm ad mediũ. Lon-
gius enim hæc inter sese quàm à medio distant. & pinde,
atq; magnũ magis à paruo paruumq; à magno quàm ab
æquali utrunque distat. Extremis insuper nonnullis ad
medium similitudo quædam esse uidetur. ut audaciæ

ad fortitudinem: & prodigalitatis ad liberalitatē. at extremorum inter sese maxima est dißimilitudo. atque ea quæ plurimum inter se distant diffinientes, contraria dicunt. quo fit ut ea quæ magis distant magis cōtraria sint.

27 *At uerò medio in quibusdam exuperatio, in quibusdam defectio magis opponitur. Fortitudini nanque nō audacia quæ est exuperatio, sed timiditas quæ est defectio magis opponitur. Temperantiæ uerò non insensibilitas, quæ quidem est defectio: sed intemperantia quæ est exuperatio magis opponitur. Id autem ob duas accidit causas. atque una quidem est ex ipsius rei natura. nam quia propinquius atque similius est extremorum alterum medio, ideo non hoc ipsi, sed cōtrarium oppositum esse magis asserimus. ut cum audacia quidem similius fortitudini uideatur, atque propinquius esse timiditas autē dißimilius: hāc illi magis oppositam esse censemus etenim ea quæ plus à medio distant, eidem contraria magis esse uidētur. hæc igitur una est causa, quæ quidē est ex ipsius rei natura. Altera autem ex nobis sumitur ipsis. ea nanq; medio contraria magis esse uidētur: ad quæ nos ipsi quodam modo natura sumus propēsiores. nos enim ipsi quia magis ad uoluptates sumus procliues: idcirco facilius ad intemperantiam quàm ad modestiam inclinamur. hæc igitur magis contraria dicimus: ad quæ fit magis accretio. & propterea intemperantia quæ est exuperatio magis est contraria temperantiæ.*

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

25 Dispositio, habitus. Contrarietas, est extremorū aut extremi & medīj repugnantia. Contraria,

traria, sunt quæ sub eodẽ genere posita sunt, maxime à seinuicem distant, & eidẽ subiecto uicissim assunt, à quo mutuo se expellunt. Et cũ particula maxime non apponitur, omnibus contrarijs conuenit, tum extremis & maxime talibus, tum non maxime cõtrarijs: cum autem illa particula adijcitur, conuenit quidem cõtrarijs, sed solum maxime talibus. Aequale, medium rei, æquamq́ ad extrema differentiam seruans.

OCTAVI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Octauũ caput tribus conclusionibus partitũ est. Prima conclusio. Et medium extremis, & 25
extrema inter sese quodã modo opponunt. Sũt enim (ut dictũ est) tres dispositiones, quarũ duæ uitia sunt, unũ quidem in exuperatione, & alterũ in defectu: & tertia uirtus est, quæ & mediocritas quædã est, sed media dispositio extremis contrariat: nam quemadmodũ æquale cũ comparatur ad minus, maius esse uidetur: & cũ comparatur ad maius, uidetur esse minus: sic mediæ ipsæ dispositiones, medijq́ habitus, respectu defectionũ exuperare uidentur. at respectu exuperationũ uidentur deficere: & ita in actibus, atq; affectionibus. in habitibus quidẽ, ut fortis si ad timidũ comparetur audax apparet. si ad audacẽ protinus apparet timidus. Itidẽ si temperans ad insensibilem comparet, intemperans: ad intemperantem uerò cõparatus, insensibilis esse uidebitur: & si liberalis ad illiberalem, auarumq́ cõparetur, prodigus apparebit. si ad prodigũ, illiberalis. & in cæteris simili modo. sed extrema illa ut audax, timidus, intemperans, insensibilis, manifestè inter se contraria dinoscunt, igitur & medij illi habitus extremis. reijcit em̃ ab se extremorũ unũquodq; ipsum mediũ ad alterũ. hinc audax fortem nominat timidũ, & timidus eun-

dē nominat audacē:& ita in reliquis.mediū igiť extremis & extrema inter sese quodā modo opponunť.nam quodā modo cōtrariantur: & hæc conclusio cōmunis est ad habitus, actus & affe
26 ctiones. Secunda conclusio.Cū hoc pacto medium extremis,& extrema inter sese opponanť: extremorū tamen inter se oppositio maior est.

Primo,quia extrema inter se magis distant q̄ distent à medio:quemadmodū magnū & paruū inter se magis distant q̄ ab æquali. Cum igitur opponanť extrema,magis inter se quàm ipsi medio oppōnūtur. Secundo,plerorūq; extremorum ad mediū similitudo quædam est: ut audaciæ ad fortitudinem,& prodigalitatis ad liberalitatem:& extremorū inter se maxima dissimilitudo est.magis igitur extrema inter se distabūt. siquidem diffinuntur contraria per plurimū distare. extrema igitur quæ magis distant & inter se magis sunt contraria: extremorū igitur inter se oppositio maior est quàm ipsorū ad mediū.
27 Tertia conclusio.In aliquibus exuperatio & in aliquibus defectio,magis ipsi medio opposita est.ut intemperantia quæ exuperatio est, magis opposita est tēperantia,q̄ insensibilitas quę quidē est defectio.& timiditas quæ defectio est, magis opposita fortitudini, quàm audacia quæ exuperatio est. Et id ob duas quidē causas euenit. Prima enim ex parte rei,altera ex parte nostri sumitur, ex parte autē rei:nam cū unū extremorū medio propinquius atq; similius sit, tūc non ipsum sed suū oppositum ipsi medio magis oppositū est. ut quoniam audacia propinquior atq; similior fortitudini, timiditas uerò quæ est defectio remotior,dissimiliorq;: proinde timiditas magis fortitudini opposita est, quæ enim à medio magis distant,& eidem bono iure magis contraria sunt. Secūda uerò causa quę ex parte

nostri est, extrema illa medio magis cõtraria esse uidebunt, ad quæ natura procliuiores sumus. ut nos procliuiores sumus ad uoluptates quàm ad uoluptatũ abstinẽtiam. idcirco intẽperantia quæ est exuperatio, magis contraria est temperantiæ, quàm insensibilitas: magis enim iure ea extrema medio sunt contraria, ad quæ magis fit augmentum, à medoiq; discessus. in aliquibus igitur exuperatio, & in aliquibus defectio magis ipsi medio opposita est.

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt.

CAPVT IX.

Virtutem igitur moris mediocritatem esse, & quomodo sit, & uitiorum duoum mediocritatem esse, unius per exuperationẽ, alterius per defectionem, & talẽ esse propterea quòd coniectatrix est eius medij quod in affectibus est atq; actibus: satis iam diximus. Quapropter difficile est studiosum esse. est enim difficile in unoquoq; medium capere. ut circuli mediũ inuenire, non cuiuslibet, sed scientis est tantum. Pari modo irasci quidem, & dare argentum, sumptúsue facere, cuiuslibet est, & facile: sed cui, & quantum, & quando & quomodo, & gratia cuius oportet: non cuiuslibet est, neq; facile: quod quidem est ipsum rectum, & est perrarum, & laudabile, & perpulchrum. 28 *Idcirco eum qui medium ipsum coniectat, primum quidem à magis contrario discedere oportet, & perinde atq; Circe monebat.* 29

Extra undam & fumum longe compelle carinam.

Extremorum enim altero magis, altero minus delinquitur. Cum igitur consequi medium summe sit difficile,

secunda (ut inquiunt) nauigatione, minima malorum sunt capienda. idq́; erit hoc maxime modo quem diximus. Considerare autem oportet & ad quæ nos sumus propensiores, nam alij ad alia natura sumus procliues. quod quidẽ ex uoluptate, doloréue inde prouenicnte percipitur atq; nosipsos ad contrarium oportet retrahere. Longe nanq; à delinquendo secedentes, ad ipsum tandem medium accedemus. ut solent ij facere, qui lignorum ea quæ sunt obliqua ad rectitudinem redigunt. In uniuersis autem cauendum est maxime à uoluptate, non enim incorrupti iudicamus de ipsa. Vt ergo Troianorum senes erga Helenam sese habuerunt, sic & nos ad uoluptatem ipsam esse affectos, in omnibusq́; illorum dicere uocem oportet. hoc enim pacto remouentes à nobis ipsam, minus peccabimus. hæc igitur facientes (ut in summa dicam) maxime mediũ attingere, consequiúe poterimus. Id autem ipsum difficile est fortasse, & in singularibus maxime. Nõ enim facile determinari potest, quomodo, & quibus, & pro quibus, & quanto in tempore irascendum est. Etenim nos interdum eos qui deficiunt laudamus, & mites dicimus esse: interdum ipsos infensos, appellamus uiriles. Verum qui parum à recto exorbitat non capitur: siue ad defectionem, siue ad exuperationem se flectat. qui uerò multum, uituperatur. non enim latet egressus. Facile autem non est excipere ratione: quousq; & ad quantum à recto quispiam egressus, carpendus est. neq; enim aliud quicquam sensibilium determinari facile potest. talia uerò in singularibus sunt: & iudicium est in sensu. Verum illud est manifestum: medium habitum in uniuersis laudabilem esse.

Oportet autem nunc ad exuperationem, nunc ad defe-ctionem declinare: hoc enim pacto facillime mediũ ipsum & rectum attingemus, ac assequemur.

NONI CAPITIS NOTÆ.

Præcepta Circes ad Vlyssem ex Odyssea Ho 29
meri cognoscunt. In exemplari Græco pro Circe, Calypso ponitur. Et decreta seniorum Troianorum pro restituenda Helena cognoscuntur ex Iliade Homeri. Singularia, circunstantiæ prudentiæ. Quod hic nos admonet Aristoteles esse cautos, in altero uitiorum fugiendo ne recidamus in alterum: id summopere Stoici curant. quod & hoc carmine notauit Horatius.

Horatius in arte Poeti.

In uitium ducit culpæ fuga, si caret arte.

Et illo quod est satyra. ij. primi Sermonum.

Idem saty. 2. lib. j. ser.

Dum uitant stulti uitia in contraria currunt.
Non ego auarum
Cum ueto te fieri, uappam iubeo ac nebulonem.
Est inter Tanaim quiddam, socerumq; Viselli.
Est modus in rebus, sunt certi deniq; fines,
Quos ultra, citraq; nequit consistere rectum.

Notauit itẽ (quod & Aristoteles frequenter) nos cautiores attendere: ne nos specie uirtutum uitia deludãt. ut dum conamur ueram uirtutem sequi, in uicina uirtuti uitia incidamus.

Fallit enim uitium specie uirtutis, & umbra:
Cum sit triste habitu, uultuq; & ueste seuerum.
Nec dubie tanquàm frugi laudatur auarus,
Tanquàm parcus homo, & rerum tutela suarum.

NONI CAPITIS COMMENTARIUS AD LITERAM.

Nonum caput una conclusione, & tribus documentis partitũ est. Conclusio. Difficile est 29

studiosum esse. Primo, nam iam satis dictū est uirtutem moralem mediocritatem esse duorum uitiorum: huius per exuperationem, alterius per defectū, & idcirco uirtutem coniectatricem esse medij. & in affectibus & in actibus, & in unoquoq; mediū capere difficile est. ut circuli mediū capere non est cuiuslibet, sed scientis tantū: simili quoq; pacto irasci, pecuniam dare, & sumptū facere cuiuslibet est, & facile: sed cui, quantum, quando, quo modo, & gratia cuius, nō amplius cuiuslibet, neq; facile est. quod enim rectū est, & rarum, & laudabile, & præclarum est.

29 Tria documenta. Primum documentum. Volenti ipsum assequi medium summopere nitendum est magis fugere uitium quod ipsi medio magis est oppositum: sed caute tamen ne rursus in alterum proruamus uitium: quemadmodum & Circe hoc pacto monebat Vlyssem:

Extra undam & fumum longè compelle carinam.

Et cum non sit semper possibile mediū attingere ob sui difficultatem, tum minima malorū (quemadmodū in prospera nauigatione aiunt) suscipienda erūt, minimiq; à medio discessus: & cum contrariorū alterū altero magis peccet, id maxime fiet, si magis id deuitabimus (ut iam dictum est) quod deterius est, & ipsi medio magis oppositū. Secundum documentū. Considerare oportet uitia ad quæ natura sumus propensiores, & nos ad opposita retrahere: & tandē longè ab ijs in quibus delinquere solebamus euadentes, in mediū recidemus, more eorū qui curua ligna ad rectitudinem dirigunt: neq; omnes ad eadem uitia natura sunt propensi: sed alij ad alia. quod ex uoluptate & dolore percipitē. nam pleriq; in quibus uoluptas ipsa est, in ijs alijs adest dolor. Tertiū documentū. In uniuersis agendis summopere cauendum est à uoluptate: nam

nós ea nondum tentati: iudicium de illa non se=
rimus, nos scilicet illam perturbaturos: & nós
ad uoluptatẽ ipsam sic affectos esse oportet: ut
Troianorum seniores sese habuerunt ad Hele=
nam, & in omnibus illorum imitari uocem: sic
enim à nobis ipsis uoluptatem repellentes, mi=
nus peccabimus: & hæc præcepta(ut paucis ab=
soluatur)obseruantes, medium ipsum uel maxi=
me assequi ualebimus. Secundo, ob idipsum
difficile est studiosum esse, quòd maxime diffici
le est mediũ in singularibus obseruare: nõ enim
determinare facile est: quo modo, & quibus &
pro quibus, & quanto tempore irascendum sit.
nam nos interdum eos qui deficiunt laudamus,
mitesq; dicimus: interdum uerò infensos, excan=
descentesq;, nominamus uiriles: sed id animad=
uersione dignum est: eum qui parum à recto de=
uiat, siue ad exuperationem, siue defectionem,
non uituperari: qui uerò plurimum labitur, uitu
perari. nam tunc latere non potest egressus, de=
uiatioq; à recto. attamen non est facile sermone
explicare, quousq;, & ad quantum à recto egres
sus, quisquam uituperandus est. nec quicquam
aliud sensibilium prompte determinari potest.
nam talia in singularibus sita sunt, & eorum iu=
dicium in sensu est. nihil igitur mirum uideatur,
si difficile sit fieri studiosum: sed id in singulis
pro certo exploratoq; haberi debet, medium ha
bitum laudabilem esse, & nunc ad exuperatio=
nem, nunc ad defectionem declinare oportere:
quo facilius mediũ ipsum, ipsumq; rectum adi=
piscamur.

Secundi Ethicorum Aristotelis,
FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER III.

De uoluntario & inuoluntario.
CAPVT I.

1 CVM AVTEM VIRTVS CIRca affectus, actusq; uersetur: & in ijs quidem quæ sua sponte quis agit, laudes & uituperationes: in ijs autem quæ inuitus facit, uenia nonnũquàm & misericordia locum habeat: eos forsitan qui de uirtute considerant, & de eo quod sua sponte quis facit atq; inuitus: determinare necesse est. utilis est etiam legum latoribus hæc sanè consi
2 deratio, ad præmia, pœnasq; instituẽdas. *Videtur itaq;* ea inuitus facere quispiam, quæ uiolentia, uel per ignora
tionem facit. Id autem est uilentum: cuius principium est
foris, in quod nihil is qui agit, aut patitur confert. ut si
uentus aliquo tulerit, aut homines potestatem habentes.
3 At ea quæ ob maiorum metum malorum, aut ob ali-
quod bonum aguntur. ut si tyrannus quempiam aliquid
agere turpe iuberet, habens in potestate & parentes &
liberos, hac lege, ut si illud agat, illi sint incolumes, si non
agat, dispereant: controuersiam habere uidentur, utrum
4 hæc inuiti an sponte faciant homines. Tale etiam quid
accidit & circa iactus eos, qui in tẽpestatibus fiunt. Sim-
pliciter enim nemo suas fortunas eijcit sponte: sed omnes

propter suam, cæterorumq; salutem eijciunt, modo sint mentis sanæ. tales igitur actus mixti quidem sunt. Ijs autē magis sunt similes quos sponte homines agunt. Expetuntur enim tum cum aguntur: atque finis actionis in temporis conditione consistit. & sponte igitur & inuitum unumquenq; dicēdum est agere cum agit. agit autem sua sponte. Est enim in ipso principiū mouendi partes eas quæ sunt in huiuscemodi actibus instrumenta. at quorū principium est in ipso, ea agere uel non agere in ipso est situm. talia igitur sua sponte quisque agit. At simpliciter fortaßis inuitus. nemo nanque talium quicquā per se expeteret unquàm. In actibus autem huiuscemodi nonnunquam homines & laudantur: cum pro magnis & honestis rebus aliquid turpe ferunt aut molestum: si uerò contrafaciunt, uituperantur. est enim improbi pro nulla re honesta uel mediocri, res turpißimas ferre. In quibusdam autem laus quidem non fit, sed uenia locum habet, cū ea quæ non agere oportet quispiam egerit ob huiuscemodi res, quæ naturam humanam superant, nemoq; perferret. Sunt autem quædā: ad quæ forsitan nō licet quemquam esse compulsum, sed potius oportet summa perpessum tormenta mortem obire. Ridicula nanque uidentur ea quæ ad necem matris Alcmeonem Euripidis compulerūt. Est autem interdum difficile quale pro quali sit expetendum, & quid pro quo sustinendum discernere. difficilius etiā est, posteaquàm cognoueris in sententia permanere. Fit enim plerunque, ut ea quidem quæ expetantur molesta: ea uerò ad quæ cogimur turpia sint, unde laudantur atque uituperātur ij qui fuerunt aut non fue-

Alcmeon. Euripides.

runt compulsi. Quaenam igitur dicenda sunt uiolenta? An ea quidem simpliciter inuitus quispiam agit, quorum externa est caussa & ipse agens nihil omnino confert? quae uerò per se quidē inuitus facit, sed nunc & pro his expetūtur, principiumq; est in ipso agente: ea per se quidem inuitus facit, nunc autem & pro his sponte agit? magis autem ijs similia sunt quae sua sponte quis agit. actus enim sunt circa ipsa singula, quae quidem sponte fit. Qualia uerò pro qualibus expetenda sunt non facile aßignare possumus. quippè cum in ipsis singulis cōplures sint differentiae.
6 Quod si quispiam ideò iucunda & bona, uiolenta dixerit esse, quia & extra sunt & cōpellunt: omnia erunt eius sententia uiolenta. horum enim gratia omnes omnia agunt. Atque qui uiolentia, inuitiq; agunt, ij cum dolore: qui ob iucundum, ij cum uoluptate agunt. Est autem ridiculum externa quempiam accusare: sed non seipsum, qui quidem ab huiusmodi rebus facile capitur, & honestorum quidem se, turpium autem ea quae afferunt uoluptatem censere caussam esse. id igitur uiolentum esse uidetur, cuius principium est foris, nihil
7 prorsus eo conferente cui uis est illata. Omne autem quod ob ignorationem est actum, non sponte quidem est actum. Ab inuito tamen id effectum est omne pro quo dolet qui egit, ipsumq; poenitētia subit. qui nanque ob ignorationem aliquid agit, & non fert molestè se illud egisse: sponte quidem sua non egit quod nesciebat. Non tamen erit inuitus: quippè cum non doleat ob idipsum. Qui igitur ob ignorationem quippiam egit, si ipsum poeniteat, inuitus fecisse uidetur. si non poeniteat, cum is alius sit:

non sponte dicatur egisse. cum enim differat, melius est
ut proprium habeat nomen. At enim hæc etiam ipsa: 8
ob ignorationem inquam agere, & ignorantem agere di
uersa esse uidentur. Nam ebrius aut iratus non uidetur
ob ignorationem agere: sed ob aliquid eorum quæ dicta
sunt, non sciens, sed ignorans. omnis igitur prauus igno-
rat quæ agere oportet, & à quibus est abstinendum. Et
ob huiuscemodi errorem iniusti homines, maliq; omni-
no fiunt. Inuitus autem dicitur quispiam agere, non 9
si ignorat id quod conducit. non enim ea ignoratio quæ
facta est electione, caussa est ut aliquid inuitus quispiam
faciat, sed prauitatis. Nec etiam ea quæ est uniuersalis.
homines enim propter hanc ipsam reprehenduntur. Sed
ea quæ est singulorum in quibus, & circa quæ est ipsa
actio. in his enim & commiseratio locum habet & ue-
nia. qui nanque aliquid eorum ignorat inuitus agit.

Forsitan igitur non ab re fuerit, si quæ & quot sunt 10
ipsa determinabimus. Quis itaque, quid & circa quid,
uel in quo agit, nonnunquàm & quo, ut instrumento:
& cuius gratia, ut salutis: & quomodo, ut sensim uel
uehementer. Vniuersa igitur hæc, nemo ignoraue- 11
rit, modo non sit insanus. Patet autem neque enim ipsum
agentem. quo nanque pacto se ignorabit? Ignorauerit
autem quispiam id quod agit. ut inquiunt dicentes ex-
cidisse sibi, aut nescisse arcana esse: quemadmodum
Aeschylus ipsa arcana cæteris. aut ostendere uolentes Aeschylus.
immisisse, ut qui telum immisit. Putauerit autem quis-
piam & filium hostem esse, ut Merope putauit: & hastã Merope.
cuspidem habẽtem ea carere: & lapidem, pumicem esse.

Et interfecerit quispiã salutis percussum caussa, & monstrare uolens (ut fecũit qui manibus extremis luctantur) percusserit. Cũ igitur circa hæc omnia in quibus est ipse actus sit ignoratio, qui horum aliquid ignorauit, is inuitus egisse uidetur. & maxime in præcipuis. hæc autem ea uidentur esse in quibus est ipse actus: & id cuius gratia. Eius igitur quod ab inuito ob ignorationem talem dicitur esse factum, oportet actionem, dolorẽ insuper, pœnitentiamq; afferre.

12 Cum autem id inuitus quispiam agat, quod ui & ob ignorationem agitur, id sua profectò sponte quispiam uidebitur agere, cuius principium est in ipso agente sciente singula in quibus est ipse actus.

13 Forsitan enim nõ rectè dicitur, ea fieri ab inuitis, quæ per iram aut cupiditatẽ aguntur. Primo, nanque nulla belua sponte aget, neque pueri. Deinde, utrum nihil eorum sponte agamus quæ cupiditate uel ira agimus: an honesta quidem sponte, turpia uerò inuiti? An ridiculum est, cum una sit caussa? Absurdum est etiam forsitan ea ab inuitis agi censere, quæ oportet appetere. oportet autem & irasci pro quibusdam, & cupere nonnullas res: ut sanitatem atque disciplinam. Videntur etiam ea quidem quæ ab inuitis fiunt, dolorem: ea uerò quæ cupiditate aguntur, uoluptatem afferre. Præterea quid interest inter ea quæ per rationem & quæ per iram peccantur, hoc ipso quod ab inuitis agantur? etenim fugienda quidem sunt ambo. affectus autem rationis expertes. non minus humani esse uidentur. & actus ipsius hominis ab ira cupiditateq; fiunt. Absurdũ est igitur hæc ab inuitis agi censere.

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

Nihil confert,nihil coadiuuat. Voluntariũ, 2
cuius principium in ipſo operante eſt, operatio
nis cognoſcente ſingula. Inuoluntarium, quod
per uim, aut ignorantiam factum, imputabile
non eſt:Inuite factum per ignorantiam factum,
quod cognitum pœnitudinem inducit. Tur= 5
pe, probrum, contumelioſum, ignominioſum
aut ſimile. Probrum ferre pro patria in filio nõ
recuſauit Manilius: qui filium literis & forma
inter ſuos æquales præſtantem,quòd malo con
ſilio Catilinæ familiaritati adhęſerat,in medio
itinere aſſecutus,abſtractum ultimæ pœnæ ſup
plicio affici uoluit dicens,ſe non Catilinæ ad=
uerſus patriam,ſed patriæ aduerſus Catilinam
filium genuiſſe. Per ſe inuoluntaria ſunt,quæ
nulla urgente neceſſitate, nullus unquàm pro=
bæ mentis admitteret, niſi aut ignorans, aut ui
ſuperante coactus. Omnes agunt horum gra= 6
tia quæ extra ſunt,quòd agant horũ gratia quæ
nondum conſecuta ſunt.Inuitus agit, inuolun=
tarius agit.Et cum Ariſtoteles diffinit inuitum
agere non apponit particulam per uiolentiam,
quòd prius poſita eſt.ſed ſecundam particulam
quæ certam requirebat intelligentiam. itaque
diffinitio hæc,diffinitionem inuoluntarij prius
poſitam emendat. Quòd homines ignoran= 9
tes quæ agenda & fugienda ſint ob huiuſmodi
errorem omnino mali ſint,hoc ideo eſt quòd cũ
non decernant à quibus ſit abhorrendum,ea nõ
deuitant,ſed ea ſine diſcrimine faciunt. Igno=
rantia uniuerſalis,eſt ignorantia earum rerum,
quas homo ſcire tenetur. Ignorantia alicuius
particularium circunſtantiarum, miſeratione,
ueniaq; tunc digna eſt, cum quis agit per igno=
rantiam talis circunſtantiæ, quam minime ſci=
re tenetur. Acinacis,harpe,machera,dolones, 12

hasta,conti,pila,gesa, spatha, tragula,falarica, missilia,catapulta,telorum bellicorum sunt nomina.& catapulta,etiam instrumẽtum est, quo tela tricubitalia emitti solent. Plautus: te neruo torquebo ut catapultæ solẽt. sed q telorũ genera & descriptiões desiderãt,legãt Vegetiũ de re militari,illic enim inuenient cruenti armentaria Martis. Pumex,lapis leuis, spongiosus, erosus,poliẽdis libris & leuigandis lignis aptissimus. Aeoliæ insulæ mittunt.uim illi refrigerãdi maximam putauit esse Theophrastus: quòd feruere musta desinant, pumice adiecto. Bruta uoluntarie agere dicuntur,sed non propriè ut hoíes. uerũ suo modo, & suo modo singula cognoscũt.Sensitiuus eñ illis appetitus in hoíbus est uoluntas. Euripides Atheniẽsis, tragœdiarum scriptor haud ignobilis, drammata multa reliquit:inter quæ scripsit Alcmeonẽ Amphiarij filium matrem Eriphylem in ultionem necis paternę interemisse. Aeschylus scriptor tragicus,reprehẽsus aliquãdo fuit & ductus ad Areopagum, quòd mystica quædã de sacris choreis publicauerit,quæ non licebat uulgo esse cognita. ille autem se id per ignorantiam fecisse asserebat. de eo Quintilianus & Aulus Gellius.

Plautus.

Vegetius.

Quod adducit de Merope, símile nostri memorantur de Pentheo quí à matre & matertera ut hostis decerptus est.de quo Ouidius.

Ouidius libro iij.metamor.

Prima suum misso uiolauit Penthea thyrso
Mater:& ô geminæ clamauit adeste sorores.
Ille aper in nostris regnat qui maximus agris,
Ille mihi feriendus aper.ruit omnis in unum
Turba furens,cunctæ coëunt,trepidumq; sequuntur.
Trunca sed ostendens deiectis uulnera membris.

Agaue. *Aspice mater ait.uisis ululauit Agaue:*

Collaq; iactauit,crinemq; per aëra mouit,
Auulsumq; caput digitis complexa cruentis
Clamat:Iò comites,opus hoc uictoria nostra est.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Primū cap.octo conclusionibus,duabus dif-
finitionibus , una quæstione, una diuisione , &
uno corollario partitū est. Prima conclusio. 1
Expedit de uirtute tractantibus, de uoluntario
& inuoluntario discutere. Primo,quia uirtus
circa affectus,actusq; uersatur : atq; in his dum
operamur uoluntarie, laudamur, aut uitupera-
mur.dum autē inuoluntarie,plerunq; uenia, mi
sericordiaq; locū habent. igitur par est uirtutis
cōsiderationē suscipiētibus, de uolūtario & in-
uolūtario determinare.Secūdo,quia uoluntarij
& inuolūtarij cōsideratio legislatoribus utilis
est,ut ritè prǣmia,aut pœnas instituāt,cōsiderā-
ti igit̄ de uirtute cōsentanea est hæc determina-
tio. Diffinitio.Inuolūtaria sunt quæ ꝑ uiolen 2
tiā,aut per ignorātiā sunt facta.Violentū est cu
ius principiū est extra, cui is q uiolētia aut agit
aut patit̄ nihil prorsus cōfert ac cōducit.ut si uē
tus aliquē sustulerit,id uiolētum est. similiter si
hoīes potētiores hostē pertrahāt , raptētq; totis
uiribus totoq; nisu reluctantē,id uiolentum est.
Quæstio.An ea quæ ob metum maioris mali 3
fiūt,aut ꝓpter bonū aliquod:uolūtaria sint, an
īuolūtaria?uerbi causa tyrānus habēs alicuius
parētes & liberos in sua potestate,iubet illū tur
pe aliqd cōmittere hac cōditione,ut si id nō ad-
mittat facinus,enecant̄ parentes,& liberi:si ad-
mittat, saluant̄,quā rē is metu mortis,parētū &
liberorū, & gratia salutis eorū cōmittat : an id
factū uoluntariū sit,an inuolūtariū? Secunda 4
cōclusio.Ea quæ ob huiusmodi mali metū, aut

bonum aliquod fiunt: neque omnino uoluntaria neque inuoluntaria ſunt,ſed mixta & magis quidē uolūtarijs ſimilia. Primo, ſimilia ſunt hęc ijs qui fluctibus iactati opes ſuas deuoluūt, at nullus qui mente ſit incolumi ſanoq; animo ſuas opes omnino uoluntarie dejcit:ſed omnes ob ſuam ſuorumq; ſalutem faciunt. talia igitur non omnino uoluntaria ſunt,& cum nō per uiolentiam(nam in ipſis illarum operationū principium eſt)neque per ignorantiam fiant:ea non ſunt omnino inuolūtaria.ſunt igitur mixta.Sed quòd uoluntarijs ſimiliora ſint,patet. Primo, quia talia eliguntur tūc feri cum fiunt. fiunt igitur tunc uoluntariæ & finis operationis,ex conditione temporis metitur:& unumquodque dicendum eſt uoluntarium aut inuoluntarium, ſi tunc cum agitur tale eſt.talia igitur uoluntarijs euadūt ſimiliora. Secundo,in huiuſmodi operantibus eſt tunc principium mouendi ſuas partes,quę ſunt talium operationum inſtrumenta. at quibus talium agendi principium hoc pacto ineſt,in ſua poteſtate agere uel non agere ſitum eſt.ſunt igitur talia magis uoluntaria. ſed nihil prohiberet talia per ſe,nullaq; tali interueniente occaſione nunquàm fieri, niſi inuoluntaria. nullus enim quicquam talium per ſe nullaq; intercedente grandi neceſſitate eligeret unquàm.

5 Diuiſio. Verūtamē talium actuū ſunt aliqui in quibus laudantur homines,quando pro magnis,& honeſtis rebus probra, moleſtaq; ferūt. nam probroſiſſima pro nullo honeſto etiā mediocri perferre poſſe,improbi eſt. qui autem ſecus faciunt,uituperantur.ſunt tamē alia in quibus laus nulla cadit ſed uenia locum habet: cū ea perpetrant quæ etiam non oportet, quando ea ob eas res perpetrant quæ naturam ſuperant humanam,& quas nemo perferret.ſunt & quædam ad

dam ad

dam ad quæ nemo cogi debet, sed potius extre=
ma omnia sustinere, mortemq́ʒ ipsam perferre.
nam quæ apud Euripidem compulerũt Alcmeo
nem ad necem matris, ridicula esse uidenẽ: nõ ta
men facile interdũ iudicare est, quale pro quali,
& quid ex quo sustinendũ sit. atq́ʒ ubi cognoue
ris, difficilius est in proposito, sententiaq́ʒ mane=
re. nam plærunq́ʒ quæ expectantur, tristia, mole
staq́ʒ sunt, & ea ad quæ compellunẽ turpia. unde
laudes, uituperationesq́ʒ pendent, tum & ĳs qui
compellunẽ, tum ĳs qui talia agũt, non cõpulsi.
Tertio, uiolenta sunt quãdo causa externa est,
& qui ea agit omnino nihil confert. at eorũ quæ
per se inuoluntaria sunt, sed nunc & pro his su=
scipienda, causa externa non est: sed in ipso agẽ=
te, qui circa singula agit. igitur talia per se inuo
luntaria omnia: nunc autem uoluntaria, & ma=
gis ipsis simpliciter uoluntarĳs similia, quæ nõ
uiolẽtia agit, uersatus circa singula. actus enim
sponte, uoluntarieq́ʒ agentium, circa singularia
existunt, quamuis qualia & pro qualibus susci=
pienda sint, assignare promptum, facileq́ʒ nõ sit,
cum in ipsis singulis complura sint discrimina,
uariæq́ʒ differentiæ. Tertia conclusio. Iucũda 6
& honesta inuoluntaria nõ sunt. Primo, nam
hæc uiolenta non sunt: neq́ʒ succurrit ut dicatur
extra esse quæ compellunt. nam ita dicentiũ sen
tentiã consequitur, omnia esse uiolenta. agunt
enim omnes horũ gratia quæ extra sunt. Secũ
do, quæ uiolentia homines agũt, ea cum dolore
agunt. qui autẽ iucundũ, aut honestũ, cum uolu
ptate agunt. igitur talia nõ sunt uiolenta. Ter
tio, ridiculũ est accusare externa, & nõ seipsum
potius, qui facile ab huiusmodi externis capiaẽ.
ridiculum etiam item est seipsum honestorũ cau
sam dicere, turpiũ autem uoluptatem. talia igiẽ
uiolenta non sunt. Quarto, uiolẽtum est cuius

principium extra est, nihil prorsus eo conferente cui uis allata est. non igitur qui iucunda aut honesta agũt, uiolentia agunt, & cũ minus eadem per ignorantiam facta uideantur. igitur iucũda,
7 & honesta inuoluntaria nõ sunt. Quarta conclusio. Non omne per ignorantiam factũ, uoluntarium est. nam est aliquid per ignorantiam factum, quod posteà cognitum, nobis pœnitudinem, mœstitiamq; inducit. & id non uoluntariũ est: uerum potius inuoluntariũ. non tamen omne quod quis per ignorantiam agit cognitum pœnitudinẽ inducit, aut posteà se fecisse dolet: & quidem non inuoluntarium, cũ ob idipsum posteaq; cognitũ est non doleat: neq; quidẽ uoluntariũ: nullus enim quę nescit uolũtarie agit, sed dici poterit nõ sponte actũ. nos itaq; hunc in modum poterimus diffinire inuite agere, & non sponte agere. Inuitus agit qui aut ui aut ignorãtia quicquàm agit, quod posteà cognitum pœnitudinem, tristitiamq; inducit. non sponte autem agit, qui ignorantia quicq; agit, quod posteà cognitũ pœnitudinem, tristitiamq; non inducit, & cum idem non sit inuite agere, & nõ sponte agere, satius est illis hoc pacto peculiaria nomina
8 indidisse. Quinta conclusio. Non pœnitus idẽ est quicquam per ignorantiam facere, & ignorantem facere. Nam ebrius, aut iratus non uidetur per ignorantiam facere, sed potius ob temulentiam aut iram. attamen ebrius & iratus, non sciens sed ignorans agit. nõ igitur penitus idem est quicquam per ignorantiam & ignorantem facere. uerum enimuero omnis prauus, flagitiosusq; ignorat quę agere oportet: & à quibus abhorrendum, abstinendumq; est. & ob huiusmodi errorẽ iniusti homines, maliq; omnino fiunt.
9 Sexta conclusio. Non omnis ignorantia inuoluntariũ facit. Nõ enim idcirco dicitur quis in-

uitus, inuoluntarieq; agere: quia ignoret quod
coducit, utileq; est. nam ignorantia quæ ex ele-
ctione prouenit, non inuoluntarij sed prauitatis
causa est. similiter & ignorantia uniuersalis:
quandoquidē ob eam ignorantiam homines re
prehenduntur. non igitur omnis ignorantia in-
uoluntariū facit: sed ignorantia alicuius parti-
cularū eorū circa quæ nostra uersatur actio, in-
terdum inuoluntariū causat, & interdū in tali-
bus commiseratio & uenia locū habēt: cū quis
aliquid eorū ignorat, inuitusq; agit. Corolla- 10
riū. Quapropter non ab re fuerit has particulas,
hasq; particulares circūstātias enumerare. sunt
enim hæ: quis, quid, circa quid, in quo, quo ut in
strumēto, gratia cuius ut salutis gratia, quo mo
do ut sensim uel uehementer. Septima conclu 11
sio. Harum circunstantiarum aliquas ignorare
contingit, omnes autē impossibile est. Nam nul
lus seipsum qui agit ignorat, sed ignorare quo-
quo modo potest, qd agit: quemadmodū aiunt
aliquid excidisse sibi, uel nescisse arcana fuisse.
quemadmodum Aeschylus cum arcana cæteris
retexit, aut cū quis catapultam ostendere uult,
eam dimittit. potest & ignorare circa quid, & in
quo. ut quis putare filium esse hostem, ut Mero-
pe putauit. potest & quis ignorare quo instru-
mento: ut putare hastam cuspide carentem, aut
lapidem esse pumicem: quo (cum castigationis
causa aliquem percusserit) enecabit: aut percu-
tiet aliquis alterū, illū in lucta medijs brachijs
amplecti uolens: & hoc pacto de reliquis. cōtin
git itaq; harū circūstantiarū aliquas ignorare,
& si nō omnes: & qui agēs earū aliquā ignorat,
præsertim earū aliquā præcipuā, quæ postea co-
gnita, dolorē, pœnitudinēq; afferat, inuitus age-
re dicetur. principalissima autem omnium no-
strarum actionū circunstantia, est gratia cuius,

12 & est circunstantia finis. Diffinitio. Cum inuoluntariũ diffiniuerimus quod ui aut ignorantia est factũ: merito diffinire possumus uoluntarium, cuius principiũ in agente est operationis
13 singula cognoscente. Octaua conclusio. Quæ ob iram aut concupiscentiã fiunt: nõ satis recte fieri inuoluntarie dicuntur. Primo, quia neq; belua, neq; pueri, quicq; sponte facerent, utpotè qui ex ira aut concupiscentia operentur omnia.

Secundo, id quærendũ est, an ex ira aut concupiscentia nosipsi nihil agamus: uel an solum honesta uoluntarie, & turpia inuolũtarie admittamus, quæ si absurda uidebunt, cũ & honestorũ & turpiũ eadẽ est causa: nõ satis recte inuoluntaria esse asserent quæ ob iram aut cõcupiscentiã committũtur. Tertio, non minus absurdũ est nos ea existimare inuitos agere, quæ debemus bono iure appetere: debemus autẽ pro quibusdã irasci & cupere nõnulla, ut sanitatẽ, ut disciplinam. non igit talia sunt inuolũtaria. Quarto, quæ inuoluntaria sunt, dolorẽ afferunt: quæ autem ob cupiditatem agunt, uoluptate afficiunt non sunt igitur inuoluntaria. Quinto, quæ ratio potior est, ut ea quibus per rationẽ delinquimus, uoluntaria dicantur: quibus uerò per iram inuoluntaria: fugienda enim utraq; sunt. at quę per rationem delinquimus, uoluntaria sunt. igitur & quæ per iram, & alios affectus. non enim actus rationis expertes minus hominis esse uidenẽ. & hominis actus ab ira, & cupiditate proficiscũtur. absurdum est igitur talia quæ per irã & concupiscentiam fiunt, esse inuoluntaria.

De electione.

CAPVT II.

14 *DEterminatis autem his, eo inquam quod sponte, & eo quod inuitus quispiam agit: consequens est*

ut de electione dicamus. Ipsa nanq; uirtuti esse familiarissima, & magis quàm ipsi actus dijudicare mores uideatur. electio itaque sponte quidem nostra uidetur fieri.

Non tamen est idem quod illud quod sponte fit. Sed 15
quod fit sponte ad plura sese extendit. est enim cum pueris & animalibus cæteris nobis cōmune. electio uerò non est communis. Et ea quæ à nobis repentè fiunt, sponte quidem nostra fieri dicimus: electione uerò non dicimus.

Qui uerò dicunt ipsam esse cupiditatem, uel iram, uel 16
uoluntatem, uel opinionem quandam: non rectè dicere uidentur. etenim electio non est commune homini cum rationis expertibus. at cupiditas est, & ira. Et incontinens cupiens quidem non tamen eligens agit. continens autem contrà: eligens quidem, at non cupiens agit. Et cupiditas quidem aduersatur electioni: cupiditati uerò cupiditas non repugnat. Cupiditas prætereà iucundi est & molesti. electio uerò neq; molesti neq; iucundi. Ira etiam minus esse uidetur. quippè cum ea quæ fiunt ira, minime per electionem fieri uideantur. At uerò neque uoluntas est: tametsi finitima hæc esse uidentur. electio nanq; non est eorum quæ fieri nequeunt, quòd si quis eligere dixerit ea, amens esse uidebitur. uoluntas autem est, ut immortalitatis. Et uoluntas quidem est & circa ea quæ per ipsum qui uult, nequaquàm agerētur. Volumus enim histrionem aliquem uincere certamen, at eligit talia nemo, sed ea quæ p seipsum existimat fore posse. Prætereà uoluntas quidem magis est finis ipsius: electio autem eorum quæ ferunt ad finem. Vt sani quidem esse uolumus, eligimus autem ea quibus erimus sani: & felices

quidem esse uolumus, atque ita dicimus: eligimus autem non conuenit dicere. Atque omnino circa ea uersari uidetur electio, quæ in nostra sunt potestate. Opinio quoque non est. Opinatio nanque circa uniuersa uidetur esse: nec minus circa æterna & ea quæ fieri nequeunt, quàm circa ea quæ nostra in potestate sunt collocata:

Et falso, ueroq; diuiditur: non malo, bonoq;: electio autem hisce magis. Electionem igitur idem esse & opinationem omnino, nemo forsitan dicit. at nec etiam est idem quod opinatio quædam. eligendo nanque bona uel mala quales quidem sumus: opinando autem non sumus. Et eligimus quidem capere aliquid aut fugere, aut aliquid talium. opinamur aũt quidnam sit, uel cui cõferat, uel quo pacto conducat: sed capere aut fugere non nimium opinamur. Et electio quidem laudatur ex eo, quia est eius quod oportet magis, uel quia est recta. opinio uerò ex eo quia est uera, & eligimus quidem quæ maxime scimus esse bona: opinamur autem ea quæ non nimium scimus. Videntur prætereà non ijdem homines eligere optima, atque etiam opinari sed quidam opinari quidem melius: ob uitium autem non ea quæ oportet eligere. Nihil autem refert si antecedat electionem aut comitetur opinio. non enim idipsum nunc perscrutamur: sed si idem sit electio quod opinatio
17 *quædam. Quid igitur aut quale quid sit electio: cum nihil sit eorum quæ diximus? Videtur itaq; sponte quidem à nobis fieri. Attamen non omne quod sponte agimus est eligibile: sed id cuius consultatio antecessit. electio nanque cum ratione est atque mente. Sub*

significare autem id & nomen uidetur, innuens ipsum ex alijs legibile esse.

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

Cupiditas, concupiscẽtia, & est affectus, perturbatioq; delectabilis assequendi. De im- 16
mortalitate secundum uitam sensibilem, & qua in hoc sensibili mundo uegetamus, intelligatur dictum Aristotelis.

SECVNDI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Secundũ caput tribus conclusionibus, & una
diffinitione partitũ est. Prima conclusio. Post 14
determinationem de uoluntario & inuoluntario absolutam, consequens de electione determinatio suscipienda est. Primo, quia electio uirtuti familiarissima est, & magis uirtutes ipsas quàm ipsi actus declarans. Secundo, electio sponte nostra fit, uoluntariaq; est. igitur nõ alienum est post uoluntarij, inuoluntarijq; determi-
natione, eius determinationem suscipere. Se- 15
cunda conclusio. Electio & uoluntariũ nõ prorsus idem sunt. Primo, nam uoluntariũ latius se fundit, atq; communius est, ut quod pueris & alijs animantibus omnibus nobiscũ commune est. electio uerò non, sed solis hominibus addita
conuenit. Tertia conclusio. Non rectè sentiũt 16
qui electionem, cupiditatem, iram, uoluptatem uel opinionem quandam esse dicunt. Primo, quia electio communis hominibus cũ beluis nõ habetur. at cupiditas, & ira hoc pacto communes habentur. Secundo, quia incontinens, cupiẽs agit, non autẽ eligens: & contrà continens, electione agit, non autem cupiditate. Tertio, cupiditas aduersatur electioni, at cupiditas non repugnat cupiditati. Quarto, cupiditatis

est prosequi iucundum atq; delectabile, & molestum fugere: at electionis non hæc sunt. igitur electio non recte diceret cupiditas. & tanto minus electio statuēda est esse ira: cum ea quæ perturbatione iræ perpetrantur manifeste ab electione non procedere cognoscantur. Quod autem nō sit uoluntas, tametsi uoluntati finitima sit, patet primo: quia electio non est impossibilium, quòd si quis impossibilium electionē esse dicat, planè desipere uideatur: uoluntas autem impossibilium est, ut uolunt homines immortales uiuere. Secundo, uoluntas est circa ea quæ minime sunt in potestate uolentis: ut uolumus plærunq; aliquem ut histrionē in certamine uincere, quod in nostra potestate sitū nō est. at quæ in nostra non sunt potestate, nemo elegit: sed ea quæ per ipsum existimat fieri posse. Tertio, uoluntas potius ipsius est finis: electio uerò mediorum in finem, ut sani esse uolumus, eligimus autem ea per quæ sani efficiamur, & felices esse uolumus: at non apte dicimus, eligimus esse felices. Igitur non recte electio, uoluntas esse dicatur. omnino tamē electio circa ea quæ in nostra sunt potestate uersatur. Ex quo rursum patet electionem non esse opinionem: quia opinio circa omnia uersatur, & æque circa æterna, impossibilia, & ea quæ in nostra sunt potestate. Secūdo, opinio uero & falso diuiditur: non bono aut malo. at electio bono, maloq; potius dirimitur.

Tertio, quamuis nemo fortè electionem & opinionem omnino idem esse sentiat, sed ne opinio quidem quædam sentienda est. nam propter electionem bonorum uel malorum, tales ipsi sumus. at propter bonorum, malorum'ue opinionem, neq; boni neq; mali euadimus. Quarto, eligimus aliquid prosequi, aut fugere, aut aliquid simile. at nos quid aliquid sit opinamur,

& quo conducat modo, quaq; ratione sit utile. prosequi uerò aut fugere non multū opinamur.

Quinto, electio laudatur, & eò amplius quò magis quod oportet elegerit. & quia rectum elegerit: at opinio non propter id, sed propter ueritatem laudatur. Sexto, eligimus ea quæ maximè scimus esse bona. quæ autem opinamur nos ea minime scimus. Septimo, nec uidentur ijdē homines eligere, & opinari optima, sed opinantur melius, propter autem prauitatem, deteriora sequuntur, ac eligunt. nec refert an opinio, electionem præcedat an sequatur, nec id hoc in loco petitur: sed an electio sit opinio quædam.

Diffinitio. Cum electio non sit aliquid prędictorum, si efflagitetur quidnam & quale ea ipsa sit, adhiberi potest responsio, quòd sit quid uoluntarium at non omne. sed id uoluntarium cuius consultatio præcessit. est enim electio cum ratione, & mente. & ad hoc nomen ipsum alludere uidetur, quasi ratione. intellectuq; unū ex alijs seligatur, segregeturq; ex alijs.

De consultatione.

CAPVT III.

ET est'ne de omnibus consultatio, & omne quoduis est consultabile: an de quibusdam non est consultatio? 18 *Adque dicendū est forsitan consultabile non id esse de quo quispiam insipiēs, uel mentecaptus, sed id de quo sanæ mentis quilibet consultaret. De æternis autē nemo consultat. ut de mundo, uel de diametri, laterisq; incōmensurabilitate. Sed neque de ijs quæ consistunt quidē in motu, semper autem fiunt eodem modo siue necessitate, siue natura, siue propter aliquā aliam caussam: ut de sol-* 19

ſtitijs atque ortu. Neq; de ijs quæ aliàs aliter ſeſe habẽt: ut de ſiccitatibus, imbribusúe. Nec item de ijs quæ eueniunt à fortuna: ut de theſauri inuentione. Sed neque de humanis omnibus rebus. nam quonam pacto reſpublica Scitharum optime gubernaretur: nemo Lacedæmoniorũ conſultat, nihil enim horum per noſipſos fieri poteſt.

10 Conſultamus autem de ijs rebus agendis, quæ in noſtra ſunt poteſtate. hæ etenim reſtant. Cauſæ nanque uidẽtur eſſe: natura, neceßitas, fortuna & mens inſuper ac omne quod per hominem efficit. hominum autem quiſq;

11 de hijs cõſultat quæ agi per ipſum poſſunt. Atque circa exactas quidem ſcientias & ſufficientes, non eſt conſultatio: ut de literis. non enim ambigimus quonam pacto literæ ſint ſcribẽdæ. Sed de ijs conſultamus quæ fiunt quidem à nobis, non tamen ſemper eodem modo: ut de agendis per medicinam uel pecuniariam artem: & eò magis circa gubernandi facultatem, quàm exercendi artem deliberamus, quò minus exacta eſt. & de cæteris ſimili modo. Atque magis circa artes, quàm circa ſcientias. nam circa ipſas magis ambigimus. Conſultatio autẽ in ijs uerſatur, quæ plerunque quidem fieri poſſunt: incerta tamen ſunt quonam euenient pacto, & in quibus eſt indeterminatio. Atque cum magnis de rebus deliberare uolumus, ſumimus & alios ad conſilium diffidentes nobiſipſis, tanquàm non ſufficientibus ad diſcernendum. Conſultamus autẽ non de finibus, ſed de ijs quæ ad fines ipſos perducunt. Nec enim medicus ſi ſanabit, nec orator ſi perſuadebit, nec reipublicæ gubernator, ſi bene, rectéq; legibus ciuitatem inſtituet: nec demque cæterorum quiſquã

Pax. Connubium. Dos, patria. Numerata pecunia.

de fine deliberat. sed omnes posito quodam fine, quemadmodum & per quæ fiet ille, cõsiderant. Atque si per plura posse fieri uidetur, per quod illorum facillime, optimeq; fiet, perquirunt, sin per unum, quonam pacto per illud fiet, & illud idem per quid efficietur cõsiderant, idq; faciunt, donec ad primam perueniant caussam. quæ quidem in inuentione est ultimum. Qui nanque consultat, is quærere uidetur, dictoq; modo perinde atque designationem linearum resoluere. Non autem omnis perquisi- 22
tio, consultatio esse uidetur. Mathematicæ nanque perquisitiones, consultationes non sunt. omnis autem consultatio est continuo perquisitio, idq; quod ultimũ est in resolutione, primũ esse constat in generatione. Atq; si consultantes in aliquid inciderint, quod quidẽ fieri nequeat, desistunt: ut si sit pecunijs opus, has autẽ habere non possint. quod si uideatur fieri posse, tũc agere aggrediũtur. Ea uerò dicimus fieri posse, quæ p nosipsos fieri possunt. nã ea quæ p amicos fiũt, p nosipsos quodã modo fiũt: quippè cũ principiũ sit in nobis. Quærũtur aũt quãdoq; quidẽ instrumenta, quãdoq; autẽ usus ipsorũ, & in reliquis simili modo. Interdũ per quod, interdũ quomodo, aut per quẽ modũ. Videtur igitur (ut dictũ est) hõ prĩcipiũ actuũ esse: & de ijs esse consilium quæ agi ab ipso possunt, & actus aliorũ esse gratia. finis igitur non erit cõsultabilis, sed ea quæ ducunt ad fines. Nec etiã singularia: ut si 23
panis sit hoc, uel confectũ sit ut oportet. hæc enim, sensus ipsius sunt. Quod si semper quispiã consultauerit, in 24
infinitũ abibit. cõsultabile autẽ & eligibile idẽ est. ipsum tamen eligibile definitum iam est. Quod enim cæteris ex

consultatione prætulimus,id eligibile est.desinit enim tūc demum unusquisque perquirere quonam agat pacto: cū in seipsum principium redigit. & in id sui ipsius quod antecedit. hoc est enim quod eligit. Patet hoc ita esse & ex uetustißimis rebus publicis, quas imitabatur Homerus:quæ nanque reges eligerent,ea populo renunciabāt. Cum igitur ipsum eligibile sit consultabile appetibile ex ijs quæ in nostra sunt potestate,& ipsa electio deliberatiua appetitio rerum erit,earum quæ in nostra sunt potestate.nā simul atque dijudicauimus ex cōsultatione,affectamus deliberatione. Quid est igitur electio,figura sit dictum,& circa quæ uersatur:& eorum esse quibus ad ipsos fines acceditur.

TERTII CAPITIS NOTÆ.

18 Consultatio,consilium. Quid solstitia, so-
lisq; cōuersiones sint, & quid signorum unum-
19 quodque:astronomi est cognoscere. Necessi-
tas,uis,uiolentia. Scithæ,populi sunt Mæoti-
20 dis paludis accolæ. Hæc in nostra sunt pote-
state,quæ si uolumus facimus: & quæ eadem si facere nolumus, facimus minime. Sub fortuna,casus comprehenditur. Quod per hominē efficit:est potentia,affectus, habitus & similia.
21 Facultas exercendi,gymnastica, quæ multis
perficitur:saltu,cursu,lucta,iactu,& similibus.
Deliberare, consultare, consilio inquirere. Persuadere,in suam sentētiam auditoris animū dicendo inducere:est oratoris officium. Diagramma,est geometrica linearū designatio. & est mensura Pythagoræ,ex Panepistemon Politiani. Geometer lineas designat:quarū demōstratione resoluendo in principia,aut ex principijs cognita perquirit.Resoluere,de uno i aliud

inquirẽdo procedere Mathematici, qui quadriuium aut eius partium aliquam sunt adepti.

Quadriuiũ est Arithmetica, Musica, Geometria, Astronomia. Quo pacto id quod in inquisitionis resolutione ultimũ est: generatione atque ad ipsum peragendum negotiũ primum sit, hoc exemplo deprehenditur. Propositus est finis, pax. consultatur quo pacto haberi queat. compertum est matrimonio, & id unum mediũ esse conuenientissimũ. mox cõsultatur quo medio id fieri possit. comperitur si certa patria pro dote dabitur. pergitur consultando quo pacto ea patria, dos dari possit. consilio comperitur si patriæ præfecto numerabuntur pecuniæ, quod & factu facile occurrit. Vltimum in hac resolutione, cõsilijq́ peruestigatione repertum, est pecuniarum numeratio, & ab hac pro illa pace cõsequenda inchoandum est. & primum præfecto patriæ numerandæ sunt pecuniæ. mox patria in dotem proponenda. hinc firmãda connubia & ultimum finis est, atque ciuium in optata pace tranquillitas. Quod si ultimum (ut numerandæ pecuniȩ) haberi non posset, desisterent protinus à consultatione, de optati finis consecutione 23 desperantes. Singularia, indiuidua. Eorum quæ sensu cognita sunt, idcirco consilium esse 24 non ponit, quòd in consultando principia sint. si itaque de ipsis consultaremus, haberent principia, & eodem iure illa iterum principia, abiretq́ hoc in infinitũ. Principiũ primum. prima (à qua in nostris agendis incipimus) caussa.

Quod finis primum sit in inquisitione & ultimum in affectione.

TERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Tertiũ ca. una quæstione & sex conclusionibus partitũ est. Quæstio, Vtrum omniũ sit cõ 13 sultatio: atque omne, cõsultabile? an quorundã

19 potius consultatio nulla sit? Prima cõclusio. Non omniũ est cõsultatio. Primo, quia cõsentaneũ nõ est eius cõsultationẽ ponere, de quo insipiẽs aut amẽs quæreret: sed de quo sanę mẽtis, rationisq́ cõpos cõsultaret. Secũdo, nemo cõsultat de æternis: ut de mundo, de quadrati & eius costę incõmensurabilitate. de ijs quæ sempiterno motu eodẽ tenore iugiter ꝑmanere visuntur, ut de solis cõuersiõibus, signorũq́ ortu: neq́ de ijs quæ necessitate aut natura fiunt, aut ꝓpter aliã similẽ caussam. itẽ neq́ de omnibus ijs, quæ alias aliter sese habẽt ut de siccitatibus, & ibribus, neq́ de ijs cõsultamus: quę à fortuna cõtingunt, ut de thesauri inuentiõe: imò uerò neque de omnibus rebus cõsultamus humanis. nã quo pacto Scitharũ respublica optime gubernetur, nemo Lacedęmoniorũ cõsultat. prędictorũ eñi omniũ per nos nihil agi potest, cõstat igitur nõ omniũ cõsultationẽ esse, quòdq́ nõ omne sit cõ-
20 sultabile. Secunda cõclusio. Cõsultatio earũ rerũ est, quæ à nobis agi possunt, & quæ ĩ nostra potestate existunt. Quoniã hę solę restant in quibus cõsultationẽ collocemus. nã operationum causę sunt natura, necessitas, fortuna, mens, & omne quod ꝑ hominẽ efficit. at non cõsultamus de ijs quæ aut natura, necessitate, aut fortuna fiunt: sed consultat quisq́ de ijs quæ ꝑ ipsum agi queunt. cõsultatio igitur earũ rerũ est, quæ à nobis agi possunt, & quæ in nostra potestate sunt.
21 Tertia cõclusio. Non de omĩbus quæ à nobis agi possunt, & quæ in nostra potestate iacent, si itaq́ sunt, cõsultamus. Primo, quia circa exactas percertasq́ disciplinas, & sufficiẽtes, nõ cõsultamus: ut de literis in grãmaticis. nõ enim ambigimus quo pacto literę sint scribẽdæ: sed nos de ijs cõsiliũ capimus, quæ à nobis quidẽ fiunt, sed nõ semper eodemmodo. ut de ijs quæ ad me-

dicinã,& rem pecuniarum pertinẽt,& de guber nandi facultate,& exercendi.sed eo amplius de gubernandi facultate q̃ exercẽdi:quo magis gubernandi facultas indeterminatior, incertiorq; habetur.& pari quoq; modo de cæteris cõsimilibus,& magis circa artes deliberamus,q̃ circa sciẽtias,q; circa artes ipsas magis ambigimus:et enim cõsultatio in ijs ipsis uersari uidetur,quæ ut frequẽter accidũt.attamẽ quę incerta quo euẽtura sint modo:indeterminata icognitaq; sunt. at cum de arduis rebus & quæ pondus habent deliberare uolumus: asciscimus & alios nobiscum ad consiliũ,non satis nobisipsis confidentes tanquàm ad discernendum insufficientiori bus. Secundo,non cõsultamus de finibus,sed de ijs quæ nos ad fines ipsos perducunt.non em̃ medicus consultat si sanabit, nec orator si persuadebit,nec reipublicę gubernator si bene atque tranquille ciuitatẽ legibus instituet ac moderabit.nec aliorum quisquam de fine deliberat,sed omnes statuto fine primo considerant, quo pacto an uno an pluribus medijs ad ipsum perueniatur.secũdo, si pluribus deueniri potest medijs, quo illorum facillime,atque optime deuenietur. tertio,si unico deueniẽdum est medio, quo pacto id fiet, & per quid id assequemur medium,quo usq; ad primam deueniamus causam 12
quæ inuentione ultima est.qui enim consultat, quærere uidetur ac resoluere, perinde atq; ille qui lineas designat. Quarta cõclusio.Tametsi omnis consultatio perquisitio quædam sit, non omnis tamen perquisitio consultatio est. Nam mathematici perquirunt.huiusmodi autẽ perquisitiones cõsultationes non sunt.attamẽ, ut dictum est,omnis consultatio perquisitio est. & quod in huiusmodi resolutione perquisitione ultimum est, id in negotio conficiendo

primum est.& si consultantes resoluendo in ali
quid inciderint(ut sunt pecuniæ) quod haberi
non possit,hoc modo consultare desistunt.si au
tem possit,tunc ab illo aggrediunt̄ opus.& hoc
in loco dicimus nos posse quę per nos ipsos pos
sumus,&quę per amicos possumus,p̄ nos ipsos
posse reputamus.nam principiū in nobis est.&
in hac consultatoria inuestigatione, quandoq;
quæruntur instrumenta,quandoque instrumen
torum usus quandoque per quod sit quod inten
ditur:quādoque quomodo fit & per quem mo-
dum,quo'ue mediante fit, & homo(ut dictum
est)suarum actionum principiū est,& de ijs cō-
sultat semper,quę sunt aliorum gratia.quapro-
23 pter rursum ipsius finis consultatio non est , sed
eorū quæ nos in ipsum finem perducūt. Quin
ta conclusio. Singularium non est consultatio.
Nam hæc,ipsius sunt sensus.ut nemo consultat
an hoc sit panis , an sit concoctum ut oportet.
24 Sexta conclusio. Consultatio finitorum est.
nam si in infinitum consultatur: hoc in infinitū
abibit. id autem esse nequit. nam consultabile,
& eligibile idem sunt, quid tamen sit eligibile,
prius determinatū est.& reuera id eligibile est,
quod ex consultatione cæteris prætulerimus. si
itaque consultatio in immensum sine termino
progrederetur, nihil esset eligibile, quòd nihil
esset cæteris prælatum.finitorum igitur consul-
tatio est. quinimò & tunc desinit unusquisque
cōsultare quonam pacto aget, cum principium
in seipsum redegit, & quicquid ipsius consulta
tionis præcesserit in idipsum. & id quidē quod
præcessit eligibile est,quod & patet ex uetustis-
simis institutis quæ Homerus sectatus est : ubi
inducit reges quæ elegerant denuntiare in po-
pulum.quo fit cum eligibile iterum esse cogno-
scatur cōsultabile quoddam affectabile eorum
quæ in

quæ in noſtra ſunt poteſtate: ut electio identidẽ ſit conſulta quædam affectio, eorum quæ in noſtra poteſtate ſunt. ita ex conſultatione enim iudicantes, ſecundum conſilium affectare dicuntur. Sed hactenus de electione, circa quę exiſtat, & quòd circa ea quæ nos ad finem perducunt, ut & ipſa conſultatio, dictum putetur abunde.

De uoluntate & uoluntate affectabili.

CAPVT IIII.

Voluntatem autem finis quidem ipſius eſſe, iam paulo anteà diximus. Sed uidetur alijs quidem eſſe ueri boni, alijs apparentis boni. Atque ſit ſentẽtia quidem eorum qui uerum bonum id eſſe cenſent quod eſt affectabile uolũtate: ut id nõ ſit affectabile uoluntate, quod is qui non rectè expetit uult. Nam ſi ſit, erit & continuo bonum. at erat fortè malum. Sententia autem eorum qui bonum apparens inquiunt eſſe quod eſt affectabile uoluntate, ut nihil ſit prorſus quod ſuapte natura ſit affectabile uoluntate: ſed id quod unicuiq; uidetur. at aliud alij uidetur, & repugnantia fortè. Quòd ſi hæc non placent, dicendum eſt ſimpliciter quidem & reuera uerum bonum eſſe affectabile uoluntate, unicuiq; uerò, id quod unicuiq; uidetur. 25 *Studioſo igitur id eſt affectabile uoluntate, quod uerè eſt bonum: uitioſo uerò, quicquid contigerit. Fitq; hoc perinde atque in corporibus ipſis. his enim quorum corpora bene ſeſe habẽt, ſalubria ſunt ea quæ uerè talia ſunt. iis autem quorum corpora ſunt ægrota, non hæc ipſa, ſed alia: ſimiliter & amara ac dulcia, & calida, atque grauia, & ſingula cæterorum.* 26

Studioſus enim homo rectè ſingula iudicat, & ſingu-

lis in rebus id ipsi uidetur qd'uere est tale: in unoquoque enim habitu sunt propria quædam honesta atque iucunda.atq; in singulis plurimum fortasse præstat uir studiosus,in dignoscēdis ijs quæ uere talia sunt: ꝓpterea quod est ut norma quædam atq; mensura ipsorum.Multitudo uerò decipi uidetur ob uoluptatem . Ipsa namq; bonum quidem non est,bonum tamen esse uidetur.prosequuntur igitur ipsam tanquā bonū:dolorē aūt fugiūt tanquā malū.

QVARTI CAPITIS NOTÆ.

25 Prima opinionum:quorundam Socraticorū est.& secunda Academicorum. Studiosus cir
26 ca agenda uitę,recte iudicat:& unusquisq; artifex eorum quę nouit.Et in facilitate iudicij maxime errare solēt homines,quod Anacharsis Sci tha admirari solebat, & uehementer carpere,ꝙ cum apud Græcos certarent artifices, iudicarēt qui opifices non essent. Et Hieronymo commode ea de re scriptum est. Felices, inquit Fabius, essent artes,si de illis soli artifices iudicarēt.Poerā non potest nosse,nisi qui uersum pōt instruere,Philosophos non intelligit,nisi qui scit dogmatum uarietates. manufacta & oculis patentia magis probant artifices.

Socratici
Achademici.
Anacharsis.
Hierony.

QVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

25 Quartū cap.duabus opinionibus,& una conclusione partitum est, Duæ opininiones. Voluntatem esse ipsius finis iam diximus: sed eius sunt duæ opiniones. Vna est ponentium uoluntatē esse solius ueri boni.& idcirco hi diffiniunt uerum bonum: quod est uoluntate affectabile, uoluntꝙ nos ea non uelle quæ non rectè cupimus.nā ea mala sunt.nos autem(ut eorū fert opinio)nihil nisi bonū uolumus. quare protinus si ea uellemus,bona essent.mala aūt sunt. Secūa

da est ponentiũ uolũtatẽ solũ esse apparẽtis boni. & idcirco eorũ sententia diffinit apparẽs bonũ, quod est uolũtate affectabile, uoluntq; nihil esse quod suapte natura bonũ sit: uolũtateq; affectabile: sed unicuique id bonũ dici uolunt, q̃d unicuique uidetur. sed cũ unũ uni uideatur, & alterũ alteri: contingent de eodẽ cõtraria. nam cũ unũ alicui apparet bonũ, eorũ sentẽtia bonum est, & cũ idem alteri apparet malũ, eorũ itidem sentẽtia malũ est. idem igitur & bonũ & malũ, quæ sunt contraria. quæ si absurda uidẽtur atq; nimirũ displicent: diffiniri poterit simplr & reuera bonum, quod simpliciter uoluntate affectabile est. secundum quid uero, & unicuiq; bonũ, quod cuiq; uidetur. Conclusio. Quod studioso est uoluntate affectabile, simpliciter, & 26
reuera bonum est. quod uerò uitioso, secundum quid bonum, & quicquid contigerit. Primo, Quia in ijs bonorũ affectionibus, studiosus & uitiosus perinde se habent ac corpora ipsa ad sua bona. atqui quorũ corpora recte ualent, sanaq; sunt, hi quæ uere salubria sunt appetunt. illi uero quorũ corpora inualitudine languẽt, nõ quæ uere salubria, sed quæ sibi salubria apparẽt: nũc sine ullo discrimine amara, nũc dulcia, nunc calida, nũc grauia & cætera id genus, igitur studiosus uoluntate affectat quod uere bonũ est: uitiosus uerò cõtrà nõ id, sed quod sibi apparet. Secundo, Studiosus singula recte iudicat, & in singulis quod uere tale est agnoscit. secundũ enim unũquenq; habitũ propria quædã sunt, honesta & iucũda. atq; in singulis rite dinoscẽdis quę uere talia sint lõge antecellit studiosus, q uere bonorũ quædam regula sit ac mensura. nihil mirũ igitur si quod uere bonũ est, uoluntate affectat studiosus: uitiosus uerò non id, sed quod illi ipsi apparet. multitudo enim uitiosorumq; turba,

ut constat, uoluptate decipitur. nam uoluptas bonum non est. at bonum illis esse uidetur. prosequuntur itaque illam tanquam ea bonū sit: doloremque tanquam malum horrent & fugiunt.

De ijs quæ in nostra sunt potestate.

CAPVT V.

27 *Cvm igitur finis quidem sit affectabilis uoluntate,*
ea uerò quibus itur ad finē, consultabilia sint atque
eligibilia: fit ut actus ij qui circa hæc uersantur, ab ele-
28 *ctione proficiscantur, nostráque sponte efficiantur.* *At*
operationes uirtutum circa hæc ipsa uersantur. nostra
igitur in potestate ipsæ uirtutes, & identidem uitia col-
locantur. *Quibus enim in rebus nostra in potestate*
situm est agere, in ijs & non agere: & in quibus non age
re. quare si agere bonum (quod honestum est) in nobis est
situm: & non agere (quod est turpe) in nobis est colloca-
tum: & si non agere malum (quod est honestum) in no-
stra est potestate: & agere (quod est turpe) in nobis est
situm: quòd si in nobis est situm tam honesta quàm tur-
pia agere, & simili modo non agere: hoc autem erat bo-
nos & malos esse: in nobis certe est situm nos probos &
29 *improbos esse.* *Dicere autem sua sponte neminē pra-*
uum, nec inuitum quenquam beatum esse: alterum falso
est simile, alterum uero. Nam beatus quidem nemo est in-
uitus: sponte autem nostra prauitas comparatur, uel ob-
standum est ijs quæ modo sunt dicta, & hominem non es-
se principium est dicendum, neque procreatorem actuum
perinde ac liberorum: quòd si hæc uera uidentur: nec in
alia ulla, principia actuum quàm in ea quæ sunt in no-

bis reducere possumus: quorum principia sunt in nobis, ea quoq; in nobis sunt sita, sponteq́; à nobis fiunt. Hæc ita esse testes sunt & priuatim singuli homines, & ipsi legumlatores. nam eos quidem qui praua faciunt, si modo non ui, nec ob ignorationem eam cuius ipsi non fuerint causa, illa agant: castigant ac puniunt. ijs autem qui honesta agunt, honores instituunt: ut homines partim hortentur, partim prohibeant. At ad ea agenda quæ nec in nostra sunt potestate, nec nostra sponte efficiuntur, nemo prorsus hortatur: quippè cum uanum sit persuasum esse cuipiam non calere, aut non dolere, aut non esurire, aut quiduis aliud tale. nam nihilominus hæc ipsa patietur. Etenim pro ignoratione etiam ipsa, pœnas instituunt, si quispiam ignorationis esse sibi causa uideretur. Ebrios nanque duplici pœna afficiendos esse putarunt. principium enim in ipsis est: quippè cum in ipsorum sit potestate ebrietatem uitare, quæ quidem ignorationis est causa. Puniunt etiam eos qui aliquid eorum ignorant quæ legibus continentur, quæ quidem scire oportet, nec sunt difficilia cognitu. similiter & in alijs quæcunque per negligentiam homines ignorare uidentur: ex eo planè quia in ipsis est non ignorare. est enim in ipsorum potestate diligentiam adhibere. at fortasse tales sunt quidam, ut diligentiam non adhibeant. At ut tales fierent, & iniusti, aut intemperantes: ipsi sunt sanè causa dissolutè uiuentes, & res iniustas agentes, & potui, & rebus talibus indulgentes. operationes enim quæ sunt circa singula tales efficiunt. Quod quidem ex ijs patet, qui cuiuis ludo uel actui student. perseuerant enim in operando.

Ebrietatis mulcta duplex.

Ignorare igitur ex operationibus quæ fiunt circa res sin gulas habitus ipsos emergere, nimiū hebetis hominis est.

Prætereà metas rationis egreditur: iniurias facientem hominem, aut intemperate agentem, nolle se iniustum aut intemperatum esse. quòd si quis non ignorans agit ea ex quibus erit iniustus, is sua sponte erit iniustus. Non tamē si uult cum est iniustus, desinet esse talis, ac iustus erit. Nec enim qui ægrotat, si uult, erit sanus. & fortè sua spō te ægrotat, si incontinenter uiuebat, & præcepta medicorum negligebat. tunc igitur licebat ipsi non ægrotare. sed posteaquàm ualitudinem perdidit suam, non licet. Sicut neque fit ut quisquam resumat lapidem quem proiecit. erat tamen in ipso situm sumere ipsum atque proijcere. principium enim erat in ipso. Modo eodem & iniusto, & intemperanti licebat quidem ab initio talem non fore. quapropter sua spōte est talis. sed posteaquàm talis est factus, non licet ipsi non esse talē. Non solū autē animi uitia, nostra sponte fiunt: sed corporis etiam interdum à nonnullis idētidem comparantur. Quos quidem & increpamus. eos enim qui natura sunt turpes, reprehendit profectò nemo. sed eos qui per inertiam tales atque otium euaserunt. Idem & circa imbecillitatem euenire uidetur. & cum quispiam membris est captus. nemo nanque exprobrabit cuiquam idipsum, si sit aut natura, aut ægritudine, aut uulnere cæcus, sed potius miserebitur. Quòd si ebrietate, uel aliquo alio flagitio captus sit oculis, omnes utique carpent, ac increpabunt. uitiorum igitur corporis ea quidem quæ in nostra sunt potestate, reprehenduntur. ea uerò quæ non sunt, non increpantur. hæc cum ita

*sint, & in cæteris ea uitia quæ increpantur, nostra in potestate sunt collocata. Sed fortasse quispiam dicet uni- 31
uersos quidem homines id affectare semper, quod bonum apparet. ipsius tamen apparentiæ dominos ipsos non esse. Sed qualis tandem unusquisque est, talem & finem ipsi uidert. at si habitus ipsius aliquo modo sibi quisq; est caussa: erit & apparentiæ ipse sibi quodammodo caussa. sin uerò nemo est sibi mala agendi caussa: sed hæc ob ignorationem finis ipsius agit, putans per ea se summum bonum consecuturum, affectatioq́; finis non in nostra est potestate. sed ita natum esse oportet, ut habeat quasi uisum, quo quidem recte discernet, & id expetet quod uere est bonum, atque is est ingenio bono: cui idipsum bene sese habet natura (idem enim quod maximum est atq; pulcherrimum, & quod fieri non potest ut ab alio accipiat atq; discat, quale est ortum natura, tale habebit) atque hoc recte natura beneq; ortum esse ipsa est habilitas perfecta, ueraq; naturæ. Si igitur hæc uera sunt, cur 32
magis uirtus sponte nostra quàm uitium comparabitur? Ambobus enim similiter tam bono quàm malo finis ipse natura, aut quouis modo uidetur ac ponitur. cætera autem agunt quouis modo, ea ipsa referentes ad illum. siue igitur finis non natura talis unicuique uideatur, sed sit aliquid etiam apud ipsum, siue quidem finis sit naturalis, quia uerò sua sponte uir studiosus cætera agit, uirtus sponte comparetur ac acquiratur: uitium quoq; non minus comparabitur sponte. Et homini namque malo eadem competunt: & actuum, & finis respectu. Si igitur (ut dicitur) nostra*

ſponte comparantur uirtutes (ipſorum enim habituum nos ipſi concauſæ quodammodo ſumus, finemq; talem ex eo ponimus, quia nos tales ſumus) uitia quoq; ſponte ab hominibus acquirentur : ſimiles enim ſubeunt modos.

33 *Communiter igitur dictum eſt de uirtutibus : & genus ipſum figura, mediocritates inquam ipſas eſſe ac habitus. Et à quibus fiunt, & principia eſſe illa per ſe agendi, noſtraq; in poteſtate collocatas eſſe, & noſtra fieri ſponte: atq; ita ut ipſa recta ratio iubet. Verum non ſimiliter noſtra ſponte actus ac habitus fiunt. actuum enim à principio uſq; ad finem domini ſumus, ipſa ſingula cognoſcentes: habituum uerò principij. Singulorum autem additio non eſt nota, quemadmodum & in aduerſa fit ualetudine: ſed noſtra ſponte ideò fiunt, quia noſtra erat in poteſtate ſic aut non ſic agere atq; uti. At nunc repetentes, de ſingulis dicamus uirtutibus, quænam ſint, & circa quæ uerſantur, & quo etiam modo : ex quibus & illud ſimul emerget, quot ſunt ipſæ uirtutes : atque de fortitudine primum dicamus.*

QVINTI CAPITIS NOTÆ.

29 Quorum cauſæ in noſtra ſunt poteſtate, pariter & ipſi effectus. In nobis, noſtra in poteſtate. Cauſſa, cauſſa uoluntaria. Chryſippus, & qui omnia fato & neceſſitate quadam uenire ponunt, neque uirtutes, neque uitia in noſtra poteſtate relinquunt: ſed ut Pyrrhonea ſecta, ita horum impia deliramenta dudum exploſa ſunt.

31 Boni, finem bonum ſtatuunt, eſtq; finis eorũ bonus: corrupti uerò atq; uitioſi, finem malum. eſtq;, quales & ipſi ſunt, finis eorũ malus, tametſi illis bonus appareat.

QVINTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quintum cap. quinque conclusionibus, una instantia, & una responsione partitũ est, Pri- 27
ma conclusio. Actus eorum qui ad finem sunt, secundum electionem & in nostra sunt potestate. Nam uoluntas ipsius est finis. finis ipse uolũtate affectabilis. identidem & cõsultatio & electio eorum sunt, quæ sunt ad finem: igitur taliũ actus secũdum electionem existunt, atque in no-
stra potestate sunt. Secunda cõclusio. Virtus 28
pariter & uitia, in nr̄a potestate sita sunt. Primo, quia uirtutes & uitia ex operationibus secundum electionem, eorum quæ sunt in finem gignũtur: at illæ in nostra potestate sunt: igitur uirtutes & uitia in nostra potestate sunt sita.

Secundo, in quibuscunque enim rebus in nostra potestate collocatum est agere: in eisdem in nostra potestate est non agere. & in quibus non agere, est in nostra potestate, itidem agere. quare si bonum, honestnmq; agere in nostra potestate situm est, itidem non agere quod quidem turpe est, in nostra potestate iacet, collocatũq; est. & si non agere turpe (quod quidem est honestum) in nostra potestate est: & agere turpe in nostra potestate situm est. & si in nostra potestate situm est tam honesta quàm turpia agere, simili modo & non agere. situm autem id est. & hoc est bonos & malos nos euadere. bonos igitur & malos esse: in nostra potestate sitũ est.
sunt itaque uirtutes & uitia in nostra potestate 29
sita. Tertia conclusio. Virtutes & uitia, uolũtaria sunt. Primo, Nam dicere neminem sua uolũtate prauum esse, neque inuitum quenquam esse felicem: primum profectò falsum est, & secũdum ueritati cõsentaneum. nemo enim inuitus felix. sed prauitas ipsa sponte nostra compara-

tur: alioqui reclamandum est ijs quæ modo adduximus. atque dicendũ hominẽ non esse principium, effectoremq; suorum operũ tanquam liberorum. quòd si superius adducta uera uidentur, nec in alia nos ulla principia, quàm in nos ipsos nostras operatiões referre ualemus: & uirtutes & uitia in nostra potestate erũt, atque uoluntaria. quorũ enim principia in nobis sunt, & ea quoque in nostra potestate sunt, atque uoluntarie à nobisipsis fiunt. Secundo, harũ rerum testes esse uidẽtur, cũ priuati homines tum legũ administratores atque publici. nam legũ administratores eos qui praua faciũt, si neque ui neque ignorãtia cuius ipsi caussa non sint ea perpetrent, ac admittant, corripiunt, pœnisq; afficiunt. at eos qui honesta agunt, præmijs, honoribusq; donant atque afficiunt, tanquàm hos ad præclara prouocantes, illos autẽ à prauis deterrentes. atqui ad ea peragenda quæ neque in nostra potestate neque uolũtaria sunt, non prouocat quisquã, aut absterret. cũ id quidẽ uanũ esset, perinde ac uanũ est cuiquã suadere non calere, nõ dolere, nõ esurire aut aliquid simile. nam suadeat, hortet̃, deterreat, aut nõ, nihilo secius hæc oĩa patietur. sunt igitur uirtutes & uitia in nostra potestate, atque uolũtaria. Et cũ illi qui ignorantia peccant, suę ignorantiæ caussa sunt: pœnas eis instituunt. ceu ebriosos duplici pęna afficiendos lege decernunt. nec iniuria. nã principiũ in ipsis est, cũ in ipsorũ potestate situm sit ebrietatẽ uitare: quæ ignorãtiæ caussa est. similiter puniũt & eos qui peccãt ignorãtia eorũ quæ scire tenent̃. ut sunt aliqua eorũ quæ legibus cõtinentur, & quæ cognitu facilia sunt. cõsimiliq; modo in alijs in quibus per negligentiã ignorãtia peccãt, ac delinquũt. nã in eorũ potestate est diligentiã adhibere. sunt etẽm tales qui diligen

tiam nō adhibeant. Tertio, qui cuiuis studio, exercitationiq; se addicūt & in eo pseuerāt ope rādo, sic dissolutè uiuētes ut tales euadāt & iniu sti & intēperati: sibi ipsis caussa sunt flagitia cō mittētes, & potui, similibusq; rebus indulgētes. quales eñ operationes circa singula existentes, tales & ipsi euadūt. ignorare aūt ex actibus ha= bitus fieri, nimiū hebetis est, atq; obtusi. Quar to à ratione alienū est dicere iniuriātē nolle esse iniustū, neq; intēperate uiuentē esse intēperatū: at si qs non ignorās agit ea ex qbus fit iniustus, spōte atq; uoluntarie euadit iniustus. uitia igit̃ uolūtaria erūt. quare & uirtutes. de ipsis eñ mi nus ambigit̃. Quarta cōclusio. Vitia à princi pio in nostra sunt potestate, ut ea ipsa uitemus: posteaquàm uerò parta ac cōtracta sunt, nō am plius nostrę potestatis est, ut illa nō habeamus.

Primo, quia cū qs iā est iniustus, nō idcirco si uult, protinus desinet esse iniustus, eritq; iustus.

Secūdo, si qs ægrotās iacet, nō suæ potestatis est ut statim si uult, sanus, incolumisq; fiat, ta= metsi ita cōtingere possit, ut spōte sua ægrotet: utpotè qui uoluntarie incōtinēter uixerit, salu= briaq; medicorū præcepta cōtempserit. licebat eñ tū ipsi nō ægrotare, sed posteaq; ualitudine pulsa ægrotat, nō amplius licet si uult. ut neq; q lapidē emisit, suæ potestatis amplius est resume re euntē, atq; sistere cū uult: sed in ipso situ erat ipsum nō proijcere, uerū sumptū retinere. princi piū eñ in ipso erat. simili quoq; modo & iniu= stum, & intēperatū à principio licebat talē non fieri: idcirco sua sponte talis est. posteaquàm ue rò talis factus euasit iniustus, itēperatus. aut ali quid huiusmodi: nō amplius licet ipsi si uult ta lem nō esse. uitia igitur à principio nimirum in nostra sunt potestate: sed nō amplius nostræ po testatis est si parta sunt, illis si uolumus carere.

Tertio, quid hoc mirũ eſt ſi animi uitia, noſtra ſponte fiant,ſintq; in principio in noſtra poteſtate,cum corporis uitia ita nonnunquàm in pleriſq; fieri uideamus,quos idcirco redarguimus,atq; increpamus.nemo enim eos qui natura deformes ſunt iure reprehẽdit: ſed eos qui per ſecordiam,atq; incuriam tales euaſere.& idem euenit circa corporis imbecillitatem,cum quiſquam aliquo membro captus ſit.nam nemo exprobat cæco,ſi natura cæcus ſit,aut ęgritudine aut fortuito uulnere: uerum miſerebitur potius. atſi ebrietate,aut quoquam alio flagitio oculis ſit orbatus, omnes paſſim carpẽt, increpabũtq; omnes . ergo corporis uitia quæ in noſtra ſunt poteſtate,reprehenduntur:quæ autem in noſtra poteſtate non ſunt,minime,cum igitur hæc ita ſint,ea uitia reprehenduntur quę in noſtra ſunt
31 poteſtate. Inſtantia. Dicet forſitan quiſpiam omnes homines ſemp̃ id affectare,quod ſibi bonum apparet. at talis apparentiæ domini non ſunt:ſed qualis unuſquiſq; natura eſt,talis & ipſi finis uĩdetur.quapropter ſuæ poteſtatis nõ eſt id non ſequi quod ipſum tanquàm ſummum bonum trahit. Secũdo,ſi unuſquiſq; ſui habitus aliquomõ ut uoluntarie cauſſa eſt,erit & ipſius apparentiæ eodem modo cauſſa. non autem ſi uult ſic apparet. non igitur ſponte ſuorum habituũ cauſſa eſt. Tertio,ſi nemo ſibi mala agendi cauſſa eſt,ſed ignorantia finis propter quam agit,ſic arbitratus agendo ſummum bonum cõſecutũ iri,& affectatio finis non in noſtra ſit poteſtate : nemo ſponte malus.at nemo ſibi mala agendi cauſſa eſt:ſed ignorãtia finis, cuius affectatio atq; deſideriũ in noſtra poteſtate non eſt. ſed qui optimum bonum ſit appetiturus ſic natura inſtitutum eſſe oportet,quaſi uiſum habeat quo recte decernat,& id expectat quod uere bo-

num eſt.& is generoſus,bonoq; ingenio eſt: cui id à natura feliciter obtigerit, rē optimā, remq; pulcherrimā (qualem nec ab alio accipere, nec diſcere poteſt) initijs naturæ ductam poſſidens. & hæc eſt uera,pfectaq; naturæ habilitas, Re 32
ſponſio.Si hæc uera concludunt,cur potius uirtus ſponte noſtra paretur quàm uitium? idē pro fectò iudiciū,nam ambobus & bono & malo finis natura,aut quouis conſimili modo eſſe uidetur,ac ponitur:& reliqua omnia agūt homines ad ipſum referentes.ſiue igitur finis non unicuiq; natura appareat,ſed talis apparentiæ domini exiſtant,habeantq; aliquid quod illius apparentię ſit cauſſa,ſiue finis natura cōſtet, neq; ſit affectatio libera,atq; ſpōtanea:quia tamen ſua ſpōte uir ſtudioſus ipſius finis gratia cætera agit,& uirtus ſponte comparatur ac requiritur: eodem modo iure & uitium ſponte cōparatur.neq; ſua quod uolunt conficiunt argumenta.nam conſimiliter homini malo cuncta competunt: tum actuum,tum ipſius finis conſideratione habita. Si ergo(ut rectè conceditur)noſtra ſponte uirtutes parenē, quòd ipſorū habituū quoquo pacto noſipſi concauſſæ ſumus,& talem finem ſtatuimus quales noſipſi ſumus:identidē uitia,noſtra ſponte parabuntur.ſimiles enim utrorumq; modi. Quinta concluſio. Non prorſus conſimili 33
modo actus atq; habitus uoluntarij ſunt. Nam ipſi actus à principio ad finē uſq; prorſus uoluntarij ſunt,atq; in noſtra poteſtate ſingula cognoſcētum. habitus aūt ſolum à principio in noſtra poteſtate ſunt: neque ſingula quæ ipſis habitibus partis,acquiſitisq; addemus,cognoſcimus, ut neque is qui aduerſa ualitudine laborat.ſed idcirco noſtra poteſtate fieri dicūtur,quia in noſtra poteſtate ſitū eſt ſic aut non ſic agere,atque uti.ſed generaliter de uirtute ſatis dictum eſt:qđ

eius genus ut mediocritas uel habitus, à quibus per se fluũt principijs. nam ab operationibus recta ratione moderatis, & illas esse in nostra potestate, atq; ita comparari ut recta ratio iubet. nũc autem specialiter de singulis uirtutibus disscutiendum est, quænam sint, circa quæ uersentur, & quomodo parentur, & quot sunt. & primo de Fortitudine aggrediendum est.

De fortitudine & forti.

CAPVT VI.

34 Libro secũdo. Numero.23. *Fortitudinem itaque circa metus mediocritatẽ esse, fiduciasq;, perspicuum iam euasit. metuimus autẽ ea quæ terribilia sunt. atque hæc simpliciter dicẽdo sunt mala. quapropter & ueteres metum diffiniẽtes, expectationem inquiunt esse mali. Metuimus igitur omnia mala, ut infamiam, paupertatem, morbos, inimicitias, mortem. at nõ circa hæc omnia uir fortis esse uidetur. sunt etenim nõnulla mala, quæ quidem metuere oportet, & honestũ est: & non metuere, turpe. infamiam nanque qui timet, est probus & uerecundus: qui non timet, impudẽs. fortis tamen tralatione dicitur à quibusdam: quippè cum aliquid simile uideatur habere. est enim & ipse fortis interritus quidam. paupertatem autem metuere forsitan non oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à uitio, nec à nobisipsis proueniũt. nec tamen is est fortis qui hæc non metuit: sed hunc etiam fortem similitudine quadã uocamus. nonnulli enim homines in bellicis quidem periculis meticulosi sunt: liberales autẽ sunt, & ad erogandas pecunias animose se habent. At neque si quis pro filiorum atque uxoris pudicitia timet, aut inuidiam*

metuit, aut aliquid tale, timidus est. Neque etiam fortis, si
cum est uerberibus cædendus, confidit. Circa quæ igi 35
tur terribilia uir fortis uersatur? An circa ea quæ sunt
maxima? etenim nemo tolerantior est malorum homine
forti. mors autem maxime omnium est terribile. est enim
ultimum uitæ: & nihil post, homini mortuo aut bonum,
aut malum esse uidetur. At enim neque circa omne ge 36
nus mortis uir fortis esse uidetur. Non enim circa mortē
eam quæ fit in mari, aut euenit morbis. circa quam ergo
mortem uir fortis erit? An circa eam quæ est pulcherri-
ma? talis autem est ea quæ fit in bello. in maximo nanque
fit & pulcherrimo profectò periculo. Eodē accedunt &
ipsi honores, qui tum à ciuitatibus, tum à regibus sunt
instituti. Is igitur homo fortis propriè dicitur, qui cir 37
ca honestam mortem, & ea omnia quæ repentè eueniunt
atque afferūt ipsam, interritus est. huiusmodi uerò sunt
ea quæ in bello contingunt. Quinetiam & in mari, &
in ipsis morbis uir fortis timore uacat. non tamen ita ut
nautæ. fortes enim & de salute sua desperant, & genus
tale mortis molestè ferunt: illi uerò spe propter experien
tiam sunt freti. Simul autem & uiriliter, fortiterq; agūt
in quibus uires habent locū, aut honestum est mori: quo-
rum neutrum est in tali genere mortis.

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

Metum esse expectationē mali, est ipsum per- 34
turbationem, affectumq; esse, quo malum futu-
rum atq; imminēs reformidamus. Nihil mirū 35
si mors in hoc mundo oīm terribilissimū dicat:
quādoquidē terribile sit, propter quod oīa alia
in hoc mundo terribilia formidātur. & ultimū

terribilium eſt, poſt quod neque bonum neque malum amplius in hoc mundo expectantur. de bonis autem aut malis alterius uitæ, alteriusue mundi periculis nihil hic intelligitur: ubi de ijs bonis aut malis ſolum agitur, quæ ad huius uitæ felicitatem perducunt, aut miſeriam. & con- Horatius epiſto la.17. ſimilē ſententiā hoc dialogo exprimit Horatius.

V. Vir bonus. *Vir bonus & ſapiens audebit dicere: Pentheu*
Rector thebarum quid me perferre, patiq;
P. Pentheus. *Indignum coges? P. Adimam bona. V. Nempe pecus, rem,*
Lectos, argentum tollas licet. P. In manicis, &
Compedibus ſæuo te ſub cuſtode tenebo.
V. ipſe deus ſimul atque uolam, me ſoluet. P. opinor
Hæc ſentit. V. moriar, mors ultima linea rerum eſt.

37 In mari, in periculis, tempeſtatibusq; maris.

De fortitudine primo officiorum fonte conſequenter exequitur Ariſtoteles: quę ad parentes, ad patriam, & ad diuinum cultum pietatis officia ſeruat. Ad parentes, ut Aemylius Lepidus Aemylius. apud Ticinum iuuenis admodum contra Annibalem, Annibal. captum patrem liberat & hoſtem interficit, qua in parentem ſeruata fortitudinis pietate, memorabilem ſtatuam emeruit. In patriam, Leonides Sparthanorum rex (autore, Iuſtino) Leonides. Iuſtinus. cum quatuor milibus hominū in anguſtijs Termopylarum ſpatio trium dierū innumeræ multitudini copiarum Xerxis Perſarum regis obſtitit: Xerxes. & perſuaſit tandem, plus patriæ quam uitæ debere, ac mori cum gloria, quam patria ſub tyranni iugo poſita ſuperuiuere. ſexcēti uiri in caſtra ſexcentorum milium poſtremo iruperunt, & inter ſtragem, & cadauerum aceruos, inedia, uigilijs, & labore longæ cædis feſſi cum ſuo duce ceu leones fortiſſimi inuictas tandem emiſerunt animas: pulchræ pietatis in patriā habēdæ

ſua

ſua mote poſteris exemplum relinquentes. In cultum diuinũ. In ſacris literis Dauid puer iner Dauid. mis, impauidus aggreditur gigãtem, hamata lorica, multiplicięꝫ telo tumẽtem: nudus occupat armatum, occupatum obtruncat. unus puer fortis decem milia cedere cogit. Ecce quid pro cultu diuino generoſæ mentis uirtus, infractaqꝫ fortitudo ualere debeat: cui ſemper uirtutum dominus, & fortiſſimus rerũ aſpirat ab alto. Et ſi hæc uel ſola nunc inter Chriſtianos principes regnaret uirtus, non eſſet tam paruũ nunc Chriſti ſaluatoris regnũ, & in tantis anguſtijs nomen eius contractum, qui ex duodecim fortibus totũ ſibi conquiſierat orbẽ. Vbi nũc Cæſar qui pro Chriſto uexilla portet, & qui ꝓ Chriſto fortiter mori nõ timeat: q pro nobis oĩbus (ut uiueremus omnes) mortuus eſt? Cæſar inquam ille qui quinquagies & bis ſignis collatis cum hoſte conflixit: & qui undecies centenorum quinquaginta milium hoſtium, ſuperba colla cõtriuit, de quo poëta. Cæſar.

Si ueris magna paratur
Fama bonis, & ſi ſucceſſu nuda remoto
Inſpicitur uirtus: quicquid laudamus in illo
Maiorum fortuna fuit. quis Marte ſecundo,
Quis meruit tantum populorum ſanguine nomen?
Ecce parens patriæ uerus, digniſsimus aris
Roma tuis, per quem nunquam iurare pudebit.

Et Xenophon philoſophus, cum coronatus Xenophon. rem ſacram faceret, & inter ſacrificandum nunciatum eſſet, Grillum filium ſuum in bello ceciGrillus. diſſe, lauream depoſuit. at cum dictum eſſet fortiter egiſſe: ad fortitudinis nomen reſpirans, coronam reſumpſit, nec lachrymari quidem uiſus eſt. Plorandi enim nõ ſunt, quos clara uirtus ad

n

æthera euexit.

Trasybulus. Et de Thraſybulo Lacedæmōio, q fortiſſime dimicãs occubuit, in eius memorãdç fortitudis argumẽtũ, hoc iſigne epigrãma reliqt Auſonius

Auſonius. *Excipis aduerſo, quòd pectore uulnera ſeptem,*
Arma ſuperueheris quòd Traſibule tua:
Non dolor hic patris, Pitanæ ſed gloria maior
Rarum tam pulchro funere poſſe frui,
Quem poſtquàm mœſto ſocij poſuere ſepulchro,
Talia magnanimus edidit ore pater.
Flete alios, natus lachrymis non indiget ullis,
Et meus, & talis, & Lacedæmonius.

Ergo O chriſtiani principes fortia facta maio rum generoſa corda excitent, & temeritas omnis, & ſocordia procul abſit, atq; nunc uiuite fortes fortiaq; aduerſis opponite pectora rebus, & rogate dñm fortitudinis ut unũ inter uos ſuſcitet fortem, qui res chriſtianorum labefactas reſtituat, diuinę bonitatis inſtrumentum fortiſſimusq; pugil. quas dudum principum chriſtianorum in ſeinuicem ſtygio Marte debacchantium temeritas, & in aggrediundis religiõis hoſtibus ſegnicies ac tarditas, ad tantas anguſtias redigi paſſa eſt. Quòd ſi eſt aliquis(ut creditur) diuina iam pietate delectus, qui mundum extreme laborantem reformet, & ad meliorem uirtutum ſtatum, & ad puriorem dei cultũ inſtituat, & religionis hoſtes humiliet, ſuperbos cõterat, mites autem(deo prçſtante uictoriam, rebusq; ſuccurrente lapſis)ſub dulce fidei iugum mittat oẽs xp̃iani gratijs habitis, & pr̃is ad deũ ueræ for

Baptiſta. titudinis parentẽ profuſis lachrymis cõclamẽt.

Surge, tuo pater enſe tuos defende nepotes.
Quam geris aduerſas feriat rhompea cohortes.

Cappadoces, Phrygij, uirides ubi flumine ripas
Curuat, & argutos audit Meander holores
Et ueteres Eneti, Cares ubi dicitur ortum
Augurium, Lycij, Pontus, Bithynia diues
Annibalis tumulo insignis, Lydiq́; uetustum
Vnde genus Thuscis, fuluas ubi uoluit harenas
Diuitibus Pactolus aquis: hæc omnia nostris
Hostibus, & rigido parent inuita tyranno.
I decus O regum, tantoq́; accinge labori,
Prætéritisq́; nouam meritis hanc adijce laudem,
Quam delere sequens annis labentibus ætas
Nulla queat, quæ cælo ipso scribatur & astris.
Parce tamen miseris: nec te fortuna superbum
Eleuet, & casu uirtus dominetur in omni.

Hæc de fortitudine, quæ sola regnorum lapsas (aspirante deo) releuat ruinas,

SEXTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Sextum cap. tribus cōclusionibus, & una diffinitione partitum est. Prima conclusio. Et si fortitudo circa metus & fiducias uersetur: non tamē circa metus omnes atq; fiducias uersatur. Nam fortitudinem mediocritatem esse cira metus & fiducias, prius perspicuum euasit, at metuimus terribilia, atque (ut apertius dicamus) metuimus mala. quapropter ueteres metum diffiniuere, expectationē esse mali. metuimus ergo omnia mala ut infamiam, egestatem, morbos, inimicitias, mortem, & id genus similia. sed nō circa omnia hęc uersatur fortitudo. nam istorū sunt quędam ut infamia, quæ semper metuere honestum est, & non metuere turpe, qui enim infamiā timet, probus & uerecūdus est. q uerò nō timet, impudens, attamē non timentē infamiam

tralatitię & similitudine quadam fortem appel
lauere nōnulli, quòd uterq; est impauidus. item
esse potest ut paupertas metuenda non sit, neq;
morbus atq;(ut summatim dicatur)neq; omni-
no quæ neq; ab improbitate neq; à nobis proue
niunt.attamen qui hæc non metuit,non proprie
fortis appellatur,nisi similitudine quadā ita uo
cetur.nam hominū plurimi in bellicis periculis
timidi sunt.iccirco minime fortes, qui liberales
pecunias audacter erogant,neq; paupertatē ne-
q; morbum metuentes.similiter si quis pro libe
rorum atq; uxoris pudicitia timet,si inuidiā me
tuit,aut aliquid simile:non proprie timidus est.
neq; fortis si uirgis cędendus, nō terretur sed cō
fidit.manifestum itaq; est fortitudinem non cir-
35 ca omnes metus,atq; fiducias uersari. Secun-
da cōclusio.Fortitudo circa mortis pericula uer
satur.Nam uiro forti nemo malorum tolerātior
est.terribilissimū uerò omniū mors.est enim ui-
tæ ultimum : post quā mortalibus neq; bonum
neq; malum quicquam esse uidetur. merito igi-
tur fortitudo circa mortis pericula uersatur.
36 Tertia cōclusio.Non circa omne genus mor-
tis,sed circa eam mortē quæ in bello contingit,
uir fortis esse dr̄.Nā uir fortis minime dicetur cir
ca mortem quæ euenit in mari,aut ex morbis cō
fectis:sed uir fortis erit circa pulcherrimam mor
tem,& in maximo,pulcherrimòq; periculo.hęc
autem mors est quę contingit in bello.quod te-
stantur honores,tum à ciuitatibus,tū à regibus,
instituti ijs qui generosæ atq; fortiter talia ad-
oriuntur pericula. non igitur circa omnem mor
tem,sed circa eam quæ in bello est,uir fortis esse
dicitur. Diffinitio. Hinc homo proprie fortis
37 diffiniri potest qui circa honestam mortem, &
ea omnia quæ repente eueniunt, ipsamq; afferūt
interritus est.& ea quæ repente eueniūt,ipsamq;

afferunt:ſummopere pericula mortis exiſtũt in bello.& non ſolummodo circa honeſtam mortem in bello impauidus eſt: ſed & in mari & in morbis uir fortis inconcuſſus eſt,atq; timore uacat.non tamen ut nautæ.nam fortes de ſua ſalute deſperantes,tale genus mortis moleſte ferũt. nautæ uerò ob experientiam,ſpem euadendi retinent,ac confidunt.item fortes uiriliter & fortiter agunt,quoties uiribus ſui & locus, & honeſtæ mortis præbetur occaſio.ſed in dicto genere mortis,neq; locus,neq; honeſtæ mortis præbeatur occaſio.hinc eam mortem tametſi animo in conſternati,moleſtè ferunt.

De terribilium diuerſitate,& fortitudinis extremis.

CAPVT VII

NOn eſt autem idem uniuerſis terribile.Et dicimus 38
*etiam aliquid eſſe quod facultatem ſuperat homi nis.id igitur unicuiq; terribile eſt homini ſanæ mentis.*At *ea quæ metas facultatis non egrediuntur humanæ,magnitudine differunt,& intenſione,remiſſioneq;.ſimiliter autem & ea quibus confidimus.* Fortis *itaq; impauidus* 39
eſt ut homo,atq; timebit quidem & huiuſcemodi res formidoloſas.uerum ut oportet,& ut dictat ratio tolerabit honeſtatis cauſa.hæc enim ipſius uirtutis eſt finis. Fit *aũt ut hæc & magis & minus timeãt hoĩes. & etiã ut ea quæ non terribilia ſunt,ut terribilia metuãt. atq; delinquntur,cum metuunt aut ea quæ non oportet metuere, aut non quemadmodum oportet,aut non quãdo oportet,aut aliquid talium.ſimiliter peccatur & circa ea quibus cõfidimus.Qui igitur & ea quæ oportet, & gratia cuius*

oportet, & ut oportet, & quando oportet, fert & me-
tuit, & identidē confidit, is hō est fortis. fortis enim pro di
gnitate, & ut ipsa rō iubet, tam patitur quàm etiā agit.
40 Finis autem operatiōis omnis is est: qui accōmodatur
habitui. & uiro etiam forti honestum est ipsa fortitudo.
Talis igitur & ipsius est finis. singula nanq; suo fine de-
finiūtur. Fortis igitur honesti causa, subit & agit ea quæ
41 ad ipsam fortitudinem pertinent. Exuperantium au-
tem is quidem qui in non metuēdo exuperat, nomine ca-
ret. atq; dictum est anteà, nominibus complura uacare. ad
uocari potest insanus quidē uel stupidus, si nihil omnino
neq; motus terræ, neque fluctus (ut de Celtis dicitur) me-
tuat. Sed is qui circa res formidolosas exuperat confiden
do, audax est. uidetur autem ipse audax & arrogās esse
& fortitudinis simulator. Qualis igitur est fortis circa
res ipsas formidolosas, talis & ipse uideri uult. itaq; imita
tur illum in quibus potest. Quapropter & cōplures ip-
sorum audaces sunt simul & timidi. in his enim audentes
res formidolosas non sustinent. Is autem qui metuēdo exu
perat, timidus est. Nam timet ea quæ non oportet, & ut
non oportet, & omnia talia ipsum sequuntur. deficit au-
42 tem & in confidendo. Sed in doloribus exuperans ma
gis est manifestus. meticulosus igitur male sese ha-
bet circa spem, quippè cum uniuersa metuat, fortis uerò
contrà sese habet. confidere nanque, bene sperantis homi
nis est. Circa igitur hæc uersatur & audax, & meti-
43 culosus, & fortis. Sed diuerso modo ad hæc sese habent.
illi nanque exuperant & deficiunt: at hic mediocriter se
se habet, & ut oportet. Et audaces quidem præcipites

ſunt ante ipſa pericula, & uolũt ea, ſed cum in ipſis ſũt, tergiuerſantur. Fortes autem in ipſis quidẽ operibus feruidi ſunt, anteà uero quieti. Vt igitur dictum eſt, fortitudo mediocritas eſt circa ea quibus confidimus, & ea quæ terribilia ſunt, in ijs quæ diximus. & eligit atq; fert ipſa, quia eſt honeſtum, & quia eſt turpe non ſubire atq; perferre. Mortem autem ſibi conciſcere ob fugiendã pau 44 *pertatem, aut amorem, aut moleſtum aliquid: non fortis eſt hominis, ſed potius timidi. eſt enim mollitudinis, laborioſa fugere. atq; non quia res eſt honeſta, oppetit mortẽ: ſed quia malum, fugit. Fortitudo igitur tale aliquid eſt.*

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

Auſus, fiducia. Finis uirtutis proximus eſt, 39
ſecũdũ rectã rationẽ ſingula aut agere aut pati 40
honeſti gratia, aut eius boni quod eſt ſupra om 41
ne honeſtũ. Celtæ, populi Hiſpaniæ qui olim Celtæ.
omni immanitate uſi credũtur. de Celtis ita He Herodotus.
rodotus in euterpe. Celtæ aũt ſunt extra cypos Cyneſij.
Herculis. Cyneſijs finitimi: omnium in Europa Galli.
ad occaſum habitãtiũ ultimis. Sunt & qui Cel
tas, Gallos interpretantur. ut Aretinus ſepti- Aretinus.
mo Politicorum capite ſecundo. Audax, temerarius, ferox. Audax eſt ut ſophiſta fortium.

Audax & abũdat & deficit. abundat enim cõfidendo: deficit autẽ metuendo. ſed ſimpliciter abundare dicitur, ꝙ ad agendum abundet. Similiter timidus & abundat & deficit abundat em̃ metuendo: & deficit cõfidendo. uerũtamen ſimpliciter deficere dicitur, ꝙ deficiat ad agendum.

SEPTIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Septimum cap. quinque concluſionibus, tria

bus diffinitionibus,& uno documēto partitum
38 est. Prima conclusio. Terribilia non in omnibus uno existunt mō. Nam terribilium aliquod est quod hominis facultatem superat: & id cuicuiq; (qui sanæ mentis est) terribile est. aliud est quod facultatis humanæ modum non superat. & rursus talia quæ facultatem non supergrediūtur humana magnitudine, paruitate, intensione & remissione inter se differunt. terribilia igitur non in omnibus uno existūt modo, & similiter
39 ausus uarijs quoq; existunt modis. Secūda cōclusio. Fortis nō omnino impauidus esse debet, & nihil prorsus metuēs. Primo, Nam uir fortis impauidus est ut homo: timēs quidem humana terribilia, formidolosaq; ut oportet, & ut recta ratio dictat ea tolerans, & honestatis causa. hoc enim uirtutis finis est. non igitur fortis omnino impauidus esse debet, nihilq; prorsus metuens.

Secundo. Fit ut hoies terribilia magis quàm oportet timēdo, superent: & minus quam oportet ea metuēdo, deficiant. immò fit ut ea quæ minime terribilia sūt, perinde ac terribilia metuāt. at delinquunt cum metuunt ea quæ metuere nō oportet, aut nō quemadmodū oportet, aut quādo non oportet, aut aliquid talium: neq; planè fortes esse possunt. & simili quoq; modo nō metuēdo, aut cōfitēdo. sed qui terribilia quæ oportet, gratia cuius oportet, ut oportet, & quando oportet tolerat, metuit, ac confidit, uir fortis est: fortis enim pro dignitate & ut sana ratio iu-
40 bet, tam patitur quàm etiam agit. Tertia conclusio. Viro forti suus finis honestus est. Nā omnis operationis talis finis esse debet, qui suo habitui consentaneus sit. atqui uiro forti suus habitus suaq; fortitudo honesta est. talis igitur & uiro forti finis est: nec iniuria quidem. nam singula à suo fine determinantur, uir ita-

que fortis , opera fortitudinis honesti gratia
aggreditur . sustinetq́ , atque agit. Diffini- 41
tiones. Ex ijs extremorum diffinitiones collige
re possumus. Insanus atque stupidus uocari po-
test, qui prorsus non metuendo superat. ut qui
nihil omnino neque terræ succussiones atq; mo
tus, neque fluctus ut de Celtis dicitur: sed pro-
prie nomine caret. sunt enim pleraq; (ut dictum
iam est) quæ nomine uacant. Audax, est qui cir-
ca humana pericula cōfidendo superat. & is su-
perbus, atq; elatus est, & fortis æmulator. qua-
lis enim fortis circa pericula, talis & ipse audax
uideri desiderat, atque fortem quoad potest imi
tatur. unde fit ut audacium complures sint timi
di. nam temerarie confidentes pericula adoriun
tur. quæ (ubi difficultas ingruit) cedentes nō su-
stinent. Timidus, est qui metuēdo exuperat, &
confidendo deficit. is enim timet quæ non opor
tet, ut non oportet: & cętera similia timidū con
sequuntur. Documentum cognoscendi timi-
di. In molestijs & doloribus maxime deprehen
ditur. nā timidus fermè circa uniuersa mala spe
destituitur. fortis autem contrà bene sperat, ac
confidit. Confidere enim, bene sperantis homi-
nis est. Quarta conclusio. Audax, timidus, &
fortis circa eadē sed uario modo uersantur. Nā
& audax & timidus & fortis circa timores &
fiducias (ut dictum est) uersantur: hic mediocri-
ter sese habens ut oportet, illi uerò abundantes
& deficiētes. audaces enim ante pericula admo
dum ad ea proni sunt, & ualēti animo: sed cum
pericula assunt, minus ualent, tergaq́ uertunt.
& fortes ante aggressionem periculorum quie-
ti sunt, atque in opera ipsa feruidi ac ualētes. est
enim (ut dictum est) fortitudo mediocritas cir-
ca terribilia & metuendo & confidendo: ea eli-
gens & perferens honesti gratia, & quòd etiam

44 turpe est ea non subire atque perferre. Quinta conclusio. Qui mortem sibi conciscunt ad inopiam fugiendam, amorē aut aliquid in uita molestum, fortes non sunt: quin potius timidi, atque molles. Primo, quia mollicies quędam & effœminatio est, laboriosa fugere, & non fortitudo. Secundo, mortē non subeunt honesti gratia, sed ut malum, fastidientemque molestiam deuitent. hoc pacto igitur mortem sibi cōsciscere nō fortitudo est, quę semp honesti est gratia: sed mollicies quædā est & diuturnioris mali timor.

Quòd quinque modi fortitudinis nō uerę.

CAPVT VIII.

45 Fortitudo ciuilis. *Dicuntur autē & aliæ Fortitudines quinque modis. Atque prima est ipsa ciuilis. maxime autem similis est. ciues enim ob increpationes quæ sunt ex legibus, & opprobria, honoresue: pericula subire uidentur. & proptereà fortißimi uidentur esse, apud quos timidi quidem infames sunt. fortes autem afficiuntur honore.*

Homerus. *Tales & Homerus affert, ut Diomedem ac Hectorem. dicit enim Hector.*

Hector. Polydamas. Diomedes. *Nam me Polydamas ante omnes ipse reprendet.*

Et Diomedes.

Inter enim dicet Troianos optimus Hector:

Titydes metuens puppes confugit ad altas.

Hæc aut ex eo maxime similis est ei de qua suprà diximus, quæ fit ob uirtutem. Ob pudorem enim & appetitionē honestæ rei, honoris inquam, & ob fugiendā reprehensionē, quæ quidē est turpis. in eodē posuerit quispiam & eos qui cōpellūtur à magistratibus. Verum deteriores eo sunt, quòd non ob pudorem, sed ob metum id

faciunt. & fugiunt non rem turpē, sed rem molestam. cogunt enim ij qui potestatem habent. ut Hector.

Quem procul à pugna trepidantem forte uidebo,
Is canibus fiet, fiet quoque uulturis esca.

Idem faciunt & qui alijs imperāt, & si recedunt, uerberibus afficiunt, & qui ante muros, fossas, & huiusmodi construunt aciem. omnes enim cogunt. At non necessitate, sed quia res est honesta, fortem esse oportet. Videtur etiam & ipsa singularū rerum peritia fortitudo esse. quapropter & Socrates fortitudinem scientiam esse putauit. Tales autem alij quidē in alijs sunt. in rebus autem bellicis milites. sunt enim in bello complures res uanæ, quæ quidem maximè ipsis sunt notæ. atque ideò fortes uidētur, quia quales sunt illæ, alij nesciūt. Deinde & aduersarios offendere, & seipsos tuere maxime experiētia possunt, & euitare hostis conatus, & illū pcutere, cū armis uti poßint, & talia habeāt: ut & ad faciēdum sint & ad non patiēdū aptißima quibus efficitur, ut ipsi tanquàm aduersus inermes armati, & tāquàm aduersus rudes ludi magistri decertēt. etenim in huiuscemodi certaminibus non ij sunt pugnacißimi, q fortißimi sunt: sed ij q uires amplißimas habēt optime sese habent corporibus. At uerò milites tūc timidi fiūt, cū excrescit periculū, & inferiores sunt copijs ac apparatu. primi nāque fugā arripiūt. urbanæ uerò copiæ manēt: atq; intereūt. quod qdē & in Hermeo accidit. Hæ nāque turpe fugere, & mortē tali saluti præferendā esse censent. illi uerò ut superiores ab initio sese obiectāt periculis: re autē intellecta, fugam arripiunt, mortem magis quàm dedecus formidantes.

46 Fortitudo militaris.
Socrates.

47 *Sed uir fortis non est talis.* Atqui iram etiã ad for-

Ob iram. *titudinem referunt.* Fortes enim *& ij uidẽtur qui ob irã feruntur, perinde atque feræ, in eos qui ipsos uulnere affecerunt. quia & fortes concitantur ira. est enim ira res impetuosissima ad aggrediẽda pericula. quapropter &* Homerus dixit. Vires inecit iræ, *& animum ira concitauit. & acuta per nares uis, & efferbuit sanguis.* Hæc *enim uniuersa iræ concitationem, impetumúe significare uidentur. fortes igitur ob honestatem agunt: & ipsa ira subministrat. feræ autem ob dolorem: quia nanque uulnus acceperũt, uel quia timent. nam si suis in lustris sint, non inuadunt.* Non *igitur sunt fortes: propterea quòd à dolore concitati ac ira ad periculum irruunt, nihil præuidentes malorum. nam hoc pacto & ipsi asini cum esuriunt fortes essent. non enim à pabulo uerberibus dimouentur.* Adulteri *quoque propter libidinẽ multa audent. non igitur fortes sunt, qui ob dolorem ac iram ad pericula compelluntur.* Maxime *autem naturalis ea esse uidetur. quæ est ob iram: & esse fortitudo electione sumpta, si neq;. & ipsi etiam homines: cum irascuntur dolent, cum ulciscuntur capiunt uoluptatem. qui autem propter hæc agunt: pugnaces quidem sunt, at non fortes. non enim ob honestatem agũt nec ut ratio præcipit, sed ob ipsum affe*

48 *ctum aliqua tamen ex parte sunt similes fortibus.* Nec

Ob spem. *etiam ij qui sunt spe freti, sunt fortes. nam ex eo quia sæpe, multosq; uicerunt, fiduciam in periculis habent. Sunt autem similes fortibus, quia utrique confidunt. sed fortes quidẽ ob eas res quas paulò antea diximus. illi uerò quia se superiores esse putant, & nihil uicissim suscepturos*

mali, tale & ipsi ebrij faciũt. ſperāt enim omnia ſibi proſpere euenire. cum uerò non eueniũt ipſis talia, fugam arripiũt. At uiri fortis erat, res eas quæ ſunt hominibus & uidentur formidoloſæ, ferre: quia honeſtum eſt ferre, & turpe eſt non ferre. Quamobrem & magis fortis eſſe uidetur, ſubitis potius in terroribus interritum eſſe ac ſine turbatione, quàm in præuiſis. eſt enim ab habitu magis, aut minus ex apparatu. nam anteà uiſa, cogitatione & ratione quiſpiam eliget, at ea quæ repente eueniunt, habitu. Fortes etiam eſſe uidentur & qui ignorant. 49
Et ſunt non longè ab ijs, qui ſpe ſpeti confidunt. deteriores autem ſunt, quantum dignitatis nihil habent. illi autē habent. Quapropter & aliquo tempôre manent. hi uerò decepti, ſi cognouerint, uel ſuſpicati fuerint aliud eſſe quàm putabant, fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit cum in Lacedæmonios tanquàm in Sycionios incidiſſent. Dictum eſt igitur quales nam ſint ipſi fortes, & ij rurſus qui fortes eſſe uidentur. Ob ignorantiã.

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

Agger, terreus aceruus quòd ex terra effoſſa 45
aggeratur, & eſt proprie terra illa quæ conſtituto uallo aceruatur. Valli ſunt pali, fuſtesq́ in furcillatam figuram denſati: in portarum, murorum, locorumq́ defenſionem. Homerus 46
in Iliade, Socrates in Lacete de fortitudine diſputat, & ad hoc quòd ſcientia ſit perducit: non omino exequitur, ſed rem ancipitem relinquit. & in Protagora, uirtutes, prudẽtias, ſapiẽtiasq́ eſſe. Bruta per iram naturaliter fiũt fortiora. & in hominibus fit aliquid ſimillimum, cũ ob iram ebulliunt, fiuntq́ pugnaciores. Illi, fortes propter fiduciam; hi propter ignorantiã for- Socrates. Homerus.

tes. Hermeum, loci nomen in Euboia, in quo
cum ciuitatem obſiderent Athenienſes, ubi cœ
perunt arcem Charon, dux Thebanorũ in ſubſi
dium miſſus, bello occubuit: qua re cognita, mi
lites eius deiectis animis, & de belli ſucceſſu
male ſperantes, fugam corripuerũt. Vrbanæ ue
49 rò copiæ quæ ſecutæ erant, interierunt. De do
lo Lacedæmoniorũ cum Sicyonns eorũ armis
mutatis, & Argiuis: aiunt Xenophontem hiſto
riam reliquiſſe.

OCTAVI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Octauum cap. quinque modis non ueræ forti
tudinis partitum eſt. Quinque aliarum fortia
tudinum modi quę uerę fortitudini (de qua iam
45 diſcuſſum eſt) aſſimilãtur. Primus modus eſt
fortitudo ciuilis, quæ eſt cum ciues ſtrenue peri
cula ſubeunt, metu increpationis & opprobrio
rum quæ ex legibus eueniunt, & ſpe conſequen
dorum honorum. & propterea uideri quàm fora
tiſſimi laborant, apud quos timidi infames: for
tes uerò in honore, pretioꝗ habẽtur. quales afa
ſert Homerus Diomedem & Hectorem, cum ita
introducit Hectora loquentem.

Nam me Polydamas ipſe ante coarguet omnes.

Et Dyomedem ita.

Inter Troianos dicet fortiſsimus Hector:

Titydes metuens puppes confugit ad altas.

Et hæc fortitudo maxime ſimilis eſt ſuperioa
ri fortitudini, quam ob uirtutem fieri diximus.
ſed hæc non ob uirtutẽ prouenit, ſed ex pudore,
& cupiditate rei decorę, honoris ſcilicet gratia,
ad fugiendam uituperationem quę turpis eſt. &
huic fortitudini annumeramus eam, quę eſt eo=
rum qui à magiſtratibus cõpelluntur. quę ideò,

modo dicta deterior eſt, quòd non pudore ſed metu fit, & non ad dedecus fugiendum ſed pœnam. coguntur enim ab ijs qui ſuperiores ſunt, poteſtatemq; habẽt: quemadmodum Homerus inducit Hectora hoc modo.

Si procul à pugna trepidantem quenque uidebo,
Ille canum fiet, fiet quoque uulturis eſca.

Et præfecti bellorũ eos qui à pugna recedunt, uerberibus affectos redire cogũt. cogunt & eos q̃ ante muros, foſſas, aggeres & huiuſmodi præparamenta muniunt. ſed tales, fortes non ſunt. nam non neceſſitate, ſed quia fortitudo res ſit honeſta, fortem eſſe oportet. Secundus mo- 46
dus eſt fortitudo militaris, quæ eſt cum milites ipſi ob peritiam ſingularum rerum quæ in bello contingunt, adoriuntur pericula. hinc Socrates fortitudinem ſcientiam eſſe credidit. & quẽadmodum in alijs ſunt alij qui ſingula callent ac cognoſcũt, ita & in bello milites. & bellum multos ac uarios habet errores, & illos quidem cognoſcunt milites. & ideò fortes uidẽtur, quoniã alij qualia ſunt illa quæ timẽtur, ignorant. fortes etiã uidẽtur, quòd aduerſarios lædere, & ſeipſos tueri experientia docti, maxime poſſint, quodq; ad hoſtiũ conatus repellẽdos, & hoſtes ſternendos armis utantur aptiſſimis. itaque fit, ut ipſi tãquàm armati aduerſus inermes, & tanquàm ludi magiſtri aduerſus rudes decertẽt, & reuera in huiuſmodi certaminibus non ij pugnaciſſimi ſunt qui fortiſſimi ſunt: ſed ij qui prępotentiores uires habent, robuſtiſſimaq; corpora. Sed huiuſmodi milites, fortes non ſunt. nam tunc timidi fugitant cum increbreſcit periculũ: & inferiores ſunt, deiectioriq; animo urbanis copijs, reliquoq; belli apparatu. nam urbanæ copiæ manent, atque intereunt: quod & apud

Hermeum accidit. eſt enim urbanis ciuibusq́ copijs turpe, fugere, & mors illis potius huiuſmodi per fugam partæ ſaluti præferenda: contrà uerò milites ab initio ut ſuperiores ſeſe periculis obiectant, re autem intellecta fugam corripiunt, mortem magis quàm dedecus formidantes. talis autem uir fortis non eſt. Tertius
47 modus eſt fortitudo que obuenit ob iram: quæ eſt, cum ira perciti, ferarum more in eos feruntur, qui ipſos aliquo uulnere affecerũt. qui idcirco fortes uidẽtur, quòd fortes ira acriores fiunt. etenim iræ, furorisq́ concitatio, ad aggrediunda pericula, impetuoſiſſima res eſt. hinc illud apud Homerum.

Et uires addidit iræ.

Ira corripuit animum, uis ferbuit acris
Naribus, & ſanguis.

Sed hæc omnia ſignificare uidentur iræ concitationem, atque impetum. ſed hi proprie fortes non ſunt. Primo quidem, nam fortes propter honeſtatem agũt, & ira eos coadiuuat. ſed feræ ob dolorem agunt, ut quia uulneratæ ſunt, aut metuunt. nam ſi ſuis in latibulis eſſent, ut in ſylua, aut palude, neque quenquam inuaderẽt, igitur ſimili pacto fortes non erunt, qui dolore concitati pariter & ira, in periculum irrunt, nihil præuidẽtes malorum. Secundo, nam ſic & aſini fortes dici mererentur, cũ eſurientes ne uerberibus quidem à pabulo deſiſtunt, & adulteri propter libidinem multa audent. non igitur fortes erunt qui ob dolorem & iram, ab huiuſmodi periculis non dimouẽtur, & in pericula feruntur. Tertio, fortitudo ob iram maxime ei accedit quæ fit ſecundum naturam, electionem præueniens. at uera fortitudo ſine electione & ſine non eſt. eſt enim honeſti gratia. Quarto, cum homines

homines irascuntur, dolent: & cum ulciscuntur, uoluptate afficiuntur & horũ gratia agunt. qui autem propter hæc, agunt, nõ fortes dicantur: sed potius pugnaces. non enim ob honestatem agũt, nec ut recta præcipit ratio, sed ob perturbationem atq; affectum. nõ igitur tales sunt fortes, sunt tamen aliquo pacto fortibus assimiles. Quartus modus est fortitudo propter spẽ: 48
quæ est cum spe uictoriç freti, pericula aggrediuntur. ut quibus uincendo sæpe secunda arriserit fortuna. & hinc in periculis fiduciam sumunt, & hi quidem fortibus sunt similes, quia utriq; confidunt. uerum fortes non sunt, similes ferme ob caussas ijs quæ paulò añ adductę sunt. nam illi qui se superiores sperant, nec illis uices mali rependi, simile aliquid faciunt ebrijs. sperant enim omnia sibi prospere cessura: quæ cum prospere non cedunt. corripiunt fugam. at uiri fortis est quæ hominibus sunt atq; uidentur terribilia: illa honestatis gratia ferre quia scilicet illa ferre, honestum est: nõ ferre uerò, turpe. Quo fit ut magis fortis esse uideatur, qui ĩ subitis terroribus intrepidus, interritusq;, ac inconcussus sine pturbatiõe manet, quàm q in pręuisis. quàndoquidem subitis in terroribus interritus magis ab habitu, minusq; ex præparatione manet. nam anteà præuisa, cogitatione & electione perferre quis eliget: repentina uerò, habitu. Quintus modus est fortitudo ob ignorantiã: quæ est 49
cum qui (quia illa ignorant) periculis se cõmittũt. & satis hi affines sunt ijs fortibus qui ꝓpter spem: atq; fiduciã audent: sed illis tãto deteriores quãto hi dignitatis nihil habent, illi autem habent. nam hi non existimatione ut illi: sed sola ignorantia audent. hinc sit ut illi ad aliquod tempus sustineant, sed simul atq; hi aliud esse intelligunt q ipsi rati erant, fugiũt. quod Argiuis

accidit cum in Lacedæmonios,tanquàm in Sicyonios incidissent.sed qui fortes sunt & q fortibus similes,abunde iam dictum est.

De proprietatibus Fortitudinis, CAPVT IX.

50 QVanquàm autem circa fiducias,metusq; fortitudo uersatur,tamẽ non simili modo circa utrũq;: sed magis circa res formidolosas uersatur. qui nanq; in hisce non turbatur,atque se habet circa has ut oportet: magis est fortis quàm is qui circa ea in quibus cõfiditur, se habet ut oportet. Fortes igitur ex eo dicũtur, quia res(ut dictum est)inferentes dolores tolerant. iccirco fortitudo dolores affert,& non iniuria laudatur. Diffi-
51 cilius enim est dolores ferre, quàm à uoluptatibus abstinere. Enimuerò fortitudinis finis iucundus esse uidetur.uerum ab eueniẽtibus doloribus obfuscatur, ut & in certaminibus fieri solet.nã pugilibus finis quidem ipse iucundus est gratia cuius certant,coronæ inquam atque honoris.sed cædi molestum est:cũ sint è carne, doloresq; affert,& omnis omnino labor.Atq; quia hæc sunt multa ideò id gratia cuius certant,cum sit res parua,nihil iucũdi uidetur habere.quòd si tale & circa fortitudinem est, mors quidem atque uulnera forti uiro molesta erunt,atque inuito.feret tamen quod honestum est ea ferre, uel
52 turpe non ferre. Atq; quo magis omni uirtute pollet & felicior est,eò magis ob mortẽ sanè dolebit. Vir enim talis maxime dignus est uita, maximisq; bonis priuatur id ipsum sciẽs, quod quidẽ dolorẽ affert. uerũ nihilominus est fortis:& eo magis.fortasse quòd honestatẽ quæ est

in bello his anteponit. Nec fit ut omnibus in uirtutibus cum uoluptate operemur, nisi quoad attingitur finis. 53

Nihil aũt fortasse uetat, non eos qui tales sunt præstã 54 *tißimos milites esse. sed eos qui minus quidem sunt fortes: nullum aũt aliud bonũ habent. hi nãque parati sunt sese periculis obiectare, uitãq; paruo emolumento perdunt. De fortitudie igitur hactenus dixisse sufficiat. Quid aũt est, ex iis quæ diximus non est difficile comprehendere, ac aßignare figura.*

NONI CAPITIS NOTÆ.

Circa id semp magis diceẽ uersari uirtus: cir- 50 ca quod magis cautos, intẽtos uigilesq; nos esse oportet.

NONI CAPITIS COMMENTARIUS AD LITERAM.

Nonũ cap. quatuor cõclusionibns, & uno co rollario partitũ est. Prima conclusio. Quãuis 50 fortitudo circa timores & fiducias uerset, nõ ta men æque circa utrũque uersatur, sed magis cir- ca terribilia. Primo, nam qui in terribilibus inconcussus, imperturbatusq; habetur, in illis sese habens ut oportet: magis eo fortis est, qui id agit in iis quæ fiduciã præ se ferũt, ac promittũt uersatur igiẽ magis circa terribilia. Secundo, fortes ex eo dicuntur, quòd res asperas, atque tri stes tolerãt. & iccirco quòd fortitudo quicquã asperum atq; graue affert, taliaq; eam comitanẽ merito laudatur. id aũt circa terribilia magis fit quàm ubi se fiducia præbet. Tertio difficilius est dolores perferre, quàm a uoluptatibus ab- stinere, & uirtus magis circa difficile uersatur, igitur fortitudo magis circa terribilia uersa- tur, & que dolorem afferũt: quàm circa fiducias

51 quæ afferunt uoluptatem. Secūda conclusio: Finis fortitudinis, dulcis atque iucundus est, tametsi à superuenientibus doloribus obscuretur. Nam quemadmodum in certaminibus esse solet, ubi pugilibus finis (gratia cuius certant) dulcis & iucundus est. coronæ scilicet atque honores, sed cædi illis molestum est, cum carnei sint: pariter & quicquid dolorem affert, & omnis labor res molesta est, & cum hæc, plagæ inquā dolorem afferentia, & labor multa sunt, & id gratia cuius certant res sit admodum exigua: finis uoluptas obscuratur, & nihil iucundum habere uidetur, consimili penè modo circa fortitudinē accidit. nā mors ac uulnera dolorosa sunt, eaq; nollet: perfert tamen, quoniam honestum est ea perferre, aut turpe non perferre. Tertia con-
52 clusio. Quantò magis uir fortis omni uirtute pollet, feliciorq; est, tanto amplius in morte dolebit. Nam huiusmodi uir maxime uita dignus est, maximisq; priuatur bonis, & id quoq; scit. mors igitur molesta est: doloremq; affert. neq; iccirco minus fortis est: uerumenimuerò forsitan & magis. ꝙ honestatem quæ pro iustæ rei defensione in bello est, longe illis anteponit.

53 Corollarium. Quo fit ut non omnibus in uirtutibus semper cum uoluptate operemur, nisi quatenus finem attingimus, ipsiusq; contem-
54 platione. Quarta conclusio. Nihil prohibet eos qui fortes non sunt præstantissimos esse milites: sed cum fortes non sint, aliud bonum non habent. Nam sunt qui parati sunt periculis sese obiectare, & uitam paruo stipendio emolumentoq; perdere. igitur ij ualentissimi sunt milites: sed cum uirtutem non habeant præter id. eo in facto aliud bonum non habent. sed de fortitudine hactenus, & quid ea uocetur: non est difficile ex ijs (quæ dicta sunt) utcunq; assignare.

De temperantia.

CAPVT X.

Post hanc autem de temperantia dicamus. Hæ nanque uirtutes partium earum esse uidentur, quæ sunt rationis expertes. Atque temperantiam circa uoluptates mediocritatē esse, iam anteà diximus. minus enim, & non similiter circa dolores uersatur. In eisdem autem & intemperantia esse uidetur. sed nunc circa quas est uoluptates determinemus oportet. 55 Diuidãtur igitur *animæ atq; corporis uoluptates: ut honoris cupiditas, & auiditas disciplinæ. nam tam ambitiosus quàm auidus disciplinæ eo gaudet cuius est auidus: & corpus nihil, sed mens potius patitur. atque ij qui uoluptatibus huiuscemodi alliciuntur, nec temperantes, nec intemperantes dicuntur. Pari modo neq; qui circa cæteras uoluptates, quæ non attribuũtur, corpori occupantur. eos enim qui fabulis, & narrationibus delectantur, & circa talia dies consumunt, uerbosos quidem atq; deliros, intemperantes autem non consueuimus appellare. Nec eos etiam, qui pecuniarum uel amicorum causa dolent. temperantia igitur non circa animæ, sed circa corporis uoluptates uersatur.* 56

Non tamen & *circa has ipsas omnes. Qui nanque rebus ijs gaudent quæ uisu percipiuntur, ut coloribus figuris, pictura: nec temperantes nec intemperanes dicuntur. etsi uidētur & his homines & ut oportet, & magis quàm oportet, & minus etiam gaudere. Simili modo neq; qui rebus ijs gaudent quæ auditu percipiuntur nemo enim aut eos q cantu, uel histrionis gaudēt uoce plus quàm opor-* 57

tet,intemperantes:aut eos qui ut oportet eisdem gaudẽt, temperantes appellat. Nec etiam ij qui circa odores gaudent,nisi per accidẽs.non enim eos qui malorum aut rosarum aut uaporum,sed eos potius qui unguẽtorum aut epularũ,odoribus delectãtur, intẽperantes dicimus esse. his enim intemperantes ex eo gaudent,quia per hos ipsis rerum earum quas cupiunt recordatio fit. Videre etiam licet & cæteros,cum esuriunt,epularum gaudentes odore.at his delectari intemperãtis est:quippè cum eius hæc obijciantur cupiditati. Atqui neque cætera animalia uoluptatem,nisi per accidens, per hosce capiunt sensus. Neque enim odore leporum,sed esu gaudent canes: odor autem sensum ferit.neque uoce bouis leo,sed esu.per uocem autem sensit illum esse propinquum:atque hoc ipso gaudere uidetur.Pari mõ neque si uidit aut inuenit ceruum,aut ferã capram,hoc ipso gaudet,sed quia cibũ habebit.circa uoluptates igitur tales,tẽperantia,intemperãtiaq; uersatur,quæ quidẽ & cæteris animalibus sunt cõ

58 *munes. Quocirca seruiles & ferales esse uidẽtur. hæ*

59 *aũt sunt quæ tactu, gustuq; suscipiuntur. At enim & gustu intemperantes parum,uel minime uti uidentur.gustus enim officium,saporum iudiciũ est.quod quidẽ ij faciunt qui uina probant,& epulas condiunt. non nimium aũt hisce gaudẽt intemperãtes:sed uoluptate, quæ fit oĩs per tactum:& in esculẽtis,ac poculentis,& in ijsce quæ ueneræa nuncupantur. Quapropter & quidem uoluptatibus deditus epularũ(Philoxenus quidã Eryxius)precatus, est,ut longius sibi guttur quã gruis fieret, propterea*

60 *quòd tactu delectabatur. Sensuum igitur maxime cõ-*

munis est is, circa quem intemperantia uersatur. Atque propterea iure uituperãda esse uidetur, quòd hoĩbus nõ ratione qua hoĩes sunt, sed qua aĩalia, accidit. talibus igitur gaudere, maximeq; talia amare, ferale est. Etenim liberalissimæ uoluptates quæ per tactum proueniunt, exceptæ sunt. Vt eæ quæ in ludis ac certaminibus per fricationem, caloremq; fiunt. non enim intemperãtis tactus circa uniuersum est corpus, sed circa quasdã corporis partes.

DECIMI CAPITIS NOTÆ.

Fortitudo & temperantia idcirco partiũ irrationaliũ, rationisq; expertiũ esse dicũtur, quòd partes animæ irrationales moderent. hæc cõcupiscibilẽ, illa uerò animosam irascibilẽq;. De temperantia secũdo officiorũ fonte, quæ intemperãtia fœdũ mortalibus monstrum expugnat, mox suscipit Aristoteles determinandũ. & hæc puritatis & mundiciẹ uirtus, circa cibum, circa potũ, & circa uenerea uersatur. & quàmuis sancta religio quam suscepimus, summopere nos ad hanc uitẹ puritatẽ, nõ modo inuitet sed obliget: ualebunt tamẽ aliorum exempla nos ad tã præclarè uirtutis obseruantiã iuuare. Tẽperãtia cibi. Masinissa Numidarum imperator, centesimum suæ uitæ annum agens: uel stãs uel ambulans solũ in meridie ante tabernaculũ suũ (ut suos milites suo exẽplo ad tẽperantiã formaret) cibũ sumere solebat, ad hanc enim uenerandam caniciẽ, eũ sanitatis parens tẽperantia perduxerat. Curius, dux Romanus fortissimus, q ualentissimã Italiæ gentẽ, & ditissimũ Greciẹ regẽ superauit, olusculis cõtẽtus uiuebat. Põpeius quoq; sibi tẽperãtia cõmẽdat. Cyrus senior cũ ad hospitẽ diuertisset, rogaretq; qd sibi cœnẹ apponi uellet: rñdit panẽ tantũ, & sperare se ꝓpe fluentẽ aque riuũ cœnaturũ. Et ab his hominũ excellen-

Masinissa.

Curius.

Pompeius.

Cyrus.

tiſſimis temperantiæ potius exempla ſumi debent: quàm à molli Sardanapolo, aut à diuite illo intemperantiæ exemplum, qui quotidie epulabatur ſplendidè, & ſepultus eſt in iſerno. Sed nunc planè uerum eſt quod damnat Satyricus.

Iuue. ſa. 11. Curius.
Curius paruo quæ legerat horto.
Ipſe focis breuibus ponebat oſcula, quæ nunc
Squallidus in magna faſtidit compede foſſor.

Necq; enim animaduertunt perditi gulones, quo pacto idem autor ſic eos ammoneat.

Quis enim te deficiente crumena,
Et creſcente gula manet exitus, ære paterno,
Ac rebus merſis in uentrem: fœnoris atq;
Argenti grauis, & pecorum, agrorumq; capacem?

Hippocr. Necq; cõſilium ſequũtur Hippocratis. deceret tñ ægros tam probati medici, ſapiens cõſilium recipere. clamat enim Hipppocrates uiuendum eſſe temperatè. nã eos homines qui gulæ ac uentri ſtudent. nunquàm ualere necq; longæuos eſſe poſſe, eorumcq; animas nimio ſanguine, nimiacq; ſagina ita eſſe impeditas, ac ſi luto forent obuolutæ. & idcirco nihil tenue, nihilcq; cœleſte meditari poſſe: ſed duntaxat de patinis & fœda uentris ingluuie. Hæc Hippocrates ad uos popinæ ſomniculatores. Si ergo ſapitis, fœditatem relinquite, & tẽperãtiæ puritatẽ (quæ uobis plurimo erit ornamẽto) uitę uobis comitẽ aſciſcite. Tẽ-

Halicar. Romulus. perantia potus. Halicarnaſeus autor eſt: Romulum magnã curam temperantiæ potus habuiſſe legemcq; tuliſſe ut temulentæ mulieres, & q̃ ſumpti meri debaccharentur inſania, morte plecterentur. uiuebantcq; ea tempeſtate mulieres abſtemię, abſtemijcq; uiri. Et utinam contigiſſet Clitoriũ Arcadiæ fontẽ nr̃as alluere terras & nos oẽs eo de fonte bibiſſe: de quo canit Ouidius.

Clitorio quicunque sitim de fonte leuarit,
Vina fugit, gaudetq; meris abstemius undis. Ouidius libro 15. metamor.

Vtinam rursus nostra tempestate tantum ualerent homines ad intemperãtiam potus, ebrietatemq; temperandã, quantum legitur potuisse Xenocrates. qui cum Polæmo Atheniensis, impudẽs iuuenis, ebrius, coronatus, eius scholam cum sodalibus irrupisset, tunc de temperantia sermonem habens, eum ad tẽperantię reuocauit honestatẽ, factusq; ex eo die est Xenocratis auditor. qui tẽperantia & studij diligẽtia cæteros anteiret, semper ab eo tempore Xenocratis innocentiã, bonitatẽq; prædicans. Et Anacharsis philosophus, sola aqua pro potu usus legitur, & adeò omnem intemperantiã horruisse: ut statuas emeruit hoc uno epigrãmate. lingua, uẽtre, pudendis abstinendũ esse omnem intemperantiã damnãtes. Temperãtia uenereorũ. Studiũ Pythagorę circa omnẽ tẽperantiã fuisse legitur, olusculis & fruge uescebatur, carnibus abstinebat, potũ illi fons tribuit, castus in matrimonio uixit, mox duxit cœlibatum. Dammã filiam ad uirginitatis uotum, perpetuumq; candorem induxit. Damma uero casti Pythagoræ filia uirginitatẽ seruauit, & uirgines ea tẽpestate discipulas habuit quàmplurimas, quas uirginitatis uoto firmauit. hic ille est Pythagoras, à quo literarũ primordia fluxerunt ad philosophos. hic est cãdidus Pythagoras, qui studiosis nitidæ tẽperantiæ debet esse exemplũ. neque uiri in hoc puritatis uoto, à mulieribus debent se pati superari. Lucretia em̃ uiolatæ castitatis perferre nõ ualẽs iniuriam, ferrum per pectus adegit. Sed ea uiriliores Spartanæ uirgines fuisse legũtur, quæ cum numero quinquaginta sacrificij causa ad Messenios hospitalitatis gratia à parentibus

[Margin notes: Xenocrates. Polæmo. Anacharsis. Pythagoras. Damma. Lucretia. Virgines Spartanæ. Messenij.]

missæ essent: in eas tanta libidinis impatientia flagrarunt Messenij, ut uiolato hospitalitatis iure eas ad stuprũ poscerent, & tãdem mortis pœnam minantibus si non acquiescerent: mori maluerunt oẽs, quàm una sola (uiolata pudicitia) Lacedæmo. superuiuere, a Lacedæmonijs posteà uiriliter (ut decuit) ultæ. Si eñ tẽperantia regnaret, hęc mõstra, stuprũ, incœstus, adulteriũ, zelotypia: & cetera id genus, quæ etiã nominare horrẽdum est, nullum in mortalibus locũ haberẽt. Et ducitur Hiero. matronis in exemplũ casta Hieronis Syracusani matrona: quæ cũ Hiero Syracusanus aliquãdo obiurgatus à quodam familiari suo fuisset, quòd os sibi male oleret, & ipse nullis uteretur remedijs, uxorem autem increpuisset, quòd nunquàm de hac re eum ammonuisset: uerecundè se excusans, mi uir (inquit) noli mihi succẽsere, putabam enim uiros omneis ita olere, & proinde tacuisse. Sed Christianis aliena non sunt exempla quærenda, cum deus ex alto in gremium descenderit almæ uirginis, & ad uirginem totam suam spem & sua tota uota conuertant. hæc eñ uirtus deo displicere nõ potest, quam in uirgine matre semper habet acceptatissimã. Sed nunc quæ insania sit gulæ & quæ ueneris, paulisper adhuc edoceamur exẽplis, quò amplius ꝓbatæ uirtutis mũdiciã sequamur, horreamusq; aduersantium uitiorũ turpitudinẽ. In primis intemperantiam Harpyiarum fœditate, horroreq; monstri, damnant poëtæ. & id de intemperãtia à ma Virgilius. rone generaliter adductum intelligatur.

Aeneidos.3. *Tristius haud illis monstrum, nec sæuior ulla*
Pestis, & ira deûm stygijs sese extulit undis.
Virginei uolucrum uultus fœdißima uentris
Proluuies, uncæq; manus, & pallida semper
Ora fame.

Et intemperantiarũ, hæc cibi eſt, hæc potus, hæc uenereorũ, fœdæq́; libidinis, hæc uerò com poſita. Intẽperantia cibi. Quis Vitellio quã= uis imperatori nunc uellet eſſe ſimilis? qui qua= ter quotidie mẽſam ad ſaturitatem diſponebat, facta ſuis conuiuis in loco poteſtate uomendi, qui minus ſtomacho ualerent. nihil em̃ illis tur pe ducitur, quibus turpis imperat igluuies. Sed quàm ſeruile ſit, intemperantię gulæ indulgere, Iuuenalis te cautiorem reddere debet. Iuuenalis ſat.5

Tu tibi liber homo, & regis conuiua uideris,

Captum te nidore ſuæ putat eſſe culinæ.

Nec male coniectat. Sed operæpretium eſt co gnoſcere: quę ſunt Epicureorũ pręcepta quibus ad ſuũ honeſtũ, ſuamq́; honeſtã uoluptatẽ per= ducere moliunt, ut multi ſe eſſe de Epicuri ſcho la cognoſcant, q frugalẽ credunt ſe ducere uitã. Epicureorũ ergo ſummũ bonum, honeſta uolu= ptas: ad quã his contendũt pręceptis. Primũ. Ouorũ ſit lõga facies, nam ſucci ſunt melioris. ſint candida, ſint calloſa. duriora enim tenacio= rem, maſculũq́; uitellũ promittunt. Secundũ. Caulẽ eligito qui ſiccioribus in locis adoleue= rit: nam dulcior eſt. in ſuburbanis autem, irria guisq́; locis, elucior inſipidiorq́;. Tertiũ. Si ueſpertinus hoſpes ad te aduẽtarit, memento ui uam adhuc gallinam mixto merſare falerno, ne duriuſcula delicatũ offendat palatum. ſic enim eò tenerrimã efficies ingenio. Quartum. Fun= gorũ pratenſium natura optima eſt, cæteris au= tem maleſida creditur. Quintũ. Iis qui nigris moris prandia finiunt, æſtates ſalubres Epicu= rei promittunt. Sextum. Forti falerno mel ad= miſcendum iubet Aufidius. Nam uacuis uenis nihil niſi dulce committere præcepit Epicurus. Septimum. Mugilus & uiles conchæ proban= tur, quòd ſubducant aluũ. quo beneficio præce=

Epicureorũ præcepta.

Aufidius.

ptorum Epicuri obseruatoribus, frequenter est opus. Herbæ rumicis ad idem quoque mirifice commendant usum. Octauũ. Conchylia crescẽte luna capi debere, apud eos est aphorismus. nã lubrica nascentes implent conchylia lunæ. Nonum. Hæ sine problemate in tota Epicureorum schola probatæ sunt sentẽtiæ, quasi dignitates & Axiomata. Murex Locrinus Baiano melior est. E Circeis ostrea probantur. E Pisceno probãtur echini. Probatos pectines mittit tibi molle Tarentum. Decimũ. Nullus artem cœnarum arroget, qui exactam subtili ratione, saporũ nõ teneat rationẽ. Vndecimũ. Tenet quisque Epicureæ scholæ discipulus: quo in iure elixa præstãtiora, & quæ assa sunt meliora. Duodecimũ. Aper iligna glande nutritus, eligendus: uitãdus autem plaustribus uluis, arundineꝗ saginatus. Decimumtertiũ. Fœcundi leporis armos, sectari debet Epicureus sapiens, & talia id genus deliramenta, quæ Marcus Catius Epicureus in satyra Horatiana commeminit, & quæ Democritus ridebat, quoties à limine mouerat unũ, extulerat ꝗ pedem. hæc in contemptũ gulæ adducta putentur. quis enim eos probaret philosophos, quibus tota phisophia in palato adhæret. errauí non philosophos, sed philopotas Epicureos. Et nostra tempestate Epicureos ridẽs Platina, libellum scripsit de honesta uoluptate. Sed dic iterum O Epicuree cui (ut inquit Flaccus) uenter aqualiculus propenso sesquipede extat.

Horatius lib. 2. satyra. 4. Catius. Democritus. Platina. Persius saty. 1.

Horatius satyra 8. libro. 2.

Quæ prima iratum uentrem placauerit esca:
In primis Lucanus aper, leui fuit austro
Captus, ut aiebat cœnæ pater: acria circum
Rapula, lactucæ, radices: qualia lassum
Peruellunt stomachum, siser, alec, fecula Coa.

Nos inquam cœnamus aues, conchylia, pisces
Longe dißimilem noto: cælantia succum. Horatius satyra 7. libro. 2.
Nos, nisi damnose bibimus, moriemur inulti.
Sed audi Epicureæ quàm sis miser:
Non horam tecum esse potes, non òtia rectè
Ponere, teq́; ipsum uitas fugitiuus, ut erro,
Iam uino quærens, iam somno fallere curam.
Tandem inamarescunt epulæ sine fine petitæ:
Illusiq́; pedes uitiosum ferre recusant.

Corpus. Res ridicula sanè sed digna gulosis. mos apud Scithas olim inoleuit ut cũ suis regibus qui molliculi, intẽperantesq́ uixerant, pincernas, cocos, pellicesq́ sepelirẽt: ne fortè apud inferos eorũ egerent officio. si Epicurus illic do cuisset, aut multi qui apud nos huius artis sunt insignes: proculdubio cum eorũ regibus in honore iam sepulti iacerẽt. Intẽperantia potus, Lacedæmonij seruos olim suæ mensæ aliquando adsistere iubebant: quos uinosiores esse cognoscerent, quibus facta libere bibendi potestate: ebrijs illudebant, ut sic filios ex seruorũ turpitudine cõspecta, sobrios esse docerẽt. Et Anacharsis Scitha admonebat nos ebriosorum turpes, indecorosq́ motus cõsiderare: ut tẽperate, honesteq́ uiueremus. Sed hæc exempla principes debent reddere cautiores, si legant aliquando quę Alexander Macedo ebrietate commisit flagitia: quæ ubi ex uini demẽtia factus esset sanior, se fecisse plorabat, execrabat, & se unquàm admisisse dolebat. Si considerent reginæ Thomyridis filiũ, uino, somnoq́ sepultũ: unà cũ suo toto exercitu sua intẽperantia perijsse. Nec aliter quàm intẽperãtia potus excogitauit Pœnus Annibal expugnare Afros: quos cognosceret uino indulgẽtiores, cum enim uinũ mãdragora

Scithæ. Lacedæmonij. Anacharsis. Alexander. Thomyris. Annibal. Afri.

infeciſſet,leui prælio ex induſtria commiſſo leuiter ceſſit,omiſſis quibuſdã ſarcinulis,omniq́ uino,fugam ſimulans. at barbari occupatis caſtris in gaudium effuſi:uinum immoderate hauriunt,& in modum defunctorum aſternũtur humi.reuocans autẽ pedẽ Annibal obtruncat oẽs. ſic enim plerũque pereunt,qui modũ non habẽtes,intẽperantiæ ſuccũbunt.& non ſolũ hęc debacchatio agreſtiũ mentes faſcinat: ſed ſacros muſarũ choros inuadit,facitq́ plerũque(quod irridet Flaccus)planè furere poëtas, & cãtores.

Horatius epiſto la.20. *Vina ferè dulces oluerunt mane camœnæ.*

Laudibus arguitur uini:uinoſus Homerus.

Ennius. *Ennius ipſe pater nunquàm niſi potus ad arma*

Proſiluit dicenda.forum,putealq́; Libonis

Mandabo ſiccis:adimam cantare ſeueris.

Verba Ennij. *Hoc ſimul edixit,nec ceſſauere poëtæ*

Nocturno certare mero,putere diurno.

Sedaduertant ex eodem autore quali tenentur inſania,& ſaniores reſipiſcant.

Horatius epiſto la.5. *Quid non ebrietas deſignat?operta recludit,*

Spes iubet eſſe ratas,ad prælia trudit inermem.

Solicitis animis onus eximit,ac docet artes.

Fœcundi calices quem non fecere diſertum?

Contracta quem non in paupertate ſolutum?

Sed ut intemperantiã potus concludamus:dignum ſuppliciũ luit qui apud Scitas uinũ(ut lucrũ faceret)intulit.ubi aũt Scithæ incautius tẽtarent,uacillantes & gradũ firmare non ualentes quaſi ſenſu,& ratione capti,in prçſentia charorũ planè delirabant. uidentes autẽ corũ amici,illũ,uenenũ propinaſſe arbitrantes,ſubito uirum adimunt,lacerant, minutatimq́ decerpũt. ſed nunc hoc exitiale malũ more Scitharũ à no-

bis fugiendum,reddidit nobis intemperātia domesticum. Intemperātia uenereorū. Alterum est intemperantiæ monstrum, quod longè proserpit,& fœdissima lues : hoc gula & otiosæ uitæ licentia secum trahunt.de quo Iuuenalis. Iuuenalis sat.6.

Præstabat castas humilis fortuna Latinas
Quondam,nec uitijs contingi parua sinebant
Tecta:labor,somniq; breues,& uellere thusco
Vexatæ,duræq; manus,ac proximus urbi
Annibal,& stantes Collina turre mariti.
Nunc patimur longæ pacis mala:sæuior armis
Luxuria incubuit,uictumq; ulciscitur orbem.

Et hęc libidinis perturbatio primū iuuenilia pectora tentat,& mollia corda prętitillat insanus amor.quæ res(ut inquit Horatius.) Horatius satyra 3.libro.2.

Nec modum habet,neque consilium:ratione modoq;
Tractari non uult.In amore hæc sunt mala:bellum,
Pax rursum.hæc si quis tempestatis prope ritu
Mobilia,& cæca fluitantia sorte,laboret
Reddere certa sibi,nihilo plus explicet,ac si
Insanire paret certa ratione,modoq;.

Et q se illo cœno obuoluūt,Homerus facit im Homerus. mūdos Circes,hoc est intēperantiæ porcos.Sed Circe. quia ꝓci,q aliorū lectos solicitāt,sola literę trāspositione à porcis distāt : libet hic memorabile exēplū adducere.Memoriæ ꝓditū est apud Galathas Synorigē, castū Synati eius loci cōciuis solicitasse thorū,q Cāmæ Synati castissimæ cōiugis ardoris īpatiēs,misere deperibat.&cū nullis pollicitatiōibus posset Cāmā ad facinus adducere:uirū eius Synatū dolo malo sustulit.quo extincto,per suā potestatē Cāmā à suis necessarijs,ut secum nuberet,cōpellere satagit.simulat aūt ipsa assensum,& ante arā Dianæ quā cōnubij autorē inuocabat,phialā tenēs ꝗsi sacrificiū Plutarchus de claris mulieribus.

factura, partem poculi hausit, partemq; Sinori-
gi porrexit. erat autem mulsum ueneno permi-
xtum: quã simul atque ipse ebibit, Dianã hoc
pacto deprecata est matrona. Testor te Dearũ
præclarissima, me huius ultionis gratia Synato
uiro meo superuixisse, nunc autem libens, uo-
lensq; ad eum descẽdo: tibi autem Synorix pro
thalamo sepulchrum relinquo, & tibi pro nu-
ptijs tui funus parabunt amici. Synorix autem
dolore simul, ac furore percitus, lectica se aufer-
ri iubet: nihil uenenatæ pesti remedium afferre
ualet, & magno cũ dolore emigrat è uita. Cam-
ma uerò defunctum Synorigem accipiẽs, prom-
pto, hilariq; uultu descendit ad maritum. & hi
iusti putãtur, temerariæ ueneris euentus. Et hæc
de intemperantia pro ammonitione nostra, ut
eam tanquàm pestiferam tabem fugiamus: am-
plectamur autem deo gratã tẽperãtiæ puritatẽ.

DECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimum cap. quinque conclusionibus, &
55 uno corollario partitum est. Prima cõclusio.
Postquàm de fortitudine exactum est, superest
de temperantia determinãdi locus. Nam hæ uir
tutes partium irrationalium, rationisq; exper-
tium esse uidentur. & prius dictum est temperã-
tiam circa uoluptates mediocritatem esse atq;
tristitias: licet minus & nõ æque circa tristitias
uersetur, circa quæ similiter uersabitur intempe
rantia. expedit igitur hoc in loco de temperan-
tia, & circa quas uoluptatum statuatur deter-
56 minare. Secunda conclusio. Non omnium uo
luptatum, pariter & dolorum, temperantia est.
Nam uoluptatum quędam sunt animæ, & quę-
dam corporis. ut honoris cupiditas pariter &
disciplinæ sunt animæ, & uterque eorum, hono
ris uidelicet

ris uidelicet cupidus,& cupidus disciplinę eo ipso gaudet cuius auidus est,& eo gaudio nihil corpus sed mens potius patitur afficiturq; uoluptate.at qui huiusmodi uoluptatibus tenentur neq; tẽperantes,neq; intẽperãtes dicunt.& simili quoq; pacto neq; qui in cęteris uoluptatibus, quæ corporis nõ sunt,detinent.ut eos qui fabellis,& narratiõibus delectant,& q in talibus totos dies deterunt:uerbosos quidẽ,ac intemperatos dicere haudquaquàm cõsueuimus.neq; eos etiã qui pecuniarũ.aut amicorũ caussa dolẽt,ac tristantnr.nõ igitur oĩum uoluptatũ pariter & dolorũ,tẽperãtia est. Tertia conclusio.Tẽpe 51
rantia,uoluptatũ corporis existit,at non oĩum. Nã circa uoluptates aię nõ esse,iam monstrata est.relinquitur ergo circa uoluptates corporis existere,& quòd non circa omnes tales uersetur statim cognitum esse potest.nam qui ĳs rebus oblectantur,quas oculi hauriunt: ut coloribus, figuris,picturisq; & similibus:eos nec temperatos nec intemperatos nemo dixerit,etsi fieri potest ut hisce rebus homines quãtum oportet,& magis & minus quàm oportet delectentur.similiter in uoluptatibus earum rerum quę auditum ciunt,non consistit aut temperantia , aut intẽperantia.nemo enĩ dixerit eos qui modulatione, aut effictа histrionis uoce gaudent ut oportet, aut amplius quàm oportet,temperatos,aut intemperatos esse.identidẽ neq; in uoluptatibus rerum quæ odoratu capiuntur,cõsistit aut temperantia,aut intemperantia nisi secundum accidens.ut qui suaue fragrantium malorum,rosarum,aut suffituum odoribus gaudent,nõ intemperati sunt,sed illi potius qui unguẽtorum,epularumq; gaudent nidoribus.per accidens tamen dici queunt quòd per illos sensus,earum rerum quas intemperantes concupiscunt,renouent me-

moria.& non modo intēperātes,sed & cęteri cū esuriūt epularū gaudēt odore.sed his epulis delectari intēperātis est,cū illis quidē illarū suę uoluptatis explēdæ copia facta est. Secundo,Cætera aialia per hos sensus uisum scilicet auditū, & odoratū,uoluptatē nō nisi p accidēs capiūt, nō enim odore leporū sed eorū esu gaudet canis etsi odor,canis sensum feriat.neq; mugitu bouis gaudet leo,sed ipsis bouis pastu,nisi forte quantū sua uoce ꝓditur bos ꝓpinquus.& hoc ipso quasi parato,& fermè ad os cibo,gaudet leo.similiter nō hoc ipō gaudet leo quòd ceruā, syluestrē ue caprā aut uiderit, aut inuenerit:sed quia sibi futura sit esca.circa illorū igit sensuū uoluptates,nō uersāt tēperātia,aut intēperātia nisi secundū accidēs:sed circa eas quæ & cæte-
58 ris animātibus sunt cōes. Corollariū.Quo fit ut intēperātiæ uoluptates,seruiles sint atq; bru tę.& reuera hæ sunt quæ gustu,tactuq; suscipiū tur.nō igitur omniū uoluptatū corporis,tempe
59 rantia aut intemperātia est. Quarta cōclusio. Ad intēperantiā,ipsius gustus perpaucus aut fermè nullus est usus:tactus aūt plurimū.Nā gu stus officiū est,sapores iudicare.quod faciunt q pitissando uina ꝓbāt,& qui epulas condiūt ac præparant.sed in hisce rebus non multum delectantur intēperātes:sed ea uoluptate quæ in cibis & potibus cōtactu paratur,& in rebus uene reis.hinc quoq; uoluptatibus defluens epularū, atq; pultiuorax qdā Philoxenus Eryxius deos tradit p̄catus,ut lōgius sibi guttur quàm gruis fieret,ob id ipsum ꝙ tactu delectabatur.perparū igitur ad intēperātiam cōducit ipsius gustus
60 usus:tactus uerò plurimum. Quinta conclusio.Intemperantia uitium maxime uile est reprehensibile,& ab hominis natura alienum quàm plurimum.Nam is sensus per quem intemperā-

tia fit:ſenſuum cõmuniſſimus eſt,omnibus animalibus rationis expertibus conueniens.nõ ergo iniuria uile,reprehẽſibile, & ab hoĩs natura alienũ uitiũ eſt: quòd hominibus nõ qua hoĩes ſunt,ſed qua ſunt animalia competit.talibus ergo gaudere.atq; deditum eſſe,maxime brutum, atque beſtiale eſt.ſed liberrimas corporum uoluptates quæ per tactum eueniũt ſemper excipimus:ut quæ in ludis & certaminibus per ſudorum exterſionem,& quæ per calefactionẽ fiunt. Nam non omnis tactus circa uniuerſum corpus intemperantis eſt,ſed dũtaxat circa quaſdã corporis particulas.

Quòd diuerſæ ſint cupiditatũ ſpecies.

CAPVT XI.

CVpiditatũ autem aliæ cõmunes eſſe uidentur,aliæ 61
propriæ atque adiunctæ. Alimenti nanque cupiditas,naturalis eſt.oẽs enim cum indigent nutrimento,ſiccũ aut humidũ alimentum, & nonnunquàm utrunque cupiũt.cubile etiam cupit(ut inquit Homerus*)iuuenis atq; uigens.Non autem oẽs tale uel tale,uel eadẽ cupiunt.quo circa noſtrum idipſum eſſe uidetur. habet tamen & aliquid naturale.Alios enim alia delectant: & quædam quibuſdam magis (quàm alia quæcunque) ſunt uoluptati.*

Hæc cum ita ſint: in naturalibus quidẽ cupiditatibus 62
pauci peccant, & ad unũ, ad ipſum inquam plus. Cum enim quiſpiam quæuis comedit, aut bibit donec impleatur ſuperfluo: fit tum rei naturalis exuperatio multitudine. ipſa nanque naturalis cupiditas, indigentiæ eſt repletio quapropter hi furentes circa uentrem dicuntur : quia ultra quàm oportet ipſum implent atq; re-

farciunt. Tales autem ij fiunt qui mancipijs sunt persimi
les. At circa proprias cupiditates, complures hominum,
multisq; modis delinquũt. Nam cum talium amatores ex
eo dicantur: quia uel gaudent quibus non oportet, uel ma
gis quàm ut ipsi multi, uel nõ ut oportet in uniuersis intẽ
perantes excedunt. gaudent enim quibsdam quibus non
oportet gaudere: quippè cum sint odio digna. & si taliũ
quibusdam oporteat gaudere: magis illis gaudent quàm
63 oportet, & quàm ut ipsa gaudet multitudo. Eam igi-
tur exuperationem quæ est circa uoluptates: intemperan
tiam esse & uituperabilem, constat. Circa uerò dolores,
non ut in fortitudine, sic in ipsa temperantia fit. ut tempe
rãs quidẽ dicatur ꝗſpiã ferẽdo dolores, intẽperãs aũt nõ
ferẽdo. sed intẽperãs quidẽ ex eo dicitur, qa dolet magis
quàm oportet, cũ uoluptate nõ potitur atque ipsum dolo
rẽ affert ei ipsa uoluptas. tẽperans aũt ex eo qa absentia
rerum earum quæ efficiunt uoluptatẽ, nõ dolet, illisq; ab
stinet. Intemperatus igitur ea omnia quæ afferunt uolu-
ptatem, uel ea quæ maxime, concupiscit. & à cupiditate
adeò ducitur, ut illa cæteris omnibus anteponat. quapro-
pter & non adipiscens & cupiens dolet. cupiditas enim
est cũ dolore. Absurdo aũt est persimile ob uolũtatem do
64 lere. Atqui deficiẽtes in uoluptatibus & minus gaudẽ-
tes hoĩes quàm oportet, non nimium fiunt. Non est enim
insensibilitas talis humana. etenim animalia cætera cibos
discernunt: & quibusdam quidem gaudent, à quibusdam
uerò abhorrent. quòd si quis sit cui nullus prorsus est uo
luptati, nec ullus ab alio differt: is longè ab homine distat
65 nomen autem non habuit talis, quia non facile fit. Vir

autē temperans in his mediocriter sese habet. Nec enim *ijs gaudet,quibus intemperans maxime delectatur:sed potius moleste fert,nec ijs omnino quibus delectari non decet,nec uehementer ullis rebus huiuscemodi delectatur, neq; si absint dolet,neque cupit,nisi mediocriter semper. nec magis quàm oportet,nec quando nō oportet: ulla res omnino talis ipsum delectat.mediocriter autē & ut oportet,eas res appetit,quæ uoluptate quidem afficiunt:ad sanitatem autem & bonam corporis habitudinē conferunt & res cæteras uoluptatis effectrices identidem,si nec impedimento sint dictis habitibus corporis, nec honestatis cancellos,nec facultatum metas egrediantur.*Nam *qui ita sese habet magis quàm dignū est,eiusmōi uolputates amare uidetur,at temperans non est talis,sed ita sese habet,ut ipsa ratio recta præscribit.*

VNDECIMI CAPITIS NOTÆ.

Cupiditates,prçsertim gulæ. Ad plus,plu-
ri,amplius accipiēdo quàm par est. Quædam 62
cōis cupiditas est:fit à cōi cupiditate. Volu- 63
ptas affert dolorē intēperato,pinde ac amicus
affert dolorē amico cū ipse desyderatus aliquo
in loco procul absistat. Sic ridiculū est ob uo
luptatē dolere,ut ob cōsequēdū calorē frigere.

Aristippus q de intēperantia,& prodigalitate auro in uia effuso notatur,iussit perdicē quinquaginta drachmis emi.& cum diceret assistenti,tu hanc obolo non emeres.annuēte illo mihi enī(inquit)tātū sunt quinquaginta drachmæ. Aristippus.

VNDECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Vndecimū caput una diuisione,tribus cōclu-
sionibus,& una diffinitiōe ptitū est. Diuisio 64
Cupiditatū quædā sunt cōes,aliç uerò propriç.

atq; adiūctę.communes,ut naturalis cibi cupiditas.omnes enim nutrimēto aut ficco q cibus, aut humido qui potus eft,interdū indigēt,& interdū utrunq; cupiunt:& cubile etiam cupit(ut ait Homerus)iunior atq; uigens.propriç,quòd non omnes defyderant,fed quod unicuiq; tale effe uidetur,tametfi aliquid naturale habeat.nō enim omnes tale,uel tale,uel eadem cupiūt:fed alios alia delectant,& quædā quibufdā magis
62 placēt funtq; uoluptati. Prima cōclufio.Circa communes cupiditates pauci peccāt,& uno modo ut pluri:circa uerò proprias multi delinquunt,compluribusq; modis.cum quifquam bibit & comedit quęcūq;,donec fuperfluo repleatur,fit tum exceffus cupiditatis communis,plus quàm decet accipiendo.nam repletio naturalis indigentiæ,quædā cōmunis cupiditas eft.icirco qui fe hoc pacto ultra quàm debitum eft implent ac refarciunt:dediti uentri,circaq; uentrē furentes dicuntur.& qui tales fiunt,funt mancipijs,pecoribusq; ꝑfimiles,quos cōftat effe paucos,& circa maiores alimentorum copias peccare. fed qui proprias cupiditates fequuntur, earumq; funt amatores:peccant gaudendo quibus non oportet, aut magis quàm oportet, ut magis quàm pleriq; ut temperati, uel ut non oportet,& in fingulis his intemperantes euadunt.nam plerunq; gaudent ijs, quę potius odio digna funt:& quibus potius triftandum eft. & fi gaudent ijs quibus gaudere oportet: ijs magis gaudent quàm liceat,& quàm pleriq; gaudeant.at qui his modis peccant:multi funt. circa igitur proprias cupiditates multi peccāt,
63 atq; pluribus modis. Secunda conclufio,Nō fi fimō tēperātia aut intēperātia dr̄ circa dolores,ut ipfa fortitudo.Nā fortis eft ferendo dolores:timidus aūt nō ferēdo,at tēperās nō eft qs fe

rēdo dolores, intēperās aūt nō ferēdo. uerū intē-
perās potius ex eo dr̄ q̄a magis doleat, quā opor
tet: quoties uoluptate non potitur. dolorē enim
illi affert ipsa uoluptas. & cōtrà, temperans eo
ipso ꝙ absentia uoluptatū nō torquet. ꝙꝗ illis
præsentibus abstinet. item intemperās oīa uolu-
ptatē afferentia uel eā maxime afferētia cōcupi-
scit, & adeò uoluptate ducitur captiuus: ut ma-
xime uoluptatem afferentia cæteris anteponat,
Quò fit ut contiuuo duplici pœna afficiatur: &
quòd ea non adipiscitur & quòd ea cōcupiscit.
concupiscentia enim dolori coniuncta est. sed ri
diculo persimile uidetur, ob uoluptatem dole-
re. Tertia conclusio. In uoluptatibus deficiē 64
tes homines, & in ījs minus quàm oportet gau-
dentes, uix reperiuntur ulli. Nam huiusmodi in-
sensibilitas hūana nō est: cū cętera aīalia cibos
discernant, & quibusdā gaudeant, & aliquibus
abstineant, tanto magis igitur homo. quòd si q̄s
reperitur cui nullus cibus uoluptati sit, nec ullū
alījs ullo pacto pręponat: hic longe ad humano
more est. & iccirco nihil mirum uideri debet,
si talis nondum nomen sortitus sit. cum & qui
ita uiuat nō facile comperiatur. Diffinitio. ex 65
his quid sit temperans, non difficile est deprehē
dere. Temperans enim est qui in hisce uolupta-
tibus, ac doloribus mediocriter sese habet. nam
omnino non gaudet quibus gaudere non opor-
tet: ut quibus intemperans maxime delectatur,
uerum potius moleste fert. & si gaudendum
est, non uehementer illis delectatur, nec am-
plius quàm par est atꝗ honestum. quæ si absint
neꝗ dolet neꝗ ea cupit, nisi semper moderatè,
atꝗ mediocriter: non magis quàm oportet, nec
quando non oportet, nec omnino ulla res talis
ipsum delectat secus quàm oportet. & delecta-
bilia quæ ad bonā ualitudinem, & bonam cor-

poris habitudinem conducũt,appetit quidẽ sed moderatè,atque ut oportet.& res cæteras delectabiles quę bonis corporis habitibus non aduersantur,impedimentoq; non ueniunt,nec honestatem offendunt,nec facultatũ nostrarũ terminos excedunt.nam qui in ijs se habet magis quàm dignum est,nimium uoluptatẽ amplecti uidetur.neq; talis temperans est,sed ut dictum est,& ut ipsa ratio dictat.

De temperantię extremis.

CAPVT XII.

66 *Nostra autem sponte, magis intemperantia quàm timiditas comparantur.Hæc enim ob uoluptatem timiditas fit ob dolorem.quorum alterum expetimus,alterum fugimus.& dolor quidem distrahit,atque corrũpit naturam eius qui habet ipsum:uoluptas aũt nil tale facit,magis igitur intẽperantia,nostra sponte, quàm timiditas cõparatur.*
67 *Quapropter & reprehensione magis est digna.Nam ad res afficientes uoluptate,facilius est assuescere.sũt enim cõplures tales in uita. & assuefactio fit sine periculo.in rebus aũt formidolosis, contrà. Videbitur etiam timiditas non perinde atque singula,sponte agendi principio subijci.Hæc enim non affert dolorẽ.sed illa adeò dolore distrahunt,ut & arma proijcere, & cætera contra decus agere cõpellant.quapropter & uiolenta esse uidentur. At intẽperantia fit cõtrà.singula nãque sponte agẽdi principio magis subijciũtur:quippècum intemperãs ea percupiat atque affectet.totũ aũt minus,nemo enim cupit intẽperans esse.*
68 *Nomẽ aũt intemperantiæ,& ad puerilia delicta ferre solemus. habẽt enim simi*

litudinem quãdam. Vtrum autem ab utro dicatur, nihil ad præsentem refert sermonem. cõstat tamen à priore posterius dici. atque non absurdè uidetur esse translatum. Est enim castigandum & temperandũ id omne, quod turpia concupiscit, & incrementum suscipit magnum, atq; luxuriat. talis autem est ipsa cupiditas maxime, atque puer. nam & pueri cupiditate uiuunt. & in hisipsis maxime uiget appetitio rerum earum, quæ uoluptate afficiunt. si igitur non obtemperet, neque subijci patiatur, nimium efferetur. est enim uoluptatum appetitio insatiabilis, & operatio cupiditatis omni ex parte ipsi amenti id quod est sibi affine exauget. quòd si magnæ sint uehementesq; cupiditates, rationem quoque extrudunt, atque eijciunt. Quam ob rem mediocres sint ipsæ & paucæ, & rationi non aduersentur oportet. Atque id quod est tale, obediens, & temperatum, castigatumq́; uocamus. Vt uiuere autẽ puerum sub pedagogi præceptis oportet: sic & cupiendi uis cupere debet, perinde atque ratio iubet. Idcirco temperati uim cupiendi, concordem esse cum ratione oportet. nam utriusque propositum est honestas. Atque uir temperãs ea cupit quæ cupere oportet, & ut oportet, & quando oportet. hoc autem pacto, & ipsa ratio dictat. hæc igitur sunt de tẽperantia dicta. 69

DVODECIMI CAPITIS NOTÆ.

Pædagogus puerorum institutor, quòd pueros agat, ducatq; ita dictus. Et intemperantiã à puerilibus delictis traxisse nomen planè uolunt, qui Cupidinem semper puerum esse fingunt. quod quidem (cum in cæteris de dijs prophanè scripserit Marullus) quodam epigram- παιδαγωγός.

mate cum eleganti tum uerò hunc in modum
Marullus. non inſcite reliquit.

Quis puer hic? Veneris. Plenæ quæ cauſa pharetræ?
Non bene prouiſis certa quòd arma mouet.
Cur ſine ueſte deus? molis puer odit opertum.
Vnde puer? pueros quòd facit ipſe ſenes.
Qui pennas humeris dedit? inconſtantia. quare
Nulla deo frons eſt? ſigna inimica fugit.
Quæ ſors eripuit lucem? immoderata libido.
Cur macies? uigilus cura, dolorq́; facit.
Quis ſecum præit? ebrietas, ſopor, otia, luxus.
Qui comites? rixæ, bella, odia opprobrium.
Qui cœlo dignati? homines. quæ cauſa coëgit?
Mitior autore credita culpa deo.
Heu curuum genus & ueri corda inſcia. quo ius
Fasq́;? ſcelus miſeri ſi ſcelere abluimus.

DVODECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Duodecimum cap. tribus concluſionibus, &
66 uno corollario partitum eſt. Prima cõcluſio. Intemperantia magis quam timiditas uoluntarium uitium eſt. Primo, Quia intemperantia eſt ob uoluptatem quam expetimus, & timiditas ob dolorẽ quem refugimus. Secundo, Dolor retrahit, & naturam corrumpit habentis: & uoluptas nihil tale facit, uerum contrà allicit, neque corrumpit. magis igitur uoluntaria intẽ
67 perantia eſt quam ipſa timiditas. Secunda cõcluſio. Intemperantia uitium reprehenſione dignius eſt ipſa timiditate. Primo, Nam uitium quo magis uoluntariũ, eo magis uituperatione dignum eſt. intemperantia autem magis timidi

tate uoluntaria est. Secundo, Facilius est in-
temperantiam quàm timiditatem uitare. nam
facilius est se assuefacere ad opposita eorũ quæ
intemperantiam faciunt. occurrunt enim hæc
in uita frequentia, & sine periculo: terrores au-
tem qui timiditatem aggignunt, raro occurrũt,
& non sine periculo. Tertio, Et si timiditas
uoluntaria sit, non tamen perinde ac intempe-
rantia. nam in intemperantia, singula dolorem
non afferunt quæ agendi principium disturbẽt:
timiditatis autem singula dolorẽ afferunt, agen
tisq; uoluntatẽ disturbãt, adeoq; dolore distra-
hunt, ut arma proijcere, & cætera contra decus
patrare compellant. unde euenit ut timiditas
potius uiolenta esse uideatur, & intemperan-
tia uoluntaria: utpotè cuius intemperatorum
uoluntati singula intemperantiam efficientia
magis obsequantur, & qui ea percupiat & af-
fectet, etsi totum minus affectet. nam nemo
intemperans esse cupit. est itaque manifestum
intemperantiam ipsa timiditate esse reprehen-
sibiliorem. Tertia conclusio. Intemperan- 68
tia uitium puerile, puerumq; uitijs simile est.
Nam intemperantiæ nomen ad puerilia deli-
cta transferimus: propter intemperatorum,
puerorumq; similitudinem. at uerò utrum ab
utro, an intemperatus à puero, an ab intempe-
rante puer, intemperati nomen primum con-
traxerit, nihil hic refert. uerumtamen hoc in
loco ab intemperante puerilia delicta intem-
perantiæ dicuntur. nec absurdè quidem hoc pa-
cto nomen translatum esse uidetur. nam casti-
gandum, temperandumq; omne id est quod tur
pia concupiscit & incrementum mali susci-
pit, atque luxuriat. talis autem maximè intem-
perantia, atque puer. nam pueri secundum con
cupiscentiam uiuunt, plurimaq; illis innata

adeſt uoluptatum cupido. ſi itaque puer moderanti non obtemperet, ſi ſibi dominari non patiatur: longius ſerpet, abibitq; uoluptatũ licentia. nam uoluptatum inſatiabilis eſt appetitus. & undique uoluptatibus furenti, uoluptatũ ſurgunt appetitus, & ſuæ concupiſcentiæ executio innatam auget cupiditatem. quòd ſi hæ perturbationes magnæ ſint & uehementes, mentẽ extrudunt, & prorſus à recta ratione dimouent.

69 Corollarium. Quapropter ut concupiſcentię mediocres ſint oportet, perpaucæ, atque rationi non obuerſantes. Nam talem, moderatamq; concupiſcentiam, quid bene obſequens, temperatum, caſtigatumq; uocamus. ut enim puerum ſecundum pædagogi præcepta uiuere oportet: ita quoque cupiditas parere debet, obedireq; rationi. idq; ſolum cupiendum eſt, quod recta ratio iubet. Quò ſit iterum, ut uiri temperati concupiſcentia, rationi diſcordare non debeat, ſed conformem, concordemq; ſe præſtare. Nam utriuſque propoſitum debet eſſe honeſtas. tẽperatus enim ea cupit quæ oportet, ut oportet, quãdo oportet, & oĩno quẽadmodum recta ratio dictat, atq; iubet. Sed de temperantia abũde dictum ſit.

Tertij Ethicorum Ariſtotelis, FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER IIII.

De Liberalitate, & eius extremis.

CAPVT I.

DEINCEPS AVTEM DE LI- 1
beralitate dicamus. uidetur autem medio
critas circa pecunias esse. Non enim belli
cis in rebus ipse uir liberalis: nec in qui-
bus laudatur uir temperans, nec etiam in
iudicijs, sed in dandis capiendisue, & magis in dandis pe
cunijs laudatur. atq; pecunias ea dicimus uniuersa, quo-
rum æstimatio mensuratur nummo. Est autē & circa 2
pecunias exuperatio quidem prodigalitas, defectio autē
illiberalitas. & illiberalitatem quidem ac auariciam ijs
semper accommodamus, qui magis quàm oportet pecu-
nijs student. Prodigalitatem autem nectentes nonnun- 3
quàm afferimus. Nam eos homines qui sunt incontinētes,
& ob intemperantiam pecuinas profligant, prodigos uo
citamus. quapropter & flagitiosissimi tales homines esse
uidentur. multa nanq; uitia simul habent. At non pro- 4
priè tali nomine nuncupantur. est enim prodigus qui ma
lum unum aliquod habet: corrumpere inquam patrimo
nium. prodigus enim est qui ob seipsum perditur. uide-
tur aūt & patrimonij dissipatio, interitus quidam ipsius
esse: propterea quòd patrimonio ac facultatibus uiuitur.

5 *Hoc igitur modo prodigalitatem accipimus. Rebus autem ijs quarum est aliquis usus, & bene uti & male etiam possumus. At diuitiæ res sunt tales. is autem optime re quauis utitur, qui eam uirtutem habet, quæ ad rē illam accōmodatur. & diuitijs igitur optime is utetur, qui uirtutem eam habet, quæ ad pecunias attinet. hic au*
6 *tem est ipse uir liberalis. Atqui sumptus quidem, datioq; pecuniarū, usus earum: acceptio uerò cōseruatioq; possessio potius esse uidetur. quocirca uiri liberalis est potius dare quibus oportet, quàm capere unde oportet, & non capere unde non oportet. Est enim ipsius uirtutis, beneficia potius conferre, quàm suscipere: & honesta potius agere, quàm non agere turpia. non est autem obscurum, cum das quidem, sequi ut beneficia conferas, honestaq; agas. cum capis uerò, ut suscipias, aut non turpia agas. Gratia præterea sequitur eum qui dat, non eum qui capit. Et laus etiam magis. Facilius est etiā non accipere, quàm dare. homines enim multo minus erogant sua, quàm non accipiunt aliena. Ij quoque qui dant, liberales dicuntur. sed qui non accipiunt, non ob liberalitatem, sed ob iustitiam potius laudantur. qui uerò*
7 *capiunt, non laudantur ualde. Liberales insuper homines, maxime omnium ferè studiosorum amantur, prosunt enim. at id consistit in dando. Omnes autem actus uirtutum, honesti sunt, & honestatis caussa fiunt. Et li-*
8 *beralis igitur honestatis caussa dabit. Et rectè. dabit enim quibus oportet, & quot oportet, & cum oportet: cæteraq; omnia obseruabit, quæ dandi actum rectum se-*
9 *quuntur. Et etiam cum uoluptate, uel sine ullo dolore.*

*Id enim quod per uirtutē efficitur, afficit uoluptate, aut fit cum indolentia sanè, minime uerò affert dolorem. At is qui dat quibus non oportet, aut non honestatis gratia, sed ob aliquā aliam caussam, non liberalis, sed alius quidam dicetur. Et itidem is qui dando dolet, honestis enim actibus talis pecunias anteponet. quod quidem non est liberalis. At uerò neque capiet unde non oportet. Ta- 10
lis enim acceptio non est eius qui pecunias non magnificit. nec etiam ad postulandū propensus erit. facile nāque suscipere beneficia, non est hominis beneficia conferētis.*

*Verum unde oportet accipiet: ex proprijs inquam re- 11
bus. non quia idipsum honestum sit, sed quòd necessariū ut donare poßit. At neque suas negliget: quippè cum 12
per illas quibusdam affectet opem afferre. neq; quibussuis dabit: ut quibus oportet, & quando, & ubi est honestum largiri poßit. Attinet etiam nimirum ad hominē 13
liberalē, ut in dando adeò exuperet, ut sibijpsi pauciora relinquat. Est enim liberalis non ad seipsum respicere.*

*At enim pro facultatibus ipsa liberalitas dicitur. libe- 14
ralis enim actio non in multitudine rerū quæ dantur, sed in habitu dantis consistit. hic autem pro facultatibus erogat. nihil igitur prohibet, eū magis esse liberalē qui pauciora largitur, si modo minores ei sint facultates. Ma- 15
gis autē ij liberales esse uidētur, qui non compararūt sibi facultates, sed ab alijs acceperunt. Nec enim experti sunt indigentiā, & opera omnes sua amant, ut parentes, atque poëtæ. At uerò facile non est liberalē, diuitē es- 16
se. Quippè cum non sit ad capiendū & cōseruandū, sed ad erogādū procliuis: neq; magni per se faciat ipsas pecunias, sed caussa dādi. Quapropter & accusatur fortuna,*

quòd homines ij q maxime sunt digni, minime sunt locupletes. Accidit autem idipsum non sine ratione. fieri enim non potest ut is pecunias habeat, qui non adhibet diligẽtiam ut habeat ipsas. quemadmodum & cæteris in rebus fieri solet. attamen non dabit quibus non oportet, neque quando non oportet: & de cæteris talibus simili modo. nõ enim ageret liberalitatis ipsius lege. & cõsumptis ad hæc ipsa fortunis: ad ea quæ oportet, & cũ oportet sumptus facere, dareq; non posset. Etenim is est (ut paulo anteà diximus) liberalis qui pro facultatibus erogat, & in qui-
17 *bus oportet. Qui uerò exuperat, prodigus est. Quocirca tyrannos prodigos non dicimus. non enim facile uidetur esse: dando, ac erogando tantam rerum quas habẽt*
18 *copiam exuperare. Cum igitur liberalitas mediocritas sit circa dandas, capiendasq; pecunias, liberalis dabit in quibus oportet, & quod oportet, tam in paruis quàm etiam in magnis, atque cum uoluptate. & accipiet unde oportet, & quod oportet. nam cum uirtus circa utrunq; sit mediocritas, utrũque faciet ut oportet. sequitur enim dationem bonam, talis acceptio. ea uerò quæ non est talis, contraria est. Eæ igitur quæ sequuntur, fiunt in eodem*
19 *simul. contrariæ uerò non fiunt. Quòd si præter id quod oportet & bene sese habet, contigerit ipsum pecunias erogare, dolebit sanè, moderate tamen, & ut oportet. ad uirtutem enim pertinet, ut pro quibus oportet, &*
20 *ut oportet uoluptas fiat, ac dolor. Est etiam in rebus pecuniarijs lenis socius ipse uir liberalis. Potest enim iniuriam pati: quandoquidem pecunias non multifacit. magisq; moleste fert, si quid cum oporteret non erogauerit,*

quàm

quàm dolet si quid cum nō oporteret, erogauerit. Simoni-
disq; sententiam non probat. Prodigus autem & in his-
ipsis delinquit. nec enim lætatur nec dolet pro qbus opor-
tet, & ut oportet. atq; hoc magis patebit per ea quæ de-
inceps dicemus. Diximus autem exuperationem qui- 21
dem esse prodigalitatem. defectum autem illiberalitatem,
& in his duobus, in datione atque acceptione: &
sumptuum enim in datōe ponimus. prodigaalitas igitur
in dando quidem, & non in capiendo exuperat, in capien-
do autem deficit. at illiberalitas, ac auaricia, deficit qui-
dem in dando, exuperat autem in capiendo, in paruis ta-
men. Prodigalitatis igitur illa duo non nimium simul 22
persistunt. Non est enim facile, nulla ex parte capientem,
cunctis largiri. cito nanque deficiunt patrimonia priua-
torum hominum erogātium, qui quidem &. prodigi esse
uidentur. Atq; talis non paulo melior uidebitur esse il- 23
liberali. Et ab ætate enim & ab egestate facilè curari, &
ad mediocritatem accedere potest. Nam habet ea quæ
sunt hominis liberalis. dat enim & nō accipit: quanquàm
neutrum facit ut oportet, ac recte. quòd si ad hoc assue-
scat, uel aliquo alio modo mutetur, euadit utiq; liberalis.
Etenim dabit qbus oportet, & capiet unde oportet. Qua-
propter & uidetur non esse moribus prauus. nō est enim
improbi, nec ingenerosi tam in dando quàm in non capiē-
do exuperare: stolidi tamen. qui uerò hoc modo est prodi-
gus, multo melior uidetur esse illiberali atque auaro.
Cum ob ea quæ dicta sunt, tum etiam quia prodigus
quidem compluribus potest. illiberalis autem nemini, ne
sibi quidem ipsi. Sed pleriq; prodigorum (ut dictum est)

*& accipiunt unde non oportet,& sunt hoc ipso illibera
les, ad capienduum autem proni fiunt,quia cupiunt qui
dem erogare.hoc autem facile nequeunt facere,cum cito
facultates ipsis deficiunt.itaq; ex alienis dare cogũtur,&
simul quia nulla est eis honestatis cura:sine ullo discrimi
ne,& undiq; capiunt.dare nanque percupiuut. quonam
autem modo aut unde,nullum est apud ipsos discrimen.*

*Quapropter nec dationes ipsorum sunt liberales.nõ
enim sunt honestæ : nec honestatis gratia, nec ut oportet
efficiuntur. Sed interdum quos oportet esse pauperes,
eos diuites faciunt. & ijs quidem qui moderati sunt mori
bus,nihil dãt.adulatoribus autem multa, aut quampiam
aliam afferentibus uoluptatem. Quam ob rem & ple
riq; ipsorum intemperantes sunt.nam cum facile erogent
proni sunt & ad sumptus in flagitijs faciendos. atque
quia non ad honestatem uiuunt, ad uolutates declinant.*

24 *Prodigus igitur si nullam prorsus habeat emendatio
nem,ad hæc transgreditur.cura uerò diligẽtiaq; adhibi-
ta:ad medium & id quod oportet tandẽ deuenerit. At*
25 *illiberalitas ac auaritia, incurabilis est. Etenim & sene-
ctus, & imbecillitas omnis auaros uidetur efficere.*

*Estq; hominibus insita magis quàm prodigalitas. ple-
riq; nanque cupidi sunt magis pecuniarum,quàm ad dan
dum procliues Extenditur præterea longe, & plures
species subit.complures enim esse uidentur illiberalitatis
ac auaritiæ modi.Nam cum in duobus hisce consistat, in
defectione inquam dandi, & exuperatione accipiendi:
non omnibus inest tota,sed interdum seiungitur. & qui-
dam in capiendo exuperant,quidam in dando deficiunt.*

Qui nanque talibus appellationibus nuncupātur parci, tenaces aridi:omnes in dando deficiunt, aliena uerò non appetunt,neque accipere uolunt. Quidam enim in dando deficiunt,propter modestiam quandam,turpiumq; rerum cautionem uidentur enim nonnulli,uel saltem aiunt ob rem sua conseruare:ne compellerentur aliquādo turpe aliquid agere.Ex his est & ipse cumini sector,& quiuis talis:qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquā, nomen habuit tale. Quidam uerò ob metum abstinent alienis.quippe cum non facile sit ipsos aliena,& non alios, res ipsorum accipere. itaque accipere ipsis, nec dare placet. Quidam autem in capiendo exuperāt: undiq; & quiduis capientes. Quales sunt ij qui operationes illiberales exercent,ut lenones,& omnes tales, & fœneratores, & qui dant parua pro magnis.hi nanq; omnes, unde non oportet & quantum non oportet accipiunt.commune autem ipsis omnibus esse uidetur turpis comparatio lucri. uniuersi nanque gratia lucri, & huiusce quidem praui probra sustinent.Eos enim qui grandia unde non oportet,& quæ non oportet accipiunt, ut tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes: non illiberales,sed perniciosos,sed impios,sed iniustos potius appellamus. 26 *Aleatores tamen & fures atque latrones,illiberales sunt.Turpi enim uersantur in lucro.omnia nanque caussa quæstus agunt,& sustinent probra.atque fures quidem capiendi gratia, maxima pericula subeūt. aleatores autē ab amicis quibus dare oportet lucrantur. utrique igitur unde nō oportet lucrari uolētes accipiēdi actus:illiberales sunt.* 27 *Merito aūt illiberalitas libera=*

litati contraria dicitur. Nam & maius est malum quàm prodigalitas: & homines magis hac ipsa peccant, quàm ea quam diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & uitijs ipsi contrarijs hæc dicta sufficiant.

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

Illiberalitas, auaricia. Res quibus utimur,
res solum utiles. solum autē dicimus, quæ simul
6 non sunt honestæ. Beneficia cōferre, bene age
9 re. Molestia, tristitia. Qui dat ut honestis pe
riculis se exponere non cogatur, timidus nomi-
natur. qui explendarũ cōcupiscentiarũ gratia,
14 intēperās, & hoc pacto in reliquis. Pro facul
tatibus, pro potentia, uiribusq; dantis, uidit enī
Dominus. dominus Iesus, cuius nomen est super omne no-
men, quandā uiduā pauperculā, mittentē æra mi
nuta duo in gazophilaciũ, & dixit: uerè dico uo
bis qa uidua hæc pauper, plus quàm oēs misit.
nā oēs hi ex abundanti sibi miserunt in mune-
ra dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnē ui-
18 ctum suũ quem habuit misit. Lucas. Ea quæ
Lucas. sequuntur dationem & acceptationem, bonum
& malum. Et cum ipsius habitus sit attende-
re nō solum dationem sed & simul acceptionē:
nam attēdit quod, & cui dat, hoc est qui recipit.
ideo si datio, liberalis ac bona est: & acceptio
pariter bona erit: & contrà si acceptio mala, &
datio quoq; mala. nam si datio bona esset, & ac
ceptio mala: contraria simul essent assereunturq;
simul de eodem, nam cũ datio bona esset, & ac-
ceptio bona esset. atqui posita esset simul mala.
& rursum cũ acceptio mala, igitur & datio ma-
la: simul autem posita esset bona. contraria igit̄
simul fierent, assererenturq; de eodem. hoc autē
impossibile. Quod si liberalis aliorũ acceptio-
nem curat esse bonam, tanto magis suam talem

eſſe curabit,accipietq́; undē oportebit, Libe= 19
alem interdum contingit quicquam erogare
quibus non oportet, aut amplius aut minus
quàm oportet per excuſabilē ignorantiā:quòd
circunſtantia particularis aliqua eum latebat,
quam ſcire neque poterat,neq́; tenebatur.quod
ſi poſteà reſciſcat,dolet:ſed moderate tamen &
ut oportet. Simonidis poëtę ſententia fuit:ma 20
gis eſſe dolendum ſi quid erogetur indignis,
quàm ſi non erogetur dignis. In paruis illibe= 21
raliter capiundis, potius notatur auarus, nam
quòd illis exiſtimet ſe obligatum ad parem gra
tiam referendam,capit.magna autem nō capit
q̄ reddere & gratiam recognoſcere,cogeretur,
Item qui magna cupiunt ut tyranni,non illibe=
rales ſed potius pernicioſi,impij,iniuſtiq́; dicun
tur.ut Dionyſius Syracuſanus:q ubi auro & ma
gnificis oblationibus templa deorum ſpoliaue
rat,in diuos ioculabat, cachinnosq́; mouebat.
Dicunt Terentium deſyderio comœditarum 25
quæ in flumen ceciderāt,ſe tam tædio uitæ affe=
ctum,in flumen præcipitaſſe.tantum ſuā deperi
bat poëmata.Tales qui cōnumeratas alias ma
licias habent neq́; proprie prodigi,neq́; ꝓprie
illiberales,ſed utriuſq́; non nihil habent. nam
dant ut prodigi,& accipiūt ut auari.nam ſi pro
digalitas & illiberalitas proprie capiantur:ut
in uiceſima prima concluſione,contraria atq́;
oppoſita ſunt. Inſanabile,incurabile,difficul
ter admodum ſanabile, difficulterq́; curabile.
Cyminon græci dicunt.latini cuminum,legu
mē eſt quod ſtomacho torminibus,morbis ocu
lorum,& comitiali morbo (autore Plinio) me=
detur. Lenones,qui ſpe quæſtus turpiter meri
toria exercent. Nebulones, id genus leuium
hominum,aliorū fex,& noſtri generis dedecus.
Fœneratores,qui dāt ad fœnus hoc eſt ad uſu=

ram,& quorum nummi numnos pariũt. Qui dãt parua pro magnis,quidam qui paruas merces exponũt uenales,& ab incautis duplum,triplum,quadruplum'ue recipiũt. Aleator,qui quęstus cã illiberalibus ludis ut iactibus aleæ operã pręstat. Fur,q res aufert alienas, Latro,qui tenebrarũ oportunitate nacta,aliorum bona diripit. De liberalitate hic prosequitur Aristoteles,quę circa pecuniæ dationem acceptionemq́ uirtus est fidissima dispensatrix.cuius officia sunt:uisitare infirmos,potare sitientes,cibare famelicos,redimere captiuos,operire nudos,colligere peregrinos,& sepelire mortuos.uirtus ad misericordiam nata,& nata misericordiam consequi,quam pauculis manifestemus exemplis.

Camillus. Galli. Camillus de liberalitate cõmendatur cui cum à Gallis oblatum esset aurum generosè refutauit inquiens ferro nõ auro patriam esse seruandã.itaque liberalitas patriam seruauit,quã illiberalitas auro corrupta perdere potuisset. est enim liberalitati fides,illiberalitati uerò comes perfidia.

Darius. Darius Xersis pater in periculis,dubijsq́ rebus cum pecunia opus esset, puinciarũ præsides,principesq́ accersiri iubebat,rogabatq́ grauia ne tributa irrogarentur, respondentibus uerò ea mediocriter se habere, dimidium ut exquæstoribus soluerẽt præcepit. pluris enim populorũ gratiam,quàm pecuniæ magnitudinem faciebat.nam liberalitas nullũ nisi gratũ pectus inhabitat.

Phocion. Phocion qui quinquies & quadragesies imperatoriam dignitatẽ legitur magna cũ laude inijsse,perpetuo pauper fuit,cum facile propter summas dignitates sibi à populo traditas diues esse potuisset.cui cum

Philippus. multæ pecuniæ à Philippo rege dono mitterentur,nequaquàm accipere uoluit.& hortãtibus oratoribus ut si ijs facile carere posset,filijs ta-

men acciperet: quibus difficile esset in tãta paupertate, paternam dignitatem tueri, respondit: si similes mihi eruut liberi, hic idem agellus q me ad hãc dignitatẽ euexit, illos educabit, sin dissimiles, nolo his opibus eorũ luxuriã alere. Et hic exemplo est, liberales facile ditescere non posse, & plus gaudere alijs sua dispẽsare quàm aliena recipere. Et ad liberalitatem paruas admodũ rerum copias credidit satis esse Satyricus, ita quoq; inquiens:

Mensura tamen quæ
Sufficiat census, si quis me consulat, edam:
Inquantum sitis atq; fames, & frigora poscunt,
Quantum Socratici ceperunt ante penates,
Nunquàm aliud natura, aliud sapiens tibi dicit.

Iuuenalis saty. 14.

Sed nunc
Nemo petit, modicis quæ mittebantur amicis
A Seneca. quæ Piso bonus, quæ Cotta solebat
Largiri nanq; & titulis & fascibus olim.
Maior habebatur donandi gloria. solum
Poscimus, ut cœnes ciuiliter. hoc fac, & esto,
Esto (ut nunc multi) diues tibi, pauper amicis.

Iuuenalis saty. 5.

Sed audite qui præceptis liberalitatis indigetis quàm sana uobis Stoici pręparant documenta, ut cum liberalitate liberi uiuatis, uos prius apologo equi & cerui præmonẽtes, subiungẽtesq;.

Sic qui pauperiem uirtus, potiore metallis
Libertate caret, dominum uehet improbus, atq;
Seruiet æternum qui paruo nesciet uti.

Horatius episto. 10.

Imperat aut seruit collecta pecunia cuiq;.
Tolle querelas.

Horatius epist. 12.

Pauper enim non est, cui rerum suppetit usus.
Si capiti bene, si lateri est, pedibusue tuis, nil
Horatius epist. 14. *Diuitiæ poterunt regales addere maius.*
Cœna breuis iuuat, & prope riuum somnus in herba.
Non istic oculo obliquo mea commoda quisquam
Limat, non odio obscuro, morsuq; uenenat.

Archesilaus. Archesilaus philosophus, suę liberalitatis, literarię posteritati pulchrũ reliquit exẽplũ, qui cũ Ctesibius. Ctesibius ęgrotaret, rerũq; inopia prędangustia retur, ipsum uisitãs, plenum nummis sacculum clam eius puluino subiecit. quo inuento, Archesilai (inquit) hic ludus est. liberalis enim admodũ erat Archesilaus uolebatq; gratiã latere. & dicere solebat, se malle liberalitatẽ quàm aureã argenteãq; supellectilẽ. & utinã nũc oẽs Arche Zeno. silai uoto uiuerẽt. Zeno Cittięus adeo liberalis in recognoscendis suorum præceptorum laboribus extitit, ut cũ centũ peterẽt, ducenta tribueSimonides. ret. Simonides poëta cæteris argumẽto esse põt, huius preclarę uirtutis officia, nunquàm digno frustrari posse pręmio. Nã cũ iter ageret, forte uidit mortuũ quẽdã ignotũ, humi iacẽtẽ, alitibus, ferisq; expositũ. eũ uerò quãprimũ inhumari diligenter curauit, uerũ cum nauẽ cõscensurus esset, uidit per quietẽ quẽ sepelierat, ipsum ammonẽtem ne id omnino faceret, alioqui naufragio periturũ. quod somniũ, cum socijs recitasset Simonides, irrisus est, solusq; in litore ipse mansit relictus. at eius socij cũ paululũ à terra secessissent, tẽpestate suborta, amissis armamentis, fractaq; naue, omnes periere. sic itaq; Simonides pro beneficio sepulturæ, uitæ bñficiũ recepit. Sed hęc uirtus aduersus duo sæuissima uitiorũ monstra pugnat, prodigalitatem scilicet, & auaritiã.

Belides. Prodigalitas, Apud poëtas per Belides, quę

terebratis urnis aquas hauriũt, designari uolũt prodigos: qui quærunt quidem, sed per luxum omnia prodige fundunt, & sanabilem morbum esse prodigalitatẽ, sacra de filio prodigo fidẽ facit historia. fidem facit & Themistocles & Fabius maximus. Themisto. Themistocles enim in iuuenta Fabius. adeò perditæ adolescentiæ fuit, ut eius mater laqueo sibi mortem consciuerit. Pater autem eius Neocles eum exhæredẽ fecit. at hac patris ignominia ita ad bene uiuendum emẽdatus est Themistocles, Neocles. ratus nõ sine summa industria, & laude huius infamiæ notam extingui posse, ut se totum hinc uirtuti dedicarit, & omni studio reipublicæ operam suam nauauerit, oibus obsequiosus, officiosus oibus: & officio suo statim adeò errata prioris ætatis emendauit, ut ei nullus anteferretur, & clarissimus uixit officijs. Identidẽ Fabius maximus in adolescẽtia corruptissimus uixit: cum autem ad ætatẽ peruenit, nihil ei defuit quod ad perfectum uirum pertineret. ergo O iuuenes si quis uestrum in prodigalitatẽ ceciderit, exemplum resurgendi discat. Virtus enim humana est, quæ ad sese ueniẽtes, blande in suos sinus receptat, alioqui poëtam audite. Horatius episto la.7.

Prodigus, & stultus donat quæ spernit, & odit.
Hæc seges ingratos tulit, & fert omnibus annis.
Vir bonus, & sapiens dignis se ait esse paratum,
Nec tamen ignorat, quid distent æra lupinis.

Auaritia. Hæc longe tristior pestis aduersus liberalitatẽ pugnat, quæ primum Arismaspos Gryphes. in Ponto uno oculo in media fronte deformes Arismaspi. cum Gryphibus aurum custodientibus armat, & continue bella agere cogit. Horum aũt monstrorum pulchrũ certamẽ auari, & eadem quoque pro causa se sentiant imitari, & Arismasporum Gryphiumq; se glorientur socios. uel quærãt

à poëtis quos ipſi efficiant auaros:reſpondebūt protinus peruigilem ſerpētem Heſperidum, uel ſi malint in Stygia palude Tantalum. ſi de eorū ſtatu interrogent ſatyricum, ſtatim ſuam audiant inſaniam.

Serpens heſperidum. Tantalus.

Iuuena. ſaty. 14.

Sed quo diuitias hæc per tormenta coactas?
Cum furor haud dubius, cum ſit manifeſta phreneſis,
Vt locuples moriaris, egenti uiuere fato.
Intereà pleno cum turget ſacculus ore:
Creſcit amor nummi, quantum ipſa pecunia creſcit.
Et minus hanc optat qui non habet.
Inde ferè ſcelerum cauſæ, nec plura uenena
Miſcuit, aut ferro craſſatur ſæpius ullum
Humanæ mentis uitium, quàm ſæua libido
Indomiti ſenſus. nam diues qui fieri uult,
Et cito uult fieri: ſed quæ reuerentia legum?
Quis metus, aut pudor eſt unquàm properantis auari?
Et maiore domus gemitu, maiore tumultu
Planguntur nummi quàm funera. nemo dolores
Fingit in occaſu.
Ploratur lachrymis amiſſa pecunia ueris.

Et non modo ploratur ſed plerunque curritur ad necem. O auari animaduertite: elegātem poëtam habetis Auſonium Gallum, ueſtrum fatum deſcribentem.

Auſonius.

Qui laqueum collo nectebat, repperit aurum,
Theſauriq; loco depoſuit laqueum.
At qui condiderat, poſtquàm non reppetit aurum
Aptauit collo, quem reperit laqueum.

Ita certe digna multa pereunt, quos auri ſacra fames continue ſtrangulat, & nihil ad tan-

am miseriam finiendam facere deesse putauit Ausonius, præter laqueum & nimirum fortè dicet aliquis: habent enim quem in sacris literis imitentur Iudam auarum, cuius fauces laquei constrinxerunt, & cuius media crepantis uiscera lapsa fluxerunt. dignum profectò auaris spectaculum. quibus enim adempti sunt uirtutis oculi, illi relicti sunt ad omnia turpia sensus. Et hoc monstrum principum uenatur capita, & nūc in esca, nūc in poculis toxica miscet. per deum immortalem O principes hanc sæuissimam beluā, hanc Pandoram omnium uitiorum parentē ab omibus regnis pellite. hæc enim uictoria uobis securam uitam relinquet. uitam restituetis pupillis, uitam orphanis, pauperibusq; uiduis. sed cauere summopere, ne suum uirus in penetralia pectorum uestrorum instillet, insanabile malū. & occurrat uobis frequenter cogitandus Crassus, magnus ille Crassus: qui auaratiæ uirus afflatus, Parthiæ sitiebat aurū. qui cum hosti succubuisset, recisum eius caput cerebro uacuato plumbo oppletum est, tantumq; auri qui caput Crassi obtulerat, à rege Parthorū recepit. Et cū Mithridates cognouisset Aquilium ducem contra se ob auaritiam bellum suscepisse: capto Aquilio aurum in os eius liquauit. Autor Plinius. Sed auari quibusdam argumentis, fucatisq; sententijs nituntur suum morbum defendere. Dicunt enim primo.

Pandora. Crassus. Mithrida. Aquilius. Plinius. Argumenta auarorum.

Lucri bonus est odor, ex re
Qualibet. illa tuo sententia semper in ore.

Iuuena. saty. 14.

Sed discant, cui satis est quod habet, satis illum constat habere.

Horatius.

Si tibi nulla sitim finiret copia lymphæ,
Narrares medicis, quòd quanto plura parasti

Tanto plura cupis.nulli'ne faterier audes?

Secundo dicunt.

Horatius satyra 1.libro.1. *Exemplo est nobis magni formica laboris*
Ore trahit quodcunque potest,atque addit aceruo.

Sed formicæ naturam quæ torpentes instruere debet,non autem auaros, non satis exploratam habent auari.

Quæ,simul inuersum constristat aquarius annum,
Non usquam prorepit:& illis utitur ante
Quæsitis patiens.cum te neque feruidus æstus
Dimoueat lucro,neque hyems,ignis,mare,ferrum.

Tertio dicunt.

At suaue est ex magno tollere aceruo.

Ouidius libro 11.metamor. Sed audi auriculate Myda
Copia nulla famem releuat,sitis arida guttur
Vrit,& inuiso merito torqueris ab auro.
Pingue sed ingenium mansit,nocituraq; ut ante
Rursus erunt domino stultæ præcordia mentis.

Horatius satyra 1.lib.1. *Nam qui tantuli eget quantum est opus:is neque limo*
Turbatam haurit aquam,neque uitam amittit in undis.

Quarto dicunt.

Nil satis est aiunt,quia tantum(quantum habeas)sis.

Sed audi medicum te incurabili morbo tentatum,destituentem.

Quid facias illi?iubeas miserum esse libenter
Quatenus id facit.ut quidam memoratur Athenis
Sordidus ac diues,populi contemnere uoces
Sic solitus:populus me sibilat,at mihi plaudo
Ipse domi,simul ac nummos contemplor in arca.

Audi insuper.

Tantalus à labris sitiens fugientia captat

Flumina. quid rides? mutato nomine de te
Fabula narratur.

Quinto sacrum uatem afferunt Hesiodum, ita eos (ut uolunt) ammonentem. Hesiodus.

Adde parum paruo, paruo superadde pusillum,
Fiet & hoc magnum: infelix pelletur egestas.

Sed O homines emedullati cerebri, uos Hesiodus uetat esse desides: non autem iubet esse auaros. quid Hesiodum non uidetis, uos adhortantem propter usum diuitias esse quærendas? sed nunc oculos uirtutis resumite, atque percipite Hesiodum.

Hymnos cane, tura ministra
Vt tibi dij faueant, immensaq; copia rerum
Hinc tibi nascatur: multis ut gentibus ipse
Subuenias.

Hæc Hesiodus & Horatius. Horatius.

Cur eget indignus quisquam te diuite, quare
Templa ruunt antiqua deûm? cur improbe: quare
Non aliquid patriæ tanto emetiris aceruo?

Sed satis infirma deprehensa iam sunt auarorum argumenta. & nunc grata deo largitas, uictrix exulta, mẽtibusq; humanis te uberius insere. Sed hæc satis pro ijs quos uerba possunt ad uirtutis amorẽ emolire, & qui melioribus sunt animis.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Primum caput sex & uiginti conclusionibus & una diffinitione partitũ est. Prima conclusio. Liberalitas est in dãdis accipiendisq; pecunijs mediocritas. Nam nõ laudat̃ liberalis in rebus bellicis. neque in ijs quibus laudatur tẽperans, nec in iudicijs; sed in solis dandis, capien-

disq́ pecunijs, quãuis magis in dandis, igit̃ in il
lis tum dandis tũ accipiẽdis liberalitas, medio
critas est, & pecunias hic uocamus omnia, quo
2 rum æstimatio mensuratur nũmo. Diffinitio.
Prodigalitas & illiberalitas, sunt circa pecu=
nias exuperatio atque defectus. ipsam enim illi
beralitatẽ atque auaritiã, semper is tribuimus,
3 qui magis quàm oportet pecunijs inhiant atq́
student. Secunda conclusio. Plerunque prodi
galitatẽ alijs uitijs connumeramus. Nã eos qui
incontinentes uiuunt, & qui per luxuriam pecu
nias, patrimoniaq́ profligant ac liguriunt, pro=
digos nuncupamus. & hac de causa fit, ut prodi
4 gi, hominum flagitiosissimi esse uideantur. nam
multa uitia simul habent. Tertia conclusio.
Qui ita uiuunt multa simul uitia tenentes, non
propriè prodigi nomine censentur. Nam prodi=
gus propriè is est, qui uitium unum aliquod ha=
bet, ut patrimonium consumere. est enim prodi
gus qui seipsum perdit. & uidet̃ ꝑfectò seipsum
perdere, qui suum patrimonium dissipat: unde
propriam uitam debet ducere. & hoc pacto pro
5 digalitatem propriè accipimus. Quarta con=
clusio. Vir liberalis omniũ optime bene utetur
diuitijs. Nam ijs rebus quibus utimur, cõtingit
& bene & male uti. diuitijs autem utimur. ijsdẽ
igitur contingit & bene & male uti. atqui is sin
gulis rebus optime utitur, qui uirtutem ad bene
illis rebus utendum accommodatam possidet.
igitur qui uirtutem possidet ad bene utendum
diuitijs, & illis quoque optime utetur. talis au=
tem est uir liberalis. igitur uir liberalis, omniũ
6 optime diuitijs utetur. Quinta conclusio. Vi=
ri liberalis potius officium est erogare quibus
oportet, quàm unde oportet accipere, ac nõ ac=
cipere, unde nõ oportet. Primo, quia uir libe=
ralis erogando, pecunijs utitur. accipiẽdo uerò

aut non accipiendo, non est enim pecuniarum usus, earum erogatio, datioq;. acceptio uerò potius earum conseruatio, atque possessio: & non accipere, neutrum est. ergo uiri liberalis potius officium est erogare quibus oportet, quàm unde oportet accipere, & unde non oportet nō accipere. Secundo, potius uirtutis est beneficia conferre, quàm suscipere: & potius agere honesta, quàm à turpibus abstinere. atqui cū das, beneficia confers, honestaq; patras. id enim sequi obscurum non est, & cum unde oportet accipis: beneficia suscipis, turpiaq; non agis. igitur uiri liberalis potius officium est erogare, quàm accipere. Tertio, gratia dantis est, non autem non accipientis. potius igitur est dare, quàm unde etiam non oportet non accipere. Quarto, dantem magis laudamus, quàm non accipientem.

Quinto, facilius item est non accipere, quàm dare. insitum enim fermè hominibus est minus sua erogare, quàm aliena non capere. igitur potius est dare, quàm non accipere. nam circa difficilius, potius uirtutis officium uersatur. Sexto, qui dant, liberales dicuntur, ob idipsumq; laudantur: qui autem non accipiunt, non ob liberalitatem laudantur, sed ob iustitiam potius. & qui accipiunt, non laudantur plurimum.

Septimo, liberales maxime omnium fermè studiosorum amantur. id enim ideò est quoniam prosunt in dando. igitur liberalis potius, digniusq; officium est, quibus oportet erogare, quàm unde oportet accipere, aut non accipere unde non oportet. Sexta conclusio. 7 Liberalis, honestatis gratia dat. Nā cuiuslibet uirtutis actus, honesti sunt, & honestatis gratia fiunt. liberalitas autem uirtus est cuius quidem actus est dare. liberalis igit, honestatis grā dat.

8 Septima concluſio. Liberalis rectè dat. nam
dat quibus oportet, & quot, & quãdo oportet,
cæteraq; omnia obſeruat, quę rectam dationem
9 ſequũtur. dat igitur rectè. Octaua concluſio.
Liberalis delectabiliter, aut ſaltem ſine mole-
ſtia dat. Nam quod per uirtutem fit, delectabile
eſt, uel ſine moleſtia, minime dolorem afferens.
liberalis autem datio, per uirtutem fit. is ẽm qui
dat quibus non oportet, aut non honeſtatis gra
tia, ſed alia quapiam de cauſſa, nõ liberalis ſed
alius quidam nominatur. ſimiliter & qui dan-
do dolet, nã is honeſtæ operationi pecunias an-
teponit. quod quidem minime ipſius eſt libera-
10 lis. Nona concluſio. Liberalis uir non ca-
piet unde non oportet. Nam huiuſmodi acce-
ptio eius non eſt, qui pecunias non magnipen-
dit. nõ autem magnipendit pecunias liberalis.
Secundo, huiuſmodi acceptio non eſt huius
qui ad petendum minime propenſus eſt atque
procliuis, talis autem liberalis. non eſt enim be
neficia conferentis ut facile ſibi aliorum benefi
11 cia procuret. Decima cõcluſio. Liberalis eſt
accipere unde oportet. Nam capit ex ꝓpriꝭs re-
bus quas poſſidet, non quidem quia id honeſtũ
12 ſit, ſed quòd neceſſariũ eſt, ut dare poſſit. Vn-
decima concluſio. Liberalis ſua non negligit.
Nam liberalis ea non negligit ex quibus opem
compluribus afferre cupit. nõ autem quibuſuis
dabit: ſed ſic dabit, ut & quibus oportebit, quã-
do, & ubi honeſtũ eſſe cognouerit, dare poſſit.
13 Duodecima concluſio. Liberalis eſt ut ſic in
dãdo excedat, ut ſibi pauciora relinquat. Nam
liberalis non ad ſeipſum reſpicit, ſed ad eos qui
14 bus erogare honeſtum eſt. Decimatertia con
cluſio. Nihil uetat eum liberaliorẽ eſſe, qui pau
ciora largitur. Nam ipſa liberalitas pro faculta
tibus dicitur, nõ enim in multitudine datorum,
ſed in

sed in dantis habitu liberalitas cõſiſtit.nihil er=
go uetabit ut liberalior ſit q pauciora dabit,ſi
minor adeſt ei dãdi potẽtia atq; facultas. De= 15
cimaquarta concluſio.Magis liberales eſſe ſo=
lent,qui nõ ſibi cõpararunt opes,ſed ab alĳs ac
ceperũt. Nam qui ab alĳs acceperunt,nũquàm
indigentiam ſunt experti,quapropter ad erogã=
dum exiſtunt procliuiores.qui autem ſibi con=
quiſierunt,minus liberales euadere ſolent.nam
magis amant omnes ſua opera,ut ſatis argumẽ 16
to ſunt genitores,atq; poëtę. Decimaquinta
conclnſio.Facile item non eſt,ut liberalis quiſ=
quam ditetur, Primo,nã quo modo facile di=
tetur,qui neq; capit,neq; conſeruat:quin cõtra
ad erogandum procliuis eſt.neq; magni facit p
ſe ipſas pecunias,ſed ut alĳs erogare poſſit.non
igitur facile quiſquam liberalis ditatur.Vnde
euenit ut accuſetur fortuna,q̃ ĳ hominum qui
maxime digni ſunt,minime diuitias habeant.

Secundo,nec id iterum ſine ratione euenit. nã
fieri non poteſt ut is diuitias cõgerat,qui ut eas
habeat curam nullam adhibet, quemadmodũ
& de cęteris rebus eſt.liberalis autem diuitĳs
abundare,parum admodum curat,& quàmuis
ita ſit,non ſua diſpenſat quibus non oportet,&
quando non oportet,& de cæteris cõſimilibus
hoc modo,nam ſic agendo,nequaquam libera=
litatis legem ſeruaret,ſed conſumptis ad ea ipſa
fortunæ bonis,tunc cum maxime erogare hone
ſtum eſſet,atq; oporteret non poſſet.uerum,ut
paulo antè dictum eſt,liberalis eſt qui pro uiri=
bus, facultatibusq; erogat,& in quibus opor=
tet. Decimaſexta concluſio.Tyranni haud fa 17
cile prodigi dicendi ſunt.Nã qui exuperat ſuaq;
exterminat,prodigus eſt.atqui tyranni non faci
le dando ac erogando tantam rerum copiã quã
poſſident exhauriũt,atq; exuperant. Decima

18 septima conclusio. Liberalis non modo dabit, erogabitq; in quibus oportet, & quod oportet, cum in paruis, tum etiã in magnis, & cum uoluptate: uerum & accipiet unde oportet & quod oportet. Nam liberalitas, mediocritas est circa dandas, accipiendasq; pecunias. cum itaq; hęc uirtus circa utrũq; sit mediocritas, faciet utrũq; ut oportet. liberalem enim dationem sequit̃ talis acceptio, & acceptio quæ talis nõ est, cõtraria est. at ea quæ sequuntur: simul in eodem sunt simul autem in eodem non fiunt contraria. igit̃ liberalis in omnibus & dabit quibus oportet, & quot oportet, & delectabiliter accipietq; cõ-
19 similiter unde oportet. Decimaoctaua cõclusio. Si præter id quod dignum est, liberalem cõtigerit pecunias erogasse, dolebit, moderatè tamen, atq; ut oportet. Nam uirtutis officium est, lætari, atq; dolere in quibus oportet & ut opor-
20 tet. Decima nona conclusio. Liberalis in rebus pecuniarijs se facilem prębstat, & admodum tractabilem. Nam pecunias non multifacit. idcirco iacturã in illis facile tolerabit: imò magis moleste fert, siquid cum oportuit non erogauerit, quàm doleat si quid erogauerit cum minus oportuerit. neq; Simonidis sententiam approbat. & prodigus eisdem delinquit: qui neq; lętatur, neq; dolet in quibus oportet, neq; ut oportet. & hoc amplius in sequentibus dilucebit.

21 Vicesima conclusio. Quamuis prodigalitas & auaritia utrũq;, superabundantia & defectus sit, in duobus his dando scilicet & accipiendo: illę tamen superabundantiæ & defectus opposito modo sumuntur. & sub datione, sumptus, expensasq; facere, comprehendimus. Quod autem opposito modo sumantur, patet. nam prodigalitas in dando, & non in capiendo superat: & capiendo, atque retinendo deficit. auaritia

uerò cōtra in dando deficit,& capiendo atq; retinendo superat.at in paruis capiendis tamen.

Vicesimaprima conclusio. Hæc duo dando excedere & capiendo deficere,haud multum in prodigo perseuerant.Nam non facile est nulla ex parte capientē,diu sua cunctis profundere,uerum perquàm cito deficiunt sic erogantium priuatorum patrimonia.qui autem idipsum agūt, sunt prodigi. 22

Vicesima secūda cōclusio. Prodigus longè minus deterior est auaro. Primo, nam prodigus & ab ætate,& egestate cito curari potest:& se ad mediocritatē reuocare.non autem auarus. Secundo,prodigus habet ea quæ sunt uiri liberalis. ut dat & non accipit,quanquàm neutrum facit ut oportet,atq; recte.uerūtamen si ad illa recte facienda se assuefacit,uel à suo mutetur modo,fiet utiq; liberalis,& dabit quibus oportet,& non capiet unde nō oportet.sic autem de auaro non est.quapropter non prauis moribus uidetur esse prodigus.nō enim improbi.atq; ingenerosi est in dando excedere & non capere:imprudentis tamen est,atq; stolidi.nō igitur mirum si uideatur prodigus longe minus deterior esse auaro. Tertio,cū ob prędicta minus malus sit prodigus:tum ob id rursus minus malus apparet auaro:quòd prodigus cō pluribus prodest,auarus autem nemini, ne sibijpsi quidem. Sed hęc de ijs prodigis intelligantur,qui simul illiberales nō sunt.nam sunt pleriq; prodigorum,ut qui alias coniunctas habent malitias (ut iam dictum est) qui accipiunt unde non oportet, & hoc ipso sunt illiberales.sunt autem tales ad capiendum procliues ob erogandi cupiditatem : quod quidem prompte facere nequeunt proprijs prorsus exhaustis rebus , & proinde aliena capere & ex alienis dare coguntur,simul undecunque 23

possunt sine ullo discrimine capiētes: quòd ipsis nulla honestatis ratio, nullus delectus est. dare em̄ cupiunt, sed quomodo uel unde, nullū apud eos discrimē, nullaq; differētia est. Quo fit ut dationes eorum minime sint liberales. nō em̄ sunt honestę, neq; honestatis gratia, nec ut oportet effectæ. uerū nonnunquā quos esse pauperes expedit, efficiunt diuites. & illis q moderatis sunt moribus elargiuntur nihil: assentatoribus autē, & qui aliam quampiam afferunt uoluptatem largiuntur abunde. Quapropter fit etiam ut talium quàmplurimi, dissoluti, intemperantesq; euadant. nam cum facile erogent, proni sunt in flagitijs sumptus facere. & quia ita uiuendo honestatem negligunt, ad uoluptates declināt, pręcipitesq; ruunt. sicq; perditi, intemperantēs euadunt.
24 Vicesimatertia conclusio. Prodigi emēdatio, magna diligentia prouocari debet. Nam si emendationis cura, diligētiaq; negligatur, in superiora mala recidit. at cura, diligentiaq; adhibita, ad medium & ad id quod oportet tandē perducitur. non igitur eius emendationis, diligens negligenda est cura.
25 Vicesimaquarta cōclusio. Auaritia morbus, maliciaq; insanabilis est. Primo, nam senectus, omnisq; imbecillitas, auaros facit, quę uitari nequeunt. Secundo, quòd utplurimum magis sit hominibus insita auaritię pronitas, quàm prodigalitatis. fiunt enim lōge plures pecuniarū cupidi, quàm ad dādum procliues. nihil mirū igitur si difficilius sanatur. Tertio longe extenditur auaritiæ morbus, multosq; modos habet, quibus irretit, ac illaqueat, & quos uitare admodum difficile est, & cum in duobus (ut summatim dicatur) consistat, ut in defectione dandi, & exuperatione capiendi, non tñ omnibus integra aduenit, sed interdum discinditur, nam sunt qui in capiendo

excedunt,& alij in dando deficiunt,& ij omnes quos uocamus parcos,tenaces.aridos,in dãdo deficiunt:sed neq; aliena cupiunt,neq; accipere uolunt,& eorũ quidam dando deficiunt,quandam modestię fingentes speciem,apparentiam & cautelę,abstinendi à rebus turpibus.nam uidentur quidam uel saltẽ aiunt ob id se sua custodire.ne cogantur aliquando turpe aliquid penuria,indigẽtiaq; committere.& de numero eorũ est ille qui cumini sector appellatur;& quiuis huiusmodi:qui ab exuperatione nihil dandi cuiquàm.nomen sibi retinet.alij ob metũ abstinẽt alienis.quòd facile non putant se aliena capere, & alios non capere sua:ideoq; nec accipere ab ipsis,neque illis quicquam daret placet.alij rursus sunt qui in capiendo exuperant,undique & quodcũque accipientes.quales sunt ij qui illiberalia exercent opera,ut lenone s,& id genus nebulonũ omnes,& fœneratores,& qui dant parua pro magnis.hi enim omnes accipiunt unde nõ oportet,& quantum nõ oportet.atq; hi oẽs in hoc conueniunt,quòd omnia turpi lucro cõparant,quòq; omnes gratia lucri & huiusce quidẽ parui probra sustinent,& infamiam.Nam illi q grandia unde non oportet capiunt,ceu tyranni hostiliter urbes inuadentes,easq; diripientes,& spoliantes templa,non illiberales,sed improbi, sed impij,sed iniusti potius dicuntur. Vicesimaquinta conclusio. 26
Aleatores,fures,& latrones illiberales sunt.nã hi omnes turpi in lucro uersantur,omnia enim gratia quæstus agunt, eiusq; gratia utriq;,aleatores quidem,ac fures latronesq; sustinent probra. nam aleatores ab amicis,quibus potius dare oporteret,lucrantũ. & fures ipsi,ac latrones,extrema pericula quæstus gratia subeũt.utriq; igitur unde nõ oportet lucrari uolentes,sordido,turpiq; in lucro occu-

pantur, & omnis talis actus illiberalis est. igitur huiusmodi aleatores, furesque, ac latrones
27 sunt illiberales. Vicesimasexta cōclusio. Nō ab re illiberalitas magis liberalitati contraria est, quàm ipsa prodigalitas. Nam maius malū est illiberalitas, quàm prodigalitas, & magis illiberalitate peccant homines, quàm prodigalitate. merito igitur illiberalitas liberalitati magis contraria ponenda est, quàm ipsa prodigalitas. Sed de liberalitate, & uitijs ipsi contrarijs, hactenus dictum sit abunde.

De magnificentia, & eius extremis.

CAPVT II.

Consequens autem esse uidetur & de magnificen-
28 *tia pertractare. Videtur enim & ipsa uirtus quædam circa pecunias esse, non tamen sese extendit ut liberalitas ad omnes pecuniarios actus, sed ad sumptus tantum.*
29 *Atque in his liberalitatem exuperat magnitudine. Nā ut ipsum nomen subsignificat, decens fit per ipsam in ma-*
30 *gnitudine sumptus. Magnitudo autem est ad aliquid. Non enim idem sumptus triremis, & spectaculorum præfectum decet. decēs igitur est & ad ipsum, & in quo, & circa quæ fit. Qui uerò paruis in rebus, aut mediocribus pro dignitate sumptus facit (qualis est ille qui dicit. Atq; ego sæpe dedi peregre uenientibus ultrò) non dicitur magnificus: sed is qui in magnis. Nam magnificus quidem li-*
31 *beralis est. at liberalis non cōtinuo magnificus est. Talis autem habitus defectio quidem, circa decorum pusillitas nūcupatur. exuperatio uerò sordiditas, & circa deco*

rum ruditas appellatur. & quot sunt tales, non circa
quæ oportet exuperantes magnitudine: sed in quibus
non oportet & quemadmodum non oportet, quærentes
sibi splendorem: de quibus posterius dicemus. Magni= 32
ficus autem scienti similis est. Nam decorum ipsum con=
templari potest, & magnos concinne facere sumptus.

Vt enim in principio diximus: habitus operatiõibus, 33
& ijs quorum est, definitur. Sumptus igitur magnifici,
magni sunt & decentes: talia autem & opera sunt. sic
enim magnus erit sumptus, & decẽs ad opus. Vt sumptu
quidem opus, opere uerò dignus sit sumptus, uel etiam
exuperet. Atqui magnificus, honestatis caussa tales fa= 34
ciet sumptus. hoc enim omnibus est commune uirtutibus.

Et etiam cum uoluptate, & sine parsimonia erogan= 35
do. exacta nanque ratio ad pusillitatem nimirum attinet.
Atq; potius quonam pacto pulcherrimum, maximeq; de=
cens fuerit ipsum opus considerabit, quàm quanti consti
terit: & quonam modo confectum, quàm per minimos
fuerit sumptus. Necesse est igitur ipsum magnificum 36
liberalem etiam esse. Et enim liberalis: sumptus faciet
quos oportet, & ut oportet. in his autem est magnum
ipsum magnifici, ut magnitudo circa hæc liberalitatis.

Et ab æquali sumptu magnificẽtius faciet opus. Non 37
enim eadem est uirtus rei quæ possidetur & operis. et=
enim illa quidem est ea quæ quàmplurimo pretio digna
est, & pretiosissima, ut aurum. opus autem quod magnũ
est atq; pulchrum. talis enim operis aspectus est admira=
bilis. atquod est magnificum, est admirabile: atq; uirtus
operis est magnificentia in magnitudine. Sunt autem 38

impensæ quas diximus, ipsa honorabilia, ut ea quæ deo=
rum, heroumq; caussa fiunt. dedicationes inquam, & ex
tructiones, ac sacrificia, & circa omne diuinum. Et ea
quæ ad rempublicam liberaliter fiunt: ut si aliquo in lo=
co ludos splendidè facere oportere putant, aut præfectu=
ras subire nauium, aut etiam epulum publicum exhibe=
re. atq; in uniuersis (ut diximus) & ad agentem habetur
respectus quisnam sit: & quas habeat facultates. digna
enim his esse oportet, & nō solum opus, uerum & ipsum
39 facientem decere. Quocirca pauper non erit magnifi
cus: quippè cum ei non sint ea è quibus multos decorè fa=
ciat sumptus. Qui uerò aggreditur fatuus est, nam præ=
ter dignitatem facit & id quod oportet. id uerò quod re=
40 ctè sese habet à uirtute emergit. Decent autem & eos
quibus talia antecedunt aut per seipsos, aut per maiores,
aut per eos ad quos ipsi se referūt, propinquitatis aliqua
ratione: & nobiles etiam, & gloriosos, & quotquot sunt
huiuscemodi. Hæc enim uniuersa amplitudinem habent
& dignitatem. maxime igitur talis est ipse magnificus, &
in talibus impensis uersatur ipsa magnificentia, quemad
modum diximus: & maximæ enim, & honorabilißimæ
41 sunt. Priuatarum autem eæ pertinent ad magnificum
quæ semel fiunt: ut nuptiæ, & si quid aliud tale. Et si cir=
ca aliqd tota ciuitas, aut qui sunt in dignitatibus studeāt:
& circa hospitum susceptiones, & mißiones, & mune=
ra. non enim ad seipsum, sed ad publica sumptus facere
magnificus solet. ipsa autem munera simile quid habent
42 ijs quæ dijs dedicantur. Ad magnificum etiam perti=
net & domum à se extructam (ut diuitias) decenter habe

re. Est enim quoddam & haec ornamentū. & item in ijs magis operibus sumptus facere, quae diuturno tempore persistere possunt. haec enim sunt maxime pulchra. At= 43
que in singulis decorum ipsum seruare. Nō enim eadem dijs, & hominibus, & ad templum, atque sepulchrū ac=commodantur. est autem unusquisque sumptus magnifi=ci suo in genere magnus. & magnificentißimus quidē is est, qui est magnus in magno. hic autem is qui est in his magnus. Et differt magnum quod est in opere, à magno quod est in sumptu. pila nanque pulcherrima, aut pul=cherrimus urceus, puerilis quidem muneris magnificen=tiam habet: pretium autē eius pusillum est, atque illibe=rale. Quapropter magnifici est quocunque in genere fa=ciat, magnifice facere. tale nanque neque facile superari potest, & sese habet ut sumptus dignitas postulat. talis est igitur ipse magnificus. Is autem qui exuperat at= 44
que sordidus, sumptus faciendo ultra id quod oportet, exuperat ut dictum est. Nam paruis in rebus multa con=sumit, & splendorē inconcinne captat. nunc ijs qui pecu nias conferunt ad conuiuia sibi paranda nuptiali appa=ratu epulum praebens, nunc subministrans comoedis, ex=hibens in eorum transitu purpuram. ut facere Megaren=ses consueuerunt: & omnia talia non honestatis, sed osten tationis diuitiarum causa facit, & ut admiratione pro=pter haec (utputat) afficiatur. Atque ubi quidem multos facere sumptus oportet, paruos facit. ubi uerò opus est paruis, magnos. Pusillus aūt in decoro circa uniuersa de ficit. & maximis factis sumptibus in paruo perdit deco=rū, & quicquid facit, tarde, differendoq; facit. Conside=

ratq; quonā pacto quàm minimos faciat sumptus, & etiā queritur: cunctaq; maiora quàm oportet se facere putat. Sunt igitur hi duo habitus uitia quidem. non tamen afferunt probra: propterea quòd neq; detrimento sunt alijs, neque nimium sunt deformes.

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

Triremis, nauis tris ordines remorū habens.
30 Præfectus, cui totum moderationis publicū
33 onus commissum est, totaq; autoritas. Quòd sumptus ipse opere dignus esse debeat, uel etiā opus sumptum superare, in magnifica regiæ solis descriptione, notauit Ouidius.

Ouidius libro II. metamor.

Regia solis erat sublimibus alta columnis,
Clara micante auro, flammasq; imitante pyropo,
Cuius ebur nitidum fastigia summa tegebat,
Argenti bifores radiabant lumine ualuæ.
Materiam superabat opus.

41 Semel, admodū raro: ut cū nuptiæ celebrant, aut aliqd simile. ut cū quis nouā dignitatē inijt, aut in aliqua literaria ꝓfessione comes asciscit,
43 & talia huiusmodi. Magnificus is in magno magnus est, q in opere magno magnos sumptus facit, singulis ijs qbus accōmodant in magnitudine respōdētibus. Pila, sphęrula lusoria. Vr
44 ceus, uas quo aqua in urnā fundit. Histrio, mimus qui aliorū dicta, facta'ue sine reuerētia imitatur, ac fingit. Comœdus, qui comœdias in scena repræsentat. Megara urbs, media inter Peloponnesum, Atticā, & Bœotiam sita: à qua dicti sunt Megarenses. Hic de magnificentia prosequitur Aristoteles, quæ circa sumptuū magnitudines mediocritatē seruat: ad duo potissimum se extendens, ad dei cultum, & ad rempublicam, ad dei quidem cultum magnifica sacris

ficia, magnificas sanctorũ ædes (quę toto uisuntur in orbe) hæc pręparat uirtus. ad rem uerò publicã magnifica offeruntur munera, magnifica celebrantur conuiuia, magnifici ludi, magnificæ urbes, magnifica ad reipublicæ moderamen erigũtur palatia, & magnificæ ad locorũm tuitionem extructæ reperiunt arces. hinc illud magnificum Sidoniæ Didonis ad Aeneã conuiuiũ inducit Virgilius. Dido. Aeneas.

Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo Virgilius. 1. Aeneidos.
Cura pœnum struere, & flammis adolere penates.
Centum aliæ, totidemq; pares ætate ministri
Qui dapibus mensas onerant, & pocula ponunt.
Necnon & Tyrij per limina læta frequentes
Conuenere, thoris iussi discumbere pictis.
Mirantur dona Aeneæ mirantur Iulum,
Flagrantisq; dei uultus, simulataq; uerba:
Palamq; & picto croceum uelamen achanto.

Sed si uerum magnificum desideratis, sacræ literæ uobis dabunt, Salomonem scilicet magnificum dei templum extruentem: ubi in dies oneribus portandis septuaginta milia uirorum occupata desudabant, & octoginta milia latomorum operi insistebant. in quo peracto nõ solum solẽnem hecatombẽ sed & ouium & boum innumeram multitudinẽ deo uictimas obtulit. ubi clamat ad deũ: si eñ cœli cœlorum te capere nõ possunt, quãto magis domus hæc quã ędificaui tibi. bene enim maximis uirtutibus utitur, qui ad maxima & natura dignissima totam intentionem suam cõuertit. nihil enim in hoc sensibili mundo præter animum & uirtutes magnum esse putetis. hæc enim uirtus summopere claros, principesq; decet: sed qui sapientum Salomon.

Alexander. sint similes: quod exemplo Alexander Macedo prodidit. Cũ enim Dimocrates architectus peritissimus illi polliceret in magnificẽtiæ suæ argumẽtum, montẽ Athon in uirilẽ statuã se formaturum: cuius leua, urbis amplissima mœnia sustẽtaret. Dextera uerò paterã teneret, quæ montis flumina receptaret, profunderetq́ in mare. magnificũ profecto & immortali memoria Alexandri opus dignũ. quæsiuit tũ Alexander, essent'ne agri qui re frumẽtaria ciuitatẽ alerent. Dimocrates. cum respondisset Dimocrates subuectionibus marinis opus esse: subiũxit Alexãder, iudicium suũ de ciuitate faciũda nõ esse probandũ. Itaq; exẽplo est Alexãder, magnificũ opus nõ esse nisi à sapiẽte uiro tentandũ. Huic preclarissimæ uirtuti duo uitia, sordiditas, & pusillitas opponũtur. Sordiditas. Cui non auditũ est sordidum Plinius libro. 9. cap. 35. Cleopatra. Cleopatræ Aegypti reginæ obsoniũ? quæ Antonio magnificentiã suã astruere uolens dixit se una cœna cẽties sestertiũ absumpturã. quod cu- Antonius. piebat cognoscere Antonius. nam id fieri posse non arbitrabatur, & proinde id negabat: illa uerò confirmabat, & sponsiones factæ sunt, dele- Plancus. ctusq́ L. Plancus sponsionis iudex. postero autem die iudiciũ expectabat, magnificaq́ cœna. Sed Cleopatra quotidianã Antonio apposuit irridenti, cõputationẽq́ postulanti. at illa taxationẽ confirmãs se solã ea in cœna centies sestertium cœnaturã dixit. duo fuere maximi uniones per omne æuũ. utrũque possedit Cleopatra per manus oriẽtis regum sibi traditos. itaque inferri secundã mensam iussit. & ex præcepto, ministri unũ tantũ uas ante eam posuere aceti: cuius asperitas, uisq́, in tabem margaritas resoluit, gerebatq́ tum auribus maxime singulare illud & uere unicũ naturæ opus. itaque spectante Antonio quidnã esset actura, detractum alterũ mersit

in aceto, ac liquefactũ absorbuit. iniecitq; alte-ri manum L. Plancus iudex sponsionis eius (eũ quoque paranti simili modo absumere) uictum Antonium pronũtiauit, homine quidem irato. Plinius autor. Id sordidum est Cleopatræ conuiuium, quo uno morsu unius regni assumpsit opes. Itaq; euenit ut multi sint sordidi, multiq; pusilli, pauci uerò euadant magnifici.

SECVNDI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Secundum cap. quindecim conclusionibus, una diffinitione, & uno corollario partitũ est.

Prima conclusio. De magnificẽtia consequẽ- 28
ter discutere cõsentaneum esse uidetur. Hoc enĩ ideò est, quòd magnificentia quædam uirtus est circa pecunias ut & liberalitas: attamen nõ ita ad omnes res pecuniarias, ut liberalitas se diffundit: sed ad sumptus solum. Secũda conclu- 29
sio. In sumptibus ipsis magnificentia, commu-nem magnitudine superat liberalitatẽ. Nam ut ipsum nomen designat in ea decẽs fit in magni-tudine sumptus. Tertia cõclusio. Decẽs sum- 30
ptus, & ad ipsum q facit, & in quo & circa quæ fit attẽdi debet. Nam sumptuum magnitudo ad aliquid est. non enim idem sumptus decet præfectum triremis, & spectaculorũ præfectũ. est igitur decẽs sumptus & ad ipsum, & circa quæ fit, attendendus. & qui in paruis rebus aut mediocribus, sumptus pro dignitate facit (qualis ille fingitur qui ita dicit:

Atque ego sæpe dedi peregre uenientibus ultro)

Non dicitur magnificus, sed solum ille qui in magnis. nã etsi magnificus omnis, liberalis est: non tamen continuo contrà efficitur, ut omnis liberalis sit & magnificus. Diffinitio. Pusilli- 31
tas, paruificentiaq; atque modicitas dicitur: cir

ca huiusmodi magnificos sumptus, defectus. &
exuperatio nominatur sordiditas, circaq; deco-
rum ruditas. sed quot modis sunt tales exuperā-
tes magnitudine, non circa quæ oportet, sed in
quibus nō oportet, & quemadmodū non opor-
tet, splendorē sibi conquirētes: adhuc posterior
32 futurus est sermo. Quarta conclusio. Magnifi-
cus scienti persimilis est. Nā quid decēs, quidq;
decorum sit intelligit. & magnos sumptus pro
33 dignitate, atque ut conuenit facit. Quinta cō-
clusio. Magnifici opera magna sunt, & decētia.
Nam ut prius notum factum est: habitus opera-
tionibus determinatur, & ijs quorū est habitus.
at magnifici habitus, magnus est atque decens,
& sumptus magni atque decentes. talia igitur
sunt & eius opera. sic enim sumptum magnū es-
se oportet ut conueniat operi, & ut opus ipsum
sumptu dignū sit, & sumptus ipse opere dignus,
34 uel etiam opus sumptus exuperet. Sexta con-
clusio. Magnificus magnos sumptus honesta-
tis facit gratia. Nam honestatis gratia agere, cō-
35 mune omnibus uirtutibus est. Septima cōclu-
sio. Eosdem item faciet & cū uoluptate, & sine
parsimonia. Cum uoluptate agere, commune
est omnibus uirtutibus, quòd autē sine parsimo-
nia, ideò est, quòd exacta sumptuū ratio, suppu-
tationisq; diligētia, ad pusillitatem potius per-
tinet, uerum ipse magnificus magis cogitabit,
quemadmodum pulcherrimum decentissimūq;
fiat opus, quàm quanti constet, & quàm in eo
conficiendo sumptus faciat quàm minimos.
36 Octaua conclusio. Vt magnificus in suis agē-
dis liberalis sit, oportet. Nam liberalis & in
magnis & in paruis, sumptus facit quos opor-
tet, & ut oportet, & quod in sumptibus ma-
gnum est, ipsius magnifici est. at huiusmodi cir-
ca sumptus decens magnitudo, sine liberalita-

te non est. in suis igitur agendis magnificus, liberalis est. Nona cõclusio. A sumptuũ æqua- 37
litate, magnificus, magnificentius parat opus. Nam non eadem est uirtus possessionis & operis: sed possessionis uirtus est, quæ curat ut ea comparetur possessio, quæ plurimi digna, multoq; pretio est, ut aurũ, & uirtus operis est, quæ curat ut ipsum magnum sit, atque decorum. sic enim admiratione sui trahit aspectus. & quod magnificũ est, admirabile est. & huiusmodi operis in magnitudine admirabilis: magnificentia uirtus est. nihil mirum igitur si magnificus, habens magnifici operis uirtutem: ab equalitate sumptus magnificentius cæteris parat opus.

Decima conclusio. In omnibus ad magni- 38
ficentiam pertinentibus, respectus ad ipsum agentem habendus est, quisnam ipse sit, & quibus preditus facultatibus. Nam quosdam sumptus honorificos esse dicimus, ut in rebus quæ diuinorum numinum causa fiunt, qualia sunt dedicationes, delubrorum extructiones, & sacrificia. & omnino circa rem omnem diuinam, & publicam, magnificentia est. ut si quo in loco ludi publici sunt magnifice instaurandi, aut præfecturæ nauium suscipiendæ, aut publicum epulum exhibendum. & in his omnibus, & reliquis (ut & iam etiam dictum est) ipsius agentis ratio habenda est, quis sit, & quas habeat erogandi facultates. nam opera digna facultatibus, illisq; respondentia esse oportet. & non solum opus dignum esse sat est, sed & oportet ipsum facientem esse decentem. Corollarium. Quapropter pau- 39
peri non incumbit esse magnificum. Nam non ex suppetunt facultates ex quibus magnos pro dignitate, atque decentia faciat sumptus. quòd si quis pauper talem aggreditur

prouincia:merito fatuus,deſipiensq; reputetur,
nam prçter dignitatem,atque decentiam id ag=
greditur. at uerò quod rectè tentãdum eſt,à uir=
40 tute proficiſcitur. Vndecima concluſio.Ma=
gnifica aggredi opera eos decet, qui ex anteceſ=
ſoribus tales facultates acceperunt aut per ſe=
ipſos, aut per ſuos maiores, aut eos ad quos ſe
aliqua ſanguinis propinquitate referũt, id poſ=
ſunt,& ſummatim nobiles, & glorioſos & eiuſ
modi quotquot ſunt omnes.Nam hi omnes am
plitudinem habẽt, & dignitatem ſufficientem.
igitur maxime decet talem quẽcunque eſſe ma=
gnificum. in talibus enim impenſis quas ipſi fa
cere poſſunt:maxime(ut dictum eſt)magnificẽ=
tia uerſatur.ſunt enim maximæ, atque honorifi
41 centiſſimæ. Duodecima concluſio. In priua=
tis rebus ſemel inſtar magnifici, magnos ſum=
ptus facere expedit.ut cum fiunt nuptiæ, aut ali
quid tale:item cum tota aliqua ciuitas circa ali
quid ſtudeat,aut qui honores ſunt adepti, & cũ
quid ſimile fit:circa hoſpitum ſuſceptiones. re=
tributiones, & munerationes. nam magnificus
non ad ſeipſum magnificus eſt: ſed ad publica,
ſumptus facere ſolet. & magnifici munera ſimi
42 le aliquid habent ijs quæ deo ſacrantur. Deci
matertia cõcluſio. Magnifici eſt etiam domum
ſibi conſtructam habere,ſuis diuitijs congruen
tem.& in ijs magis ſumptus facere quæ diutius
facta permanere poſſunt. nam domus præclarè
conſtructa ornamẽto eſt.& omnia quæ diutur=
niore tempore perſiſtere poſſunt, optima ſunt.
43 Decimaquarta concluſio. Magnificus in ſin
gulis dignitatẽ, decorumq; ipſum ſeruat. Nam
non eadem dijs, hominibus,temploq; & ſepul=
chro,accõmodari debent. ſed unuſquiſque ma=
gnifici actus in ſuo genere magnus eſt. & longe
omnium magnificẽtiſſimus is eſt,qui in magno
magnus

magnus eſt. reliquus autem magnificus eſt, quod in alijs utcunque magnus eſt. & differt magnū illud quod eſt in opere, & magnum quod eſt in ſumptu. nam pulcherrima pila, aut pulcherrimus urceolus, magnū habet in opere, & ad puerile donum magnificentiam, ſumptus autem & pretiū exiguolum eſt, & illiberalis. magnificus igitur quocunque in genere magnificè agit, & dignitatē ſeruat. qui enim talis eſt non facile ſuperari poteſt, & in ſingulis ſeſe habet ut ſumptus dignitas poſtulat, ex his itaque ſatis licet qualis magnificus ſit agnoſcere. Decimaquinta concluſio. Circa decorum ruditas, & puſillitas, duo hi habitus uitia ſunt, ſed ſuis autoribus haud multum probra afferunt. Nam is qui circa magnos ſumptus excedit, ſordidus eſt, ſumptus faciēdo, ultra id quod dignū eſt, atque oportet exuperās, quemadmodum prætactum eſt. nam paruis in rebus, ſumptuum grandem copiam conſumit, & ſplendorem contra decentiam captat: nunc ijs (qui ipſum in conuiuijs recipiētes aliquid pecuniarum expenderunt) nuptiali quodam apparatu epulum præbens, nūc hiſtrionibus, atque comœdis ſordidè tribuens, & in eorum trāſitu purpuram ſuſternens. ut & Megarenſes facere conſueuerunt. & omnia hæc nō honeſtatis. ſed oſtētationis diuitiarum gratia facit: & ut ea ipſa faciendo, homines (quemadmodum ſua fert opinio) in admirationem ſui trahat, alliciatque, atque ubi multos ſumptus facere deceret, paucos quidem facit. ubi uerò paruis opus eſt, tum facit ipſe magnos. Et puſillus in omnibus deficit, & in maximis ſumptibus propter neſcio quid paruū perdit decorum. & quicquid agit, tardus eſt, atque differens, moraſque prorogans, ſemper in animo uerſans, quonam modo in eo quod parat, quàm minimum expendat. & hoc ipſum cum 44

querelis agit,cunctaq; maior quàm oporteat ſũptu ſe facere putat.ſunt igitur hi duo habitus uitia, ſed cum aliis detrimento non ſint, neq; nimium ſint deformes: haud multum ſuis autoribus probra afferre æquum eſt.Et de magnificentia,eiusq; oppoſitis uitiis hactenus.

De magnanimitate, & eius extremis.

CAPVT III.

45 *MAgnanimitas autem circa magna quidem,uel ex*
ipſo nomine uerſari uidetur. circa quæ uerò
uerſatur,primum accipiamus oportet.Atq; nihil refert,
ſiue habitum ipſum,ſiue eum conſideremus qui habitũ
habet.uidetur itaq; magnanimus is eſſe,qui magnis eſt di
gnus, & dignum ſeſe magnis eſſe cenſet. qui nanque non
pro dignitate hoc facit,ſtolidus eſt. at eorum qui præditi
ſunt uirtute,nemo demens,nemo ſtolidus eſt.is igitur quẽ
46 *diximus,magnanimus eſt. Qui nanque parua mere-*
tur, & hiſce dignum ſeipſum cenſet, modeſtus quidem,
at non magnanimus eſt. magnanimitas enim in ma-
gnitudine,ſicut & pulchritudo corpore in magno con-
ſiſtit. parui uerò urbani quidem ſunt, & membris ap-
47 *poſiti,ſed non pulchri. Is autem qui eſt indignus, &*
magnis dignum ſeipſum cenſet, eſt lentus. Non eſt au-
tem omnis lentus, qui maioribus quàm meretur dignum
ſeipſum cenſet. At is qui ſe dignum minoribus quàm di-
gnum ſit cenſet, puſillanimus eſt, ſiue magna,ſiue medio
cria mereatur, ſiue parua quidem, minoribus uerò ſe-
ipſum dignum eſſe exiſtimet.at maxime uidebitur is qui
magnis eſt dignus.quid enim faceret,ſi tantis non eſſet di-

gnus. Est igitur ipse magnanimus, magnitudine quidē 48
extremus, ratione autem eius quod oportet medius. di=
gnum enim eo seipsum censet, quod ad dignitatem suam
accommodatur. Illi uerò exuperant, & deficiunt. quòd
si magnis se dignum censeat, & sit dignus, & maxime
maximis. Circa unum, maxime uersabitur ipse. Di= 49
gnitas autem ad externa dicitur bona. maximum uerò id
asseuerant omnes esse, quod dijs ipsis tribuimus, & quod
maxime homines qui sūt in dignitate affectant, quod'que
dari præmium ob res pulcherrimas solet. tale autem est
ipse honor. hoc est enim bonorū maximum, sed externo=
rum. circa igitur honores & inhonorationes, magnani=
mus ut oportet uersatur. Et sine etiam ratione: magna
nimi circa honores esse uidentur. uiri nanque magni: ma=
xime seipsos dignos esse honore pro dignitate censent.
Sed pusillanimus, deficit tam ad seipsum, quàm ad ipsius
magnanimi dignitatē. Lentus autem respectu quidem sui
exuperat, non tamen ipsum magnanimum. Atqui ma= 50
gnanimus ipse, cum sit maximis dignus, fuerit optimus
sanè. Melior enim maiora semper meretur, & optimus,
maxima. Eum ergo qui uerè magni est animi, bonum 51
esse oportet. Atque magnanimi uidebitur id esse, quod est
in unaquaq; uirtute magnum. nulloq; pacto magnanimo
competit, aggresso pericula fugam ob timorē arripere,
aut iniuriam facere. gratia nanque cuius is aget turpia,
cui nihil est magnum? singula uerò consideranti magna=
nimus, si non bonus, ridiculus omnino uidebitur. nec etiā
dignus erit honore, si prauus sit. quippè cum honor præ=
mium sit uirtutis, ac bonis hominibus tribuatur.

52 *Videtur igitur ipsa magnitudo animi,tanquàm orna-*
mentum quoddam esse uirtutum. Nam maiores efficicit
ipsas,& sine illa ipsa non fit.quam ob rem difficile est ue
rè magnanimum esse, non enim esse potest, si non omnis
53 *probitas aßit. Magnitudo igitur animi,maxime circa*
honores & inhonorationes uersatur. Atque magnani-
mus pro ijs quidem honoribus qui & magni sunt: & à
studiosis hominibus offeruntur,moderate lætabitur,tan-
quàm accommodatos sibi, uel minores etiam adipiscens.
uirtute enim accumulata, nullus dignus honor fieri po-
test. acceptabit tamen, quia maiora nequeunt exhiberi.
Sed eos honores quos quiuis homines & paruis tribuũt,
paruipẽdet omnino.non est enim his dignus.Similiter &
id quod est honori contrarium.non enim iure fuerit cir-
ca ipsum.ut igitur dictum est,uir magnanimus, maxime
54 *circa honores uersatur. Et circa tamen diuitias,& po*
testatem,& omnem prosperitatem, aduersitatemq́; fortu
næ,quocunq; euenerit mõ,moderatè sese habebit. Et neq;
uehementer in prosperitate lætabitur, neq; nimium in ad
uesitate dolebit.neque enim circa honorẽ ita sese habet,
qui quidem maximum bonum est. Potestates enim di-
uitiæq́; propter honorem expetunt. itaq; qui hæc habẽt,
per ipsa honoribus affici uolunt.cui igitur & honor est
paruum,huic & cætera parua sunt.quapropter ipsi ma
55 *gnanimi,contemptores esse uidentur. Vidẽtur autem*
& prosperitates fortunæ,ad magnanimitatem cõducere,
Nobiles enim & ij qui sunt in potestatibus constituti,uel
diuites,digni censentur honore, In excellentia namq;
consistunt. atq; omne bonum quod excellit, dignum est

magis honore. quapropter & talia, magis magnanimos
faciunt. A quibusdam enim honorantur: re autem ue-
ra, solus bonus est honorabilis. atq; ij quidem quibus in-
sunt ambo, digni magis honore censentur. Qui uerò 56
sine uirtute talia bona habent, ij non iure seipsos dignos
magnis honoribus censent, neq; magnanimi rectè dicun-
tur. Non enim sunt hæc, sine accumulata uirtute. contem
ptores autem, petulantesq; fiunt. non est enim facile, sine
uirtute moderatè res ferre secundas. Atque cum æquali-
ter ferre non possint, putentq; se cæteris antecellere, illos
quidē despiciunt. Ipsi uerò quicquid contigerit, agūt.
imitantur enim magnanimum: etsi similes ei non sunt. idq;
faciūt in quibus possunt. Ea igitur quæ à uirtute pro
ficiscuntur, non agunt. Despiciunt autem cæteros. sed ma
gnanimus iure despicit. opinatur enim uere, uulgus autē
ut contingit. Non autem parua pericula subit, nec pe 57
riculorum est cupidus: propterea quòd res paucas multi
facit, sed subit magna. atque cum in periculo uersatur,
uitæ suæ non parcit, quasi non sit dignum omnino uiue-
re. Est etiā talis, ut beneficia cōferat. Et pudeat ipsum, 58
si suscipiat beneficia. Illud enim superioris est, hoc infe-
rioris. & in retribuendo, maiora beneficia conferat. hoc
enim pacto debitor insuper fiet is, qui primus contulit,
atq; suscipet beneficium. Videatur etiam & eorum 59
quidem meminisse, in quos beneficia contulit, eorum au-
tem non meminisse à quibus ipse suscepit. Est enim is qui
suscepit, inferior eo qui contulit beneficium. ipse uerò
uult superior esse. & cū uoluptate quidem audit ea quæ
contulit: sine autem uoluptate ea quæ ipse accepit. Qua

propter & Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec Atheniensibus Lacedæmonij quæ contulerunt in illos, sed quæ
60 *susceperũt ab illis. Est etiam magnanimi, neminis, aut uix indigere. subministrare autem, promptè. Et ad eos quidem homines qui in dignitate sunt constituti, prosperitatibusq́; utuntur fortunæ, magnum esse, ad medios autem mediocrem. Illos enim superare, difficile est & gloriosum, hos autem facile. & inter illos quidem gloriari, non est ingenerosum. inter humiles autem est importunum: quemadmodum uiribus contra imbecillos contende-*
61 *re. Est etiam magnanimi, non adire ea quæ afficiuntur honore, & ubi alij primas occupant partes. & otiosum esse ac tardũ, nisi ubi magnus est honos, uel opus & paucas quidem agendas res aggredi, magnas autem & præ-*
62 *claras. Necesse est etiam palam ipsum, tam odisse, quã*
63 *etiam amare. quippè cum metuentis sit occultare. Et magis ipsi curæ ueritatem, quàm opinionẽ esse, & aperta loqui ac agere: est enim hoc cõtemptoris. quapropter utitur libertate: est enim & libertate utẽtis. Quapropter cõtemptor est, & etiam uerax: nisi dißimulatione utatur, qua quidem ad multitudinem utitur. & non posse ad alium uiuere nisi ad solũ amicum: est enim seruile. Quapropter & omnes adulatores seruiles sunt, & omnes humiles adulatores. Nec est procliuis ad admirandum.*
64 *Nihil enim apud ipsum est magnum, nec est sibi mali memor illati. non est enim magnanimi meminisse præsertim mala, sed potius despicere. Nec de hominibus loqui-*
65 *tur. Etenim neque de seipso, neq; de alio dicet. nec enim ut laudetur ipse, nec ut alij reprehendantur, est ipsi curæ.*

Nec rursus est laudator. idcirco nec maledicus, nec ini 66
micos quidem, nisi ob cõtumeliam. De necessarijs præ 67
tereà rebus uel paruis, minime est querulus, & ad precã
dum procliuis. est enim studentis, circa hæc ita sese habe=
re. Est etiam talis, ut res magis pulchras, sineq; fructu 68
quàm fructuosas, utilesq; poßideat. est enim magis suffi=
cientis. Insuper ipsius magnanimi, motus tardus esse 69
uidetur, & uox grauis, & locutio tarda. Non enim pro=
perat is, qui circa pauca studet. nec est uehemens, qui ni=
hil existimat magnum. Acumen autem uocis & celeritas
propter hæc ipsa fieri solent. talis est igitur ipse magnani
mus. Is autem qui deficit, pusillanimus est, qui uerò 70
exuperat, lentus. Nec igitur hi mali esse uidentur: quip=
pè cum mala nõ faciant, sed aberrare. Pusillanimus enim
meretur qdẽ bona, ijs tñ seipsum priuat, qbus est dignus.
atq; malũ quoddã habere uidetur, qa bonis seipsum di=
gnũ nõ censet, & seipsum ignorare. Appeteret enim ea
quibus est dignus, cũ sint bona. nõ tamẽ stolidi tales hoïes,
sed pigri potius esse uidẽtur. Talis aũt opinatio uidetur,
& deteriores ipsos efficere. singuli nãq; appetũt ea qbus
sunt digni. Demouẽt sese & à præclaris actibus & offi=
cijs quasi sint indigni: & à bonis externis sili mõ. At len=
ti, stolidi sunt, & seipsos ignorãt, & etiã clare. Nã quasi
sint digni, res eas aggrediũtur quæ honorãtur. deide re=
darguũtur. Vestituq; se, & gestu, & silibus ornãt. & ꝓ=
speritates suas manifestas esse uolũt. de ipsisq; etiã dicũt,
ut ob ipsa afficiãtur honore. Magnitudini autẽ animi 71
pusillanimitas opponitur magis quàm lentitudo. Fit enim
magis, & peior est. Magnitudo igitur animi, circa hono=

rem(ut diximus)magnum uersatur.

TERTII CAPITIS NOTÆ.

Officia quæ hic ponuntur de magnanimo,po
46 nuntur quatenus magnanimus eſt.Itidem & in
aliȷs. Pulchritudo eſt in magno corpore appo
ſitis, decentibusq; membris elegantia formæ.
47 Appoſitis,decẽtibus,aptis. Lentus tumẽs,
inflatus opinione ſui, ſuperbus. Nihil prohi-
bet eum qui ſe paruo dignum exiſtimat,maiori
quã ipſe meretur ſe dignum exiſtimare.& is nõ
48 proprie lentus dicitur. Lentus ſuperat quo ad
ſe,quia cum indignus eſt,dignum ſe putans,ho
norem quærit.ſed non ſuperat magnanimũ etiã
dignitatis opinione,quòd magnanimns ſe uero
& magno honore dignum cenſet,& longè qui-
dem maiore,quàm lenti ferat opinio,aſſurgatq;
53 eius cogitatus. Animi magnitudo,magnani-
59 mitas. Non putetur magnanimus ingratus ſi
à quibus beneficia fortunæ ſuſcepeiit non cogi
tet.nam à nullis mortaliũ accipit,quos eis ma-
iora impendendo non relinquat debitores.non
itaq; ingratus eſt,qui plus quàm gratiam reddi
dit.& magna bona cogitat magnanimus,in il-
lorũq; cogitatibus gaudet. Hercules quando
fatalibus flammis exuritur,ſua memoranda fa-
Ouid.lib.ix. meta. ɫta reuocat in mẽtem:quem eo in loco poëtæ fin
gunt magnanimum.ut apud Ouidium.

Ergo ego fœdantem peregrino templa cruore
Buſirim domui?ſæuoq; alimenta parentis
Antheo eripui?nec me paſtoris Hiberi
Forma triplex.nec forma triplex tua Cerbere mouit.
Vos'ne manus ualidi preſsiſtis cornua tauri?
Veſtrum opus Elis habet,ueſtrum Stymphalides undæ.
Partheniumq; nemus.ueſtra uirtute relatus
Thermodoontiaco cælatus baltheus auro,

Pomaq; ab insomni non custodita dracone.
Nec mihi centauri potuere resistere, nec mi
Archadiæ uastator aper: nec profuit hydræ
Crescere per damnum, geminasq́; resumere uires.
Quid? cum Thracis equos humano sanguine pingues
Plenaq; corporibus lacertis præsepia uidi,
Visaq; deieci: dominumq́;, ipsosq; peremi.
His elisa iacet moles Nemeæa lacertis.
His Cacus, horrendum Tyberino gurgite monstrum.
Hac cœlum ceruice tuli. defessa iubendo est
Sæua Iouis coniunx: ego sum indefessus agendo.
Arboribus cæsis quas ardua gesserat Ethe
Inq; pyram structis, arcum pharetramq́; capacem
Ferre iubes Pœante satum, quo flamma ministro
Subdita: dumq́; auidis comprehenditur ignibus agger
Congeriem syluæ Nemæo uellere summam
Sternis, & imposita clauæ ceruice recumbis
Haud alio uultu, quàm si conuiua iaceres
Inter plena meri redimitus pocula sertis.
Iamq́; ualens, & in omne latus diffusa sonabat,
Securosq́; artus, contemptoremq́; petebat
Flamma suum.

Sic poëtæ magnanimũ inducũt sua facta memorantẽ, cõtemptorẽq; mortis. Humilis, abiectus, & in malam partẽ accipitur. In sacris autem literis plerũque contrà in bonam partẽ. ut magnanimitatis speciẽ exprimit. Mali, noxĳ. Prosequit Aristote. de magnanimitate, quæ uirtus est qua honorẽ aut inhonorationẽ, fortunã cũ prosperã tum aduersam moderatè ferre possumus. hęc uirtus in prosperis rebus humilitatẽ

60 (beside "Sic poëtæ magnanimũ inducũt sua facta me-"); 70 (beside "magnanimitatis speciẽ exprimit. Mali, noxĳ.")

Quod magnanimitatẽ humilitas & patientia sequantur.

habet, qua terrenos honores, & omnia caduca ꝑpter cœlestia calcat, ad æterna suspirat, & ad illa sese humiliat, & solo eorũ desiderio lãguet, uritur, inflãmatur: cupitq; animus resolutis corporeis claustris ad illa transuolare. In aduersis patientia comitatᷓ qua tribulationes huius mũdi nihilipendit. scit enim aduersitatũ mundanarum procellas, condignas non esse ad futurã uitam, quę patienter expectatur. scit etiã qui flent in hoc mundo, in altero expectare gaudium. & qui propter iustitiam persecutionẽ patiuntur, illis beatitudinẽ promissum esse præmiũ. & reuera hi uerè sunt magnanimi, de quibus sacræ literæ dicũt: hi sunt quos habuimus in derisum, &

Socrates. quibus dignus nõ erat mundus. Et Socrates inter philosophos in similitudinẽ magnanimorũ uenit: pauper eñ semper fuit, pedibus nudis incedens, sordido palliolo contentus, honores &

Diogenes. omnia terrena contemnens. Et Diogenes Synopæus qui palatijs regum spretis dolium sibi domum delegit, de quo Iuuenalis.

Iuuena. saty. 14. *Sensit Alexander, testa cum uidit in illa*
Magnum habitatorem: quantum felicior hic, qui
Nil cuperet, quàm qui totum sibi posceret orbem.

Anaxagoras. Anaxagoras Clazomenius posteris philosophiæ studio desudantibus, suę magnanimitatis reliquit exemplũ. qui cum magnanimo spiritu amplum patrimonium suis sponte concessisset, & interrogaretur: sibi'ne patriæ cura esset, imò

Chilo. inquit maxima, digito cœlum intendẽs. Chilo

Periander. & Periander ad magnanimitatẽ hortantur, & quæcunque contingunt, æquo animo ferenda, neque nos secunda fortuna efferri, neque in aduersa fortuna prudentiã deserere. Et cũ magnanimitas ab animo sit dicta, maximè deceret eos esse magnanimos, qui animũ colunt. sunt aũt ij

maximè qui ſtudia ſequuntur literarũ. quod fieret profectò maximè ex ſtudio philoſophiæ, ſi ubiq; recta contingeret eruditio. Hæc uirtus tumiditatẽ & puſillanimitatẽ habet cõtrarias. Tumiditas. Annibal à Scipione uictus cõfugit ad Antiochũ apud Epheſum. & Scipio ad Antiochum à Romanis mittitur legatus. itaq; euẽtu ſimul conueniunt Annibal & Scipio. & cum ambulando Annibal digniorẽ locum ſibi arrogaſſet, æquo animo tulit Scipio. & habito inter deambulandũ de pręſtãtia ducum ſermone: interrogãti Scipioni quis ſibi maximus ducum uideret, reſpõdit Pœnus, Alexãdrũ regẽ. ſciſcitãti quẽ ſecundũ poneret: reſpõdit Pyrrhũ Epyrotarũ regem, & cur ita cauſas adduxit. ſciſcitãti rurſus quẽ tertiũ, ꝓculdubio ſeipſum inqt. obortoq; riſu Africanus adiecit: quàm maximi te faceres, & quo te loco dignũ duceres Annibal, ſi uti ego ſuperior euaſiſſes. tũ ille: nõ ſolũ ætatis huius, ſed oĩm ſuperiorũ tẽporũ, gentiũq; ac nationũ imꝑatoribus aũferẽdũ iudicarẽ. tũ maiore cachinno, eius ꝓſecuta eſt tumiditas, quæ rebus deſperatis ſtolida corda humiliari nõ ſinit. nec immerito: facile em̃ irrident, q ſeipſos fortunãq; ſuã ignorãt. Et Seſoſtris rex Aegypti tanta lẽtitudine tumuit, tãq; elato fuit animo, ut quotãnis ſorte reges è ſuis ſubditis delectos, currui ſuo ad triũphãdũ, nõ equos, aut elephãtos adiũgeret, & ſe regẽ regũ, & dñm dominantiũ appellari faceret. Sed Scipio & Auguſtus, longe alio & laudabiliori fuerũt aĩo, qui ſe dños à pp̃lo appellari noluerũt, quòd dñs cognomẽtũ dei eſſet. Hinc Auguſtus patrẽ patriæ cognomẽ meruit. Et hęc tumiditatis ꝓcella plerũq; tẽtare ſolet illos, q à proauorũ ingenua nobilitate degenerarunt. aut quos ex humili loco in altum fortuna euehit: quos ſtomachatus Satyricus reprehẽdit.

Annibal. Scipio. Antiochus. Alexander. Pyrrhus. Seſoſtris. Scipio. Auguſtus.

Iuuena. saty. 8. *Malo pater tibi sit Thersites, dummodo tu sis*
Aeacidæ similis, uulcaniaq; arma capessas:
Quàm te Thersitæ similem producat Achilles.
Et tamen ut longe repetas, longeq; reuoluas
Nomen: ab infami gentem deducis asylo.
Maiorum primus quisquis fuit ille tuorum,
Aut pastor fuit, aut illud quod dicere nolo.

Horatius satyra 3. lib. 2. Et Horatius hunc in eos effinxit apologon.
Absentis ranæ pullis uituli pede pressis,
Vnus ubi effugit, matri denarrat, ut ingens
Belua cognatos illiserit. illa rogare
Tantá'ne: num tandem, se inflans, sic magna fuisset.
Maior dimidio. num tanto? cum magis atque
Se magis inflaret: non, te si ruperis (inquit)
Par eris.

Ita quoque tumidi rumpi possunt, æquare autē magnanimum nunquàm possunt. quos iterum Iuuenalis acriter mordet, pariter atque docet.

Iuuena. saty. 2. *Plance tumes alto Drusorum sanguine, tanquàm*
Feceris ipse aliquid, propter quod nobilis esses.
Vos humiles (inquis) uulgi pars ultima nostri,
Quorum nemo queat patriam monstrare parentis.
Ast ego Cecropides. uerum id tibi dicitur: at tu
Nil nisi Cecropides, truncoq; simillimus Hermæ.
Nullo quippè alio uincis discrimine: quàm quòd
Illi marmoreum caput est, tua uiuit imago.
Dic mihi Teucrorum proles, animalia multa.
Quis generosa putet nisi fortia? nempè uolucrem
Sic laudamus equum, facili cum plurima palma
Feruet, & exultat rauco uictoria circo.

Ergo ut miremur te non tua, primum aliquid da,
Quod poßim titulis incidere præter honores.
Rarus enim fermè sensus communis in illa
Fortuna. sed te censeri laude tuorum
Ipse ego noluerim: sic ut nihil ipse futuræ
Laudis agas. miserum est alienæ incumbere famæ.

Pusillanimitas. Argumēto sedularum apum quæ ignauum fucos pecus à præsepibus arcent, natura nos edocet desides, torpentesque ex urbe esse pellendos. Hinc Solon hanc olim legem tulit. qui otium, ignauiamque sectaretur, omnibus accusare uolentibus obnoxius esto. Et Cato dicebat homines nihil agendo, etiam male agere discunt. unde quidam ait. Qui nihil facit, otio turpia facta discit. Et Gymnosophistæ strictius rationem otij quam negotij exegerunt, neque cuiquam uictum in die tribuebant, qui aliquo officio cibum non meruisset. Ita enim censebant segniciem, ignauumque torporem, inedia esse domandum. Et qualis sit ipse deses describit Hesiodus. Apes. Fuci. Solon. Cato. Gymnosophistæ.

Segnem crudelis egestas Hesiodus.
Opprimit, hunc homines odio superiq; sequuntur:
Torpenti similem fuco, cui spicula surgunt
Horrida, distensumq; fauis consumit edendo
Semen apum. piger ipse sedet, uitatq; laborem.

Et rursum.

Segnes animos & inertia corda
Oderunt superi.

Mox te ad opus reuocat.

Tempora labuntur, operi quoque deficit usus.
Ad cras rem differre nocet, nunquàm horrea nunquàm
Implet iners. uerum merito mala mille molestant,

Affliguntq́; hominem,cui segne,& inutile corpus.
Rursum.
Segnis,inops,& spe suspensus inani
Inclinat mentem sceleri,& meditatur iniquos
Vnde paret uictus.
Horatius satyra 3.libro.1. Et Stoici desidibus hac pacto mederi nituntur.
Teipsum
Excutæ,num qua tibi uitiorum inseuerit olim
Natura,aut etiam consuetudo mala.nanque
Neglectis urenda filix innascitur agris.

TERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

45 Tertiũ cap. sex & uiginti conclusionibus, & duabus diffinitionibus partitũ est. Prima cõclusio.Magnanimitas circa magna uersať. Sed circa quæ,id primũ expedit hoc in loco differere.quòd enim magnanimitas circa magna uersetur,uel ex ipso solo nomine deprehēdere licet. sed circa quę,nũc expedit cognoscere.neq; quicqam refert,an de magnanimitate,an de magnanimo,an de habitu,an de habēte habitum dicamus.Et certè is magnanimus esse uideť qui magnis est dignus, & qui sese magis dignũ esse recognoscit,ac iudicat,& qui nō ꝓ dignitate hoc facit,stolidus est.qui autē pro dignitate,studiosus.at eorũ ꝗ uirtute præditi sunt,nemo demēs, nemo stolidus est. magnanimus igiť circa hæc magna uersatur, quibus se magnis dignũ facit.
46 estq; is magnanimus qui dictus est. Secũda cõclusio.Qui se paruis dignũ facit,& se paruis dignũ cēset:modestus est,at nō magnanimus. Nã magnanimitas in magnitudine(ut dictũ est) cõsistit,quēadmodũ in magno corpore pulchritudo.parui eñ etsi forma sint urbana, appositisq;
47 mēbris,nō tamen pulchri dicunť. Diffinitio-

nes. Lẽtus eſt qui cũ indignus ſit, magnis dignũ ſe cenſet. Quò fit ut non omnis lentus ſit, qui ſe maioribus quàm ipſe meretur dignũ exiſtimat. Puſillanimus eſt qui ſe cẽſet minoribus dignũ cum ipſe dignus ſit: ſiue hęc magna ſint, ſiue mediocria, ſiue parua, quibus ipſe ſe indignũ exiſtimat. & maxime puſillanimus eſt, cum magnis eſt dignus. quid eñ tum faceret, ſi tantis dignus non eſſet? Tertia cõcluſio. Magnanimus ma- 48
gnitudine extremus eſt, ratione autem medius. Nam dignum ſeipſum cenſet quemadmodum oportet, & per omnia rationi paret. Lenti autẽ & puſillanimi ſuperãt ac deficiunt. quòd ſi magnanimus magnis ſe dignũ cenſeat (cenſet eñ) & dignus eſt: maximè magnanimus ſe dignum cẽſebit maximis. magnanimus igitur magnitudine ſummus, extremusq́ eſt, at ratiõe medius.

Quarta concluſio. Magnanimus præſertim 49
circa honores, inhonorationesq́ uerſatur. Primo. Nam magnanimus circa id unum maximè uerſatur, quo dignum ſe facit. dignitas autem ad externa ſe fundit: & aſſentiunt omnes id externorũ bonorum eſſe maximum, quod deo tribuimus, & quod maximè affectant qui in dignitate ſunt conſtituti, quodq́ dari ob res præclariſſimas præmium ſolet, id autem eſt honor. eſt enim honor, bonorum externorũ maximũ. magnanimus igitur iure circa honores, inhonorationesq́ uerſabitur. Secundo. ſine rationis perſuaſione, magnanimi ſe circa honores uerſari declarant. nam magnanimi uiri ſe maxime dignos honore cenſent: ac pro dignitate tamen, atque ut oportet. itaque magnanimus neque ad ſe, neque ad ſuam dignitatem excedit aut deficit. at puſillanimus tam ad ſe, quàm ad dignitatem magnanimi deficit. & lentus quo ad ſe ſuperat, non tamen quo ad magnanimum.

50 Quinta conclusio. Magnanimum(qui quidem maximis dignus fuerit)optimum esse oportet. Nam semper qui melior est, maiora meret: & qui optimus,maxima. magnanimus igitur q maxima meretur, maximisq; dignus est, opti-
51 mus erit. Sexta conclusio. Quicũque uerè magnanimus est,&bonus est,& id assecutus quod in unaquaque uirtute magnum est. Nam nullo pacto magnanimo cõuenit cũ pericula sit adorsus,ob timorem fugam arripere,nullo pacto iniuriam facere,& ita de cæteris. nam quomodo magnanimus alicuius gratia admitteret turpia cui magnum nihil?& qui singula considerat, si magnimus bonus non est,ridiculũ omnino esse uidebitur si magnanimus dicatur. nõ enim erit honore dignus si prauus sit:cum honor pręmiũ sit uirtutis,ac solis bonis debeatur.attamen magnanimus honore dignus est. qui igit̃ uerè magnanimus est,& bonus est,& id assecutus quod
52 in quaque uirtute magnum est. Septima conclusio. Animi magnitudo est uirtutum quodam ornamẽtum.Nam maiores efficit uirtutes, & nũquàm sine ipsis uirtutibus fit. Vnde fit ut difficile fit magnanimum esse.nam uerè magnanimus esse non potest,cui non omnis probitas,
53 omnisq; uirtus assit. Octaua conclusio. Magnanimus in honoribus non effertur:& quosdã acceptat,quosdam uerò paruipendit.Nam maxime,magnanimus circa honorationes,&in honorationes uersatur. & magnanimus ꝓ ĳs ipsis honoribus qui magni sunt,& qui à dignis offeruntur hominibus,moderate lætabit̃:tanquàm honores sibi debitos uel etiam suis meritis inferiores assecutus.nec iniuria.accumulata em̃ omninoq; perfecta uirtute, nullus satis dignus sit honor.attamen illos acceptabit, quandoquidẽ maiores exhiberi nequeunt. at honores illos quos

quos quiuis homines tribuunt,& in paruis acci
dunt,paruipendet prorſus magnanimus. nō eñ
ſunt ij, quibus magnanimus dignus eſt. ſimili-
ter & inhonorationes paruipendit.nā non circa
ipſum iure fiūt.magnanimus igitur nō in hono-
ribus effertur imoderate.Et maxime circa quoſ
dam honores(ut dictum eſt)uerſatur,illoſq; ac-
ceptat,atq; alios paruipēdit. Nona cōcluſio. 54
Nō modo circa honores atque inhonorationes
ſed & circa diuitias, poteſtatē, & omnē proſpe-
ram,aduerſamq; fortunā,magnanimus modera
te ſeſe geret. Primo quidē,quia neq; in proſpe
ritate uehementer efferetur, ac geſtiet: neq; ni-
miū in aduerſitate deijcietur animo.nā circa ho
norem qui maximū bonorum nō eſt immodera
te geſtit,ac effertur:tanto minus igitur circa di-
uitias,ac poteſtates efferetur. Secundo, Pote-
ſtates,& diuitiæ propter honorē expetūtur.ideo
qui poteſtates,& diuitias habent,per illa uolūt
honorari. igitur cui honor paruū eſt, & cætera
talia parua ſunt.magnanimo autē paruū eſt ho-
nor. igitur tanto magis diuitiæ, poteſtates, ſe-
cundæq; fortunæ parua ſunt magnanimo. qua-
propter magnanimi contemptores eſſe uidētur.
nō igitur in aliquo taliū immoderate ſeſe habe-
bit. Decima concluſo.Proſperæ fortunæ non- 55
nihil ad magnanimitatem cōducunt. Primo.
Nam nobiles,potentes,& diuites quibus ſecun
dæ applaudunt fortunæ,digni honore cēſentur.
maxime autē honore dignus, magnanimus eſt.

Secundo,Proſperæ fortunæ claritudinem,ex-
cellentiamq; addunt. at omne bonum quod ex-
cellit,magis honore dignum eſt. nihil mirū igi-
tur ſi talia magnanimos adiuuant,magiſq; ma-
gnanimos facere uidētur. Tertio,Secūdæ for-
tunæ à nonnullis honorātur,ſed reuera ſolus bo
nus honorabilis eſt. attamē quibus hæc ambo,

& bonitas,& proſperitates aſſunt,magis digni
56 honore cenſentur. Vndecima concluſio. Qui
bus proſperæ fortunæ ſine uirtute aſſunt, nō bo
no iure magno honore digni ceſendi ſunt, neq;
recte magnanimi dicuntur. Primo, Nam ſine
accumulata perfectaq; uirtute,neq; magnis ho=
noribus digni,neq; magnanimi cēſendi ſunt.ta
les autem uirtute carent. igitur neq; magnis ho
noribus digni,neq; magnanimi ſunt.uerum qui
talia ſine uirtute poſſident,ſuperbi,aliorum cō=
temptores, importuniq; fiunt. nam ſine uirtute
non facile eſt moderatè res ferre ſecundas. quas
cum ęquabilliter ferre nequeant, putentq; ſe cæ
teris antecellere, cæteros deſpiciunt. Secūdo.
Quibus proſperitates ſine uirtute eueniūt,quic
quid,illis in mentem uenerit agunt, & imitātur
magnanimū,metſi reuera illi ſimiles non ſint,
imitantur tamen in quibus poſſunt. non autem
ita agunt magnanimi. Tertio, tales quæ à uirtu
te proſiciſcuntur non agunt,& utrunq; paruipē
dunt cæteros.magnanimi autem ſola agūt quæ
uirtus ipſa affert, neq; utrunq;.ſed iure paruipē=
dunt alios.opinantur enim uerè qui paruipendē
di ſunt,uulgus autem ut contingit. Duodeci=
57 ma concluſio. Magnanimus non parua pericu=
la ſubit,neq; periculorū eſt cupidus, ſed magna
ut oportet ſtrenue aggreditur. Parua quidē non
aggreditur,quòd pauca admodū ſint quæ mul=
ti faciat,ſatiſq; digna putet ut aggrediatur. ma=
gna quidem ſubit,quòd digna reputat.quę cum
ſubire contingint,in ipſoq; periculo uerſatur,ui
tæ ſuæ non parcit,quaſi omnino dignum nō ſit
uiuere. Decimatertia cōcluſio. Magnanimus
58 benefacere promptus eſt,at ipſum ſuſcipere pu=
det. Quòd ſi ſuſceperit, retribuendo maiora be=
neficia confert. Nam beneficia conferre,ſuperio
ris eſt, & ſuſcipere inferioris, nihil in ſe magnū

habens. & retribuendo maiora beneficia con=
fert, quòd hoc pacto debitor manet is, qui pri=
mus beneficia cõtulit, quicq; maius beneficium
suscipiet. Decimaquarta conclusio. Magna= 59
nimi est meminisse eorum quibus beneficia con
tulerit: non autem ab alijs se beneficia suscepis=
se. Nam is qui recipit beneficium, inferior est eo
qui beneficium cõfert. atqui magnanimus uult
benefaciẽdo esse superior. & cum uoluptate ma
gnanimus audiat se beneficia contulisse, sine au
tem uoluptate beneficia se accepisse. Quapro=
pter Thetis nõ narrat beneficia Ioui, necq; Athe
niensibus Lacedæmonij, quæ contulerunt in il=
los, sed quæ Athenienses acceperunt ab illis.
Decimaquinta conclusio. Magnanimi etiam 60
est, nullius unquàm aut uix indigere uelle, indi=
gentibus autem prompte suppetias ferre. Nam
ita se gerere ad eos homines qui ĩdignitate sunt
constituti, & qui prosperitatibus utuntur fortu
nę, magnum est, atq; pręclarum. ad mediocres
autem se præbet mediocrem. nam primos supe=
rare difficile est & gloriosum, & secũdos facile.
inter primos gloriari, generosum est, inter au=
tem secundos, atq; humiles, graue, quasi contra
imbecilles robustus uiribus contendat. Deci 61
masexta conclusio. Non est magnanimi ad ho=
nores properare, & ea in quibus alij primas oc=
cupant partes, uerum tardus ad hæc atq; piger
est: nisi ubi magnus est honor, & grande opus in
cumbit. nam ad pauca agenda aggreditur, sed
solum ad magna atq; præclara. Decimasepti 62
ma conclusio. Magnanimus palam atq; apertè
odit, atq; amat. Nã metuẽtis est occultare. De 63
cimaoctaua cõclusio. Magnanimo magis curæ
ueritas est, quàm opinio: & operte loq, ac agere.
Nam magnanimus contemptor est eorum quæ
uerè bona non sunt. & ideò sua libertate utitur.

& quia sua libertate utitur, etiam ea cõtemnit,
& uerax est, nisi dissimulatiõe interdum utatur,
ut ad populum, quo'cum ipsi cõueniendum est.
nõ posse enim nisi ad solum amicum uiuere, ser-
uile est. Quapropter & adulatores omnes, serui-
les sunt. & omnes humiles atq; abiecti, adulato
res, quòd non habeant unde possint, nisi ad ami
64 cum uiuere. Decimanona conclusio. Magna-
nimus non est propensus ad admirandum: nec
mali sibi illati memor est. Nam nihil caducum
illi magnum est. neq; magnanimi est meminisse
præsertim malorum: sed contemnere potius, ni-
65 hilq; pendere. Vicesima conclusio. Magnani
mus de hominibus, hominumq; factis, nõ loqui
tur. Nam neq; de seipso, neq; de alijs dicit. non
enim illi curæ est ut ipse laudetur, neq; ut alij re-
66 prehendantur. Vicesmaprima conclusio. Ma
gnanimus neq; laudator, neq; maledicus est. Nã
de nullis dicit, ne de inimicis quidem, nisi cum
ob quędã uitia in ipsos inuehit, ipsosq; arguit.
67 Vicesimasecunda conclusio. De necessarijs
aut minutis rebus, nõ est q̃rulus magnanimus,
neque ad precandum procliuis. Nam hæc facere
eius est qui circa talia studet, curamq; illarum
68 rerum gerit. Vicesimatertia cõclusio. Magna
nimus res præclaras & sine fructu potius eligit
possidendas: quàm fructuosas, utilesq;. Nam res
præclaras possidere sine fructu, magis sufficien-
69 tis est. Vicesimaquarta conclusio. Magnani-
mi motus tardus reperitur, uox grauis & locu-
tio tarda. Nam properare non solet is, qui circa
pauca studet: nec subitus est uehemẽs, qui nihil
existimat magnum. at acumen uocis, & locutio
nis celeritas, ob subitum, uehementemq; motũ
fit. est igitur talis magnanimus qui dictus est.
70 Vicesimaquinta conclusio. Pusillanimus &
lentus, potius aberrare uidẽtur, quàm mali esse.

Nam nemini mala inferunt. sed pusillanimus cũ
bona mereatur, seipsum tamen illis priuat, qui=
bus ipse dignus est. atq; id malum unum habere
uidetur, quòd bonis seipsum non censet, φφ se=
ipsum ignorare uidetur. si enim seipsum cogno=
sceret, appeteret profectò ea bona quibus ipse di
gnus est. nõ tamen stolidi tales homines, sed po=
tius morosi, atq; desides. & huiusmodi (quòd di
gni sint) opinio illos deteriores efficere uidetur.
nam singuli ea appetere debent, quibus ipsi di=
gni sunt. uerum pusillanimi subtrahunt sese à
prȩclaris actibus & officijs, quasi ĩdigni sint. &
se consimili modo bonis priuant externis. & lẽ=
ti stolidi sunt, & seipsos ignorant: & id quidem
permanifeste. nam tanquàm digni, res honorifi=
cas aggrediuntur, deinde redarguuntur. & uesti
tu se comunt ac ornant, pariter & gestu, & hu=
iusmodi. & prosperitates suas iactant, uoluntq;
manifestas haberi: & seipsos etiam prȩdi=
cant, ut propter sua uerba honorẽtur po=
tius igitur pusillanimus & lentus errãt
quàm mali sint. Vicesimasexta cõclu
sio. Magnanimitati pusillanimi= 76
tas magis quàm lẽtitudo op
posita est. Nã pusillanimi
tas magis fit & dete=
rior est, & lentitudo
magnanimitati simi
lior est. sit enim ani
mi magnitudo cir
ca magnũ hono
rẽ queadmodũ
iam dictum
est. sed de
his ha=
cte=
nus.

De modestia, eiusq; extremis.

CAPVT IIII.

72 *Videtur autem circa honores (ut anteà diximus)*
& alia quædam esse uirtus, quæ quidem perinde
sese habere uidetur ad animi magnitudinem, atq; sese ha
bet ad magnificẽtiam liberalitas. hæ nanque uirtutes am=
bæ à magnitudine quidem discedũt. circa uerò mediocria
73 *paruaq;, nos ut oportet disponunt. Atque ut in capiẽ*
dis, dandisq; pecunijs mediocritas est, & exuperatio, &
defectio: sic & in honorũ appetitione fit, ut magis quàm
oportet & minus, & unde oportet, & ut oportet, appe=
tantur honores. reprehendimus enim ambitiosum homi=
nem, atque honoris appetitiõe uacantem. illum, quia plus
quàm oportet, & unde non oportet honorem appetit.
hunc, quia ne ob res quidem honestas honoribus affici
uult. interdum autem illum tanquàm uirilem, & rei cupi
dum pulchræ, interdum hunc tanquàm moderatũ, mode=
stumq; laudamus: quemadmodum & anteà diximus.
74 *Constat autem cum pluribus modis quispiam ali=*
cuius cupidus rei dicatur, non ad idem nos semper am=
bitiosum ipsum referre. sed cum laudamus, ad plerosq;,
quia magis quàm pleriq; honores cupiunt. cum reprehẽ=
dimus, ad id quod oportet, quia magis quàm oportet ho=
75 *nores affectat. Cum autem nomine mediocritas careat*
contendere de ipsa tanquàm regione uacua, uidentur
extrema. In quibus uerò exuperatio est, & defe=
ctio, in ijs est & medium. at honores & magis quàm
oportet affectantur, & minus. ergo fit ut affectentur,
& ut oportet. Laudatur igitur hic habitus quo ut opor

tet affectantur honores, cum sit mediocritas circa honorē nomine carens. Atq; ad ambitionem quidem uacuitas appetitionis honoris, ad uacuitatem autem appetitionis honoris, ambitio. ad utrunq; autem utrunq; quodam modo esse uidetur, quod quidem & in cæteris uidetur esse uirtutibus. Extremi autem hic opponi uidentur, quia medio nullum est positum nomen.

QVARTI CAPITIS NOTÆ.

Remissum, honoris appetitiōe uacans. Virtus quā hic exequitur Aristoteles, sextus est officiorum fons: quę & modestia nūcupatur, nos defendens ne ultra q̃ dignum sit honores ambiamus, & ne dignos, & nostris humeris conuenientes refutemus. hi siquidem nobis conueniunt, in quibus idonei sumus ad uirtutis officia peragēda, & ubi multos ad beatam uitam nos dirigere posse confidimus. neque modesti nnquā tumēt, efferūturq; immoderate pro honoribus: neq; deijciūtur consternanturq; animo, si illis destituūtur, suntq; iugiter semper suæ fortunæ memores. Agathocles. quod in modestia Agathoclis regis, quondam filij Siciliæ figuli: qui in memoriam suæ cōditionis uoluit semp in fictilibus uasis sibi ministrari, eleganter annotauit Ausonius. Ausonius

Fama est fictilibus cœnasse Ahathoclea regem,
Atq; abacum Samio sæpe onerasse luto.
Fercula gemmatis cum poneret aurea uasis,
Et misceret opes, pauperiemq; simul.
Quærenti caussam, respondit. rex ego qui sum
Sicaniæ, figulo sum genitore satus.
Fortunam reuerenter habe, quicunque repente
Diues ab exili progrediere loco.

Plutarchus. Traianus. Et Plutarchus Traiani modestiã laudat, quem habuerat discipulum, & cuius ad ipsum de modestia, epistola ita sese habet. Plutarchus Traiano S.D. Modestiam tuã noueram non appetere principatum, quem tamen semper morũ elegantia mereri studuisti. quo quidem tanto dignior iudicaris, quanto à crimine ambitionis uideris remotior. Tuæ itaq; uirtuti congratulor, & fortunæ meæ: si tamen digne gesseris quem probe meruisti. alioqui te periculis, & me detrahentiũ linguis subiectum iri non dubito. Sic enim Seneca, Neronis sui culpa carpitur. tu uerò quoduis rectissime geres, si à te ipso non recesseris, si primũ te composueris, si primum omnia disposueris ad uirtutem. Ita se debent ad uirtutes pręparare, qui honores gliscunt: non enim aliter ad uerum honorem quàm per uirtutẽ itur. Huius uirtutis extrema, sũt ambitio, & honoris uacuitas. Ambitio. Ambitionis morbum nititur à nobis extrudere sapiens Satyricus exemplo Seiani & Annibalis hoc pacto.

Iuuenalis sat. x. Seianus. Annibal.

Errasse fateris.
Seianum. nam qui nimios optabat honores,
Et nimias poscebat opes, numerosa parabat
Excelsæ turris tabulata: unde altior esset
Casus, & impulsæ præceps immane ruinæ.
Expende Annibalem, quot libras in duce summo
Inuenies? hic est, quem non capit Africa, magno
Perfusa oceano, Niloq; admota tepenti.
Rursus ad Aethiopum populos, aliosq; Elephantos.
Additur imperijs Hyspania. Pyrenæum
Transilit, opposuit natura alpemq;, niuemq;,
Diduxit scopulos, & montem rupit aceto.

Iam tenet Italiam: tamen ultra pergere tendit.
Et paucis concludendum eſt. mors ſola fatetur
Quantula ſint hominum corpuſcula.

Et Scitharū legati (autore Curtio) Alexandri cupiditatē, ambitioniſq; affectū hac oratione moderare potuiſſent, ſi nō altius inhæſiſſet hoc immedicabile malum: Si dīj (dixerūt) habitum corporis tui auiditati parem eſſe uoluiſſent, altera manu orientē, altera occidentem continge res. & hoc aſſecutus ſcire uelles, ubi tanti numinis fulgor conderetur. ſic quoque concupiſcis quæ non capis. ab Europa petis Aſiam, ex Aſia tranſis in Europā. deinde ſi humanū genus omne ſuperaueris: cum ſyluis, niuibus, & fluminibus, feriſq; ac beſtījs geſturus es bellum. quid? tu ignoras arbores magnas diu creſcere, una tamen hora extirpari. ſtultus qui fructus earū ſpectat, altitudinē non metitur. uide ne dum ad cacumen peruenire cōtendis, cū ipſis ramis (quos comprehenderis) decidas. leo quoque aliquando minimarum auium pabulum fuit, & ferrum rubigo conſumit. nihil tam firmum eſt, cui periculū nō ſit etiam ab inualido. Et Cynias Theſſalus Pyrrhum regem in bellum Italicum ambitione dominandi concitatum, ita modeſtè, eū interrogando caſtigabat. uictis Romanis quid agemus? uincemus Italiam, Pyrrhus reſpondit. uicta Italia quid agemus? uincemus Siciliam. quid ea uicta? à Lybia & Carthagine quis abſtineat? his uictis erit ne finis militię noſtræ? nequaquam. Nam Macedoniā, Græciam, & reliquas mundi partes cum hac potentia facile ſuperabimus. ſubactis omnibus quid acturi ſumus inquit Cynias? Pyrrhus ridens reſpondit. otium agemus, & ſuauiſſimis ſermonibus atq; lætitia fruemur. cui Cynias: adeſt nobis Pyrrhe

Scithæ. Curtius. Cynias. Pyrrhus.

facultas eorum omnium: ad quæ per cædem &
sanguinē nos ducis, fruamur ergo præsentibus.
succensuit rex salubri consilio. Deuictis finiti-
mis, Tarentinis, Lucanis, Samnitibus, Roma-
nis, Siculis, Carthaginensibus, Epyris, Macedo
nibus, Spartanos alijs bellis intentos aggredi-
tur: ubi mulierum uirtute repulsus, Ptolemęum
filium & multã partem exercitus perdidit. Inde
Argos concedit: ubi dum expugnare contendit
Antigonus. Antigonũ in urbe obsessum: saxo è muro à mu-
liercula misso pcussus interijt, caputq́; eius An-
tigono oblatum est. uide qui ambitioni seruiũt,
quàm miserum suæ seruitutis experiũtur exitũ.
itaq; uos iam sapite, docti modestiam sequi, &
Theophrastus. ambitionē fugere. Theophrastus enim moriens
ita suos discipulos ambitionē uitare ammone-
bat. Multa dulcia gloriæ obtētu, uita mentitur.
nos cum uiuere incipimus, morimur. nihil ina-
nius amore gloriæ. & uitæ uanitas longe am-
plior est, quàm utilitas. ergo uiuite felices. & sta
tim post similia uerba rebus ualefecit humanis.
Honoris uacuitas paucos inuadit: hinc ad in-
struendum, exempla non requirit.

QVARTI CAPITIS COMMEN-TARIVS AD LITERAM.

Quartum cap. quatuor conclusionibus parti
72 tum est. Prima cõclusio. Circa honores (ut &
ante dictum est) & alia quędã uirtus est, quæ ad
magnanimitatē perinde sese habere uidetur, ut
liberalitas ad magnificētiam. Nam hæ uirtutes
ambæ à magnitudine discedũt: & nos circa me-
73 diocria, paruaq́;, ut oportet, disponunt. Secun
da conclusio. Vt in capiendis, erogãdisq́; pecu-
nijs mediocritas est, & exuperatio, & defectio:
ita in huiusmodi bonorum appetitione, medio-
critas, exuperatio, & defectio reperitur. Nam in

huiusmodi honorum appetitione fit ut honores appetantur ut oportet, & unde oportet, fit etiam ut magis quàm oportet, & minus quàm oportet. reprehēdimus enim ambitiosum hominem, pariter & honoris appetitione uacuum. illum quidē, quia amplius quàm oportet, & unde non oportet honorē appetit: hunc uerò, quòd ne honeste quidem honorari cupit. & interdū ambitiosum tanquàm uirilem, cordatūq; uirum, & rei pulchræ cupidū, laudamus. interdū uerò cōtrà laudamus remissum, quasi moderatū quendam, atque modestum. & id quidē superius iam
dictum est. Tertia conclusio. Ambitiosum 74
quandoque laudamus, & quandoq; uituperamus, quòd nō semper ad idem ipsum referimus. Nam cum constet pluribus modis quempiā dici honoris cupidū: cum ad quosdam ut deficientes ambitiosum comparamus, ipsum, quòd amplius quàm ipsi honores cupit, laudamus. cū autē cōparamus ipsum ad id quod oportet, uituperamus, quòd magis quàm oportet honores ama-
bit. Quarta conclusio. Cum media uirtus no 75
mine careat, ambitio, & honoris uacuitas extrema uitia de ipsa media uirtute (quasi media regione uacua) contendere uidentur. Proculdubio in quibus est exuperatio & defectio, in ijs est & medium. in honorum autem appetitione est exuperatio atque defectio. appetuntur enim honores amplius quàm oportet, & minus quàm oportet. in illis igitur est medium. laudatur igitur medius habitus, quo ut oportet affectantur honores. qui quidem mediocritatis habitus circa honorem, & nomine carens, cum ad ambitionem comparatur, uidetur honoris uacuitas: & cum ad honoris uacuitatem, rursus apparet ambitio. & ad utrunque comparatus, quodam modo utrūque uidetur. quod & idem

in cæteris uirtutibus intueri licet. & semper opposita hic uidentur esse extrema, extremorumq́; nomina subeunt: quia medio nullum nomē inditum sit. cōtendunt igitur hic (quòd mediæ uirtuti nullum nomē sit) de media uirtute extrema uitia. & illi uicissim sua nomina tribuunt.

De Mansuetudine, eius'q́; extremis.

CAPVT V.

76 *MAnsuetudo autem est quidem mediocritas circa iram. At cum medium & extrema ferè nomine careant, ad medium quidem mansuetudinem ipsam adducimus, declinantem ad defectionem, uacantem nomine. exuperatio uerò quædam iracundia dici potest. etenim affectus quidem est ira. ea uerò quæ ipsam efficiunt, multa sunt, & diuersa. Is igitur qui pro quibus, & quibus oportet, & ut oportet, & cum oportet, & quāto in tempore oportet irascitur, laudatur. estq́; hic mansuetus: si*
77 *quidem laudatur ipsa mansuetudo. Mansuetus enim ac mitis, perturbatione uacare, & non ab affectu duci: sed pro his, & tanto in tempore irasci solet, perinde atque ratio iubet. Peccare autem circa defectionem magis uidetur. non est enim uindex ipse mansuetus, sed potius*
78 *clemens: & ad ueniam [illegible]dam propensior. Defectio autem, siue sit quædam iræ uacuitas, siue aliquid aliud, uituperatur. Qui nanq; nō irascūtur pro quibus oportet, & ut oportet, & cū oportet, & qbus oportet: fatui esse uidētur. nā neq; sentire, neq; dolere uidentur. Atq; qui non irascitur: nō uidetur esse aptus ad ulciscendū. perferre autem contumelias, & suos neglgere, seruile est sanè.*

Exuperatio uerò per omnia quidem fit. Nam fit & 79
in quibus non oportet, & pro quibus nõ oportet: & ma
gis & uelocius, & maiore in tẽpore quàm oportet. non
tamen uniuersa eidẽ insunt. quippè cum esse non posit.
malum enim & seipsum perdit. & si integrum sit, into=
lerabile fit. Iracundi igitur cito quidẽ irascuntur, & 80
quibus non oportet, & pro quibus nõ oportet, & magis
quàm oportet. at cito desistunt. quod quidem & optimũ
habent. hoc aũt ideò fit, quia non detinent iram, sed red=
dunt. quo pacto & manifesti sunt, ob celeritatem. deinde
cessant. Exuperatione autẽ sunt celeres: & ad quiduis,
& pro quouis iracundi, qui summæ sunt bilis. unde &
summæ bilis homines appellantur. Amari autẽ cum diffi
cultate placantur, & longo tempore sunt sub ira. detinẽt
enim ipsam. sed ubi reddiderint, cessant. ultio nanque po
nit iræ modum, pro dolore uoluptatem efficiens. quòd si
hoc non fiat, habent ipsum pondus. etenim quia non est
manifestum nemo persuadet ipsis. ut in se autem conco=
ctio fiat iræ, tempore opus est. Sunt autem tales homines
& sibijpsis & amicißimis permolesti. infensos autẽ eos
dicimus, qui ꝑ quibus non oportet, & magis quàm opor
tet, & longiore tẽpore irascuntur, sineq; ultione uel pœ
na, non reconciliantur. Mansuetudini autẽ magis exu 81
perationem opponimus. Fit enim magis, quippè cum hu=
manius sit punire. & ipsi infensi, difficiliores sunt ad ui=
tã simul agendam. At enim (quod & anteà dictũ est, & 82
ex ijs quæ dicuntur emergit) non est facile determinare,
quonã modo, & quibus, & pro quibus, & quanto tem=
pore irascendũ sit, & quousque iratus, rectè faciat quis,

aut peccet. Qui nanque parum trãsgreditur, non reprehenditur, siue ad exuperationẽ, siue ad defectionẽ se flectat. Nonnunquàm enim deficientes laudamus, *mansuetosq; uocamus. & ipsos infensos, tanquàm aptos ad dominandũ, uiriles dicimus esse. Facile igitur nõ est aßignare ratione, quantum, & quomodo quispiã egressus uituperandus est. in singularibus enim & sensu, iudiciũ est. Illud tamen est manifestum, medium quidem habitum, quo quibus oportet, & ꝓ quibus oportet. & ut oportet irascimur, & simili modo de cæteris, laudabilẽ esse. Exuperationes autem, defectionesq; uituperandas. atque si parum distent à medio, leuiter: si plus, magis: si nimium, uehementer esse carpendas. Constat igitur habitum mediũ consequendum esse, ac amplectendum. sed de habitibus qui sunt circa iram, satis iam diximus.*

QVINTI CAPITIS NOTÆ.

7° Per omnia, per omnium prudentiæ circunstãtiarum transgressionem. Homines summę bilis 8° summè cholerici. est enim bilis cholera. Hoc in loco de mansuetudine exequitur Aristoteles, quæ uirtus est imponens iræ frena. & quę uirtus coniunctam pariter habere solet intelligentiã, Eumenes. imperturbatãq; mentem. quod de Eumene mansueto bellici excercitus duce argumento cognitum est: qui cum sciuisset literas passim castris abiectas, quibus magna pręmia ijs promittebãtur qui caput eius deferrent ad Antigonum. Antigonus. uocatis ad cõcionẽ militibus, primo gratias egit, quòd nemo inuentus sit, qui spem cruenti præmij sacramentis fidei anteponeret. tum callide subiunxit, confictas has à se literas, ad experiendos suorum animos. cæterũ suã salutẽ in omniũ

ſalute eſſe. nec Antigonũ nec quẽquam ducum ſe ſic uelle uincere, neque in ſe peſſimum uincendi exemplum ſtatuere. ſic animos omnium in ſe confirmauit. Itaque facile manſuetudo mortalium corda ad ſe conciliat, ac deuincit. Et Apollonius Thianeus philoſophus, placauit ſua manſuetudine Aurelianum imperatorem in Thianam ciuitatem ſæuientem, pariter & ad manſuetudinẽ edocuit. Si uis O imperator, inquit, uincere, nihil eſt cur ſæuias in ciues iſtos. Si uis imperare, abſtineas à cruore innocentum. Si uis uiuere, clementer, manſueteq; age. Iurauerat enim tum prius. Aurelianus Thianam rebellem urbem obſidens: ſe neque canem quidem in ea ullum (ſi caperet) relicturum. & ea res militibus prædæ auidis, ſpem dederat, animumq; capiendi. at cum capta eſſet, militibus euerſionẽ petentibus: negaui inquit in hac urbe me relicturum canem, ergo omnes occidite. uſus mirabili manſuetudinis benignitate, quæ ad noſtra tempora feſtiue memoratur, & ciuitas ſeruata eſt. manſuetudo ergo, parua non eſt uirtus: quæ ciuitates, patriasq; ſaluare ſolet. Antonius Pius adeò clemens, manſuetus, mitisq; legitur imperator, ut ſemper hanc ſententiam Scipionis haberet in ore, ſe malle unum ciuem ſeruare, quàm mille hoſtes occidere. Et Athenodorus philoſophus cum ab Auguſto in patriam recederet, petijſſetq; Auguſtus, ut ſibi aliquod monumentum relinqueret: inquit, Cæſar ſi tibi contigerit iraſci, nihil prius dixeris, feceriſq;, quàm quatuor & uiginti literas prius mente percurreris, ſolum ei de manſuetudine præceptum relinquens. Idem fecit & Gymnoſophiſta Alexandro ſciſcitanti quonam pacto imperitans, magnam ſibi gloriam compararet: ne ſis terribilis, inquit. Et de clementia, maſuetudineq;

Apollonius. Aurelianus. Antonius. Scipio. Athenodorus. Auguſtus. Gymnoſophiſta

Alexander. Olympias. probatur Alexander: quem cum Olympias mater plurimum urgeret ut tolleret insontem, occideret&, id& rogaret per nouem menses quibus ipsum gestauerat in aluo: mansuetè respondit: aliam de me parẽs optima quamuis mercedem postula. hominis enim uita nullo beneficio cõpensatur. Diodorus. Sabacus. Et Diodorus Siculus autor est, Sabacum Aegyptiorum regem adeò sanguinis animaduersionem horruisse: ut capite reos, damnatos&, uinctos catenis operas uulgo per ciuitates præstare iuberet ne interimerent. & cũ (paucis interfectis sacerdotibus) imperare potuisset, sponte se regno abdicauit, & in Aethiopiã priuatus rediit. maluit& immansuetudinis scelere uacare, quam crudeliter diuturno regno potiri. Thrasybulus. Et de eadem uirtute cõmendatur Thrasybulus Lyci filius, qui à triginta tyrannis, iis qui morti Socratem adiudicarant, patriam liberauit. Socrates. & pepercit reliquis ciuibus, legem& tulit, ne quis antè actarum rerum accusaretur, ne'ue multaretur. Et hanc legem Athenienses obliuionis appellauerunt. nec quicquã aliud pro munere recipere uoluit, præter coronam ex duobus oleaginis surculis. & facile quemcunque ciuium sibi in honore præferri sinebat. & nisi hęc adesset uirtus (ut Satyrico uisum est) nihil à truculẽtis, immanibus& feris differre uideremur. ĩquit ẽm,

Iuuena. saty. 15. *Separat hæc nos*
A grege mutorum. atque ideò uenerabile soli
Sortiti ingenium, diuinorumq́; capaces,
Atque exercendis, capiendis artibus apti
Sensum à cœlesti demissum traximus arce,
Cuius egent prona, & terram spectantia: mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque mutuus ut nos

Affectus

Affectus petere auxilium, & præſtare iuberet.
Quid rurſum adiungat, audi. Moliſſima corda
Humano generi dare ſe natura fatetur,
Quæ lachrymas dedit, hæc noſtri pars optima ſenſus.

Et adeò mãſuetus fuit Pythagoras, ut diceret nullum animal eſſe necãdum, & nullam mitem plantam uiolandam. & uerecundiam & pietatẽ prędicabat eſſe colendas. Et Xenocrates philoſophus adeò miti fuit ingenio, ut cum paſſer ſuturus accipitri pręda, in eius ſinum ſe recepiſſet, operuit eum atque fouit, dicens, non oportere ſupplicem prodere. tanto magis ad homines ſuturus manſuetus. Et hæc clara uirtus aduerſantem habet iram, iræq; uacuitatem. ex ira, bella, inimicitiæ, cædes, homicidiaq; prodeunt. & inter feras nulla crudelior, horribiliorq; fera, ſic ſæuit. Sęuiens enim Arpago Aſtyagis Medorũ regis pręfecto, dedit ſuum filium epulãdum. & ſæuiens filij truncum caput, brachia, pedesq; iuſſi à patre in ſua pręſentia necari, ad Cleopatrã cõmunem parentem Aegypti reginã, tanquàm natalicium munus mittit. tantum enim facinus ex ira auſus eſt Ptolæmeus, in proprium filium (uicta pietate paterna) committere. Quæ ſi ad ſæuitiam non aſcendit, homines tamen ridiculos facit. quis enim Eurylochum Pyrrhonis Helienſis auditorem non rideret: qui tanta iræ impatiẽtia laborabat (ut autor eſt Laërtius) ut ſepænumero accepto ueru cum carnibus, cocum ad forum uſq; proſequeretur: ut more carnium conſigeret aſſitandũ. & quæſtionibus ſuorũ coæqualium fatigatus, impatientia uictus ſæpe tranabat Alphæum fluuium, tanquàm ſęuo concitatus œſtro. Et huiuſmodi indomitum irę impetũ hos frenare monet Horatius hoc pacto:

Pythagor. Xenocrates. Arpagus. Aſtyages. Cleopatra. Ptolemæus. Eurylochus. Pyrrho. Laertius.

u

Hora.epi.2.li.1. *Ira furor breuis est.animum rege,qui nisi paret*
Imperat:hunc frenis,hunc tu compesce catenis,
Fingit equum tenera docilem ceruice magister
Ire uiam.uerum qui non moderabitur iræ,
Infectum uolet esse,dolor quod suaserit & mens,
Dum pœnas odio per uim festinat inulto.

Et iræ indulgētia multos perdidit. irascendū enim est pro quibus oportet,& ut prudentiæ regulæ præcipiūt.Exemplo potest esse Lucretij filius,qui cū licentia parentum ad delicta prçter mitteretur inemēdatus,tandē tractus ad ultimæ pœnæ suppliciū,patrē clanculum aduocat,tanquàm sine arbitris aliqua dicturus.& patris nasum mordicitus dentibus prçuellit,ipsum accusans,quòd primos eius errores nō emendauerit. & cum licuit,paterna castigatione uiam peccādi nō præcluserit.itaq; sua nunc indulgentia ad pœnæ supplicium trahi.quapropter cum peccatur,& autoritas emendādi adest,minime remissum esse decet,sed protinus diligenter emendandū,nec mansuetudinis quidē terminos unquàm excedere.alioqui iræ uacuitas nimium licentiosa,damnosaq; esset.

QVINTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quintū cap.quinq; diffinitionibus, quinque mansueti proprietatibus, & quinque conclusio
76 nibus partitū est. Quinque diffinitiones.Māsuetudo est mediocritas circa irā. Iræ uacuitas, est circa iram defectio:quæ & nomine caret.Iracūdia,est circa iram exuperatio.& fermè hic,& medium,& extrema innominata sunt:sed mansuetudinē ad mediū ipsum applicamus.Ira perturbatio,affectusq; est,circa quā dicti uersantur habitus, quæ multis, uarijsq; de causis excitari

ſolet. Mãſuetus eſt q p: o qbus oportet, qbus o=portet,ut oportet,cũ oportet,& quãto tpe oportet,iraſcitur:& laudatur manſuetus,nec iniuria quidem,quandoquidẽ ipſa manſuetudo lauda=tur. Manſueti proprietates.Manſueti atq; mi 77
tis eſt,perturbatione uacare & nõ duci affectu. pro ijs & quãto tempore iraſci ut recta ratio iu=bet. potius ire defectu peccare uideri, quàm ex=ceſſu.non eſſe uindicem,ſed clementẽ potius,& ad dandã ueniã propenſum. Prima cõcluſio. 78
Defectio ſeu iræ uacuitas,ſeu alio quouis nomine uocetur,uituperatur. Primo,Nam qui non iraſcuntur pro quibus oportet, ut oportet, cum oportet,& quibus oportet: inſipiẽtes, ſtupidiq; uidentur,neq; quidẽ ſentire,neq; dolere uidẽtur.

Secũdo, qui nullo pacto iraſcitur, nõ uidetur ad ulciſcendũ natus.atqui omnino perferre contumelias, & ſuos negligere, nimium ſeruile eſt.

Secũda concluſio. Iræ exuperationem per o= 79
mnia fieri contingit: nõ tamen omnia eidem ſi=mul aſſunt. Nã contingit fieri & in quibus non oportet,& pro quibus nõ oportet, &magis, & citius,& maiore in tẽpore quàm oportet, ſed idcirco nõ omnibus modis ſimul delinquit: quòd malum etiam ſe ipſum perdit. & ſi penitus inte=grum ſit intolerabile fit. Tertia concluſio.Eo 80
rum qui irę exceſſu delinquũt,quędam differen=tia eſt.Nam eorum quidam dicuntur iracũdi,& hi quidem cito iraſcuntur,& quibus non opor=tet, & pro quibus non oportet, & magis quàm oportet.at cito ab ira deſiſtunt,& id quidẽ optimum habent. quod ideo illis euenit , quia non comprimunt iram , ſed ſtatim effundunt , hocq; modo ſe ſtatim manifeſtant ob celeritatem, ſub indeq; ceſſant. & maxime omniũ homines qui ſummæ ſunt bilis : exuperatione perturbatio=nis iræ, ſunt celeres, & ad quoduis, & pro quo=

uis iracundi. proinde & iracundi, summæ bilis homines appellantur. & quidam dicuntur amari, difficile placabiles, & in longum tempus irã retinentes, comprimunt enim ipsam. at uerò ubi ipsam reddiderint, cessant. illis enim ultio ponit iræ modum uoluptatem pro dolore efficiens. at donec id factum fuerit, onus retinẽt. & hoc illis potissimum euenit tandiu seruare, quia eorũ occulta sit ira, quam nemini manifestant. iccirco nemo studet persuasionibus illã mitigare, at ut ira occlusa in se decoquatur, digeraturq;, tempore opus est. Sunt & alij & sibijpsis, & amicissimis permolesti, atq; difficiles, qui uocãtur infensi. & sunt qui pro quibus non potet, & magis quam oportet, & longiore tempore irascuntur, qui sine ultione, & pœna nunq̃ reconciliantur.
81 Quarta conclusio. Iræ exuperatio, magis mãsuetudini opposita est. Nam frequẽtius fit. sunt enim homines ad ulciscendum proniores. & deterior est: nam infensi sunt ad uitam, uitæq; con-
82 suetudinẽ peragendã, difficiliores. Quinta cõclusio. Non est facile determinare quonã modo, & quibus, & pro quibus, & quanto tẽpore irascendũ sit, & quousq; quis iratus aut recte agat, aut peccet. Nã & id quoquo modo superius tactum est, & ex ijs quę adducũtur dilucet. nã qui parum transgreditur, non uituperatur, siue id ad exuperationem sit, siue ad defectionẽ deuergat. immo nonnuq̃ deficientes laudamus: & mãsuetos, mitesq; uocamus. & nõnuq̃ ipsos infensos, tanquàm aptos ad dominandum, uiriles nuncupamus. facile igitur nõ est ratione determinare, demetiriq;, quantũ, & quo modo quispiã egressus, uituperandus est. nam huiusmodi iudicium in singularibus, & in sensu consistit, quæ determinare facile non est. sed illud pro comperto haberi satis sit: medium quendam esse habitũ, quo

quibus oportet,pro quibus oportet,& ut oportet,& ſimili quoque modo in cæteris iraſcimur; & laudabilem eſſe. & eius exuperationes, defectionesq; eſſe uituperandas.ueruntamen ſi parũ à medio diſtent, parum, ac leuiter uituperandæ ſunt.ſi pluſculum,magis,ſi maximum,uehemẽter ſunt carpendæ.at ſatis iam conſtat medium habitum conſequendum,amplectendumq; eſſe: & de habitibus qui circa iram contingunt, dictum iam eſſe perabunde.

De Affabilitate,& eius extremis.

CAPVT VI.

IN congreßionibus autem & conuictu,& uſu cõmuni uerborum ac rerum,quidam placidi eſſe uidentur. 83
Qui quidem pro uoluptate afferenda,laudant omnia,& nihil aduerſantur.putantes haudquaquam ſeſe moleſtos cuiquam eſſe oportere. Quidam contrà, in omnibus aduerſantes,neque curam ullam habentes ſi dolorem afferant,difficiles,cõtentioſiq; uocantur.Patet igitur hos quidem duos habitus eſſe uituperandos: medium autem inter os laudandum.quo quidem quiſpiam ea quæ oportet, & ut oportet acceptabit,& ſimiliter ægre feret. uerum ipſi nomen nullum eſt poſitum. Perſimilis autem eſt 84
amicitiæ talis.eſt enim is qui medium hunc habet habitũ, qualem probum hominem,amicum dicere ſolemus,ſumpta dilectione.Sed differt ab amicitia, quòd eſt ſine affectu,dilectioneq; eorum quibus cum, is congreditur, qui hunc habitum habet.non enim amore, uel odio, ſed quia talis eſt ipſe, probat ſingula ut oportet.Nam ſimiliter tã ad notos,quàm ad ignotos:tam ad familiares,quàm ad nõ

familiares idipſum aget, in ſingulis tamen ut conuenit. non enim æque familiarium, & externorum curam habere, neq; dolore ſimiliter eos afficere oportet. Vniuerſaliter igitur dictum eſt, ipſum congredi ut oportet.

85 *Reſpiciens autem ad honeſtatem, utilitatemq́;, cõiectabit dolorem non afferre, uel delectare. uidetur enim hic circa uoluptates, doloresq́; eos uerſari, qui in congreſsionibus fiunt. atq; quibus uoluptatibus nõ eſt honeſtum ipſi, uel affert damnum delectare, eas moleſte feret, & eliget dolorem inferre. Et ſi facienti deformitatem non paruam afferat, aut damnum: oppoſitio uerò paruum dolorem, non probabit, ſed ægre feret. Diuerſo autem modo cum ijs qui ſunt in dignitatibus: & cum priuatis, & cum magis, minus'ue notis, & cum aliarum identidem differentiarum hominibus cõgredictur, ſingulis tribuens id quod decet. & per ſe quidem expetens delectare, cauens autẽ dolorem afferre, & ſequens ea quæ eueniunt ſi ſint maiora honeſtum inquam, & id quod conducit. Atque uoluptatis gratia magnæ, quæ eueniet, dolorẽ affert paruum. talis eſt igitur ipſe medius, ſed nomen non habet.*

86 *Is autem qui delectat: ſi id agit ſtudens eſſe iucundus, non ob aliud quicquam, placidus uocantur. ſin emolumenti cauſſa ſui, ut inde ſibi proueniat in pecunijs & in ijs quæ pecunijs comparantur utilitas, adulator. Eum uerò qui moleſte fert omnia, difficilem contentioſumq́; quendam diximus eſſe. Videntur autem extrema inter ſeſe oppoſitionem ſuſcipere, quia medium nomine caret.*

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

83 Nomine affabilitatis: pro medio habitu qui

nomine caret,& qui persimilis est amicitię,hoc in loco utemur. Itaq; hoc in loco Aristoteles affabilitatem, humanitatemq; prosequitur. de qua subdenda sunt documenta. Pyrrhus Epyrotarũ rex bellicosissimus dicere solitus erat,plures à Cynia urbes affabilitate ac suauiloquentia,quàm ab se armis,uictas esse. Amasis Aegyptiorum rex humanus & affabilis fuisse legitur,qui cum contemneretur ab Aegyptijs,quòd obscuro loco natus, ad regium culmen euectus esset:ex uase aureo quod ad turpes lauandi usus seruierat,simulachrum Iouis confecit,& in eminentissimo urbis loco collocauit.quod cum religiose coleretur,rem affabiliter docuit: Simulacrum eo ex uase esse conflatũ,in quod prius Aegyptij uomebãt,mingebant, pedesq; lauabant: nunc autem religiose uenerabãtur.eodemq; sibi modo contigisse, qui prius plebeus esset, nunc uerò eorum rex,hac itaque urbana adinuentione,sibi subditorum animos deuinxit. Affabilis est,alterius secretum non inquirere.Cæcilius Metellus huius rei exemplo est. qui in obsidione urbis Trebiæ in Hispania circuiens,interrogatus quidnam sic ageret:respondit, si suam interiorem tunicam sciret suæ mentis esse consciũ continuo exutus, igni, flammisq; committeret.

Pyrrhus. Cynias. Amasis. Cæcilius.

Ad hoc, est affabilis secreta tegere.sic enim Persæ suos iuuenes instituũt: ut potius mori, quàm secreta detegere malint.& apud eos disciplina, uetusq; lex est, qua cauetur uitæ periculo silentium custodiri. Gymnosophistæ quidã ad Alexandrũ ducti, quòd affabilitatis gratia præstarent, muneribus, immunitateq; abiere donati: quorum cum maiorem natu interrogasset Alexander, quid agendo beneuolentiam inire posset:inquit si nemini formidãdum te dederis. Tũ

Persæ. Gymnosophystæ. Alexander.

alium,uitam'ne an mortem fortiorem opinare: tur uitam inquit quæ tot aduersa calamitosaq; perferat. Tum alium quoad uiuendum homini censeret: donec inquit mortem uita potiorē ducat. Ad hanc uirtutem pertinet nemini detrahere. Horatius.

Absentem qui rodit amicum,
Hora.sat.iiij.li.j. *Qui non defendit alio culpante, solutos*
Qui captat risus hominum, famamq; dicacis:
Fingere qui non uisa potest, commissa tacere
Qui nequit, hic niger est, hunc tu Romane caueto.
Arcanum neq; tu scrutaueris ullius unquàm.
Hora.epist.xix. *Commissumq; teges, & uino tortus, & ira.*
Nec tua laudabis studia, aut aliena reprendes.
Quid de quocunq; uiro, & cui dicas, sæpe uideto.
Percontatorem fugito, nam garrulus idem est.
Nec retinent patulæ commissa fideliter aures.
Et semel emissum uolat irreuocabile uerbum.
Qualem commendes etiam atq; etiam aspice: nec mox
Incutiant aliena tibi peccata pudorem.
Quem sua culpa premet, deceptus omitte tueri.
Oderunt hylarem tristes, tristemq; iocosi.
Sedatum celeres, agilem, gnauumq; remissi.
Potores bibuli media de nocte falerni
Oderunt porrecta negantem pocula: quamuis
Nocturnos iures te formidare uapores.
Dente Theonino cum circumroditur: ecquid?
Ad te post paulo uentura pericula sentis?
Tunc tua res agitur paries cum proximus ardet.

Ad hanc eandem uirtutē spectare putant, pau

ca loqui, & iactabūdum, impudentemq́ fuge:e gurrulitatem. quam ex Iuuenale cognoscas literatis summopere esse indecoram: quam hoc carmine notat.

Ingenium uelox, audacia perdita, sermo Iuuena. saty. 3.
Promptus, & Isæo torrentior. ede quid illum
Esse putes? quemuis hominem secum attulit ad nos
Grammaticus, rhetor, geometer, pictor, aliptes,
Augur, schœnobates, medicus, magus: omnia nouit.

Pythagoras discipulos prius tacere quàm loqui docebat: & loquaciores quinquenni uocis exilio dānabat. Documētum dedit Aristoteles Calistheni ad Alexandrū itanti, ut quàm rarissime & iucūde loqueretur apud eum qui arbitriū uitæ, necisq́ in extremitate linguę haberet. Scribunt historici, partis orientalis anseres præ nimio calore eoam plagam linquentes, petētesq́ occiduam, cum Taurū montem aquilis abundantem præteruolitāt, illas formidantes, rostra lapillis obstruere: ne consuetudo uocem illis elidat. qui posteà quàm uerticem montis euasere, calculos respuunt, & securiore uolatu per aperta cœli spatia solito strepitu, solitoq́ clangore ferunt̄. naturæ documētum oportere silentij, uocisq́ rationem habere eos: qui linguæ uolūt effugere detrimentū. Chilonis sententiæ hæ sunt. quid difficile: arcana reticere, otium rectè disponere, iniurias tolerare. adiecit: linguam semper, sed præsertim in conuiuio contine, proximo noli maledicere. nemini minas intentare. Neminē irridere oportere docuit Socrates, cum diruptā pallij sui partem inspectandam hominibus dedisset Antisthenes: aspicio (inquit) per scissurā pallij tuam uanitatē. Et Demetrius Phaleræus hæc affabilitatis documenta reliquit. Iuuenes

Pythagoras. Aristoteles. Calisthenes. Alexander. Anseres orientales. Chilo. Socrates. Antisthenes. Demetrius.

domi uenerentur parẽtes, in uia occurſantes, in ſolitudine ſeipſos. Et Pythagoras de ijs quæ ſupra nos ſunt, ammonebat, ne quicquam temere eſſe loquendum, ſeq; dicebat deſcendiſſe ad inferos, & animam Heſiodi columnæ æreæ uinculis aſtrictam, ſtridenteq; uidiſſe. & Homeri animam ex arbore pendentem, pœnas pro ijs dantes quæ de dijs temere finxere. Et Affabilitatem uim magnā humanitatis habere, & ad animos ciuium componendos Horatius autor eſt, ita inquiens.

Pythagoras. Heſiodus. Homerus.

Horatius in arte poëtica.

Sylueſtres, homines, ſacer, interpresq; deorum
Cædibus & uictu fœdo deterruit Orpheus:
Dictus ob hoc lenire tygres, rapidosq; leones.
Dictus & Amphion Thebanæ conditor urbis
Saxa mouere ſono teſtudinis, & prece blanda
Ducere quo uellet.

Orpheus. Amphion.

Ofelus. Et Ofeli Stoici de affabilitate præceptū hoc, eſt ſtudioſis multum notandum.

Horatius ſatyra 2. libro. 2.

Diſcite, non inter lances, menſasq; nitenteis,
Cum ſtupet inſanis acies fulgoribus, & cum
Accliuus falſis animus meliora recuſat:
Verum hic impranſi mecum diſquirite.

Aul. Gel. libro. xiij. c. ij. Varro.

Neque ab hac ſententia abhorret id quod ex Manippe Varronis adducitur: conuiuiū tribus cōſtare debere. lectis uiris, lecto loco, lecto tempore. Lecti uiri ſunt qui nec loquaces ſunt, nec omnino muti: iucūdi & inuitabiles. qui iuſtam orationis partem perſequi queāt, & itidem partem facere cum aliena oratio eſt. nam eloquentia in foro & apud ſubſellia: & ſilentium in cubiculo ſeruandum eſt, in conuiuio decēt ſermones ad communē uitæ uſum pertinentes, de quibus neque in foro, neque in negotijs agendis lo-

ci otium est. & numerus conuiuarum à numero Gratiarum protēditur ad numerum Musarum. tres enim saltem sint, neque quàm nouē plures sint. Et Hesiodus. Hesiodus.

Si tibi corda tument, uultus non indicet iram.
Turpe sequi est sceleratū hominem. maledicere cuiquam
Infandum est, qui tam uita laudetur honesta.
Nunquam à te: nunquam misera obiurgetur honestas.
Diuinum donum est: diuinum æterna uoluntas.
Qui loquitur parce, linguam nec in omnia soluit
Thesaurum præ se gerit ille: ea gratia magna est
Vt linguam moderes, meditatáq; uerba loquaris.
Si quenquam uerbo lædes, læderis & ipse.
Grata in amicorum uenias conuiuia sumptu
Communi: dato particulam. gratissima sunt hæc.

Et huic uirtuti cum adulatione & contentione bellum est. & operæpretium est cognoscere, unde adulator tam bellum nomen sibi inuenerit. unde inquies: à cauda canis respondet Senensis. est ēm (inquit) ura cauda, inde adulari quasi adurari, quòd canes seruiliter motu caudæ eblā diuntur, cum cibum expectant. hinc Circe filia solis sicut luxuriosos mutabat in sues, uerisimile est adulatores cōuertere in canes, quorū dum uiuerent semper æmulati fuerunt mores. Et de adulatoribus Iuuenalis hæc. Senensis. Circe. Iuuena. saty. 4.

Quid? quòd adulandi gens prudentissima laudat
Sermonem indocti, faciem deformis amici,
Et longum inualidi collum, ceruicibus æquat
Herculis, Antæum procul à tellure tenentis.
Miratur uocem angustam, qua deterius nec
Ille sonat, quo mordetur gallina marito.

Et quid agat rursum. rides: maiore cachinno
Concutitur. flet, si lachrymas conspexit amici:
Nec dolet. igniculum, brumæ si tempore poscas,
Accipit endromiden. si dixeris æstuo, sudat.
Et quid plus? nanum cuiusdam Atlanta uocamus,
Aethiopem cygnum: paruam extortamq; puellam
Europam.
Nomen erit pardus, tigris, leo.

Et cætera id genus quæ aduersus huiusmodi seruile genus hominum adducũtur. Contentiosi, molesti sunt, & tam à cœtu & congregationibus humanis alieni, quã affabiles inidonei. Et in literis interdum inueniuntur contentiosi, quos philosophi, sophistas utplurimum nuncupant. uerũ & hoc contentiosum genus aliquãdo ascẽdit ad peritiores: ubi literarũ barbaries, aut aliorum conuitia apologiam desiderant, aut inuectiuã. sed id seruata mediocritate, seruatoq; pudore fieri debet. ut illa Pãdulphi Collenutij aduersus detractorem Plinij defensio. ut Apuleiana purgatio. Vnde Laurentius Valla quòd aliquãto in conuẽtionibus literarijs uisus est mordacior: ita in eum post eius obitum iocatus est aliquis.

Pandulphus. Apuleius. Laurentius Valla.

Nunc postquàm manes defunctus Valla petiuit,
Non audet Pluto uerba latina loqui.
Iuppiter hunc cœli dignatus parte fuisset,
Censorem linguæ sed timet ipse suæ.

Itaque philosophi non multũ contentiosum genus amplecti debẽt, quòd si interdum pro ueritatis incolumitate suscipere oportet, id urbanè grateq; fiat. quemadmodũ Plato Prothagoræ & Euthydemi faceta confutatione omnes refutat sophistas, docetq; ciuiliter esse ridendos.

Plato. Prothagoras. Euthydemus.

SEXTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Sextum caput duabus conclusionibus, qui=
busdam officijs affabilis, & tribus diffinitioni=
bus partitum est. Prima conclusio. In cōmu= 33
nicationibus humanis, conuictu, cōmunicq; uer
borum ac rerum usu: est quidam medius lauda=
bilis habitus, mediaq; uirtus. Nam in huiusmo=
di congressionibus, conuictu, & usu communi
uerborum, ac rerum, quidam uidentur esse pla=
cidi, qui ꝑ offerenda uoluptate, laudant omnia,
in nullo prorsus aduersantes. alij uerò contrà in
omnibus aduersantur: nullam curam habentes
si dolorem, tristitiamq; afferunt: & hi difficiles,
contentiosiq; uocantur. atqui hos duos habitus
constat esse uituperandos. medius igitur inter
eos, continetur laudandus. quo quidem in con=
gressionibus humanis, conuictu & uerbis, fa=
ctisq;, quispiam acceptabit quæ oportet, & ut
oportet, & cōsimiliter ægre feret. uerum illi me=
dio habitui nullum nomen inditum est. Se= 34
cunda conclusio. Tametsi is medius habitus
persimilis sit amicitiæ, ab amicitia tamen dif=
fert. Nam si hunc medium habitum habēs, dile=
ctionis affectum ad eos quibus conuiuit assu=
meret, prorsus talis esset qualem probum, ami=
cum dicere solemus. attamē ab amicitia differt,
quòd qui hunc habitum habet sine affectu dile=
ctioneq; ad eos quibus cum cōgreditur sese ha=
bet. non enim uel amore uel odio sed quia talis,
ipse probat singula ut oportet. cuius quidē rei
argumentum est: quòd similiter erga notos, &
ignotos, familiares, & non familiares id ipsum
agit: in singulis tamen semper agens ut conue=
nit. nam non æque familiarium, & ignotorum
curam habere decet. neque utrosque consimili=
ter dolore afficere. Et uniuersaliter atque sum=

matim dictum sit, ipsum congredi ut oportet.
Eius proprietates, atque officia. Qui hãc possidet uirtutẽ, cõiectabit honestatis, utilitatisq́ gratia aut dolorem non afferre, aut delectare. nã hic circa uoluptates, doloresq́ uersatur, quæ in congressionibus fiunt. molesteq́ feret uoluptates quæ sibi honestæ non sunt, & que afferunt damnum, eligetq́ tum dolorem afferre. si sermo item, aut factum ipsi facienti magnam deformitatem afferat. magnum'ue damnum, aduersatio uerò paruum afferat dolorem: facere sibi deformitatẽ aut damnũ minime probabit, sed utrunque moleste feret. uariè alioq́ modo cũ uiris dignitate insignibus, cum priuatis cum magis minus'ue notis, & cum aliarum differentiarum hominibus conuersabitur, unicuique pro dignitate quod decet tribuens. cauebit esse molestus. quæ in congressionibus eueniunt, ea sequetur, eaq́ intendet: quæ maiora bona sunt, ut maius honestum, maius'ue utile. paruum interdum afferet dolorẽ ut inde magna sequatur uoluptas, magnumq́ emolumẽtum. talis est ipse medius.
86 sed nomine quo ipsum appellemus caret. Diffinitiones. Placidus, est qui delectandi gratia, nec ob aliud quicquã, studet esse iucũdus. Adulator, qui placere studet, sed emolumẽti sui gratia: ut sibi inde aliqua pendeat utilitas, ut in pecunijs, aut in ijs quæ pecunia comparantur. Difficilis atque contentiosus, est qui moleste fert omnia omnibusq́ aduersatur. & quia medium nomine caret, sola extrema uidentur inter se oppositionem recipere. & de media regione tanquam uacua sit (ut & de medio circa mediocres honores habitu dictum est) contendere.

De Veritate, & eius extremis.

CAPVT VII.

Circa eadem ferè uersatur & arrogantiæ medio- 87 critas, quæ quidem & ipsa nomine caret: atque nō inutile fuerit de ijs etiam pertractare. Nam & ea magis quæ ad morem pertinent percipiemus, si de singulis fuerit pertractatum. Et uirtutes etiā ipsas mediocritates esse credemus, si id in omnibus fuerit ita sese habere perspectum. de ijs igitur qui in conuictu ad uoluptatem congrediuntur, atque dolorem, iam diximus. sed nunc de ueracibus mēdacibusq; similiter, & in uerbis, & in actibus, & in fictione dicamus. Arrogans itaque præcla- 88 ra, & ea quæ non insunt, & maiora quàm insunt, fingere sibi uidetur. Dissimulator autem contrà, negare quæ sibi insunt, aut imminuere solet. At medius cum sit talis ut unumquodque quale est ipsum dicat, atque ostendat, tam uita, quàm uerbis est uerax, ea sibi inesse confitendo quæ insunt, & neque maiora neque minora. Fit au- 89 tem ut horum unumquodque quispiam & alicuius, & nullius rei caussa faciat. atque qualis est unusquisque talia tam dicit quàm agit, & ita uiuit, nisi alicuius gratia agat. per se autem mendaciū improbum est, & uituperabile. uerum autē probum ac laudabile. Itaque uerax quidem cum sit medius, est laudabilis. Mendaces autē ambo uituperabiles sunt, sed arrogans magis. At enim de utroque dicamus oportet, prius aūt de ueraci. Atq; non de 90 illo nunc dicimus: qui in stipulationibus uerū dicit, & in ijs quæ ad iustitiā & iniustitiā ptinēt (hæc enim ad aliā accōmodātur uirtutē) sed de eo q in qbus hoc nihil refert

& in uerbis & in uita ex eo uera dicit, quia habitu talis est.atq; talis æquus & bonus esse uidebitur. Qui nanque uerũ amat,& in quibus nil refert uera dicit,is multo magis uera dicet,in quibus refert. ut turpe enim mendacium fugiet,quod & per se fugiebat. Tallis uerò laudabilis est.
91 *Magis autem ad defectionem ueritatis declinat.hoc enim æquabilius esse uidetur,propterea quòd*
92 *exuperationes sunt permolestæ. Sed qui res sibi maiores quàm insunt fingit,si nullius causa rei, prauo quidẽ est similis.non enim mendacio gauderet.uanus tamen ma*
93 *gis: quàm malus esse uidetur. Sin alicuius gratia, si gloriæ uel honoris,non nimium est uituperãdus,ut arrogans:sin argenti,& eorum quæ ad argentum redigũtur, deformior est.Arrogans autem,non in potentia,sed in electione consistit: habitu nanque, quia talis, arrogans est. sicut & mendax quidam ipso mendacio gaudẽs,quidam gloriam aut lucrum affectans. Qui igitur gloriæ causa sunt arrogantes:ea simulant pro quibus homines laudantur,aut beati esse dicũtur.qui uerò gratia lucri,ea quorum usus ad proximos transit & quæ non inesse latere possunt.fingũt enim se medicos,uel uates egregios. Quapropter plurimi hominum talia simulant, ac arroganter*
94 *sibi assumunt.sunt enim in ipsis ea quæ dicta sunt. At dißimulatores attenuantes sua:elegantiores moribus esse uidentur.Non enim id lucri causa facere uidẽtur,sed fugientes tumiditatẽ.Maxime autem hi negant ea quæ sunt*
95 *præclara,ut & Socrates faciebat. Sed qui parua manifestaq; dißimulant,ij delicati simul, maliciosiq; dicuntur. & facile sperni possunt. Atque id ipsum arrogantia uidetur*

uidetur interdum, qualis eſt Lacedemoniorum ueſtitus.
Nam & exuperatio, & nimia defectio, ad arrogantiam
pertinet. Sed qui moderatè diſsimulatione utũtur, nec ea
diſsimulant quæ nimis ante oculos ſunt & extant. gratio=
ſi eſſe uidentur. Aduerſari autem arrogans ipſi uera
ei uidetur, eſt enim diſsimulatore deterior.

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

Stipulari, rogare. & ſtipulatio ꝑprie rogatio 90
dicitur, & transfertur ad rogationes quæ ſiũt ſo
lenniter. Electione, habitu electiuo. Negabat 93
Socrates ſe aliquid ſcire, & ſe fatebatur ignora= 94
re. Itaq; ſcientiam præclaram ſibi adeſſe nega=
bat: non autem negabat ſibi adeſſe ignorantiã.
Veritatis determinationem hoc in loco exe=
quitur Ariſtóteles, quę uirtus eſt, qua quiſquã &
uerbis & factis qualis ſit palam declarat: uerbis
quidem & factis mediocritatem ſeruãtibus. de
qua uirtute, ut & præcedentium, nonnulla addu
centur exempla. Artaxerſes Perſarum rex uerita Artaxerſes.
tem in ſuis militibus ſummopere exquirebat, &
mendacium proſequebatur. Cum enim unũ de=
prehendiſſet mendacem, tribus clauis eius lin=
guam perfodi iuſſit. ueruntamen cum in delicta
ſupplicijs animaduerteret, ſummopere id curari
uolebat, ut non tam pœna quàm medicina uide
retur. Gymnoſophiſtæ naturales quaſdam con=
iectationes, ad futurorum pręſagia curaſſe me= Gymnoſophiſtæ.
morantur, & reuoluto quoq; anno cõſilium po
pulorum conuocabant, & quid in illo anno fu=
turum coniectaſſent ordine denũciabant. quòd
ſi quis in ijs quæ denunciauerat in mendacio de
prehendebatur, aliorum conuitio & maledicto
multabatur, & reliquã omnem ſuam uitam in ſi
lentio & tenebris exigebat. ſic arbitrantes eum
qui ueritatẽ mẽdacio uiolaſſet, iuſtas ſilentio te

merariæ linguæ dare pœnas. quòd si uerba tantum puniuntur, tanto magis facta (ubi assunt) punitione digna sunt. Et quantū patronis causarum in administranda iustitia, ipsi iustitiæ famulatur ueritas: tantū iniustitiæ seruit mēdacium,
Cicero. iustitięq; obest. quapropter Cicero clamat se nō intelligere, cur qui sentētiā pecunia corrumpit, pœna dignus sit: qui uerò eloquentia, laudem ferat. uerū (inquit) mihi plus mali facere uidetur, qui oratiōe, quàm qui pretio iudicē fallit. quòd pecunia corrūpere prudentem nemo potest: dicēdo aūt potest. Et ideò hæc uirtus iustitiæ administratoribus summe necessaria est, summeq; uenerari debet: neq; unq̄ uiolari, remq; unquàm
Alexander. cōmitti tāto piaculo dignam. Alexander enim
Parmenio. Macedo etiam suis hostibus uerus esse uoluit: cui cū Parmenio suaderet ex insidijs cum hoste esse pugnādum, respōdit: istud quidem agerem, si Parmenio essem: uerū cū Alexander sim, aperto Marte censeo uincendū. Et idē, Fabricius ad
Fabricius. Pyrrhus. Pyrrhū Epyrotarū regē Romanis infestissimū hostē, fecisse memoratur: ad quē has cōmisit literas, Nos pro tuis iniurijs inimiciter tecū pugnare studemus. sed cōis exempli, & fidei gratia uisum est, ut te saluū esse uelimus, ut esses quem armis uincere possemus. ad nos em̄ uenit Nicias familiaris tuus, qui pretiū peteret, si te clā interfecisset. id nos negauimus uelle: ne ob eā rē quicq̄ cōmodi expectaret. & simul uisum est, ut te certiorē efficeremus: ne quid hmōi si accidisset, nr̄o cōsilio ciuitates id factū putarēt. qm̄ Romanis non placet, ptio aut pręmio, aut dolis pugnare. proinde tu nisi caueas, iacebis. Vale. hoc exēplo docemur tute oīa illius fidei credere q uerax est. mēdacibus aūt atq; fictis minime: quos scelerata mēs impietasq; semper comitatur. Et ideo hęc uirtus mēdaces & fictores hostes habet quo

rũ ex Iuuenale aliqua deprehẽdite flgitia, qbus
Tam facile, & pronum est superos contemnere testes, Iuuenalis saty.13.
Si mortalis idem nemo sciat, aspice quanta
Voce neget, quæ sit ficti constantia uultus.
Perq; solis radios, Tarpeiaq; fulmina iurat,
Et Martis frameam, & Cyrthæi spicula uatis,
Per calamos uenatricis, pharetramq; puellæ.
Perq; tuum pater Aegæi Neptune tridentem,
Addit & Herculeos arcus, hastamq; Mineruæ
Quicquid habent telorum armamentaria cœli.
Si uerò & pater est, comedam (inquit) flebile nati
Sinciput elixi, Pharioq; madentis aceto.
Sunt qui in fortuæ iam casibus omnia ponant.
Et nullo credunt mundum rectore moueri
Natura uoluente uices, & lucis, & anni.
Atq; ideo intrepidi quæcunq; altaria tangunt.
Ei si mendacia fortè nõ sunt tanti, ut alijs obsint tales tamen mendaces uani sunt, & talia mẽdacia ridiculos faciunt, quos idẽ autor damnat. ut Vlyssem de Aegypto, & fictis periculis.
Nefas illic fœtum iugulare capellæ,
Carnibus humanis uesci licet. attonito cum Iuuenalis saty.15.
Tale super cœnam facinus narraret Vlysses
Alcinoo, ut mendax aretologus: in mare nemo
Hunc abijciat sæua dignum, ueraq; Charybdi,
Fingentem immanes Lestrygonas & Cyclopas.
Verum hi (ut uult Aristoteles) id solum lucrantur, ut cum uerum dicant non eis credatur. Et de fictoribus & hypocritis idem poëta. Aristoteles.
Rarus sermo illis, & magna libido tacendi, Iuuenalis saty.2.
Atq; supercilio breuior coma. uerius ergo,

Et magis ingenue Peribonius, hunc ego fatis
Imputo, qui uultu morbum, incessuq; fatetur.
Horum simplicitas miserabilis, his furor ipse
Dat ueniam. sed peiores qui talia uerbis
Herculis inuadunt, & de uirtute locuti
Criminibus tacita sudant præcordia culpa.

Horatius. Et Horatius.

Quandocunq; deos, uel porco, uel boue placat
Iane pater clare dicit, cum dixit Apollo
Labra mouet metuens audiri: pulchra Lauerna
Da mihi fallere, da sanctum, iustumq; uideri,
Noctem peccatis, & fraudibus obijce nubem.

SEPTIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Septimũ cap. nouem cõclusionibus, & tribus
87 diffinitionibus partitũ est. Prima conclusio. Non ab re fuerit de ijs quę circa uera & ficta, cũ uerba tum facta uersantur, cõsiderare. Primo, nam arrogantię & dissimulationis mediocritas (quæ & nomine caret) circa eadem fermè uersatur circa quæ & medius pauloantè determinatus habitus. Secundo, quia si ea determinauerimus: magis ea percipiemus quæ ad morum disciplinam pertinent. Tertio, quia plenius uirtutes ipsas mediocritates esse credemus, ubi in singulis id quoq; ita exploratum, perspectumq; fuerit. cum itaq; de ijs qui in conuictu ad uoluptatem, doloremq; congrediuntur iam dictum sit: nunc consentaneum apparet de ueracibus & mendacibus similiter & in uerbis, & operibus
88 illorumq; fictione esse dicendũ. Diffinitiones. Arrogans est qui pręclara & ea quæ non insunt, & maiora quàm insunt, sibi adesse fingit. Dissimulator contrà, qui negat quę sibi insunt aut ea

imminuit. Medius uerò is eſt, q unũquodq; quale ipſum eſt dicit, atq; oſtendit, tam uita quàm uerbis uerax. is enim ea ſibi ineſſe cõfitetur quæ inſunt, neq; maiora, neq; minora. Secunda cõ- 89
cluſio. Verax laudabilis eſt, mendaces uerò uituperabiles, & arrogans diſſimulatore eſt uituperabilior. Nam fit ut & uera & mẽdacia, & horum unumquodq; quiſpiam & alicuius & nullius rei cauſa faciat. nam quiſq; qualis ipſe eſt, talia & dicit & agit, atq; taliter uiuit, niſi alicuius gratia aliter ipſe fingat. at mendacium per ſe quidem improbum, & uituperabile eſt. uerũ autem & probum, & laudabile. igitur uerax qui medius eſt, id uerum quod decet, & dicens & agens cuius gratia oportet, & ut oportet nimirũ laudabilis eſt, & mẽdaces uituperabiles, ſed magis arrogans nã & ueraci diſſimilior. & de utroq; & ueraci & arrogante amplius dicẽdum eſt, at prius dicemus de ueraci. Tertia concluſio.
Verax uiro æquo & bono aſſimilis eſt. De eo 90
enim ueraci hoc in loco ſermonẽ non agitamus, qui in iudiciarijs interrogationibus, confeſſionibusq; uerum dicit. & omnino in ijs quæ ad iuſtitiam atq; iniuſtitiam pertinẽt. nam hic uerax ad aliam accõmodatur uirtutẽ: qui aut uir probus, aut equus & bonus quomodocunq; placet uocetur. ſed de eo hic intendimus, qui in quibus hoc nihil refert, cum in uerbis tum in uita, ex eo uera dicit, & agit, quia habitu talis eſt. & ip̃e uerax (ſi illi legum autoritas comitatur) æquus & bonus eſſe uidebitur. nam qui uerũ amat, & in quibus nihil refert, ut & uir probus ipſe facit. & ubi refert (ut turpe) mendacium fugiet, quod & per ſe ipſe fugiebat. nam tale laudabile. aſſimilatur igitur uerax uiro & ęquo & bono ut dictum
eſt. Quarta cõcluſio. Verax magis uidetur ad 91
diſſimulationem, ueritatiſq; defectionem decli-

nare.nam id æquabilius, congruentiusqꝫ esse ut
detur.quoniam exuperationes uituperabiliores
92 sunt,atqꝫ permolestæ. Quinta conclusio. Qui
res maiores quàm reuera insint,fingit, prauo si=
milis est,sed uanus potius quàm malus esse uide
tur.Nam si quodam modo prauus,similisqꝫ pra
93 uo non esset,mēdacio non gauderet. Sexta cō
clusio.Non omnes arrogantes æquè uituperan=
di sunt. Nam qui maiora quàm assint alicuius
gratia fingit, ut gloriæ aut honoris, non multū
uituperādus est, ut arrogans. sed si id argēti aut
eorum quæ ad argentū reducuntur gratia agit,
uituperabilior est. arrogantem accipimus, non
ut dicitur à potentia,sed ab electione.nam habi
tu,& quia talis existit, arrogans esse dicitur, si=
cut& mendax.& eorum arrogātium(ut dictum
est)quidam mendacio gaudent gloriam quærē=
tes,quidam uerò lucrum.qui autem gloriæ cau=
sa arrogantes existūt,ea ipsi simulant ac fingūt,
pro quibus homines laudantur,& beati dic un=
tur.qui uerò lucri aucupio student, ea fingunt,
quorum usus ad proximos transit,& quæ latere
possunt an ea non insint.ut fingūt esse medicos,
uel uates egregios.Quapropter cū ea latere pos
sint:quàmplurimi hominum talia simulant, &
arroganter sibi uēdicant.sunt enim in quàmplu
94 rimis cupiditates,quę dictæ sunt. Septima cō
clusio.Dissimulatores qui sua attenuant,elegā=
tiores moribus esse uidentur. Nam non id lucri
causa facere uidentur:sed ad fastū, tumiditatēqꝫ
fugiēdam.& maxime omnium hi sibi adesse ne
gant,quæ præclara sunt,quod & Socrates facie
95 bat. Octaua conclusio.Qui nimiū ut qui para
ua,manifestaqꝫ dissimulāt, delicati, malitiosiqꝫ
sunt.Nā tales facile sperni possunt & id ipsum
plærunqꝫ ad arrogātem pertinere uidetur,ut La
cedæmoniorum uestitus.Nam & exuperatio,&

nimia defectio, dissimulatioq; ostentationem quandam, atq; arrogantiam habet. sed qui moderata dissimulatione utūtur, nec ea dissimulāt quæ ante oculos posita, nimiū manifesta sunt, urbani gratiosiq; dicuntur. Nona conclusio, Arrogans ipsi ueraci magis aduersatur. Nam arrogans est ipso dissimulatore deterior.

De Comitate, & eius extremis.

CAPVT VIII.

Cvm autē sit & requies in uita, atque in hac ipsa, 97
ioco sese recreēt homines, uidetur & hic esse quædam æquabilis congreßio: & dicēdo, & audiēdo ea quæ oportet, & ut oportet. Differt autem & dicendo in- 98
ter tales, & audiendo tales. atque patet & in his exuperationem esse medij, & defectionem. Qui igitur in ridiculis exuperāt, scurræ uidentur esse ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis coniectantes facere risum, quàm honestè loqui, & non afficere eum dolore, in quem facete dicunt. Qui uerò neq; dicerent quicquam ridiculi, neque alios dicere paterentur: rustici, duriq; esse uidētur. At is qui cum moderatione iocatur, comis atque urbanus uocatur: talem sanè moris iam habitum assecutus, ut ad bene, rectèq; iocandum sese flectere poßit. huiuscemodi nanque motiones mores ipsius esse uidentur: atque uti corpora, sic & ipsi mores, motionibus discernuntur. Cum autem exundet ipsum ridiculum, plurimi'que ioco, salibus'ue magis quàm oportet gaudeant, scurræ quoque eodem nomine nuncupantur,

ut gratiosi, elegantes. Sed eos differre atque non parum,
99 *ex ijs quæ diximus constat. Accõmodatur autem huic habitui medio, & ipsa dexteritas. Atq; ipsius est dextri, ea dicere & audire, quæ ad modestum uirum, liberalẽq; accommodantur. sunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire, talem hominem decet. Atque ipsius liberalis iocus & eruditi, à seruilis ioco, rudisq; differt, licet hoc tam in antiquis, quàm in nouis comœdijs intueri. quibusdam enim uerborum obscœnitas, quibusdam potius subintellectio. ridiculum erat, atq; hæc non parum honestatis differunt ratione. Is'ne igitur dicẽdus est rectè facetijs uti, qui dicit ea quæ liberum hominem decet? an is qui eum qui audit, dolore non afficit, uel etiam delectat? An & hoc indefinitum esse uidetur? est enim aliud alij odio, & iucundum. talia autem & audiet, quæ nanque fert audiẽ*
100 *do, ea uidetur & facere. At non quiduis faciet. etenim facetiæ, conuitia quædam sunt. Et legumlatores nonnulla conuitia dicere uetant. fortasse autem illos & nonnulla prohibere facete dicere oporteret. uir itaque gratiosus, ac liber, ita sese habebit quasi sibijpsi lex sit in ioco. Talis est igitur ipse medius siue dexter, siue urbanus, siue co*
101 *mis dicatur. Scurra autem à ridiculo superatur. Et neque sibi atq; alijs parcit: modo moueat risum. eaq; dicit, quorum nihil prorsus gratiosus ipse diceret: & aliqua,*
102 *quæ ne audire quidem perferret. Sed rusticus ad tales congressiones inutilis est. Quippe cum nec ipse quicquàm afferat salis, & cum afferunt alij, ægrè molestéq;*
103 *ferat. requies autem & iocus, in uita necessaria esse uidentur. Tres igitur eæ sunt quas diximus mediocrita-*

tes in uita. Sunt autem omnes circa uerborum quorundam, actuumúe communem usum. Sed differunt, quòd una circa ueritatē, cætera circa uoluptatem uersantur. Atque harum altera quidem est in ioco, altera autem in congreßionibus reliquæ uitæ consistit.

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

Comis, urbanus, dexter. Liberalis, hic à libertate deducitur: liber ingenuus. Hic de comitate exequitur: quæ in ioco est, & dicendo, & audiēdo laudabilis mediocritas. hęc uirtus ꝓhibet ut nihil turpe aut uerbo aut facto in iocis, facetijs, comœdijs, & alijs recreatiōibus unquàm admittamus. hęc uirtus in sacris literis habet citharas, psalteria, decachorda: habet hymnos q̃bus sanctorum pro solatio depromuntur fortia facta: habet publicas heroicarum eorum uirtutum representationes. Et comes Mirandula, nostra ætate properantius quàm studijs conduxisset, nobis fato ereptus: studio defessus, hunc hymnum & similes, solitarius ad citharam canere solebat, & mēte pariter emodulatus magno in solatio lachrymas liquabat.

93

99

Mirandula.

Alme deus, summa qui maiestate uerendus,
Verè unum in triplici numine numen habes.
Cui superexcelsi flammatia mœnia mundi,
Angelici seruit turba beata chori.
Cuius & immensum hoc, oculis spectabile nostris
Omnipotens quondam dextra creauit opus.
Aethera qui torques, qui nutu dirigis orbem,
Cuius ab imperio fulmina missa cadunt.
Parce precor miseris, nostras precor elue sordes,
Ne nos iusta tui pœna furoris agat.

Quòd si nostra pari pensentur debita lance,
Et sit iudicij norma seuera tui:
Quis queat horrendum uiuentis ferre flagellum
Vindicis, & plagas sustinuisse graues?
Non ipsa iratæ restabit machina dextræ,
Machina supremo non peritura die.
Quæ mens non primæ damnata ab origine culpæ,
Aut quæ non proprio crimine facta nocens?
At certe ille ipse es, proprium cui parcere semper,
Iustitiamq́; pari qui pietate tenes.
Præmia qui ut meritis longe maiora rependis,
Supplicia admißis sic leuiora malis.
Nanque tua est nostris maior clementia culpis,
Et dare non dignis, res mage digna deo est.
Quanquàm sat digni, si quos dignatur amare,
Qui quos non dignos inuenit, ipse facit.
Ergo tuos, placido miserans precor aspice uultu,
Seu seruos mauis, seu magis esse reos:
Nempè reos, nostræ si spectes crimina uitæ,
Ingrate nimium crimina mentis opus.
At tua si potius in nobis munera cernas,
Munera præcipuis nobilitata bonis.
Nos sumus ipsa olim tibi quos natura ministros,
Mox fecit natos gratia sancta tuos.
Sed premit heu miseros tantæ indulgentia sortis
Quos fecit natos gratia, culpa reos.
Culpa reos fecit, sed uincat gratia culpam,
Vt tuus in nostro crimine crescat honor.
Nam tua siue aliter sapientia, siue potestas

Nota, suas mundo prodere posßit opes.
Maior in erratis bonitatis gloria nostris,
Illeq́; præ cunctis fulget amandus amor
Qui potuit cœlo dominum deducere ab alto,
Inq́; crucem summi tollere membra dei.
Vt male contractas patrio de semine sordes
Ablueret lateris sanguis & unda tui.
Sic amor & pietas tua, rex mitißime tantis
Dat mala materiam suppeditare bonis
O amor, O pietas nostris bene prouida rebus,
O bonitas, serui facta ministra tui.
O amor, O pietas nostris male cognita seclis:
O bonitas nostris nunc propè uicta malis.
Da precor huic tanto qui semper feruet amori,
Ardorem in nostris cordibus esse parem.
Da sathanæ imperium (cui tot seruisse per annos
Pœnitet) excusso deposuisse iugo.
Da precor extingui uesanæ incendia mentis,
Et tuus in nostro pectore uiuat amor.
Vt cum mortalis perfunctus munere uitæ
Ductus erit dominum spiritus ante suum,
Promißi regni felici sorte potitus,
Non dominum, sed te sentiat esse patrem.

Sic itaque solatus, ad solita studia redibat. cuius uiri uidendi illectus amore, & Hermolai Barbari, me glorior Italiam petijsse. Et nunc ludi & comœdiæ non sint intemperantium symposia, lenones, cantus parasiti, prurientiaq́; uerba. sed quicquid suscipitur iocandum, id ad exemplum uitæ ducatur, fiatq́; quod mandat Horatius. Horatius in arte poetica.

Actoris partes chorus, officiumq; uirile
Defendat: neu quid medios intercinat actus
Quod non proposito conducat, & hæreat apte.
Ille bonis faueatq;, & concilietur amice,
Et regat iratos, & amet peccare timentes.
Ille dapes laudet mensæ breuis, ille salubrem
Iustitiam, legesq;, & apertis otia portis.
Ille tegat commissa, deosq; precetur & oret,
Vt redeat miseris, abeat fortuna superbis.
Nec pueros coram populo Medea trucidet,
Aut humana coquat coram exta nefarius Atreus.

Et quælibet uirtus suos habeat ludos. & sint procul pyrgi, & alea pernox, & ludi illiberales omnes, & intẽperantes: & ut obscœnæ reprẹsentationes simulatæq; crapulæ. ob quales uoluit Scipio. Scipio totã gentem ludicram, scenicamq;, omni honore carere: & à tribu, notatione cẽsoria amoueri. Hæc uirtus scurrilitatem & rusticitatẽ habet contrarias, quæ innumeris modis, tum dicẽdo, tum agẽdo, tum repræsentãdo fieri possunt. & sub scurrilitate continentur quædã leuia studia quę solent stultorum aspectũ detinere. haud aliter quàm pharmacorum uenditores, histrio- Alexander. nesq; & circulatores. quorũ autores Alexander Magnus nos contẽnere docuit. Nam cum quidam ciceris grana ex lõgo spatio in perforatam acum sine frustratione confestim insereret: irrisit Alexãder autorem, & eum ciceris modio donari pręcepit, industriæ leuitatem designans, & merito. tales enim homines ludibrio potius habendi sunt, quàm aliquo munere honestandi: quandoquidem hæc omnia scurrilia sunt. Agrestis fuit atque rusticus Timon Atheniensis: de quo in secundo, ubi de inuidis.

OCTAVI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Octauum cap. sex conclusionibus, & tribus diffinitionibus partitũ eſt. Prima concluſio. 97
In cõgreſsionibus, cõmunicationibusq́ humanis, eſt quędam altera uirtus media circa iocos: & dicendo, & audiendo quæ oportet atque ut oportet. Primo, quia interdum uita, quiete relaxanda eſt, in qua ioco ſeſe pariter recreare ſolent homines. conſentaneũ eſt igitur hanc congreſsionem æquabilem eſſe, & mediam eſſe uirtutem in ioco dicendo, audiẽdoq́ quæ oportet.

Secũdo, decet inter alios alia dicere: & decet alios alia audire. igĩ in huiuſmodi iocandi conſuetudine eſt exceſſus, medium, pariter & defectus. eſt igĩ in huiuſmodi cõgreſsionibus quædam talis ordinanda media uirtus. Diffinitio 98
nes. Scurrę ſunt qui magis quàm oportet, riſum mouere ſtudent. & hi importuni ſunt hominibus, atque moleſti. nam nihil aliud quàm ridiculum aliquod meditantes, cogitant magis riſum facere, quàm honeſtè loqui: necq́ curant ſua dicacitate, triſtitia afficere eũ ipſum de quo iocãtur. Ruſtici, atque agreſtes ſunt qui nec quicquam iucundũ dicunt, neque dicẽtes ferunt. Comis atque urbanus dicitur, qui iocando & dicẽdo, & audiendo moderatione utitur. Nec iniuria, nam iam talem moris habitum habet ut ad bene, urbaneq́ iocandum ſeſe flectere queat. & huiuſmodi urbana dicta, ipſi conſuetudinaria eſſe uidentur. & quemadmodũ corpora ſuis motibus diſcernuntur, ita quoque & mores animi, ex operationibus diſcernimus. uerum cũ nonnũquàm ridiculum exundet, rationem, modũq́ excedat, plurimi plus æquo, ioco ſalibusq́ gaudentes, ſcurras, comes, urbanosq́ appellant: ipſosq́ ut gratioſos, elegantesq́ habent. uerumta

men scurras & urbanos ex ijs quę dicta sunt dif
99 ferre, & non parum quidem, satis constat. Secunda conclusio. Est dextri ea dicere, & ea audire quæ ad uirum modestum liberalē attineant. Medio enim habitui dexteritatis nomen accōmodamus. & sunt quæ dicere & audire decet modestū, liberalemq; uirum, & uiri liberalis & eruditi iocus à ioco seruilis, ineruditiq; differre debet, quod plane licet tam in uetustis, quàm recentioribus comœdijs intueri. nam his uerborū obscœnitas ridiculum erat: illis uerò quædam subintellectio potius. & hoc non parum ad honestatē referre putandū est. Secundo, recte'ne is facetijs utitur qui ea dicit quæ liberum hominem decet? an is qui audientem dolore non afficit, at potius delectatione mulcet? an qui promiscue hęc faciet, quòd aliud alij triste sit, aliud uerò alteri iucundum? minime profectò. nā neque promiscue atque absque ullo discrimine, talia audiet. at dexter quæ fert audiendo, & eadem rationabiliter facere uidetur. hæc enim, sunt quæ
100 & dicere & audire decet liberū hominē. Tertia conclusio. Dexter non omnibus facetijs utetur. Primo, quia facetiæ quædā, cōuitia sunt. legum autem latores conuiuia dicere uetant. & fortè legum latores deceret prohibuisse conuitiari iocando. igitur uir comis à talibus abstinebit, atque ita uir urbanus ac liber seipsum constituet: ut ipse in ioco sibi ipsi sit lex. & reuera talis est medius siue nunc dexter, nunc urbanus,
101 nūc comis appelletur. Quarta cōclusio. Scurra autē penitus contrà agit atque comis. Nam à ridiculo superatur: neque sibijpsi neque alijs parcit, modo eliciat risum. & ea dicit quorum nullū urbanus, gratiosusq; diceret unquàm, & aliqua dicit quæ nec ipse quidē de se dici perferre
102 re ualeret. Quinta cōclusio. Rusticus ad urba

nos cœtus inutilis est. Nam ipse nec quiquã afsert salis, honestiq; recreamẽti, & cũ afferũt alij, ægre molesteq; fert. at huiusmodi cõgressiones, quietis & relaxationis sunt gratia. sunt enim requies, & iocus in uita necessaria. Sexta cõclu 103
sio. Tres nuper determinatæ uirtutes inter se cõueniunt, atque inter se differunt. cõueniunt quidem, nam oẽs sunt circa quẽdam cõmunẽ usum uerborũ, & operationũ. differunt uerò, nam una circa ueritatem, & duæ alteræ circa uoluptatẽ uersantur. hæc in ioco, illa uerò in reliquis congressionibus uitæ consistit.

De Verecundia.

CAPVT IX.

De uerecũdia aũt ut de aliqua uirtute dicere non 104
oportet. Est enim affectui magis quàm habitui similis. Itaq; diffinitur timore: timorq; dicitur dedecoris qdã. & fit pinde atq; circa res formidolosas timor fieri solet. nã q uerecũdãtur erubescũt: q timẽt mortẽ, pallescũt. Vtrũq; igitur ad corpus quodam modo accõmodatũ esse uidetur: quod qdẽ magis ad affectũ uidetur, quàm ad habitũ ptinere. Nõ aũt ad quãuis ætatẽ is affectus, sed ad iu 105
uenilẽ accõmodatur. Censemus enim eos, qui huius ætatis sunt, uerecũdos esse oportere, ut cũ nõ sine pturbatione uiuãt, multũq; ob hoc peccẽt, à uerecũdia phibeãtur delinquere. Atq; laudamus qdẽ iuuenũ eos q sunt uerecũdi: sed nemo ex eo seniorẽ hoĩem laudabit, quia est uerecũdus. Nihil eorũ ipsum oportere cẽsemus agere, p qbus emergere uerecũdia solet. Neq; enim homini pbo uere 106
cũdia cõpetit: quippè cũ p rebus improbis fiat. Nõ enim sunt res tales agendæ. quòd si quædã reuera, quædã opinatione sunt turpes, nihil refert. neutræ nãq; sunt agẽdæ.

quare non est uerecundandum. Sed improbi est & talem esse, ut aliquid turpe agat. probum autē ideò quempiam esse putare, quia ita se habet, ut si turpe quid egerit uerecundetur, absurdum est sanè. uerecundia nanque fit pro ijs quæ sua sponte quispiam facit. sed nūquàm sua
107 *sponte uir bonus res aget turpes. Fuerit autem uerecundia probum, ex suspitione. nam si egerit, uerecundabitur. Hoc autem in ipsis uirtutibus non est. quòd si impudentia, & quempiam non pudere res turpes agentem improbū est, nihilo magis ob idipsum probum erit, quēpiam res turpes agentem uerecundari. At uerò neque continentia uirtus est, sed est quædam permixta. ostendetur aūt ipsa posterius. Nunc de iustitia dicamus oportet.*

NONI CAPITIS NOTÆ.

105 Iuuenes, adolescentes. De uerecundia quæ inter passiones enumeratur, sed laudabiles, hic prosecutionem facit Aristoteles. laudabilē eñ eam esse, & futuræ probitatis signū, multa sunt
Laertius. exempla. Diogenes Cynicus cum adolescētem
Diogenes. rubore perfusum conspiceret, confide inquit O
Xenophon. fili huiusmodi enim uirtutis est color. Et Xenophon, adolescens uerecū dus fuit, & ultra quàm dici potest speciosus. cui cum obuiasset in angiporto
Socrates. Socrates, porrecto baculo transire prohibuit. & percontanti ubinam uenirent quæ usibus humanis accommoda forent: cum ad singula scite respondisset puer, rursus percontante Socrate ubinam boni ac probi homines fierent? tacuit ac erubuit, tunc hærenti illi Socrates inquit, sequere me igitur, & disce. hunc secutus, factus est Socratis auditor semper mitis, & placidus: & qui omnibus adolescentibus exemplo esse possit, præsertim literarū studia sequentibus.

tibus. Lycon Troadẽsis Stratonis auditor dice- Lycon. Strato.
re solebat: necessarium esse pueris pudorẽ, & laudis studium adiungere, uelut equis calcar, atq; frenum. ut scilicet laudis, uirtutis, & honestatis amore & studio, incumbant alacres labori, diligant probitatem, colant uirtutem ipsam, sapiẽtiamq; suscipiant. itidem uerecundia & honesto pudoris cultu adiuti, ignauiam abijciãt, improbitatem contemnant, uitia horrescant, & ignorantiam pro uirili fugere contendant. Quemadmodum enim senectuti grauitas, iuuentuti alacritas, cuiq; sua uirtus: ita adolescẽtiæ præcipua etiam quadam dote debita uerecundia uidetur, quæ facile cuncta ingenuorum morum & uirtutis ornamẽta ingeneret adolescẽtibus. Et quàm uerecundia futuræ probitatis laudabile signum est, tam impudentia omni ætati dedecori est. cui id Hesiodi, nõ absurde accõmodari posse uidet.

Est quoq; turpe aliud uetitum, fuge pessima famæ Hesiodus.
Nomina: fama malum est facile in sublime leuatum.

Et hanc famosę uitæ notam, ab ineunte ætate impudentia parit. stupiditas autem pusillanimitati seruit.

NONI CAPITIS COMMENTARIUS AD LITERAM.

Nonum cap. quatuor conclusionibus partitũ est. Prima conclusio. Verecundia inter uirtutes locanda non est. 104
Primo quidem, quia uerecundia affectui, quàm habitui similior est. Secundo, quia uerecundia timore diffinitur. est em̃ uerecundia quidam dedecoris timor. & fit ille timor circa dedecus, penè cõsimiliter ut circa res reformidandas timor fieri solet. nam qui uerecũdãtur erubescũt: qui uerò mortem inhorrescũt, pallent. unde fit, ut utrunq; ad corporeã passio-

nem,accõmodatum cognoſcatur: quod magis
affectui quàm habitui cõſentit,ſimileq́; eſt. non
igitur uerecundia inter uirtutes aſciſcenda eſt.
105 Secunda concluſio. Verecundia nõ omni ęta-
ti, ſed iuuenili apta congruit. Primo,nam eos
qui iuuenilem degunt ætatem,cenſemus uerecũ
dos eſſe oportere.ut(cum non ſine perturbatiõe
uiuant,multumq́; ob hoc peccent)à uerecundia
prohibeantur delinquere. Secundo, nos iuue-
num eos laudamus, qui uerecundi ſunt. at uerò
ſenem nemo laudabit,ꝙ uerecũdus ſit.nã ipſum
nihil eorum agere oportere nos arbitramur,un-
106 de uerecundia ſolet emergere. Tertia conclu-
ſio. Probum hominem minime uerecundia de-
cet. Primo,nam uerecundia pro rebus impro-
bis fit. atqui à uiro probo tales res agendæ non
ſunt. uerum cum quædam reuera ſint turpia,
quædam uerò hominum opinione turpia: de
quibus hic intelligatur, nihil refert.nam neu-
tra ſunt agenda.nõ eſt igitur ipſi uiro probo ue-
recundandum. Secundo, Improbi eſt talẽ eſſe
ut aliquid turpe agat.nõ aget igitur uir probus
aliquid turpe.& abſurdũ ſanè eſt putare aliquẽ
ideò probũ,quia ita ſeſe habeat,ut ſi turpe quic
q́; cõmiſerit uerecundetur.nam uerecundia pro
ijs fit quæ ſua ſponte quiſquam facit.at uir pro-
bus nunquam ſua ſpõte res aget inhoneſtas, tur
pesq́;. Sed dicet aliquis uiro probo uerecũdiã
107 aliquid probum eſſe ſaltem ex ſuppoſitiõe:quia
ſi quis turpe egerit,uerecundari probum eſt:mi-
nime ita eſt.Nam in uirtutibus nihil eſt unde ue
recundari dignum ſit.& contrà impudentia qd-
dam improbum eſt,cum quis turpia cõmittat,
non autẽ pudeat. attamen propterea non fit pro
bum aliquem,res turpes agentem uerecundari.
ſed de uerecundia hactenus.& ut uerecũdia uir-
tus non eſt,ita continentia non eſt uirtus,ſed nõ

nihil ratiōis,perturbationisq; habet ammixtū:
uerum de ea posterior sermo nobis est habēdus,
& nunc de iustitia potius est aggrediendum.

Quarti Ethicorum Aristotelis,

FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER V.

De iustitia,& iniustitia,& modis iniusti.

CAPVT I.

DE iustitia autem & iniustitia considere= 1
mus oportet, circa quales actus uersan=
tur,& qualis'nam mediocritas sit ipsa iu
stitia, & inter quæ iustum ipsum mediū
est:atque hæc consideratio eundem seruet
modum doctrinæ quo anteà dicta consideramus. Vi= 2
demus itaq; omnes talem habitum dicere iustitiam uelle,
quo homines apti sunt ad res iustas agendas, & quo iu=
sta agunt & uolunt iusta. Eodem modo talem habitum
& ipsam iniustitiam dicere, quo iniurias agūt homines,
resq; uolunt iniustas.quapropter & nobis hæc primum
ut in figura subijciantur. Non enim in scientijs,& po
tentijs,atq; habitibus res sese habet eodēmō. Eadē nāque 3
potentia scientiaq; contrariorum esse uidetur. sed con=

trarius habitus non est contrariorum. nempe à sanitate sana duntaxat, & non contraria fiunt. dicimus enim quempiam ambulare sanè, cum perinde ambulat atque sanus.

4 *Sæpe igitur contrarius habitus ex contrario cognoscitur, sæpe etiam habitus ex subiectis. Nam si bona corporis habitudo sit nota, & ipsa mala corporis habitudo fit manifesta. Et ex ijs quæ bonam habitudinem efficiunt corporis, ipsa bona habitudo fit nota: & ex ipsa rursus ea quæ faciunt ipsam. si enim habitudo bona sit spißitas carnis, & malam habitudinem raritatem esse carnis: & id quod efficit habitudinem bonam, efficere spißitatem in*

5 *carne necesse est. At uerò plerunque sequitur si alterum pluribus modis dicatur, & alterum pluribus dici, ut si iustum: & ipsum iniustum. Videtur autem tam iustitia quàm iniustitia pluribus modis dici. sed quia propinqua est ipsarum æquiuocatio, latet, & non ita ut ijs quæ longe distant, est manifesta. Multum enim talia differunt forma. patet enim clauem æquiuoce dici & eam quæ sub*

6 *collo est animalium, & eam qua ostia clauduntur. Sumatur igitur quot iniustus dicitur modis. Atque uidetur iniustus esse, & qui à legibus exorbitat, & q plus capit, atque iniquus. quare patet & iustum esse eum qui legitime facit, & eum qui æquus est. Iustum ergo est quod est legitimum, & quod est æquum. Iniustum uerò quod est*

7 *contra leges, & quod est iniquum. Cum autem iniustus, & pluris sit auidus, non erit ipse circa omnia bona: sed circa ea duntaxat in quibus consistit prospera fortuna atque aduersa: quæ simpliciter quidem semper sunt bona, alicui uerò non semper. homines aũt illa sibi optãt,*

atque persequuntur. at non oportet. Sed optare quidem
ea quæ sunt simpliciter bona, & sibijpsis esse bona: expe
tere autem ea quæ sibijpsis sunt bona, oportet. Iniu- 8
stus autem non semper plus, sed minus etiã expetit in ijs,
quæ sunt simpliciter mala. Sed quia uidetur & minus ma
lum quodam modo bonum esse, & plus habendi cupidi-
tas ipsius est boni: fit ut pluris ob id ipsum uideatur aui-
dus esse. Est autem iniquus (Hoc enim continet, & est 9
commune) & legum trãsgressor. hoc enim, legum inquã
transgreßio, id est iniquitas, omnem iniustitiam continet.
& est ad iniustitiam omnem commune. Cum autem le 10
gum transgressor sit iniustus, qui uerò legitime facit iu-
stus: constat omnia legitima esse quodam modo iusta. ea
nanque quæ à facultate ferendarum legum sunt definita:
legitima sunt. & horum unumquodque iustum dicimus
esse. Ipsæ autem leges de omnibus dictant, conictan- 11
tes aut communem omnium utilitatem, aut optimorum,
aut principũ, uel uirtute, uel aliquo alio tali modo. Qua
re uno modo dicimus iusta ea quæ felicitatem, eiusq; par-
tes societati ciuili efficiunt & conseruant. Præcepit au-
tem lex & ea agere, quæ ad uirum pertinent fortem: ut
non deserere locum in acie, non fugere, non abijcere ar-
ma. Et item ea quæ sunt temperantis: ut non committere
adulterium, nõ libidine uti. Et etiam ea quæ sunt mansue-
ti: ut non pulsare, non conuitia dicere. Et in cæteris identi
dem uirtutibus atq; uitijs, alia iubens, alia uetans. rectè
quidem ea quæ rectè posita est: deterius autem ea quæ in-
cõsulte est exarata. Hæc igitur iustitia, perfecta quædã 12
est uirtus: at non absolute, sed ad alium, atque ob idipsum

iustitia præclarissima persæpe uirtutum esse uidetur,
Et neq; est hesperus ita, neque lucifer admirabilis.
Et prouerbio dicere consueuimus.
Iustitia in sese uirtutes continet omnes.

Atque perfecta maxime uirtus est, quia perfectæ uirtutis est usus: idq; est ex eo quia non ad se solum, sed ad alium etiam is qui ipsam habet, uti uirtute potest. Complures enim in proprijs quidem uti possunt, sed in ijs quæ Bias. *sunt ad alium nequeunt. Et propterea sententia Biantis illa bene sese habere uidetur: magistratus uirum ostendit. ad alium enim est, & in societate iam ipse magistratus cõsistit. Ob id autem ipsum & alienum bonum ipsa iustitia sola uirtutum esse uidetur: quia ad alium est, agit enim*
13 *ea quæ alij uel principi uel reipublicæ conferunt. Pessimus igitur est qui ad seipsum, & ad amicos utitur prauitate. Optimus autem nõ qui ad seipsum: sed qui ad aliũ*
14 *utitur ipsa uirtute. hoc enim est opus difficile. Hæc igitur iustitia non pars uirtutis, sed tota est uirtus. Similiter & iniustitia huic contraria non uitij pars, sed totum uitium est. quid autem intersit inter hanc iustitiam & uirtutem ex ijs quæ diximus innotescit. Sunt enim idem, esse autem non est idem. Sed quo quidem est ad alium, est iustitia: quo uerò talis est habitus simpliciter, uirtus.*

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

A claudo clauis qua clauduntur ostia. & clauis sub collo animalium, quòd guttura claudat, species anginæ. Precari debemus quæ simpliciter bona sunt, ut & nobis bona sint. immo ut uult Satyricus.

Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano.
Fortem posce animum mortis terrore carentem,
Qui spatium uitæ extremum inter munera ponat
Naturæ, qui ferre queat quoscunq; labores.
Nesciat irasci, cupiat nihil, & potiores
Herculis ærumnas credat, sæuosq; labores:
Et uenere, & cœnis, & plumis Sardanapali.
Monstro quid ipse tibi possis dare: semita certe
Tranquillæ per uirtutem patet unica uitæ.

Socrates, à dijs (ait) nihil ultra petendum, quàm ut bona tribuerent: quia ij demum scirent quid unicuiq; esset utile. nos autem plerunq; uotis expetimus. quod non impetrasse melius foret. Ergo uirtutes, & uirtutũ officia colamus, ipsamq; pulcherrimam sapientiam rogemus, nitamurq; totis uiribus ut illa assequamur. Simpliciter mala secundum se, in se: ut pœnæ, publica onera, uectigalia, in quibus fit quodammodo bonorum aut naturæ, aut fortunæ priuatio. Bias Prieneus, unus septem sapičtum, Cui mẽsa aurea (ex oraculo Apollinis illi qui in cæteros sapientia præstaret danda) à Thalete concessa: sed recusauit, illam ad Apollinem remittẽs, testans illum esse sapientem. Iustitia legitima, iustitia omnino completa atq; perfecta. Totus hic liber de iustitia prosequitur: qua uirtute, iusta operamur, iusta uolumus, facimusq;. uirtutum quidẽ præclarissima qua (ut inquit Euripides) neq; lucifer, neq; hesperus æquè admirabilis est, unicuiq; quod suum est tribuens, & quæ sunt dei deo. & quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt parentum parentibus: ad omnia sese diffundẽs, & ubicunq; attigerit, saluans omnia quæ bona sunt. mala autem, aut emendans, aut disperdens.

Socrates. Val. max. lib. 4. ca. 1. Bias. Euripides.

Xenophon. Perſę. Et Xenophon regem Perſarum admonebat ut ſub ſuo imperio ita iuſtitiam diſcerent, ut apud alias gentes literas,ac bonarum artium ſtudia: ut ſuos ciues à puero ita iuſtitię ſtudijs inſtitueret,ut nihil inhoneſtum nihil turpe, nihil iniuſtum appetāt. & in primis cognoſcere primum iuſtitię munus,pietatem eſſe in deum.Secundũ, principi & ſanctis legibus obediētiam.Tertiũ, ſalutem ciuiũ,ciuitatiſq́ incolumitatem.Quartum,pia in parentes officia. Quintum, ſingulorum uitam quietam,ac beatā. Et nulla negligentia iuſtitiam uiolare oportere, ſuo exemplo Philippus. prodidit Philippus Macedonum rex. qui cum Machetæ cauſam quā negligentius audiuerat: Macheta. perperam iudicaſſet,& exclamaret Macheta ac ſe prouocare diceret,iratus rex ad quem prouocas ait? At ille,ad teipſum inquit,cum attentius me ipſum audieris. & paulopoſt cũ ad ſe redijſſet,diligentiuſq́ rem ipſam cogitaſſet,ſententiā mutauit Philippus,& Machetæ iura neutiquā per ſuam deſidiam peſſundari paſſus eſt. Qui Marſias. ſancta iuſtitiæ iura uiolant expedit illis faciun- Cambyſes. dum,quod pœtæ factum canunt Marſiæ. Quod Siſannes. & rex Cambyſes de Siſanne uno ſuorũ iudicũ, quoniam iniuſte ob pecuniam iudicaſſet,exemplo monſtrauit:cui detrahi corium præcepit & eo detracto eius tribunal inſterni,ibidemq́ eius Otanes. filium Otanem ſedere iudicem iuſſit,atq; in memoria habere,quo in tribunali iudicaret.Et hāc uirtutem uiolatam uindicant, ulciſcunturq́ diuina flagella.quod & uerum eſſe ſæpius iam cō Heſiodus. pertum eſt,& quod canit Heſiodus.

Iuſtitiæ ſacra iura domant genus omne malorum.
Illa quidem uirgo eſt ſupero Ioue nata parente,
Nomine clara ſuo,cœtuq; uerecunda deorum.
Quam ſi quis uiolet,lachrymans ſua fata parentis

It Iouis ante pedes, & lamentabile fundens
Humanos queritur mores, ac debita poscit
Supplicia in populos. Tu iudex causa malorum
Qui uiolas sacra iura deæ, iam dirige mentem,
Ius cole, in alterius te nulla pecunia uertat
Damna, nocet sibi qui cuiquam nocet, & male suadet.

Mox his subiungit.

Paulatim corruit ille
Dijs inuisus homo, cui mens intenta rapinis
Inuigilat qui ius uiolat. stat pœna nocenti
Post obitum.

Scribit Iosephus qui bello Iudaico interfuerat, undecies centena milia gladio, & fame perijsse ob damnatū insontem. & iam interfectorum posteritas per mille & quingētos annos fer mè, uaga, sensus inops peregrinat exul. & tādiu illi inditum est exilium: quousque principē pacis agnoscat. pro quo tot secula passa est exterminū in quo sola salus, solaq; libertas. Et ex impietate nihil aliud expectet: quàm quod Bion Borysthenites de impia Epicureorum secta est expertus. diuinorū enim prouidētiam esse negabat, & sacrificantes irridebat. qui cū graui morbo ac longo tabescens torqueretur: hostijs supplex nares admouit, peccaui dixit, uetera diluite. anui colum porrexit per nomina deorū excātandū. rhamnū, & lauri ramū ianuæ imposuit, cūcta magis perpeti quàm mori paratus. sed cū nihil proficeret, totus ustus, totusq; carbo, salue inquit Pluto, salue: sicq; impiam flagitiorū torrori exoluit animam. hūc itaque in modum expectēt saluere Plutonem: qui deum cœli pia mēte confiteri nesciunt, puroq; uultu colere. Et qui iustitiam alijs uolunt ministrare, sæpe men-

Iosephus. Iudæi.

Bion. Laertius.

te reuoluant Satyrica præcepta.

Expectata diu tandem prouincia cum te
Rectorem accipiet: pone iræ frena, modumq́;
Pone & auaritiæ, miſerere inopum ſociorum,
Aſpice quid moneant leges, quid curia mandet.
Præmia quanta bonos maneant, quàm fulmine iuſto
Et Capito & Tutor ruerint mandante ſenatu.
Aſt illis quos arma tegunt, & baltheus ambit:
Quod placidum eſt illis præſtatur tempus agendi,
Nec res atteritur longo ſufflamine litis.

Id enim ultimum ſummopere in adminiſtratione iuſtitiæ eſt conquirendum.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Primum cap. duodecim concluſionibus, duabus diffinitionibus, & modis iniuſti partitū eſt.
1 Prima cōcluſio. Expedit hoc in loco de iuſtitia, & iniuſtitia cōſiderandū: circa quales actus exiſtāt, & qualis mediocritas iuſtitia ſit, & inter quæ iuſtum ipſum medium eſt. Nam hæc cōſideratio nobis eundē doctrinæ modum ſeruabit,
2 quo ante uſi, nos ipſi obſeruauimus. Diffinitiōes. Iuſtitia eſt habitus quo homines ad res iuſtas agendas apti ſunt: & quo iuſta agunt, uoluntq́ iuſta. Iniuſtitia eſt habitus quo iniurias agunt homines, resq́ uolunt iniuſtas. & omnes ita eſſe conſentiunt. quapropter & nos hic figura quadam & nedum planè elaborata declara-
3 tione, ita eſſe ſupponamus. Secunda cōcluſio. Iuſta & iniuſta non ab eodē habitu proficiſcūtur. Nā in ſciētijs, potentijs, & habitibus haudquaquā ſimile eſt. eadem enim contrariorū ſciētia, & potentia eſt: at unus habitus non eſt contrariorū effectiuus à ſanitate nāq́ ſana dūtaxat

& non ægra fiunt, atque proficiſcũtur. igitur iuſta, & iniuſta non ab eodem habitu proficiſcuntur. Tertia concluſio. Ex iuſtitia cognoſci poteſt iniuſtitia: atque ipſa eadem ex obiectis, rebusq; ipſis circa quas uerſantur deprehendi poſſunt. Nã perſæpe contrarius habitus, ex ſuo contrario deprehẽditur: & perſæpe ex ſuis obiectis. ut ſi bona corporis habitudo nota ſit, protinus & ipſa corporis mala habitudo innoteſcit. & bona corporis habitudo, ex ijs quæ ipſam efficiunt, nota eſt. & non modo id, uerum & cõtrà ex bona habitudine deprehẽdunt ea, quæ ipſam efficiunt. ſi enim bonam corporis habitudinem dixeris eſſe ſpiſſitudinẽ, denſitatemq; carnis: notum protinus erit malam habitudinem eſſe carnis raritudinẽ. & ſi nota ſint quæ bonã efficiunt habitudinẽ, & ipſa carnis ſpiſſitas nota erit. nihil igitur prohibet ita in iuſtitia eſſe & in iniuſtitia, ut alterum ex altero, & ex rebus ſubiectis deprehẽdantur. Quarta concluſio. Iniuſtitia & iniuſtum non uno modo dicũtur. Nam utplurimũ ſequi uidemus, ſi unum oppoſitorũ multipliciter dicitur, & alterum multipliciter dici. ut ſi iuſtum multis modis dicatur, pariter & iniuſtum. atqui iuſtitia, & iuſtũ multis modis dicuntur. non igitur ab re fuerit & iniuſtitiam, & iniuſtũ multis modis dici: uerũtamen quia ipſorum ꝓpinqua eſt æquiuocatio: idcirco nos magis latet, neq; uſque adeò manifeſta eſt. ut æquiuocatio eorum quæ longè diſtãt. nam longè diſtantia multum ſpecie differunt: ut inſignis eſt æquiuocatio clauis quę ſub collo animaliũ eſt: & quæ oſtia uiciſſim reſerat, atq; claudit. Modi iniuſti. Primo, iniuſtus eſt qui à legibus exorbitat, atque contrà eas committit. Secundo, qui plus quàm oportet accipit: & hic appellat̃ iniquus. Quo fit ut iuſtus cõſimili modo bifariam

dicatur. Primo, qui legitime facit, ac secundum leges uiuit. Secundo, qui æquus nihil amplius quàm dignum est accipiēs. est itaque iustorum illud legitimū, hoc uerò æquum. & iniustorum similiter illud cōtra leges, atque hoc iniquum.
7 Quinta cōclusio. Cum iniustus pluris quàm par sit habendi sit auidus: id tamen illi non circa omnia bona contingit. Nam illa habendi sitis, atque cupiditas, solum illi obuenit circa illa bona in quibus prospera, aduersaq; fortuna locum habent. quæ quidem semper in se bona sunt: alicui uerò non semper. & homines illa sibi semper precantur, & quærunt: at nō ita oportet. sed precari quidem ut ea quæ simpliciter bona sunt, sibijpsis bona sint: atque quæ sibijpsis
8 prosint, bonaq; sint, expetere oportet. Sexta cōclusio. Iniustus nō semper plus, sed interdum minus expetit. ut in simpliciter malis. uerū quia minus malum quodam modo bonum esse uidetur, & plus habendi cupiditas itidem ipsius est boni: idcirco iniustus apparet semper pluris aui
9 dus. Septima conclusio. Iniquus, legū est trāsgressor. Nam legum transgressio iniquum continet, & commune est. & iniquitas idipsum est quod legum transgressio: siquidem legum trāsgressio iniustitiam continet omnem, omniq; iniustitiæ communis est. iniquus igitur, lēgū trāsa
10 gressor est. Octaua cōclusio. Omnia quæ à legibus proficiscuntur: quodam modo sunt iusta. & quæ contra leges sunt: quodam modo iniusta. Nam qui leges transgreditur, iniustus est: & qui legitimè uiuit, iustus. omīa igitur à legibus profecta, quodam modo sunt iusta. ea enim quę à facultate ferendarum legum sunt decreta, legitima sunt, & eorum unumquodque iustum esse
11 dicimus. Nona conclusio. Iusta uno modo dicenda sunt quæ pertineant ad felicitatem facien

dam conseruandamq́;,& eius partes in societa=
te ciuili. Nam leges ipsæ de omnibus decernũt,
cõiectantes aut omnium rerum utilitatem, aut
optimorum, aut principum. & id uel uirtute uel
aliquo alio simili modo parari intendunt. præci
pit enim lex ea agere quæ ad fortem uirum per=
tinent, ut non deserere locum in acie, non fuge=
re, non arma abijcere, præcipit & ea quæ sunt tẽ
perantis, ut non adulterium committere, non li
bidine defluere. & ea quæ sunt mansueti, ut non
pulsare, non conuitia, iurgiaq́; exercere: & con=
simili modo in alijs uirtutibus, & uitijs, alia iu=
bens, & alia uetãs. & hæc quidem omnia rectè,
ea facit lex, quæ bene posita fuerit, deterius au=
tem quæ inconsulte, inconsiderateq́; lata fuerit.
nihil mirum igitur ea iusta uno modo dicenda
esse: quæ ad felicitatem faciendam, conseruan=
damq́; pertineant, atque eius partes, in ciuili so=
cietate. Decima conclusio. Iustitia legitima, 12
præclarissima uirtutum esse uidetur. Primo,
nam iustitia legitima, uirtus perfecta est nõ mo
do absolute, simpliciter & ad se solum, uerũ &
ad alterũ. & neque hesperus neque lucifer usque
adeò admirabilis est. &, ut prouerbio dicitur, in
se iustitia uirtutes continet omnes. meritò igi=
tur uirtus præclarissima est. Secundo, Cuius
uirtutis perfectissimus usus est, & ipsa quoque
uirtus maximè perfecta est, iusticiæ autem usus
perfectissimus. nam qui iustitiam habet, non ad
se solum, sed ad alium ea uirtute uti potest. perfe
ctissimus igitur. sunt enim cõplures qui in pro=
prijs quidẽ sua uirtute uti possunt: sed in ijs quæ
sunt aliorum non possunt. Quapropter id Bian
tis præclare dictum esse uidetur. Magistratus ui
rum ostendit. nam magistratus ad alium est. &
in administratione communis boni geritur. Fit
etiam ut sola uirtutum iustitia bonum alienum

esse uideatur, ob idipsum quòd ad alterum uirtus est. agit enim ea quæ alij, uel principi, uel rei
13 publicæ cōducunt. Vndecima cōclusio. Pessimus est qui ad seipsum, & ad amicos prauitate utitur. Nam optimus, perfectissimamq; uirtutem habens (ut dictum est) is est qui non solum ad seipsum sed ad alium uirtute utitur. atque id opus maxime difficile pessimus igitur qui pror
14 sus opposito sese gerit modo. Duodecima cōclusio. Iustitia legitima non uirtutis pars est, uerum ipsa tota uirtus est. & iniustitia ipsi contraria, non uitij pars est, sed uniuersum complectitur uitium. Nam iustitia legitima (ut dictum est) de omnibus dictat, & uirtutes in sese complectitur omnes. non igitur particularis quædā uirtus est, sed tota, atque uniuersa. & ex opposito, iniustitia legitima uniuersum uitiū. Sed tum si quæras quid interest inter totam uirtutem & legitimā iustitiam: ex pręcedentibus facilis patebit responsio, nihil scilicet re ipsa interesse, ratione autem interesse. nam tota uirtus & huiusmodi iustitia reipsa sunt idem, esse autem non idē: ut enim talis uirtus ad alium est, iustitia dicitur. ut uerò ea ipsa talis est simpliciter habitus, nuncupatur Virtus.

Quid iuſtitia particularis, & quotuplex.

CAPVT II.

QVærimus autem eam iuſtitiam, quæ uirtutis eſt pars. Eſt enim quædam ut diximus. Et item iniuſtitiam eam, quæ pars uitij quædam eſt. Eſſe autem hanc iniuſticiam, hoc indicat ſignum. qui nanque cæteris uitijs operatur, iniuriam quidem facit, at non plus capit. ut qui clypeum timiditate proiecit, aut qui conuitia ob iracundiam dixit, aut qui non attulit ob illiberalitatem per pecunias opem. At cum quiſpiam ſæpe plus capit, nullo tum eiuſmodi uitiorum is operatur, nec etiam uniuerſis, aliqua autem prauitate. uituperamus enim illum, atque ob iniuſtitiā. eſt ergo alia quædam iniuſtitia, ut pars totius iniuſtitiæ quædam: & iniuſtum itidem quoddam: ut pars totius iniuſti. quod quidem eſt præter legem. Præterea ſi quidam lucrandi cauſa facit adulterium, atque pecunias accipit, quidam erogat, damnūq; patitur ob cupiditatem: hoc quidem intemperans potius quàm pluris auidus, ille autem iniuſtus, ſed non intemperans eſſe uidebitur. patet ergo talem illū uideri, quia lucratur. Inſuper aliæ quidem omnes iniuriæ, ad aliquod ſemper uitium rediguntur. ut ſi commiſerit quiſpiam adulterium, ad intemperantiam: ſi deſeruerit in acie ſocium, ad timiditatem: ſi pulſauerit quempiam, ad iracundiam: ſed ſi lucratus fuerit, ad nullam aliam prauitatem, quàm ad iniuſtitiam ipſam refertur. Quare perſpicuum eſt præter totam, aliam eſſe quandam iniuſtitiam ut partem uniuocā:

quia diffinitio genere est in eodem. ambæ nanque id pos=
16 *sunt, ut sint ad alium. Verum hæc quidem circa hono*
rem uersatur, uel pecunias, uel salutē, uel si quo uno no=
mine complecti hæc uniuersa possumus: & ob uoluptatē
quæ fit à lucro. illa uerò circa omnia ea, in quibus studio
sus uersatur. Iustitias igitur esse plures, & aliam quan=
dam esse præter ipsam totam uirtutem, perspicuum iam
euasit. sed quænā sit & qualis, sumamus deinceps opor=
tet. Determinatum est itaque iniustum quidem esse quod
est cōtra leges, & quod est iniquum. Iustum autem quod
est legitimum, & quod est æquum. Iniustitia igitur anteà
dicta est, à qua proficiscitur id iniustum quod contra le=
17 *ges dicimus esse. At cum iniquum & iniustum quod*
contra leges est, non idem sit, sed alterum ad alterum sese
habeat ut pars ad totum (nam iniquum omne, iniustum
quod contra leges: iniustum autem quod contra leges nō
omne, iniquum: plus nanque omne, iniquum, iniquum au
tem non omne, plus) iniustum etiam & iniustitia, non ea
dem sunt, sed diuersa ab illis. & hæc sunt ut partes, illa
ut tota. hæc enim iniustitia, totius est iniustitiæ pars, &
iustitia iustitiæ simili modo. Quare de iustitia quæ qui-
dem est pars, & de iniustitia similiter est dicendum, &
de iusto etiam & iniusto. Ea igitur iustitia quæ perinde
atque tota uirtus est ordinata, & ea iniustitia quæ aduer
satur illi, quarum altera uirtutis, altera uitij totius ad
alium usus est, omittatur. Et iustum id & iniustum quod
ad has attinet, patet quonam sit modo definiendū. etenim
pleraque legitimorum ea ferè sunt, quæ à tota uirtute a=
gunt. Lex enim iubet uniuscuiusque uirtutis uiuere ra=
tione, &

tione,& uetat uitij cuiusuis uiuere modo. atque legitimorum ea quæ ad publicã petinent disciplinam: ea sunt quæ uirtutem totam efficere possunt. Sed de singulorum disciplina, qua quidem uir bonus est absolute, utrum sit ciuilis an ad aliam facultatem pertineat, determinandum posterius est. non est enim idẽ fortasse uirum esse bonum, & ciuem bonum. *Iustitiæ autem eius quæ est pars, & eius* 18
quod ad ipsam attinet iusti, una quidẽ species est ea quæ in distributione consistit, aut honoris aut pecuniarum aut cæterarũ rerũ, quæ inter eos diuidi possunt, qui in eadem ciuili societate uersantur. in his enim fit, ut quispiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum. Alia autem ea, quæ in commercijs est hominum emendandis. cuius sunt duæ partes. Commerciorum nanque quædam sua sponte faciunt homines, quædam inuitis ipsis efficiuntur. Et ea quidem quæ sponte faciunt talia sunt: uenditio, emptio, mutuatio, uadimonium, locatio, depositio, mercede conductio. atque propterea sponte hæc fieri dicũtur, quòd principium ipsorum sponte procedit ac agitur. Eorum autem quæ inuitis fiunt, quædam clandestina sunt: ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, seruorũ seductio, cædes cum dolo, falsum testimonium. Quædam uiolenta, ut uerberatio, uincula, mors, rapinæ. membrorũ captio, conuitium, contumelia.

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

Lucrari, est quàm commutatum sit amplius accipere. Tota iustitia, legitima iustitia. & tota iniustitia, præter legem, illegitimaq́. At cũ iniquum & iniustum quòd contra leges est: Argyropilus hoc pacto comperiebatur habere. At

cum iniquum & plus non eadem ſint:ſed alterũ ſeſe habeat ad alterum ut pars ad totum. omne nanque plus, eſt iniquum, ſed non omne iniquũ, eſt plus. Verum ab exemplari græco diſſonat: nam ita græce habetur.

ἐπεὶ δὲ τὸ ἄνισον καὶ τὸ παράνομον οὐ ταυτὸν ἀλλ᾽ ἕτερος ὡς μέρος πρὸς ὅλον, τὸ μὲν γὰρ ἄνισον ἅπαν παράνομον, τὸ δὲ παράνομον οὐχ ἅπαν ἄνισον, τὸ μὲν γὰρ πλέον ἅπαν ἄνισον τὸ δὲ ἄνισον οὐ πᾶν πλέον.

Idcirco ſatius uiſum eſt literam ad intelligentiã græcã reſtituere, quæ ſtatim plana eſt atque de ſe manifeſta. uult em̃ Ariſtoteles omne iniquũ, iniuſtum eſſe quod trãſgreditur leges: at nõ omne iniuſtum quod tranſgreditur contraq; leges eſt, iniquum eſſe. eſt enim iniquum in paucioribus longè quàm iniuſtum quod cõtra leges eſt. perinde atque plus habere ad pauciora ſe fundit quàm iniquum, nam plus, pars: iniquum, totum æquum enim eſt, cũ neq; plus neq; minus quàm par eſt tribuitur. iniquum igitur nõ ſolum plus ſed etiã minus. plus igitur pars iniqui ut iniquũ pars iniuſti contra leges. Antiqua traductio integriorem ſeruabat intelligentiam hoc in loco, quàm Argyropilus aut Leonardus. imo & quaſi hic adiectum ſit ex exemplari grçco impreſſo ad hanc intelligentiam. At cum plus & iniquũ non idem, ſed alterum ad alterum ut pars ad totum. cum etiam iniquum & iniuſtum quod contra leges eſt, non idem ſit: & reliqua quę adiecta ſunt. quapropter uetuſtum exemplar ita habere uidetur.

ἐπεὶ δὲ τὸ πλέον καὶ ἄνισον οὐ ταυτὸν ἀλλ᾽ ἕτερον

ὢσμέροσ πρὸς ὅλομ ἐπεὶ δὲ τὸ ἄνισομ καὶ τὸ παρά-
νομομ καὶ τὰ λοιπὰ &c.

Et in hac litera, omne uniuersalitatis notã, particulæ iungas non sequenti: ne in captiuncalam compositionis diuisionis'ue incidas. Vendi- 13
tio, est pretio aliquo rei cõmutatio. Emptio, facto pretio, rei acceptio, Mutuatio, rei usus ad tempus cõcessio. Fideiussio, quędam (quæ fit alterius nomĩe, proq; altero) obligatio. Locatio, loci conductio. Depositio, in alterius fidem rei commissio. Mercedeconductio, rei ad tẽpus pro aliqua mercede, usus retentio: ut equorum, & aliorum ad tempus pro usus necessitate conductio. Et hæ furti & adulterij, lenocinij, & sequentium notę, partim grammaticæ sunt, partim exacte ex libris ciuilibus requirendæ. Absolute, simpliciter, secundum se, Commercia uoluntaria, & spõte facta: quæ utrisq; partibus consentiẽtibus fiunt, inuoluntaria uerò, quę nõ.

SECVNDI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Secundum cap. quatuor conclusionibus partitum est. Prima conclusio. De iustitia, quę 15
uirtutis pars est, itidem & de iniustitia, quę pars est uitij, inquirendum nobis est. Nam talem quãdam iustitiam esse dictum est, & talem iniustitiam esse, hoc primum deprehendatur indicio. quòd qui cæteris uitijs operatur, iniuriam quidem agit, sed non plus q̃ dignum est accipit. ut qui clypeum propter timorem abijcit, qui conuitia ob iracundiam dicit, aut qui ob auaritiam per pecunias opem non affert: non plus ac dignum fit capit. uerum sæpe cum quispiã plus ca

pit,nullo tum eiusmodi uitiorũ operatur,neque
uniuersis simul.at aliqua prauitate operatur.nã
& ipsum uituperamus.hæc autem iniustitia est.
est igit alia quædã iniustitia:quæ totius,illægi=
timæq; iniustitię pars quædam est.itidem & ali
quod iniustum quod totius iniusti quod quidẽ
præter legem est,pars quædam existit. Secun=
do,si quidam lucrandi,plusq; habendi causa cõ
mittit adulterium,pecuniasq; accipit, & quidã
contrà,sua eroget,damnaq; ob cupiditatem,ue=
neremq; patiatur:hic potius intemperans quàm
pluris auidus dicitur, ille uerò potius iniustus
quàm intemperans.at talis ille uidetur,quia lu=
cratur & plus quàm dignum sit habet. est igitur
quædam particularis iniustitia,& quidam par=
ticularis iniustus. Tertio,Omnes aliæ iniuriæ
in aliquod peculiare uitium rediguntur.ut adul
terij commissio:in intemperentiam.socij in bel=
lo dimissio, in timiditatẽ. alicuius percussio in
iracundiam.at lucri, plurisq; quàm decet acce=
ptio,in nullum aliud uitium q̃ iniustitiam refer
tur.perspicuum igitur euasit,præter totam iniu=
stitiam, esse quandam particularem, ut partem
eius uniuocam.nam in genere diffinitio eadem
16 est.siquidem utraq; est ad alterum uitium. Se=
cunda conclusio.Tota iniustitia,& ea quę pars
est,inter se differunt,pariter & iustitia.Nam hęc
circa honorem uersatur,pecunias,salutẽ, & cir=
ca hæc uniuersa(si quo uno nomine hęc comple
cti possemus) & circa uoluptatem quæ lucran=
do plusq; habendo prouenit : illa uerò quæ tota
est,circa omnia circa quæ & studiosus uersatur.
& consimili modo dicendum est plures esse iu=
stitias:unam , totam & legitimam, & alteram,
partem.& id quoq; iam clarum euasit. sed qua=
lis ea sit,deinceps dicendum est. determinatum
etiam est quoddam iniustum esse totum,& con=

tra leges:& quoddam partiale quod appellatur iniquum.similiter & quoddam iustum esse legitimum, & quoddam quod appellatur æquum. & iniustitia de qua anteà dictum est, ea est quæ tota illegitima, prætercp legem appellatur, & à qua iniustum præter legem proficiscitur. Tertia cōclusio. Non omnino idem est iniquum & 17
iniustum præter contracp leges. Nam iniquum pars est,iniustum uerò quod contra leges est, totum.omne enim iniquum, iniustum id est quod contrà leges est.at non iniustum omne quod cōtra leges est,iniquum. ita quocp sese habēt plus & iniquum. nam plus pars est, iniquum autem totum.omne enim plus,iniquum: sed continuo non fit ut omne iniquum plus sit. itidem totum iniustū,& iniustitia: & iniquo, & iniquitati nō eadem sunt,sed diuersa.nam hæc sunt ut partes: illa uerò ut tota.hæc enim iniustitia quæ iniquitas appellatur,totius iniustitiæ pars est, & iustitia quæ est æquitas,totius iustitiæ simili modo. quapropter de iustitia quæ pars est,& consimili iniustitia nobis determinādum expedit. pariter & de iusto,etiamcp iniusto.& ea nobis omittenda est iustitia, quæ secundum uniuersam uirtutem ordinata est:& ea iniustitia quę illi opponitur. quarū altera totius uirtutis ad aliū usus est: altera uerò totius uitij ad alterū usus, & ex superioribus satis patet quo pacto iustū & iniustū quæ ad has pertinēt, diffiniēda sunt.ferè enī uniuersa legitima iusta, ea sunt quæ à tota uirtute proficiscuntur,nec ab re: nam lex pręcipit uiuere secundum unamquancp uirtutem,& omne uitium uetat.& ea legitima iusta quæ ad publicā pertinent disciplinam:ea sunt quę ad uniuersam uirtutem efficere possunt.sed utrum priuata singulorum disciplina qua uir bonus absolute dicitur:ciuilis sit pars,an ad aliam attineat facultas

tem(nam non idem fortasse est uirum bonum, & ciuem bonum esse)alius determinandi exigi
18 tur locus. Quarta conclusio. Quædam est particularis iustitia, quæ est communium distributiua, & quædam rerum commutatiua: itidem & quoddam particulare iustum in distributione consistit, quoddam uerò in cõmutatione. in distributione quidem, ut honoris, pecuniarum & cæterarum rerũ quæ inter eos diuidi distribuiq; possunt, qui in eadem ciuili societate uersantur. nam ijs fieri contingit ut alterum fiat plus, aut minus, & etiam æquum. in commutatiõe uerò, ut in commercijs hominum rite peragendis. Veruntamen commercia in duas partes secantur. nam quædam sunt sponte facta, atq; uolũtaria, quorum principium uoluntarium est, sponteq; procedit, quædam uerò inuoluntaria, & quæ hominibus fiunt inuitis. Sponte facta sunt hæc: uẽditio, emptio, mutuatio, fideiussio, locatio, depositio, mercede conductio. Inuolũtaria & quæ inuitis fiunt, sunt quæ clandestina & uiolenta sunt. clandestina furtum, adulterium, ueneficiũ, lenocinium seruorum seductio, cædes cũ dolo, falsum testimonium. uiolenta uerò, uerberatio, uincula, mors, rapinæ, membrorum mutilatio, conuitium, contumelia, & similia.

De iusto distributiuo.

CAPVT III.

19 *CVm autem iniustus sit iniquus, iniustum iniquũ: constat & aliquod medium esse iniqui. atq; hoc est ipsum æquum. Quo enim in actu plus est, & minus, in eodem est etiam æquum. si igitur iniustum est iniquũ, iustum est æquum. quod quidem & absq; ratione cunctis*

ita esse uidetur. At cum æquum sit medium, iustum 20
medium quoddam erit. ipsum autem æquum in minimis
est duobus, necesse est igitur ipsum iustum, & medium
esse & æquum, & ad aliquid, & quibusdam. atq; quo
medium quidem est, hoc aliquorum est: quæ quidem plus
sunt, & minus. quo autem æquum est, duobus est: at quo
iustum est, quibusdam est: ipsum ergo iustum, in minimis
quatuor consistat necesse est. quibus enim est iustum, duo
sunt, & res in quibus & ipsæ duæ sunt Atq; eadem est 21
æquitas quibus atq; in quibus. Nam *ut sese habent ea in*
quibus, sic sese habent & illa. si enim non sunt æqui: non
æqua habebunt, sed hinc pugnæ nascuntur, & incusatio
nes, atque querelæ: cum æqui non æqua, aut æqua non
æqui habent ac patiuntur. Id *ita esse ex eo quod pro di=*
gnitate fit constat. Iu*stum enim quod in distributionibus*
est, omnes uno ore pro dignitate quadam oportere esse di
cunt, ipsam tamen dignitatem non eandem omnes inquiũt
esse: sed populares quidem libertatem, pauci uerò poten=
tes opulentiam, nonnulli nobilitatem, optimates uerò uir=
tutem. Iustum ergo, rationum quandam comparatio= 22
nem subit. Comparationem nanq; rationum subire, non
absoluti numeri solum, sed numerabilis etiam omnino
proprium est: etenim comparatio rationum, æqualitas est
rationum: & in quatuor minimis est, & seiunctam qui=
dem in quatuor esse constat. An non & continua in qua= 8 4 2
tuor est? uno nanq; termino utitur ut duobus, & bis il= a b c
lum sumit hoc pacto: ut a sese habet ad b: sic b sese habet
ad c. bis igitur dictũ est ipsum b, quare si b bis positũ fue 8 4 4 2
rit, quatuor erũt ea quæ cõparationẽ subeũt rationũ. est a b c d

23 *autem & ipsum iustum in quatuor minimis, & ratio ea-*

8 4 2 1 *dem est. Sunt enim seiuncta similiter: & quibus, &*

a b c d *quæ.Erit ergo: ut est a terminus ad b terminum: sic c ter-*

minus ad terminum d. Et mutato ergo ordine, ut a sese ha

8 2 4 1 *bet ad c: ita b sese habebit ad d. Quare & totum ad totũ,*

a b c d *quod quidem distributio ipsa coniungit. Et si ita composi*

A Achilles. B Aiax. *tum fuerit, iuste coniungit. Coniuctio igitur a termini cũ*

C munus Achillis. *c, & b cum d iustum est id, quod ad distributionem accõ-*

D munus Aiacis. *modatur, & est medium eius quod comparationem ra-*

tionum non subijt. quod enim subit ipsam medium est. iu-
stum autem subit. Talem autem rationum comparatio-
nem, mathematici geometricam uocant. In geometria nã-
que fit, ut & totum ad totum perinde sese habeat, atq;
ad utrunque sese habet, utrunq;. Non est autem continua
hæc comparatio rationum. non enim fit terminus unus nu

24 *mero, cui & quod. Iustum igitur hoc, in comparatio-*
ne rationum consistit. Iniustum autem est id, quod à com-
paratione rationum exorbitat. fit igitur aliud plus, aliud
minus. Quod quidem & in ipsis operibus accidit. in bo-
nis enim qui iniuriam facit, plus habet: qui iniuriam pa-
titur, minus. in malis autem contrà, boni nanq; rationem
subit minus malum ad maius malum: minus enim malum,
magis quàm maius est expetibile. Ad quod expetitur bo-
num est: & quod magis, maius. Hæc est igitur una spe-
cies iusti.

TERTII CAPITIS NOTÆ.

20 Minima, extrema. Et sunt personæ. persona-
rumq; merita, & res quæ distribuuntur. ipsaq;
præmia. Duo, duæ personæ, duæ res, duo præ-
mia, aut duæ pœnæ. Necesse est igitur ipsum

iustum & medium esse, & æquum, & ad aliquid, & quibusdam. Eadem res iustitia, æquitas, mediocritas: sed ratione triplex. & iustitia ad aliquid, & quibusdã: & æquitas ad aliquid & quibusdã. & mediocritas ad aliquid & quibusdam. iustitia quidem ad aliquid: nam personæ ad munus. & quibusdam: nã in personis & muneribus. æquitas ad aliquid: nã æquitas personarum æquitati munerum respõdet. cum enĩ ratio proportioq́ personarum æquatur pro dignitate rationi munerum, ea ratio æquitas dicitur. & quibusdam æquitas. nam in quatuor terminis quæ ad minima appellantur consistit. Et mediocritas ad aliquid. nam extremorũ mediocritas. & quibusdã. nam extremis quę sunt plus atque minus. Simili quoque modo & de iusto. nam idem re sed ratione triplex, iustum uidelicet, æquum, & medium, & eorum quodque ad aliquid & quibusdã est. nam munus pro dignitate ad personã iustum: & in persona atque munere consistit. & æquum ad aliquid. nam æquũ æquo æquum, ut æquale æquali ęquale. & quibusdam. ad minimum enim in duobus æquum. nam nihil sibiĳpsi æquum: ut neque quicquam sibiĳpsi æquale. & hec duo in quibus consistit æquum: in iustitia distributiua (qua de totus im præsentiarum agitatur sermo) duæ sunt inuicẽ æquales proportiones. proportio scilicet distributarum rerum æqua proportioni bene aut male meritarum personarum medium quidem ad extrema. & quibusdam: nam ei quod est plus & ei quod minus medium. Eodem modo uuns & idem re ipsa iustus, æquus, & medius, & ratione triplex. Est igitur iustitia una pariter atque trina: idẽtidẽ iustũ, atq; iustus. & hæc ex subiecta descriptione quoquo pacto deprehẽdi possunt.

A. B.	*Personæ*							
C. D.	*Munera atque pro dignitate distributiones.*							
A	2	*Iustum*		*Acquum*			*Plus*	
B	1	2	10	2	1	*Dupla*	12	3
C.	10	*Iustum*		*Acquum*			*Minus*	
D	5	1	5	10	5	*Dupla*	3	12

Vnde fit ut iustitia & iustum aspiciant aggregatum ex persona & sua distributione. nam iustitia est cum cuiquam distribuitur quod suum est. æquitas & æquum proportionem munerũ, distributionumq́; inter se ad proportionẽ personarum. porrò mediocritas & mediũ plus & minus quorum utrunque iniustum est, & comparationem rationum diffugiens. Et ut magis intelligamus quo pacto in distributionibus seruetur rationũ proportionumq́; ęqualitas, & quonam pacto hęc iustitia secundum geometricam medietatem sit facienda: statuamus hanc hypothesim, (cuius etiam similem continent legisperitorum libri). Vir quidam prædiues cõiugem grauidam habens, morbo decumbit in lectum: mori timens sanxit testamẽto: mulieri (si masculum parit) tertiam bonorum suorum partem, filio uerò duas: pariẽti uerò fœminam, duas bonorum suorum partes uxori, & filiæ unam. moritur testator, & cum tempus aduenit pariẽdi, peperit mulier & masculum & fœminã, bona uerò testatoris æstimata sunt. 42000. aureorũ nummum. ubi uerò adoleuerunt infantes bona partiri quæruntur. quæritur igitur nunc quonam pacto distributio iuste sit facienda, & quantum ex summa illa mater, quantum filius, & quantum filia habere debet. Ad id cognoscendũ, opus est una regula, quæ idcircò iustitiæ distributiuæ re

gula appellari poteſt. & eſt hæc. Minimos numeros perſonarum quære, quæſitos aggrega: & per aggregatum partire diſtribuẽdum. quod autem prouenerit auge per primi numerum: & da primo. illud idem auge per ſecundi, da ſecundo: & ita deinceps quotquot fuerint. & æqua iuſtaq́ facta erit diſtributio: uidebisq́ quæ ꝓportio numeri ad numerum perſonarum, eandẽ eſſe diſtributi ad diſtributũ. & huius regulæ neceſſitas intelligi poteſt ex 8 ſecundi elementorum arithmetices Iordani. Verbi cauſa. quia mater duplum habere debet ad filiam, & filius duplũ ad matrem: minimi numeri id continẽtes ſunt 1.2.4. unitas ſcilicet filiæ, 2. matris, 4. filij hoc collige ſimul, ſeptem ſunt. partire igitur per 7 ſummam diſtribuendam 42000. & uenient 6000. auge per 4. numerum ſcilicet filij, & ueniũt 24000. id filio diſtribue. auge idẽ quod prius per 2. numerum ſcilicet matris, & ueniunt. 2000. da matri. & quia unitas eſt filiæ: 6000. ſunt diſtribuenda filiæ. ſic facta eſt iuſta diſtributio, impletaq́ teſtatoris ſuprema uoluntas & iuſtitiæ ſeruata æquitas ut ſubiecta monſtratur formula.

Sũma partiẽda	42000		6000 *ex diuiſione ꝓueniẽs*
Aggregatum	7		*Iuſte diſtributa.*
Filius	*duplũ* 4		24000 *duplum*
Mater	*duplũ* 2		12000 *duplum*
Filia	*ſubdu.* 1		6000 *ſubduplum*

Alia hypotheſis. diſpoſuit quidam bona ſua hoc pacto diſpartienda: filio duplum ad matrẽ, matri duplum ad filiam, filiæ triplum ad nepotem, nepoti uerò ſeſquialterum ad neptem. quæ uerò diſtribuerentur, erant æſtimatione facta

1360 aureæ libræ. quot filio, quot matri, quot filiæ, quot nepoti quot nepti, incolumi iustitia debentur: ex eadem regula intelliges. si à minima persona. i. à nepte incipias minimos proportionum numeros colligere, & operari per superius appositam regulam, ut monstrat subiecta descriptio.

Sũma partiẽda	1360	*20 ex diuisiõe pueniẽs*
Aggregatum	68	*Iuste distributa*
Filius	*duplum 36*	*720 duplum*
Mater	*duplum 18*	*360 duplum*
Filia	*triplum 9*	*180 triplum*
Nepos	*sesqalterũ 3*	*60 sesquialterum*
Neptis	*subsequi. 2*	*40 subsequialterum*

Et hæc similia sunt iustitiæ communium distributiuæ. nam hæ distributiones rei familiaris & priuatæ essent. De iustitia uerò distributiua. eadem ratio, pro qua hæc satis sit hypothesis: duo una ex parte ut a & b meriti sunt ut tres. ceu c d e. tres uerò c d e ut quatuor ceu f g h i. duo autẽ primi simul uidentur à republica meriti ut eis ex communibus distribuantur 1500 argenteæ libræ. quare & tribus secũdis distribuẽdæ erunt æquitate seruata 1500 argenteæ libræ, & quatuor tertijs simul totidem. uerum a ad b meritus sit de republica in sequialtero, c ad d iterum in sesquialtero, d ad e in duplo. patet ex subiecta descriptione & superiore regula inuentis minimis numeris quid cuique est distribuendum ex tribus æqualibus summis, facilius tamen id intelligitur si tribus sigillatim quæstionibus formet. prima de duobus, secunda de tri-

bus. & tertia de quatuor: ex quibus innumeræ aliæ facile conijciantur.

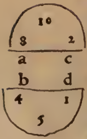
Tota publica summa in tres partes primū partienda 4500

Summa distribuenda	1500	300 *prouenienſ*
Aggregatum	5	*Iuste distributa*
A	3	900
B	2	600
Summa distribuenda	1500	250 *prouenienſ*
Aggregatum	6	*Iuste distributa*
C	3	750
D	2	500
E	1	250
Summa distribuenda	1500	150 *prouenienſ*
Aggregatum	10	*Iuste distributa*
F	4	600
G	3	450
H	2	300
I	1	150

Medietas,proportionalitas, rationum comparatio. & eſt proportionis ad proportionē ſimilitudo. Medietas arithmetica, eſt cuius termini æquas ſeruāt differētias. termini,ſunt proportionum extrema differētia, eſt quo extremū ſuperat extremū. Medietas geometrica, eſt medietas cuius termini ęquas ſeruant ꝓportiones. æquæ proportiones ſunt,quæ eiuſdē ſunt deno-

minationis. Medietas coniuncta dicitur,quę in tribus terminis continetur.diſiuncta uerò, quæ continetur in quatuor. Medietas fit conuerſim quando ut primus ad ſecundum ita tertius ad quartum:& concluditur ut ſecundus ad primũ, ita quartus ad tertiũ. Medietas fit permutatim quando primus terminus ad ſecũdum ut tertius ad quartum : & cõcluditur ut primus ad tertiũ, ita ſecundus ad quartũ.Et fit coniunctim quando primus ad ſecundum ut tertius ad quartum: & concluditur ut primus & ſecundus ad ſecundum,ita tertius & quartus ad quartum.

22 Abſolutus,monadicus numerus, numerus numerãs. Numerabilia ſunt ea, quibus numeros abſolutos,monadicosq; applicamus. Iuſtum idcircò eſt medium eius quod minime in cõparatione rationum conſiſtit, quòd medium ſit iniqui ex prima concluſione nunc pluris nũc minoris, quod quidẽ iniquum & plus inquam & minus hanc rationum comparationem refugit.uerum iuſtum ſine comparatione rationum, & niſi ea (quam Ariſtoteles affert)ſeruetur mediocritas, ſeruari,ſaluariq; non poteſt.Et quæ geometricę medietati conueniunt,ea facile ex Iordano dinoſcuntur.Conuenit enĩ primo geometricæ medietati : queẽadmodum primum terminus ad ſecundum,ita tertius ad quartum:quod ſtatim ex diffinitione cognoſcitur.Secundo, cõuenit permutatim proportionari.ut ſi quemadmodum a ad b,ita c ad d : ergo permutatim per tertiam ſecundi arithmetices a ad c ſicut b ad d.Tertio.eidem proprium eſt : ut quemadmodum totum ad totum, ita altera pars totius ad alteram alterius &reliqua ad reliquam, ut quemadmodum a c ad b d,ita & a ad b.& c ad d.nam ſit a ad b ut c ad d :ergo permutatim per tertiam ſecũdi arithmetices a ad c ut b ad d.& ſi quẽ=

admodum a ad c, ita b ad d: ergo conuersim per primam secundi c ad a ut d ad b. & coniunctim per sextam secundi a c ad a ut b d ad b: ergo permutatim a c ad b d ut a ad b. sed & ut a ad b ita c ad d: ergo ut a c ad b d, ita a ad b & c ad d: quod tertia intendit hic adducta proprietas. Et in cõparatione rationum iusti quod ex distributione surgit, hæ proprietates ordine reperiuntur. Nam primo, quemadmodum primus qui meretur ad secundum merentem, ita primum munus ad munus secũdum. Secundo permutatim, quemadmodum primus qui meretur ad primum munus, ita secũdus merens ad secundum munus. Tertio, quemadmodum totum ad totum scilicet primus qui meretur & primum munus simul, ad secundum merentem & secundũ munus simul: ita primus qui meretur ad secundum merẽtem, & primum munus ad secundum munus. & cum cõponitur primus qui meretur & primum munus, & secũdus qui meretur & secundum munus: tunc fit ipsum iustum, & in illa unione perficitur, atque saluatur. Et hæc tria suo ordine tãgit Aristoteles. unde fit ut non modo iustitia cum sit una, sit ratione triplex (ut ex antepenultima nota cognitum est) sed & eadem iustitia distributiua triplex est æquitas, suo æquitatis ternario cõsummata atque perfecta. Et geometrica medietas in hoc uel maxime ueniat laudanda, quòd tam perfectæ tamꝗ insignis iustitiæ sit adminicularia. hinc enim laus sua commendatioꝗ maxima pendet. Sit primus qui meretur a, secundus b: primum munus c, & secundum d. Merentia & merita, delinquentia, & pœnæ, in iustitia facienda considerari debent. ut numerus ad numerum, & summatim omnia iustitiæ aut iniustitiæ extrema.

TERTII CAPITIS COMMEN-TARIVS AD LITERAM.

Tertium caput ſex concluſionibus partitum
19 eſt. Prima concluſio. Iniqui mediũ eſt ipſum
æquum. Nam & iniquus iniuſtus eſt, & iniquũ
iniuſtum. & in qualicunque operatione plus &
minus eſt: in eadem ſtatuitur & æquale. itaque
ſi iniquum, & quod plus, & quod minus iniu-
ſtum eſt: & æquum iuſtum eſt, & huius & illius
iniqui medium: quod uel ſine probatione ita eſ-
20 ſe cunctis apparere licet. Secunda concluſio.
Iuſtum quod in diſtributione uerſatur, medium
quoddã eſt, & æquum, & ad aliquid, & quibuſ-
dam & in quatuor minimis cõſiſtit. Nam cum
ęquum in diſtributione ſit medium: & ipſum iu
ſtum medium erit. & ipſum æquum in duobus
minimis conſiſtit. igitur ipſum iuſtũ, & mediũ,
& æquum, & ad aliquid, & quibuſdam: atque
in quatuor minimis cõſtabit. quo enim mediũ
eſt, ad aliquid, & aliquorum medium eſt, quæ
ſunt plus & minus. & quo æquum eſt, duobus
minimis, duabuſq; quæ diſtribuuntur rebus cõ
ſiſtit. & quo iuſtum eſt, quibuſdam ut perſonis
quibus pro dignitate duo minima, reſq; ipſæ di
ſpenſantur. in quatuor igitur conſiſtit minimis.
ſunt enim duo quibus ipſum iuſtum ſit: & duæ
21 res in quibus iuſtum ipſum conſiſtit. Tertia
concluſio. Eadẽ conſimiliſq; ęquitas eſt, & per-
ſonarum, & rerum quę diſtribuuntur. Primo,
nam ſicut ſeſe habent res in quibus conſiſtit iu-
ſtitia diſtributiua, ita & illa quibus illæ diſtri-
buuntur. ſi enim non æqui ſint quibus ſit diſtri
butio, non æqua habebunt. & ſi æqui æqua nõ
recipiunt, hinc pugnæ incuſationes, quærelæq;
ſurgunt. eſt igitur eadem, conſimiliſq; & perſo-
narum & rerũ quæ diſtribuuntur æquitas. Se
cundo, id ita eſſe cõſtat ex eo quod pro dignita-
te ſit.

te ſit.nam uno ore confitentur omnes:iuſtum in diſtributionibus pro dignitate quadam, & ut unuſquiſq; dignus ſit & mereatur eſſe oportere. qui plus igitur meretur, plus recipit: & qui minus, recipit & minus. eſt igitur & perſonarũ & rerum quæ diſtribuuntur conſimilis ęquitas. ueruntamen ipſam dignitatem, ipſamq; rem quæ pro dignitate diſtribui debet: non omnes eandẽ eſſe aiunt. ſed populares eam libertatem eſſe dicunt: & paucorum potentum quidam opulentiam, quidam generis nobilitatem, optimates uerò uirtutem. Quarta cõcluſio. Iuſtũ in quadam proportionalitate, rationumq; compara- 22
tione cõſiſtit. Proportionalitatem, rationumq; comparationem habere, non ſolum abſoluti numeri propriũ eſt, ſed & omnino numerabilibus conuenit. quod itaq; iuſtum in proportionalitate cõſiſtat, patet. nam proportionalitas eſt duarum proportionũ æqualitas. & in quatuor minimis conſiſtit, & diſiũcta proportionalitas ſtatim in quatuor minimis conſiſtere cognoſcitur. uerũ itidem & coniuncta in quatuor conſiſtit. nam uno termino ut duobus utitur, & bis illum ſumit hoc modo: quemadmodũ ſeſe habet a ad b ita b ad c, ubi bis dictũ eſt b. quare ſi b bis ponatur; quatuor erunt manifeſte quæ huiuſmodi comparationem ſubibũt. at iuſtum in quatuor minimis conſiſtit, & ratio eadem eſt. igitur iuſtum in proportionalitate, rationumq; comparatione conſiſtit. Quinta cõcluſio. Ea propor 23
tionalitas in qua iuſtum ex diſtributione conſiſtit, diſiuncta eſt. Nam ſimiliter & ea quibus diſtribuitur, & ea quæ diſtribuũtur, ſeiuncta ſunt. eſt igitur ea rationum cõparatio diſiũcta, perinde ac cum ita cõparo: quemadmodum a terminus ad b, ita c ad d. & permutatim quemadmodum a ad c, ita b ad d. quare totũ ad totũ (quod

8	4	2
a	b	c

A

8 4 4 2 / a b b c

distributio ipsa counit)ut a ad b & c ad d.& debet distributionis munus ei cui distribuitur con iungi.quod cum ita compositum fuerit iuste cō iungit.cōiungatur igitur a cum c & b cum d, & iustum id erit quod ad distributionem accommodatur.iustum quidem & medium eius. quod minime in comparatione rationum consistit. nam quod in ea rationum comparatione consistit medium est, iustumq; ipsum in ea cōsistit.& hanc rationum comparationem mathematici geometricam uocāt.fit enim in geometrica medietate ut totum ad totum,ita pars altera ad alterum,& pars altera ad alterum,& manifestum est hanc rationum comparationem nō fuisse cōtinuam: quòd terminus unus numero nō sit, cui distribuitur & quod distribuitur. Sexta con-

24 clusio. Iniustorum quæ in distributione consistunt, quoddam in plus est, & quoddam in minus. Primo,nam iustum est quod in comparatione rationum consistit: & iniustum quod ab huiusmodi rationū æqualitate exorbitat,ac deficit.igitur iniustorū quoddā plus est, & quoddam minus. Secundo, hoc idem in operibus ipsis accidit.nam in bonis qui iniuriā facit,plus habet:qui iniuriam patitur,minus. & ecōtra in malis,qui iniuriam facit, minus habet mali: & qui patitur, magis. minus enim malum ad maius comparatum, rationem boni habet:& minus malum quàm maius magis expetibile est.at quod expetitur bonum, boni'ue rationē habens, &quod magis expetitur:&magis bonum. sed de una specie iusti, ut quæ distributione fit, dictum sit hactenus.

De iusto commutatiuo.

CAPVT IIII.

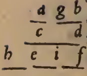
*Restat autem id iustum, quod fit in emendandis cō-
mercijs, tam ijs quæ sua sponte faciunt homines,
quàm ijs quæ inuitis ipsis efficiuntur.* Hoc autem aliam M
habet speciem à priore. Iustum enim distributiuum com- L
*munium, in dicta semper comparatione rationum consi-
stit. nam si è pecunijs publicis distributio fiat, eadē fue-
rit ratione quam habent inter sese ea, quæ in rempubli-
cam sunt collata. & iniustum quod huic opponitur, id est
quòd à comparatione ratione exorbitat.* Iustum autem
*quod est in commercijs, est quidem æquum quoddam: &
iniustum, iniquum. Sed non illa comparatione rationum:
sed arithmetica. nihil enim refert, si probus prauo detra-
xerit, an prauus probo. neque si adulterium probus, an
prauus commiserit. sed ad differentiam nocumenti: lex re
spicit tantum. & utitur ut æqualibus: si hic iniuriam fa-
cit, ille patitur: & si hic nocuit, ille est læsus. Quare iniu
stum hoc cum sit iniquum, iudex æquare conatur.* Nam
*cum hic quidem percussus est, aut occisus, ille uerò per-
cußit, aut occidit: paßio, atque actio diuisa est in partes
non æquas, sed ad æqualitatem, auferendo lucrum, respe-
ctu damni, redigere nititur iudex.* Dicuntur enim *hæc in
talibus, absolute dicēdo. atq; quanquam hæc nomina qui-
busdam accōmodata non esse uidentur, ut ei qui percußit
lucrum, & ei qui passus est damnum: cum tamen mensu-
rata fuerit paßio, hoc damnum, illud lucrum uocatur.*

Quare æquū quidē, inter plus & minus, medium est. 26
Lucrum aūt atque damnum, plus sunt & minus. cōtrario

modo, plus boni, & minus mali lucrum: contrarium autem damnum. quorum medium, est ipsum æquum: quod quidem dicimus esse iustum. Quare iustum emendatiuũ, medium est inter damnum & lucrum. Quapropter & cum controuersiam habent, ad iudicem ipsum confugiunt. Ire autem ad iudicem, est ire ad ipsum iustum. iudex enim ut iustum est animatum suapte natura. Et quærunt iudicem medium. Et uocant nonnulli mediatorem, ut ipsum iustum assecuturi, si medium iustum consequãtur. Medium ergo quoddam est ipsum iustum. siquidem & iudex medium est. iudex autem ad æqualitatem redigit.

27 *Et perinde atque si linea in duas æquales partis diuisa, id quo maior pars dimidium excedit abstulerit, minoriq; addiderit parti. cum etiam totum diuisum fuerit duas in partes inæquales, tum suum aiunt habere, cum æquum acceperint. Aequum autem medium est, inter maius & minus, in arithmetica comparatione rationum.*

Nam si sint duo æqualia, & ablatam ab altero quantamuis partẽ addideris alteri, talibus duabus excedit partibus alterum. si enim ablata fuisset, & non addita, una sola parte excederet. Excedit ergo medium una. & ipsum medium excedit id à quo est ablatio facta, una. Hoc ergo cognoscemus, & quidnam auferendum ab eo sit qui plus habet, & quid addendum sit ei qui minus habet. Id enim quo medium excedit, addendum est ei qui minus habet. id autem auferẽdum à maximo est, quo exceditur medium.

Sint æquales lineæ tres, a b, c d, e f. atque ab a b, pars auferatur a g, & addatur ipsi lineæ e f, sitq; illa h e. quare tota linea h e f excedit g b lineam parte h e, & parte e i. Ex

cedit ergo mediam c d lineam h e parte. Est autem hoc 28
& in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, nisi a=
gens ageret, & quantum, & quale, & patiens pateretur
hoc, & tantum & tale. Nomina autem hæc (damnum 29
inquam & lucrum) ex ijs contractibus quos sua sponte
faciunt homines tracta sunt. Qui enim emendo, uendendo
cæteraq; agendo quæ lege cõcessa sunt, plus habēt quàm
suum, ij lucrari: qui minus quàm in principio, ij damnum
pati dicuntur. sed neq; plus, neq; minus habēt, sed sua per
seipsa sunt facta: ij se sua inquiunt habere, & neq; dam=
num pati, nec lucrari. Quare iustum medium est, in= 30
ter lucrum quoddam & damnum (quod fit inuitis homi=
nibus) æquale inquam & prius & posterius habendo.

QVARTI CAPITIS NOTÆ.

Iustum inuoluntarium esse potest, sed non be 25
nefactum. ut cum per iudicem cogitur quis ha=
bens amplius quàm par sit restituere ad medij
æqualitatem, ei qui minus habet. Argyropili de
terminatio paululum alijs euariat. nam senten=
tia sua est: lucrum & damnum inuitis fieri homi
nibus. Alij aũt id sonare uidentur: iustum quod
inter lucrum quoddam est & damnum, inuitis
fieri hominibus. Iudex enim ut iustum est ani 26
matum suapte natura. Cicero lib. iij. de legibus. Cicero.
Videtis igitur, inquit, magistratus hãc esse uim,
ut præsit, præscribatq; recta, & utilia, & coniun
cta cum legibus: ut enim magistratibus leges,
ita populo præsunt magistratus. uereq; dici po=
test: magistratum legem esse loquentem, legem
autem, mutum magistratum. Et uocant non=
nulli mediatorem. Mediator, conciliatorem, in
tercessorem, eumq; qui medio utrinque librato,
aliquos quibus super re quapiam non cõuenit,

concordat, atque in gratiam redire facit, significat. Et perinde atq; si linea. Ex hoc hæc regula iustitię elicitur. Duplicē excessum hoc est differentiam pluris & minoris subdupla, da dimidiū minus habēti: & facta est iustitia. uerbi causa, sit modius tritici septem aureorum nummū, & dolium uini quatuordecim, denturq; uini decem dolia, & accipiantur modij 44. dico nō esse æquam cōmutationem. nam dolia uini 10. sunt aurei nummi 140. & modij tritici 44. sunt aurei nummi 308. differentia 168. cuius dimidium 84. da igitur 84. dimidium scilicet excessus pluris & minoris, habenti minus: & fiet tota summa 224. & dico per præcedentem regulā factam esse iustitiam. quod idem cognosces per alteram regulam. nam iunge simul 140. & 308. quæ sunt extrema, fientq; 448. cuius medium est 224. quod quidē est per regulā medietatis arithmeticæ mediū in comparatione rationum arithmetica. & est tertia regula quæ proportionum dicitur ad hāc iustitiam commutatiuam etiam necessaria, quę est: tertium numerum duc in secundum, aggregatum diuide per primum, & proueniet quartus ignotus. prima regula ex diffinitiōe medietatis arithmeticæ statim cognoscitur. secundam demonstrat secundum theorema decimi elementorum Iordani. tertiam uerò 25. secūdi. Sed ut se uolentibus exercere hæ regulæ, earūq; uirtus promptius appareāt: sit communis hypothesis 12. dolia uini iusto pretio æquētur 60. sextarijs tritici. sitq; sextarij ualor aureus nūmus unus. dolij ualor aurei: nummi quinque. tres superiores regulæ ex subiecta descriptione patent. & tot quæstiones intelligantur: quot spatia secūdum longitudinem regulariter desumpta sem per eadem seruata pypothesi.

27

Duplex excessus pluris & minoris.

168

Dimidium excessus.

84

Minus

140

Plus.

308

Aggregatū pluris & minoris.

448

Prima regula Secunda Tertia.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L
20	100	120	40	20	140	100	240	120	20	100
15	75	90	30	15	105	75	180	90	15	75
12	60	80	40	20	100	60	160	80	12	60
10	50	70	40	20	90	50	140	70	10	50
8	40	66	52	26	92	40	132	66	8	40
6	30	58	56	28	86	30	116	58	6	30
4	20	44	48	24	68	20	88	44	4	20
3	15	24	18	9	33	15	48	24	3	15

A.dolia uini
B.aurei nũmi ualor doliorum
C.sextarij & pariter aurei nũmi ualorq; sextariorũ. & idẽ nũerus est mediũ arithmeticum.
D.totus duplexq; excessus in pretio aureorum nummũ redactus quem habet uenditor uini.
E. medietas excessus restituẽda minus hñti sci licet cõmutanti triticũ.
F.maius extremum
G.extremum minus.
H. aggregatũ pluris & minoris
I.medium arithmeticũ ac iustum
K.dolia uini iuste commutata
L.sextarij tritici idẽtidem iuste cõmutati, & æqualis est ualor aureorum nummorum.

Cumq; totũ diuisum sit in partes.adiecta erat particula æquales superflua.Nam græce dumtaxat habetur.

ὅτᾶν δὲ δίχα διαιρεθῇ τὸ ὅλον τότε φασὶν ἔχειν τὸ αὐτοῦ.

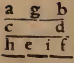
merito igitur illa litera sublata uidetur.

QVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

25 Quartum cap. quinque cõcluſionibus & uno corollario partitum eſt. Prima concluſio. Supereſt nunc de iuſto quod in dirigendis commutationibus conſtituitur, tam uoluntarijs quàm inuoluntarijs determinare. Nam hæc iuſti ſpecies alia eſt à ſuperiore. & quod alia ſpecies ſit, ſtatim cognoſcitur. Nam iuſtum quod in communium diſtributione uerſatur: ſemper in iam dicta rationum comparatione conſiſtit. ſi enim è publicis diſtributio fiat, id eadem rationum comparatione fiat, quam inter ſeſe habent officia meritaq; quæ in rempublicam ſunt collata. & iniuſtum quod huic iuſto opponitur: ab huiuſmodi comparatione rationum exorbitat. at iuſtum quod in commercijs, commutationibuſq; eſt: æquum quidem quoddam eſt, ſed nõ in illa comparatione, uerum in arithmetica cõſiſtit. non enim in huiuſmodi iuſto diſpenſando merita inter ſe attenduntur. neque refert ſi probus prauo detraxit, aut contra prauus probo. neque utrum probus, improbuſue adulterium commiſerit: ſed tantum ad nocumenti differentiam lex ipſa reſpicit. & ſi hic iniuriam facit, ille uerò patitur, ſi hic nocuit, & ille paſſus eſt: differẽtijs ut æquis utitur. & quod iniuſtum: quoniam iniquum eſt atque inæquale, iudex æquare nititur. nam cum hic percuſſus eſt, & ille percuſſit, aut hic occiſus eſt, & ille occidit: paſſio, actioq; iniquæ ſunt, & utraque diuiſa non æqualiter. & hanc inæqualitatem nititur iudex ad æqualitatem redigere, auferendo quod plus eſt lucri, ſecundũ exigentiam damni, & lucrum & damnum ſimpliciter in talibus nominamus: quãuis hæc nomina quibuſdã minus

accommodata uideātur. ut cum ei qui percuſſit lucrum accommodamus,& ei qui paſſus eſt accommodamus damnum. attamen cū paſſio mēſurata fuerit,hoc planè damnum, illud lucrū appellari cognoſcitur. Secunda concluſio . Ae= 26
quum quod in commutatiōe eſt, inter plus atq; minus eſt. Nam lucrum atq; damnum utrunq; plus eſt atque minus, ſed contrario modo. nam lucrum plus boni & minus mali eſt. & contra damnum plus mali, & minus boni. at lucri & damni medium eſt ipſum æquum. ipſum autem æquum iuſtum eſt.igitur ipſum iuſtum commutationum directiuum,lucri & damni mediū eſt. eſt itaq; medium inter plus & minus. Secundo,ob idipſum q iuſtum medium quoddā eſt, qui controuerſiam habent ad iudicē confugiūt. Ad iudicem enim ire eſt ad iuſtum ipſum ire. eſt enim iudex ut ſuapte natura animatum iuſtum. & qui ad iudicem eunt, ipſum quærunt ut medium.& hinc iudices , nonnulli , mediatores uocant , quaſi ſi medium aſſequantur, iuſtum ſint aſſecuturi.medium igitur eſt ipſum iuſtum, ſiquidem iudex medius eſt . atqui iudex medius eſt,nam ad æqualitatem redigit. iuſtum igitur commutationum directiuum inter plus & minus medium eſt. Tertia concluſio.Iuſtum cō= 27
mutatiuū,mediū inter maius & minus in arithmetica ratione conſiſtit. Primo, nam fit iuſtū cōmutatiuum perinde atq; ſi linea in duas partes inæquales diuiſa:id quo pars maior totius lineæ dimidium euincit, ac ſuperat, minori parti adiecerimus.ita cum id totum quod commutatur,duas in partes ſed inæquales diſtributū ſit: tum ſuum quiſque habebit cum eo accepto quo maior pars totius dimidium uincit : & adiecto parti minori quiſque dimidium acceperit.at tale dimidium inter huiuſmodi maius atque mi=

nus in arithmetica medietate consistit. iustũ igi
tur commutatiuum, inter maius atque minus
arithmeticæ medietatis existit. Secũdo, si sunt
duo æqualia quorum ab uno partem quamcun
que abstuleris, ablatamq; adieceris alteri æqua
lium, totum ex adiecta parte & altero æqua-
lium effectum, superat quod reliqum est, in dua
bus partibus parti scilicet detractæ æqualibus.
at si ablata fuisset pars & non adiecta: una sola
parte alterum æqualium superaret. relictum est
igitur alterum æqualium medium inter minus
quod subtracta parte reliquum est: & maius
quod est ex adiecta parte effectum, ac totum ex
parte adiecta alteri æqualium effectum: superat
tale medium quod est alterũ æqualium (ut iam
quoque dictum est) una sola parte. & ipsum me
dium id quod ablatione facta relictum est: simi
liter excedit una sola tãtula parte. est igitur in-
ter illa arithmetica rationum comparatio. at iu
stum (quod in commutatione uersatur) fieri co-
gnoscimus: si ab eo qui plus habet aliquid de-
mitur quod quidem tribuitur minus habenti.
id autem quod plus habenti demendum est, &
minus habenti tribuẽdum: est id quo ipsum ex-
ceditur medium. igitur iustum commutatiuũ:
mediũ est inter maius atque minus in huiusmo
di comparatione rationum: quæ adhuc ut liqui
dius pateãt sint a b, c d, e f, tres æquales lineæ.
& ab a b dematur pars a g, addaturq; lineæ e
f. sitq; ea pars adiecta h e. erit ergo tota compo
sita h e f. sitq; e i pars æqualis h e. linea h e f
excedit lineam g b parte h e parte e i. exce-
dit ergo mediam lineam c d parte h e, & eadẽ
parte c d media, superat g b. sunt itaque h e f
& c d & g b in arithmetica meditate. & h e f
similis ei qui plus habet. g b uerò ei qui minus.
& dempto h e quo h e f superat medium c d,

& eo quoque reſtituto g b,intelligeretur id iu-
ſtum,quo de hic agimus eſſe factum. Quarta 28
concluſio.Hoc iuſtum in omnibus artibus ſer-
uandum eſt. Nam niſi ſeruaretur, artes tādem è
medio tollerentur.niſi enim quantum,& quale
artifex ipſe agens egeret,tantum & tale in com
mutando recipiens ſuſciperet,ſed minus:ipſa tā
dem deperiret ars,neque ipſi quoque ſufficeret
artifici.eſt itaque hoc iuſtum in omnibus arti-
bus obſeruandum. Quinta cōcluſio.Lucrum 29
& damnum circa cōmutationes locum habēt.
Nam omnia hæc,lucrum & damnum ex ijs con
tractibus quos ſua ſponte inter ſeſe celebrant
homines, tracta ſunt.qui enim emendo uenden
do,cæteraq; id genus commutationum agēdo,
quæ lege ſunt indulta,plus habent quàm ſuum
ſit, ij lucrari dicuntur, qui uerò minus quàm in
principio,ij dicuntur damnum pati. at uerò qui
neque minus habent, ſed paria paribus ſunt
compenſata,ij ſe ſua inquiunt habere,& ne-
que damnū pati, neque lucratos eſſe.dam-
num igitur, & lucrum circa commuta-
tiones(ut dictum eſt)uerſantur. Co- 30
rollarium. Quo fit ut commutati-
uum iuſtum,medium ſit inter lu-
crum quoddam & damnum,
quod etiam interdum fit in-
uitis hominibus,haben-
do ſcilicet ante com
mutationem &
poſt,æquale.

De repaſſione, numo, & indigentia.

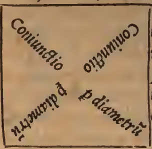
CAPVT V.

Videtur autem nonnullis & ipſa repaßio ſimpliciter eſſe iuſtum, ut Pythagorici cenſuerunt. Qui quidem abſolute diffinientes iuſtum, repaßionem eſſe dicebāt. uerum repaßio, nec ad diſtributiuum iuſtum, nec ad emendatiuum accommodatur. Quāquàm eamipſam & Rhadamanti ipſius iuſtum aſſerunt eſſe.

Si quæ fecerit, hæc etiam patietur & ipſe,
Iudicium fuerit perrectum, atque exitus æquus.

Perſæpe enim diſcrepat. nam ſi quis magiſtratum gerens percuſſerit quempiam, non decet eum repercuti. Et ſi quiſpiam eum qui magiſtratum gerit repercuſſerit: is non ſolum repercutiendus eſt, uerum etiam ſupplicio afficiendus. Præterea multum inter ſe differunt, id quod ſponte, & id quod inuitus quiſpam fecit. Sed in ſocietatibus cōmerciorum, tale iuſtum (repaßio inquam) per comparationem rationum, & non per æqualitatem continet ciuitatem. ciuitas enim tum conſeruatur cum retributio fit, ut comparatio flagitat rationum. Nam homines aut reddere malum quærunt, quod ni faciant ſeruitus eſſe uidetur. aut retribui ſibi bonum. quod niſi fiat, actus dandi, beneficiumq; non fit. at ciuitates his conſeruātur. Quamobrem & Gratiarum templum in ciuitate media cōdunt, ut retributio ſit. hoc enim gratiæ proprium eſt. Nam is qui ſuſcepit ſubminiſtret uiciſsim ei qui munus contulit: & ipſe rurſus incipiat conferre oportet.

a ædificator sutor b

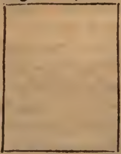

c domus calcei d

Coniunctio autem quæ per diametrum est, facit eam retributionem quæ per comparationẽ rationum efficitur. hoc pacto. sit ædificator quidẽ a: sutor autem b, domus in c, & calceus collocetur in d. Aedificatorem igitur à sutore accipere opus illius, & ipsum illi suũ dare oportet. Si igitur primum sit id iustum quod comparatione rationum est æquuum, deinde repaßio fuerit, erit quod dicitur. sin minus, non erit æquum neque constabit societas. Nihil enim prohibet unius opus alterius opere præstabilius esse. hæc igitur ad æqualitatem redigantur oportet. Est autem hoc & in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, nisi agens ageret, & quantum & quale, & patiens pateretur hoc, & tantum, & tale. Non enim duobus ex medicis fit societas. sed ex medico atque agricola: & ex diuersis omnino, ac inæqualibus. uerum hi redigantur ad æqualitatẽ oportet. Quapropter ea uniuersa quorum est permutatio inter sese cõparabilia quodam modo esse oportet. Pro quo numus in usum ho= 32
minum uenit: & fit quodam modo medium. metitur enim cuncta: quare & exceßionem, atque defectionem. quotnam calcei domui uel uictui sunt æquales. Oportet igitur quod est ædificator ad sutorem: tot pro domo, uel alimento calceos esse. quòd si hoc non fuerit, non erit permutatio, neque societas. hoc autem non erit: si non æqua quodã modo fuerint. oportet ergo aliquo uno mensurari

33 *cuncta, sicut & anteà diximus. Hoc autem est reuera quidem indigentia ipsa, quæ omnia cōtinet. Nam si non indigeant, aut non similiter, non erit permutatio, aut non eadem erit. Numus autem ex instituto factus est, ut pro indigentia sit. & propterea nomen hoc habet, quòd non natura cōstat, sed lege. Et in nobis est situm ipsum mutare atque inutilem facere. Erit igitur tunc repaßio, cum redacta fuerint in æqualitatem: ut quod est ad sutorem agricola, id sit opus sutoris ad agricolæ opus. oportet autem in figuram comparationis rationum ducere: cum permutare uoluerint. sin minus, alterum extremum excessus habebit utrosque. sed cum habent sua, sic æquales & socij sunt quia hæc æqualitas in ipsis fieri potest.*

a agricola sutor b

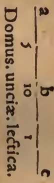
c alimētū calcei d

Atque sit agricola quidem a, & alimentum c. Sutor autē b, & opus ipsius quod in æqualitatem iam est redactum d. quòd si hoc pacto non esset repaßio, nō esset sanè societas.

34 *Ipsam autem indigentiam continere, ut quiddam unum, hoc sanè declarat. Cum enim aut ambo sese non indigent mutuo, aut alter, non fit permutatio sicut fit, cū eius quispiam indiget quod habet ipse: ut uini, pro quo dat ille triticum exportandum. Oportet igitur hæc redigi ad æqualitatem. quòd si nunc indigeat, numus quasi uas intercedit pro permutatione futura, si ipsa indiguerit fore.*

35 *Liceat enim oportet hunc afferenti accipere. Patitur igitur idem & ipse. Non enim semper æquale potest. at-*

tamen magis ipse persistere solet. Idcirco definitæ sint 36
pretio res omnes oportet. sic enim erit permutatio semper. quæ si erit, societas erit. Numus igitur (ut mensura) res ipsas metiendo, redigit ad æqualitatem. Etenim neque societas fuerit sine permutatione, neque permutatio sine æqualitate, neque æqualitas sine cõmuni mensura. At= 37
que re quidem uera fieri nequit, ut ea quæ adeò differũt, conueniant communi mensura. attamen indigentiæ ratio ne satis fieri potest. unum quid igitur esse oportet, atque hoc ex suppositione. Quapropter numus uocatur. hic enim facit ut omnia mensura conueniant. mensurantur enim omnia numo. Sit domus quidem a. unciæ autem decem b: & lectica collocetur in c. Atque a quidem dimidium sit ipsius b. ut pretium domus quinque unciæ sint, aut æquale: c autẽ id est lectica sit pars decima ipsius b. Patet igitur quod lecticæ domui sunt æquales: sunt enim quinque. Hoc autem modo permutatio erat anteà quàm esset numus. Nihil enim interest siue lecticæ quinque, siue pretium quinque lecticarũ detur pro domo. Dictum est igitur quidnam sit iustum atque iniustum. His au= 38
tem determinatis, constat iuris actionem medium inter hæc esse, agere inquam ac pati iniuriã. Alterum enim est plus habere, alterũ minus. Iustitia aũt non eodẽ modo 39
quo priores uirtutes mediocritas est: sed quia medij est, hoc est æqui. iniustitia aũt extremorũ. Et iustitia qdẽ est qua iustus dicitur electione actiuus iusti: atq; distributiuus & sibijpsi ad aliũ, ac alij ad aliũ: nõ hoc pacto ut cõmodi quidẽ plus sibi tribuat, & proximo minus, incõmodi autem contra. sed æqui, quod ex cõparatione rationũ

emergit: & alij simili modo ad alium. iustitia autem contraria iniusti. Hoc autem est exuperatio & defectio commodi uel incommodi contra comparationem rationum. Quapropter iniustitia exuperatio est & defectio: quia est exuperationis & defectionis. in se quidem exuperationis eius quod est simpliciter commodum, & defectionis eius quod est incommodum. In alijs autem in toto quidem similiter: eius profectò quod à comparatione rationum exorbitat, ut contigerit. Iniuria autem minor quidem est iniuriam pati: maior autem iniuriam facere.

De iustitia igitur ac iniustitia, quaenam sit utriusque natura, sit dictum hoc modo. Similiter & de iusto uniuersaliter, atque iniusto.

QVINTI CAPITIS NOTAE.

31 Repati, est omnino quod alteri factum est, simile pati. Aequari quodã modo, aequari aesti-
32 matione pretij & ualoris. Numus à nomo uo-
33 cabulo graeco, quod legem significat, nomen accepit. sumit m in carmine. & nummus dicitur.

Phidon. Phidõ, primum in Egina insula memoratur signasse argenteum numum. Et Saturnus in Italiam puppe deuectus, percussisse rudem aeneum numum, sed posteritas in memoriã Saturni qui ad eos puppe delatus est, effigiem puppis numo impressit. de quo Ouidius.
Egina.
Saturnus.

Ouidius.j.Fast. *At bona posteritas puppim formauit in aere,*
Hospitis aduentum testificata dei.

Et aerea pecunia usus est populus Romanus usque ad tempora Pyrrhi regis, mox argẽteam coepit signare. post uerò uictoriã Carthaginis, primum percussit aureum numum. Alterum extremum excessus habebit utrosque. nam qui plus ha
Numus aereus.
Argenteus.
Aureus.

plus habebit, primo habebit exceſſum ad medium,& iterum tãtum exceſſum ac minus. nam per 27. ipſum plus excedit duabus partibus, ſiue duobus exceſſibus ipſum minus. Iuris actio, iuſtitiæ operatio.

QVINTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

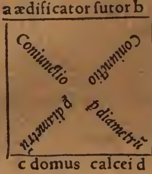
Quintum cap. nouem concluſionibus partitum eſt. Prima concluſio. Pythagorici haud ſanè diffinierunt iuſtum ſimpliciter, repaſſionẽ
eſſe,quodq; alteri ſit repaſſum. Primo, nam re 31
paſſio nec ad diſtributiuum iuſtum, neque ad iuſtum quidem emendandi gratia accommodatũ eſt:tametſi repaſſionem Rhadamãti iuſtum eſſe aſtruant ut qui inquiat.

Si quæ quis faciat,eadem patiatur & ipſe,
Iudicium rectum fuerit,uindictaq; recta.

Sed id in multis diſſonat. Nam ſi quis magiſtratum gerit,& quempiam percuſſerit,non iuſtum eſt eum repercuti. itidem ſi quis magiſtratum gerentem pecuſſerit:is non modo repercutiendus uenit,uerum etiam ſupplicio afficiendus. ſimiliter ſi quis uoluntarie quicquam commiſerit, & alter ſimile commiſerit inuitus:non cõſimiliter ambo repati debent. refert enim plurimum quicq; uel ſponte,uel inuitum committere,nõ igitur recte diffiniretur ſimpliciter iuſtum:quod ſit repaſſio,atq; ſimiliter ut alterum paſſum. Secũdo, in cõuentionibus commerciorum iuſtum repaſſione per rationum comparationem, & non per æqualem,eorundemq; repenſionem ſaluat ciuitatem. ſaluatur enim tum ciuitas, cum retributio fit ut rationum comparatio flagitat. ſiue homines reddere damnum quærant,quod quidem niſi reddãt ſeruitus illis eſſe uidetur:ſiue ſibi beneficium retribui petant, quod niſi rependitur,

B

gratia beneficiumq́ negatur. his enim (ut rationum comparatio poſtulat) retributionibus, ciuitates ſaluantur. hinc Gratiarum templum in media ciuitate conſtruunt, ut retributionis meminerint, hoc enim gratię propriũ, peculiareq́ eſt. Cum enim quiſquam beneficium ſuſcepit, ſubminiſtret & uiciſſim ei q primus munus contulit, qui rurſus cõferre incipiat. Et ſummatim coniunctio ſecundum diametrum intellecta (obſeruata quidem rationum comparatione) dignam in cõmutationibus retributionẽ parit: ut uerbi cauſa, ſit a ædificator, b ſutor, c domus, & d calcei. ſi commutatio inter eos faciũda ſit, oportet domificatorem accipere à ſutore ſutoris opus, ut calceos, & domificatorẽ ſutori ſuam operam dare. ſi itaq; primum ipſum medium ſecundum arithmeticam medietatẽ ueſtigemus: deinde repaſſio, adequatioq́ ſiat, cõſtabit inter eos iuſtum. ſin minus, neq; iuſtũ erit, neque firma manebit ſocietas. Nam quòd nihil prohibet unius opus ut domum, alterius opere ut calceo præſtabilius eſſe: idcirco hæc ad æqualitatẽ redigantur oportet. & hoc idem in cæteris artibus comperitur. nam è medio tollerentur artes, ut iam quoq; dictum eſt: niſi quantum & quale agens ageret, hoc ipſe idem patiẽs, & tantum & tale pateretur. Tertio, non eadem quæ quis agit, pati, recipereq́ debet. nam ex duobus medicis non fit ſocietas: ſed ex medico, atq; agricola, & ex diuerſis omnino, ac inæqualibus. uerum hi ad æqualitatem eo qui dictus eſt modo, redigantur oportet. non igitur iuſtum ſimplici-

ter,quod idem sit repassum:sed quod ad compa rationis rationum medium est redactum. Corollarium.Quapropter uniuersa quorum commutatio est, inter sese quoquo pacto ut comparabilia sint necesse est. Secunda conclusio.Cō 32
mutationum gratia numus in hominum usum inductus est,ut medium commutādi sit, eoq; sci licet mediante cōmutemus. Primo,nam cuncta commutabilia metitur numus, quare & cōmutabile quod pretio excellit,& commutabile quod pretio deficit. Secūdo, si quæratur quot calcei domui,uel uictui sint æquales:id minime sciri ualebit,nisi domum uictum & calceum ali quo eodem mensurari contingat. At oportet si æqua cōmutatio fiat,quod ædificator ad sutorem,id calceos esse ad domū: alioqui permutatio non manebit, neq; societas. at domificator & sutor,socij sunt & æquales.domum igitur & calceos,æquari quodā modo oportet. id autem fieri nequit nisi aliquo uno cuncta (ut iam diximus)mensuremus cōmutabilia. & id quoq; est numus.igitur cōmutationū gratia numus in ho minū usum inductus est,ut eius æstimatiōe mediāte,cōmutabilia pmutemus. Tertia cōclu- 33
sio.Indigētia humana quæ oīa cōtinet cōmuta bilia.cuiusq; grā oīa cōmutantur,uera naturalisq; cōmutabiliū mēsura est. Primo, nā si nō egeāt hoīes,aut nō sil'r egeant,nō erit pmutatio, aut nō eadē erit.igitur scd'm æstimationē indigentiæ. cōmutationes fiūt, Secūdo,numus in stituto,uolūtariaq; ordinatione factus est,indigentiæ gratia.& ideo nomē numus habet,quòd nō natura sed lege constet.est eñ nomos lex. igi tur numus non uera, naturalisq; mēsura est, sed ipsa indigentia humana. Tertio, est in nostra potestate situm, ipsum numum mutare, atq; inutilem facere: non igitur numus mensura est

constans natura, uerum ipsa nostra indigẽtia. & commutabilium repassio tum erit, cum ea ipsa commutabilia redacta fuerint in æqualitatem. ut cum quod est agricola ad sutorem, id sit opus sutoris ad agricolæ opus. & cum permutare uoluerint, expedit ut commutabilia in figura comparationis rationum ducant, & ipsum medium exquirant: alioqui continget alterum extremorum utrunque excessum habere. sed cum habent sua, sic socij, & æquales sunt. ita quoque commutatiõe facta similis in ipsis fieri, seruarique potest æqualitas. Vt sit a agricola, b sutor, c alimentũ, d sutoris opus: ad æqualitatem alimenti redactum, sicut a cum c ante permutationem æqualis est, & socius, b cum d: ita cõmutatione facta a cũ d æqualis est, b cũ c. estque coniunctio, æqualitasque per diametrum facta, quæ si hoc pacto facta non esset repassio, adæquatioque, sanè æqualitas, societasque non esset.

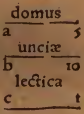
c		d
Alimẽtũ		Calcei
a		b
Agricola		Sutor

34 Quarta conclusio. Indigentia, quid unũ, præcipuumque est, quo commutatio continetur conseruaturque. Nam cũ aut ambo se mutuo non egent, aut alter altero non eget, permutatio fit nulla. quemadmodũ tamen fit cum quispiam eius indiget, cuius copiam alter penes se habet, ut uini: pro quo cõmutet triti cum exportandum, si alter egeat. ueruntamen oportet hæc ad æqualitatem redigi. quòd si nũc non egeat & cõmutationem facere sit opus: nũmus quasi uas, fideiussorque pro cõmutatione facienda intercedit. & proinde non liceat afferenti nũmum, ipsum recusare.

35 Quinta conclusio. Nũmus idem quod & commutabilia patitur. Nam nõ semper æquo in ualore persistere potest tãetsi magis ipse quàm res aliæ persistere soleat. patitur igitur quę & ipsa cõmutabilia.

36 Sexta cõclusio. Res omnes quæ in cõmutationẽ ueniũt, pretio, numique æstimatione præfiniri debẽt. Nã

ſic permutatio ſemper eſſe ualebit.quę ſi erit, ſo
cietas erit,& nūmus ut mēſura res ipſas rediget
ad æqualitatē.non enim ſine perm::tatione erit
ſocietas, neq; permutatio ſine æqualiatc, neq;
æqualitas ſine cōmuni menſura.res igitur com=
mutabiles omnes pretio,atq; numo bono iure
ſunt æſtimandæ. Septima concluſio. Aeſtima
tio rerum in una communi menſura, non ſit pro 37
ueritate rerum,ſed ex inſtituto,& ſuppoſitione:
pro modo,indigētięq; ratione.Nam fieri nequit
reuera atq; ſecundū ueritatē quæ adeò differunt,
cōmuni conueniant menſura.ſed indigentię ra=
tiōe ſatis id fieri poteſt.aliquid igitur unū quod
cōmunis menſura ſit:eſſet oportet. ſed hoc qui=
dem ex inſtituto, atq; ſuppoſitione, & proindē
numus uocatur.facit enim numus,ut omnia mē
ſura conueniant.menſurantur enim omnia nu=
mo.ęſtimatio igitur rerum,fit eo(qui dictus eſt)
modo . ut uerbi cauſa ſit à domus , b decem un=
ciæ,c uero lectica,ſitq; a dimidium b,ita ut pre=
tium domus quinq; ſint uncię aut quinq; uncijs
æquale:c aūt hoc eſt lectica ſit pars decima ipſi
us b,ex cōmuni menſura b ſtatim cognoſci po=
teſt,quot lecticę domui ſunt æquales.ſunt enim
quinq;.& hoc pacto permutatio fiebat, priuſ=
quàm inductus eſſet numus,& nihil nunc refert
ſiue lecticæ quinq;, ſiue unciæ quinq;. pretium
quidem quinq; lecticarum pro domo tribuātur
ſed quid iuſtū,quid iniuſtum,dictum eſt hactē=
nus. Octaua concluſio.Iuſta operatio mediū 38
tenet inter iniuriam facere,atque iniuriam pati.
Nam medium eſt inter plus & minus. atq; alte=
rum eſt plus habere,& alterum minus.iuris igi=
tur actio,iuſtaq; opatio inter illa uerſatur. No 39
na concluſio.Iuſtitia non eo pacto quo priores
uirtutes, mediocritas eſt. ſed mediocritas ideò
dicenda eſt, quòd ſit medij hoc eſt ipſius æqui,

iniuſtitia autem utrunque extremorum tenet. Nā prius determinatę uirtutes medietates duorum uitiorum ſunt. & iuſtitia uirtus eſt: qua iuſtus dicitur actiuus iuſti ſecundum electionem. & ſibiipſi quidem actiuus iuſti ad alium. & alij ad alium: non (hoc pacto) ut commodi quidem plus ſibi tribuat, & proximo minus: incōmodi uerò ſibi minus, & proximo plus. ſed actiuus iuſti quod ex comparatione rationum emergit: & ſibiipſi ad alterum, & alij ad aliū. & iuſtitia contraria eſt iniuſtitiæ. hæc autem eſt exuperatio & defectio commodi & incommodi contra comparationem rationū. Quo fit ut iniuſtitia ſit exuperatio & defectio, quia eſt exuperationis & defectionis. exuperationis quidem in ſe eius quod ſimpliciter cōmodum eſt, defectionis uerò eius quod eſt incommodum. & aliis ad alios omnino ſimiliter. Nam eius eſt iniuſtitia quod à comparatione rationum quomodocunq; id contigerit deuiat. & cum id ſit, eſt qui iniuriam facit, atq; qui iniuriam patitur. at cum utrunq; malum ſit, minus eſt iniuriam pati, maius autem iniuriam facere, ſed de iuſtitia & iniuſtitia, & quæ utriuſque ſit natura, & de iuſto & iniuſto, uniuerſaliter dictum ſit.

De iniuria, iuſto ciuili, herili, & œconomico.

CAPVT VI.

40 *CVm autem fieri poßit, ut iniuriam quiſpiam faciat, & nondum ſit ipſe iniuſtus: qualeſnam iniurias quiſpiam faciēs unaquaq; iniuſtitia iam eſt iniuſtus, fur inquam uel adulter, uel latro? an hoc modo nihil inter*
41 *fuerit?* *Etenim fieri poteſt ut quiſpiam coëat cum mu-*

liere sciens cum qua coit. sed non ob electionis principiū, sed ob affectum. Atq; iniuriam quidem agit, sed iniustus non est. ueluti neq; fur, furatus est tamen. neque adulter, adulterium tamen fecit: & eodem de cæteris modo. Quomodo igitur sese habet ad ipsum iustum repaßio, dictum est anteà. Oportet autem non latere iustum quod nūc 42
quæritur, id esse quod est simpliciter iustum: ipsum inquam iustum ciuile. hoc autem est inter socios uitæ, ut sit sufficientia liberorum, atq; æqualium, aut in comparatione rationum consistens, aut in numero. Quare in quibus hoc non est, inter eos ciuile iustum non est: sed quoddam iustum & per similitudinem quādam. In ijs enim 43
est iustum, quibus inter se ponitur lex. Lex autem ijs poni solet, in quibus est iniustitia. iudicium enim, dijudicatio est iusti atq; iniusti. In quibus uerò est iustitia, in ijs est etiam iniuriam facere, sed non in omnibus est iniustitia, in quibus est iniuriam facere. Hoc autem est plus quidem ex simpliciter bonis, minus autem ex simpliciter malis sibi tribuere. Idcirco non sinimus hominem domi- 44
nari, sed rationem: quia sibijpsi facit, & fit tyrannus. magistratus autem custos est iusti. q. si iusti, & æqui. At- 45
q; quia nihil sibijpsi plus tribuendum esse censet, si est iustus: (ex simpliciter enim bono plus sibi non tribuit, nisi comparatione rationum sit ad ipsum acōmodatum) ideò alij, non sibijpsi laborat. Atq; ob idipsum, alienum bonū inquiūt iustitiā esse, sicut & anteà diximus, merces ergo quædam tribuenda est ipsi: honos inquam & præmium. sed quibus hæc non sufficiūt, ij fiūt tyrāni. Herile aūt, 46
paternūq; iustum non idem, sed his est simile. Nō est enim

iniustitia ad sua simpliciter: id autem quod poßidetur, & filius quãdiu sit tantillus, & non separatus, ut pars ipsius est patris. Se uerò nemo uult lædere: quaprpter non est ad seipsum iniustitia. Neque ergo iustum, neque iniustum ciuile. Est enim lege, atq; in ijs est, in quibus lex esse potest. Qui quidem ij sunt quibus inest æquali-
47 *tas imperandi atque parendi. Idcirco magis ad uxorem iustum esse uidetur, quàm ad filios, & ea quæ poßidentur. Hoc enim est rei familiaris iustum, uerũ & hoc aliud est à ciuili.*

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

42 Repassio quæ iusta est, fit non repẽdendo idẽ & simile, sed secundum rationum comparatio-
44 nem. quę uerò non sic fit, est iniusta. Magistratus interdum appellatur is qui in potestate aliqua reipublicæ moderandæ cõstitutus est, ut cõsul, prętor, dictator, & similes. interdum uerò eo nomine ipsa reipublicæ moderandę potestas designatur.

SEXTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Sextum cap. quinq; conclusionibus, duabus quæstionibus, una diffinitione, & uno corollario partitum est. Prima quæstio. Cũ fieri pos-
40 sit, ut iniuriam quis faciat, & nondum tamen sit iniustus: quales igitur iniurias faciendo secundum unamquanq; iniustitiæ speciem dicendus est iniustus, ut fur, adulter, latro? an id quidẽ nihil refert? Prima conclusio. Quas iniurias
41 quis faciat ut iniustus dicatur, aut non dicatur, refert. Nam fieri potest ut quis cum muliere uenerem exerceat: sciens etiam cum qua huiusmodi exercet uenerem. at id non ex electione,

ſed affectu,ac perturbatione faciat quare is iniuſtus non eſt,attamē iniuriam agit. ſimiliter neque fur eſt omnis, qui altero inuito clanculum rem ſurripit.neque om̄is adulter, qui ſe alterius thoro immiſcuit. ſed qui has ex habitu, & electione admitteret iniurias, is iniuſtus eſſet. refert igitur quas quis admittat iniurias, ut iniuſtus dicatur,an non dicatur. Secūda quæſtio. 42
Quomodo ſeſe habet repaſſio ad iuſtum? huius quæſtionis ex precedentibus facile trahi poteſt dilutio.at nunc de iuſto ſimpliciter,quid ipſum ſit,quærendum eſt. Diffinitio.Simpliciter iuſtum,& iuſtum ciuile. & eſt iuſtum quod inter ſocios uitæ,atque coęquales uerſatur, ut bonorum ſufficientia ſit inter eos qui liberam degūt uitam,quiq́ in uita ſunt æquales. nunc geometrica rationum comparatione. nunc uerò comparatione arithmetica. Quapropter in quibus id non reperitur,inter eos minime iuſtum ciuile collocatum eſt. licet inter eos nihil uetet reperiri iuſtum quoddam per ſimilitudinē. Secunda concluſio. 43
Iuſtum ciuile inter eos eſt in quibus iniuſtitia atque iniuriam facere cadit.Nam in ijs iuſtum ciuile conſtituitur, quibus adinuicem poni ſoleat lex.Lex autem ijs poni ſolet,in quibus iniuſtitia cadit.eſt enim iudicium quod à lege prouenit, dijudicatio iuſti atque iniuſti. at uerò ubicunque iniuſtitia eſt: illic eſt & iniuriam facere, tametſi non contrà ſit.nam non in quibuſcunq; eſt iniuriā facere:in illis eſt & iniuſtitia.eſt enim iniuriam facere plus ex ſimpliciter bonis, minus uerò ex ſimpliciter malis ſibi tribuere,& cōſimiliter alij ad alterum. uerſatur igitur iuſtum ciuile in ijs in quibus iniuſtitia cadit,atque iniuriam facere. Corollarium.Qua- 44
propter non ſinimus hominem dominari,ſed rationem. Nam ſi hominē ſecundū ſuas affectio-

nes dominari, principatumq́ gerere ſineremus,
plus ſibi de ſimpliciter bonis, & minus de ſim-
pliciter malis tribueret, euaderetq́ in ipſo do-
minatu tyrannus. magiſtratus autem, qui domi
natur, cuſtos eſt iuſti. quòd ſi iuſti: igit̃ & æqui.
45 Tertia cõcluſio. Magiſtratus, alijs nõ ſibijpſi
laborat, cuius merces, honor & gloria ſufficere
debet. Nam magiſtratus nihil ſibijpſi plus tri-
buendum cenſet. nam eſt iuſtus. ex bono enim
ſimpliciter nõ plus ſibijpſi tribuet, quàm quod
comparatione rationum ſuæ ſorti obtigerit. er-
go alijs non ſibijpſi laborat. & hinc non iniuria
ipſam iuſtitiam alienum bonum appellant, ut
anteà quoq; iam diximus. at pro functione ſua
quædam merces illi tribuenda eſt. & illa reuera
honor eſt & gloria, & ſufficere debet. nã quibus
hæc pro mercede non ſufficiunt, euadunt profe-
46 cto tyranni. Quarta concluſio. Herile iuſtum,
atque paternum, non idem ciuili iuſto, ſed huic
ſimile eſt. Primo, nam ad ſua ſimpliciter non
eſt iniuſtitia. ſed quod quis poſſidet, & filius
quandiu paruulus ſit, eſt in ſua poteſtate. eſt em̃
filius quandiu à patris poteſtate ſeparatus non
fuerit, ut patris pars quædam. igitur herile iuſtũ
& paternum, ciuile non eſt. Secũdo, nemo ſe-
ipſum lædere uult. quare ad ſeipſum non eſt in-
iuſtitia. igitur neque iuſtum neque iniuſtum ci-
uile. eadẽ ergo ratione, neque ad ſua. non eſt igi-
tur herile iuſtum, ac paternũ, ciuile. Tertio, iu-
ſtum ciuile, lege conſtat, & inter eos ſtatuitur,
quorum eſt æqualitas uiciſſim imperãdi atque
parendi. herus autem ad poſſeſſionem, & pater
ad liberos, nõ ita ſe habet. eorum igitur non eſt
47 adinuicem ciuile iuſtum. Quinta concluſio.
Viri ad uxorẽ magis ciuile iuſtum eſſe uidetur,
quàm ad liberos, & poſſeſſiones. Nam eorũ ma
ior æqualitas. attamẽ tale iuſtum quod inter ui

rum atque uxorē uersatur, ciuile nō est, sed œco nomicū, rei familiaris, domesticūq; appellatur.

De Iusto legitimo, & naturali.

CAPVT VII.

Ciuilis autem iusti aliud est naturale, aliud legitimum. Et naturale quidē est quod ubique uim habet eandem: & non quia uidetur uel non uidetur. Legitimum autem quod à principio quidem nihil refert, sic an aliter habet. cum uerò positum fuerit, refert. Quale est, mina captiuos redimi, uel capram dijs, sed non duas oues mactare. & etiam ea quæ de singulis lege iubentur. ut sacra Brasidæ facere, & quæ publicis decretis instituuntur. 48

Videntur autem quibusdam omnia talia esse. Propterea quòd omne quod natura constat, immobile est, & uim eandem habet ubique: sicut ignis hic, & apud Persas urit: iusta autem moueri uidentur. Verum hoc non ita sese habet, sed aliquo modo. Atque apud deos quidem nihil ullo modo forsitan est quod ita sese habet: apud nos autem est quidem aliquid etiam natura constans, mutabile uerum nō omne. Attamē aliud est natura, aliud non natura. patet autem. 49

Quidnam eorum quæ possunt & aliter se habere natura, constat: & quid nō, sed lege ac instituto, si ambo mutari similiter possunt? 50

Et ad cætera. eadē accōmodabitur definitio. Dextera nāque manus ualidior est leua, natura. Et tamen fieri potest, ut omnes euadant apti ad utendū manu sinistra perinde ac dextra. Iustorū autē ea quæ ex instituto sunt & ob utilitatem, similia sunt mensuris. Non enim omnibus in locis æquales sunt uini, triticiq; mensuræ. sed ubi qui- 51

dem emunt, maiores sunt: ubi autem uēdunt, minores. Similí modo & ea quæ non naturalia sunt, sed humana iusta, non eadem sunt ubique. nam neq; respublicæ, sed una
52 *tantum ubique secūdum naturā est ipsa optima. Vnūquodque autem iustorum, & legitimorum, ut uniuersale sese habet ad singula. etenim ea quæ aguntur sunt multa. unumquodque aūt illorum est unum. est enim uniuer-*
53 *sale. Interest autem inter iniuriā & iniustum, & inter ius & iustum. Iniustum enim est natura, uel instituto. Id autem ipsum cum actum fuerit iniuria est: anteà uerò quàm sit actum nullo modo est iniuria, sed iniustum. pari modo & ius. Vocatur autē magis iusti actio ipsum commune: ius autem iniuriæ emendatio. Quæ uerò & quot species uniuscuiusque ipsorum sunt, & circa quæ uersantur, considerandum est posteà.*

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

48 Sacra Brasidæ facere. Brasidas Lacedæmoniorum dux apud Amphipolim, Cleonē Atheniēsium ducem ex improuiso deterritū occupauit. quo in cōflictu Cleon occubuit. uulneratus autem Brasidas delatus in urbem ubi uictoriā suorum audiuit, lætior factus nō multopost ex uulnere reddidit animam. honorifice tumulato Amphipolitani monumentum eius circunstantes, tanquàm heroi phanum dedicarūt, diuinos honores tribuerunt, certamina & annua sacrificia. de quibus & hic meminit Aristoteles. Autor Thucidides. Persæ, qui Persidem incolūt

Brasidas. Cleon. Thucidides.

51 regionem. Definitio, determinatio. Vt uni-
52 uersale ad singularia: logicam habet intelligentiam. Dum molitur quod natura aut lege ue-
53 titū est, iniuria incōpleta est: dum uerò factum est, ipsa iniuria completa est. Iustum est quod

natura,aut inſtituto alteri faciendū eſt. Ius pri=
mo,eſt idipſum cū rite factum,executumꝗ fue=
rit.Secundo,ius eſt iniuriæ emendatio.

SEPTIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Septimum cap.tribus cōcluſionibus,una di=
uiſione,una quæſtione,& una differentia parti=
tum eſt. Diuiſio.Iuſtorum ciuilium hoc natu 48
rale eſt:& eſt iuſtū quod ubique uim habet ean
dem,& non quia uideaē uel non uideatur.aliud
uerò legitimum:& eſt iuſtum quod à principio
quidem nihil refert,an ſic an ſecus ſe habeat.cū
uerò poſitū fuerit,refert.ut captiuos mina redi=
mi, ut ſacrificare capram, & non duas oues: &
ſingula quæ lege cauta ſunt.ut ſacra Braſidæ fa
cere,pariter & publicis decretis inſtituta. Pri 49
ma concluſio. Non omnia iuſta, lege, inſtitu=
toꝗ conſtant.Omnia iuſta,lege inſtitutoꝗ con
ſtare compluribus uiſum eſt, ob idipſum quòd
omne quod natura conſtat,immobile ſit,uimꝗ
ubique ſeruet eādem. quemadmodum ignis, &
hic, & apud Perſas, & ubique locorum urit.iu=
ſta autem mouentur.Sed hæc ratio inualida eſt.
neque uniuerſaliter uerum eſt, omne quod natu
ra conſtat,mutabile non eſſe, ſed aliquo modo.
Nam tametſi apud deos nihil ullo modo, aut
natura,aut uoluntate cōſtet quod mutabile ſit:
apud nos tamen etiam quod natura conſtat,ali
quid mutabile eſt,ſed non omne tale mutabile.
& proinde non oportet ſi iuſtum aliquod natu=
rale mutatur:ipſum lege, inſtitutoꝗ conſtare.
ſed aliud eſt natura,& aliud nō natura conſtās.
non igitur omnia iuſta,lege inſtitutoꝗ oportet
conſtare. Quęſtio.Quod igitur iuſtorum mu= 50
tabilium,natura conſtat,& quod nō natura ſed
lege ac inſtituto, ſi ambo conſimiliter mutari

51 possunt. Secunda conclusio. Iustis mutabilibus quæ natura cõstant, eadem quæ & ad cætera quæ immutabilia sunt, definitio accommodãda est. Nam ubique dextra manus natura ualidior leua est, quanquam fieri potest ut omnes apti reddantur ad utendum sinistra, perinde ac dextra, sed iusta quæ instituto constant, ut quæ sunt ob utilitatẽ inducta: minime uim suã ubiq; seruant, sed persimilia sunt mensuris. ut enim nõ omnibus locis æquales sunt uini triticiq; mensuræ: sed ubi emuntur, maiores, ubi uerò uendũtur, minores. hunc in modum iusta quæ non natura, sed quæ humano constant arbitio: nõ ubique eadem sunt. nam neque ubique respublicę, sed una tantum ubique secundum naturam ea-

52 dem optima respublica est. Tertia conclusio. Vnumquodq; iustorum cum naturalium, tum legitimorum perinde se habet, ut uniuersale ad singularia. Nam quæ ab unoquoq; agũtur multa sunt, & quodque eorum unum est. uniuersale enim est, suarumq; operationum quædam una communis, publicaq; causa. se igitur habet ut

53 uniuersale ad singularia. Differẽtia. Differũt iniustum & iniuria, iustum & ius. Nam iniustũ dicitur idipsum, aut natura, aut instituto alteri non faciũdum. iniuria est idipsum, dum factum fuerit anteà quàm enim id factum, admissumq; sit: nullo pacto iniuria est, sed solum iniustum dicitur. Pari modo iustum & ius. sed & specialiori nomine dici solet ius, ut ipsum sit iniuriæ emendatio: magis autem cõmune nomẽ sit ipsa iusti actio. sed que & quot species uniuscuiusque istorum sint, & circa quæ uersentur, posterior futurus est sermo.

De triplici nocumento quod aliȷs irrogatur.

CAPVT VIII.

CVm autem iuſta ſunt,& iniuſta ea quæ diximus: 54
iniuriam quidem quiſpiam facit,& ius agit,cum
ea ſua ſpõte agit.ſed cum inuitus,non iniuriam facit,ne-
que ius agit. Agit enim ea quibus accidit ut ſint iuſta aut
iniuſta. Iniuria autem atque iuris actio tunc eſt, cum à
ſponte agente fit.tunc enim uituperatur, & ſimul tunc
iniuria eſt. Quare erit quid iniuſtum quidem,ſed nondũ
iniuria,ſi non à ſponte agente ſit factum. Equidem id à
ſponte agente fieri dico(quemadmodum ut prius eſt di-
ctum)quod quiſpiã in ſe ſitum ſciens agit,& non igno-
rans,neque quem,neque quo,neque gratia cuius: ut quẽ
pulſat,& quo,& gratia cuius: unumquodque illorum
neque per accidens,neque ui.ut ſi quiſpiã ui mouens ma
num alterius ipſum pulſet.Sponte enim ipſe tum ſua non
pulſat, quippè cũ non ſit in ſe ſitum.Fieri etiã poteſt ut
qui pulſatur ſit pater.ipſe autem ſciat quidem illum ho
minem eſſe,uel aliquem eorum qui aſſunt, ignoret autẽ
eſſe patrem.Idem dicẽdum eſt & de eo gratia cuius agi-
tur:& circa totum etiam actum. Quod igitur igno- 55
ratur,aut non ignoratur quidem,non eſt autẽ in ipſo ſi-
tum,ſed ui fit,id omne agitur ab inuito. Et eorũ enim 56
quæ nobis natura cõpetũt,cõplura ſcientes agimus, atq;
patimur quorum nihil aut noſtra ſpõte aut inuitis fit no
bis:ut ſeneſcere aut mori. Eſt autẽ in iniuſtis ac iuſtis 57
ſimiliter id quod per accidens dicimus. Nam ſi quiſpiam

depositum inuitus, & ob timorem reddiderit: non est dicendum hunc iustum, aut ius agere nisi per accidens. similiter est dicendum & eum iniuriam facere atque iniusta per accidēs agere, qui cogitur, atque inuitus non red
58 *dit depositum.* Eorum autem quæ sponte agimus, alia electione agimus, alia sine electione. Ea cum electione agimus, quæ antecessit deliberatio. Ea sine electione, quæ nō
59 antecessit deliberatio. Cum igitur læsio sit in societatibus triplex, tunc sunt cum ignoratione peccata, cū quispiam egerit aut circa quem, aut quod, aut quo, aut gratia cuius agere non putauit. Nam aut non percutere, aut non hoc, aut non hunc, aut non gratia huiusce putauit, sed accidit id cuius gratia non putauit: ut non ut uulneraret sed ut pungeret, aut nō quem, aut non hoc modo. Atque cum extra rationem sit læsio, infortunium est. cū non extra rationem, sine tamen uitio, peccatum. Etenim peccat quidem quispiam cum in ipso est principium causæ:
60 aduersa uerò fortuna utitur, cum est foris. Cum autē sciens quidem, sed non deliberatione præmissa quispiam lædit, iniuria est. cuius generis ea sunt uniuersa quæ per iram efficiuntur, aliasq; animi perturbationes, quæcunq; necessario, uel natura hominibus accidunt. Hæc enim in-
61 iuriæ sunt. Atque ij qui ob hæc nocent ac peccant, iniuriam quidem faciunt, tamen nondum ob hæc ipsa sunt iniusti uel praui. Non enim nocent ob prauitatem, sed cū
62 nocet quis electione iniustus est atque prauus. Quapropter perrecte ea quæ proficiscuntur ab ira, non dyu dicantur ex prouidentia fieri. Non enim is incipit qui facit ira, sed is qui prouocauit ad iram. Præterea non fit in

talibus

talibus controuersia, si factum sit nec ne, sed si iure sit factum. Ira nanq; ob apparentem oriri iniustitiam solet. Non enim de facto perinde atque in commercijs contendunt, ubi necesse est alterum improbum esse si non id faciat obliuione: sed de re conuenientes, iure an iniuria sit facta disceptant. Qui autem fecit insidias, nõ ignorat. 61
Quare alter putat iniuriam pati, alter non putat: quòd si electione nocuerit, iniuriam facit. Atque his iam iniurijs est iniustus qui iniuriam facit, cum comparationem rationum, aut æqualitatem transgreditur. pari modo iustus etiam est cum ius agit electione. ius autem agit si solum sua sponte agit. Eorum autem quæ ab inuitis fiũt 64
alia sunt uenia digna, alia non sunt uenia digna. Nam ea quæ non solum ignorantes. sed ob ignorantiam etiam faciunt, ignoscenda sunt. Sed ea quæ faciunt non ob ignorationem, sed ignorãtes quidem. ob affectum autem non naturalem, neque humanum, non sunt uenia digna.

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

Qui uoluntarie percutit hominem, eum tamẽ 54
nescit esse patrem, neque scire tenetur: reus est ut hominis percussor, non autem ut percussor patris. uoluntarie percutere hominem, est percutere hominem sciẽdo esse hominem, quo percutit, gratia cuius, & ita de reliquis. Et uoluntarie percutere patrem: est percutere patrem scie ndo esse patrẽ, & quo, & gratia cuius, & ita de singulis. Et absit illa insania, ut discrimen intelligamus patrem ultro uoluntarieq; percussit, & ultro percussit patrem. Et quando sophista captiũculam more Protagoreorum uersat: hoc est pater, & hoc ultro percussit, igitur ultro percussit patrẽ: accidens admittit. non enim oportet si hoc per-

cuſſit cognoſcendo eſſe hoc, quòd hoc percuſſerit cognoſcendo eſſe patrem. & ſi quiſq; cognoſcit quem percutit eſſe hominem, tametſi idem ſit pater, non tamen idcirco cognoſcit eſſe patrem, niſi ſecundum accidens. accidit enim ſi ſit homo, quòd eius ſit pater. & intelligentiæ plus, & captionum minus hoc in loco, & ſimilibus
59 locis deſiderandum eſt. Deliberatio, conſiliũ.
61 Praui, mali. Prauitas, malitia. & eſt malitia, habitus ex electiõe genitus, in ſuperabundãtia.
64 aut defectu exiſtẽs Electio. habitus electiuus. Perturbationes in ignorantia non naturales & inhumanæ. ſunt quæ noſtro uitio contractæ, nos ignorantes ad facinus trahunt: ut ebrietas, & ſimiles: in quos delinquentes lex duplici pœna animaduertendum eſſe cenſet. Eorum quæ ab inuitis fiunt. ab inuitis, ab ignorãtibus. abuſio eſt uocabuli pro uocabulo. Ebrietas, perturbatio corporis eſt, à potu proueniens, præter naturam atq; inhumana. & ita de alijs perturbationibus quæ uſum rationis adimunt, ignorantiamq; inducunt. ut uehemens adamatio, uehemens odium.

OCTAVI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Octauum capitulum quinq; concluſionibus, tribus corollarijs, & tribus diuiſionibus partitum eſt. Prima concluſio. Cum iuſta & iniu-
54 ſta ſint, ut determinata ſunt: tunc quis ius aut iniuriam agit, & cum ea ſponte agit. ſin uerò inuitus, tum neq; ius, neq; iniuriam agit. Nam cum inuitus agit, non agit iuſta, uel iniuſta niſi ſecundum accidens: agit enim ea quibus ut iuſta aut iniuſta ſint, accidit. igitur tum neque ius, neque iniuriam agit. & ius, & iniuria, uolũtario, & in inuoluntario determinatur. nam cum uolunta-

rium sit, uituperatur, atq; simul tunc iniuria est. quare si uoluntarium non est, iniustum quidem erit, ut secundum accidens, iniuria autem nequaquam. Et id uoluntarium, sponteq; agi dico (ut prius determinatum est) cum quis sciens agit, nihil singulorum ignorans. ut neque quem, neq; quo, neq; gratia cuius, ut quem pulsat, quo, & gratia cuius, & ita de reliquis prudentiæ circunstantijs, neq; per accidens, neq; ui. ui quidem, ut si quis ui manum alterius mouens, ipsum eundē pulset. ipse tum seipsum non sua sponte pulsat. nam ut se tunc non se pulset, in sua potestate situm non est. Per accidens autem, ut fieri potest, ut qui pulsatur sit pater: & percutiens sciat quidem illum esse hominem, aut aliquem assistentium, ignoret aūt ipsum esse patrē. & ita de quo, gratia cuius, & reliquis. quę circa totum actum uersantur. Primum corollarium. Quapropter siue ignoretur, siue minime, quod fit & quod in facientis potestate situm non est, sed ui fit: id omne ab inuito fieri dicitur. Secundum corolla- 56
riū. Fit etiā ut complura scientes agamus, patiamurq; quorū nullum nostra sponte aut agimus, aut patimur. Nam cōplura talia sunt quę nobis scientibus natura cōpetunt: ut senescere, atq; natura mori. neq; sponte quidē, quòd in nostra potestate sita nō sint. neq; inuitis, quia neq; ignorātia, neq; ui, præterq; naturā contingunt. Secū- 57
da cōclusio. Tam iusta q̃ iniusta secundū accidēs facta reperiūtur. Nā si quisquā quod in eius custodia depositū est, inuitus, & ob timorē restituit. neq; iustū, neq; ius facit, neq; secundū accidens. identidem si quod depositū est, coactus & inuitus non restituit: iniustum atq; iniuriam per accidens facit. utraq; igitur & iusta, & iniusta: per accidens facta reperiuntur. Prima diuisio. 58
Eorum quæ sponte agimus quædam cum ele-

ctione agimus,& ea sunt quę præuenit delibera
tio. quædam uerò sine delectu, ac electione, &
59 sunt quę deliberatio minime prçuenit. Secun=
da diuisio. Nocumentum in societatibus huma
nis triplex est. hoc ignorantia, hoc sponte quidē
sed sine electione, illud uerò cum sponte tum ele
ctione prouenit. hoc ignoratia fit, ut cum quis=
quam agit, circa quē, aut quod, aut quo, aut gra
tia cuius agere non putauit: ut cum non percute
re putauit, aut non hoc instrumēto, aut nō hūc,
aut non gratia huius. attamen euenit, quod mi=
nime euenire ratus erat. ut pungere credidit, &
uulnerauit, aut non quem, aut nō hoc modo. Et
cum præter propositum fit huiusmodi læsio, in=
fortunium dicitur. cum uerò non præter propo=
situm euenit, at sine intentione mala, error qui=
dem. peccatumq; dicitur. peccat enim cū in ipso
est causæ principium. cum uerò foris est, nullūq;
adest propositum, aduersa tum utitur fortuna.
60 Tertia conclusio. Cum sponte sed sine delibe
ratione præuia, alium quempiam quisq; lædit,
iniuria est. Nam cum quis sponte ob perturba=
tionem aliquam, alium lædit, iniuria fit. sed uni
uersa nocumenta quæ sponte scīterq; fiunt nul
la deliberatione præuia, ob iram, reliquasq; per
turbationes animi fiunt, quæ necessario, aut na
tura homini accidunt. cum igitur talia, taliterq;
61 fiant, iniuria sunt. Quarta conclusio. Qui ob
perturbationes nocent ac peccant, iniuriam fa=
ciunt, sed nondum idcirco iniusti, aut praui dicē
di sunt. Nam non nocēt ob prauitatem, atq; ma
litiam. sed tunc quis iniustus, prauusq; est, cum
62 electione nocet, atq; malus est. Tertiū corol=
larium. Quapropter non ab re ea quę proficiscū
tur ab ira, non diiudicantur ex prouidentia, præ
electioneq; fieri. Primo quidem, nam non is inci
pit, qui quicq; per iram molitur, tentat, atq; fa=

cit, sed is qui prouocauit ad iram. Secūdo, qui ira nocuit nō dissimulat factum. neq; in talibus si factum sit nec ne, in controuersiam uenit, sed si iure factum. nam ira ob apparentem iniustitiā oriri solet. at quod prouidentia, & electione nocumentum prouenit, factum dissimulatur. & in cōtrouersiam uenit, factum'ne sit, an secus. ut in commerciorum nocumentis, an ea facta sint cōtendunt. ubi necesse est nocentem, ubi res prodita fuerit, improbum uideri, nisi se, quòd id obliuione fecerit defendat, ac excuset. sed qui ita nocet, & is cui nocumentum sit allatum, de re conuenientes, iure'ne, an iniuria facta sit, disceptāt. quæ igitur per iram fiunt per rectè prouidentia, electioneq; haud facta putantur. Quinta conclusio. Qui sponte, & electione nocēt, iniuriam 63
agunt, atq; iniusti sunt. Primo, quia qui alteri molitus insidias nocet, non ignorat. & proinde cui allatum incommodum est, bene putat se pati iniuriam, & alter se pati non putat. quod si ex electione nocet, iniuriam facit. atqui iniustus ijs est iniurijs, quas quis ex electione facit. qui igitur sponte & electione nocent, iniuriam pariter agunt, & iniusti sunt. Secundo, Cum quis ex electione comparationum rationem, atq; æqualitatem transgreditur, iniustus est. qui autē sponte, & electione nocent: id admittunt. sunt igitur non modo iniuriam agētes, sed & iniusti. Tertio, iustus is est, cum spōte, ac electione ius agit. 64
iustum autem agit, & si sola sponte agit. igitur & is iniustus, qui & sponte, & ex electione iniuriam agit. Tertia diuisio. Eorū quæ homines faciunt ignorantes, quædam sunt uenia digna, quædam uerò minime. Nam ea quæ non modo ignorantes, sed ob ignorantiam inuiti faciunt, ignoscenda sunt. sed ea quę faciunt inuiti, nō ob

ignorantiam,sed ob perturbationem quandam
non naturalem,atque inhumanam,non sunt ue=
nia digna.

De pati iniuriam.

CAPVT IX.

65 *AMbiget autem quispiam si determinatum sit sa=*
tis,de faciendo,patiendoq; iniuriam. At si ita sit
ut Euripedes inquit,absurde dicens.
Quaeris parentem quomodo occidi meam?
Sermo est breuis,non exitus longos habet.
Volens uolentem,uel uolentem non uolens.
Vtrum enim reuera sua sponte quispiam iniuriam patia
tur an nemo,sed omnes inuiti: quemadmodum & omnes
qui iniuriam agunt,sua faciunt sponte? Et utrum omnes
hoc modo,an quidam inuiti? similiter & cum patiuntur
homines ius?nam omnes cum ius agunt,sua faciunt spon=
66 *te. Quare consentaneum est rationi,similiter opponi*
eos qui iniuriam,& qui ius patiuntur. ut aut sponte pa=
tiantur aut inuiti.at absurdum uidebitur,si omnes etiam
ius pati sua sponte dixerimus.nonnulli nanq; non sua spõ
67 *te ius patiuntur. Enimuero de hoc quoq; quispiam*
dubitauerit,si omnis qui passus est iniustum,iniuriam pa
tiatur:an ut in agendo,sic & in patiendo res sese habet?
68 *Etenim fit ad utrunq; per accidens, ipsa iusta accom=*
modentur:& eodemmodo iniusta. Non enim est idem in=
iusta agere , & iniurias agere.neq; iniusta pati, & iniu=
rias pati.Similiter & in agendo,patiẽdoq; ius.Fieri enim
non potest ut patiatur quispiam iniuriam. nisi quis iniu=

riam faciat. aut ius patiatur, nisi ius quispiam agat.
Quod si similr iniuriã facere, sit sua spõte quẽpiã læ 69
dere: & id ipsum, sponte inquam lædere sit lædere scien=
tem & quem, & quo, atq; quomodo, incontinens autem
ipse sibi sua noceat spõte: ipse nimirum iniuriam patitur
sua sponte, fieriq́; potest ut sibiipsi iniuriam faciat. atq;
hoc etiam ipsum, unum quid est eorum quæ dubitantur:
si fieri inquam possit ut sibiipsi quispiam iniuriã faciat.
Præterea fit ut sua sponte quispiam ob incontinentiã
ab alio sponte nocente lædatur. Quare, fit ut sua sponte
quispiam iniuriam patiatur. An definito dicta non re 70
cte sese habet, sed huic, lædere inquam scientem quem, &
quo, atq; quomodo: hoc est addendum præter illius uolun
tatem? Læditur igitur sua quispiam sponte, patiturq́; iniu
sta. Sed iniuriã sua spõte patitur nemo. nemo nanq; uult,
neq; incontinẽs ipse, sed præter uoluntatẽ agit. Neq; enim
ullus id uult quod non existimat esse bonũ: incõtinens aũt
id agit, quod non putat esse agendum. Qui uerò dat sua,
quemamodum arma sua Diomedi Glaucus dedit, ut dicit
Homerus,

Proq́; nouem, centum: pro ferro tradidit aurum,

Is iniuriã non patitur, dare nã est collocatum in ipso. Sed
ut iniuriã patiatur nõ est in potestate ipsius situm, sed is
sit qui iniuriã agat oportet. Patet igitur sua sponte nemi=
nem iniuriam pati. Insuper ex iis quæ proposuimus. 71
hæc duo restant deinceps dicenda: uter iniuriam faciat,
utrum is qui plus præter dignitatem tribuit, an is qui
illud habet? & si fieri possit ut sibiipsi quispiã iniuriã fa=
ciat? Etenim si sit illud qd' prius est dictũ, & q distribuit

nõ qui plus habet, iniuriã faciat, si quispiã plus alij quàm sibi tribuat sciẽs, spõteq;: qđ quidẽ moderati hoĩes facere uidẽtur (bonus enim & æquus, minora sibi tribuere solet)
72 *is profectò sibiipsi iniuriã facit.* An neq; hoc simplex *est?* Ex alio nanque bono plus fortè consequitur, ut gloriam, aut absolute honestum. Soluitur prætereà & per diffinitionem agendi iniuriam. nihil enim ipse præter suam patitur uoluntatem. Quare non iniuriam patitur
73 ob id ipsum. sed si minus capit, læditur tantum. Patet autem distribuentem, iniuriam agere. sed nõ eum semper qui plus habet. Non enim is iniuriam facit cui inest iniustum, sed is cui potestas inest id faciendi sponte. Hæc autem est unde est principium actus, quod quidem in ipso est distribuente, non in accipiente. Prætereà cum facere multis dicatur modis, & modo quodam expertia animæ, & manus, & seruus occidat hero iubente: iniuriam quidem non agit, iniusta autem facit. Insuper si iudicauit ignorans, non iniuriam fecit legitimo iusto, nec est iniustum iudicium, est tamẽ aliquo modo iniustum. Aliud enim est legitimum iustum, aliud primum. Sin uerò cognoscens iudicauit iniuste: plus habet & ipse uel gratiã uel uindictam. peinde igitur & is, qui ob hæc iudicauit iniuste: plus habet, atq; si quispiam acceperit iniuriæ partem. Nam in illis, qui fundum peruerso iudicio tribuit:
74 non fundum cepit, sed argentum. Atqui putant homines in seipsis esse situm iniurias facere. quapropter & iniustum esse facile arbitrantur. hoc autem non ita sese habet. coire nanq; cum uxore uicini, & pulsare proximũ, dareq; argentum manu facile est, & collocatur in ipsis:

sed hæc agere sic se habentes, neq; facile est, neque in ipsis est situm. Simili modo cognoscere iusta atque iniusta, 15
nullam sapientiã esse putant. propterea quòd non est difficile, ea de quibus leges dictitant, intelligere. at non hæc sunt ipsa iusta, nisi per accidens. Sed tunc sunt iusta cum quodam aguntur modo, & quodam distribuuntur modo. id autẽ difficilius est, quàm ea quæ sanitatem efficiunt scire. Et ibi nanque mel, uinum, ueratrum, adustionem, incisionemúe scire, per facile sanè est. sed quonam modo ad sanitatem efficiendam, & cui, & quando sint tribuẽda, tanta est difficultas scire, quanta est medicum esse.

Ob id autem ipsum, & iusti non minus esse putant in= 16
iuriam facere, quia uir iustus non minus, sed etiam magis horum singula facere potest: uitiare inquam uxorem cuiuspiam, & pulsare aliquẽ. & uir fortis in acie proijcere clypeũ, tergisq; uersis fugam arripere. At timide agere, & iniuriam facere, non est hæc facere: nisi per accidens: sed sic se habentem hæc facere. Quemadmodum & mederi, atque curare non est incidere, uel non incidere, aut medicamenta dare, aut non dare: sed hoc modo sese habentem hæc agere. Iusta autem in ijs sunt qui par= 17
ticipes sunt eorum, quæ sunt simpliciter bona. Habẽt autem & exuperationem in his & defectionem. Nam quibusdam nõ est ipsorum exuperatio, ut dijs fortasse. quibusdam uerò nulla pars est utilis, incurabilibus inquam malis, sed omnia nocent. quibusdam autem usque ad aliquem terminum. atque hoc est humanum.

NONI CAPITIS NOTÆ.

Emendat posteà iniuriam pati & ius pati cõ= 66
similia esse, ut sponte aut inuolũtarie fiat. Verũ

enim eſt id,ut utrunque inuolũtarie fiat,hoc eſt
69 ut utrunque patiantur inuiti. Incontinens eſt
qui ob paſſionem,nõ autem ob electionem,uo-
luptatum guſtus,aut tactus ſequitur ſuperabun
dantias. Velle,eſt quod bonum eſt appetere.
Vult,uult ſimpliciter,& abſolute, nulla per-
turbatione ſecum uoluntatem rapiente,& qua-
Glaucus. ſi uictam,captiuamq; ducente. De Glauco &
Diomedes. Diomede apud Homerum in Iliade. Fundus,
70 pars agri ut pratum,uinea, oliuetum, pomariũ.
73 Et ſimilia in urbe,oppido,uico,aut caſtello uo-
Ciuiles. cant prædia. Ex ſexta concluſione notabis,
75 qui legibus dant operã,prius quàm morali phi-
loſophia ſint imbuti,rectam minime conſecu-
76 tum iri legum intelligentiã. Veratrum,helle-
borus,herbæ genus inſaniam expurgãs. & quo
Druſus. medicamento Druſus in Anticyra inſula, à co-
Anticyra. mitiali morbo liberatus eſt. Bona ſimpliciter,
77 quæ ſecundum ſe bona ſunt,ſed aliorũ uſu pra-
ueſcunt,malaq; dicuntur.ut diuitiæ, & reliqua
fortunæ bona. Ex duabus diffinitionibus &
duobus principijs,ea quæ in hoc capite perple-
xam habẽt intelligentiã,facile dinoſci poſſunt.
Prima diffinitio.Iniuriam facere, eſt alicui dã-
num ſpõte præter legem inferre, & præter illius
uoluntatem cui damnum illatum eſt. Secun-
da.Iniuriam pati, eſt præter ſuam uoluntatẽ no
cumentũ ſuſtinere,ab eo quidem qui illud ſpon
te præter legem infert. Principia. Primũ.Im-
poſſibile eſt iniuriam facere, niſi ſit qui iniuriã
patiatur. Secundum. Impoſibile eſt iniuriam
pati,niſi ſit qui iniuriam faciat. ex oppoſito eñ
& quaſi relatiue dicũtur, iniuriam facere & in-
iuriã pati. itidem iniuſtum facere, & iniuſtum
pati : ſed iniuſtum facere, & iuſtum pati, com-
muniora.

NONI CAPITIS COMMEN-
TARIVS AD LITERAM.

Nonum caput octo conclusionibus, tribus
quæstionibus, resumptione dubiorum, & dua-
bus dilutionibus partitum est. Prima quæ- 65
stio. Haud immerito dubitabit aliquis, an de
agendo, patiendoq́ue iniuriam, determinatum sit
sufficienter, & an ita sit ut Euripides inquit sed
satis absone quidem.

Quæris parentem quomodo occidi meam?
Sermo est breuis, non exitus longos habet:
Volens uolentem, uel uolentem non uolens.

Hoc est utrum reuera cuipiam uolenti, fieri
queat iniuria, an non: sed omnes qui patiuntur
iniuriam id patiantur inuiti. quemadmodum
& omnes qui iniuriam faciunt, eam sua sponte
faciunt. an aliqui sponte, & aliqui inuiti. Simi-
lis quæstio est, utrum omnis qui patitur ius, id
sponte patiatur. sicut omnes qui faciunt ius,
sponte quidem faciunt. an aliqui sponte, aliqui
uerò inuiti. Prima conclusio. Non omnes 66
sua sponte patiuntur iniuriam. Nam consen-
taneum est hæc opposita iniuriam pati scilicet,
& ius pati: similiter ut aut sponte, aut inuo-
luntarie fiant. at absurdo simile est si omnes
ius pati sua sponte astruxerimus. patiūtur enim
ius nonnulli inuiti. tanto magis igitur, non om
nes sua sponte patiuntur iniuriam. Secunda 67
quęstio. Vtrum omnis qui iniustum patitur, in-
iuriam patiatur, & qui iustum, patiatur & ius.
similiter utrum omnis qui agit iniustum, iniu-
riam faciat, & oīs qui iustum agit, agat & ius.
& oīno an ut in agēdo est, sic sit in patiēdo. Se 68
cūda conclusio. Iusta & iniusta & agēdo, & pa
tiēdo, cōsimiliter hoīes sese habēt. Nā p accidēs
iusta, & iniusta facimus; & ita per accidēs pati-

mur iusta, & iniusta. neque idem est iniusta agere, & iniurias agere. similiter non idem est iniusta pati, & iniurias pati. idemtidem nō idem est iustum agere, & ius agere: ita quoque neque iustum pati & ius pati. sed si quis iniuriam facit, quis patitur iniuriam. & si quis agit ius, itidem & quis ius patitur, fieri enim non potest ut patiatur quisquam iniuriam, & nemo faciat iniuriam. similiter ut patiatur ius, nemo autē faciat ius. iusta igitur, & iniusta, & agendo & patiendo consimiliter sese habent. Tertia quæstio.

69 An fieri possit ut quisquam sibiipsi iniuriam faciat, & omnino an aliquis ultro, suaq; spōte patiatur iniuriā? & nonnullis statim ita uideri posset. Primo, quia simpliciter iniuriā facere, est sua spōte quēpiā lædere. sed sua spōte lædere, est aliquē sciētē lædere. scientē dico, & quē, & quo, & quomodo. cum autem incōtinēs sibi ipse sua sponte noceat, utpotè qui se cognoscit, & quid agit, & quo modo. ergo ipse incōtinens sua spōte sibiipsi iniuriam irrogat. fieri igitur potest, ut quispiam sibi iniuriam faciat. quod dubitabatur. Secundo, fieri potest ut incontinens ob suam incontinentiam: ab altero sponte quidem nocere uolenti patiatur. quare eodem iure, à seipso iniuriā patitur. ac fieri potest ut quis à sua

70 spōte iniuriam patiatur. Dilutio quæstionis.

Diffinitio. Iniuriam facere, est sua sponte quēpiam lædere, minime sufficiens esse uidetur, sed adiiciendum est, præter illius qui læditur uolūtatem. Quo fit ut nihil uetet quempiā sua sponte lædi, patiq; iniusta: sed nemo sua sponte patitur iniuriam. nam nemo uult lædi, neque incontinens ipse: de quo tactum est argumentum lędi uult, sed agit præter uoluntatem: nam nullus id uult, quod non putat esse bonum. incontinens autem id agit quod non putat esse agendum. in-

continens igitur, neque illud uult. Neque quidē ab altero quispiam patitur iniuriam uolens. ut si tribuat alteri supra etiam quàm par est: quem admodum Glaucus cū arma sua tradidit Diomedi, ut inquit Homerus,

Proq; nouem centum, pro ferro tradidit aurum,

Is uolens accepit, non autem patitur iniuriam. nam dare, in ipso collocatum erat. Tertia cō 71
clusio. In potestate alicuius situm nō est, ut ipse iniuriā patiatur. Nam in eius potestate non est, ut quiuis illi inferat iniuriam. atqui ut iniuriā patiatur: ut quis illi iniuriam irroget oportet. non igitur in potestate alicuius situm est: ut iniuriā patiatur non enim à seipso (ut dictum iam est) patitur iniuriam. Sed & satis etiam dictum est, neminem sua spōte pati iniuriam. Resum= 72
ptio duorum dubiorum ex præcedētibus. Ex ijs quæ iam pręposita sunt, duo iterum sunt examinanda. Primum est, uter iniuriam faciat, an is qui præter dignitatem tribuit, an is qui illud habet, ac recipit. Secundū, iterum an fieri id posset, ut quis sibijpsi iniuriā faciat. & partim utrūque uidetur. nam si uerum est id quod nuper allatum est, non is qui recipit, sed qui sponte alteri præter dignitatē tribuit iniuriam facit. Nam si quisquam & sciens, & uolens plus alij quàm sibijpsi tribuat, is profectò sibijpsi iniuriam facit. at multi id faciunt. moderati enim homines id facere solent, & uir bonus & æquus minora sibi tribuere. igitur qui spōte plus tribuit quàm par sit, iniuriam facit, & sibijpsi id facit. quare quis sibijpsi iniuriam facit. Dilutio. Primo, id simpliciter uerum non est moderatum hominē ut æquum & bonum, plus alij, quàm sibi tribuere. nam ex alio bono ut gloria, aut absolute bono, ut honesto, plus consequitur. Secūdo soluitur argumentum ex diffinitione agendi iniu=

riam. nam is qui ita diſtribuit, nihil præter eius uoluntatem patitur. non igitur fit ei iniuria, ſed
73 patitur tantum, ſi ſibi minus retinet. Quarta concluſio. Quanquàm ita eſt, cum alteri tamen plus diſtribuendo alicui fit iniuria, is qui ſponte diſtribuit potius iniuriam facit, non autem is qui plus accipit. Primo, Nam is non ſemper neque potius iniuriam facit, cui quicquam iniuſte commiſſum eſt: uerum is potius cui poteſtas adeſt, id ſponte faciendi: is autem eſt diſtribuẽs, à quo eſt principium actus, & in quo eiuſmodi principiũ, & poteſtas ſponte faciendi ineſt, non autem in plus accipiente. igitur ſemper ſponte diſtribuens (cum iniuria fit) & potius iniuriam facit: non autem ſemper qui plus eſt acipiens.

Secundo, cum facere dicatur pluribus modis. uno modo in inſtrumentum, ut inanimata manus, ſeruus cum quiſquam occiditur mandante domino. alio modo ut principium faciẽs ut dominus: inſtrumenta non iniuriam, ſed iniuſtum potius agunt, ſed dominus qui mandat potius iniuriam facit. igitur & qui plus ſponte diſtribuit, potius iniuriam agit, non autem qui plus ſibi quidem diſtributum accipit. Tertio pleruncque euenit, ut qui ſpõte plus diſtribuit cum cuipiam iniuria fit, plus habeat quàm qui accipit. Nam ſi quis ignorans plus alteri adiudicauit ignorantia quidem legitimi iuſti, non facit iniuriam, neque per ſe, ſimpliciterque iniuſtum iudicium eſt, tamen aliquo modo ut ſecundum accidens, iniuſtum eſt. & ad aliud iuſtum legitimum, & primum, atque naturale iuſtum. ſiquidem legitimum ignorari poteſt, naturale autẽ non poteſt. Et contrà ſi cognoſcens. aut ob gratiam, aut uindictam iudicauit iniuſte, plus habet gratiæ aut uindictæ. qui ergo ob hæc iudicat, & adhuc eius quod iniuria diſtributum eſt,

partem accipit:plus habet quàm ille ipse cui di
stribuit.ut cum peruerso iudicio alicui adiudi=
cat fundum,& partem capit, non quidem quòd
fundum capiat,sed argentum aut simile. Nimi=
rum igitur si qui sponte plus tribuit faciat iniu
riam,cum cuipiam sit iniuria:non autem is sem
per qui plus accipit. Quinta conclusio.Non 74
est facile iniustum esse, ut putāt homines. Nam
ita non est ut putant homines, in seipsis situm
esse iniurias facere. Nam etsi cum uxore uicini
uenerem admittere,proximum percutere, & do
mini argentum dare,facile sit,atque in ipsorum
potestate collocatum: tamen hæc ex habitu,
sicq; se habentes facere, neque facile est, neque
quoties uolunt in sua potestate situm est. Se= 75
xta conclusio. Non item recte senserint, iusta
& iniusta cognoscere: nullam difficultatem,
nihilq; arduum esse. ea enim ipsi putabant:
quia non difficile sit ea ipsa intelligere,de qui=
bus leges ipsæ determinant.sed esto hæc intel=
lectu facilia sint, non attamen ea iusta sunt,
nisi per accidens.sed tunc sunt iusta, cum quo=
dam modo aguntur, atque quodam modo di=
stribuuntur.& id certe difficilius est quàm quę
sanitatis effectiua sint, cognoscere. in medici=
nis enim, & curandæ ualitudinis disciplina,
& mel, & uinum, & helleborum, & adustio=
nem, & incisionem cognoscere perfacile est.
sed quo pacto ad parandam sanitatem, & cui,
& quando, & quomodo tribuenda sint: tan=
ta profectò difficultas est scire, quanta certe
& medicum esse. ita quoque & in iustis per=
noscendis, atque iniustis. Septima conclu= 76
sio.Falso & id existimant: iustum non minus
posse iniuriam, iniusteq; agere quàm iniustum.
Ob idipsum enim id credunt,quòd non minus,

imò magis uir iustus unumquodque horum, ut alterius lectum temerare, alterum pulsare, facere potest. & uir fortis in acie clypeum abijcere, & fugiēdo terga uertere: quàm si esset iniustus, aut timidus. sed falluntur. nā hæc facere: non est iniuriam, iniusteq́ agere, aut timide agere: nisi per accidens. sed tum iniuste, iniuriamq́ facit, cum ea ex habitu sicq́ se habēs facit. quēadmodum aliquē ferie mederi, ac sanare: nō est incidere, aut non incidere: medicamēta porrigere, aut nō porrigere: sed hoc modo sese habētē, hęc agere.
77 re. Octaua conclusio. Iusta in ijs uersant, quibus assunt secūdum se, atque simpliciter bona. Nam iusta ijs insunt, quibus assunt bona: plus, & minus, superabundantiā, atque defectum habentia, talia autem sunt secundum se & simpliciter bona. & hāc bonorum partitionem ponere poterimus, quædam enim sunt quibus solum assunt bona: sed superabūdantiam, defectumq́ habentia ut homines iusti. quædam quibus solum assunt bona, sed neque excessum, neque defectum habentia, ut immortalia numina. quædam quibus solum assunt mala, ut incurabiles, at que prorsus improbi quibus omnia nocent. & quædam quibus assunt quidem mala, sed ad tempus: ut qui ad tempus male uiuunt, & ad tēpus se emēdant, corrigūtq́. & hoc est humanū.

De æquitate & bonitate, æquo & bono.

CAPVT X.

78 *DEinceps autem dicendum est de æquitate & bonitate, atque æquo & bono, quonam modo sese habet æquitas quidē & bonitas ad iustitiam, æquum autem &*

tem & bonum ad iustum. Nam considerantibus neque simpliciter idem, neq; genere diuersum esse uidetur. atq; interdum laudamus æquum & bonum, uirumq; talem. Quare & alia laudantes transferimus pro bono: ipsum æquius, declarantes melius esse. Interdum rationem sequētibus absurdum uidetur, si æquum & bonum (si sit quid præter iustum) laudabile sit. nam aut iustum non est studiosum, aut æquum & bonum, si aliud sit à iusto: aut idē sunt, si utrunque est studiosum. Hæc igitur dubitatio ob ea ferè quæ dicta sunt, emergit de ipso æquo & bono.

Recte autem aliquo modo sese habent omnia, & ni- 79
hil prorsus ipsius aduersatur. Nam æquum & bonum, iustum est, & est aliquo iusto melius: & non ut aliquod aliud genus, melius est ipso iusto. Idem est ergo iustũ, atq;
æquum & bonum. Et utrunq; quidem est studiosum, 80
præstabilius autem est ipsum æquum & bonum. Fit autē hæc dubitatio quia æquum & bonum, iustum quidē est, non autem lege, sed emendatio legitimi iusti. Causa autē est, quia lex quidem omnis, uniuersalis est. fieri autem nō potest, ut de quibusdã uniuersaliter recte dicatur. In quibus igitur uniuersaliter quidem dicere necesse est, fieri autē non potest ut recte dicatur: in ijs lex id accipit, quod fit plerunque haud ignorans peccatum. Et est nihilominus recta. peccatum enim non est in lege, nec in legislatore, sed in ipsa rei natura. Continuo nanque rerum earum
quæ sub actionem cadũt, materia talis est. Cum igitur 81
lex quidem uniuersaliter loquitur, in ijs autē præter uniuersale quippiam accidit: tum recte sese habet, ut ea parte qua legislator omisit, atque peccauit absolute locutus,

emēdetur defectus, quod & ipse legislator si adesset, hoc modo dixisset: & si sciuisset, iubentē legem tulisset. Quapropter iustum quidem est & præstabilius aliquo iusto, non tamen simpliciter iusto: sed eo quod peccat, propterea
82 *quòd simpliciter dictum est.* *Atq; hæc est natura ipsius æqui & boni, emendatio legis ea ex parte qua deficit ob uniuersale. hæc enim est causa, & ut nō omnia sint lege: quia de quibusdā impoßibile est ponere legem. Quare decreto est opus. indefinitæ nanque rei, indefinita & regula est, sicut & ædificationis Lesbiæ plumbea norma. Ad lapidis enim figuram mutatur, & non manet. & decretū ad res ipsas simili modo. patet igitur quid est æquū & bonum, & esse iustum: & quo iusto præstabilius est.*
83 *Ex quo etiam emergit, quisnam sit homo bonus & æquus. Est enim is qui talia eligit atque agit, & qui non exacte iustum in deteriorem exequitur partem, sed immi nuit, tametsi legem adiutricem ad illud habet. & habitus hic æquitas & bonitas est. quæ quidem iustitia quædā, & non alius quisquam habitus est.*

DECIMI CAPITIS NOTÆ.

82 Lesbus nominata Troadis insula ob Ariónem, & caput Orphei: quæ & nunc Mytilenæ, Mytilenæ etiam urbs in ea est. Iustum non satis expressum: iminere dicitur æquus & bonus, quòd non usq; adeò uniuersaliter intelligat, aut utatur atque sonat.

DECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimum cap. quinq; cōclusionibus. & una
78 diffinitione partitum est. Prima conclusio. De æquitate bonitate, & æquo & bono quonam modo æquitas & bonitas ad iustitiam, &

æquum & bonum ad iustum sese habeat, deter- minationē suscipere par, atq; rationabile est. Nā considerantibus neq; simpliciter idem iustitiæ, & iusto: neque genere diuersa esse uidētur. idem enī non uidentur. nā plerunq; æquū & bonum laudamus ut uirum talem, non ut iustum. & no- men æqui & boni ad alia amplius commendan da pro bono transferūt, ex additiōe æqui quicq; melius, præstantiusq; esse designantes. ex aduer so uerò. rationē sequentibus plerunq; occurrit, absurdum prorsus esse æquum & bonū laudabi le esse, si æquum & bonum, iustum non sit, nam aut iustum studiosum non est, aut æquum & bo num, si ipsum aliud sit à iusto, non est studiosum aut si utrunq; studiosum est, reuera iustum, & æquum & bonum, idem esse uidebuntur. nā stu- diosa percurrēdo nullū aliud occurrit, cui æquū & bonum annumeremus. & hæc de æquo & bo no difficultatem ingerūt. quapropter de eo dis- cussionem suscipere. haud inconsentaneum est.

Secunda conclusio. Quę dicta sunt quodā mo 79
do recte dicta sunt oīa, neq; sibi'nuicē obuersan tur. Nam æquū & bonum: iustum est, & aliquo iusto melius attñ ipso iusto haudquaq; melius est ut gñe aliud. uerū iustū & æquū & bonū idē sūt. Tertia cōclusio. Cū utrūq; iustū, & æquū 80
& bonū studiosum sit, ęquū tñ & bonū melius, prçstantiusq; est. Nā cū id difficultatem ingerat quo mō æquū & bonū, iustū sit: cū nō scd'm le- gē legisq; expssionē, ipm ęquū & bonū, iustū est (qd' qdē & prçstabilius est) scd'm legitimi iusti ubi deficit emēdationē. Cā aūt cur lex emēdatio ne nōnunq; egeat, hæc est, quòd lex oīs uniuersa lis est. atqui fieri nō pōt, ut de quibusdā lex uni- uersalr recte ferat. in qbus igitur legē uniuersalr ferre necesse est, at recte uniuersalr audiri. intel- ligiq; non potest, in talibus lex accipit quod ut

plurimum euenit, peccatum non ignorãs, & nihilominus ea lex recta est. neq; pręcipue peccatum in lege est, neq; in legislatore: sed in ipsa rei natura. nam ipsarũ rerum quę in humanis actionibus se pręstant, statim talis natura deprehenditur, ut uniuersali quadã lege, nunq̃ satis comprehendantur: quin quicq̃ semper demendũ, ex
81 cipiendumq; occurrat. Quarta conclusio. Legẽ plerunq; moderari, emendariq; conuenit. Nã cum lex de aliquibus uniuersaliter posita sit, si quicq̃ pręter uniuersale contingit, rectũ, iustũq; est ut ea ex pte qua legislator omisit, peccauitq; absolute, nihilq; demendo locutus: emẽdet qđ deficit. & nimirum id iustum, rectumq; est. nã & ipse legislator si adesset, hoc modo dixisset. & si quicq̃ ita emersurum ipse cognouisset legẽ (quę id iuberet) tulisset. Quapropter legẽ hoc pacto emendare iustum est, & quidem pręstabilius aliquo iusto, non tamen omnino & simpliciter iusto, sed eo ipso quod peccat, ob idipsum qđ simpliciter nihil demendũ exprimens, dictum atq;
82 latũ est. Quinta conclusio. Cũ iusta secundũ leges faciunda sint: decreto, sententiaq; æqui & boni opus est. Nã munus officiũ, naturaq; ipsius æqui & boni est, legis emẽdatio ea ex parte qua ob uniuersale deficit. hoc em̃ in causa est, ut non omnia secundum legis expressionem exequantur: quia de quibusdam expressam legẽ ferre impossibile est. igitur in iustis lege decernendis, decreto, sententiaq; æqui & boni opus est. indefinitæ enim rei, indefinita est & regula. & decretum æqui & boni: ad res ipsas perinde sese habere debet, ut plumbea regula edificantium in Lesbo, quæ ad figuram lapidis mutatur & non manet eadem. Et ex his satis patet, quę res sit ęquum & bonum, & ipsum iustum esse: & aliquo iusto,
83 & quo quidem pręstabilius sit. Diffinitio. Ex

his etiam promptè, quisnam homo æquus & bonus sit, deprehendi potest. est enim is, qui ex electione, legem ea ex parte qua ob uniuersale deficit, emendans, iusta agit. & qui iustum cum non satis exactum, expressumq́ sit, in deteriorem nõ exequitur partẽ, sed imminuit, quamuis ad exequendum in deterius legem adiutricem habere uideretur. & habitus is quo æquus & bonus dicitur, nominatur æquitas & bonitas. quæ quidẽ æquitas & bonitas, iustitia quædam est, & non alius quisquam habitus.

De facere iniuriam.

CAPVT IX.

Patet autem ex his quæ diximus, si fieri poßit ut sibipsi quispiam iniuriam faciat nec ne. Iustorum enim quædam ex omni uirtute à lege sunt ordinata. ut lex non iubet quenquam seipsum occidere: quæ uerò non iubet, uetat. Præterea cum quispiam cõtra legem lædit non laceßitus, tum is iniuriam sponte facit. sponte autem is iniuriam facit, qui scit & eum cui facit, & modum quo facit. At qui seipsum ob iram occidit, sponte id quod lex nõ permittit, cõtra legem efficit rectam. iniuriam ergo facit. 84

Sed cuinam quæso? An ciuitati, non sibijpsi? Nam sua patitur sponte. nemo uerò spõte iniuriã patitur. Quapropter & ciuitas multat. & instituta est ignominia quædam aduersus eum qui sibi mortem consciuit, ut ciuitati iniuriam facientẽ. Præterea fieri non potest ut sibijpsi quisquam iniuriã faciat ea ratione qua iniustus est: qui solũ iniuriã facit, & nõ omnino est uitiosus. Hic enim differt ab illo. homo nanq; iniustus est quodã modo sic prauus, ut ipse timidus: nòn ut totã habens prauitatẽ. Quare 85

nec hæc iniustitia sibiipsi quisquã facit. nam idem simul ablatum ab aliquo ac eidem additum esset: quod fieri nequit. Sed semper inter plures, iustum atq; iniustum esse necesse est. Præterea qui iniuriam facit, spõte agit, & electione, & prior. Qui nãq; lesus, idem uicißim facit, iniuriam facere non uidetur. ipse aũt simul eadem patitur, sibiq; facit. Præterea sua sponte quispiã iniuriã pateretur. Insuper sine singulis iniurijs, iniuriã facit nemo. at nemo adulterium sua cũ uxore cõmittit. nemo parietem confodit suũ. nemo res suas furatur. Omnino autem hoc (sibi inquam iniuriã facere) soluitur definitione iniuriam patiendi. sua nanq; sponte patitur iniuriam nemo.

86 At uerò cõstat utrunq; prauũ esse: facere inquã iniuriã atq; pati. Alterũ enim est plus, alterum minus habere medio. quod quidem perinde sese habet atq; in medicina quidẽ quod ad sanitatem: in exercitãdi aũt arte, quod ad

87 habitudinẽ corporis bonam conducit. Peius tamen est iniuriã facere. Hæc enim cum uitio est, atq; uituperatur. Et uitio uel perfecto & simpliciter, uel prope. non enim omne quod sponte fit, cũ iniustitia est. Sed pati iniuriam, sine uitio, & iniustitia est. Pati igitur iniuriã per se quidẽ minus est malum, per accidens aũt nihil prohibet maius esse malũ. At nõ curæ est arti. sed dolorẽ lateris maiorẽ morbũ quã pedis offensionẽ esse dicit. quãquàm fieri põt nõnũquã cõtra p accidẽs, si euenerit ut quispiã offenso pede caperetur ab hoste & trucidaretur. Atqui p

88 trãslationẽ atq; similitudinẽ est iustũ, nõ sibi ad seipsum, sed suorũ quibusdã. Nõ omne aũt iustum, sed herile, uel rei familiaris. His enim rõnibus distat ea pars animæ quæ

rationem habet, ab ea parte quæ rationis est expers. Ad quas inspicientibus, ad seipsum iniustitia esse uidetur, proptereà quòd in his est pati aliquid cõtra suas appeti tiões. ut igitur est qd iustũ magistratũ gerẽti, & quibus ipse præest, sic & his etiã esse uidetur. Sed de iustitia qdẽ cæterisq; morum uirtutibus hoc sit modo determinatum.

VNDECIMI CAPITIS NOTÆ.

Qui sua profligãt, qui alienũ thorum (& si cõ sentiente parte) uiolãt, qui in seipsos delinquũt, legibus & magistratibus, qui illa uetant, ciuitatiq; faciũt iniuriam. perinde ac si preceptor qcq̃ discipulo mãdat honestũ, uiolat aũt sua sponte adolescens, in præceptorẽ peccat, cõmittitq; iniuriã, cui obedietiã (quã debuit) subtraxit. quòd si nota fuerit isignis, suis socijs, & coæqualibus iniurius est. & hunc in modum ciuitati iniurius est ciuis, qui propria agitãte furia fauces sibi reste pstringit surpsius lictor, ac homicida. 84
Nemo ad se, aut ad sua habet iniuriã, aut iustus aut iniustus est, nisi translatitie. 85
In medicina si datur plusq̃ oportet, malum. & si minus q̃ oportet, iterum malum, & utrunq; impedit sanitatẽ. & in exercitatiua maior exercitatio quàm oportet frangit uires, atq; malum: & minor, uires laxat, emollit atq; effœminat. 86
Pleuritis, morbus lateris à pleura quod latus significat, græcũ est. pro quo nostri dicunt pleuresis. 87

VNDECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Vndecimum cap. quinq; conclusionibus partitũ est. Prima conclusio. Ex supioribus euasit perspicuũ, possit'ne quisq̃ sibi ipsi facere iniuriã an secus. expedit tñ id iterũ hoc i loco tẽtare. 84

Primo,quia ex omni uirtute quędã iusta sunt à lege ordinata.& circa unamquãq; uirtutẽ quę ipsa lex nõ iubet,uetat.ut lex nõ iubet quenq; se ipsum occidere,& proĩde uetat. ergo uidetur ut quis sibiipsi afferre possit iniuriã,nã aliquid pręter legẽ. Secundo,cũ quisquis contra legẽ lædit quenq;,nõ læsus, cum is iniuriã sponte facit. sponte aũt iniuriam is facit, qui nouit eũ cui facit & modũ quo facit, & reliqua huiusmodi. at uerò qui seipsum ob irã occidit, sponte lædit nõ lacessitus.facitq; id quod lex nõ permittit,contraq; legẽ rectam:iniuriã ergo facit.sed cuinã ob secro:an non sibiipsi,an ciuitati. Secunda conclusio.Qui hoc pacto cõtra leges in seipsum delinquit,non sibiipsi, sed ciuitati facit iniuriam.

Primo,quia qui in se ita delinquit,sua sponte patitur: at nemo sua sponte patitur iniuriã. non igitur facit sibiipsi iniuriã:sed legi,ciuitatiq;, cõtra cuius uolũtatem,ordinationemq; agit. Secundo,ciuitas cum multat qui in seipsum delinquit.& instituta est ignominia quædam aduersus eum qui sibiipsi mortẽ,consciuerit tanquàm ciuitati dedecus,iniuriãq; facientem. igitur qui contra legum sanctiones in seipsum delinquit: nõ sibi,sed ciuitati iniuriam facit. Tertio,qui non est omnino uitiosus, & solum iniuriam facit,non sibiipsi iniuriam facit,quatenus est iniustus.atqui iniustus non omnino uitiosus.differt enim iniustus ab omnino uitioso. nam iniustus homo,sic quodam modo dicitur prauus:quemadmodum & timidus quodam modo prauus dicitur,non ut totam prauitatem habẽs.igitur nõ sibiipsi quispiam facit iniuriam quatenus est iniustus . nam nec hac iniustitia sibi iniuriam facit.haberet enim plus quatenus iniuriam faciẽs & minus quatenus iniuriam passus : & idem simul ablatum ab aliquo,& idem additum esset,

quod esse nequit. nō facit igitur aliquis sibijpsi
unquàm iniuriam. sed semper inter plures iustū,
& iniustum esse necesse est. identidem & iniuriā
facere atque iniuriam pati. Quarto, Qui iniu-
riam facit, & sponte, & electione, & prior malū
intendit. nam qui prior læsus est uicissimq; læ-
dit, non iniuriam facere uidetur, sed propulsare
potius. qui autem seipsum lædit, ipse simul ea-
dem patitur, sibique facit. non igitur hac ratio-
ne sibijpsi iniuriam facit. Quinto, Quisquam
uolens suaq; spōte iniuriam pateretur, quod di-
ctum est esse non posse. Sexto, sine singulis in-
iurijs, iniuriam facit nemo. at nemo ad se, & sua
ullam habet iniuriam. nemo enim suæ coniugis
dicitur adulter, nemo proprij parietis effractor,
& nemo suarum rerum fur. igitur nemo sibijpsi
facit iniuriam. Septimo, omnino sibijpsi iniu
riam facere, soluitur diffinitione huius quod est
iniuriam pati. sed nemo sua sponte patitur iniu
riam. igitur & nemo sibijpsi sua sponte facit in-
iuriam. Tertia conclusio. Tam iniuriam face 86
re, quàm iniuriam pati, malum est. Nam alterū
est plus, & alterum minus habere. at quod plus,
minus'ue medio est, malum est. quòd quidem iu
stitiæ medium perinde se habet, ac in medicina
id quod perducit ad sanitatem, & in exercitan-
di arte quod perducit ad firmū corporis robur,
bonamq; corporis habitudinem. Quarta con 87
clusio. Iniuriam facere quàm iniuriam pati de-
terius est, atque de se maius malum est. Nam in-
iuriam facere semper cum uitio est, atque uitu-
peratur. cū uitio dico adulto, perfectoq;, & sim-
pliciter, aut quod in confinio est: quòd nonnun
quàm contingat sponte nocere sine iniustitia. si
autem pergit, adolescit, statimq; absoluitur. at
iniuriam pati sine uitio, & iniustitia est: neque
uituperatur. est igitur iniuriam facere, quàm in-

iuriam pati deterius,atque per se maius malum & iniuriam pati,per se minus malum. per se quidem.nam per accidens,ut quòd iniuriæ prouocatione immane aliquod scelus subsequatur, nihil prohibet iniuriã pati maius esse malum. sed de ijs quæ per accidẽs contingunt, arti curæ nõ est.ut ars medicandi,pleuritim,laterisq; morbũ maiorem esse, quàm pedis offensionem determinat, tametsi fieri possit ut per accidens offensio pedis maius malũ sit. ut si ita cõtigerit ut quispiam offenso pede capiatur ab hoste, captusq;
33 trũcetur. Quinta cõclusio. Tametsi ad se & sua, propriè iustum non sit: translatitie tamen, similitudineq; quadam iustum, non sibi ad seipsum,sed quorundam suorum ad aliqua esse uidetur. Nam licet nõ omne iustum in illis esse uideatur:herile tamen iustum,& rei familiaris, ut paternum,& œconomicum in illis esse uidetur. ita ut simili ratione pars animæ quę rationis est particeps:ab ea quæ bruta est,rationisq; expers diuisa esse uideatur.ad quas pates qui inspexere,ad seipsum iniustitiam esse uisum est: ob idipsum quòd in ipsis contingit alteram ab altera pati præter suas affectiones.& ut re uera iustũ est magistratũ gerenti ad ea quibus præest: sic & similitudine quadam, pars rationis particeps ad partem rationis immunem præesse debet. hæc autem parere bono iure uidetur. sed de iustitia, & reliquis morum uirtutibus hoc modo determinatum sit abunde.

Quinti Ethicorum Aristotelis,

FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER VI.

De recta ratione, duplici uirtute, & partibus animæ.

CAPVT I.

CVm autem anteà dictum sit medium ex- 1
petẽdum esse, non exuperationem, neque
defectionem, & medium perinde sese ha-
beat atque recta ratio dictat: hoc ipsum
deinceps diuidamus oportet. In omni-
bus enim dictis habitibus (quemadmodũ & in cæteris)
est quoddam signum, ad quod is inspiciens qui rationem
habet intendit, atque remittit: estq; quidam terminus me-
diocritatum, quas inter exuperationem defectionemq; di
cimus esse: ita sese habentes ut recta ratio statuit. Atque
sermo talis est quidẽ uerus, non tamen dilucidus. nam &
in quauis opera, atque cura circa quam uersatur scien-
tia, uerum est dicere: neque nimium, neque parum esse
elaborandum uel quiescendum sed mediocriter, & ut
ratio recta præscribit. At qui hoc tantũ habet, nihil plus
scierit: ut si quispiam dixerit ea esse corpori afferenda
quæ medicina, & ut is qui hãc habet sciẽtiã iubet. Qua-
propter & circa habitus animi nõ modo uere hoc dictũ
esse oportet, sed etiã determinatũ quænã sit ipsa ratio re
cta, & quæ eius sit diffinitio. Virtutes itaque animæ, 2
superioribus in locis diuisimus, & alias moris, alias men

tis diximus esse: atque de moris quidem uirtutibus iam transegimus. De reliquis uerò dicamus oportet, prius hisce de anima declaratis. *Duas igitur esse animæ partes anteà diximus: eam quæ rationis est particeps, & eã quæ eiusdem est expers. Nunc autem identidem pars ea quæ rationem habet est diuidenda. atque sit suppositum duas esse parteis quæ sunt participes rationis. Vnã qua contemplamur ea quorũ principia, ut aliter sese habeãt minime fieri potest. Alteram qua perspicimus ea, quæ aliter sese habere possunt.*
3 *Eæ nanque animæ partes, diuersæ sunt genere, quæ sunt aptæ ad res eas cognoscẽdas quæ genere differunt. siquidem ipsis inest rerum cognitio similitudine quadam atque accommodatione. Atque harum altera uis sciendi, altera uis subducẽdi rationem uocetur. consultare nãque, rationemq́; subducere eadem possunt. Nemo autẽ de ijs rebus consultat, quæ aliter sese habere non possunt. Quare uis subducendi rationẽ, una pars eius partis est animæ quæ rationis est particeps.*
4 *Sumendum est igitur quisnam utriusque sit optimus habitus. Hic enim utriusque est uirtus. uirtus autem est ad proprium opus.*

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

1 Intendit interdum prudens ne deficiat, & remittit interdum ne abundet, ubique mediũ con
3 iectans. Vis animæ contemplatiua, & uis cõsultatiua, reipsa, subiectoq́; sunt unum, & genere differunt quadam similitudinis accommodatione ad ea quæ recipiunt. perinde ut album & dulce reipsa, atque subiecto sunt unum, & genere differunt, quòd albedo & dulcedo genere di-

stent.ut enim idem ut lac album dicitur ab albedine,& dulce à dulcedine: ita quoque uis contẽplatiua à contemplatione,& uis consultatiua à consultatione dicitur. quæ inter se discrimen patiũtur quod albedo & dulcedo. Item hæ duæ uires reipsa bene sunt unum & duæ genere ratione, perinde ac coloratum & sapidũ re ipsa sunt unum,& generali ratione duo. sed huius rei exacta discussio moralis non est,& proinde, moralis auditor non diutius immoretur.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Primum caput tribus conclusionibus,& tribus diuisionibus partitum est. Prima conclusio. Quæ sit recta ratio, hoc in loco diuidendum est, discutiendumq́ est. Primo, Nam antè iam dictum est, medium expetendum esse, nõ autem exuperationẽ aut defectionẽ. & medium ipsum perinde sese habere atque recta ratio dictat. expedit igitur quænam ea sit recta ratio discutere.

Secundo, in omnibus superius exactis, determinatisq́ habitibus, atque in cæteris, est quoddam signum ad quod respiciens rationem habens intendit atque remittit. ne aut deficiat, aut abundet. estq́ id quidem terminus mediocritatum: quas quidem mediocritates inter exuperationẽ, defectionemq́ superius diximus esse collocatas: sed quemadmodum ipsa recta ratio statuerit. & quamuis is sermo uerus sit, non tamen dilucidus, captuq́ peruius. non igitur ab re fuerit, ipsam rectam rationem diligentius exquirere. Tertio, in omni studio, atque opera circa quam uersatur scientia, uerum est dicere neque nimis neque parum laborandum esse, aut omittendum: sed mediocriter, ut recta ratio fines præscribit. at qui tãtillum habet, nihil idcircò plus

scierit, quàm sciet qs quæ sanando corpori sunt accommoda: si quispiam illi dixerit ea esse corpori afferenda, quæ medicina iubet, & quemadmodum qui medicinam habet. quapropter circa habitus animi, non modo uere hoc dixisse satis est, sed etiam discutere oportet quænam ipsa
2 sit recta ratio, & quæ eius definitio sit. Diuisiones. Prima, uirtutum quædam est moris, & quædam intellectualis. & de uirtutibus moris iam exactum est: de reliquis autem nunc est exigendum, paucis de anima prius delibatis. Secunda diuisio. Partium animæ quædam est rationis particeps, quædam uerò rationis est expers. & hæ duæ diuisiones superius tactæ sunt. Sed hic rursus pars animæ rationis compos, atque partices diducẽda est. Tertia diuisio. Partium animæ quæ rationis sunt participes, quædam est cõtemplatiua. & est cuius principia & ea circa quæ eius contemplatio uersatur, necessaria sunt, & impossibilia aliter sese habere. altera uerò consultatiua, administratiuaq; est: & est qua perspicimus contingentia, & ea quæ aliter sese habere possunt. & hoc in loco has duas esse animæ ratione participãtis partes, suppositio est.
3 Secũda conclusio. Hæ duæ partes animæ, latum inter se discrimen sortiũtur. Nam hæ partes genere differũt, quæ ad eas res discernendas quæ genere differunt accommodatę sunt. at qui hæ partes ad res discernendas quæ genere differunt accõmodatæ sunt. differunt igitur genere: si æquum est eas sic dicere differre quadam similitudinis accommodatione, quemadmodũ & cognitiones quæ illis insunt. & prima pars uis contemplandi, sciendiq; dicatur: secunda uerò uis consultandi, rationemq; subducendi. consultare enim, rationemq; subducere, idẽ esse dicimus. & proinde bene dictum est, hanc partem

circa contingētia uersari. nam nemo consultat de ijs quæ sese aliter habere non possunt. fit etiā rectè ut uis rationem subducendi: bene posita sit una pars animæ, quæ rationis particeps existit. nam sine ratione, rationemq; subducere impossibile est. Tertia conclusio. Expediet sumere quisnam 4
utriusque harum partium optimus sit habitus. Nam utriusque optimus habitus statuetur, eius optima uirtus. optima aūt uirtus, ad propriū eius opus est. id igitur perscrutari idoneum, consentaneumq; est.

De principijs agendi.

CAPVT II.

TRia autem sunt in anima, quæ sunt agendi, ueri- 5
tatisq; principia: sensus, intellectus, appetitus. Atque sensus, nullius est principium actus. quod quidem ex eo patet, quia beluæ sensum quidem habent, actionis autem sunt expertes. Est autem id in ap- 6
petitu persecutio atque fuga, quod est affirmatio, negatioq; in mente. Quare cum moris quidem uirtus, habitus sit electiuus, electio uerò appetitus deliberatiuus ob hæc ipsa, & rationem ueram, & appetitum rectum esse oportet, si electio sit studiosa. atque eadem il-

lam quidē dicere, hunc autem persequi. Hæc igitur mens
7 *atque ueritas actiua est.* *Mentis autem eius (quæ contemplandi, non agendi, neque faciēdi principium est) bonum ac malum, uerum est atque falsum.* Hoc enim mētis *est omnis, opus. sed actiuæ mentis ueritas est consentanea*
8 *appetitui recto.* *Electio igitur actus principiū est unde est motus, sed non id gratia cuius. Appetitus autē, eaq; ratio quæ alicuius est gratia, electionis principium est.*
9 *Idcircò neque sine intellectu, menteq;, neque sine habitu moris est ipsa electio. Sine nanque mente, atque more non est actio bona, nec item contraria. Mens autē ipsa nihil mouet, sed ea quæ alicuius est gratia, & actiua. Hæc enim & effectrici mēti præest. nam omnis qui facit, gratia huius facit. & non est simpliciter finis, sed ad aliquid. & alicuius id quod efficitur, sed non id quod agitur. ipsa nanque bona actio finis est, & huius est appeti-*
10 *tus.* *Quapropter electio uel intellectus est appetitiuus, uel appetitus intellectiuus. & tale principium est ho*
11 *mo.* *Nulla autē res facta, est eligibilis. Nemo enim eligit Ilium expugnasse. neque enim de eo consultat quod factū est, sed de futuro ac contingente. factum autem non contingit non factum esse. Quapropter rectè Agatho dixit.*
Hoc etiam ipse deus, soloq; carere uidetur,
Infectum ut faciat, quod factum est atque peractum.

Opus igitur utriusque partis intellectiuæ, ueritas est: quare quibus habitibus maxime pars utraque uerum dicit, ij sunt ambarum uirtutes.

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

5 Tria autem sunt in anima, id secundum opinionem

nionē dictum est.nam statim emēdat, sensumque pro ueritate reijcit. Appetitus, appetitus rōnalis. quo enim iure sensus exulat ab officio agendi, quòd insit brutis rationis expertibus: eadem quoque ratiōe appetitus sensualis, atque brutus. & quòd appetitus hic partis rationalis sit particula, litera sequens statim insinuat. nam prius dictum est electionem esse pręconsiliatā uoluntatem: hoc uerò in loco dicit electio est appetitus deliberatiuus. Electio, electio perfecta. & est quæ à perfecto proficiscitur habitu. cōsultamus enim, atque imperfecte eligimus, ante moralium habituum consecutionem. Vt mēs actiua ad uirtutes morales, ita mens factiua ad artes mechanicas. Effectionem actionis esse gratia & actionem gratia contemplationis: id indicium est mūdum factum esse, ut illi prouideretur, prouideri autem illi ut quæ capacia erunt uitā agāt in otio atque immortalitate beatam. imitatur eñi mens nostra quoad fieri potest illam summam omniumque artificem, omnia gubernantē, ac sapientissimam mentem. & quod artis opus: id diuinę mentis est rerum productio. opus prudētiæ prouidentia est atque rerum gubernatio. & sapiētiæ opus, illa intima supremæ mētis suijpsius cōprehensio. ergo per artem, imitamur rerum creationem siue potius ipsum res omnes creantem. per prudentiam, ipsum omibus prouidentē. per sapientiam, ipsum in seipso manentem, & quasi in beatissima sui contemplatione quiescentem. sed alterius sunt contemplationis.

6

7

SECVNDI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Secundum cap. quinque cōclusionibus, & duobus corollarijs partitum est. Prima cōclusio. Actionum humanarū minime sensus principiū est. Nam tria sunt animæ, quæ principia agendi 5

contēplandiꝗ licet augurari,ſenſus,intellectus, appetitus.at ſenſus agendi principium non eſt. nam beluæ ſenſum habent,actionis autem ſunt
6 expertes. Secunda concluſio.Principium agē di eſt appetitus rectus,ueræ rationi cōſultatiuæ mentis conſentaneus.Nam id in appetitu proſe cutio eſt,atꝗ fuga,quod in mēte affirmatio,atꝗ negatio.ergo cum ſecundum aliquam uirtutum moris agimus:oportet appetitum proſequendi, fugiendiꝗ rectum eſſe:& mentē quid proſequē-dum,quid'ue fugiendum,uere dicere: hunc uerò proſequi aut fugere. nam uirtus moris, habitus electiuus eſt.& electio,eſt appetitus conſultati-uus:immo(ut iam alias uiſum eſt)præconſilia-tus.conſilium autem, conſultatiua parte mētis peruestigatur.oportet igitur(ut dictū eſt)& ap-petitū rectū eſſe, ſi electio ſtudioſa futura ſit & mentē quæ rite,ꝓſequēda ſunt,uere iudicare, ap petitum proſequi,& hæc mēs actiua dicitur,pa-riter & eius ueritas actiua.principiū igitur agē-di eſt appetitus rectus,uere rationi mentis con-ſultatiuæ, adminiſtratiuæ, actiuæꝗ cōſentane-
7 us. Tertia concluſio.Bonum ac malum con-templatiuæ mentis minime agendi, faciendiꝗ principium eſt.Nam eius bonum & malum,ue-rum & falſum. hoc enim omnis mētis opus eſt. ſed hoc intereſt,quòd uerum mentis actiuæ, ap-petitui recto conſentaneum eſt. Verum autem contemplatiuę,non quòd circa neceſſarium ſit, cuius proſecutionem aut fugam, conſultatione
8 minime molitur appetitus. Quarta concluſio. Electio agēdi principium eſt unde motus, at nō finis eſt,atꝗ id gratia cuius agendum eſt.Nā ap petitus electionis principiū eſt,pariter & id gra tia cuius,ipſiusꝗ finis ratio, electionis princi-pium.non eſt igitur electio principiū cuius gra-tia agitur: quæ cum nota ſit eſſe agendi princi-

pium: relinquitur esse principium unde motus.

Corollariū. Vnde euenit, ut neque sine intellectu, atque mente, neq; sine habitu moris ipsa sit electio. Primo quidem, nam electio non est sine bona actione, si studiosa est: aut cōtraria, si uitiosa. at sine mente, morisq; habitu non est actio bona, aut contraria. nō est igitur electio sine mente, morisq; habitu. Secundo, mens ipsa sine habitu nihil ad agendum mouet sed mens ipsa formata, ut actiua, & quæ est alicuius aut actionis, aut affectionis gratia. & mens actiua, menti effectrici preest. nam omnis qui facit, gratia huius facit. & mentis actiuæ, id quod efficitur simpliciter finis non est, sed ad aliquid & alicuius est, ut eius quod agitur gratia. id autē qđ agitur, non ita se habet, nam ipsa bona actio finis, & appetitus actiuus eius gratia est. non igitur ab re dictum est, mentem actiuam menti pre esse factrici. Secundum corollarium. Fit iterū ut electio & intellectus sit appetitiuus, uel appetitus intellectiuus. & tale principium habēs homo est. Quinta conclusio. Electio non est præteritorum, sed futurorum, atq; contingentium. Nam nulla res facta, eligibilis est. ut nemo eligit expugnasse Ilium. neq; omnino cōsultat de eo quod factum est. nam quod factum est, infectum esse non potest. & proinde recte cecinit Agatho.

Hoc etiam ipse deus, soloq; carere uidetur,
Infectum ut faciat quod iam factum atq; peractum est.

Sed consultamus de futuro, atq; contingenti. igitur electio præteritorum non est, sed futurorum atq; contingentium.

E 2

Habituum intellectualium enume ratio, quod ſcientiæ obiectum, & quæ proprietates.

CAPVT III.

12 *DE ipſis igitur rurſus dicamus oportet, altius ini*
tio ſumpto. Sint itaq; ea quibus uerum anima di=
cit affirmando, aut negando numero quinque. Hæc autē
ſunt ars, ſcientia, prudentia, ſapientia, intellectus. Fieri
enim poteſt, ut falſum exiſtimatione, opinioneq; dicat.
13 *Scientia agitur quidnam ſit hinc perſpicuū eſt, ſi ex=*
acte dicere oportet, & nō ſimilitudines ſequi. omnes enim
putamus id quod ſcimus, aliter ſeſe habere nō poſſe. quæ
uerò poſſunt aliter ſe habere, poſt contemplationem la=
tent ſi ſint an non ſint. ipſum ergo ſcibile neceſſario eſt,
ergo eſt æternum. quæ enim neceſſario ſimpliciter ſunt,
14 *æterna ſunt omnia. At æterna, ingenita, & incorrupti*
15 *bilia ſunt. Præterea omnis ſcientia doceri, & ſcibile*
diſci poſſe uidetur. At ex anteà notis (ut in ſolutiuis
etiam diximus) fit omnis doctrina. Nam alia per inductio
nem, alia per ratiocinationem efficitur. atq; inductio qui
dem principium eſt ipſius uniuerſalis. Ratiocinatio autē
eſt ex uniuerſalibus, ſunt enim principia ex quibus ipſa
ratiocinatio conſtat, quorum non eſt ratiocinatio: ergo in
ductio. Scientia ergo demonſtratiuus eſt habitus, & cæte
ra quæ in reſolutiuis determinauimus. Tū enim quiſ=
piam ſcit, cum aliquo modo credit, & ſunt ipſi principia
nota. ſi enim non ſint magis quàm concluſio nota, per acci
dens habebit ſcientiam. De ſcientia igitur ſit hoc modo
determinatum.

TERTII CAPITIS NOTÆ.

Suſpicio,exiſtimatio,opinio. Ratiocinatio 12
ſyllogiſmus,entymema. Sub inductione,exẽ-
plum,ut ſub ſyllogiſmo entymema comprehen 15
dimus.

TERTII CAPITIS COMMENTA-RIVS AD LITERAM.

Tertium cap.tribus cõcluſionibus,& quinq;
proprietatibus diſtinctum eſt. Prima conclu-
ſio. Expedit altius repetere determinationis 12
exordium aliquorum,quæ paulo ante dicta ſũt.
Nam paulo ante dictum eſt omnem mentem cir
ca uerum ut ſuum bonũ uerſari.at habitus qui-
bus anima ſolum uerum dicit, aut affirmando,
aut negando quinque ſunt numero, ſciẽtia, ars,
prudentia,intellectus ac ſapiẽtia.expedit igitur
ab ipſis determinationis initium auſpicari. &
quamuis exiſtimatio, opinioq; mentis ſit habi-
tus:nõ tamen anima uerum eo ſolum dicit.nam
plerunq; uſu euenit,ut exiſtimatiõe opinioneq;
falſum dicat. Secunda concluſio.Scientia.ex- 13
acta quidem & non tranſlatitie dicta,ſcibilium
neceſſariorum,atq; æternorũ eſt. Nam ſi de ſciẽ
tia exacte loquimur, neq; ſimilitudines quæri-
mus:hinc quod dictum eſt perſpicuum eſſe põt,
quòd omnes quidẽ putamus idipſum quod ſci-
mus,ſeſe aliter habere non poſſe.nam quę aliter
ſeſe habere poſſunt poſt conſiderationem ipam
nos fugiunt ſint'ne an non ſint.ipſum igitur ſci-
bile, neceſſarium eſt. quod autem neceſſarium,
æternũ eſt quę enim neceſſaria ſimpliciter ſunt,
æterna ſunt omnia.ſcientia igitur exacta, & nõ
tranſlatitie ſumpta, ſcibiliũ neceſſariorum eſt,
atq; æternorum. Tertia concluſio.Sciẽtia iti- 14
dem ingenitorum,incorruptibiliumq; eſt.Nam
ſcientia(ut modo dictum eſt)æternorum eſt.igi

tur ingenitorum,atq; incorruptibilium.siquidē omne æternum,ingenitum,& icorruptibile est.

15 Affectiones, proprietatesq; scientiæ. Prima, Omnis scientia doceri potest,& omne scibile disci. Secunda, Omnis scientia est ex antea notis.nam ut in posterioribus analyticis dictū est, omnis doctrina ex pręcedēti fit cognitione. Tertia,Omnis scientia ratiocinatione efficitur. Nā doctrinarum alia inductione paratur, alia uerò ratiocinatione.quæ inductione parat̄ ea est quę uniuersalis,atq; ipsius scientiæ principij. igitur scientia ratiocinatione efficitur. est enim inductio,uia, principiumq; ipsius cognoscendi uniuersalis,&ratiocinatio ex uniuersalibus cōstat. hæc autem uniuersalia principia sunt.non ab re igitur euenit,cum ipsorum non sit ratiocinatio, ipsorum esse inductionem.Quarta,Omnis sciētia, demonstratiuus est habitus, & reliqua quæ in posterioribus analyticis determinata sunt. Quinta,Quisquis habet scientiā,principijs credere debet,atque illa ipsi esse nota,& magis quidem quàm ipsa conclusio,alioqui si ipsa principia non sint magis conclusione nota, per accidens duntaxat habebit scientiam. sed de sciētia satis,hoc modo determinatum sit.

De arte.

CAPVT IIII.

16 *EOrum autem quæ aliter sese habere possunt,est & aliquid quod sub effectionem,& aliquid quod sub actionem cadit. Diuersa uerò sunt effectio, atque actus. de his autē ipsis & externis sermonibus credimus. Quare & habitus qui cum ratione actiuus est,diuersus est ab eo habitu qui cum ratione est effectiuus,neq; alterum ab*

altero continetur. neq; enim effectio actus est, neq; actus effectio. Atqui cum extruendarum ædium facultas, ars quædam sit ac habitus quidam faciendi cum ratione, nullaq́; sit ars quæ non sit habitus faciendi cum ratione, nec ullus habitus talis qui non sit ars:sit ut idem sit ars,at que habitus faciendi uera cum ratione. 17
At uerò circa generationem ars omnis uersatur,& inuentionem, contemplationem'ue,quonam pacto fiat eorum aliquid quæ & esse,& non esse possunt,& quorum principium non in eo quod efficitur,sed in ipso est faciente. 18
Nam neq; eorum quæ necessario sunt, uel fiunt est ars, neq; eorum quæ sunt secundum naturam.Hæc enim in seipsis habent principium ipsum. 19
Cum autem effectio,atq; actus diuersa sint, artem effectionis esse, non actus, necesse est. 20

Atque circa eadem quodam modo uersatur ars, & fortuna,quemadmodum & Agatho dicit. 21
Quippe ars fortunam,fortunaq́; diligit artem.
Ars igitur(ut diximus)habitus est quidam faciendi uera cum ratione.Contrarium autem artis habitus est faciendi,falsa cum ratione:circa id quod sese aliter habere põt.

QVARTI CAPITIS NOTÆ.

Factiuus,effectiuus. Factio effectio. Alio in loco,externis sermonibus,in metaphysicis. 16

QVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quartum cap. sex conclusionibus partitum est. Prima conclusio. Habitus qui est cum ratione actiuus,ab eo diuersus est qui cum ratione effectiuus est,neq; alterum sub altero cõtinetur. 16

Nam contingentium,atq; eorum quę aliter sese
habere possunt,quoddam est quod sub effectio-
nem cadit,quoddam uerò sub actionem. at effe-
ctio,& actio diuersa sunt, ut alio quoq; in loco
declarata credere debemus. igitur habitus qui
est cum ratiōe actiuus,ab eo diuersus est qui cū
ratione effectiuus est,neq; alterum quidem sub
altero continetur.nā neq; effectio,actio est,neq;
17 actio effectio. Secunda cōclusio.Idem est ars,
& habitus uera cum ratione factiuus. Nam cū
ædium extruendarū facultas sit ars,&eadem sit
habitus uera cum ratione factiuus,& nulla inue
niri queat ars quæ eadem nō sit habitus uera cū
ratione factiuus: atq; contrà nullus habitus ue-
ra cū ratione factiuus,qui idem nō sit ars. sit igi
tur recte ut idem sit ars,atq; habitus uera cū ra-
18 tione factiuus. Tertia conclusio. Omnis ars
circa generationem , artificijq; productionem
uersatur. Nā artifex omnis totus occupatus est
circa inuentionem,considerationemq; quonam
pacto fiat aliquod artificiorum,quæ quidem &
esse possunt.atq; possunt non esse,& quorū prin
cipium nō in eo est quod efficitur,sed in ipso effi
ciēte.ars igitur omnis:circa generationem,pro-
19 ductionemq; rei uersatur. Quarta conclusio.
Ars neq; eorum est quę necessario sunt,fiunt'ue
necessario,neq; eorum quæ sunt secundum natu
ram.Nam hęc in seipsis principium sui habent,
20 artificia uerò non. Quinta conclusio.Ars non
est actionis.Nam effectio,& actio diuersa sunt,
diuersorumq; habituum.at ars est effectiōis, igi
21 tur ars non est actionis. Sexta conclusio. Cir-
ca eadem quodam modo uersatur ars,atq; fortu
na.Hoc ipsum Agatho affirmat id quidem hoc
carmine testatus.

Quippe ars fortunam,fortunaq; diligit artem.

Ex iam dictis igitur colligere possumus: artem esse habitum uera cum ratione factiuum. Et athecnia, artisq; contrarium, idētidem circa idipsum quod aliter sese habere potest esse habitum, sed falsa cum ratione factiuum.

De Prudentia.

CAPVT V.

DE prudētia uerò quænam sit, hoc perceperimus 22
pacto, si contemplabimur quosnam ipsos prudē
tes dicimus esse. Videtur itaque prudentis esse, bene 23
consulere posse circa ea quæ sibi sunt bona, ac prosunt,
non aliqua ex parte, ut quænam ad sanitatem uel uires,
sed quænam ad bene uiuendum omnino cōducant. Argu=
meto est id ita esse, eos etiam qui circa aliquid uersantur
prudētes dici, cum bene ad finem studiosum aliquem, ex=
cogitauerint ea, quorum nulla est ars. quare & omnino
prudens is est, qui ad consultandum est aptus. Consul 24
tat autem de ijs nemo, quæ aliter sese habere nō possunt.
aut de ijs quæ ipse agere nequit. Quare si sciētia qui= 25
dem est cum demonstratione (quorum autem principia
aliter sese habere possunt, eorum non est demonstratio,
cuncta enim & aliter sese habere possunt) neque de ijs
quæ sunt necessario, consultatio fieri potest, ipsa pruden
tia profectò, neque scientia, neque ars esse potest. sciētia
quidem, quia quod sub actionem cadit, aliter sese habere
potest. ars autem, quod aliud actionis, aliud effectionis
est genus. Restat ergo habitum ipsam esse agendi, ue= 26
ra cum ratione, circa ea quæ sunt bona homini atque ma
la. Finis enim effectionis, est quid aliud præter ipsam 27
effectionem. actionis uerò non semper. est enim ipsa bona

28 actio finis. Quocirca Periclem & uiros tales arbitra
mur esse prudẽtes, quia quæ sibiipsis, & quæ cæteris ho
minibus sunt bona, perspicere possunt. esse autem eos ta=
les putamus, qui ad rem familiarem atque ad rempubli=
29 cam administrandam sunt apti. Vnde & temperan=
tiam conseruatricem prudentiæ appellamus. Conseruat
autem talem existimationem. Voluptas enim & dolor nõ
omnem existimationem corrumpit, atque peruertit. non
enim hanc, triangulum tres angulos æquales duobus re=
ctis habere, sed eas que circa id habentur: quod cadit in
actionem. nam principium quidem rerum agendarum id
est, gratia cuius sunt ipsæ. ei uerò qui corruptus est ob
uoluptatem aut dolorem, continuo non uidetur princi=
pium ipsum, nec huius gratia ac propter hoc ipsum, ex=
petenda esse uniuersa atque agenda. Vitium enim princi
pij corruptiuum est. Quare prudentiã habitum esse agẽ
30 di circa humana bona, uera cũ ratione, necesse est. At
uerò artis quidem est uirtus, prudentiæ uerò non est. Et
in arte quidem qui sua sponte peccat magis est expeten=
dus. circa uerò prudentiam minus, quẽadmodum & cir=
ca uirtutes. patet igitur prudentiam uirtutem quandam
31 esse, non artem. Cum autem duæ sint animæ partes ra
tionem habentes, alterius erit ipsa prudẽtia uirtus. ipsius
inquam opinatiuæ. nam opinatio circa id uersatur, quod
aliter sese habere potest: & prudentia ipsa. Atqui neque
habitus est cum ratione solum. huius autẽ indicium est,
talis quidẽ habitus obliuionẽ esse, prudẽtiæ uerò nõ esse.

QVINTI CAPITIS NOTÆ.

Pericles.

28 Pericles, quidã Atheniensium dux, philoso=

phus fuit, orator, Anaxagorę discipulus: unà cū Sophocle tragico Lacedæmoniorū iniurias repressit. Et cum Lacedæmonij Atticos fines depopulaturi essent, Athenienses ad consilium cōuocauit, cōsuluitq́ rem ad ultionis tempus esse differendam, cum tunc illis sine periculo resisti non posset. & futurū ut ipsi suos agros non tangerent, ut aduersus ipsum, populum concitarēt, inuidiam conflarent, & ex suspitione proditionis infamiam: & proinde ex tunc agros suos ad inuidiæ impetū declinandū reipublicæ concessit, quæ res cum (ut præuiderat) cōtigisset, unde sibi periculū quæsitū fuerat, sua prudentia magnam sibi consecutus est gloriam. Ex Iustino. Anaxagoras. Sophocles. Lacedæmonij. Athenienses. Iustinus.

QVINTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quintū cap. nouem cōclusionibus, & una diffinitione partitū est. Prima conclusio. Expedit de prudente determinationē suscipere. Nam si determinauerimus quos prudentes esse dicimus, hoc pacto de prudentia quænā ipsa sit, facilis erit deprehensio. Expedit igitur eiusce rei cōsideratio. 22
Secūda conclusio. Prudentis est nō modo secundū partē posse bene cōsulere: sed de ijs omnino quæ ad bene beateq́ uiuendum conducunt. Nam prudentis munus, officiūq́ est, nō modo qualia ad sanitatem, uel robur in republica conferant consulere, sed omnino quæ ad beatam uitam, cuius quidem rei argumentū id est. nam eos prudentes dicere solent qui circa aliquid eorum uersantur, quæ opificia non sunt, & circa quæ ars nulla uersatur. cum ea quidem bene ad aliquem studiosum finem excogitauerūt. omnino igitur prudens is erit, qui omnino ad consultandum aptus idoneusq́ erit. non est igitur prudentis solum particulariter consulere 23

poſſe, ſed omnino, atque uniuerſaliter quæ ad
24 beatũ uitæ ſtatum efficiunt, cõducuntq́. Ter
tia concluſio. Prudentis non eſt de omnibus cõ
ſultare. Nã nemo conſultat de ijs quæ aliter ſeſe
habere non poſſunt, aut de ijs quæ nullo pacto
agi poſſunt, quemadmodũ ipſa neceſſaria ſunt
atque impoſſibilia. igitur prudentis non eſt, de
talibus conſultare. non itaque de omnibus con
25 ſultat. Quarta concluſio. Prudentia neq; ſciẽ
tia, neque ars eſſe poteſt. Sciẽtia quidem primo
non erit. quia ſcientia cum demonſtratione eſt,
prudentia autem ſine demõſtratione. nam quo=
rum principia aliter ſeſe habere poſſunt, nõ eſt
demonſtratio. quãdoquidem & cuncta quæ ſe=
quuntur, aliter ſeſe habere poſſunt. Secundo,
quia ſcientia eſt eorum quæ neceſſaria ſunt: pru
dentia uerò non, ſed de ijs quorum eſt conſulta=
tio. atqui de ijs quæ neceſſaria ſunt, conſultatio
fieri non poteſt. prudentia igitur ſcientia nõ eſt.
nam nihil quod prudentia agitur, neceſſariũ. at
quòd ars nõ ſit, ideò eſt, quòd actionis aliud eſt
26 genus, atque aliud effectionis. Diffinitio pru
dentiæ. Ex his hæc reſtat prudẽtiæ diffinitio eli
cienda. Prudentia, eſt circa hominis bona, atq;
27 mala habitus, uera cũ ratione actiuus. Quin=
ta concluſio. Actio, effectioq́, ſine differunt. Nã
ſemper effectionis finis aliud quicquam eſt præ
ter effectionem: actionis uerò non ſemper aliud
quicquã præter actionẽ. eſt enĩ ipſa bona actio,
28 finis. Sexta concluſio. Prudentes tales exiſti=
mari debent, ut qui ad rem familiarẽ gubernan=
dam, pariter & ciuilẽ ſint apti, atque idonei. Nã
ob idipſum Periclẽ, uiroſq́ ſimiles prudẽtes exi
ſtimauerũt, quòd quę ſibijpſis ſuæq́ familiæ, ce
teriſq́ ciuibus bona eſſent, bene ꝓſpicerẽt. qui
autẽ hæc & ſibijpſi, & cæteris bene proſpiciũt,
ad rem familiarẽ, pariter & publicã miniſtran=

dam apti,idoneiq́ſ ſunt.tales igitur eſſe pruden=
tes,merito exiſtimari debent. Septima cõclu= 29
ſio.Tẽperantia prudentiã ſaluat: uoluptas autẽ
& dolor eandẽ peruertit. Nam tẽperantia inco=
lume ſeruat iudiciũ,rectamq́ circa agenda exi=
ſtimationẽ.ergo meritò temperantiã prudentiæ
cuſtodem,cõſeruatricemq́ nũcupamus. Sed uo
luptas atque dolor,etſi nõ omne iudicium cor=
rumpit(nam iudiciũ non corrũpit, triangulum
ſcilicet tres angulos duobus rectis æquos habe
re)tamen iudicium,rectamq́ exiſtimationẽ om
nem circa agenda corrũpit,atque peruertit. nec
ab re quidem. nam rerum agendarũ principiũ,
finis eſt,atque id cuius gratia.at uerò qui ob uo
luptatem, aut dolorẽ corruptus eſt, ei protinus
tale principiũ minime apparebit.neque appare
bit eius gratia,atque ob idipſum expetẽda, agẽ
daq́ eſſe uniuerſa. perturbatio enim principiũ
corrumpit.quare ſummopere omnibus expedit
humanis,prudentiã habitũ eſſe ad recte, ueraq́
cũ ratione circa eaipſa bona humana agẽdum.
Octaua concluſio. Prudentia uirtuti annexa 30
eſt,non autẽ ars ipſa. Primo, quia arti uirtute
opus eſt, nõ autem prudentiæ. Secundo, quia
qui in arte,ſua ſponte peccat : magis eſt eligen=
dus. circa autem prudentiã, qui ſponte peccat,
minus.quemadmodũ & qui ſponte circa moris
uirtutes peccat.eſt igitur prudentia uirtus quę=
dam,uirtutiq́ annexa,nõ autem ars ipſa. No= 31
na concluſio.Prudentia opinatiuæ partis men=
tis habitus exiſtit, attamen ab opinione altera
eſt.Nam cum duæ ſunt partes mentis quæ ratio
nis particeps eſt, earum alterius partis pruden=
tia uirtus aſciſcenda eſt. at non niſi opinatiuæ.
quandoquidem & opinio,& prudẽtia, circa ea
uerſentur utraq́ quæ aliter ſeſe habere poſſunt.
at ob opinione alterã eſſe,hinc liquet,quòd opi

natio in ſola ratione conſiſtit,non autem prudētia:quod hoc indicio deprehendi poteſt.nā opinionis poteſt eſſe obliuio:prudentiæ autem eſſe non contingit.conſtat igitur prudētiam,opinatiuæ partis mentis habitum eſſe. at ab opinione tamen alteram eſſe.

De intellectu.

CAPVT VI.

32 *Cum autem ſcientia exiſtimatio ſit de uniuerſali-*
bus,& ijs quæ neceſſario ſunt,ſintq́; demonſtra-
bilium,ſcientiæq́; omnis,principia,(eſt enim ipſa ſcien-
tia cum ratione)principij rei ſcibilis nec eſt ſcientia, nec
ars,nec prudētia.ſcientia,quia ipſum ſcibile demonſtra
bile eſt.ars & prudentia,quia in ijs uerſantur, quæ ſeſe
*aliter habere poſſunt.*At neque *ſapientia eſt.eſt enim ſa-*
33 *pientis,de quibuſdam demonſtrationē habere. Quòd*
ſi ea quidem quibus uerum dicimus,& nūquàm falſum,
in ijs quæ poſſunt aut nō poſſunt aliter ſeſe habere, hæc
ſunt:ſcientia,prudentia,ſapientia,intellectus: horum au
tem trium habituum nullus eſſe poteſt : atque tres dico,
prudentiam,ſcientiam,ſapientiam:reſtat intellectum eſ-
ſe principiorum.

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

33 Intellectus,eſt habitus principiorum. Principia ſunt, quæ per ſeipſa & non per alia fidem habent. Alia,alia principia.

SEXTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

32 Sextum caput duabus concluſionibus parti-

tum est. Prima conclusio. Principiorū scien= 32
tiarum, neque scientia, neque ars, neque pruden
tia, neque sapientia est. Nam cum scientia sit & uniuersalium, & necessariorum certa quædam comprehensio, & cum talium necessariorū, imò uniuersæ scientiæ sint principia. est enim scientia ex ratiocinatione. hinc ergo scientiæ principij, scientiam non esse, cognoscere est perfacile. nam scibile, demonstrabile est. principium autem ipsum, minime. Neque ars quidem, aut prudentia erit. nam ars & prudentia, eorū sunt quæ aliter sese habere possunt. principium autem aliter sese habere non potest, neque sapientia. nam sapientis est de quibusdam demonstrationē afferre. principiorum autem demonstratio nulla est. igitur principiorum, neque scientia, ars, prudentia, neque sapientia est. Secunda cōclusio. 33
Intellectus, habitus est principiorum. Nam cū habitus quibus uerū dicimus, & nunquàm falsum, cum in ijs quæ possunt, tum quæ non possunt aliter sese habere: sint scientia, ars, prudentia, intellectus, & sapientia. & habitus principiorum unum è quatuor: scientia, prudentia, intellectus, aut sapientia summopere esse uideatur, non sit autem aliquod trium scientia, prudentia, aut sapientia: relinquitur igitur ut principiorum habitus, sit intellectus.

De Sapientia.

CAPVT VII.

Sapientiam autē in artibus ijs tribuimus, qui in ipsis sunt exactißimi. Phidiā enim, sapiētem sculptorem lapidū dicimus, & Polycletū statuariū idētidē sapientē. 34

Atque hic ſapientiam nil aliud intelligimus quàm ipſius artis uirtutem. At quoſdam etiam eſſe ſapientes omnino, non aliqua ex parte: nec aliquid aliud quàm ſapientes arbitramur. ut in margite dixit Homerus.

Diuum is munere, nec foſſor nec durus arator,
Nec ſapiens alia ulla nimirum extitit arte.

Quare conſtat exactißimam ſcientiarum ipſam ſa=
35 *pientiam eſſe. Sapientem ergo non ſolum ea ſcire quæ*
ex principijs cognoſcuntur, ſed etiam circa principia di
cere uera oportet. quare ſapientia, intellectus eſt & ſciē
tia: & (ut caput habens) ſcientia eorum quæ honorabi=
36 *lißima ſunt. Perabſurdum eſt autem ſi quiſpiam fa=*
cultatem ciuilem, aut prudentiam ſtudioſißimam eſſe pu
tet, ſi non ſit homo eorum optimum quæ ſunt in mundo.

Quòd ſi ſanum quidem, ac bonum aliud eſt hominibus, aliud piſcibus, album autem & rectum ſemper eſt idem: & ſapiens omnes idem profectò, prudens uerò diuerſum dixerint eſſe. Singula nanque quod ſuum perſpicit bonum, id prudens dixerint eſſe: eiq; ſeipſa gubernanda commiſerint. Quapropter & nonnulla motorum animalium prudentia dicunt eſſe, quæcunq; ſua in uita prouidendi uim habere uidentur. Conſtiterit autem eandem non eſſe ſapientiam & facultatem ciuilem. Nam ſi eā facultatem ſapientiam eſſe dicent, quæ circa cōmoda propria uerſatur: multæ ſane ſapientiæ erunt. non enim una circa omnium animalium bonum: ſed alia atque alia circa unumquodq; uerſatur, niſi de omnibus quæ ſunt: una ſit & facultas medendi, quòd ſi homo præſtantißimū eſſe cæterorum animalium diceretur, nil refert. etenim homu=

ne ſunt

ne sunt alia longe diuiniora natura: ut hæc manifestißima ex quibus ipse consistit mũdus. Patet igitur ex ijs quæ diximus, sapientiam, scientiam esse & intellectum, eorum quæ honorabilißima sunt natura. Quapropter Ana- 37
xagoram, & Thalem, & similes, sapientes quidem, at nõ prudentes inquiunt esse, cum uident ipsos propria commoda ignorare, & superflua quidem, & admiranda, & difficilia cognitu diuinaq; scire ipsos, sed inutilia dicunt quia non quærunt bona humana, prudentia autem circa humana uersatur, & in quibus habet consultatio locum. prudentis enim hoc maxime opus dicimus esse, bene inquam consulere. Consultat autem de ijs nemo, quæ aliter sese habere nõ possunt, & quorum non est aliquis finis, atque is bonum agendum. Is autem ad bene cousulendum est simpliciter aptus, qui coniectura quod est homini optimum eorum quæ cadunt in actionem, excogitando mente capere potest. Neque prudentia est uniuersalium solum. sed singula etiam oportet cognoscere. est enim actiua, & actio circa singula ipsa uersatur.

Quapropter & nescientes nõnulli, magis quàm non- 38
nulli scientes: idonei sunt ad agendum. & in cæteris ij qui sunt experti. Nam si quispiam sciat leues carnes facile cõcoqui, ac esse salubres, quæ uerò sint leues ignoret, non efficiet sanitatem. sed qui scit auium carnes leues esse. atque salubres, is efficiet magis. prudentia autem est actiua quare utranq; cognitionem, aut hãc potius habere oportet. fuerit aũt quedam & hæc architecturæ subiens rõnẽ.

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

Sapientia, scientia est ut caput habens: quòd 35

diuinorum contemplatrix sit, & ut in altissima specula longe cuncta dignissime prospectans.
36 Manifestissima, cœli, entia beata. Fuerit au
38 tem & hæc: hæc, altera scilicet uniuersalis cognitio. Nam ea ijs est ut artifex & architectus. particularis autem ijs est ut expertus. artifex autem prçest: præcellitq; experto.

SEPTIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

34
Septimum cap. tribus conclusionibus, & duobus corollarijs partitum est. Prima cõclusio. Sapientiam scientiã esse exactissimam, par, atq; consentaneum est. Nam sapientiam in artibus translatitie ijs tribuimus artificibus, qui in ipis summi, exactissimiq; euaserunt. ut Phidiam sapientem lapidum efformatorem, effigiatoremq; dicimus, & polycletum identidem statuarium sapientem. atqui his hunc in modum sapientiã tribuentes, per sapientiam nihil aliud intelligimus, quàm ipsius artis excellentiam, uirtutem, perfectionis apicem. at uerò quosdam omnino esse sapientes arbitramur: nõ quidem ex aliqua parte, & ex additione quadam, sed simpliciter, neq; ob aliud quicquam. quemadmodũ de Margite canit Homerus.

Hunc neq; fossorem, neq; dij fecere colonum.
Nec reliqua sapiens ulla fuit arte stupendus.

Consentaneum igitur est, sapientiam ipsam sciẽ
35 tiarum esse exactissimam. Secunda cõclusio. Sapientia intellectus & scientia est. scientia quidem ut caput, aliarumq; apicem tenens, eorum quæ in natura sunt honorabilissima. Nam sapiẽtem non solum decet ea cognoscere, quæ ex principijs dinoscuntur; sed & eundem circa princi-

pia,uera determinare oportet,& quidem hono-rabilissimorum in natura.est igitur sapientia intellectus,pariter & scientia,eorum quæ honorabilissima sunt in natura caput,summitatemq; tenens. nam ut prædeterminatum, exactissima. 36

Tertia conclusio.Sapientia non eadem facultati ciuili,aut prudentiæ,existimāda est. Primo quidem,quia uirtutum menti,sapientia optima est.atqui absurdum est peritiā ciuilem, aut prudētia,uirtutum existimare optimam,nisi homo optimum sit eorū quæ in uniuerso existunt.non est igitur sapiētia ciuilis facultas, aut prudētia.

Scd'o,ut albū, ut rectū semp est idē ita quoq; qd' sapiēs est,semp unū esse dixerint oēs.& ut sanum quidē, ac bonū aliud est hominibus aliud est piscibus:ita sane quod prudēs est,uarium diuersumq; est.cuncti enim ea quæ sibi bona sunt prospicere ualentem illum prudentem dicūt. & proinde sui curam,atq; gubernamēei tute committunt.& nonnulla mutorum animalium prudentia esse dicunt: ut quæcunq; uim circa suam uitam prouidendi, retinent. constat igitur sapientiam non esse eandem, ac facultatem ciuilem, aut prudentiam. Tertio, si sapientiam, eam facultatem esse poneremus, quæ circa propria commoda uersatur,iā ualde uarias sapientias efficeremus. nam non una circa omnium animalium bonum facultas : sed alia , & alia circa unumquodque uersatur, nisi forte dixeris omnium unam esse medendi facultatem.& quāuis homo cæterorum animalium perfectissimū esse statuatur,nihil refert.nā sunt alia pleraque lōge hoīe diuiniora natura: ut hæc manifestissima ex quibus coalescit mundus.nō igiē sapientia,ciuilis facultas est,aut prudētia:sed quēmodum ex ijs quæ diximus patuit, sapiētia, intellectus est,& scientia eorum quę honorabi-

37 lissima sunt in natura. Corollarium. Quapropter Anaxagoram, Thalem & similes sapiẽtes quidem, at non prudentes esse dicunt. Nam eos uident propria negligere commoda, & uitæ superuacanea, admiranda, scitu difficillima diuinaq; ipsos callere. sed hæc inutilia putant, quòd ea non quærãt bona quæ sunt hũana. nã prudentia circa humana bona uersat, & in qbus habet consultatio locum. prudẽtis enim, uel omnium maxime opus est, recte beneq; cõsulere. Quinto, sapientia est eorum quæ aliter se habere non possunt: & quæ alicuius gratia nõ sunt, & de ijs que aliter sese habere non possunt, nemo consultat, & quorum nõ est aliquis finis. est enim finis agendorum bonorũ. & omnino is ad bene consulendum idoneus est, qui in rebus agẽdis quod homini optimum est, bene ratiocinando coniectura consequitur, menteq; capit. Sexto sapiẽ-
38 tia solum uniuersalium est: prudentia non uniuersalium solum, sed & singula prudentem metiri oportet, atq; cognoscere. Est enim prudẽtia, actiua, administratiuaq;. & actio circa ipsa singula uersatur. nõ igitur sapientia, aut ciuilis peritia, aut prudentia ipsa est. Corollarium. Quapropter nonnulli nescientes, potius quàm scientes nonnulli ad agendum magis idonei reperiũtur. & ut summatim dicatur, in cęteris magis ad operationem idonei sunt, qui ijdem sunt experti. Nam si quispiam sciat leues carnes perfacile concoqui, digeriq;, ac esse salubres, at uerò quæ carnium leues sint ignoret: is profectò sanitatẽ non efficiat, sed qui scit auium carnes leues esse, atq; salubres: is potius efficiet sanitatem. at prudentia actiua est. hanc igitur utranq; cognitionem habet, aut hanc potius, quæ experti est, opusq; dirigit, & quæ uniuersalem norit: hæc pręcipua est, architectonicaq; rationem subiens.

De partibus prudentiæ.

CAPVT VIII.

Atqui ciuilis facultas, & prudentia idem est habitus, esse tamen ipsarum non idem est. Eius autē 39
quæ in ciuitate uersatur, ea quidem (quæ est ut architectura) prudentia, legum est ferendarum facultas. quæ uerò in singulis uersatur: ciuilis, nomine communi uocatur.

Hæc autem est actiua, & deliberatiua. decretum enim in actionem ueuit, ut ultimum. idcirco rem ciuilem hos solos gerere dicunt. hi nanq; soli agunt, perinde atq; ij qui suis manibus artis conficiunt opus. Videtur autem ea
maxime prudentia esse, qua sibiipsi quispiam uni quærit 40
ac prospicit bona. atq; hæc ipso cōmuni nomine prudentia nuncupatur. Illarum autem alia gubernandæ rei familiaris, alia ferendarum legum facultas, alia ciuilis uocatur atq; huius alia ē deliberatiua, alia iudicialis. Co
gnitionis igitur quædam species fuerit, ea quæ bona sunt 41
sibi scire. sed magnam differētiam habet. Atque qui sciūt ea quæ sibiipsis sunt bona, in illisq; uersantur, prudentes esse uidentur, ciuiles autem negotiosi. Quapropter & Euripides dixit.

Qui nanq; prudens sum, negotio sine?
Licebat inter milites cui uiuere,
Aequamq; partem habere, cunctis ex bonis?

Quærunt enim quod sibiipsis est bonum, & hoc arbitrātur esse agendum. ex hac igitur opinione est ortum, prudentes hoc esse. & tamen proprium uniuscuiusque bonū, non est fortasse sine rei familiaris gubernatione, atque ci-

uilis. Præterea enim quonam modo cuiusque administranda sit res, non est manifestum, atque considerandum est. Indicatur id quod dicitur illo signo. Geometræ enim iuuenes, & mathematici, ac sapientes in talibus fiunt: prudentes autem fieri non uidētur. causa autem est, quòd & singularum rerum est ipsa prudentia, quæ quidem per experiētiam notæ fiunt. Iuuenis autem non est, expertus. experientiam enim, temporis efficit longitudo. Nam & hoc quispiam cōsiderauerit, cur puer mathematicus quidem fieri potest, sapiens autem aut naturalis non potest?

An quia mathematica quidem sunt per abstractionē: horum uerò principia, experientia innotescunt. & hæc quidem adolescentes non credunt, sed dicunt: illorum au-
41 *tem diffinitiones non sunt obscuræ. Præterea peccatū quod fit in consulendo, aut circa uniuersale, aut circa singulare fieri solet. ignorare nanq; quispiam potest, aut omnes aquas ponderosas esse prauas, aut hanc pondero-*
43 *sam esse. Prudentiam autem non esse scientiam patet: est enim (ut dictum est) ipsius extremi. Tale enim id, quod cadit in actionem. opponitur igitur intellectui. hic enim est terminorum. quorum ratio non est. Hæc autem est ultimi cuius non est scientia, sed sensus: non proprium quidē, sed qualis est is quo sentimus id quod ultimum in mathematicis est, triangulum esse. stabitur enim & ibi, sed hic prudentia magis est sensus: illius autem est alia species.*

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

41 Negotium opera, quod otium neget. Prudētia & intellectus ideo dicuntur habitus opposi-
43 ti, quòd intellectus à singularibus ad uniuersale euadit: prudentia uerò contrà ab uniuersalibus

ad singulare. Et de prudentia accommodatior est huic disciplinæ determinatio quàm de scientia, intellectu & sapientia: qui sunt habitus morali uirtute superiores. & de arte quæ est uirtute morali iferior. idcirco bono iure de illis Aristoteles sermonem contraxit. De prudentia uerò latius expandit. exactiusq; subinde prosequitur. huic enim mentis actiuæ uirtuti: semper uirtutes morales sunt comites, & ipsa uicissim semper uirtutibus moralibus comes. ideo non abre fuerit, & ut de uirtutibus moralibus, ita quoque hic de prudentia adducere exempla. Huic in primis uirtuti triplicem oculum tribuunt, memoriam, intelligentiam, prouidentiam. primo præterita respicit, secũdo pręsentia, & tertio futura: uirtus oculatissima, tota salubribus intenta cõsilijs. Alexander Seuerus adeò usus legitur Vlpiani iurisperiti prudẽtis uiri consilijs, ut Helius Lampridius literis demãdarit: hunc principem adeo fuisse summum imperatorem, quòd Vlpiani præcipue consilijs rempublicam rexerit. nec iniuria. nam nunq̃ ij errare possunt, qui prudentem ducem sequuntur, ipsumq; audiunt. Quod non minus exemplo Philippi Macedonũ regis cognoscitur. Philippus em̃ Macedo obses triennio Thebis, uirtutibus Epaminũdæ prudẽtis uiri adeo formatus est: ut regno Gręcię, Asiæq; potitus fuerit & obscurũ prius Macedonũ nomen, rerum gestarum gloria illustrauerit. Et tota Homeri in Odyssea fictio de Vlysse & Minerua huc contendit, ut uiro debeat semper prudentia esse comes. quis enim non intelligit Homerum per Mineruam illic prudentiam intelligere? quam semper inducit Vlyssi rerũ agendarũ cõsilia pręstare, & quorũ cõsilijs semp̃ innitit̃ Vlysses. De prudẽtia dicebat Pittacus: prudẽtię ẽ prius quã aduersa cõtigãt, puidere ne ueniãt imo uerò eius

Seuerus. Vlpianus. Helius. Philippus. Epaminundas. Homerus. Vlysses. Minerua. Pittacus.

officiũ eſt, prẹteritorũ argumẽto prẹſentia meti ri & futura ſapiẽter cõiectare: mediaq́ præſtare quibus futura bona aſſequamur, deuitemus au-
Bion. tem noxia. Dicebat & Bion quantum uiſus à cę teris ſenſibus, tantum prudentia à cæteris uirtu
Antiſthe. tibus. Et Antiſthenis Athenienſis. Murus tutiſſi mus prudentia eſt, non enim decidit, neq́ prodi tur. & hunc murum in noſtris inuiolabilibus co gitationibus eſſe ſtruendum, qui in ſe cuſtodem habet ſemper peruigilem, & attentum, & caute omnem uitæ partem explorantem: ne noſtram ciuitatem hoſtes occupent. Hoſtes enim uitia
Heſiodus. ſunt. Et Heſiodus.

Optima, crede, iuuat rerum prudentia cunctos:
Læditur aduerſo qui negligit undiq; fato.
Si ſit pingue ſolum grauidæ inclinantur ariſtæ:
Felices operum ſucceſſus, ab Ioue ſummo
Hinc capias.

Itaq́ uult Heſiodus aduerſo fato ſemper labo-rare, qui imprudens eſt. contra uerò prudentem, deum habere rebus ſuis aſpirantem. hanc igitur tutiſſimam uitæ noſtrę comitem nobis uendice mus prudentiã, res noſtras quaſcũq́ ſuſceperi-mus agẽdas ſuis cõſilijs, fideliſſime moderãtẽ.

OCTAVI CAPITIS COMMENTA-RIVS AD LITERAM.

Octauum cap. quinq́ concluſionibus partí-
39 tum eſt. Prima concluſio. Prudentiæ multæ ſunt partes. Nam ciuilis facultas, & prudentia idem re ipſa habitus eſt: eſſe autẽ, atq́ ratio non eadẽ. & ciuilis facultatis multæ ſunt partes: igi-tur & prudentiæ. prudẽtia enim quæ cęteris prę eſt, atq́ principatur: legũ ferendarũ facultas nũ cupatẽ, quæ uerò in ſingulis agẽdis, cõſultãdisq́

uersatur, cõmuni appellatione facultas ciuilis nominatur: & hæc in deliberatiuã, & actiuã diducitur. nam alterius est deliberare, alterius uerò est decretum, sententiãq; ferre. & hęc in actionem uenit, quod est prudentiæ ultimũ. & proinde hos solos inquiunt rem ciuilem gerere, atque administrare, qui talem iudiciariã, ferendiq; decreti potestatẽ habent. nam hi soli agunt, perinde atque qui suis manibus artis cõficiunt opus. prudentiæ igitur multæ sunt partes. Secunda 40
conclusio. Specierũ prudentiæ hęc maxime prudentia dici uidetur, qua quispiã sibiipsi uni quæ bona sunt prospicit, ac prouidet. nam hæc commune nomen prudentiæ sibi uendicat: aliæ autẽ species, alia peculiari nomina. una quidem gubernandæ rei familiaris disciplina, alia legum ferendarum facultas, alia facultas ciuilis. Et ciuilis facultatis pars una deliberatiua dicit̃, alia uerò iudicialis. Tertia conclusio. Vnius spe- 41
ciei prudentiæ ea cognitio est quę sibiipsi bona sunt cognoscere: at id differentiam, & difficultatis arduitatẽ habet. Primo, nam qui sciunt ea quæ sibiipsis bona sunt, in illisq; occupant̃, prudentens existimantur. similiter & ciuiles, & negotiosi. Quapropter de quodam qui otio marcesceret, inquit Euripides.

Qui nanque prudens sim negotio sine?
Licebat inter milites cui uiuere,
Aequamq; partem habere cunctis ex bonis.

Ex hac opinione ductum est, hos etiam prudentes esse, qui superflua sibi congerunt. quęrũt enim quod sibi bonum est, & id arbitrãtur esse agẽdum. at forte id sibiipsis addictũ, propriũq; bonum non est: nisi illis gubernationis rei familiaris cura sit, atque ciuilis. & id uariũ est, atque difficile. unius igitur speciei prudẽtiæ ea cogni-

tio est: qua quisque quæ sibi bona sunt cognoscit,& discrimen & difficultatem habens. Secundo quonam pacto sua cuiusque administrāda sit res,non est manifestum, sed longa indaga tione eget.quod hoc deprehēditur indicio. nam iuuenes, geometræ, mathematici, ac in talibus sapientes fiunt:prudentes autē minime fieri uidentur. & nulla in hoc causa est, nisi quia ipsa prudentia singulariū est, quæ per experientiam nota sunt.experientiā autem,efficit tēporis longitudo.& proinde iuuenis expertus non est. nimirum igitur si quæ sibi bona sunt, prospicere: differentiam ac difficultatē habet.Sed hoc in lo co quęri forte dignū est,quid causæ est cur puer mathematicus fieri queat: sapiens autē, aut naturalis nō queat?Hoc ideò esse potest. Primo, quòd mathematicus cognitione abstrahit, neque experientia eget . at sapientis & naturalis principia,deprehenduntur experientia. quapro pter adolescentes illa quidem dicunt, attamen illis non credunt. Secundo, mathematicorū diffinitiones non obscuræ sunt. obscuriores au

42 tem sunt, & sapientis, & naturalis. Quarta conclusio.Prudentia & circa uniuersale,& circa singulare uersatur. Nam in consulendo,& circa uniuersale, & circa singulare peccatum fieri contingit.potest enim quispiam ignorare, aut oēs aquas ponderosas prauas esse, aut hanc pōderosam esse.uersatur igitur prudentia,& cir

43 ca uniuersale,& circa singulare. Quinta conclusio.Prudentia nō est scientia. Nam(ut dictū est)prudētia ipsius est extremi. extremū autem ipsum agendū est,atq; sub actionē cadit.prudētia igitur nō modo scientia non est, sed intellectui opponitur. conueniunt tamen prudētia, & intellectus:quòd hic extremorum est, quorū nō est demonstratro;illa autē ultimi est, cuius non

ſcientia,ſed ſenſus eſt. nō ſenſus quidē exterior,
qualis eſt propriorū ſenſibilium, ſed internus,
ut qualis is eſt, quo ſentimus in mathematicis
triangulum quid ultimum eſſe,quòd in illo ſta=
tur,infimiusq; in mathematicis non deſcendit.
at uerò is ſenſus qui ipſi addicitur prudētiæ,ma
gis ſenſus eſt.is autem qui proprijs ſenſibilibus
ſenſus eſt,altera ſpecies eſt.

De bona conſultatione.

CAPVT IX.

AT uerò quærere,ac conſultare differunt.Conſul 44
tare nanque eſt aliquid quærere. Oportet autem
& de bona conſultatione quidnam ſit, accipere, utrum
ſcientia quædam ſit,an opinio,an cōiectatio bona, an ali
quod aliud genus. Scientia igitur non eſt. Non enim de 45
ijs quærunt quæ ſciunt.At bona conſultatio quædā eſt cō
ſultatio.qui uerò conſultat,quærit,rationemq; ſubducit.
Atqui neque bona cōiectatio eſt.Ipſa nanque ſine ra= 46
tione,& cito fit:ad conſultationē uerò longū tēporis ſpa
tium adhibetur.atque aiunt celeriter quidem deliberata
eſſe agenda, cum mora autem conſulendū. Prætereà, 47
diuerſa ſunt:ſolertia,& conſultatio bona.Solertia uerò,
bona quædā eſt coniectatio. At neq; opinio ulla. Sed 48
cū is qui male deliberat peccet,is autē qui bene conſultat
rectè deliberet:conſtat bonā conſultationē rectitudinē eſ=
ſe quandā.non aūt ſciētiæ, neq; opinionis.Scientiæ nanq;
non eſt rectitudo:quippè cum neque peccatū ſit. opinio=
nis uerò rectitudo, ueritas eſt. Et inſuper determinatum
iam eſt id omne,cuius eſt opinatio. at uerò neque ſine ra
tione eſt ipſa conſultatio bona. deficit ergo à mente.
Hæc enim nondum eſt enuntiatio. Etenim opiniatio

49 non inquisitio,sed quædã iam enuntiatio est. Qui ue=
rò consultat siue bene siue male cõsultet,quærit aliquid,
rationéq; subducit.sed ipsa cõsultatio bona, consilij quæ
dam est rectitudo. Quapropter quærendum est primum
quidnam sit consilium, & circa quid ipsum uersetur.
50 Cum uerò multipliciter rectitudo dicatur,constat nõ
omnem rectitudinẽ bonam consultationẽ esse. Incõtinens
enim & prauus,id quod uidere proponit attinget cogi=
tando rationemq; subducendo.quare recte quidem cõsul
tabit.malum autem magnũ existimabit.Bene uerò cõsul=
tasse,bonum quoddã esse uidetur talis enim rectitudo cõ=
silij,qua bonum quispiã assequi potest,bona est consulta
51 tio. At potest quispiam & hoc ratiocinatione falsa at
tingere,atque id quidẽ quod facere oportet,assequi, non
autem per quod oportet,sed falsus medius terminus esse
potest. Quare nec ipsa bona est consultatio, qua quis=
piam adipiscitur quidem id quod oportet,non tamen per
52 quod oportet. Præterea fieri potest,ut alius longo deli
berans tempore id consequatur,alius citò. igitur nec illa
bona est consultatio:sed eadem rectitudo bona est consul
tatio,qua quispiam ratione cõducentis assequitur, quod
53 oportet,& ut oportet,& cum oportet. Insuper fit ut
& absolute quispiã bene consultet,& ad aliquem finem.
Atque bona quidem consultatio absolute est ea, qua ad
eum finem qui est absolute finis pergitur recte. quædam
autẽ ea,qua ad aliquem finem. Quòd si bene consultare
prudentum est,consultatio bona rectitudo est ea, qua ra
tione conferentis ad aliquem pergitur finem, cuius ipsa
prudentia bona est existimatio uera.

NONI CAPITIS NOTÆ.

Inquirere ſubducendo rationem, eſt inquire= 45
re quantum,quale,gratia cuius,quis,quo,quan
do,ubi,& quomodo:quę regulæ ſunt prudētiæ.
Rectitudo conſilij multipliciter dicitur:pro= 50
prie in bonis,& tranſlatitie in malis.

NONI CAPITIS COMMEN. TARIVS AD LITERAM.

Nonum cap.decem concluſionibus partitum
eſt. Prima concluſio. De bona conſultatione 44
aptus hic ſeſe offert determinandi locus: an ſciē
tia, bona coniectatio an opinio ſit, an genus a=
liud quodcunq;.Nam quærere & cōſultare diſ=
ferunt,conſultare enim protinus quærere eſt. at
contrà non oportet,hæc autē inquirunt:ſciētia,
bona coniectatio, atque opinio conſentaneum
igitur eſt examinare an bona conſultatio ſcien=
tia ſit,bona coniectatio,opinio, an aliud quic=
quam. Secunda concluſio.Bona conſultatio, 45
ſcientia non eſt.Nam qui ſciunt,rationē ſubdu=
cendo non quærunt ea quæ ſciunt.at bona con=
ſultatio hoc pacto quærit.nam bona conſulta=
tio,conſultatio quędam eſt. qui uerò conſultat,
quęrit rationēq; ſubducit.non itaq; ſcientia eſt.
Tertia concluſio.Bona conſultatio, minime 46
bona coniectatio eſt. Primo, quia bona con=
iectatio,& ſine ratione,atq; cito fit:at bona cō=
ſultatio,neque ſine ratione,neque cito. nam ad
cōſultandū maturū exigitur tēpus,atque eſt(ut
aiunt)multo tempore conſulendū:at quæ matu
rè deliberata ſunt, celeriter exequendum. igitur
bona conſultatio minime bona coniectatio eſt.
Secundo,bona cōſultatio,ſolertia non eſt:bo
na autem coniectatio eſt ſolertia. nō igitur ſunt
eadem,bona conſultatio, & bona coniectatio.
Quarta concluſio. Neque item bona conſul= 47

tatio,opinio ulla eſt. Id oſtendit ea ratione,qua
bona conſultatio, ſcientia non eſt.nam qui opi
48 nantur,rationem non ſubducunt. Quinta cõ-
cluſio.Bona conſultatio,rectitudo quędam eſt,
nõ ſcientiæ,aut opinionis. Nam is qui male cõ-
ſultat,peccat:qui uerò bene conſultat, & is qui
dem recte conſultat. eſt igitur bona cõſultatio,
rectitudo quędam.ſed quòd neque ſcientiæ, aut
opinionis,hoc ideò eſt, quòd ſcientia rectitudi-
ne nõ eget.cum eaipſa neceſſaria ſit, circa quod
peccatũ nullum eſt. Et quòd opinionis recti-
tudo,nõ ſit,.cõſtat. Primo,quia opinionis re-
ctitudo ueritas eſt: id autẽ bonæ conſultationi
non ſatis eſt. Secundo,determinatũ omne eſt,
cuius opinatio eſt.at id cuius eſt bona conſulta
tio,indeterminatũ eſt,& adhuc inquiritur.nam
ſine inquiſitione,ſubductioneq́ rationis, bona
conſultatio non eſt. Tertio,bona conſultatio
deficit à mente, enuntiando ſic eſſe aut non ſic
eſſe:ſed inquirit quid enuntiet. opinio enim nõ
inquirit:ſed iam enuntiat,ut eſſe quemadmodũ
49 opinatur,aut nõ eſſe. non igitur bona conſulta
tio rectitudo eſt,aut ſciẽtiæ,aut opinionis. Se-
xta concluſio.Bona conſultatio rectitudo con-
ſilij eſt. Nam qui conſultat ſiue bene id ſit,ſeu
perperam:quærit aliquid,rationemq́ ſubducit.
ſed qui bene cõſultat,recte quærit, recteq́ ratio
nem ſubducit.bona igitur conſultatio, rectitu-
do quędam conſilij eſt.Quo fit ut qui bonã con
ſultationem bene deprehẽſurus ſit, primũ quid
conſilium ſit, & circa quę uerſetur tenere,dino-
50 ſcereq́ debeat. Septima cõcluſio. Non omnis
rectitudo conſilij bona cõſultatio eſt. Nam cũ
rectitudo multipliciter dicatr,& prauus,& incõ
tinens quod aſſequi proponit: uolutando ani-
mo,rationemq́ ſubducendo attinget. recte igi-
tur ad id conſequendum conſultat. At forte id

grande malum est, quod consequi existimat.
nam bene consultasse, bonum quoddam uide-
tur esse. non igitur omnis rectitudo consilij, bo-
na consultatio est: sed ea sola potius, qua boni
quicquam nos assequi possumus. Octaua 51
conclusio. Neque quidem omnis consultatio,
qua bonum assequimur, atque quod oportet,
bona consultatio censenda est. Nam nihil uetat
assequi bonum, quodque facere oportet, ratioci-
natione falsa. cum autem id fit, non fit per id
quod oportet, ut neque in disciplinis cum me-
dius terminus, ipsumque antecedens falsum est.
non igitur ea consultatio bona est. non itaque
omnis consultatio qua bonum, quodque opor-
tet consequimur, bona cõsultatio putanda est:
uerũ ea potius qua quispiam quod oportet asse
quitur, & per id quod oportet. Nona conclu- 52
sio. Neque satis est quo bona cõsultatio dicatur,
ut bonũ per id quod oportet assequatur, sed quan
to tẽpore oportet consultandũ est. Nam fieri po
test, ut quis longo tẽpore, atque mature delibe-
rãs id assequatur quod decet, & per quod opor-
tet: alius aũt cito, & præcipitãter. atqui ea con-
sultatio præceps, bona consultatio non est. igi-
tur nõ bonę consultationi satis est, ut bonũ, per
id quod oportet assequatur. sed potius ea con
silij rectitudo, bona consultatio dicatur, qua
quispiam ratione conducentis, honestiue per-
motus, quod oportet assequitur, per quod o-
portet, & quanto tempore oportet. Decima 53
conclusio. Quædam bona consultatio absolu-
te est, & quædam particularis. Nam usu euenit
ut quispiam absolute, & in omnibus bene con-
sultet. euenit etiam ut quispiam bene consultet
ad aliquẽ finẽ, & nõ de oĩbus. est igitur bona cõ
sultatio quę absolute est. & ea est qua ad totius
uitæ bonum, & ad finem qui absolute finis est,

recte cōſultando pergimus,& conſultatio quę dam,atque particularis,& eſt qua recte conſultando ad aliquem finem peruenimus. Quo fit ut ſi bene conſultare prudētium eſt(eſt etenim) ut bona cōſultatio ea rectitudo conſiliȷ̄ ſit: qua conferentis habita ratione ad aliquem proficiſcitur finem, cuius ipſa prudentia, uera, rectaq́ exiſtimatio eſt.

De Sagacitate.

CAPVT X.

54 *Est autem & ipſa ſagacitas,cui contrarium eſt hebetudo,quibus ſagaces dicimus,ac hebetes: nec idē omnino quod ſciētia aut opinio(omnes enim ſcientes uel opinantes,ſagaces eſſent)nec una quædam ſciētia. ut aut medicina de ſanis, aut geometria circa magnitudines.*
55 *Neque enim de ijs eſt quæ ſunt ſemper,& non mouentur.neque de ijs quæ à quouis fiunt, ſed de quibus dubitauerit quiſpiam, aut conſultauerit. Quapropter eſt quidem de ijs circa quæ uerſatur,prudentia.*
56 *Non eſt autem idem ſagacitas,& prudentia.Prudentia nanque præceptiua eſt.finis enim ipſius eſt,quidnam ſit agendū, aut non agendum præcipere: ſagacitas autem iudicatiua eſt ſolum.Idem eſt enim ſagacitas,& bona ſagacitas:quippè cum ſagaces,ſint & boni ſagaces.*
57 *Neque autem habere,neque accipere prudentiam, eſt ipſa ſagacitas,ſed in opinationis uſu ad ea bene iudicanda de quibus eſt prudentia, alio dicēte conſiſtit.fuitq́; hic perinde atque cum diſcipulus ea diſcit,ac cōprehendit quæ à ſcientiam tradente præcipiuntur.*

DECIMI

DECIMI CAPITIS NOTÆ.

Altero dicēte, altero decretū, legē'ue ſtatuēte. 54

DECIMI CAPITIS COMMENTARIUS AD LITERAM.

Decimum cap. quatuor cōcluſionibus parti- 54
tum eſt. Prima concluſio. Sagacitas, & hebetudo, à qbus ſagaces hebetesq́ denominamus, non omnino idem ſunt quod ſciētia, ac opinio.

Primo, nam omnes ſcientes, aut opinantes ſagaces eſſent. Secundo, neq́ una quidem ſcientiarum uidetur eſſe ſagacitas. ut medicina quæ cira ſana, & ægra uerſatur, ſagacitas non eſt. nec geometria, quæ contemplatur circa magnitudines, & ita de reliquis eſſe uidetur. quare & tanto minus hebetudo. non itaq́ ſagacitas, & ipſi cōtraria hebetudo, idem ſunt ut ſciētia, ac opinio.

Secunda cōcluſio. Sagacitas eorum eſt, circa 55
quæ prudentia uerſatur. Nam ſagacitas non eorum eſt quæ ſemper ſunt, & à nullo fiūt, neq́ de ijs quę à quouis fieri queunt: uerum de ijs de quibus merito dubitauerit aliquis, atq́ conſultauerit. ea autem ſunt circa quæ prudentia uerſatur. igitur ſagacitas eorum eſt circa quæ prudentia
intenta eſt, atq́ uerſatur. Tertia concluſio. Sa 56
gacitas, & prudentia non omnino idem ſunt. Nā quędam prudentia eſt præceptiua. eſt enim ipſius prudentiæ finis, quidnam ſit agendū, aut non agendum, pręcipere. atqui ſagacitas, iudicatiua ſolum eſt, non autem præceptiua. & nos hoc in loco ſagacitatem, & bonam ſagacitatem idem intelligimus: quippe cum eoſdem dicamus & ſa
gaces & bonos ſagaces. Quarta concluſio. Sa 57
gacitas non idem eſt ac habere prudentiam, prudentiam'ue accipere. Nam ſagacitas in uſu bonæ exiſtimationis conſiſtit: ad ea quæ iudicanda ſunt altero dicēte, de quibus quidem ipſa eſt

prudentia . fitq; perinde ut quis dicatur sagax: atq; cum discipulus ea discit, ac comprehendit, iuxtaq; præceptoris mentem interpretatur, quæ à docente audiuerit sępenumero sagacem appellare solemus. Et syneiis appellatione græca, sagacitas dicitur: à qua syneti hoc est sagaces dicũtur. & eu quidem bene significat. hinc eusyneti bene sagaces dicti sunt, qui in discendo sapiunt, recteq; dicentis præcepta callent, ac capiunt.

De sententia.

CAPVT XI.

58 *EA uerò quæ uocatur sententia, qua bene sentientes*
homines dicimus sententiamq; habere, iudicium est
rectum æqui & boni uiri. Cuius hoc indicium est. Bonum
enim & æquum uirum ad ignoscendum procliuem dicimus
esse. & ueniam in aliquibus dare, bonum & æquum
esse. at uenia sententia est iudicatiua recta æqui & boni
59 *uiri. recta autem est ea quæ est ipsius ueracis.* Omnes
autem habitus non sine ratione ad id tendunt. Nam *sen-*
tentiam, sagacitatem, prudentiam, & mentem ad eosdem
afferentes: prudentes illos atq; sagaces, & sententiam ha-
bere, mentemq; dicimus. Omnes enim hæ potentiæ, extre-
morum sunt, ac singularium. Atq; *idem ea ratiõe qua est*
idoneus ad ea iudicanda de quibus est prudẽs, sagax est,
beneq; sentiens. aut ad dandam ueniam aptus. bona enim
& æqua, omnibus sunt communia bonis, ea ratione qua
ad alium tendunt. sunt autem singularia & extrema ea,
omnia quæ agi possunt. & prudentem oportet ita cogno
scere. & sagacitas & sententia circa hæc ipsa uersatur.
60 *hæc autem sunt extrema.* Et *intellectus extremorum*

est ad partem utranque. etenim primorum terminorum ac extremorum, intellectus est & nō ratio. is quidem qui ad demonstrationes attinet immobilium terminorum, atque primorum. is autem qui in agendis rebus uersatur. extremi & contingentis, atque alterius propositionis. hæc enim principia sunt eius, gratia cuius. ex singulis enim emergit ipsum uniuersale. horum igitur sensum habere oportet. hic autem est intellectus. 61 *Quapropter & naturalia hæc esse uidentur. Atque sapiēs quidem natura est nemo, sententiam autem habet, & sagacitatem & intellectum natura. signum autem est nos hæc ætates sequi putare hanc ætatem intellectum dare sententiamq; habere, utpotè quæ à natura proficiscuntur.* 62 *Quocirca principium, & finis est intellectus. Ex his enim & de his, ipsæ demonstrationes efficiuntur. Quare non minus eorum qui sunt experti, & seniorum uel prudentium in demonstrabilibus sententijs, opinionibus'ue, quàm ipsis demonstrationibus mentem adhibere oportet. Quia nanque iam experientia uisum habent, principia ipsa cernunt.* 63 *Quid igitur prudentia, & sapientia est, & in quibus utraq; uersatur, & diuersarū animæ partiū utranq; uirtutem esse, iam diximus.*

VNDECIMI CAPITIS NOTÆ.

Mentis nomen, non habitus sed potentiæ nomen est. 60 Primi termini, primæ propositiones, immediatæ propositiones, principia. Duplex est intellectus, contēplatiuus scilicet & actiuus. Intellectus contemplatiuus finis est actiui (quē admodum pars mentis actiua ad contemplatiuam ordinatur) cum scilicet ascendimus. cum

autem proprium immediatumq; finem reſpicimus: intellectus actiui, & mentis actiuę finis eſt actio. Singularium præter ſenſum exteriorem eſt ſenſus internus, præcipuusq;: qui eſt intellectus actiuus, atq; de illis recte iudicãs, immo ſuperior ſenſu eſt, ſed quadam ſimilitudinis reſpõſione, quod circa ſingularia negotiatur, ut ij qui proprie ſunt ſenſu, hoc in loco internum ſenſum nũcupamus. ut uerò ſingularia deferit, & prudẽtiæ uniuerſalia cõſiderat, intellectus actiuus nominatur. itaque idem ĩtelligatur ſenſus actiuus, & intellectus actiuus. ſed ſenſus actiuus ſingularium: intellectus autem uniuerſaliũ. Alterius
62 & alterius. nam ſapientia partis contemplatiuę eſt, prudentia uerò actiuę. Ex his enim & de is id eſt ex uniuerſalibus & de uniuerſalibus qui fines ſuut, eſt demõſtratio. quare ex ſingularibus & de ſingularibus quę ſunt principia (nam ab illis ad uniuerſalia procedimus, ſuntq; unde incipimus) eſt rationis ſubductio. adiũgimus tamẽ plerunque ſubductionibus rationis uniuerſale experientia prudentum cognitum. nihil igitur mirum fuerit, ſi non minus ſuo modo & in ratiocinio actiuo indemonſtrabilibus ſententijs ſciſq; prudentum quàm ĩpis demonſtrationibus acquieſcere oporteat. De ſapiente & prudente hic aliquantulum non ab re ex nota ludendũ. Sapiens habet altiſſimum intellectum, prudens infimum. nam ille maxime uniuerſalium, hic autem maxime ſigularium. fit etiam ut prudentis intellectus multiplex, ſapientis uerò unus ſit & ſimplex. nam ſapientis intellectus ſolius uniuerſalis: prudẽtis, uniuerſalis & ſingularis. & ſi prudens eſt ſciens, ſingualariter eſt ſciens. ſubducẽdi enim ratio ex uniuerſali & ſingulari eſt. concluſionem igitur colligi ſingularem oportet. & ſi ſapiẽs ſciens maxime eſt uniuerſaliter ſciẽs. &

quod sanè est in prudentia subducendi ratio, id in sapientia est demonstratio. demonstratio igitur prudentis, est rationis subductio. & sapiētis, rationis subductio, est simpliciter demōstratio. fit etiam ut prudentia & prudens ut contingenter sciēs corruptibilis, diuisibilis multiplex, mobilis, & mortalis. sapientia uerò & sapiēs necessario sciēs, incorruptibilis, indiuisibilis simplex atq; unus, immobilis, & immortalis.

VNDECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Vndecimum cap. tribus cōclusionibus, & tribus corollarijs ptitū est. Prima cōclusio. Sentētia à qua bene sentētiātes hoīes dicimus, sñiamq; habere, boni & ęqui uiri rectū iudiciū est. Huius rei hoc indicium est, quòd bonum & ęquum uirum, ad ignoscendum procliuem esse dicimus & ignoscere aliquo euentu, bonum & æquū est. ac ignoscere, est ipsum bonum & æquum uirū, recte iudicando sententiam ferre. recte autem iudicat, quoniam uerax est, sententia ergo boni & æqui uiri, rectum iudicium est, recteq; iudicandi habitus. 58

Secunda conclusio. Omnes hi habitus prudentia, sagacitas, sententia, atq; mens ipsa administratiua, in idem rationabiliter tendunt. Primo, nam prudentiam, sagacitatem, sententiā, ac mētem, ad eosdem afferimus, eosq; prudentes, sagaces, sententiamq; habentes, atq; mentem dicimus. & omnes hos habitus atque potentias extremorum esse cognoscimus, atq; singularium. omnes igitur huiusmodi habitus, in idem rationabiliter tendunt. Secūdo, unus idemq; quatenus idoneus est ad ea iudicāda de quibus est prudēs, aut sagax nominatur, aut bene sentiens, & ad ueniam elargiēda aptus. & re- 59

uera æqua & bona ad omnia bona ſe extendũt,
ut ad alterum fiũt. at ea bona omnia ſingularia
ſunt, & extrema quæ agi queunt. & prudentem
illa cognoſcere oportet.id autẽ non fit ſine men
te.& ſagacitas,& ſnia circa hæc ipſa uerſantur,
hoc eſt extrema.ſunt igitur merito circa idẽ pru
60 dentia,ſagacitas, ſentẽtia atq; mens ipſa. Ter
tia concluſio . Vtriuſq; partis mens ipſa, ipſeq;
intellectus extremorum eſt. Nam aut primorũ
terminorum,& quorum non eſt ratio,aut extre-
morum atq; ſingularium intellectus eſt. is enim
intellectus qui contemplatiuus eſt,ac ad demõ-
ſtrationes accomnodus terminorum eſt neceſſa
riorum,atq; à ſua ueritate immutabilium,ac pri
morum. & is qui actiuus eſt,in rebuſq; agendis
uerſatur,extremorum eſt,& contingentium,al-
teriuſq; naturę(ac contemplatiuus)propoſito-
rum.& hæc quidem extrema,principia ſunt uni
uerſalis,quod eorum finis,& cauſa gratia cuius
eſt. ex ſingulis enim ipſum uniuerſale colligi-
mus.& ſingularium uim percipiẽdi, intimumq;
ſenſum eſſe oportet.hinc autem in agendis intel
61 lectus actiuus eſt. Primum corollarium.Quò
fit ut qui hunc conſequuntur intellectum, exiſti
mauerint complures naturalia eſſe.Nam exiſti-
mauerunt ſapientem quidem natura eſſe nemi-
nem,ſed ſagacitatem,ſententiam,intellectumq;
natura habere.hoc illis ſignum, quòd nos hæc,
ætates ſequi putamus.atque hanc ętatem intel-
lectum dare,hanc ſententiam habere,quaſi hæc
62 à natura,certaq; eius lege proficiſcantur. Secũ
dum corollarium.Fit iterum ut intellectus prin
cipium ſit,pariter atque finis.Nam ex his, & de
his principrjs demonſtrationes efficiũtur. ut igi
tur intellectus ſingularium eſt,principiũ: ut ue-
63 ro uniuerſalium,finis eſt. Tertium corollariũ.
Quapropter rurſus euenit ut nõ minus experto-

rum, seniorumq́, atq; prudentium sententijs indemonstrabilibusq́ opinionibus, quàm demonstrationibus ipsis mentem adhibere debeamus. Nam hi longa iam experientia uisum habent, atq; bene ipsa principia cernunt. non igitur ullo pacto à suis sententijs, nobis mente recedẽdum est, sed illis firmiter adhęrendum. Sed quid prudentia, quid sapientia, & circa quæ utraq; uersetur, & utranq; alterius & alterius partis animæ esse, dictum iam satis est.

De utilitate sapientiæ, atq; prudentiæ.

CAPVT XII.

DVbitauerit autem quispiam ad quidnam habitus hi sunt utiles? Nam sapiẽtia quidem nihil eorum contemplatur, ex quibus fuerit homo felix. nullius enim est generationis: prudentia autem hoc quidem habet. Sed cuiusnam gratia opus est ipsa? si prudentia quidem est ea quæ circa iusta & honesta, bonaq; homini uersatur, hæc autem sunt ea quæ uiri boni est agere: atque ipsa sciendo non magis ad agendum nos sumus idonei, siquidem uirtutes sunt habitus, quemadmodum nec ea sana, quæ non efficiunt bonam corporis habitudinem, sed ab ipsa proueniunt. non enim magis apti sumus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum corporum facultatem habẽdo. Quòd si nõ horũ gratia sit prudẽs ponẽdus, sed ut studiosi hoïes fiant: ijs nõ fuerit utilis sane qui iã sunt studiosi. At nec etiã ijs q studiosi nõ sunt: nihil enim refert siue ipsi habeãt, siue alijs hñtibus pareãt. Atq; hoc satis est 64

nobis, quemadmodum & in sanitate. nam etsi ualere uo=
lumus, medicinam tamen non dicimus. Insuper absur=
dum sané uidebitur si prudentia, quæ quidem est inferior
sapientia, sit magis domina quàm ipsa, magisq; princeps.
nam ea quæ agit, dominatur in singulis atq; iubet. de his
igitur est dicendum. nunc enim de ipsis dubitauimus tan=
65 tum. Primum itaque dicimus, has expetendas necessa
rio per seipsas esse, quippé cum sint partium utrarunq;
66 uirtutes, etiã si neutra ipsarum quicquã efficiat. Dein
de & faciunt quidem. at non ut medicina sanitatem: sed
ut sanitas, sic sapientia felicitatem. nã cum sit pars totius
uirtutis, felicem efficit, ex eo quia habetur, ac operatur.
Prætereá opus ipsum & per prudentiam, & per uir=
tutem moris efficitur. etenim uirtus quidem propositum
ipsum efficit rectum: prudentia autem ea, quæ in illud
perducunt. Quare autem partis animæ quæ quidem est
principium uegetandi, nulla est talis uirtus: quippe cum
67 in ipsa non sit agere, aut non agere situm. De eo uerò
quod dictum est non esse magis aptos ob prudentiam ho=
mines ad honesta, iustaq; agenda: paulò altius incipien=
dum est, hoc principio sumpto. Nam ut iusta agẽtes quos
dam nondum iustos esse dicimus, ut eos qui faciũt ea quæ
legibus sunt instituta inuiti, uel ob ignorationem, uel ob
aliquid aliud, & non ob ipsa: & si agunt ea quæ oportet
& quod uirum oportet agere studiosum. sic (ut uidetur)
agere singula unumquenq; oportet modo quodam affe=
ctum, ut sit homo bonus, ob electionẽ inquã & ipsorum
gratia quæ agũtur. Electionẽ igitur rectam efficit uirtus.
Sed ea quæ illius gratia sunt agẽda, nõ sunt ipsius uirtu=

tis,ſed ad aliam potentiam ſpectant. Dicēdum autem *de ipſis dilucidius eſt. Eſt igitur quædam potentia, quam habilitatem uocant. hæc talis eſt ut ea poßit agere atque attingere quæ ad ſuppoſitam intentionem conducunt. Si igitur propoſitum ſit honeſtum, laudabilis eſt. ſin improbum, uerſutia eſt. Quapropter & ipſos prudentes habiles, & uerſutos dicimus eſſe: ipſa uerò prudentia non eſt quidem hæc dicta potentia. non tamen eſt ſine ipſa. habitus autē ipſe huic oculo imprimitur animæ.* Neque abſque *uirtute ſicut diximus, atque conſtat. ratiocinationes enim agendarum rerum principium habēt, cum talis ſit ipſe finis: & ipſum optimum, quicquid tandem ſit illud. ſit enim (uerbi gratia) quicquid contigerit. hoc autē non niſi bono uiro uidetur. prauitas enim peruertit, facitq́; ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. Quare patet prudentem neminem eſſe poſſe, niſi ſit bonus.* Et contra numero. 71. oſtēditur.

DVODECIMI CAPITIS NOTÆ.

De felicitate contemplatiua hic intelligitur. 67

Propoſitum fortis, eſt ſe exponere intrepide periculis pro cultu diuino, pro ſalute patriæ, ꝓ parentibus, coniuge, liberis, amicisq́ ſaluādis. & prudentiæ officium, eſt inuenire media recta propoſitum exequendi. Et liberalis propoſitum eſt, uiſitare infirmos, potare ſitientes, cibare famelicos, redimere captiuos, operire nudos. & prudentiæ eſt inuenire gratia cuius, & quos, & quibus, quando, ubi, & quomodo. Et ſecundum unamquāque uirtutum, rectum habemus propoſitum ad ea ſolum agēda quæ bona ſunt, ſolumq́ ijs de ſe ad recta inclinamur. prudentia media præbet. Quod oculus ad artificem: hoc intellectus ad ſtudioſum, & quod lumen ad ar- Analogia ſenſibiliū ſtudioſum uirum ſine prudentia eſſe non poſſe.

tificem,hoc prudentia uiro bono ſtudioſoq́. ut igitur artifex ut ſcriptor & ædificator opus ſuũ ſine oculo & oculi lumine non bene perficit,ita quoque neque ſtudioſus uirtutemq́ habẽs moralem,non bene ſine intellectu eiusq́ prudentia ſuum opus peraget. quàm igitur lumen artifici ad efficiendum neceſſarium, tam prudentia aut etiam magis ſecundum uirtutem morisq́ habitum quicunque is ſit operanti. non enim uirtutum opera in tenebris fieri nata ſunt. ſemper igitur ſtudioſo prudẽtia eſt opus.& non modo id, uerumetiam ac ſi quis robuſtus & arte currendi præditus, ſi cæcus currat aut currat in tenebris:ars ſua nocet detrimẽtumq́ affert, & errat uehementer eo quòd uiſum non habet.haud ſecus uirtutes morales ſine prudentia atque mente(ſi ſine illis eſſe poſſe dixeris)nocere poſſent, detrimentũq́ afferre.ſed & de hoc in ſequẽti capite. Illa habilitas,naturalis potentia eſt,inſitaq́ menti præparatio ad ſimilia opera operibus prudẽtis peragenda. Principia rerũ agendarum ſupponuntur eſſe bona. neque oſtendenda ſunt eſſe bona,cum talia ipſa ſint ad quæ intellectus actiuus quodam modo ſic ſe habeat, ſicut contemplatiuus ad dignitates.ut pro cultu diuino,& ſeruanda in deum pietate, ſe inconcuſſe periculis eſſe committendum. unicuique quod ſuum eſt,eſſe tribuendum. alteri quod ſibi fieri nollet,non eſſe faciundum.crapulam eſſe uitãdam.ebrietatem eſſe malam. adulterium uitãdum.& ſimilia:quæ per omnes uirtutes inquirantur tum affirmantia, tum negantia, tum iubentia,tum uetantia.

DVODECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

· Duodecimum caput una quæſtione, & tri-

bus concluſionibus partitum eſt. Quæſtio. 69
Ad quidnā hi habitus, ſapientia ſcilicet, ac prudentia, utiles ſunt? Et uidetur ſapientia ad nihil utilis. nam ſapientia nihil eorum cōtemplatur: ex quibus homo futurus eſt felix. neque unius quidem effectionis operis, ſapientia eſt. at prudentia hoc quidem habet ut etiam non ſit alicuius operationis effectrix. ſed quonā modo idcirco utilem eſſe ſtatuamus? nam prudētiam ponimus circa ea cognoſcenda, quæ iuſta, honeſta, bonaq́ ſunt hominibus: hęc autem ſunt quę boni uiri peragunt. atqui nos ea ſciendo non magis idcirco ſumus ad agendum idonei (ſi uirtutes ipſæ à quibus hæc bona proficiſcuntur, ſunt habitus) quàm aut medicinam, aut exercitatiuam habentes, idcirco diceremur hæc ſana facere quæ quidem non bonam ualitudinem efficiunt: ſed contrà quæ à bonæ ualitudinis efficiuntur habitu, non enim magis apti ſumus ad hæc agenda, medicandi artem, aut exercendi corporis, facultatem habendo. Quòd ſi dixerint non ut agatur gratia, illorumq́ gratia bonorum ſtatuendum eſſe prudentem: ſed cum ſtudioſi non ſunt homines tunc opus eſſe prudentia, ut ſtudioſi efficiantur. ergo prudentia eorum ſententia minime utilis eſſet ijs qui iam ſtudioſi euaſerunt. ſed nec etiam utilis, neceſſariaq́ putanda eſſet ijs, qui nondum ſtudioſi ſunt. nam nihil refert an ipſi prudentiam habeant, an alijs prudētiam habentibus pareant, atque hoc ſatis eſſet, perinde atque nobis in paranda ſanitate contingit. ſi enim non ualemus, atq; nos ipſi ualere uolumus, nō idcirco tamen medicinā diſcimus, ſed medicinā habētibus parere nobis ſatis eſt. non igitur utilis etiā eſſet ijs qui ſtudioſi nō ſunt. Præterea ſi prudentiā ad agendū utilem poſueris: deridiculum apparebit.

Nam abſurdum eſt prudentiā quæ longe ſapien
tia inferior eſt,magis ſibi dominādi principan=
dicq; retinere imperiū . atqui prudentia(ſi acti=
ua eſt)ſingulis quæ ad agendum dirigit, domi=
natur,ſingulacq; iubet.non igitur uidetur ad agē
dum utilis.ſed de his hactenus eſt dubitatū.nūc
autem de eiſdem ſecūdū ueritatem dicendū eſt.
65 Prima concluſio.Has uirtutes,ſapientiā,ſci=
licet,atque prudentiā per ſeipſas expetēdas eſſe
neceſſe eſt.Nam utriuſcq; partis animæ,uirtutes
ſunt prudentia quidē actiuæ,ſapientia uerò con
templatiuæ.quamuis etiam neutra earum quic
quam ad felicitatem efficeret . ſunt igitur per ſe
66 expetibiles. Secunda concluſio. Sapientia &
prudentia ad felicitatē momentum habent,ali=
quidcq; faciunt.Sapientia quidem non ut medi=
cina ſanitatē, ſed ut ſanitas ſanam operationē,
ipſam felicitatem facit. nam cum totius uirtu=
tis ſapientia pars ſit optima: eoipſo felicem effi
cit,quòd ipſa habeatur, opereturcq; ſecūdū eam
felix.prudentia uerò in hoc felicitati conducit,
quòd actio ipſa per prudentiā,& per uirtutē mo
ralem efficitur.nam uirtus ipſa propoſitum re=
ctum efficit:prudentia uerò media recta, quæ in
illud perducunt,inuenit. Quò fit ut partis ani
mæ quæ uegetandi principium eſt, nulla uirtus
moralis ponenda ſit:nam in eius poteſtate ſitū
67 non eſt aut agere, aut non agere. Tertia con=
cluſio.Non contingit uirum prudētem eſſe, qui
idem bonus nō ſit,habitumcq; nō ſit conſecutus
moralem.Id enim ideò hic diſcutiendum expe=
dit,quòd pauloantè addubitando ſumptū erat,
nihilo magis homines ob prudentiam ad iuſta,
honeſtacq; peragenda aptos eſſe.ſed id paulo al=
tius reſumpto principio falſum eſſe conſtat.

Primo,nam ut iuſta agentes, quoſdam non=
dum iuſtos eſſe dicimus,ut eos qui aut inuiti fa

ciunt quæ legibus præcipiuntur, aut per ignorā tiam, aut ob aliud quicquam, & non ipsorū honestorum gratia, quamuis ea agāt quæ oportet, & quę uirū studiosum agere oporteret: ita quosdam iusta agentes, iustos bonosq́ dicimus. qui autem ita agunt, par est, æquumq́ uidetur unūquemque singula agere quodam modo affectū, ut scilicet ob electionem: & ipsorum quæ aguntur gratia, ut homo bonus sit. atqui propositū, electionēq́ rectam, ipsa uirtus efficit, sed ipsius uirtutis moralis non est ea explorare, quę illius gratia suscipienda sunt, & quæ ad huiusmodi perducunt propositum, sed ad alteram pertinēt potentiam. hæc autem est prudētia: ut & id adhuc dilucidius euadet. igitur prudentia, morali uirtuti coniuncta est, atque ipsam coadiuuat.

Secundo, de eisdem dilucidius, apertiusq́ discendū est. nam quædam est insita potentia (quā habilitatem uocāt) quæ talis est: ut ea possit attingere, quæ conducunt ad aliquam suppositā, decretam, determinatamq́ intentionē peragendam. & si hæc intentio, idq́ propositum honestum est, laudabilis est: sin improbum, uersutia dicitur. & proinde ipsos prudentes, habiles, uersutosq́ dicere solemus, quasi ipsa prudentia, ea uis potentiaq́ sit. at ipsa prudentia, dicta potentia non est, non tamē sine ipsa est. Nam habitus ipse qui prudentia est, huic oculo imprimit animæ, sed non sine morali uirtute ut dictum est. Quod adhuc & hinc constat, nā consilia, ratiocinationesq́ rerum agendarum, principium habent. supponunt enim quicquā esse bonum, atque prosequendum, & tale ipse finis est, imò & ipse, optimū quicquid illud existat. neque hoc in loco uim faciamus, quid nunc id sit, sed sit quicquid esse potest. hoc autem bonum, nō nisi à bono uiro uidetur, perspiciturq́. nā prauitas,

judicium peruertit, facitq; ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. non igitur contingit prudentem esse, qui idem bonus non sit, uirtutemq; non sit consecutus moralem.

De natiua uirtute, uirtutum & prudentiæ connexione.

CAPVT XIII.

68 *Considerandum autem iterum est & de uirtute. Etenim ut prudẽtia sese habet ad habilitatẽ, quæ non est idem, sed simile: sic & proprie uirtus sese habet ad naturalem uirtutem. Omnibus enim singuli mores inesse quodam modo natura uidentur. etenim & iusti natura, fortesq;, atque ad temperantiam nati uidemur, cæteraq; continuo habemus ex ipso ortu.*
69 *Sed esse tamen quærimus aliquid aliud, quod est proprie bonum: & talia nobis alio modo inesse. Pueris enim ac beluis naturales habitus insunt. At absque mente nocere uidentur. Atque ut robusto fit in corpore sine oculis se mouente (errat enim uehementer ex eo quia non habet uisum) sic & hic accidit. Si uerò mentem acceperint, in agendo differt. atque habitus ille similis, tũc erit proprie uirtus.*
70 *Quare ut in opinatiuo duæ sunt species: habilitas, atq; prudentia: sic & in morali sunt duæ, una naturalis uirtus, altera proprie uirtus.*
71 *Atque harũ ea quæ est proprie uirtus, non fit sine prudentia. Quapropter inquiũt uirtutes omnes, prudentias esse. & Socrates partim recte quærebat, partim peccabat: peccabat quia uirtutes omnes, prudentias esse putabat: bene dicebat quòd non*

esse sine prudentia ipsas aiebat. Hoc autem huius in=
dicium est. etenim nunc omnes cum uirtutem diffiniunt, dicentes ipsam habitum esse, & afferentes ea circa quæ uersatur, addunt secundum rectam rationem. Videntur *igitur omnes uaticinari quodam modo talem habitum esse uirtutem, qui est secundum prudentiam. oportet au tem parumper migrare. est enim is habitus uirtus qui non solum est secundum rationem rectam, sed cum recta etiam ratione. recta autem de talibus ratio ipsa est sanè prudentia. Socrates igitur uirtutes ipsas rationes esse arbitrabatur.* Omnes *enim scientias esse dicebat. at nos cum ratione esse censemus.* Patet *igitur ex dictis, fieri non posse ut sine prudentia sit homo propriè bonus, & absque morum uirtute prudens..* At *enim & ea ra=* 72
tio qua quispiam differuerit separari uirtutes, hinc solui potest. non enim idem ad omnes suscipiendas aptißimus est ingenio, quare aliam iam accepit, aliam nondum accepit. Hoc *enim in naturalibus quidem uirtutibus fieri potest. at in ijs quibus absolute dicitur homo bonus, fieri nequit.* Etenim *cum prudentia quæ est una, simul inerunt uniuersæ.* Constat *autem & prudentia opus esse, etiam si non esset actiua, quia partis est uirtus. & sine prudentia, sineq; uirtute, electionem rectam non fore. altera nanque finem, altera ea quæ sunt ad finem age re facit.* At *uerò neque sapientiæ præest, neque præstabilioris est partis, sicut neque ars medendi præsidet sanitati.* Non *enin utitur ipsa, sed uidet ut fiat. illius igitur gratia (non illi) iubet.* Præterea *simile est ac si quispiam facultatem ciuilem principem esse deorum asserat, pro=*

ptereà quod præcipit de omnibus quæ agũtur ĩ ciuitate.

DECIMITERTII CAPITIS NOTÆ.

68 Naturales,insitæq́ uirtutes,sunt ipse rationalis appetitus, aut naturales quædam potentiæ, quæ ipsi appetitui natura insunt:ut præparamẽta uirtutum,& ut uirtutum quædam iacta fundamenta.quemadmodũ sanitas,& bona ad uidendum dispositio natura inest oculo. Et de ap
71 petitu sensitiuo suo modo. Cum diffiniebant fortitudinem,dicebant fortitudinem esse habitum circa timores & fiducias secũdum rectam rationem. At non satis esset dicere uirtutum habitum esse secundum rectam rationem. nã quis altero dirigente posset acquirere habitum secũdum rectam rationem non tamen haberet uirtutem. sed qui dicit secũdum rectam rationem & cum recta ratione,id excludit. Prudẽtia, perfecta prudentia.Et ut logica omnium argumentationum una est,ita prudentia omnium uirtutum una est.

DECIMITERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimumtertium caput quatuor conclusio
68 nibus,& uno corollario partitum est. Prima conclusio.Vt prudentia sese habet ad ipsam natiuam habilitatem,quæ ipsa prudentia non est, sed aliquid persimile:sic proprie uirtus,sese habet ad insitam,naturalemq́ uirtutem.Nam omnibus singuli mores quodam modo natura insiti uidentur.uidemur enim & natura iusti,& fortes,ad temperantiamq́ nati,& ad reliquos mores protinus ab ipso natiuitatis exortu. uirtus igitur sese habet ad huiusmodi insitas uires, ut
69 & prudentia ad suam natiuam habilitatẽ. Secunda conclusio.præter huiusmodi insitos mores quęrendũ

res quęrendū est aliud uerè, pręcipuumq; bonū: & huiusmodi uere bona, nobis non insunt à natura. Nam insiti, naturalesq; mores: uera præcipuaq; bona non sunt. Primo, quia naturales mores insunt pueris, & beluis. nō sunt igitur uera bona. Secūdo, naturales uirtutes absq; mēte, mentisq; discretione, nocere uidentur: & quē admodum in robusto corpore sine uisu sese mo tante, plerunq; usu euenit ut erret uehemēter, ob idipsum quia uisum nullum habet: ita quoq; & illic euenit. at si mentem acceperit qui huiusmodi uirtutum igniculos, insitasq; uires habet: tūc plurimum in agendo refert. nam habitus ille natiuæ uirtuti assimilis: tunc adulta, propricq; uirtus est. Corollarium. Vnde fit ut quemadmodum in parte mentis deliberatiua, duæ sunt species, habilitas, atq; prudētia: ita quoq; in parte animæ morali, atq; appetitiua, duæ: una naturalis uirtus, altera uerò proprie uirtus, atq; præcipua. 70 Tertia conclusio. Harum specierum uirtutum, quæ propie uirtus est, sine prudentia non est. 71 Primo, quia uirtutes aiunt esse prudentias animæ. & Socrates quidem partim recte quęrebat, partim uerò peccabat. peccabat enim, quòd uirtutes omnes, prudētias esse putabat. at recte sentiebat, quòd eas ipsas sine prudentia non esse aiebat. proprie igitur uirtus, sine prudentia non est. Secundo, illud idem, hoc iterum patet indicio, quòd omnes nunc uirtutem diffiniētes dicunt ipsam esse habitū: & postquàm adiecerunt circa quæ uersatur, addunt secundum rectam rationem. at recta ratio est ea, quæ est secundū prudentiam. uidentur igitur omnes augurari uirtutem, eum esse habitum qui sit secundum prudentiam. & quanq; ita est, paulo tamen lōgius progrediendum est. nam uirtus is habitus est, non qui solum secūdum rectam rationem est, sed cū

recta etiam ratione esse oportet. & recta de ipsis agendis ratio, prudētia est: neq; similiter Socrati nos ipsi sentimus. nam Socrates uirtutes ipas, rationes esse putabat: & proinde uirtutes, scientias esse ponebat. nos autem uirtutes ipsas, cum ratione esse censemus. patet itaq; ex his, atq; superius dictis: neque uirum proprie bonum sine prudentia, neq; prudētem sine uirtute esse posse.

72 Quarta cōclusio. Dilui satis pòtest ratio qua disceptāt uirtutes abinuicem separari posse. ita enim argumentantur. non idem ad omnes suscipiēdas uirtutes, ingenio aptissimus est. ergo unā iam accepit, & alteram nōdum accepit. Solutio hinc depromptu facilis est, quòd quanq; id in naturalibus uirtutibus fieri potest, in ijs tamē uirtutibus, quibus homo absolute dicit̄ homo bonus, fieri non potest. nec iniuria. nam cum ipa prudentia (quæ omnium uirtutū una est) inerūt uniuersæ uirtutes. Et simili facilitate dilui possunt argutiæ, quibus instabatur prudentiam utilem non esse. nam constat prudentiam utilē esse quamuis etiam actiua nō esset. nam unius particulę mentis est uirtus. constat & actioni conducere. nam sine prudentia, & uirtute, electio recta non completur. Virtus enim finem, & prudentia ea quæ sunt ad finem agere facit. & falso sumebatur: prudentiā, sapientiæ principari, atque prçesse. nam prudentia, prçstabilioris particulæ mentis uirtus non est. Tum non sequitur, prudētia est ad agendum, non autē sapientia: ergo prudentia sapientiæ præest. nam prudentia nō utitur sapientia: ut neq; ars medendi præest sanitati, quæ sanitate non utitur. sed eius officium est uidere, ac prospicere, quo pacto fiat salueturq; sanitas. sanitatis igitur gratia ars medēdi iubet, non ipsi sanitati. itaque & sapientiæ gratia prudentia iubet, & præcipit, at sapientiæ nihil præ

cipit. preterea id ut refellatur perquàm paratum est. Simile enim est ac si quispiam ciuilem facultatem dijs ipsis principari, præesseq́ꝫ astruat. quoniam ea facultas de omnibus quę in ciuitate aguntur, præcipit. sed de uirtutibus mentis hactenus.

Sexti Ethicorum Aristotelis,

FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER VII.

De Heroica uirtute, Continentia & earum oppositis.

CAPVT I.

POst hæc dicendum est alio sumpto principio, tres esse species eorum quæ circa mores sunt fugienda: uitium, incontinentiam feritatem. Atque contraria quidem duobus manifesta sunt. aliud enim uirtutem, aliud continentiam appellamus. Ad feritatem autem & immanitatem, maxime uirtutem eam cõuenit dicere, quæ est supra nos, heroicam inquam quandam atq; diuinam. ut Homerus *de* Hectore, *propterea quòd eximia bonitate præstabat, dicentem* Priamum *introduxit:* 1

Nec iam hominis ſane mortalis filius ille
Eſſe uidebatur, ſed diuo ſemine natus.

Quare ſi ex hominibus ob uirtutis exuperationem dij fiunt (ut aiunt) talis quidem is habitus fuerit, qui feritati opponitur. Etenim *ut feræ, neq; uitium eſt neq; uirtus: ſic neq; dei. ſed hoc quidem præſtabilius eſt uirtute, illud autem diuerſum quid eſt à uitio genus. Atq; ut raro ſit uirum eſſe diuum, ut appellare* Lacones *conſueuere, cum ualde aliquem admirantur (dicũt enim uir diuus hic eſt) ſic & ferus, atq; immanis eſt inter homines raro. Maxime uerò inter nationes barbaras eſt. fiunt autem quidem tales & ob morbos, læſionemq́; principij. & eos etiam homines qui in uitijs exuperãt, hac infami conſueuimus appellatione notare. Sed de tali quidem diſpoſitione mentio*
2 *aliqua poſterius fiet.* De *uitio uerò prius eſt dictum.* Nunc *de incontinentia, mollitudine, luxurie, & de continentia, atq; conſtantia eſt dicendum.* Neq; *enim ut idem quod uirtus & uitium, neq; ut diuerſum genus hæc ſunt*
3 *putanda. Atq; ut in cæteris egimus, afferre ea quæ uidentur oportet, & dubitare primum.* Deinde *omnia quæ probabilia ſunt aut ſaltem plurima, maximeq́; præcipua circa hos effectus oſtendere.* Nam *ſi ſoluantur quidem ea quæ difficultatem afferunt, relinquantur autem ea quæ*
4 *probabilia ſunt: ſatis ſane fuerit demonſtratum.* Videtur *itaq; continentia quidem, conſtantiaq́;, ſtudioſa eſſe ac laudabilis.* Incontinentia *uerò & mollitudo, praua, atq; uituperabilis. & idem eſſe continens, & perſiſtens in ratione: & idem etiam incontinens, & ratione egrediens.*

Et incontinens quidem, improba ſciens improba eſſe,

agit ob perturbationē: continens autem cupiditates sciēs prauas esse, non sequitur ob rationem. Et temperantē quidem continentem esse aiunt atq; constantem. Talem autem alij temperantem esse omnem, alij nullum dicunt. Et item intemperantem incontinentem esse, & incontinentē intemperantem: confuse nonnunquam diuersos inquiunt esse. Interdum etiam ipsum prudentem incontinentem esse non posse: interdum nonnullos homines qui prudentes, ac habiles sunt, incontinentes esse dicunt. Prætereà incōtinentes & iræ, & honoris, & lucri dicūtur. Ea igitur quæ dicuntur, hæc sunt.

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

Heroica uirtus est quæ supra nos existens, cōmunem humanarū uirtutū modū excedit. Et feritas est uitiū cōmunes hominum malitias magnitudine excedēs. Et heroica uirtus tēporibus apostolorū, & circa illa maxime effloruit: postq̃ dominus uirtutum, duxq; uitæ, suæ conuersationis odore totum resperserat orbem. tūc enim heroici fuere fortes, temperātes, liberales, heroiciq; magnifici, & tunc uirtus omnis in sublimitate quadam enituit, nec iniuria. nā ad res mortales, & ad horam trāsitorias quæ supra nos nō sūt, nō est heroica uirtus: sed ad diuinas, ad quas tūc toto mentis conatu ferebātur, & caduca calcabant, & quicquid suę sortis neglecta dignitas propriaq; ignorantia facit, magnum uideri, ut opes diuitias, honores. nihil enim in hoc sensibili mundo magnū pręter mentem diuinorū capacem. & sola tunc magistri uitæ, pręcepta cogitabant, nullaq; illis alia studia placebant. & tunc cœlestes heroes cum hominibus cōuersabātur, quadam uitæ conformi bonitate allecti. Heroes enim cœlestes, angeli sunt beati. Et proinde qui

huius uirtutis exempla requirunt, sacras literas adeant, & ueras sanctorum historias non stulta quadam pietate efficтas lectitent. sancti eñ mendatio non gaudent. qui semper summam coluerunt, colentq; semper ueritatem. Et eadem ætas quæ sanctos, heroasq; tulit, tulit & immanes.

Hercules. Et in umbram uerorum heroicorum Herculē
Diomedes. finxit gentilitas: plurium immanium gentilium
Busiris. meminerunt historiæ. ut Diomedis, Busiridis,
Mezentius. Mezentij, & similium. De Mezentio Virgilius.
Virgilius.
8.æneι.

Mortua quinetiam iungebat corpora uiuis,
Componens manibusq; manus, atq; oribus ora.
(Tormenti genus) & sanie taboq; fluentes,
Complexu in misero longa sic morte necabat.

Tereus. Thiestes. Nero. Sed in his immorandum diutins nō est. neq; tragicorum uitiorum, ut Terei, Thiestis, & Neronis, & similium narrationibus, sacri de moribus sermones sunt polluendi.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

1 Pimum cap. tribus cōclusionibus, & una narratione partitum est. Prima conclusio. Consentaneum est aliquam uirtutem heroicam, atq; diuinam quę supra nos sit, statuere. Primo, nã tres species sunt eorum quę circa mores sunt fugienda: uitium, incontinentia, feritas. & contraria quidem duobus, uitio scilicet ac incontinentię, permanifesta sunt. nam aliud uirtus, & aliud continentia est. feritati uerò maxime consentaneum esse uidetur ut quædam uirtus quæ supra nos est, contrarietur: & hęc uirtus inquam heroica quędam, atq; diuina est: quēadmodū Homerus de Hectore quoniam nimia excelleret bonitate, introduxit Priamum ita loquentem,

Non hominis sane mortalis filius ille
Esse uidebatur, sed diuo semine cretus.

Par igitur est: aliquam talem uirtutem statuere. Secũdo, si ex hominibus ob uirtutis superexcellentiam fiunt dij (ut aiunt) consentaneum est huiusmodi heroicum habitum statuere, qui quidem feritati opponatur, nec iniuria quidem. nã ut ferę, neque uitium est, neq; uirtus, sic neq; dei, & hic heroicus habitus quiddam prętabilius uirtute est: feritas uerò aliud quoddã à uitio improbitatis genus. Et quemadmodum raro fit uirum esse diuum, ut Lacones appellare consuere aliquem oppido admirantes: tunc enim dicũt uir diuus hic est. sic ferus atq; immanis inter homines rarẽter admodũ est: sed maxime inter nationes barbaras. fiunt enim quidam feri ob morbos, lesionesq; principij. sed maxime omnium eos homines qui magnitudine uitiorum excedunt: hac infami consueuimus appellatione notare. uerum hæc de heroico habitu, & feritate.

Secunda conclusio. Nunc de cõtinentia, & incontinentia determinatio rationabiliter incumbit. Nam de uirtute, & uitio prius actum est, & continentia, ac incontinentia, neq; prosus idem quod uirtus, & uitiũ: neq; ut prorsus diuersum. absimileq; genus putanda sunt. par est igitur de continentia atq; incontinentia determinationẽ suscipere. Tertia conclusio. Par est etiam primum quæ alijs uisa sunt adducere, subindeq; dubitare, mox quæ probabilia sũt, & maxime quę proposito conducunt ad hos affectus pernoscẽdos adducẽdo, dubitationes diluere. Nam in cęteris fermè ita egimus. & si ea soluantur quę circa hos affectus difficultatem ingerunt, relinquãtur aũt ea quæ ꝓbabilia sunt, maximeq; rõni cõsentanea: satis horũ affectuũ fuerit demonstrata

4 natura. Quæ aliјs uiſa ſunt, hæc ſunt. primum continentiam, conſtantiã, perſeuerantiamq́ eſſe ſtudioſorum, atque laudabilium: incontinentiã uerò, & mollitudinẽ, prauorũ ac uituperabiliũ. Secundum, idem eſſe continentem, & perſiſtentem in ratione: & idem incontinentẽ, & ab rõne egredientem. Tertium, continentẽ cupiditates ſcientẽ prauas eſſe, non ſequi ob uincentẽ rationem. incontinentem uerò, improba etiam ſcientem eſſe, ea improba agere ob perturbationem. Quartum, temperantẽ eſſe continentẽ, ac cõſtantem: & intemperantem, incontinentem eſſe atq́ mollem. Sed in his cõtrouerſias agunt. nam quidã aſtruunt oẽm temperantẽ cõtinẽtẽ eſſe: aliј uerò nullum. & quidam omnẽ intemperantẽ, incõtinentem eſſe: ut aliј intemperantem, incontinẽtemq́ eſſe diuerſos. Quintum, prudentem, incontinentem eſſe non poſſe. ſed obuerſantur aliqui, aſtruentes nonnullos prudẽtes habilesq́ eſſe incontinentes. Sextum, aliquos dici continentes, & iræ, & honoris & lucri. & hæc ſunt quæ aliј dicunt aſtruuntq́.

De continente, & incontinente.

CAPVT II.

5 *DVbitauerit autem quiſpiã, qui ſit, ut recte quiſpiam exiſtimans agat incontinenter? Scientem igitur inquiunt quidam impoßibile eſſe. nam abſurdum eſt (ut arbitrabatur Socrates) ſi ſcientia inſit, aliud quippiam uincere, & ipſum perinde atq; mancipium trahere. Socrates enim omnino contra rationem ipſam pugnabat, incontinentiamq; exterminabat. neminem enim exiſtimãtem, præter id quod eſt optimum agere, ſed ob ignorationem dicebat. Hæc igitur ſententia ijs aduerſatur,*

quæ manifestè apparent. Atque quærere oportet quisnã in ipsa perturbatione si ob ignorationem agit, ignorationis sit modus? constat enim incontinentem non putare illud esse bonũ, antequàm in pturbatione sit constitutus. Sunt aũt qui hæc partim cõcedunt, partim nõ cõcedunt. etenim sciẽtia quidẽ nihil esse ualidius cõfitentur. at huic non assentiuntur neminẽ agere præter id quod uisum est melius. Quapropter inquiunt, incontinentẽ à uoluptatibus superari: non scientiam quidem sed opinionem habentem. at uerò si sit opinio, non scientia, neque uehemẽs existimatio quæ resistit, sed remissa (sicut in ambigentibus) uenia danda est, si non in his persistit aduersus uehementes cupiditates. at prauitati non est uenia danda, nec aliorum cuiquam quæ uituperabilia sunt. Est'ne igi- 6
tur id quod resistit prudentia? Hæc enim est ualidißima.

At est absurdum. erit enim idem prudens atque incõtinens simul. Nemo autem dixerit prudentis esse ea sponte agere, quæ prauißima sunt. Et insuper demonstratum est anteà prudentẽ aptum ad agendum esse (est enim quidem extremorum) & cæteras uirtutes habere. Præ 7
tereà si cõtinens est ex eo quia uehementes ac prauas habet cupiditates, neque temperatus continens erit, neque continens temperatus. etenim neque uehementes habere cupiditates neque prauas, est temperati. At oportet. nam si cupiditates sint bonæ, prauus est habitus ille, qui prohibet non sequi. quare non omnis continentia est studiosa. sin imbecilles & non prauæ, non est quid egregium, nec etiam magnum si sint prauæ ac imbecilles. Prætereà 8
si continentia in quauis opinione facit persistere, & pra

ua est: ut si & in falsa. Et si incontinentia à quauis opinione dimouet, erit aliqua incontinentia studiosa: quale fecit Neoptolemus *apud Sophoclē in Philoctete. est enim laudabile, quia non perstitit in ijs quæ suaserat* Vlysses *ob mentiendi dolorem. Præterea captio mentiens, dubitatio est. Quia nanque admirabilia, præterq́; opinionem, sophistæ inferre uolunt redarguendo, ut cum attigerint uideantur acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit. ligatur enim mens cum manere quidem non uult, quia conclusio non placet: procedere autem non potest, quia rationem soluere nequit. Fit autē aliqua ratione ut imprudentia cum incontinentia sit uirtus. Qui nanque habet utrunque: contraria ijs quæ existimat ob incontinentiam aget. existimat autem bona esse mala, & agere non oportere: quare bona aget, & non mala. Præterea qui*
9 *persuasus agit, uoluptatesq́; sequitur atq; eligit, melior eo uidebitur esse, qui non ob rationem, sed ob incontinentiam agit. nam facilius curari potest: quippé cum poßit illi dissuaderi. At incontinens obnoxius est ei prouerbio quo dicimus: quid insuper bibere opus est, cum strangulat aqua? Etenim si non persuasum esset ipsi ea non agenda esse quæ agit, dissuasus tandem cessasset. nunc uerò*
10 *persuasum est ei, & nihilominus talia agit. Insuper si circa uniuersa continētia sit, atque incōtinentia, quisnam sit ille qui est incontinens absolute? Nemo enim habet incontinentias omnes. dicimus autem quosdam simpliciter incontinentes esse. Tales igitur quædam hac in materia dubitationes emergūt. Horū autem alia tollere, alia relinquere oportet. dubitationis enim solutio, inuētio est.*

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

Incontinens non agit, ſuaſus ea agere quæ agit, ſed agit ſuaſus ea non eſſe agẽda quæ agit. 9
Etenim ſi non perſuaſum eſſet ipſi. litera græca ſic habet.

εἰ μὲν γὰρ μὴ ἐπέπειστο ἃ πράττει μεταπεισθεὶς ἂν ἐπαύσατον· νῦν δὲ πεπεισμένος οὐδὲν ἧττον ἄλλα πράττει. hoc eſt, ſi enim non eſſet perſuaſus ea quę agit, diſſuaſus ſane deſiſteret: nũc autem ſuaſus, nihilominus alia agit. hæc ad literã græcam. primam particulam intelligo de temperãtia. ſecundã, nunc autem ſuaſus, intelligo de incontinentia. & credo literam Argyropili in prima particula fuiſſe uitiatam ubi ſecunda apponitur negationis nota, & eſſe ſimplici negatione proferendum.

SECVNDI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Secundum caput ſex dubitationibus partitũ
eſt. Prima dubitatio. An contingat ſcientem, 5
recteq; exiſtimantem, incontinenter agere? & quidã aiunt id impoſſibile eſſe, ut Socrates. Nã abſurdum arbitratur Socrates, ſi ſcientia aſſit, aliud quippiam ipſum ſcientem uincere, atque ipſum uelut mãcipium trahere. at Socrates omnino rationi obluctabatur, incontinentiam exterminans. dicebat enim ſcientẽ agere neminẽ, præter id quod eſt optimũ, ſed ob ignorationẽ. uerũ hæc Socratica ſentẽtia, ĳs aduerſatur quæ uel manifeſtiſſime apparẽt. & quęrere liceret, ſi ob ignorationẽ agit: quiſnã ergo in ipſa perturbatiõe ignorationis modus ſit? nã cõſtat incõtinentẽ nõ putare id quod agit eſſe bonum prius quàm perturbatione occupatus ſit. Et ſunt nõ-

nulli qui partim Socratis dictis consentiunt, & partim dissentiunt. concedunt enim nihi esse scientia ualidius, at inficias eunt neminem agere præter id quod uidet melius. proinde inquiunt, incontinentem superatũ iri à uoluptatibus: non eum quidem qui scientiam, sed qui opinionem habet. Sed id parum constare uidetur. nam si nõ sit ipsius incontinentis scientia, aut uehemens existimatio: sed remissa, tenuis elanguidaq; opinio (ut plerunque in ancipitibus fit) præstanda est uenia, si non in hisce persistit aduersus uehementes cupiditates. at prauitati nullus est ueniæ locus, neq; idcirco alicui uituperabiliũ. nõ igitur in talibus uidet inesse eiusmodi remissa opi
6 nio. Secunda dubitatio. Vtrum id quod in cõtinente resistit prudentia sit? & uideri forte potest. nam prudẽtia, ualidissima est. Sed id absurdum esse primo uidetur. quia idem esset, & prudens, & incontinens simul. Secundo, non est prudentis ea sponte agere, quæ prauissima sunt. agit autem ea incontinens. Tertio, supra mõstratum est, prudentem aptum esse ad agẽdum. est enim unus quidã eorum, qui circa extrema, singulariaq; uersando occupãtur. Quarto, dictum est etiam, & prudentẽ cæteras uirtutes habere. nõ igitur prudens, incõtinens. neque quod
7 in incontinente resistit, prudentia est. Tertia dubitatio. An temperatus sit continens, atque contrà cõtinens tẽperatus? & uidetur haudquaquam ita esse. nam neque temperati est magnas uehemẽtesq; cupiditates habere, neque prauas. continens autem, & uehementes, & prauas habet cupiditates. nam si continentis cupiditates bonę essent, prauus is esset habitus, qui eas prosequi non fineret. quare non omnis continentia studiosa, bonaq; esset. & si cupiditates illæ imbecilles sint, at non prauę, nihil egregiũ est illas

non ſequi.ſin uerò imbecilles ſunt,& prauæ:eas
non ſequi nihil magnū.habet igitur continens,
uehemẽtes,prauasq́ cupiditates. Quarta du= 8
bitatio.An continens ſit qui in opinione perſe=
uerat:incontinẽs uerò qui ab opinione diſcedit,
digrediturq́? at non ita eſſe uidet̃. Primo,nã
ſi cõtinẽtia in quauis opinione perſiſtere facit,
aliqua cõtinẽtia praua eſt,ut quæ ĩ falſa opinio
ne detinet.& ſi incontinentia à quauis opinio=
ne dimouet, aliqua incontinentia ſtudioſa eſt,
quemadmodum apud Sophoclem in Philocte=
te, laudatur Neoptolemus,quia non perſtiterit
in ijs quæ ſuaſerat Vlyſſes,ob mentiendi dolo=
rem. Secundo,captio ſophiſtica, quædam du
bitatio eſt:quoties ſophiſtæ quædam admirabi
lia,præterq́ opinionem inferre uolunt redarguẽ
do,ut cum redarguerint,ſcioli uideãtur, & acu=
ti. & factus paralogiſmus dubitationem relin=
quit. nam ligatur mens cum minime perſiſtere
uelit:quia concluſio ipſa nõ placet, ſed longius
progredi non ualet, quia rationem ipſa diluere
neſcit.atqui huiuſmodi dubitationẽ egreditur,
non idcirco ſit incontinens. Tertio, ſi incon=
tinentia à quauis opinione dimoueret. eueniret
aliqua ratione ut imprudentia cum incontinen
tia uirtus eſſet.nam qui utranque & impruden=
tiam,& incontinentiã haberet,cõtraria ijs quæ
exiſtimat,ob incontinentiam ageret.at impru=
dens exiſtimat bona eſſe mala:& ea quidem bo
na quæ mala putat,non eſſe agenda.aget autem
ea quia incontinens,& non mala.eſt itaque im=
prudentia cum incõtinentia,ut quędam uirtus.

Quinta dubitatio. Vtrum intẽperatus incon 9
tinente ſit deterior?& uidetur incontinens dete
rior eſſe. Nam qui perſuaſus agit, uoluptatesq́
ſequitur, atq́ eligit:melior, minusq́ malus eſt,
eo qui non perſuaſus agit ſed ob incontinentiã.

nam qui perſuaſus agit facilius curari poteſt: quippe cum illi poſſit diſſuaderi. at incontinẽs non perſuaſus agit, obnoxiusq; eſt prouerbio, quod dici ſolitum eſt: quid inſuper bibere opus eſt, cum ſtrangulat aqua? enimuerò ſi intemperanti perſuaſum nõ eſſet ea non eſſe agenda quę agit, diſſuaſus tandem deſiſteret. at uerò incontinenti perſuaſum iam eſt ea non eſſe agẽda quę agit, & nihilominus alia agit quàm ſit perſuaſus. deterior igitur intẽperato ipſe incontinens.

10 Sexta dubitatio. Vtrum continentia, & incõtinentia, circa uniuerſa, circa quæ & uirtus, uerſentur? Id autem non uidetur. Nam nullus eſſet abſolute incontinens, quandoquidem incontinẽtias omnes habet nemo. atqui quoſdam dicimus ſimpliciter, abſoluteq; incontinentes. non ergo continentia, & incontinentia, circa uniuerſa, circa quæ & uirtus, uerſantur. Et tales quædam hac in materia difficultates irrepunt, quarum nonnullæ diluendæ ſunt, aliæ uerò relinquendæ. nam recta dubitationis ſolutio, ueritatis inuentio eſt.

Quonam pacto continentes agunt.

CAPVT III.

11 *Primum itaque conſiderandum eſt: ſi incontinẽtes, ſcientes agant nec ne, & quonã modo ſcientes. Deinde circa quæ ſit incontinens ponendus, & continens. utrum circa uoluptatem omnem atque dolorem? an circa definitas quaſdam uoluptas, atque dolores? Et utrum idem ſit, an diuerſus, continens atque conſtans? Similiter & de cæteris quæ ad hanc attinent cõtemplationem. Eſt autem conſiderationis initium. utrũ continens & incon-*

tinens, ijs circa quæ uersantur differant, an modo. dico autem hoc pacto utrum incontinens ex eo solum sit incontinens, quia circa hæc uersatur, an non: sed ipso modo, an utrisque. Deinde si continentia, & incontinentia sint circa uniuersa, necne. Neque enim circa omnia uersatur is, qui est incontinens absolute, sed circa ea circa quæ est intemperans. neque simpliciter sese habet ad illa. esset enim incontinentia, ac intemperantia idem: sed hoc modo. Nam ille quidem eligens ducitur, putans semper oportere, persequi uoluptatem præsentem. incontinens autem non putat quidem, persequitur tamen.

Si itaque uera sit opinio sed non scientia, qua transgredientes incōtinenter homines agunt, nihil refert ad rationem. 12 *Nonnulli nanque eorum qui opinantur, non ambigunt, sed arbitrantur exacte se scire. Si igitur opinantes ex eo quia remisse credunt, magis quàm scientes, contra suam agent existimationem, nihil differet ab opinione scientia. Sunt enim qui non minus opinioni suæ quàm alij suæ scientiæ credunt, ut ex Heraclito patet.* *Sed cum dupliciter dicatur scire (Nam & is qui scientiam quidem habet, non autē utitur ipsa, & is qui utitur, dicitur scire) hæc inter sese differunt: habentē inquam scientiā at non cōtemplantē, & habentē ac contemplantē: agere ea quæ agere non oportet. hoc enim uidetur absurdum. sed non si non agat contemplando.* *Præterea cum propositionum duo sint modi: nihil prohibet ut quispiā agat contrarium eius quod scit, si habeat quidē utrasque: uniuersali tamen, & non particulari propositione utatur. Nam ea quæ aguntur singularia sunt. Differt autem & ipsum*

uniuersale.nam aliud est in ipso, aliud in re. Vt omni homini sicca conducunt. & hic est homo uel siccũ est, quod est tale. sed si hoc sit tale: aut non habet, aut nõ operatur. Magna igitur, per hos emerget utique differẽtia modos, atque adeò ut hoc quidem modo non absurdum esse, alio uerò modo mirabile uideatur. Præterea fit ut homines scientiam habeant, alio modo quàm nuper diximus. Nam in habendo quidem, sed non utendo differẽtem cernimus habitum: ut quispiam & habeat quodam modo & non habeat ipsum. qualis est dormiens, & furens, ac ebrius. At hoc modo disponuntur ij qui sunt in perturbationibus constituti. nam iræ, & cupiditates ueneree: cæteraq; similia, corpus etiã manifeste permutant. atque nonnullos & in furorem, ac insaniam adigunt. patet igitur dicendum esse incontinẽtes perinde sese habere atque hi sunt affecti. Dicere autẽ eas sententias quæ à scientia proficiscũtur, nullum est signum, etenim ij qui sunt in hisce perturbationibus constituti, demonstrationes, & carmina dicunt Empedoclis. Et qui primum discunt, nectunt quidem orationes, sed nondum sciunt. oportet enim ipsorum insideant menti: ad quod tempore opus est. quare putandum est, ut hystriones poëmata recitant, sic & incontinenter agentes sententias dicere. Insuper & hoc modo quispiam naturaliter inspexerit causam. Opinionum enim alia est uniuersalis, alia de singularibus est, quibus iam ipse præsidet sensus. atque cum ex ipsis ratio fuerit una, anima conclusum ipsum in contẽplandis quidem dicat, in agendis autem rebus continuo agat necesse est. Nam si omne dulce gustare oportet, & hoc est dulce

ut unum

ut unum quid singularium, is hoc simul & agat qui potest, nec prohibetur necesse est. Cum igitur una quidem uniuersalis inest opinio gustare uetans. alia uerò dicit, omne dulce uolptatem afferre, & hæc insuper hoc esse dulce: hæc operatur, atq; inest forte cupiditas. illa quidē hoc fugere dicit, cupiditas autem ducit. mouere enim partes singulas potest. Quare fit ut à ratione quodam modo, & opinatione incontinenter agatur, non tamen per se contrariæ, sed per accidens. cupiditas enim rectæ rationi, sed non opinatio aduersatur. 13 *Quare & propter hoc belue, non sunt incontinentes, quia non uniuersalem existimationem, sed singularium imaginationē, atq; memoriā habent.* 14 *Quomodo autem soluitur ignoratio, ac rursus fit incontinens, sciens: eadem est ratio, & de ebrio & dormiente: & non huius est propria perturbationis, quā quidem à naturalibus audire oportet.* 15 *Cum autem ultima propositio rei sit sensibilis opinatio, atq; actuum domina, hanc incontinens aut non habet dum est in perturbatione, aut sic habet ut in habendo non sit scire, sed dicere, perinde atq; temulentus* Empedoclis *carmina profert.* Et *quia terminus extremus non est uniuersalis, nec ad scientiam ut uniuersalis attinere uidetur. atq; id accidere uidetur quod Socrates quærebat. non enim ea quæ proprie scientia uidetur esse præsente, fit perturbatio, nec ipsa ob perturbationem distrahitur: sed sensitiua. De his igitur si sciens inquam incontinens, an non sciens: & quonam modo sciens incontinenter agat, tot à nobis sint dicta.*

TERTII CAPITIS NOTÆ.

Heraclitus Ephesius odio uanitatis hominū Heraclitus.

permotus, uitam in montibus agebat, & contis nue miserias hominum deplorabat. & cōtra, eorum meras insanias, meraque deliramenta, cons
Democritus. tinue Democritus ridebat. de quibus Iuuenalis.
Iuuena. saty. 10. *Iam'ne igitur laudas, quòd de sapientibus alter*
Ridebat, quoties à limine mouerat unum,
Protuleratq́; pedem: flebat contrarius alter?
Mirandum est unde ille oculis suffecerit humor.
Perpetuo risu pulmonem agitare solebat
Democritus: quanquàm non essent urbibus illis
Prætexta, & trabeæ, fasces, lectica, tribunal.
Ridebat curas necnon & gaudia uulgi.

Heraclitus iuuenis se nihil scire dicebat: factus
Laertius. autem uir se nihil ignorare. autor est Laertius.

Differt autem & ipsum uniuersale. Nā aliud est uniuersale in se id est secundum seipsum considerato & sola mentis cogitatione, & aliud est uniuersale in re id est uniuersale rebus ipis applicatum. fieri enim potest ut agnoscas in se ut uniuersale omnem numerum duorum circūstantium & ab eo æqualitate distantium esse medietatem, & ignores ipsum in re. ut ꝙ 29 sit medietas 22 & 36 simul iunctorum. est enim uniuersale in se ut numerus formalis & in sola mente existens. & uniuersale in re ut numerus rebus applicatus. Non tamen per se cōtrarie. ut facta opinione, ratiocinationeq́; rationis: nihil turpe admittendum, hoc turpe, hoc non admittendum: & ratiocinatiōe sensus: omne dulce gustandum, hoc dulce, hoc igitur gustandum: neq; propositio propositioni, neq; assumptio assumptioni, neq; conclusio conclusioni proprie est cōtraria ut notum est. sed si ratiocinatio sensus ita esset: omne turpe perpetrandum, id est turpe, id igitur

eſt perpetrãdum: ratiocinatio ratiocinationi eſ-
ſet per ſe contraria. Sub particulari, ſingularẽ
comprehendimus. Non modo uitant autores di
cere quæ falſa ſunt, ſed & ea quæ uidentur abſur
da. ut abſurdum uidetur ꝙ quis ſciat uniuerſale,
& particulare & nihilominus agat cõtra huiuſ-
modi ſcientiam, atq; iudicium, quãuis ex eius li
bertate, abſolute poſſit. Deſinente perturba- 16
tione, atq; corporis motione: potentię ſuis offi-
cijs, ſuiſq; functionibus relinquunẽ apte. ut poſt
quàm fumi & uapores in ebrio reſiderint, effici-
tur ſuis compos. Quamuis ligetur recta opi-
nio uniuerſalis in incõtinente, tanto magis liga
tur ſingularis, quæ domina eſt ad agendum.

TERTII CAPITIS COMMENTA-RIVS AD LITERAM.

Tertium cap. tribus concluſionibus, uno co-
rollario, & una quæſtiõe partitum eſt. Prima 11
concluſio. Incontinens abſolute, neq; circa om-
nia uerſatur, neq; incontinens dicitur, quia ſim-
pliciter circa aliqua ſit. Quæ primũ conſideran
da ſunt, hæc ſunt: utrum incontinens, ſcientes a-
gant, necne. & ſi ſic, quo modo ſciẽtes. circa quę
continens, & incontinens ponendus eſt: ut utrũ
circa uoluptatem omnem, atq; dolorem: an po-
tius circa quaſdã definitas, determinataſq; uo-
luptates: & circa definitos, determinatoſq; do-
lores. utrum continens, & conſtans idem: an di-
uerſi ſint. & cætera id genus quæſtionum, quæ
huius diſciplinæ contemplationibus cognata,
affiniaq; ſunt. & noſtrę conſiderationis initium
auſpicabimur: an continens & incontinens per
ea ipſa differant, circa quæ uerſantur, an ſeſe ha-
bendi modo. ut utrũ incontinẽs eo ſolo ſit incõ-
tinẽs, quia circa hęc uerſaẽ, an nõ, ſed qa hoc mõ

uersatur. aut utrisque, quòd sit circa hæc, & uersatur hoc modo. & utrum continentia, & incontinentia circa omnia uersentur. Sed statim incontinens absolute, non uidetur circa omnia uersari. nam solum circa ea uersatur, circa quæ est intemperans. intemperans autem nõ circa omnia est, neque incontinens ideo dicitur, quod simpliciter circa illa uersatur. nam incontinẽtia, & intemperantia idem essent. Verum eo dicitur incontinens, quod circa hæc, & illo modo se habeat. intemperans enim eligens ducitur, putãs semper expedire præsentem sequi uoluptatem: incontinens autem nõ id quidem putat, prosequitur tamen.

12 Secunda conclusio. nihil refert ad rationem, atque ad ea quę intendimus: an opinio uera sit, an scientia qua transgredientes homines incontinenter agunt. Primo quidem, quia nonnulli eorum qui opinantur, non ambigunt, sed arbitrantur se exacte scire. Secundo quia si opinantes ex eo quòd remisse credunt, magis quàm sciẽtes contra suam agent æstimationem: nihil differt in hoc ab opinione scientia, nam profectò sunt, qui non minus suæ opinioni quàm alij suæ scientiæ credunt: ut ex Heraclito notum esse potest. nõ igitur ad quæstionem, referre putandum est: an scientiam, an opinionem ueram habẽtes, transgrediantur peccentque incõtinentes. Tertio, cum scire dupliciter dicatur: & actu, & habitu (nã tam is qui scientiam habet quidem at ea non utitur, quàm qui ea utitur, scire dicitur) & hæc longo interstitio inter se distant: habentem scilicet scientiam at nõ contemplantem, ea agere quæ non oportet: & scientiã quidem habentem & contemplantem, identidem ea agere quę non oportet. nam hoc uidetur absurdum, illud uero non. nihil enim absurdum uidetur scientiã habentem, sed non cõtemplantem, ea agere quæ

non oportet. nihil igitur uetat dicere sciētem in continenter agere. Quarto, duo sunt propositionum modi: & uniuersalis et particularis. quēadmodum & duo sciendi modi in uniuersali scilicet, & in particulari. at nihil prohibet ut quispiam utrasq; has propositiones habens agat cōtrarium eius quod scit, uniuersali propositione utens, eaq; contemplans, non autem utens particulari. nam ea quæ aguntur singularia sunt. nihil igitur prohibet eum etiam qui sciētiam actu habet, incontinenter agere. item differentias habet ipsum uniuersale. nam aliud est secundum se ipsum consideratum, aliud uerò singulari applicatum. ut omni homini sicca conducunt. si absolute consideratur & omni homini sicca conducunt. & hic est homo, omni homini sicca conducunt: hoc autē est siccum. sic cōsiderantes singulari applicamus. Et si uniuersale tale sit, ut singulari cōparatū sit, aut quis tale uniuersale non habet ipsum quidem actu contemplās, aut non operatur. ipsum aūt uniuersale secundū se habere. atq; operari nihil prohibet. & magna admodū differentia per hos duos uniuersalis modos emergit, adeò ut uniuersale primo modo sciēdo, actuq; contemplando incōtinenter agere nihil incōmodi, absurdiq; uideatur: secūdo aūt modo sciēdo, atq; cōtemplando agere, mirabile uideatur. Quinto, fit iterū ut quis alio quàm dictum est modo scientiā habeat. nam habitu sciēs sciētiamq; habendo, & non utendo, differentias habet. & fit ut quis quodam modo habeat ipsam, & quodam modo nō habeat. quis enim liberū habet hmōi habitum ut uigilans, & omni perturbatione uacuus, & quis ligatum, impeditūq; ut dormiens, furens, & ebrius. quo modo & sciētiam habētes possumus astruere ipsos delinquere incontinentes. nā qui perturbationibus agun

tur, perinde ac furentes, atque ebrij disponuntur nam iræ, cupiditates uenereę, & cætera id genus similium perturbationum: corpus etiam perque manifeste permutant, & nonnullos in furorem, insaniamque adigunt. non ergo immerito astruendum est, incõtinentes perinde se habere, atque qui superioribus perturbationibus sunt affecti. Et quòd incontinentes eas sententias dicant quæ à scientia proficiscuntur: eos liberum habere suæ scientiæ usum, nullum signum est. Primo, quia in ebrietate, & in manifesta insania sunt constituti, demonstrationes, & carmina dicunt Empedoclis. Secundo, quia qui primum discunt, orationes nectunt, sententiasque dicunt. at nondum tamen ipsi sciunt. uerum enimuero oportet ut eorum bene insideant menti, ad quod tẽpore opus est. Quapropter ita putandum est, incontinẽter agentes sententias depromere, perinde atque histriones poëmata recitãt. Sexto, si naturalem causam incontinentię perspexerimus, facile notum erit quod quærimus. Opinionum enim alia uniuersalium est, & alia singulariũ, quibus iam ipse præsidet sensus. & cum in contemplatiuis ex uniuersali & singulari, una ratiocinatio fit, ut anima id quod conclusum fuerit dicat, acceptetque necesse est: ita in agendis ex uniuersali & singulari, ratiocinatione cognita quod conclusum est ut agat ipse si potest, & nõ prohibeatur, oportet. ut si in agendis quis cognoscat omnis dulcis gustum prosequi oportere, & hoc esse dulce: ut is simul, continuoque hoc dulce prosequatur si potest, nec prohibeatur necesse. Cum ergo una erit uniuersalis opinio agere uetans, ut quæ dicit nullum dulce gustare oportere, & altera dicit omne dulce delectabile esse, & insuper hoc esse dulce: secũdum ultimam fiet operatio, atque huius dulcis prosequutio. & illa forte est quæ à

cupiditate nascitur.& prima idem dulce nō gu=
stare,atq; fugere dictabat, sed cupiditas uincit.
mouere enim partes uel singulas potest.Quo fit
ut quodam modo à ratiocinatione, ac opinione
incontinenter agatur: ut ea quam suscitat cupi=
ditas & ea operatio,& recta ratio per se contra=
riæ non sunt, sed per accidens. sed cupiditas re=
ctæ rationi aduersatur,non autem ipa opinatio.

Corollarium. Vnde euenit ut beluæ inconti=
nentes nō sint.nā uniuersalem existimationē nō
habēt, sed solum singularium imaginationem,
ac memoriam. Quæstio.Cum omnis inconti= 14
nens,in perturbatione sit ignorās,quo pacto igi
tur illa ignoratio soluitur, fitq; iterum sciens?

Responsio.Eadem est ratio ut de dormiēte,&
ebrio.neq; ratio propria, peculiarisq; huius per
turbationis habetur sed quædam cōmunis,quæ
quidē ratio à naturalibus requirenda est. Ter 15
tia cōclusio. Quodam modo recte euenit quod
Socrates inuestigabat,ut præsente scientia non
fiat incontinēs.nam cum rectæ rationis ultima
propositio,ac opinatio rei sit singularis,atq; ea
dem actionum domina:aut hanc incōtinens in
perturbatione non habet,aut sic eam habet ut li
gata,compeditaq; sit,neq; sit eam in habēdo sci
re,sed dicere,perinde atq; temulentus Empedo=
clis carmina profert.& quia etiam in agendis ul
timus terminus, ultimaque propositio non est
uniuersalis,neq; ad scientiam æque ut uniuersa=
lis pertinere uidetur: euenit igitur quodammo=
do recte quod Socrates inuestigabat.nā ea scien
tia(quæ proprie scientia est)præsente, nō fit per
turbatio, neq; ob perturbationem distrahitur,
sed singularis,sensitiuaq; quędam.Sed de his an
sciens incontinens sit,an uero non sciens,& quo
nam pacto sciens incontinēter agat, tot à nobis
dicta satis sint.

Circa quæ continens, & incontinens uersatur.

CAPVT III.

16 Vtrum autem sit aliquis incontinens absolute, aliqua ex parte sint omnes, & si sit, in quibusnam sit: dicendum deinceps est. Patet igitur continentes atq; constantes, & incontinentes ac molles, circa uoluptates doloresq; uersari. Quoniam autem eorum quæ uoluptatem efficiunt, alia sunt necessaria, alia per se quidem expetibilia sunt, exuperationem autem habent. atq; necessaria quidem dico, quæ ad ipsum pertinent corpus, alimentum inquam, Veneris usum, & huiusmodi cætera, circa quæ temperantiam, intemperantiamq; posuimus. non necessaria uerò, per se autem expetibilia, uictoriam, honorem, diuitias & quæ sunt similis generis quæ bona sunt, & delectant. Eos quidem in his præter rectam rationem quæ est in ipsis, exuperant, absolute quidem incontinentes nõ dicimus. sed hæc addentes pecuniarum incontinentes, & lucri, & honoris, & iræ dicimus: ut diuersos & similitudine nomen idem habentes. ut homo qui ludo in olympico uicit. Cõmunis enim ratio parum ab illius ratione propria differebat. attamen erat diuersa. atq; huius signum est illud. nam incõtinentia quidem non solum ut delictum sed etiam ut quoddam aut simpliciter, aut aliqua ex parte uitium uituperatur. At horum nemo. Eorum autem qui circa corporis uoluptates uersantur, in quibus temperantem, intemperantemq; ponimus qui non eligendo, sed præter electionem ac mentem, efficientium quidem uoluptatem exuperationes persequitur, dolo=

rem autem inferentium fugit famis, sitis, æstus, frigoris, & omnium quæ ad tactum gustumq́; pertinent: is nō additione circa hæc inquam (ut circa iram) sed absolute solum incontinens dicitur. Cuius hoc indiciū est, circa nanque has uoluptates, & non circa ullam illarum intemperantes dicuntur. & propterea in eodem incontinentem ponimus & intemperantem, & continentem ac temperantem. Sed illorum neminem quòd circa uoluptates 17
*easdem quodam modo, doloresq́; uersantur. Atque sunt quidem hi circa hæc eadem sed nō eodem modo, sed illi quidem eligunt, hi uerò non eligunt. Quapropter potius eum intemperantem dixerimus qui non cupiens, aut remisse exuperationes uoluptatum persequitur, ac mediocres fugit dolores, quàm hunc qui ob uehementes cupiditates eadē agit. quid enim faceret ille si cupiditas adueniret ingens: & circa rerum necessariarum indigentiā uehemens dolor? Cum autem cupiditatum ac uolupta*18
tum, aliæ genere sint honestæ, studiosæq́;, aliæ non sint (eorum enim quæ uoluptatem efficiunt, quædam expetibilia sunt natura, quædam hisce contraria, quædam media, quemadmodum prius distinximus: ut pecuniæ, lucrum, honor, uictoria) in omnibus talibus atque medijs non ex eo uituperantur homines, quia his afficiuntur, cupiunt atque amant: sed ob modum, & quia exuperant. Quapropter qui præter rationem aut uincuntur aut sequuntur quippiam eorum quæ natura sunt honesta & bona, non laudantur. ut ij qui circa honorē magis quàm oporteat student, aut erga filios & parētes. Etenim bona sunt hæc, & laudantur qui circa hæc student. attamen est &

in his exuperatio quædam: si quispiã (ut Niobe) & aduersus deos contenderet, aut si erga patrem afficeretur, ut Satyrus ille qui patris amator appellabatur. insanire nanque nimiũ uidebatur. Circa igitur hæc nulla est prauitas propterea quòd unumquodque per se (ut diximus) natura est expetibile, exuperationes tamen ipsorum improbæ sunt, ac fugiendæ. Similiter nec incontinentia. etenim incontinentia non solum est fugienda, sed etiam uituperanda. Ob perturbationis autem similitudinem adiungentes singula incontinentiam circa unumquodq; dicũt: ut malum medicum, aut malum histrionem, quem absolute non diceret malum. ut igitur, neque hic absolute dicitur malus, quia nõ est uitium quicquam ipsorum, sed rationum comparatione simile: sic & illic solam existimandum est incontinentiam & continentiam esse quæ in ijs est circa quæ temperantia, intemperantiaq; uersatur. circa autem iram per similitudinem dicimus. Quapropter & ipsam addentes, incontinentem dicimus iræ, quemadmodum & honoris & lucri.

QVARTI CAPITIS NOTÆ.

16 Triplicia sunt efficientia uoluptatem, quædam turpem, ut ea quæ exuperationes uoluptatum efficiunt. quædam necessariam, ut cibus & potus & uenerea ijs qui ad prolem lege sunt sociati. quædam honestam & per se expetibilem potius quàm necessariã: ut honor, uictoria, gloria, diuitiæ ijs qui illa ut oportet sequuntur. primæ, infimæ sunt & fugiendæ. tertiæ, honestæ sunt & magis expetendæ. secundæ uerò, mediæ, & sequendæ quidem non tamen tam honestæ quàm necessariæ. necessitas enim ultima bono-

rum conditio. Et re uera bonas uoluptates di ducere possemus in utiles & necessarias, quales sunt gustus & tactus. i delectabiles, quales sunt honores, gloriæ & similia, & honestas, quales sunt eæ quæ operationes sequuntur uirtutum. & illæ dũtaxat sunt animi. sed de uoluptatibus posterius. Præter rectam rationẽ quæ in ipsis est. Proprium est omnium incontinentiũ & absolute & cum addito rectam habere rationem (nam nondum corrupti sunt) sed ob fortem concupiscentiam faciunt oppositum eius quod ex recta ratione rectoq; iudicio iudicãt esse faciendum. Incontinens habet concupiscentias fortes ad turpes delectationes pertrahentes, ut ad crapulandum, scortandum, mœchandum. sed illa sunt semper maliciæ commixta. quare non solum ut delictum uel peccatum, sed ut quodam modo uitium. concupiscẽtia autem honoris uel gloriæ non trahit ad aliquid maliciæ connexũ, sed solum peccatur quòd plus quàm oportet. uituperatur igitur ut delictum, nõ autem ut uitiũ.

Niobe uxor fuit Amphionis Thebani, quon 19
dam uana tumiditate numinum cõtemptrix. de qua Ouidius sexto suæ metamorphosis. Satyrus amore patris (ut uolũt) planè furebat. Similiter nec incontinentia. simili modo nec incõtinentia absolute est circa hæc, ut neque circa hæc est prauitas.

QVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quartum caput quatuor conclusionibus par
titum est, Prima conclusio. Absolute conti= 16
nens, & incontinẽs, circa eas uoluptates, ac tristitias quę in gustu, tactuq; sunt uersantur. Vtrũ aliquis absolute dicatur incontinens, an omnes secundum partẽ atque secundũ quid: & si abso=

lute incontinens: circa quæ uersatur postea determinatio suscipienda erat. Et id in primis notum est, continentes, atque constantes, itidē incontinentes, ac molles circa uoluptates, tristitiasq́ uersari. & quoniam efficientium uoluptatem, quædam sunt necessaria, ceu quæ ad ipsum corpus attinent, ut alimentum ad salutem, & ueneris usus ad sobolem. & similia eiusmodi, quæ circa temperantiam, intemperantiamq́ posuimus. alia uerò non necessaria sunt, sed expetibilia quidem per se sunt, ut uictoria, honor, diuitiæ: & quæ eiusce generis existūt, quæ bona quidem sunt, atque oblectant, & utraque exuperare queunt. Sed eos qui circa uictoriam, honorē, diuitias, & cætera id genus præter rectam rationem exuperant: non absolute incōtinentes dicimus, sed particulas adijcimus, & eos pecuniarū incontinentes, lucri incōtinentes, honoris iræq́ incontinentes dicimus, quasi ab absolute incōtinētibus diuersi sint, sed quadam similitudine idem nomen sortientes, quemadmodum homo, & homo qui in certamine uicit olympico. ubi communis ratio, à propria ratione parū differt: attamen altera est. restat igitur ut circa ea uoluptuaria, uoluptatemq́ efficiētia quæ necessaria sunt, absolute continens, incontinensq́ statuatur. Secūdo, Adhuc eius rei id signū est, quòd incontinentia non modo ut delictum, sed etiam ut quoddam aut simpliciter, aut aliqua ex parte uitium uituperatur. nemo autem ob honoris, uictoriæ, lucri & similium perturbationem hoc pacto uituperatur. sed is qui circa eas corporis uoluptates detinetur, in quibus temperantem, intemperantemq́ locamus, qui quidem non eligendo. sed præter electionem, mentisq́ deliberationem exuperationes eorum, quæ uoluptatem efficiunt, prosequit̄. & contrà, famis, sitis, æstus,

frigoris, similiumque omnium (quæ ad gustum ta-
ctumque pertinent) dolorem inferentium exupe-
rationes refugit. & is nō additione quadā ut is
qui circa iram, & honorem: sed absolute dunta-
xat incontinens dicitur, cuius rei iterum id indi
cium est: quòd solum circa gustus, tactusque uo-
luptates, intemperantes dicimus. at consentiūt
omnes temperantem, ac continentem, & intem
perantem, ac incontinentem circa eadem existe
re. non igitur ab re continentem, atque inconti-
nētem circa easdem uoluptates atque dolores,
gustus scilicet ac tactus collocauimus. Secun 17
da conclusio. Temperantem, ac intemperātem
neutrum talem dicimus, propterea quòd circa
easdem uoluptates, ac tristitias uersatur. Nam
& intemperantes & incontinentes circa hæc ea
dem sunt, uerum non eodem modo. nam intem-
perantes eligunt, incōtinentes uerò non eligūt.
quo fit ut eum potius dixerimus intemperantē,
qui aut non cupiens, aut remisse quidē cupiens:
exuperationes uoluptatum quęrit, mediocresque
dolores & horret & fugit, quàm qui ob uehemē
tes cupiditates ipsa eadem agit. quid enim face-
ret intemperās, si cupiditas ingrueret ingens &
circa indigentiam necessariarum rerum uehe-
mens dolor? Tertia cōclusio. Circa rerum ho 18
nestarum cupiditates, suas oppositas atque me
dias, non statuitur incontinentia. sunt enim cu-
piditatum, uoluptatumque, aliæ genere honestæ,
atque studiosæ, aliæ inhonestæ, aliæ mediæ. nā
eorum quæ uoluptatem efficiunt, quædam na-
tura expetibilia sunt, ut honor, uictoria, paren-
tes, liberi: quędam opposita, naturaque fugienda:
& quædam media, ut diuitiæ, lucrum, ut prius
quodam modo distinximus. & in omnibus quę
uoluptatem efficiunt natura quidem expetibili
bus & mediis, non idcirco uituperantur homi-

nes,quia ijs afficiantur,ea cupiãt, ac ament,sed ob modũ, quia scilicet & cupiendo,& amando exuperant.& perinde qui præter rationem eorũ amore succumbunt,uincũturq; præter rationẽ, & prosequuntur quæ honesta,bonaq; sunt:non laudantur.ut ij qui circa honorem magis quàm oportet student,aut circa filios & parentes.hæc enim & bona sunt,& qui circa hęc mediocriter student, laudantur. attamen in his exuperatio quædam contingit. ut si quispiam ob filiorum amorem aduersus deos contenderet, ut Niobe. aut si quis ita erga patrẽ afficeretur, ut Satyrus ille, qui patris amator hinc appellatus est, qui planè nimium insanire uidebatur. attamen circa hæc non est uitium, prauitasq;. nam unumquodque per se,ut diximus,natura est expetibile.uerumtamen exuperationes eorum improbæ sunt,ac fugiendæ.non igitur circa ea incontinẽtia est.nam incontinentia non solum fugienda,

18 sed etiam uituperanda est. Quarta conclusio. Secundum unumquodque prędictorũ, quadam perturbationis similitudine, & singulorũ facta additione incontinentes dicere solemus. Nã secundum unumquodque prædictorum uoluptatem afferentiũ & non necessariorũ quidem, sic dicimus incõtinentẽ, ut dicere solemus malum medicum,& malum histrionem. at non absolute malum medicum,aut malum histrionem malum esse diceremus. nam non est uitium cuiusquam ipsorum,sed rationũ comparatione quiddam simile, igitur neq; hic absolute cõtinentiã aut incontinentiã existimare oportet, nisi in ijs circa quę temperantia, intẽperantiaq; uersatur, sed circa iram,honorẽ,lucrum & similia: per similitudinem dicimus incontinentẽ. idcirco dicimus incontinentem iræ, incontinentem honoris,& lucri,& similes huiusmodi.

Quòd circa delectabilia præter naturam non sit incontinentia, & eius duæ sint species.

CAPVT V.

CVm autem quædam, natura uoluptatem efficiāt, quorum alia simpliciter, alia generibus animaliū uoluptatem, atque hominum afferunt: quædam non natura, sed partim ob morbos, partim ob cōsuetudinem, partim ob naturas prauas delectēt: licet & circa horum singula similes habitus cernere. Dico autem ipsos immanes: ut mulierem illam quam grauidas rescindentem, fœtus deuorare aiunt: aut qualibus ferunt nonnullos circa Pontum efferatos homines delectari, quorum alios inquiunt crudis, alios humanis carnibus gaudere, alios suos filios in cōuiuijs comedendos mutuo dare: aut id quod de Phalaride dicitur. atq; hi quidē sunt habitus ferales. Alij autem quibusdam ob morbos, & ob insaniam fiunt: ut qui mactauit matrē atque comedit, quiq; conserui iecur item comedit. Alij sunt ex morbo, uel ex consuetudine: ut euulsiones pilorum, & unguiū esus, & carboniū, & terræ: & insuper uenereorū habitus maribus. Alijs enim natura, alijs ex consuetudine accidūt. ut ijs qui à pueritia cōsuescunt. Quibus igitur causa est natura, eos nemo dixerit incōtinentes. quēadmodū neque mulieres, quòd uenerem non agant, sed patiātur: pari modo neque eos qui ob consuetudinem, morbosúe se habent. Igitur singula quidē horū habere extra fines est uitij, quēadmodū & ipsa feritas. Habentē aūt uincere aut uinci, nō est ea quæ absoluta est continentia aut incontinentia, sed ea quæ per

similitudinem dicitur. Quemadmodum & is qui circa iram sic se habet, dicendus est cum affectu, & non incontinens absolute. Omne nanque uitium exuperans & dementia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas, aut est ferale aut ex morbo. Nam qui talis est natura, ut uniuersa formidet, etiam si obstrepuerit sorex, timidus est timiditate ferali. quidã etiam muscipulã ob morbum pertimescebat. & dementiũ qui natura quidẽ ratione carent, sensuq; tantummodo uiuunt, immanes sunt. quales nonnullæ nationes sunt longe habitantium barbarorum. Qui uerò non natura: sed ob morbos ut comitialem, aut insaniam, ij sunt morbosi. fieri autem potest ut horum aliqua quispiam interdum habeat tantum, sed non superetur. ut si Phalaris puerum percupiens comedere, sese detineret, aut à nephanda libidine abstineret. Fit etiam ut non solum habeat, uerum etiam superetur. Vt igitur & prauitatum ea quidem quæ est humana, absolute dicitur prauitas, alia uerò cum additione (feralis inquam, aut ex morbo) & non absolute: sic & incontinentia alia est feralis, alia ex morbo. Absolute autẽ ea est sola, quæ intemperãtiæ humanæ non egreditur fines. Perspicuum igitur est incontinentiam & continentiam in ijs esse duntaxat, circa quæ intemperantia temperantiaq; uersatur. & in cæteris speciem aliam incontinentiæ esse, quæ quidem non absolute, sed per tralationem incontinentia dici solet.

QVINTI CAPITIS NOTÆ.

Pontus. Danubius. Essedones. Circa Pontum, Danubium, & plerisque alijs in locis leguntur fuisse feri. Nam Essedones populi,

puli, Danubij accolæ: parentum & propinquorum funera uictimis, & festo cõuentu familiariũ celebrant. cadauera autem laniata, & pecorum uisceribus immixta obsonando, epulandoq; cõsumunt. capita uerò auro, argentoq; ornata, pro poculis habent. Hircani, Caspij & Bactriani, canes ad id officij domi educant: ut illis mortuos deuorandos, laniandosq; præbeant. Indorum Massagetę propinquos cognatosq; cum ad multam senectutẽ peruenerunt, uel aliquo casu, morti propinquant: iugulatos ante, magno epularũ apparatu alijs edulijs mixtos comedunt: aiũtq; id facere quòd pessimam hominũ fortunam existimant à uermibus deuorari. Seianus canes sanguine pascebat humano, quò aduersus hostes in bello sæuiores essent. Bactri ad belli usum carnibus humanis nutriunt canes, & illis in cibum obijciunt senes. Et hæc omnia immania, feraq; sunt. Phalaris Agrigentinus Sicilię tyrannus tormentorum immanitate gaudebat, & immania patrare. De quo Ouidius.

Hircani. Caspij. Bactriani. Massagetes. Seianus. Bactri.

Et Phalaris tauro uiolenti membra Perilli
Torruit, infelix imbuit autor opus.

Ouidius. Phalaris. Perillus. Zeno.

Zenonem tormẽtis enecauit. & multa huiusmodi crudelia facta. Aut à nefanda libidie, nefanda non fanda quòd nefas sit, non modo talia patrare, sed & nominare. nominat eñ Aristoteles ea duntaxat fera, quæ horrorem non nimium ingerunt nominata. ab alijs autẽ abstinet, ut quæ infanda sint, qualia fabulæ de Pasiphae & Prœtidibus, quæ nullus honestus ob horrorem nominat. & sacra abstinent eloquia. satisq; sit nosse, propter illa mundum semel perijsse: ignem, picem, & sulphur de cœlo pluisse, & se deum manifestum præbuisse uindicem. Pilorum euulsiones. sunt qui quamprimum irascuntur pilos

sibi uellitant, crinesq; furiosorum more dirumpunt. Sorex, mus. Muscipula, tēdiculum capiendorum murium. Morbus comitialis quo subito tentati concidunt, aliquādiu mortuis similes: qui & Herculeus morbus, & epilepsia dicitur. Et in cæteris speciem aliam incontinentiæ. Earum incontinentiarum quædam est incōtinentia cum adiuncto humana. Alia uerò cum adiecto incontinentia feralis. sed uitiū ferale lōge deterius fugibiliusq; quàm feralis incontinētia. à quo utroq; qui uere bonus est & solus potens det respirare mundum.

QVINTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quintum cap. duabus conclusionibus parti-
10 tum est. Prima conclusio. Circa ea delectabilia quæ præter, contraq; naturam sunt, minime sumenda est incontinentia. Nam uoluptatem efficientium, quædam eam natura efficiūt. & horum quædam simpliciter, omnibusq; animalibus. porrò quædam pluribus animalium generibus, atque hominibus: quædam hominibus solum uoluptatem afferunt. alia uerò non natura sed præter naturam uoluptatem efficiunt, & horum quædam ob morbos, quędam ob consuetudinem, quædam uerò ob prauas complexiones, atq; naturas. & in his omnibus huiusmodi contra naturam delectabilia, relinquunt similes habitus, habitus dico unde immanes, ferosq; dicimus, ut mulierem illam quam grauidarū aluos rescindentem, fœtus deuorasse dicūt, immanem dicimus. atq; eos qui talibus oblectarētur, qualibus ferunt nonnullos circa Pontum efferatos homines delectari. quorum aiunt alios crudis, alios humanis carnibus gaudere, ac uesci: alios in conuiuijs, filios suos mutuo epulandos dare.

aut quod de Phalaride narratur. & hi omnes habitus sunt ferales, immanesq;. quos quidam ob morbos, & insaniam incurrũt: ut is qui matrem mactauit, atque comedit. pariter & is qui conserui sui iecur mãdit. & quidam eiusmodi feros habitus ex morbo, alij uerò cõsimiles ex consuetudine trahũt. ut pilorum euulsiones, unguium, carbonum, terrę esus, insuper & masculorum nefanda libido. quidam uerò natura fera hos consequuntur, & alij eosdem, atq; consimiles consuetudine. ut ij qui à pueritia consuescunt. at uerò eos quibus natura fera eiusmodi delectabilia prosequendi causa est, nemo dixerit incontinentes, ut neq; mulieres cõtinentes quòd generationis opus non agant sed patiãtur. id enim illis natura astringente, prouidenteq; conuenit. Neq; similí modo eos incontinẽtes dicimus qui ob cõsuetudinem, morbosq; talia sequuntur. nam qui ex consuetudine, aut morbo singula horum prosequitur, extra fines est uitij, quemadmodum & ipsa feritas. incontinentia autem uitiorum limites non excedit. circa igitur ea delectabilia minime incontinentia sumenda est. & tales concupiscentias habẽtem, aut uincere, aut uinci, neq; absolute continentia aut incõtinentia est, tametsi similitudine quadam dici nihil referat, quemadmodum is qui circa iram ita se habet dicendus est, cum affectu, ipsiusq; perturbatiõis nominis expressione continens, aut incõtinens: & nõ absolute continens, aut incõtinẽs. Secũda cõclu 21
sio. Quædam incontinentia feralis, & quædã ex morbo dicẽda est. Nam omne exuperans uitiũ, omnisq; modũ humanũ superexcedẽs prauitas: ut exuperans dementia, timiditas, intemperantia, crudelitas & ita secundũ alias malitias, aut feralis est, aut ex morbo. Nã qui talis est natura ut uniuersa formidet etiam si obstrepuerit sorex

timidius eſt timiditate ferali.uerũ etiam & quidam ob morbum, muſcipulam pertimeſcebat. & ſunt quidam dementium, qui natura ratione carent,ac ſenſu tantummodo uiuũt. & hi quidē immanes ſunt:quales nonnullæ nationes longe habitantium barbarorum ſunt. qui uerò crudelia quædam tentant ob morbos,ut ob comitialē,aut inſaniam,ij morbidi feri ſunt.At fieri poteſt ut aliquis horum immanium nonnullorum appetitum habeat,ſed nõ ſuperetur.ut ſi Phalaris puerum mandere percupiens, ſeſe contineret aut à nefanda libidine abſtineret.fieri etiam cõtra poteſt ut non ſolum talem habeat appetitũ, uerumetiam ſuperetur.igitur ut ſola prauitatũ, quæ hũana eſt abſolute prauitas dicitur,& alia nõ abſolute,ſed cum additione quadam ut prauitas feralis,prauitas ex morbo:ita par,conſentaneumq́ eſt,ut incontinentia quæ humana nõ eſt quædam quidem feralis,& quædam ex morbo dicatur,& ea ſola abſolute dicatur incontinentia,quæ delectabiliũ humanæ intemperantiæ fines. modumq́ non egreditur.

Sed iam ſatis perſpicuũ euaſit,ſimpliciter continentiam ac incontinentiam in ijs dũtaxat reperiri, circa quę temperantia,intemperantiaq́ uerſatur. & in cæteris alium continentiæ modum, atq́ ſpeciem eſſe: quæ nõ abſolute quidem incontinẽtia ſed ſimilitudine,translatitieq́ incontinentia dici ſolet.

De incontinentia iræ, uoluptatum differentijs, & uitio humano.

CAPVT VI.

POst hæc autem & minus esse turpem, iræ quàm cupiditatum incõtinentiam ostendamus. Ira nanq; aliqua ex parte & nõ perfecte rationem audire uidetur, perinde atq; ueloces ministri, qui quidem anteaquàm totum id audierint quod dicitur, excurrunt: deinde in agendo aberrant. canes etiam anteaquàm considerẽt si sit amicus, si tantum pulsauerit ostium, latrant. Sic & ira propter caliditatem, celeritatemq́; naturæ audita quidem ratione, non præcepto autem audito, ad ipsam properat ultionem. ratio nanque uel imaginatio contumeliã aut paruipensionem esse ostendit. illa autẽ ac si ratiocinatione facta concluserit oportere tali bellum inferre, statim insurhit. At cupiditas si solum dixerit ratio aut sensus hoc afferre uoluptatem, pergit ad fruendum. Quare ira quidẽ sequitur quodam modo rationem, cupiditas autem nõ sequitur. turpior igitur est. nam incontinens quidem iræ à ratione quodam modo uincitur: cupiditatis autem non à ratione sed à cupiditate. Præterea magis est ignoscendum, si quispiam naturales appetitiones sequatur. quippe cum & cupiditates tales sequenti, quæ sunt omnibus communes, & quoad communes sunt, uenia magis detur. At ira atque acerbitas magis est naturalis, quàm eæ cupiditates quæ exuperant, & quæ non sunt necessariæ. Vt qui se excusabat quòd patrẽ pulsaret. & hic enim dixit suum patrem pulsabat, & ille suum: & hic etiam (ostenso puero) cum uir fuerit, me pulsabit. est enim nobis gen- 22

tile. Et qui trahebatur à filio, sistere iubebat in ostio: & se enim patrem eousq; traxisse dicebat. Præterea iniusti magis sunt ij qui magis occulte procedunt, ac insidias faciunt iracundus igitur non insidias facit, nec ira, sed est manifesta. cupiditas autem contrà quemadmodum uenerem aiunt. Nam ipsam dolos nectere dicunt. & Homerus balthеum ipsi tribuit in quo fraudem etiam inesse dicit.

Fraus quoq; inest, quæ prudentem persæpe fefellit.

Quare si cupiditas magis sit iniusta quàm ira, & incontinentia quæ est circa ipsam, turpior erit ea quæ est circa iram, & absolute incontinentia, atq; quodam modo uitium. Insuper nemo utitur libidine dolens. sed qui facit per iram, dolens omnis facit: qui uere exequitur libidinem, id facit cum uoluptate. Si igitur ea sunt magis iniusta, quibus irasci magis iustum, & incontinentia profecto quæ fit ob cupiditatem, magis erit iniusta: non est enim in ira libido. Incontinentiam igitur circa cupiditates, turpiorem esse incontinentia circa iram: & continentiam atque incontinentiam circa corporis cupiditates uoluptatesq; uersari, ex ijs quæ diximus perspicuum iam euasit.

Harum autem ipsarum differentiæ sunt sumendæ. Nã
23 (ut ab initio diximus) aliæ sunt humanæ ac naturales & genere, & magnitudine: aliæ ferales, aliæ ob labefactatum principium atque morbos emergunt. Circa autem harũ tantummodo primas temperantia, intemperantiaq; uersatur. Quapropter & feras nec temperatas nec intemperatas nisi per trãslationem dicimus. & si quo omnino aliud genus animalium ab alio differt petulantia, coitu, uoraci

tateq;. Nō enim habent electionem, nec rationem. sed dimo t.e sunt à natura: perinde atque homines qui sunt mēnte capti atq; insani. Feritas autem minus est malū, quàm 24
uitium, sed terribilius est. Non enim corruptū est id quod est optimū, ut in homine se non habet. Fit igitur perinde atq; si quispiam inanimatum cum animato cōparet, utrū sit peius. Semper enim prauitas eius quod non habet principiū minus nocere potest. at mens principiū. Perinde est igitur atq; si quispiam iniustitiam ad iniustum hominem cōpararet. est enim utrūq; aliquo modo peius. homo nāq; malus millies plura mala, quàm fera facere potest.

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

Ratio nanq; uel imaginatio. quia nō semper 22
pro ueritate sed opinione, imaginationeq; irasci mur, nō semper iuste sed etiam nōnunq; iniuste.

Si solum dixerit ratio aut sensus, q̄uis etiā ali quo pacto non ostenderit. atq; ita est, ut puer em̄ non facile illuditur sed celeriter probabili ducitur argumento: cupiditas ad solum nomen procurrit, aut quàm primum audito nomine fugit.

Dicuntur hæ uoluptates humanę genere, quā do eius generis uoluptatū sunt, quas homo natus est concupiscere. mandere enim pueros, carbones, & præsegmenta unguiū, non homini sua natura competit, neq; ad illorum uoluptates na tus est, natura'ue trahitur. Perinde est igitur. Perinde est comparare feritatem ad feram, ac iustitiam ad hominem iniustum. Et utrunq; (iniustitia inq; & iniustus homo) aliquo modo deterius feritate & fera. quādoquidē malus iniustusq; homo millies plura mala quā fera facere pōt.

SEXTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Sxtum cap.duabus cõclusionibus, & una dif
ferentia partitum est. Prima conclusio.Incon
tinentia iræ.minus quàm cupiditatũ turpis ha-
22 betur. Primo,quia ira aliquo pacto rationem
audit,q̃uis imperfecte: & haud secus quàm ue-
loces ministri,qui priusq̃ id totũ quod illis mã
datur audiant:excurrunt, & subinde in agendo
aberrãt.aut perinde ac canes,qui priusquam cõ-
siderent an amicus sit qui obstrepuerit fores'ue
pulsauerit,allatrant.ita quoq; & ira propter ce-
leritatem,feruoremq; naturę audita ratione,sed
præcepto haud quidem expectato, properat ad
ultionem.ratio enim,aut imaginatio iræ,contu
meliam aut paruipensionem esse ostẽdit. at illa
protinus ac si ratiocinatione concluserit tali in
iurianti repugnandum esse,bellumq; inferendũ,
illico insurgit.cupiditas uerò si solum in mentẽ,
cogitatũq; uenerit,aut sensus quicq̃ afferre uo-
luptatem dixerit, adfestinat ad fruitionem. igi-
tur audit, ac sequitur aliquo pacto ira rationẽ,
cupiditas autem non sequitur. ergo cupiditatũ
incontinentia, q̃ incontinentia iræ turpior est.
Incontinens enim irę quodam modo à ratione
uincitur:incontinens autem cupiditatis nõ à ra
tione sed à sua uincitur cupiditate. Secundo,
magis illi ignoscendum est,qui naturales appe-
titiones sequitur. nam ille qui tales cupiditates
sequitur quæ omnibus communes sunt,& qua-
tenus cõmunes sunt,magis uenia dignari solet.
atqui ira,iræq; excandescentia magis naturalis
est,quàm illæ exuperantes libidinum perturba
tiones,& quę minime necessarię sunt.quod exẽ-
plo prodidit ille qui sese excusabat quòd suũ pa
trẽ pulsaret:nam & hic(inquit)patrẽ suũ pulsa-
bat,& ille suũ: & hic etiam (ostẽso puello)dum
adoleuerit uir me ipse pulsabit.hoc enim nobis
gentile , hæreditariumq; est . & alter qui cum

à filio protrahebatur, in hostio sistere iubebat. nam eousque se patrem traxisse dicebat. incontinens igitur iræ magis uenia dignus ac minus turpis est ipso cupiditatũ incontinente. Tertio,ꝗ magis iniusti sunt qui magis occulte procedunt, insidiasq́ moliuntur. at nec iracundus, nec ira insidias tendunt: est enim aperta. cupiditas autem cõtra, occulta est, moliturq́ insidias, quemadmodũ Cyprigenam Venerem aiunt. nã (ut dicũt) dolos nectit ipsa Venus. & Homerus baltheum Veneri tribuit, in quo fraudem etiã inesse dicit. inquit enim:

Fraus quoque inest adimens longe mentem sapienti.

Quare si cupiditas magis quàm ira iniusta est, merito euenit ut cupiditatum incontinentia turpior ipsa sit, quàm incontinentia sit ob irã. imò uerò cupidinum incontinentia, absolute incontinentia, & quodã modo uitium est. Quarto, nemo utitur procacitate dolens. at uerò omnis qui per irã quicquã agit, dolens agit: contra uerò, libidinẽ procacitatẽq́ exequens, cum uoluptate exequitur, atque gaudet. si ergo ea magis iniusta sunt, quibus magis irasci iustum est: uoluptatum profectò incontinentia magis iniusta erit, nam perperã cũ uoluptate agit. at in ira nulla adest procacitas, nullaq́ uoluptas libidinis. constat ergo circa cupiditates, incõtinentiã turpiorem esse, quàm circa iram. & ex ĳs quæ iam quoque dicta, simpliciter incontinentiam circa corporis illecebras uoluptatesq́ uersari, iam satis euasit perspicuũ. At uoluptatum differen- 23
tias hic parũper iterum resumere par est. Nam ab initio determinationis huiusce rei dictũ est, earum quasdã esse humanas ac naturales genere quidem & magnitudine, & alias ferales esse: quarum quædam ob oblæsum tum complexionis, tum rationis principium contingunt, quæ-

dam ob morbos, & quædam ob cõsuetudinem, & solarum primarum temperantiam, intemperãtiamq́; esse. & hinc quoque fit, ut neque feras temperatas, neque intemperatas esse nisi trãslatitie dicamus, quãuis prorsus aliquo aliud animalium genus ab alio genere differat: ut contumelia, salacitate, edendiq́; uoracitate. nam neque electionem, neque ratione͂ habe͂t: sed à natura & electione, & ratione captæ sunt, penitusq́; exortes: perinde atque homines qui me͂te capti sunt, atq; insani: sua insania, electione, rationeq́;

24 spoliantur. Secunda cõclusio. Animalium feritas minus malum est quàm humanũ uitium, sed terribilius quiddam est. Nam in feris animalibus corruptum nõ est id quod est natura optimum, quemadmodum in prauo homine corruptum est. nam animal ferum id optimum natura nõ habet. Fit igitur ut cum feritas uitio comparatur, perinde sit, atque si quispiam inanimatum cum animato conferat utrum sit peius. semper enim prauitas eius quod nõ habet pricipiũ, minus nocere potest. me͂s aũt quoddã principiũ est. rursum cũ cõparatur feritas uitio, peride est, atq; si q́spiã iniustitiã ad iniustũ hoĩem cõferat. est. n. utrũq; q̃dã modo peius: hic consuetudine, hęc natura. ĩiustitia deterior feritate, ĩiustũ ipsa fera. hõ nãq; malus millies plura mala q̃ fera, facere põt. terribile͂ tamen esse aĩalium feritate͂, satis constat. est itaq; notũ, aĩaliũ feritate͂ minus malũ esse, q̃ humanũ uitiũ, quãuis terribilius.

De cõtine͂te, ĩcõtine͂te, cõstante, & molí.

CAPVT VII.

Fit autem ut circa uoluptates doloresq́; per tactum, gustumq́; & cupiditates ac fugas, circa quæ uersari temperantiam & intemperantiã prius est definitum:

ita sese habeat quispiã, ut aut superetur ab ijsipsis quæ plerique superant homines, aut superet eaipsa à quibus plerique uincuntur. Atque si circa uoluptates ita sese habeat, primo quidẽ modo incontinens est, secundo aũt continens. Sin circa dolores, primo quidem modo mollis est, secundo autẽ constans. In horũ autem medio plurimorũ hominum habitus collocantur, etsi ad deteriores magis declinãt. Quoniã autẽ quædam uoluptatũ sunt neces= 25
sariæ, quædã non necessariæ, & usq; ad quendã terminũ: exuperationes uerò defectionesúe nõ sunt necessariæ. Et simili modo res sese habet & in cupiditatibus, atq; doloribus. Qui uoluptatũ exuperationes, aut exuperãtes uoluptates ob electionẽ atq; ob ipsas, & ob nullã rẽ aliã inde ꝓuenientẽ pſequitur, intẽperãs est. hũc enim nõ pœnitere necesse est. quare est incurabilis. quẽ enim nõ pœnitet, is est incurabilis. Qui uerò deficit, oppositus est. Atqui q inter hos medius collocatur, tẽperãs est. Similiter intẽ 27
perãs est, & q (non quia uincitur, sed ob electionẽ) dolores corporis fugit. Eorũ aũt q nõ eligũt, alius ob uoluptatẽ, alius ob eius fugã doloris, q à cupiditate ꝓuenit, ducitur. Quare inter sese differũt. cuilibet enim deterior esse uidebitur, si quis nõ cupiẽs, aut remisse, quippiã ageret turpe, quàm uehemẽter cupiẽs, & si nõ iratus pulsaret, quàm cõcitatus ira. qd enim ageret, si esset in pturbatione? quapropter intẽperãs incõtinẽte deterior est. at eorũ quos diximus, alter mollitudinis magis subijcitur speciei, alter est ĩcõtinẽs. Atq; ĩcõtinẽti qdẽ cõtinẽs: molli 28
uerò cõstans opponitur. Cõstantia nãque in resistendo, cõtinẽtia uerò in superando consistit. suntq; diuersa resiste

29 re ac superare: sicut haud uinci, & uincere. Quapro
pter & continentia magis quàm constantia est expeten-
30 da. Qui autem aduersus quæ plerique resistunt &
possunt, deficit: is mollis est atque delicijs defluens (deli-
ciæ nanque sunt mollitudines quædã) qui quidem uestem
trahit, ne subeat laborem tollẽdi, & cum imitetur ægro
tantem, se non putat miserum esse, qui misero similis est.
31 Similiter res sese habet, & circa continentiam & in-
continentiã. Non est enim mirum si quis à uehementibus
exuperãtibus, aut uoluptatibus, aut doloribus uincitur:
quin ignoscendũ est si resistens uincitur tandem. ut Theo
decti poëtæ Philoctetes, à serpente morsus. Aut Carcini
Cercyon in Alope: & ut homines ij qui detinere risum
enitẽtes accumulatum illum effundunt, ut accidit Xeno-
phanto. Sed si quis ijs quibus multitudo resistere potest,
succumbit, & non aduersari potest, non ob generis natu
ram aut ob morbũ qualis est mollitudo quæ regibus Sci-
tharum inest ob genus. & ut fœmella à maris distat natu
32 ra. Videtur autem & is qui est ad iocum propensior,
intemperans esse, est tamen mollis. Nam iocus relaxatio
est, siquidẽ requies est. qui uerò ad iocum procliuis est,
33 ex ijs est qui in hac exuperant. Atqui incontinentiæ
alia est temeritas, alia infirmitas. Quidam enim delibera
tione facta, non persistunt in ijs quæ statuerũt ob pertur-
batione: quidam ex eo quia non consultarunt, à pertur-
batione ducuntur. Sunt enim qui ante sentientes & præ-
uidentes, ac seipsos rationemq; excitantes, non superan-
tur à perturbatione, siue uoluptatem id quod mouet, siue
dolorem efficiat, perinde atque prætitillati non titillan-

tur. Maxime autem celeres ac bilioſi atra bili, teme- 34
raria incontinentia ſunt incontinentes. Illi *enim uelocita-*
tem,hi ob uehementiam, non expectant rationem : ex eo
quia ipſius ſunt imaginationis ſequaces.

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

Ij qui inter continentes & incontinentes con 25
tinentur,ſunt qui ſuperant uoluptates à quibus
uincuntur incontinentes: ſed uincuntur à uolu-
ptatibus quas uincunt,ſuperantq; continentes.
Ij tamen ad deteriorē partem magis declinant,
appellanturq; ideò potius incontinētes, quam-
uis partim uideantur habere utrunque. Et inter
mollem,& conſtantē, ſunt qui uincunt dolores
à quibus uincuntur molles,ſed uincuntur à do-
loribus quos ſuperant conſtantes.& partim cō
ſtantes, partimq; molles eſſe uidentur,ſed dete-
rioris partis nomen potius ſibi uendicant,mol-
leſq; appellantur. Incurabile difficile curabi 26
le. Alope Cercyonis filia ex qua & Neptuno 27
natus eſt Hippotoō.luctatus pater diu ferre ſtu-
prum filiæ, tandem impatientia uictus dolori-
bus ſuccubuit. Xenophantus in conuiuio cū
luctatus uoluiſſet riſum detinere, copioſiſſime
effudit.ut noſtri de Philemone aiunt, quem im-
moderatū riſum abſtuliſſe ferunt. paratas enim
ficos atque in cōſpectu poſitas aſello conſumē-
te puellum ut illū abigeret inclamauit.qui cum
iam comeſtis omnibus ſuperueniſſet: quoniam
(inquit)tam tardus aduenisti da nūc merū aſel-
lo.ac urbanitatem dicti crebro anhelitu cachin
norum proſecutus,ridendo defecit. Titillatur 33
quis,cum leui tactu inhorreſcit, quem ſubinde
refugit,riſuq; plerunque ſoluitur. Sub incon-
tinentia temeraria,& infirma:molliciem teme-
rariam,pariter & infirmam intelligimus.

SEPTIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

25 Septimum cap. octo cõclusionibus, quatuor diffinitionibus, & uno corollario partitum est.

Diffinitiones. Incontinens, est qui à uoluptatibus gustus, tactus'ue superatur, quas plerique superant. Continens, est qui gustus tactus'ue uoluptates superat, à quibus plerique superantur.

Mollis, est qui à gustus, tactus'ue doloribus superatur, quos plerique superant. Constans uerò, qui gustus, tactus'ue superat tristitias à quibus plerique superantur. Nam fit ut circa uoluptates, atque tristitias per gustum, pariter & tactum acceptas, circa horum sẽsuum illecebras, atque circa eos quos homines refugiunt dolores (circa quæ omnia temperantiam, intẽperantiamq́ uersari prius definitum est) quispiam ita sese habeat: ut ab ijs ipsis superetur quas plerique superant, aut eas superet à quibus plerique superantur: si circa uoluptates ita sese habeat, primo modo incontinens est, secũdo autem modo continens. sin uerò circa tristitias, primo quidem modo mollis est, secundo autem modo cõstans. & inter hos plurimorum hominum habitus cõtinẽtur quamuis ad deteriores partes declinent, ac prolabantur.

26 Prima conclusio. Intemperantia longe deterior est ipsa incontinentia. Nam uoluptatum gustus, tactusq́, quædam sunt necessariç, sed usque ad quendam terminũ, certamq́ mensuram, quçdam non necessariæ ut exuperationes, atque defectiones. exuperationes enim defectiones'ue necessariæ non sunt. & ut de uoluptatibus: ita est & de earum doloribus. & qui uoluptatum exuperationes, imò ipsas exuperãtes uoluptates ob electionem, atque ob eas ipsas neque ob aliud quicquã inde

proueniens prosequitur, intemperās est. qui autem ob electionem & ob eas ipsas nec ob aliud quicquā prosequitur uoluptates, eum facti non pœnitet. Quem autem non pœnitet, is incurabilis est. intemperans igitur incurabilis est. at incontinentem (perturbatione sedata) & pœnitet & curabilis est. Igitur intemperantia longe deterior est ipsa incontinentia: qui uerò ex electione deficit, atque ob eas ipsas, uoluptates refugit insensibilis est, intemperantiq; oppositus, & inter hos intemperantem scilicet, & insensibilem: medius temperans collocatur. Secunda 27
conclusio. Non modo intemperans incontinente sed & molli deterior est. Nam intemperans est qui non quia à perturbatione, sed quod ob electionem ipsam dolores corporis refugit. sed eorum qui non eligunt quidam ob uoluptatem ut incontinens, & quidam ob fugam doloris qui ex cupiditate puenit, ducitur, uinciturq; quare intemperans, & incontinēs, & mollis inter se differunt. At cuilibet is deterior esse uidebitur, qui aut non cupiens aut remisse cupiens quippiam agit turpe, quàm si uehementer cupiens id admitteret, ut deterior esse uidebitur si quis non iratus, alterum pulsauerit: quàm si id egerit, ira concitatus. Quid enim tum ageret si in perturbatione esset? est igitur intemperans, & incontinente, & molli deterior. Eorum enim quos diximus alter mollitudinis speciei subijcitur, & alter incontinens est. Tertia con- 28
clusio. Continens incontinenti, & constans molli opponitur: & sunt continentia, & constantia diuersa. Continentem incontinenti & constantem molli oppositum esse, statim notum est. nam continens uincit, incontinens uincitur. & constans resistit, mollis succumbit atque superatur. & quia continentia in superādo

conſiſtit,& conſtantia in reſiſtendo: & ſupera-
re,& reſiſtere diuerſa ſunt,ut uincere & non uin
ci.ſunt igitur continentia, & conſtātia diuerſa.
29 Corollarium. Quo fit ut continentia magis
quàm conſtantia, expetenda ſit, Nam uincere
30 quàm non uinci præſtabilius eſt. Quarta con
cluſio. Mollis eſt qui aduerſus ea aduerſus quæ
plerique reſiſtunt & poſſunt, ſuccumbit. Nam
qui doloribus ſuccumbit aduerſus quos & ple-
rique reſiſtunt, & poſſunt, mollis eſt, delicijsq;
defluēs. deliciæ enim mollitudines quædā ſunt,
ut qui ueſtem trahit ne tollēdi ſubeat laborem.
qui cum imitetur ægrotantem,non ſe putat eſſe
miſerum, ſemper quidem miſero ſimilis. mollis
igitur ijſce ſuccumbit aduerſus quæ plerique re
31 ſiſtunt,poſſuntq;. Quinta concluſio. Non om
nis qui à uoluptatibus, aut doloribus, relucta-
tus uincitur:incōtinens, aut mollis eſt. Nam ut
de conſtantia & mollitudine ad dolores mole-
ſtiasq; fugiendas, ita quoque de continentia &
incontinentia circa uoluptatum illecebras aut
ſequendas aut fugiēdas.atqui mollitudo & cō-
ſtantia nō circa omnes dolores moleſtiasq; uer
ſatur, ſed circa eas quas plerique uincunt: & à
quibus etiam plerique uincuntur, quare & cir-
ca conſimiles uoluptates continentia atque in-
continentia. Nam ſi quis à uehementibus, exu-
perantibusq; uoluptatibus aut doloribus uinci
tur,nihil mirum eſt ſi neque incontinens neque
mollis eſt.uerum ignoſcendum eſt illi,ſi relucta
tus tandem uincitur. ut Theodecti poëtæ Phi-
loctetes à ſerpēte morſus, aut Carcini Cercion
in Alope,& ut homines ij q detinere riſum eni-
tentes,accumulatius illum effundunt:quod ac-
cidit Xenophanto. ſed ſi quis ijs doloribus qui
bus multi reſiſtere ualent,ſuccumbit:neque ad-
uerſari poteſt nō ob generis naturam, neque ob
morbum,

morbum, is incontinens mollis'ue dici potest.
ob generis quidem naturam dico. nam Scitharũ
regibus quædã ob genus mollitudo inest, quod
ut fœmina à uirilitate degenerat mascula. Sex 32
ta conclusio. Qui ad iocum propensior est, non
intemperans, sed mollis est. Nam iocus, quædã
est laboris relaxatio. est etenim quædam à labo
ribus requies. at qui ad iocum propensior habe
tur, ex ijs est qui in hac laborum relaxatione, re-
quie, atque fuga exuperant. est igitur ad iocum
propensior, mollis, & non intemperans. Septi 33
ma conclusio. Incontinentiæ, & mollicei duæ
sunt species, temeritas scilicet, atq; infirmitas.
Nam quidam deliberatiõe facta, in ijs ipsis quæ
statuerunt, ob surgentem perturbationem non
persistunt. & hi debiles, infirmiq; dicuntur. qui-
dam uerò contra ob idipsum quòd non præcon-
sultauerunt, à perturbatione ducuntur, quos &
temerarios appellamus. Et sunt alij qui ante sen
tientes, ac præuidentes, seipsos, rationemq; exci
tant, atq; se præmuniunt: neq; à perturbatione
uincuntur, siue id quod mouet uoluptatem, siue
dolorem efficiat. & hos nunc continentes nunc
constantes dicimus, similes quidem illis qui prę
titillati non titillantur. Octaua conclusio. 34
Maxime celeres, quos & cholericos: & bi-
liosi atra bili, quos & melancholicos ap-
pellant: temeraria teneri solent inconti
nentia. Nam illi ob uelocitatem, &
hi ob uehementiam, quodq; sint
uehementis imaginationis se-
quaces, rationem non expe-
ctant. incidunt igitur hi
uel maxime in temera-
riam incontinen-
tiam,

L

Discrimen incontinentis ab intemperato.

CAPVT VIII.

Numero.26. *AT uerò intemperantem quidem non pœnitet, ut est dictum. In electione nanq; persistit. incontinẽs autem facilis est omnis ad pœnitentiam: quo circa non ita*
Numero.5. *res sese habet ut dubitauimus. sed ille quidem ĩcurabilis, hic autem est curabilis. Vitium enim morbis est hisce per simile, quæ intercuti inquam, & tabi. incontinentia uerò, morbo comitiali. Etenim illud, cõtinua, hæc non continua est improbitas. Atq; omnino diuersum est genus incontinentiæ, atq; uitij. Vitium enim latet, incontinentia uerò*
36 *non latet. Horum autem ipsorum ij qui ante rationem ducuntur, meliores ijs sunt, qui rationem quidem habẽt, non autem persistunt in ea. à minore nanq; perturbatione uincuntur: & non absq; deliberatione, ut illi. incontinens enim similis est ijs qui cito fiunt ebrij: & pauco uino, & pauciore quàm pleriq;. Patet igitur incontinentiam*
37 *uitium nõ esse, nisi aliqua ex parte fortasse. Nam hæc quidem est præter electionem, illud autem cum electione. in actionibus tamen est similitudo ut Demodocus in Milesios dixit. Milesij nanq; insipientes quidem non sunt, ea tamen faciunt quæ agunt insipientes. & incontinẽtes iniusti quidem non sunt, iniuriam tamen faciunt. Cum autem al-*
38 *ter sit talis: ut non ex eo quia est ipsum persuasum, exuperantes corporis uoluptates, prӕterq; rationem rectam sequatur, alteri sit persuasum, propterea quòd talis est ut ipsas sequatur: illi quidem dissuaderi facile, huic autẽ haud facile potest. Principium enim ipsum, uirtus quidẽ*

cõseruat: uitium uerò corrumpit. id autem gratia cuius principium est in actibus: perinde ut suppositiones ipsæ in mathematicis. Neq; igitur ibi docendorum principiorum est ratio, neq; hic. sed uirtus aut naturalis, aut assuetudine parta, causa est opinandi, circa principium rectè. Talis igitur homo temperans est. at contrarius est intemperans. Est autem quidam alius ob perturbationem à recta ratione discedens, quem perturbatio, ut non agat quidem ut recta ratio iubet, superat. ut sit autem talis ut ipsi sit persuasum oportere persequi uoluptates libere, tales non uincit. at hic est incontinens qui quidem intemperante melior est. Nec est absolute prauus. conseruatur enim id in ipso, quod est optimum, principium inquam ipsum. Alius autem est huic contrarius, is qui persistit. & nõ ob perturbationem à ratione discedit. Ex his igitur patet hũc quidem studiosum: illum aũt improbum habitũ esse.

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

Aqua intercus. hydrops. Tabes, ptisis: & est ulceratio pulmonis cum extenuatiõe totius corporis, & sanguinis excreatione.

OCTAVI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Octauum cap. quatuor conclusionibus partitum est. Prima conclusio. Intemperans incontinẽte deterior est. Primo, nam (ut iam quoq; dictum est) intemperantẽ non pœnitet, sed in electionis uoto persistit. at incontinẽs omnis promptus est ad pœnitentiã. est igitur intemperãs incontinẽte deterior. nõ est igitur quemadmodũ prius prædubitatũ fuerat. uerũ intemperãs, incurabilis, & incõtinẽs curabilis est. Scd'o, intẽperãtia uitiũ est hisce morbis assimile aquę scilicet

intercuti, & tabi. incontinentia uerò morbo assi-
milatur comitiali. nam intemperantia, conti-
nua manet improbitas: incontinentia uerò con
tinua non est. est igitur intemperantia, quàm incō-
tinentia deterior. Tertio, incontinentiæ, atq;
intemperantię omnino diuersum genus est. nam
intemperantia latet, incontinentia uerò aperta
est. deterior autem, curaq; difficilior morbus la-
tens est. igitur intemperans incontinente dete-
36 rior est. Secunda conclusio. Incōtinentes teme
rarij, minus mali, minusq; culpandi incontinen-
tibus infirmis. Nam infirmi qui ratione habent,
& in ea non persistunt, à minore uincuntur per-
turbatione, & non absq; deliberatione. ratio
enim atq; deliberatio perturbationem immi-
nuit. incōtinentes autem temerarij à fortiori-
bus uincuntur perturbationibus impræmuni-
ti, neq; quidem rationem, neq; consultationem
pręhabentes. sunt igitur incontinentes temera-
rij minus mali: & incontinētes infirmi debilesq;
persimiles sunt ijs qui cito fiunt ebrij, & pauco
uino, & pauciore quidem quàm plæriq; alij.
37 Tertia conclusio. Incontinentia non omnino
uitium est, sed aliqua ex parte uitium. Nam incō
tinentia præter electionem est: uitium uerò, cum
electione. at in actionibus similitudo est: ut De-
modocus in Milesios dixit. inquit autem Mile-
sij etenim insipientes quidem nō sunt: ea tamen
faciunt, quæ faciunt insipientes. ita quoq; & in-
continentes iniusti quidem non sunt, iniuriā ta-
38 men faciunt. Quarta conclusio. Incontinenti,
ne uoluptates sequatur facile dissuaderi potest:
intemperato autem haudquaq; id facile fieri po
test. Nam quanq; incontinens talis est, ut non
id ipsum quòd ipsi persuasum sit, corporearū uo
luptatum superabundatias præter rectam ratio
nem sectetur, intemperāti autem persuasum sit:

nihilo minus facile incontinenti diſſuaderi poteſt, intemperato autē id haudquaquàm diſſuadebitur facile. Nam in incontinente principium ſanū incolumeq; eſt, in intemperante uerò non. incolume enim principium uirtus conſeruat, uitium uerò corrumpit. at in actionibus humanis principium id gratia cuius, finisq;, eſt perinde in agendis ſeſe habens ut ſuppoſitiones in mathematicis. ut enim in mathematicis nulla demonſtrandorum principiorum ratio eſt, itidem neq; in agendis demonſtrandi finis, ſed uirtus, aut natura, aut aſſuetudine parta, cauſa eſt circa idipſum principium recte opinandi. qui autem talem uirtutem circa uoluptates corporeas arcendas nactus eſt, homo temperans eſt & contrarius intēperans. aſt alius eſt, qui ob perturbationem à recta ratione diſcedit, quem perturbatio ſuperat, ut non agat quemadmodum recta ratio iubet. Non tamen peruincit ut talis ſit ut ei perſuaſum ſit oportere libere & abſq; ulla perturbatiōe huiuſmodi uoluptatum illecebras perſequi, & hic eſt incontinens, & intemperato melior, neq; abſolute prauus. nam in ipſo, quod optimū eſt ſaluatur ipſum inquam principium, rectumq; de fine iudicium. facile igitur incontinenti diſſuaderi poſſunt uoluptates, at intemperāti haud facile. & contrarius incontinenti is eſt qui perſiſtit, neq; ob perturbationem quidē à rationis rectitudine diſcedit: eſtq; is continēs. & ex his permanifeſtum euadit, cōtinentis habitum ſtudioſum eſſe imperfectum quidem, & diſpoſitiouem quandam. incōtinentis autem habitum eſſe improbum.

De continentis, & pertinacis conuenientia & differentia.

CAPVT IX.

39 *QVærendum est autem, utrum is sit continens qui
quauis in ratione, electione´ue perstat: an is qui
in recta persistit? Et utrum is sit incontinens qui non per
manet in quauis electione ratione´ue: an is qui persistit
in ratione falsa, & electione non recta, quemadmodum
antea dubitauimus. An per accidens quidem in quauis,* Numero.3. & numero.8.
*per se autem in ratione uera, rectaq; electione alter per=
stat, alter non perstat? nam si quispiam hoc ob hoc expe=
tit, aut sequitur: per se quidem hoc expetit atque sequi=
tur, per accidẽs autem ipsum prius. at quod est per se, id
simpliciter esse dicimus. quare fit, ut aliquo quidem mo=
do quauis in opinione, absolute autem in uera, alter per=
sistat, alter nõ persistat. Sunt autem quidam in opinio*
40 *ne persistentes, quos pertinaces appellant. hi non nisi cum
difficultate dimoueri à sua sententia possunt. Et simile qui
dem quid habent cum continente, sicut & prodigus cum
liberali, & audax cum confidente. Sunt autem in multis
ab illo diuersi: continens enim non mutat sententiam ob
perturbationem, atque cupiditatem. nam cum acciderit,
facilem sese offeret recta persuadenti. Illi uerò non à ra=
tione mutantur. nam cupiditates capiunt, atq; à uoluptati
bus pleriq; ducuntur. Sunt autem ij pertinaces, qui suæ
sunt sententiæ: & qui sunt indocti, ac rustici. atq; suæ sen
tentiæ homines, ob uoluptatem atq; dolorem sunt pertina
ces. gaudent enim uincentes si non è sua sententia dissua=
sione ulla dimoueantur. & dolent, si sua sint irrita, ut de=*

creto. quare potius sunt incontinenti, quàm continenti similes. *Sunt etiam qui non ob incontinentiam in senten* 41
tia non persistunt. Vt Neoptolemus apud Sophoclem in Philoclete, quãquàm ob uoluptatem non perstitit, sed honestum. Erat enim honestum illi uera loqui, ab Vlysse autem fuerat illi persuasum mentiri. Etenim non omnis qui propter uoluptatẽ quippiam agit, intẽperãs est, aut prauus, aut incontinens, sed qui agit ob turpem. *Cum au=* 42
tem sit & quidam talis, ut minus quàm oporteat corporis gaudeat uoluptatibus, non persistens in ratione: inter hunc & incontinentem, medius ipse cõtinens collocatur. Incõtinens enim nõ persistit in ratione, quia magis quàm oportet uoluptatibus delectatur. hic uerò non permanet, quia minus quã oportet eisdẽ gaudet. At cõtinens perstat, & ob neutrũ sñiam mutat. *Oportet aũt si cõtinentia* 43
sit studiosum, habitus hos utrosq; contrarios, improbos esse, quemadmodũ & uidentur. Sed quia perpaucis alter hoĩbus inest raroq; admodũ fit ut tẽperantia soli cõtraria intẽperantiæ esse uidetur, sic & continentiã soli incõtinentiæ aduersari putatur. *At uerò cũ ob similitudi=* 44
nẽ multa dicãtur, factum est ut tẽperans per similitudinẽ cõtinens dicatur. Cõtinẽs enim talis est, ut nihil præter rationẽ ob uoluptatẽ corporis agat. & temperans etiã talis est. sed ille quidẽ habet prauas cupiditates, hic aũt nõ habet. Et hic quidẽ est talis, ut nõ delectetur præter rõnem: ille uerò talis ut delectetur quidẽ, sed nõ ducatur. similes etiã sunt incontinẽs & intẽperans: qui quidẽ diuersi sunt. uterq; enim corporis sequitur uoluptates, sed alter & oportere putat, alter non putat.

NONI CAPITIS NOTÆ.

39 Qui expetit uinum ob dulcedinem,per ſe dulcedinem expetit, & per accidens uinum. ita qui expetit aut cibum, aut potum honeſtatis gratia neq; cupedia ducitur, ſed recta ratione: & hunc cibum,& hunc potum exiſtimat eſſe talem qui ſecundum rectam rationem ſumi poſſit.tametſi talis non ſit, propter uim quandam latentem, quam deliberãs ignorat, neq; ſcire poteſt (ut de Loth apud Homerũ, & de uino in ſacris literis quod nunq̃; guſtauerat Noe)ſi continens perſiſtit in propoſito: hũc ſcilicet cibum, aut potum eſſe ſecundum rectam rationem ſumendum, & ſumat:perſiſtit cõtinens rationi falſę & electioni non rectæ,non per ſe,ſed per accidens.

NONI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Nonum cap.ſex cõcluſionibus partitum eſt.

39 Prima concluſio.Continens nõ in quauis ratione,atq; electione cum recta,tum nõ recta,niſi ſecundum accidens perſiſtit, per ſe autem in recta perſiſtit.Hoc in loco quærendum eſſe uidebatur,utrum is continens ſit qui in quauis ratio tione,ac electione perſiſtit,an is potius qui perſiſtit in uera.& utrum is incontinens qui in qua uis ratione, ac electione non perſtat . an potius qui perſtat in falſa:atq; in electione non recta. nam & id antea addubitatum fuerat . Sed uidetur continens in electione recta, ueraq; ratione per ſe perſiſtere: in falſa uerò ſi perſiſtere pergat non per ſe,ſed per accidens . Nam qui unum ob alterum expetit,ac ſequitur,id alterum per ſe ex petit,ſequiturq;:at ipſum primum per accidens expetit.nã quod ꝑ ſe eſt, hoc in loco ſimpliciter & non ob alterum eſſe dicimus.continens autẽ ſi quicq; expetit, proſequiturq;, ob electionem

rectam expetit. igitur continēs quodam modo in quauis electionis opinione,sed in uera duntaxat per se immanet,atq; persistit:incontinēs autem nō persistit. Secunda cōclusio. Cōueniũt 40
pertinax, & continens,pariter atq; inter se differunt. Nam pertinaces appellare solēt,qui in sua opinione persistētes,nō nisi cũ difficultate à sua sentētia dimoueri possunt.at hi reuera cũ continente simile quid habent: ceu prodigus cũ liberali,& audax cũ forti.sed differunt in multis.cōueniunt quidē, nam cōtinens ob perturbationē atq; cupiditatē nō mutat sententiã,ita neq; pertinaces.differunt autē, nã continēs ubi oportuerit,se facilē præbet recta suadenti. pertinaces uerò non,neque aliqua ratione suadētur: uerum à cupiditatibus detinētur, & eorũ plerique ducũtur à uoluptatibus.at incontinentes neque detinentur,neque ducuntur à uoluptatibus. Rursus pertinaces sunt ij qui suæ sunt sentētiæ,indocti, atque agrestes:atq; huiusmodi suæ sunt sententiæ pertinaciter insistentes hoīes, ob uoluptatē atque dolorē solent esse pertinaces. & gaudent uictores,si à sua sententia nulla suasione dimoueri queant:dolent uerò si ea quæ suæ sunt sentētiæ,cadãt irrita ceu quędã publica decreta.quo sit ut pertinax incontinēti quàm cōtinenti similior sit:nã uoluptates ꝓsequũtur, & tristitias fugiunt. & ob uoluptatē,aut dolorē in sua sententia persistũt:ut & ipsi incōtinētes. Tertia cō= 41
clusio.Non oīs qui ꝓpter uoluptatē quippiã agit,intēperãs,prauus,aut incōtinēs est. Nã sunt q in sentētia nō persistũt: sed nō ob incōtinētiã etsi ob uoluptatē,ut Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete ob uoluptatē,sed honestã,in sentētia nō perstitit. erat enim illi, & iucundũ, & honestũ uera loqui.at ab Vlysse illi persuasum fuerat mētiri.nō igitur omnis quippiã pro=

pter uoluptatem ágens,intemperãs,prauus:aut
incontinens eſt:ſed qui ob turpẽ agit. Quarta
cõcluſio. Cõtinens inter magis & minus quàm
par,decorũq; ſit, uoluptatibus gaudẽs, medius
quidã laudabilis exiſtit. Nam quidã talis eſt ut
minus quàm oporteat corporis gaudeat uolu=
ptatibus in recta ratione nõ perſiſtens.& incõti
nens non perſiſtit in recta ratione, quia magis
quàm oportet uoluptatibus delectatur. at cõti=
nens in recta ratione perſtat.atq; ob neutrũ ſen=
tentiã mutat.igitur cõtinens horũ duorũ quidã
43 laudabilis medius exiſtit. Quinta concluſio.
Vterque illorũ extremorũ cõtrariorũ habituũ,
prauus.Nam cõtinẽtia ſtudioſa eſt. oportet igi
tur utroſque hos habitus contrarios,improbos
prauosq; eſſe. & re uera tales eſſe uidentur. Sed
quia alter eorum ut qui in defectu uerſatur, pau
cis hominibus contingit: ſit ut continentia ſoli
incontinentiæ aduerſari putetur.quemadmodũ
eandẽ ob cauſam tẽperãtia ſoli intẽperantiæ ui
detur aduerſata,quòd pauciſſimis hominũ con
44 tingat inſenſibilitas. Sexta concluſio.Conti=
nens,abſolute temperans nõ eſt.Nam cũ multa
per ſimilitudinẽ dicãtur, etiã quoq; factum eſt,
ut continens per ſimilitudinẽ dicatur tẽperans.
nã continens talis eſt ut nihil præter rationẽ ob
uoluptatẽ corporis agat qualis etiã eſt & tem=
perans.ſed lato diſſociantur interuallo.Nã con
tinens prauas habet cupiditates.temperans aũt
non habet.& temperans talis eſt ut non delecte
tur præter rationẽ.continens uerò talis ut dele=
ctetur quidem, ſed à perturbatione nõ ducatur.
Et ſimili ꝓportione inter ſe reſpõdẽt intẽperãs,
ac incõtinẽs,qui tamẽ diuerſi ſunt. Nã uterque
corporis ſequit̃ uoluptates:ſed intẽperãs proſe=
quitur & proſequi oportere putat: incontinens
proſequit̃ quidẽ,at proſequendas eſſe nõ putat.

Quòd prudentia, & incontinentia simul in eodem non sint.

CAPVT X.

ATqui neque fieri potest ut idem sit prudens atq; incontinens simul. Est enim demonstratum, prudentem simul & more studiosum eundem esse: præterea non solum ex eo quia scit, prudens est. sed ex eo etiam quia idoneus est ad agendum. at incontinens non est idoneus ad agendum. habilem aũt nihil prohibet esse incontinentẽ. 45 *Quapropter & interdum nonnulli prudentes esse uidentur, atque incontinentes: quia differt habilitas à prudentia eo modo quem suprà diximus. & sunt ratione quidem propinqua, electione uerò diuersa. Nec incontinens sese habet, ut is qui scit ac cõtemplatur: sed ut is qui dormit, aut est uinolentus, & sponte sua quidem agit. scit enim quodam modo & quid, & cuius gratia facit.* 46 *Malignus tamen non est. electio nanque est bona.* 47 *Quare semimalignus est, & non iniustus. nõ est enim insidiator. nam ipsorum alter quidẽ nõ persistit in ijs quæ statuit consultando. biliosus autem atra bili, nec ad consultandum omnino est aptus. Et similis est igitur incontinẽs quidem ciuitati, quæ decernat quidẽ omnia quæ sunt agenda, & leges habeat bonas. sed non utatur. ut Anaxãdrides facere dixit.*

Vrbs consultabat, leges quæ negligit almas.

Malignus autem, ciuitati, quæ legibus quidem utatur. sed prauis. *Est autem continentia atque incontinẽtia* 48
circa id quod multitudinis exuperat habitum. Alter enim magis, alter minus persistit, quamplurimi possunt.

49 *Facilius autem ea curari potest incontinentia, qua biliosi atra bili incontinenter agunt, quàm eorum qui deliberant quidem, sed non persistunt. & ij facilius curari possunt, qui per assuetudinem, quàm ij qui natura incontinentes sunt. est enim facilius consuetudinē, quàm naturam mutare. Ideo enim & consuetudinem mutare difficile est, quia similis est naturæ. quemadmodum Ennius poëta dixit.*

Vsus longus mos est, ac meditatio crebra:
Hunc tandem assero naturam mortalibus esse.

Quid igitur continentia sit, & incōtinentia, & quid constantia, mollitudoq́; & quomodo inter sese habeant habitus hi, iam diximus.

DECIMI CAPITIS NOTÆ.

47 Atra bilis, cholera nigra, quę & melancholia dicitur. Flaua bilis, à qua homines appellamus cholericos.

DECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimū cap. quatuor conclusionibus, & uno
45 corollario partitū est. Prima conclusio. Eundem simul prudentē, & incontinentē esse, impossibile est. Primo, nam prius monstratū est eundem esse simul & prudentē, & morū uirtutibus præditum. Secundo, non modo quia sciat, aliquem prudentē esse dicimus, sed & etiā quia ad agendum sit idoneus. at incōtinens minime ad agendū idoneus est. non est igitur incontinens prudens, etsi insitā ad agendum habilitatē nihil
46 prohibeat ipsum habere incontinentē. Corollarium. Hinc fit ut interdum nonnulli pariter uideantur esse prudentes atque incōtinentes non

ſunt tamen.nam huiuſmodi inſita habilitas : eo à prudentia(quo ſuperius dictum eſt)modo differt,ac ſeparatur.& ratione quidem, prudentiæ propinqua eſt, at electione differt. diſcerniculũ item à prudente ſuſtinet incontinens.nã ipſe incontinens non ita ſeſe habet,ut is qui ſcit, ac cõtemplatur,ſed ut is qui dormit, aut uinolentus eſt.ſponte ſua tamẽ agit.nam ſcit quodã modo, & quid & cuius gratia agit. Secunda conclu- 47
ſio.Incontinẽs non omnino malus eſt. Nam electio bona eſt,quamuis in ea non perſiſtat.quare non omnino malus,ſed ſemimalus potius dicendus eſt,& non iniuſtus. nam non eſt inſidiator, atque ex deliberatione nocẽs. cum eorum alter quem ſubitum,celeremq́ dicimus,in ĳs quæ cõſultando ſtatuit nõ perſiſtat, & bilioſus atra bili non omnino ad conſultãdum ſit aptus. quinimò perſimilis eſt incontinens ciuitati, quæ decernat quę agenda ſunt omnia:& leges quidem habeat bonas, non utatur autem illis, ut comiter inuexit Anaxandrides.

Vrbs decernebat,cui legum nulla uoluntas.

Malus autẽ ut intẽperans,aſſimilatur ciuitati quæ legibus quidem, ſed quæ prauis utatur.

Tertia concluſio. Continentia & incontinẽ- 48
tia circa id ſunt, quod multitudinis ſuperat habitum.Nam continens magis,& incõtinens minus perſiſtit quàm queat plurium multitudo.

Quarta concluſio.Incontinentia qua atræ bi- 49
lis incontinẽtes peccant facilius ſanatur, quàm ea qua ĳ laborant qui conſultant,in ſentẽtia autem non permanent.& hi facilius qui per aſſuetudinem, quàm qui natura ſunt incontinentes. primũ ideò eſt,quia præconſiliati magis, potiorecq́ iure malũ uitare queunt. Secundũ aũt hinc patet,quòd aſſuetudinẽ mutare facilius eſt, quã naturã.nã ideo aſſuetudinẽ mutare difficile eſt,

quòd assuetudo assimilatur naturę, quemadmodum & id quoq; hoc modo Euenus poëta dixit.

Mos uetus, atque frequens meditatio, durat amice:
Qui tandem natura uiris cognoscitur esse.

Sed quid continentia, qd incontinentia, quid item constantia, ac mollitudo, & quo pacto inter sese hi differāt habitus, iam dictū est abūde.

De uoluptate.

CAPVT XI.

50 *AD ipsum autem ciuilem philosophum pertinet, de uoluptate contēplari, atque dolore. Hic enim architectus est finis, ad quem uidētes, unumquodque aut malum aut bonū simpliciter dicimus. Insuper & necessarium est de ipsis considerare, & uirtutem enim morum & uitiū circa dolores, uoluptatesq; posuimus. Et*
51 *felicitatem plurimi cum uoluptate asserunt esse. Quibusdam igitur nulla uoluptas aut per se, aut per accidēs bonū esse uidetur. Non enim idē bonū esse putāt ac uoluptatem. Quibusdam, nonnullæ quidem bonæ, pleræq; autem prauæ esse uidētur. Sunt & qui tertio censent, & si omnes sunt bonæ, summum tamen bonū uoluptatē*
52 *esse non posse. Non bonū igitur omnino esse putatur, quia omnis uoluptas, generatio est sensibilis ad naturā: generatio uerò nulla: genus idem subit quod fines, nulla enim ædificatio domus est. Prætereà uir temperans fugit ipsas uoluptates. Prætereà prudens persequitur uacuitatē doloris non id quod afficit uoluptate. Prætereà uoluptates impedimento prudentiæ sunt. atq; quò magis hisce quispiā gaudet, eò magis impeditur. ut in uenerea*

fit uoluptate. nemo nanque dum est in illa, mēte quicquā perspicere potest. Praetereà, ars nulla est uoluptatis. & tamen omne bonū artis est opus. Insuper & pueri, & ferae, ipsas uoluptates sequuntur. Non esse autem omnes studiosas existimatur: quia sunt & turpes atque infames: & quia afferunt detrimentum. eorum enim quae uoluptatem efficiunt, nonnulla pariunt morbos. Ex eo uerò *uoluptas summum bonum non esse putatur, quia non est finis, sed generatio. Haec igitur ferè sunt quae de uoluptate dicuntur.*

VNDECIMI CAPITIS NOTAE.

Particulas deriuationum uocabulorū, quòd dictiones graecae sint, sciens omittit Argyropilus, ut & in sexto huius numero. 57. Quòd enim beatus apud graecos à gaudio appellationē sumat, latinae locutioni non respōdet. Nihil enim ad latinum pertinet utrum Macarios quod beatum significat: ἀπὸ τοῦ χαίρειν, quod gaudere significat, an aliunde deducatur. quamuis beatus à beo (quod consolor significat) apud latinos deriuari uideatur, & nō multum ab appellatione quam Aristoteles tribuit suo modo differre uideatur. siquidem solamen & gaudiū non multum inter se patiūtur discrimen. Virtutes, boni artes esse ponebant. hinc omne bonum humanum astruebant esse alicuius artis opus.

50 / 52 (margin)

VNDECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Vndecimum cap. una cōclusione, tribus opinionibus, & earū rationibus partitū est. Conclusio. Ad moralē philosophū de uoluptate atque dolore incūbit determinatio. Primo, Nā

moralis philosophus est architectus, atque præcipuus speculator finis, ad quē respicientes unū quodque uel bonum, uel malum simpliciter esse dicimus. uoluptas enim ut quidā finis est. igitur ad ipsum, uoluptatis incūbit determinatio. quare & doloris eius contrarij. Secundo, Ad moralem philosophum eorum expedit determinatio, circa quæ & morum uirtus, & uitium uersatur. at morum uirtutem ipsumq́ circa dolores uoluptatesq́ uersari iam astruximus. igitur de uoluptate atque dolore incumbit determinatio. Tertio, eius determinatio suscipienda est, sine quo felicitatem esse nō existimant. at quāplurimi sine uoluptate felicitatem esse non posse autumant, & hinc quoque beatum à gaudio nomen suum traxisse. est igitur de uoluptate, pariter atque dolore expedienda determinatio.

51 Tres de uoluptate opiniones. Prima est dicētium nullam uoluptatem, aut per se, aut per accidens esse bonum. siquidem ij uoluptatem & bonum, idem esse non putant. Secunda est sentientium quasdam esse bonas, at earū plurimas esse prauas. Tertia est astruentium omnes uoluptates bonas esse, sed summum bonum uolu-

52 ptatem esse non posse. Trium adductarū opinionum rationes. Quod nulla uoluptas omnino bonum sit, his rationibus contendunt. Prima, Omnis uoluptas generatio quædam sensibilis est, ad naturam, naturæq́ iuuamentum. at nulla generatio rationem subit finis. atque boni. quemadmodum & nulla ædificatio, domus est, igitur nulla uoluptas bonum est. Secunda, Vir temperans ipsas fugit uoluptates. igitur uoluptas ipsa, malum est. Tertia, Prudens indolentiam, dolorumq́ uacuitatem sequitur, nō autem ipsas uoluptates. nō sunt igitur uoluptates bonæ. Quarta, Voluptates prudentiam

impediunt,

impediunt, atq; quo magis hisce uoluptatibus quispiam afficitur, ac gaudet: eo quoq; amplius impeditur. ut ĩ uenerea perspici licet uoluptate. nemo enim dum illa est, quicquam mente perspicere põt. nõ sunt itaq; uoluptates bonæ. Quinta, uoluptatis nulla est ars, omne autem bonum humanum artis opus esse uidetur: non est igitur uoluptas bonum. Sexta, Pueri & beluæ ipsas uoluptates prosequũtur. sunt igitur bestiales uoluptates, & non bonæ. Et quòd aliquę uoluptates sint malæ illis uidetur. Primo, quia nonnullæ uoluptatum turpes sunt, atq; infames. Secundo, quia nonnullæ uoluptatum afferunt detrimentum. nam uoluptatem efficientium nonnulla aggenerant morbos. alias autem dici bonas nihil ipsis uidetur esse absurdum. Et quòd uoluptas summum bonum nõ statuatur, hoc ideo est, quia uoluptas non finis est, sed in finem generatio. hæc fermè sunt quæ de uoluptate ab illis adducuntur.

Improbatio rationum de uoluptate.

CAPVT XII.

Non effici autem ob ea quæ dicta sunt, ut uolu- 33 *ptas bonum non sit, nec id quod est optimum, ex hisce sanè constabit. Primum nanque cum bonum sit duplex (est enim aliud absolute, aliud alicui bonum) & naturæ ipsæ, & habitus hæc sequentur. Quare sequentur & motus, & generationes. Atque earum quæ prauæ uidentur esse, quædam sunt simpliciter prauæ, alicui uerò non sunt, sed expetibiles huic: quædam nec huic: sed nonnunquàm & tempore paruo, expetibiles uerò non sunt. Quædam neque uoluptates sunt, sed uidentur: quæ sunt cũ dolore, & medicaminis gratia, quales sunt ægro-*

tantium. Præterea cum bonorum aliud ſit operatio, aliud habitus, operationes quæ ad naturalem constituunt habitum, per accidens afficiunt uoluptate. Eſt igitur operatio in cupiditatibus reſtantis habitus atq; naturæ. nam & ſine dolore, cupiditateq; ſunt uoluptates: ut operationes contemplandi, non deficiente natura. Signum autem eſt, quòd non eiſdem gaudent homines, cum repletur, & cum eſt conſtituta natura: ſed cum eſt cõſtituta ijs quæ ſimpliciter afficiunt uoluptate, cum repletur & contrarijs. nam & acribus gaudent & amaris: quorum nihil prorſus aut natura, aut ſimpliciter afficit uoluptate. quare nec uoluptates. Nam ut ea quæ uoluptatem efficiunt inter ſeſe diſtãt, ſic & uoluptates eæ quæ ab illis proueniũt.

54 Atqui non neceſſe eſt aliquid aliud eſſe præſtabilius uoluptate, ut quidam inquiunt generationis ipſius finem. Non enim generationes, neq; cum generatiõe ſunt omnes, ſed operationes & finis. Nec eueniunt dum fiunt, ſed cũ fit uſus. nec omnium eſt finis aliud quicquam: ſed earum quæ ducunt ad perfectionem naturæ. Quapropter & nõ bene ſe habet, uoluptatem dicere generationem eſſe ſenſibilem: ſed dicendum eſt potius operationem eius habitus eſſe, qui eſt ſecundum naturam, & pro hoc ſenſibilem, ſine impedimento. Videtur autem ex eo generatio quædã eſſe, quia eſt propriè bonum. Operationem enim generationem eſſe exiſtimant. eſt autem diuerſum.

55 At uerò ſi uoluptates eſſe prauas ex eo cenſent, quia nonnullæ rerũ afferentium uoluptatem morbos efficiunt: idem & in ſalubribus rebus cẽſebũt. nõnullæ nãq; obſunt pecuniariæ rei. hoc igitur pacto prauæ ſunt ambæ. At non ſunt ob id

ipsum prauæ. nam obest interdum ad sanitatem & contemplatio. Impedit autem neq; prudentiam neq; habitum ullum uoluptas ea quæ ab unoquoq; prodit: sed alienæ. Nam eæ uoluptates quæ ad contemplationem emergunt & disciplinam, conferunt potius ad contemplandū, atq; discendum. Id præterea quod dicitur nullam ullius artis opus uoluptatem esse, cum ratione accidit. nec enim ulla alia operatio artis est, sed potentiæ: quanquàm & unguentaria ars, & coquinaria, uoluptates esse uidētur. Temperantem autem fugere uoluptatem, & prudētem sequi uacuitatem doloris, pueros denique persequi, beluasq;, afficientes res uoluptate, eodem omnia modo soluuntur. Nam cum uoluptatum (ut dictum est) aliæ sint Numero.26. *absolute bonæ, aliæ non bonæ: tales uoluptates tam pueri quàm beluæ persequuntur, & harum indolentiam prudens quas cupiditas comitatur, & dolor: quæq; corporis sunt. Hæ nanque tales sunt, & harum exuperationes, quibus intemperans, intemperans est. quapropter has tempe*- Numero.9. *rans fugit. Nam sunt uoluptates & temperantis.*

DVODECIMI CAPITIS NOTÆ.

Absolute bonum, bonus cibus, bonus potus. 53
alicui bonum, esus absynthij. Absolute bonum quod ad animam, liberalitas, modestia, iustitia. Alicui bonum, pœnitudo & tristitia. Prauæ uoluptates corporeę & simpliciter, sed alicui expetendę inueniuntur: ut illaudabiles cibi atque impuri, ut fungorum, ut bulborū: qui aliquibus conducūt, eosq; quàm puri magis cōseruant. & prauæ, quæ ne alicui quidē expetēdę, ut uenena.

Naturalis habitus dicitur,qui ipsum habentē perficere natus est. Nam ut ea quæ uoluptatē efficiunt. elemento enim generali topico id pendet quorum efficientia bona, & ipsa quoq; similiter bona.& ex oppositio,quorū efficientia mala,& ipsa similiter mala. Et quanquàm quæ hic adducit Aristoteles cōtra priscorum placita ac assertiones qui paulo altius prospicit, uidet ex uera topica enasci,& contra eos ęquo marte dis
54 serere. Generatio,est uia in naturam, aut habitum.Operatio uero,est ipsius habitus,aut quod usum comitatur.Nam uoluptas non proprie est ipsa immediate operatio habitus,sed subsecutiua,illicq; superueniens : ut odorationi suauis,superuenit delectationis appetitus.& ueræ,rationalesq; uoluptates,sic à uoluptate prodeūt,quēadmodū ab appetitu sensitiuo, sensuales. Nō exacte determinādo ponit Aristoteles uoluptatem summum bonum esse : sed nihil sua ratione prohibere, quin quædam esset quid summum.

DVODECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Duodecimum cap. quatuor conclusionibus
55 partitum est. Prima conclusio. Superioribus rationibus effectum non est, ut uoluptas bonū non sit, neq; quidem ut non sit optimum. Nam cum bonum sit duplex,& absolute bonū & bonum alicui naturæ ipsæ,& habitus ipsi consimiliter dicentur quidam absolute bonum, & quidam bonum alicui. quare consimiles motus, ac generationes has naturas hosq; habitus sequentur.erunt igitur & uoluptatū quędam absolute bonę & quædam alicui. Secundo, uoluptatū quæ prauæ uidētur,quædā sunt simpliciter prauæ,alicui tamen prauæ non sunt, uerum illi expetibiles. quædam ne huic quidem expetendæ

sunt,& aliquando & paruo tempore.ex quo nō fiat ut ipsæ etiam alicui sint expetendę, sed simpliciter & alicui sunt prauæ. Quare sequetur & motus & generationes.nam quorum finis bonus & ipsa quoq; bona sunt. & contra quorum generationes bonæ,& ipsa quoq; bona.Sunt & aliæ quæ uidentur esse uoluptates:non sunt aūt. ut quæ cum dolore,& medicaminis gratia sunt, ut ægrotantium uoluptates. nō igitur efficiunt, nullam uoluptatem esse bonū. Tertio,bonorum aliud operatio est,& aliud habitus.& operationes quæ ad naturalem constituendum habitum efficiunt,per accidēs uoluptariæ sunt, uoluptatemq; efficiunt.nam hæ uoluptates tristitijs ammixtæ sunt.est enim talis operatio in cōcupiscentijs indigentis,imperfectiq; habitus,& naturæ.Veruntamen quædam sunt simpliciter, ac per se uoluptates. nam quædam sine dolore, ac concupiscentia uoluptates existunt: ut quæ operationibus contemplandi coniunctæ sunt, nulla necessitate nullaq; indigentia naturā premente. sunt igitur quædam uoluptates bonæ.

Quarto,hoc indicio uoluptates quasdā accidentarias esse,& quasdam simpliciter, & per se deprehenditur. Nam non eisdem gaudent homines cum ob indigentiam natura repletur:& iam constituta absq; indigentia natura. nam cū natura cōstat,in statuq; est nullius indiga,tum afficitur ijs quæ simpliciter sunt uoluptaria. cū uerò non constat,ut cum repletur,contrarijs afficitur:quando quidem & acribus,& amaris, quorum nullum prorsus,aut natura, aut simpliciter uoluptariū est,uoluptateq; afficiens. quare neq; suę uoluptates aut natura,aut simpliciter,sed accidentariæ existunt uoluptates. Secunda con- 34
clusio.Ea ratione quòd finis ipsi generationi nō attineat, ut quidā contendunt, minime efficitur

quicq; aliud uoluptate præstabilius esse. Nam
non omnes uoluptates, generationes sunt, neq;
cum generatione omnes:sed quædam operatio-
nes sunt,atque finis, quæ nec eueniunt dum na-
tura, habitus´ue fiunt, sed cum secundum natu-
ram,habitus´ue fit usus. nec ut sua contendunt
ratiõe,omnium uoluptatum finem aliud quicq;
esse oportet:uerum earum quę ducuut in naturę
perfectionem.Quo fit ut perperã diffinierint uo
luptatem,dicendo eam esse generationem ad na
turam sensibilem: quinimmo potius dicendum
fuisset,uoluptatem operationem esse eius habi-
tus,qui secundum naturam est. & loco particu-
læ sensibilem, dicendum potius fuisset, sine im-
pedimento. Sed eo ipso quòd uoluptas proprie
bonum ponitur,quibusdam uidebitur esse gene
ratio,quòd omnẽ operationẽ existiment gñatio
55 nẽ.at nos hoc in loco pro diuersis utimur. Ter
tia conclusio.Nõ satis probãt aliquas uolupta-
tes esse prauas,quòd nõnulla uoluptatẽ afferen-
tiũ,efficiãt morbos. Primo, nã nõnullæ uolu-
ptates,ut quæ forte ualitudinẽ restituunt,rei pe-
cuniariæ obsunt. essent igitur eodem iure utrǫq;
prauæ.non sunt aũt. Secũdo, impedit plerũq;
contemplatio sanitatẽ.igitur eodem argumẽto
contemplatio mala,sed quis contemplationem
malam esse existimabit? Quarta cõclusio.Cæ
teræ rationes,quæ contendũt nullã uoluptatem
esse bonã, facile diluuntur. Nã neq; prudẽtiam,
neq; aliorũ habituũ ullũ ea impedit uoluptas,
quæ unicuiq; propria, peculiarisq; habetur, ab
eoq; proficiscẽs:sed alienę potius.nã eæ uolupta
tes quæ ad contemplationẽ, disciplinãq; insur-
gũt,præsidio magis sunt ad contemplandũ, &
discẽdũ neq; quicq; obsunt.Præterea quod aiũt
uoluptatẽ nullius artis opus esse.nec id quidem
sine ratione euenit.nam nulla studiosa operatio

artis eſt, ſed potentiæ, moraliſq; uirtutis. q̃uis & id refutari poſſet. nā ars unguentaria, pariter & coquinaria, uoluptatis eſſe uidētur. Quod inſuper addunt temperantem fugere uoluptatem, & prudentē ſequi indolentiā, doloriſq; uacuitatem, & pueros, beluaſq; uoluptate trahi: eodē modo hæc diluuntur omnia. Nā uoluptatū quædā ſunt abſolute bonæ, aliæ uerò minime, & uoluptates quæ nō abſolute, atq; ſecundū ſe bonæ ſunt, proſequuntur pueri & beluæ, quarū & indolentiam prudens quærit. & quas quidē cupedia comitatur atq; dolor, & quæ eædē uoluptates ſunt corporis. & hæ uoluptates tales exiſtūt ut in ipſis, ſuiſq; exuperationibus quis intemperans euadat. quapropter nihil mirum eſt, ſi tales temperans refugit. nam ſunt aliæ ut ueræ, abſolutæ, perfectęq;, quę ipſius ſunt temperantis. manifeſtum itaque eſt, ſuis rationibus non effeciſſe nullam uoluptatem bonam eſſe.

De uoluptatum ſpeciebus.
CAPVT XIII.

A Tqui malum & ipſum dolorem eſſe, ac fugiendum conceditur. Alius aliqua ex parte eo quia affert impedimentum. at contrarium fugiendo, quo fugiē dum quid eſt atq; malum, eſt bonum. igitur uoluptatem bonū quid eſſe neceſſe eſt. Eo nāq; mō quo *Pſeuſippus ſolvebat, nō cōuenit ſolutio: ut minori maius, & æquali uoluptatē contrariū eſſe. nō enim ſub malo uoluptatē ipſam ſpeciē dixerit ſub genere collocari.* 51

At uerò nihil prohibet, uoluptatē aliquam optimum eſſe, ſi nonnullæ uoluptates ſunt prauæ. queadmodum & ſcientiam aliquam, ſi ſunt nonnullæ ſcientiæ prauæ. 52

Quin potius forſitan & neceſſarium eſt expetibilem eſſe aliquam ſumme. 53 Numero.3. & numero.8.

Si sunt uniuscuiusq; habitus operationes sine impedimento, siue omnis operatio sit felicitas, siue unius cuiuspiam ipsorum, uacans impedimento. hoc autem est uoluptas. Quare fit ut aliqua uoluptas, ipsum sit summum bonum, etiam si forte pleræq; uoluptatum sint simpliciter prauæ. *Atq; ob idipsum felicem uitam, iucundam esse omnes arbitrantur, nectuntq; ipsam uoluptatem cũ felicitate, non absq; ratione. Nulla nanque operatio perfecta est, si impeditur. at felicitas opatio est perfecta. quapropter felix indiget bonis & corporis, & externis, ipsaq; fortuna, quo non impediatur. Qui autem aiunt, eum qui tota torquetur. & magnis in calamitatibus est constitutus, felicem esse si modo sit bonus: nihil profectò dicunt, aut sua sponte, at inuiti. Quia uerò felix indiget & fortuna, ideò quibusdam fortunæ prosperitas, & felicitas, idem esse uidetur. quod non est ita. Nam & ipsa si exuperet, impedimentum affert: atque fortasse iure tum non est prosperitas appellãda. definitio enim ipsius, est ad ipsam felicitatem. Illud etiam beluas hominesq; persequi uoluptatem, indicat ipsam esse quodam modo summum bonũ.*

Quam populi celebrant, omnino fama perire
Nulla potest.

Sed quoniam eadem natura, habitusq; optimus neq; est neque uidetur, nec uoluptatem eãdẽ omnes sequũtur. Voluptatem tamen omnes sequuntur, fortasse autem & persequũtur, non eam quam putãt, neque quam dicerent, sed eãdẽ. omnia nanque diuinũ quid habẽt natura. Sed corporis uoluptates ex eo sibi nomen hoc uendicarũt, qa sæpißime occurrũt, & oẽs sunt ipsarũ pticipes. solas igitur has esse putãt, qa solæ sunt notæ. Patet

etiam nisi uoluptas & operatio sit bonum, felicem uiuere cum uoluptate non posse. cuius nanque gratia ipsa est opus, si nõ bonum est? At simul & cum dolore ipsum uiuere contingit. Dolor enim neque malum est neque bonum, si neque uoluptas. curnam itaque fugeret. Neque igitur studiosi ipsius uita iucũda erat, si non sint & operationes ipsius iucundæ.

DECIMITERTII CAPITIS NOTÆ.

Pseusippus Platonis ex sorore nepos. At uero 57
rò nihil prohibet. id manifestius de habitu. nam 59
tametsi aliqui habitus mali, unus tamen optimus ut sapientiæ habitus. Et quid prohibet aliquam forsitan sciẽtiã malam esse ut uenereorum & toxicorũ, ceu quæ præsentaneæ & quæ statutis temporibus pernecant, & multorũ ueneficiorum quæ exploratas caussas habent, & quorum nefarij libri relicti sunt. sed contra inquiũt scelerati homines, illam quidem scire, sed ea scientia non licet uti. discãt huiusmodi, cuius usus malus est, & ipsa quoque mala esse. & non concedant esse scientias cum huiusmodi maleficiorum cognitæ sunt caussæ: aut aliquas scientias concedant malas esse necesse est. id tamen concedere uelim, nullam sciẽtiarum liberalium artium malam esse. sed de his satis. Qui autẽ aiunt. Stoicorum id paradoxum reijcit Aristoteles, in quo uirtus sit nihil illi deesse ad felicitatem, quasi fortunæ bona, & aduersa nihil habeant momenti aut ad felicitatem ipsam iuuandam, aut impediẽdam. quod perinde uidetur ac si quis dicat: cui ars scribendi insit, nihil illi deesse possit ad bene scribendum. est enim ars uirtus ad faciendum, perinde ac moralis uirtus ad agendum. quid si deest illi calamus, si cartha, si atramentum, quæ sunt externa? quid insuper si

deſuerint illi manus? uidetur igitur uirtus actiua quæ eadem & moralis ut & uirtus effectiua exteriorum etiam indigere adminiculis. neque quicquã dicere uidentur qui id afferunt paradoxum: ex quo inferũt tortũ in rota, in tauro Phalaridis non minus eſſe beatum. Et quanquã id ultimũ uerum eſſet, quia magnanimitas in tormentis etiam relucet ſimpliciter, tamen uerũ nõ eſſet uirtuti non opus eſſe bonis & corporis & externis, ipſaq; fortuna. In proſperis ſanè omnis uirtus ipſaq; etiã magnanimitas clarior eſt atque illuſtrior quàm in aduerſis: atque difficilius res ferre ſecundas, ut oportet, cum ingentes ſunt cum fortunæ tum honores, quàm aduerſa ipſa etiam ingentia tolerare. & reuera felicitas in aduerſis etſi non tollitur, adumbratur tamẽ obſcuraturq;. Proſpera fortuna ea dicit quæ neque plus neq; minus quàm ad felicitatem cõſequendam par eſt, conueniens eſt inſtrumẽtum ad ipſam cõſequendã habẽs. Forte aũt & perſequuntur, bene ſequũtur. proſequi enim hic in bonã partẽ ſonare uidetur & reuera proſequendũ (quod & frequenter alias ꝓſequendũ & ex-
60 petendũ ſimpliciter eſt) ſolũ bonum eſt. Dicebant nonnulli uoluptatẽ nõ eſſe bonũ, attamen felicem cũ uoluptate uiuere, quia etiã uoluptas non eſſet malũ. ergo dolor qui uoluptati aduerſatur neq; bonũ neq; malũ. cõtingit igitur æque felicem uiuere cum dolore, atque cum uoluptate. nam ſi dolorem malum ponis, ergo uoluptas quæ ei aduerſatur bonum eſt aut malum: malo enim niſi bonum aut malum, aliud aduerſatur nihil. ſin autem dolorem bonum poſueris, cum uoluptas illi aduerſetur, & bono nihil aduerſetur niſi malũ: erit quoque uoluptas mala. quare dolor neque bonum neque malum, neque uoluptas bona eſt aut mala. Proſperitas eſt bo-

norum fortunæ adeptio. quantum ad bene, beateq; uiuendum satis est. Exuperantem fortunam felicitati impedimento esse habetur ex Horatio.

Postquàm cœpit ægros extendere uictor, & urbes Horatius in arte poëtica.
Latior amplecti murus, uinoq; diurno
Placari Genius festis impune diebus,
Rusticus urbano confusus, turpis honesto.

DECIMITERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimumtertium cap. quatuor conclusionibus partitũ est. Prima conclusio. Quædã uoluptas aliquid bonum est. Nam dolorem, malũ aliquid esse ac fugiendum concedunt omnes. uerumtamen alius est simpliciter malus. alius uerò aliqua ex parte, ut quia affert alicuius boni usus impedimentũ. at contrarium fugiendo, & quatenus fugiendum, atque malũ est, bonũ est. uoluptas autẽ hoc pacto dolori aduersatur. est igitur uoluptas aliquid bonum. Neque solutio quam Pseusippus parabat, conueniens est, uoluptatem scilicet sic aduersari dolori, ut maius minori, & æquali: hoc est ut extremum extremo & medio. nam uoluptatem sub genere mali contineri oporteret. at nemo uoluptatẽ speciem sub genere mali collocatam esse dixerit. Secunda conclusio. Quamuis nonnullæ uoluptates prauæ sint, ex hoc non conficitur, quin aliqua uoluptas optimum sit. Nam nihil prohiberet unam scientiam esse optimam, tametsi nonnullæ essent prauæ. Tertia conclusio. Valentiore iure, hisq; rationibus potius aliquã uoluptatem summe esse expetibilem, sentire debuissent. 57 58 59

Prima, Si uniuscuiusque habitus operationes sunt sine impedimẽto, & oĩs talis operatio,

felicitas sit: siue unius ipsorum habituum potius operatio,quasi sine īpedimento fuerit,sit felicitas:erit & uoluptas felicitas.nam aliqua talis operatio est uoluptas, quare fit ut nihil prohibeat aliquam uoluptatē esse quid optimum, quāuis etiam pleræque uoluptatum simpliciter sint prauæ. Secunda,ob idipsum quòd aliqua uoluptas summopere sit expetenda, felicem uitam,iucundam esse arbitrantur oēs,adijciuntq; cū felicitate uoluptatē:nec absque ratione quidem.nam nulla operatio,si impediatur perfecta est.at felicitas, operatio est perfecta. si autē non assit uoluptas,impeditur. quapropter felix indiget bonis,tum corporis tum exteris, ipsaq; fortuna:quò in agendo non impediatur.qui autem dicunt eum qui rota torquetur, & qui grauissimis,ingentibusq; calamitatibus premitur beatum esse,modo sit bonus: seu uelint siue nolint (eorum uenia dictum sit)nihil dicunt: imò uerò quia felix indiget fortuna: ideò quibusdam fortunæ prosperitas atque felicitas idem esse uisum est,non tamē ita est.nam si fortunæ prosperitas exuperet,impedimentū affert,atq; tum fortasse minime ꝓsperitas appellāda est. nā ipsius terminus, atque definitio ad ipsam felicitatem est. Tertia,omnia,& beluas & homines,summo studio persequi uidemus uoluptates. id igitur indicium est,quodam modo uoluptatē quid optimum esse. Quarta, id fermè omnes uno ore prædicant.

Verum quam populi communi uoce frequentant,
Nulla quidem omnino fama perire potest.

Attamen quia non omniū eadem natura est, neque omniū unus,idemq; optimus habitus est, neque esse uidetur,proinde nō eandem uoluptatem prosequuntur omnes. prosequuntur tamen

omnes uoluptatem, forte autē & persequuntur, non eam quidem quam putant quamq; dicerēt esse persequendā, ut incontinētes: sed prosequū- tur ipsam uoluptatem, & quæ per se una semper eademq; uoluptas est, & diuina. habēt enim om nia nonnihil suapte natura diuinum, suntq; uo- luptates omnes sua quidē natura quoddam di- uinitatis uestigium. sed corporis uoluptates si- bi uoluptatis nomen, quasi hæreditariū uendi- carunt: quoniā frequentissime occurrūt, quodq; ipsarū omnes sunt participes. atque idcirco so- las has esse quamplurimi putant: quoniā hæ so- læ illis cognitæ sunt. Quarta conclusio. Præ- 60
ter corporeas uoluptates est quædam alia uolu ptas quæ bonum est. Primo, nam est quędam alia uoluptas, aliaq; operatio felicis. at si illa uo luptas, operatioq; felicis bonum non esset, felix cū uoluptate minime uiuere posset. ad quid em̄ felici uoluptate est opus, si ipsa bonum non est? igitur præter corporeas uoluptates est quædam alia uolūptas quæ bonum est. Secundo, felicē simul cum dolore uiuere contingere. nam dolor neque bonū neque malum est, si neq; uoluptas aut bonum aut malū est. sed tum cur felix fuge- ret dolorem: est igitur eius uoluptas quiddā bo num. Tertio, si studiosi atque felicis operatio nes iucundæ uon sunt, neque ipsius uita iucun- da est. est autem eius uita iucūda. sunt ergo eius operationes iucundæ. est igitur præter corpo- reas, brutasq; uoluptes, quædam alia uoluptas, quæ bonum est.

De corporeis uoluptatibus.

CAPVT XIIII.

DE corporeis autem uoluptatibus considerandum est eis qui dicunt nonnullas uoluptates expetibi- 61

les esse ualde, & honestas: sed non corporis, & in quibus tẽperans ipse uersatur: cur igitur contrarij dolores sunt
62 *praui? malo nanque bonum contrarium est.* An neces*sariæ uoluptates sic sunt bonæ, quia & id quod est non malum est bonum: an usque ad aliquem terminum bonæ sunt? habituum enim eorum ac metuum, quorum non est melioris exuperatio, neque uoluptatis est.* Eorum autem *quorum est, est & uoluptatis exuperatio.* At bonorũ *corporis est exuperatio, & prauus in persequendo exuperationem, sed non necessarias uoluptates consistit. omnes enim gaudent quodam modo & epulis, & uino, & uene*
63 *re, sed non ut oportet.* Contrà *autem, in ipso dolore facit.* Non *enim exuperationẽ, sed omnino fugit dolorẽ.* Non *enim est exuperationi dolor cõtrarius, nisi ipsi per*
64 *sequenti exuperationẽ.* At *enim cum non solum ipsum uerum, sed etiam falsi causam oporteat dicere (hoc enim ad faciendam fidem conducit: nam cum id rationi consentaneum fuerit uisum, ob quod uerum esse uidetur quod non est uerum, facit ut ipsi uerò magis assentiamur) dicẽdum est cur corporis uoluptates expetibiliores uidẽtur.*
65 Primum *igitur ex eo quia pellunt dolorem, atque ob exuperationes doloris, uoluptatem exuperantẽ uti medelam, & omnino uoluptatẽ corporis persequuntur. ipsæ autem, medelæ uehementes fiunt.* Quapropter *& ipsas sequuntur, qui tales uidentur cum contrarium adest. & propter hæc igitur duo (sicut dictum est) uoluptas nõ studiosum esse uidetur: quia aliæ prauæ naturæ sunt operationes, aut ab ortu, quemadmodum feræ, aut & ob consuetudinem, quales prauorum sunt hominum. aliæ sunt*

medicamenta quia ſunt indigentis: & melius eſt habere
quàm fieri. Aliæ accidunt dum perficiuntur. per accidẽs
igitur ſunt ſtudioſæ. Prætereà ipſas quia ſunt uehe- 66
mentes, ij perſequuntur qui alijs nequeunt gaudere. ipſi
itaque ſitim quandam ſibi comparant. quæ cum ſine qui
dem nocumento fit, non eſt increpandum, cum uerò cum
detrimento, perprauum eſt. Neque enim habent alia qui
bus gaudent, & nec aliud habere pleriſque permoleſtũ
eſt ob naturã. Nam animal ſemper laborat, ut naturales
etiam ſermones teſtantur, uidere ac audire dolorem infer
re dicentes. ſed conſueti iam ſumus ut aiunt. Similiter in
iuuẽtute quidẽ ob incrementa: perinde diſponũtur ac ui-
nolenti. Et iuuentus ad uoluptates propenſior eſt. Bilioſi
autẽ atra bili natura ſemper egent medicamẽto. cõtinue
nanq; corpus ob cõplexionẽ mordetur, & ſemper in ap-
petitione ſunt uehemẽti. uoluptates aũt cõtraria, & quæ
uis etiã modo ſit uehemẽs pellit dolorẽ, & propterea in-
temperãtes homines prauiq; ſunt. Voluptates autẽ eæ 67
quæ ſine dolore ſunt, exuperationẽ nõ habent. Atque hæ
proficiſcũtur ex ijs, quæ natura, & non per accidẽs affi
ciunt uoluptate. Ea uerò dico per accidens afficere uolu-
ptate, quæ medẽtur: etenim quia fit ut homini medeatur,
eo quòd ſanũ permanet, aliquid agente: ideò talia affice-
re uoluptate uidetur. at ea natura uoluptate afficiunt,
quæ faciunt operationẽ talis naturæ. Nulla autem res 68
eadẽ ex eo nos ſemp delectat, quia nõ eſt ſimplex noſtra
natura. ſed ineſt & aliquid aliud, quo corruptibiles ſu
mus. Quare ſi qppiã agat alterũ, id eſt alteri naturæ præ
ter naturã. at cũ æquatur, neque moleſtum, neque iucun

dum uidetur quod agitur. Quòd ſi alicuius natura ſit ſimplex, ſemper eadem operatio iucundiſsima erit. Idcirco deus una ſemper, ſimpliciq; gaudet uoluptate. nō enim ſolum motionis eſt operatio, ſed & immobilitatis. & uoluptas in quiete potius, quàm in motu conſiſtit. mutatio uerò omnium dulciſsimum eſt ſecundum poëtam, ob prauitatem quandam. Vt enim homo prauus, facile eſt mutabilis: ſic & natura praua eſt, quæ indiget mutatione. non eſt enim ſimplex nec bona. Sed de continentia quidem atque incontinentia, & de uoluptate, doloreq́;, & quid unumquodque ipſorum eſt: & quonam modo alia ipſarum ſunt bona alia mala diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.

DECIMIQVARTI CAPITIS NOTÆ.

63 Non eſt enim exuperationi dolor contrarius. ſi quis enim non gaudet exuperātibus uoluptatibus & ijs quę illas afferunt: neque ex abſentia talium triſtatur. ſic igitur fit ut exuperationi dolor non uideatur contrarius niſi in ijs qui exuperantes uoluptates ſequuntur.
66 Sitim quandam ſibi comparant: hoc eſt undecunque ſibi quærunt modum ſuſcitandi uoluptatum appetitum. more illorum qui nullum habēt cibi aut potus appetitum, & quærunt undecunque ſibi prouocare ac facere appetitum. id enim eſt cibi appetitus ſitim prouocare. Si oculus, & intellectus ſine motione operantur: tanto magis illa ſimpliciſſimma, beatiſſimaq́ entia.

DECIMIQVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimumquartum caput ſeptem concluſio-
61 nibus, & una ratione partitum eſt. Prima cō-
cluſio.

clusio.De corporeis uoluptatibus considerans-
dum expedit.Nam sunt qui dicunt nõnullas uo
luptates expetibiles esse ualde, pariter & hone-
stas:sed corporis uoluptates,& in quibus uersa-
tur intemperans,non esse expetendas.considerã
dum itaq; est ita dicentibus:cur ergo cõtrarij do
lores parui sunt, si uoluptas bonum nõ est:cum 62
tamen malo bonum contrarium est. Secunda
conclusio.Excessus exuperatioq; uoluptatũ cor
porearũ,mala est. Nã necessariæ uoluptates sic
bonæ sunt,aut quia quod est non malum bonũ
est,aut quia ad aliquẽ usq; terminũ sunt,ipsum-
q; excessum.nam eorum habituũ ac earum ope-
rationum quarum non est melioris exuperatio
(hoc est quorum non est superando atq; excedẽ-
do à bono egressio)neq; suarum uoluptatum est
melioris excessio. & eorum habituum quorum
est pariter & actuum,identidem & uoluptatum
est exuperatio.at bonorum corporis, suorumq;
habituũ est exuperatio:sitq; quis prauus in pro-
sequendo huiusmodi bonorum exuperationem,
& non necessarias uoluptates.excessus enim mi
nime necessarius.& gaudẽt omnes quodam mo
do & epulis,& uino,& uenere: sed non ut opor-
tet.igitur excessus corporearum uoluptatũ ma- 63
lus est. Tertia cõclusio.Prauus ediuerso in do
lore atq; uoluptate sese habet.Nã non modo do
loris exuperationem, sed omnino fugit dolorẽ.
neq; enim dolor excessui cõtrarius est, nisi cum
quis exuperationem uoluptatis quærit. Quar 64
ta conclusio.Expedit item dicendum cur corpo
rearum uoluptatum illecebræ,magis quàm par
est expetibiles uideantur.Nam nõ solum ipsum
uerum,sed etiam falsi causam dicere operæpre-
tium est:hoc enim ad faciendam fidem cõducit.
nam cum id ob quod uerum quicq; esse uidetur
(quod tamen minime uerum est)consentaneum

rationi uisum fuerit:facit ut non amplius ob talis rationis apparentiam falso credatur,quinimmo id facit ut ipsi uero firmius assentiamur. expedit igitur id dicendum. Ratio cur expetibiliores uideantur corporeæ uoluptates, est quia corporeæ uoluptates pellunt dolorem,& exuperantem uoluptatem quærunt.ueluti medelā exuperantis doloris,& omnino corporis uoluptatē persequūtur,quòd ipsæ corporis uoluptates fortes sunt medelæ.Quo fit ut illas tum maxime sequantur, cum dolor contrarius adest. nam tunc maxime tales esse uidentur. Sed contra, duo sunt quæ faciunt corporeas uoluptates, non bonas esse uideri. Primum est, quia quædam sunt quæ prauæ naturæ operationes. prauæ dico aut ab ortu,ut qui talem ab ipso ortu consecutus esset naturam qualis est feræ.consimilibusq; gauderet,aut à consuetudine,quales sunt prauorum hominum naturę.Secundum,quædam sunt quę & si medicamenta sint,nunquā tñ nisi indigenti atque laboranti conducunt. ex quo nō sequitur eas bonas esse.& præstat quicquam in habitu, permanensq; esse quàm duntaxat in fieri. nō em̄ perstat uoluptas, sed fugax, dum fit elabitur.

66 Quinta conclusio. Voluptates corporeæ bonæ sunt per accidens. Primo,nam quædam sunt quæ ad naturæ perfectionem accidunt.sunt igitur bonę per accidens. Secūdo,uoluptates corporis ꝗ persequūtur,qui ꝑ se uoluptatibus gaudere nequeunt, quòd corporeæ uoluptates uehementes sunt.ipsi enim quandam uoluptatum sibi sitim comparāt.quæ cum nulli nociua est,nō increpantur : cum autem nociua, increpantur, & parua est.sunt igitur bonę per accidēs. Tertio,sunt pleraque quæ uoluptates per se non habent quibus gaudeāt,& aliam uoluptatem nul-

iam habere, ob ſuam naturam illis durum atq; permoleſtum eſt. nam animal ſemper laborat, ut naturalium ſermones fidem præſtant: qui & uidere, & audire, moleſtiam, doloremq; ingerere aſtruunt. at uerò quòd id non iudicamus, id ideo eſſe aiunt, quòd horum perferendorum laborum conſuetudinem iam traximus. & iuuenes dum adoleſcũt, ob ipſa incrementa perinde ac uinolenti diſponuntur. & hinc iuuentus non ab re ad uoluptates propenſior eſt. & qui atrabili laborant, natura ſemper uoluptatum medicamento egent. nam illis continue corpus ob complexionem mordetur, ſemperq; in appetitione exiſtunt uehementi. uoluptas autem contraria, & quæuis etiam (modo ſit uehemens) eorum propellit dolorem, ſunt igitur quædam uoluptates neceſſariæ, bonæ, ipſiq; conuenientes naturæ. Veruntamen hac de cauſa quòd uoluptas ipſa pellit dolorem, plerunq; intemperantes ho- 67
mines, prauiq; fiunt. Sexta concluſio. Perfectę uoluptates ſine dolore ſunt, exuperationem nõ habentes. Nam hæ uoluptates ex ijs quæ ſuapte natura, & ſimpliciter uoluptate afficiunt. iucundaq; ſunt, proficiſcuntur: & non ex ijs quæ per accidens uoluptate afficiunt. igitur perfectæ uoluptates ſunt ſine dolore, & exuperationem nõ habentes. ea dico per accidens uoluptate afficere quæ medentur. fit enim ut homini huiuſmodi uoluptatum medela ſit opus, quod continue aliquid (quod laboriferum eſt) agendo ſuam ſanitatem ſaluat. & ideo illa per accidens uoluptaria: iucunda eſſe, & uoluptate eblandiri uidentur, at ea per ſe, naturaq; uoluptate afficiũt. quæ perfecte naturæ operatiõe efficiũt. Septima cõcluſio. Nulla eadẽ res nos cõtinue delectat. Nã noſtra natura ſimplex non eſt: ſed præter noſtri

meliorem, simplicioremq; naturã, inest quicq; aliud, ex cuius cõtagione corruptibiles sumus. quare si quippiam pars altera agat, alteri naturæ plerunq; prçter naturam est, illiq; aduersatur, & si æquatur, pusillũq; fit quod agit: neque molestum, neq; iucũdum esse uidetur, quod agitur. At uerò si alicuius natura simplex sit, semper eadem operatio iucundissima erit. quo fit ut deus una semper simplici gaudeat uoluptate. neque id inficias eundũ est, quòd deus sine motu agitationeq; ulla persistat. nã nõ solũ motionis est operatio, sed status atq; imobilitatis. & uoluptas in quiete q̃ in motu, potius cõsistit. & iuxta poetæ sententiam mutatio ob prauitatem quandam omnium dulcissimum est. neq; ab re quidem. nam ut homo prauus, facile mutabilis est, sic & ea quæ mutatione indiget natura, praua est. nõ enim neque simplex neque bona est. Sed de continentia, incontinentia, uoluptate atq; dolore, quid unumquodq; eorum esse possit, & quo pacto eorum quædã bona, & quçdam mala sunt, dictum est. nũc autem de amicitia nobis aggrediendum est.

Septimi Ethicorum Aristotelis,

FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER VIII.

De amicitia.

CAPVT I.

Post hæc consequens est de amicitia pertractare. Est enim quædam uirtus, aut est cum uirtute. Res est prætereà summe necessaria in uita. Nemo enim habens cætera omnia bona, sine amicis expeteret uiuere. nam & locupletes & in principatu, potestateq́; constituti, plurimum amicis indigere uidentur. quid enim prodest talis prosperitas beneficio sublato? quod quidem maxime fit in amicos, ac maxime commendatur. aut quo nam pacto sine amicis custodiri, conseruariq́; potest? quo nanque magis abūdat, eò magis periculis subiacet. In paupertate quoq; cæterisq́; calamitatibus unicum esse confugium amici putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compescenda peccata. Et senibus ad obsequium, atq; ad eos actus perficiendos quos ob imbecillitatem ipsi peragere ne queunt. Et ijs item qui sunt in statu, ad actiones honestas, etenim si duo simul eant, intelligere magis, atque agere possunt. Inesse etiam amicitia uidetur natura ei quod genuit, ad id quod est ortum ab eo. non in hominibus solum sed in plurimis etiā animalibus, & ijs inter sese quæ sunt eiusdem gentis, & hominibus maxime. quapropter amatores hominum laudamus. Cernere etiā quispiā potest &

in ipsis erroribus, familiarem omnem hominem homini, atq; amicum esse. Ciuitates etiam amicitia cõtinere uidetur. & legum latores circa hanc magis quàm circa iustitiam student. concordia nanq; simile quid amicitiæ esse uidetur. hanc autem maxime affectant, seditionem autem ut inimicam maxime expellunt. Et si sint quidem amici, iustitia non est opus. sin uere sint iusti, indigent amicitia. & id quod maxime iustum est, ad amicitiam attinere uidetur. Non solum autem necessarium est, sed & honestum. Laudamus enim eos, qui amant amicos, copiaq; amicorum, honestum esse putatur. & quidam eosdem uiros bonos esse, atq; amicos putant. Est autem cõtrouersia

2 *de ipsa non mediocris. Quidam enim similitudinem quandam ipsam esse posuerunt, & similes esse amicos. Vnde & similem ad similem inquiunt, & monedulam ad monedulam, & similia. Quidam contrà, singulos inter sese omnes tales inquiũt esse: & de ijs ipsis altius, naturalius'ue perquirunt. Euripides quidem inquiens.*

Cum est sicca tellus, ipsa certe tum imbrem amat.
Cum turget æther, imbre cum cœlum tumet,
Affectat ut telluris in sinus cadat.

Heraclitus autem contrarium dicens esse conducens, & ex differentibus pulcherimum concentum oriri, & per contrarietatem omnia fieri. Sed his contraria complures alij sentiũt. & Empedocles qui quidẽ simile appetere sile dicebat. naturales igitur dubitationes omittamus: nõ enim ad hanc sunt accomodatæ considerationem. Quæ uerò sunt humanæ, & ad mores affectusq; pertinent, eas consideremus. ut sit'ne inter omnes homines amicitia, an im=

poßibile est prauos esse amicos. & utrũ una species amicitiæ sit, an plures. Qui nanq; unam esse putant, quia magis est, atq; minus, non sufficienti argumēto ducuntur. nã & quæ sunt diuersa specie magis sunt atq; minus. Sed de his anteà diximus.

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

Vlysses comitem habuit Diomedem, Achilles Patroclũ. Nisus Eurialũ, Orestes Pyladē, Pythias Damonē. Monedula, est cornicula quædã tota nigricans. illis corniculis, auri atque argenti insita furacitas inest. hinc a furãdis monetis hæc auis nomen inuenit de qua Ouidius. 1 2 Vlysses. Diomedes. Achilles. Patroclus. Nisus. Eurialus. Orestes. Pylades. Pythias. Damon. Ouidius.

Sytonis accepto quod auara poposcerat auro,
Mutata est in auem, quæ nunc quoq; diligit aurum,
Nigra pedes, nigris uelata monedula pennis.

Amicitia, de qua hoc in libro amplã Aristoteles extendit determinationē, ultima duodecim uirtutum moraliũ est, non minima sed certe aut maxima, aut semper iustitiæ (quæ maxima est) cõiuncta. Hęc uirtus genus, cœtusq; hominũ saluat, hæc uirtus ad deũ & proximũ, primũ legis & maximũ sibi obtinuit præceptũ quo cætera clauderet. hæc charitatē sui habet apicem: quæ deo est supra nos debitus amor, & scd'm nos ꝓximo debitus. sed qui supra nos deo debetᷣ, diuina est toto mētis feruore cõprehensa amicitia, quæ sũmi cœlestis amoris radio icalescit, & calefctã sursum leuatur. hic enim cœlestis radius amoris fauor est gratiaq; superna, quæ mētibus nũq; denegatᷣ paratis, ut neq; solis illustratio, corpi denegatur trãslucido. huius diuini amoris qui nos diuinos efficit amãtes, Picus Mirãda duodecim cõditiones annumerat. Prima, Hoc amore unũ solum amare debemus, & pro eo cuncta contemnere. Secunda, Miserum putare, qui tam Mirandula

digno priuetur amato. Tertia, Omnia pati, omnia sufferre, mortéq; ipsam etiam libēter diuinū amantem, ut cum amato possit esse. Quarta, Se ornare, ut illi ualeat placere. ornamenta enim amantis sunt uirtutes, & ante amatum integritas uitæ. Quinta, Cum illo (& si re fieri non potest) cogitatione tamen semp esse. Sexta, Omnia propter eum, quæ ad ipsum attinent, amare. ut eius amicos, eius loca, eius insignia, scripta, nomina, eiusq; imagines, atq; in rebus uestigia, adumbrationesq;: quia eius sunt opera. Septima, Nihil aliud cupere q̃ eius laudes, nec eius aliquā ignominiā posse sustinere. Octaua, De eo omnia summa credere: & ut idem omnes credant summopere affectare. Nona, Optare pro eo pati aliquod incommodum, & illud quoq; incōmodum propter ipsum dulcescere. Decima, Flere pro eo sæpe, uel si præsens ex lætitia exuberante, uel si absens ex dolore. Vndecima, Semper lāguere, semperq; eius desiderio rapi, semperq; ardere. Duodecima, Illi diligēter seruire, nihil de præmio cogitando, aut recipienda mercede. nam eius seruitium per seipsum summopere est appetibile, & summe dignus est q debeat amari. optimus em̄, pulcherrimus rerumq; sapientissimus est: & qui nobis anteq̃ ipsum cognosceremus, omnia bona contulit abunde. & qui nos cū nihil essemus, existere fecit. & nos sui amoris, & desiderij capaces esse uoluit: cætera autem infra nos huius muneris participia esse noluit. qui solus dare potest quicquid bonum, pulchrum, aut amabile desiderare possumus. Propter ergo hūc amorem uenеremini hanc uirtutem, & discite fieri ueri amatores, uerіq; amici. & prima ur̄a intētio ad deum cōuersa sit, & scd'a ad supiores, tertia ad æquales, & quarta ad inferiorū directiōes: oēm amicitię gradū cōplexi, unicuiq; quod suū est i amici-

tijs tribuẽtes, quæ illius diuinæ amicitiæ feruoris uberantia caleant, & ad illam referãtur. ſtultas effugite amicitias. nã quantũ uera amicitia eleuat, quæ de ſurſum procedit, & mortalia immortalibus counit, immortaliaq; reddit. tantũ ſtultæ amicitiæ deprimunt, & mortalia mortalibus copulãt. Quapropter nos ſummopere cautos eſſe decet, ne imprudẽtius amãdo, quod deo debemus, creaturæ tribuamus. quod reuera, niſi uirtutes noſtrę uitæ dirigãt habenas, cœleſtisq; afflatus, atque præſidiũ, proculdubio faciemus, & hinc plurimi ſuas inde cõtrahũt ruinas. Auari enim, plane diuinũ amorẽ transferunt in diuitias, nã illas ſolas cogitant, miſeros putant qui illis priuentur, omnia ferunt, oĩa patiuntur propter amatas opum fortunas, & morti ſe exponere non formidant: dum illis potiantur. Se ornãt ut ad illas capiendas placeant, amant diuitiarũ loca, & quæcunq; ad eas pertineant, laudes earum exquirunt & illas cupiũt, neq; earum probra ſuſtinent. quid plura? de ijs, omnia ſumma credunt, quodq; ſummũ ſint in uita bonum, cupiũtq; ita alijs eſſe perſuaſum. Pro illis dura tolerãt, & probra, & contẽptus, & ſibila, quæ omnia diuitiarũ amore dulceſcũt. ſi quicquã diuitiarũ adimit, cogiturq; eſſe abſens, ueris plorãt lachrymis. quòd ſi elapſum reſtituit, lætas præ gaudio iterũ inueniunt lachrymas. ſemper languent, earũ deſiderio rapiunt, ſemper ardent, & illis iugiter ſeruiũt, eſuriũt, ſitiũt, neque uſum, utilitatẽq; aliquã ex illis cogitant, quæ diuini amoris conditiones ſunt. immortalem ergo dei gloriã cõmutant in mortalẽ creaturã, & ita intẽperantes & ambitioſi eũ qui ſummo rerũ parenti debet honor, uoluptati aut honori tribuũt. & uitioſi quiq; illis rebus ad quas ſuę perturbationes eos raptãt, deuoluũt, deturbãtq;, atq; detru

dunt: habētq; ŋ diuitias deum, ŋ uoluptatem, ŋ defluxā pulchritudinē: à quibus nulla salus, sed sola mors suis amatoribus prouenit. ergo ne ita facite homines, per illius summæ amicitiæ pulchritudinē. sed discite uere amare, & ueras amicitias (quæ sine prima haberi nō possunt) exquirite. cum enim lux abest, ut omnia tenebræ sint, necesse est. lux uestra, dux uestra in amando, prima sit amicitia. & uerarum amicitiarum exemplar sacræ literæ uobis suggerent abunde. Atque interim discite quod posteà monstrabit Aristoteles inter malos amicitias constare non posse. qui neque secum ipsi concordant, sed plerunque scelerum cōscientia seipsos fugitant (ut inquit Iuuenalis)

Iuuena. saty. 13. *Quos diri conscia facti*
Mens habet attonitos, & surdo uerbere cædit
Occultum quatiens animo tortore flagellum.
Pœna autem uehemens, ac multo sæuior illis,
Quas & Cæditius grauis inuenit, aut Rhadamanthus,
Nocte, dieq; suum gestare in pectore testem.
Hi sunt qui trepidant, & ad omnia fulgura pallent,
Cum tonat.

Igitur ut ueræ amicitiæ participes sitis, operam date uirtuti, & studete summopere esse boni. Nihil enim hæc moralis philosophia aliud mortalibus optat, quàm quòd uiuant fortes, tēperati, liberales, magnifici, humiles, patientes, modesti, mansueti, affabiles, ueraces, dextri, iusti, ac amici.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Primū cap. una cōclusione, & tribus opinio-

nibus partitum est. Cōclusio. De amicitia tractare, consequens esse uidetur. Primo, quia amicitia quædam uirtus est, aut cum ipsa uirtute. Secundo, quia amicitia res in uita, summe necessaria est. nam nemo (etsi cætera omnia bona possideret) sine amicis eligeret uiuere. primū nanque si locupletes sunt, & in principatu, atque potestate constituti: plurimum amicis indigere uidentur. nam quid illis talis prodesset prosperitas, facultate beneficij conferendi sublata? quod maxime omnium in amicos factum summopere commēdatur. & quonam pacto & qui locuples est, ac in potestate constitutus, sine amicis custodiri, seruariq́ potest? quandoquidem quo quis magis abundet, eo magis periculis subiaceat. & si pauper est, in paupertate certe, cæterisq́ calamitatibus unicum confugium, uniuscuiusque refugij portus, amici esse putantur. si iuuenes sunt, illis summopere conducunt amici, ut qui eorum uitam dirigunt in melius uitiaq́ arcent, ac compescunt. si senes, ut illis obsequiū pręstent, amici sunt pernecessarij, atque ut eos actus perficiant quos illi ob ætatis imbecillitatem, minime peragere queunt. & si ætate sunt florentes, ad res illis præclaras obeundas, amici conducunt. nam duo simul euntes amicitia coniuncti, magis intelligere, magisq́ agere possunt. patet itaque & cuiuscunque fortunæ uiris, & cuiusque ætatis, amicitiā rem necessariā esse. Tertio, quia amicitia uidetur quoddam bonum à natura tributū. Primo, quia parentes natura amant liberos, nō modo homines solum, sed & uolucres & animaliū quāplurima, & animantes omnes quæ eiusdem speciei sunt inter sese natiuā seruant amicitiā, & hoīes maxime. quapropter eos laudamus q̄ ho-

minũ ſunt amatores,atque in cęteros beneuoli. Secundo,quia in erroribus uiarũ, id planè cernere licet:oẽm hominẽ,homini natura familiarem,atque amicũ. par eſt igitur ut de amicitia, conſequẽs determinatio ſuſcipiatur. Quarto, quia ciuitates,conuẽtus,ſocietatesq; hoim amicitia continenẽ,ſaluãturq;. hinc legũ latores circa amicitiã magis, quàm circa iuſtitiã ſtudent. nã ſummopere affectant ciuiũ concordiã ſtabilire(eſt aũt concordia,quid amicitiæ perſimile) moliũturq; ſummopere tanquàm rem ciuitatis conſeruandæ inimicã,ſeditionẽ explodere, atq; diſcordiã. Quinto,quia amicitia magis neceſſaria quàm iuſtitia eſſe uidetur. nam ſi homines ſunt amici, iuſtitia non eſt opus.ſi autẽ ſunt iuſti,adhuc opus eſt amicitia.imò uerò quod iuſtitiæ maximũ, præclariſſimũq; eſt, amicitia eſſe uidetur.de ea igitur haudquaquã irrationabile eſt,determinationẽ ſuſcipere. Sexto,nõ modo amicitia bonũ quiddã neceſſariũ eſt,ſed & honeſtũ.nam & eos qui afficiunẽ erga amicos laudamus:& amicorũ copiã poſſidere, honeſtũ eſſe putamus. & quidẽ eoſdem uiros bonos, atq; amicos,eſſe arbitranẽ. expedit igitur de amici-
2 tia determinatio. Opiniones de amicitia. De amicitia enim complures ſunt cõtrouerſiæ,atq; opiniones. Prima eſt dicentiũ amicitiã, ſimilitudinẽ quãdã eſſe,& amicos eſſe ſimiles. hinc aiũt ſimile ad ſuũ ſimile,& cornicula ad corniculam,& ſimilia huiuſmodi. Secũda eſt dicẽtiũ cõtra,ſimile odire ſuũ ſimile.ut figulos omnes inter ſeſe eſſe ſimiles,attamen figulos, figulum non amare.uerum ut inquit Heſiodus,

Inuidet & figulus figulo,uel egenus egeno,
Siue faber fabro,dulciſq; poëta poëtæ.

Et de his ipſis altius,magnificentiusq; ex na-

turalibus perquirunt contrarium amare ſuum contrarium,quemadmodum canit Euripides.

Cum eſt ſicca tellus,ipſa certe tum imbrem amat.
Cum uerò pulchrum pleno imbre cœlum tumet,
Affectat ut telluris in ſinus cadat.

Tertia eſt Heracliti dicentis, ex contrariorũ concurrentia amicitiam gigni.inquit enim contrarium conferre,& ex differentibus cõtrarijsq; ſonis pulcherrimũ ſuboriri concentum,& ſummatim per contrarietatem omnia fieri. Sed Heraclito complures contraria ſentiunt,ut Empedocles,qui ſimile amare,appetereq; ſuum ſimile dicebat.Sed has naturales dubitationes, hoc in loco diſcutere omittamus:nam præſentis diſciplinæ contemplationi minime accommodatæ ſunt.uerum potius eas dubitationes, quæ humanæ ſunt,& ad mores, affectusq; pertinentes, diſcutiamus:cuius generis ſunt hæ. Sit'ne inter omnes homines amicitia:an prauos,amicos eſſe impoſſibile ſit. An amicitię una ſpecies ſit,an plures, & ſunt qui unam quidẽ eſſe putãt, quòd magis eſt,atque minus. ſed hi inſufficienti quidem ducũtur argumento.nam & quæ ſunt differentia ſpecie,magis ſunt atque minus. ſed id ex iam dictis notum eſſe poteſt.

De amabili.

CAPVT II.

PAtebunt autem hæc fortaſſe,ſi ipſum amabile fuerit notum. Non enim omne quoduis amari uide- 3
tur,ſed ipſum amabile.hoc autem,aut bonum,aut iucundum, aut utile eſſe uidetur. atque id utile uidebitur eſſe per quod efficitur aliquod bonum aut uoluptas. Quare

fit, ut amabilia ſint ipſum bonum & iucundum, ut fines.

4 *Vtrum igitur ipſum bonum ament homines, an id quod ipſis eſt bonum? Diſcrepant enim nonnunquã hæc. ſimiliter & circa ipſum iucundum. Videtur autem id quiſque amare, quod bonum eſt ſibi. & eſſe ſimpliciter quidem amabile, ipſum bonum: unicuique autem, id quod eſt unicuique bonum. Amat autem quiſque non id quod eſt ſibi bonum, ſed quod apparet. neque quicquam*
5 *id refert. erit enim ipſum amabile apparens. Cum itaque tria ſint ea propter quæ homines amant, in amatione quidem inanimatarum rerum, non dicitur amicitia. quippè cum non ſit reciprocus amor, neque uoluntas boni illarum. Eſt enim ridiculum forſitan, uino bonum quēpiam uelle. quod ſi uult, ſaluũ illud uult eſſe, ut habeat ipſe. at oportere aiunt amico bona illius gratia uelle.*

6 *Eos autem qui hoc modo uolunt bona, beneuolos dicunt: ſi non idem, & ab illo fiat. Mutuam nanque beneuolentiam, amicitiam eſſe dicunt: an adiungendum eſt, non latentem? Sunt enim cõplures ijs beneuoli, quos non uiderunt: putant autem ſtudioſos eſſe, uel frugi. atque fieri poteſt, ut illorum etiam quiſpiam eodem ad hos modo afficiatur. Igitur hi mutuo quidem beneuoli eſſe uidentur. amicos autem ipſos quodam modo quiſpiam dixerit latentes, ut erga ſeſe mutuo ſunt affecti. Oportet ergo amicos mutuam habere beneuolentiam, & uelle ſibi mutuo bona non latentes, ob unum quid eorum quæ dicta ſunt.*

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

3 Amabile ſimpliciter, amabile alicui, amabile apparens: bonum ſimpliciter, bonum alicui,

bonum apparens.

SECVNDI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Secũdum cap.tribus conclusionibus,& una
quæstione partitum est. Prima conclusio. Si 3
amabile notum fiat amicitiam prõptius cogno
scemus.Nam nõ omne quoduis amari uidetur,
sed ipsum amabile. hoc autem honestũ aut uti=
le aut iucundum esse uidetur. & id esse utile per
quod aliquod bonũ aut uoluptatẽ assequimur.
Vnde fit ut honestũ & iucundum,amabilia sint
ut fines.utilia em̃ horũ gratia quęrimus ac ama
mus. atqui amicitia sine amabili non est. noto
itaq; amabili, ad amicitiã prõptior patebit adi
tus. Quæstio. Vtrum homines ipsum bonum 4
amant, aut quod ipsis bonũ est.hæc enim quan
doq; discrepant,& non sunt eadem.Itidẽ utrum
amant iucundũ,aut quod sibi iucundũ est. So
lutio.Et plerisq; uisum est,ut id ament homines
quod est sibi bonũ:atque ipsum bonum, simpli
citer esse amabile. unicuique autem amabile id
quod est unicuique bonum. Verumtamen id
non oportet. nam nõ quisque amat,quod est si=
bi bonum,sed quod sibi bonũ apparet.neque re
fert quicquã ut amet, bonũ'ne sit,an appareat.
nã si apparet bonũ,& ipsum erit amabile appa=
rens. Secunda conclusio. Ad res inanimatas, 5
nulla geritur amicitia. Nã amicitia est recipro=
cus amor:& tria sunt propter quæ ipsi homines
amãt:honestum,utile, & iucundum.at illis non
uolumus aliquid horum bonorum contingere.
ridiculum enim uidetur,quempiam uino bonũ
uelle:quod si uult,idipsum bonum quo uult,est
ipsum saluum manere, ut habeat ipse. at opor=
tet amicitiam esse reciprocam: & amico, &
ipsius quidem amici gratia (quemadmodum
aiũt)bona uelle.nõ igit ad res inanimatas ullã

6 est amicitia. Tertia cõclusio. Non satis diffinita est amicitia, quòd mutua beneuolentia sit: sed non latens adĳciẽdum est. Nam eos qui aliũ amãt, & illius quidem gratia, etsi ab eo non idẽ rependatur, beneuolos dicimus. at fieri potest, ut complures ĳs beneuoli sint, quos nũquàm uiderunt, quòd eos studiosos esse, aut frugi homines existimant. & contrà, ut hi ad illos primos hoc modo afficiantur. quare & ĳ mutuo quidẽ beneuoli esse uidentur: at nemo illos proprie dixerit amicos, nisi forte quodam modo: ut latentes amicos, quemadmodum & erga sese mutuo beneuolentia sunt affecti. non satis igitur diffinita est amicitia, quòd beneuolẽtia mutua sit, sed adĳciendũ est non latẽs, ut ita diffiniatur. Amicitia est aliquorum mutua beneuolentia, & alicuius quidem boni gratia, cum eos non lateat. Et amici sunt qui mutuam habentes beneuolentiam, ob unum quiddam bonorum (quæ dicta sunt) sibi mutuo bona uolunt, non latentes.

De speciebus amicitiæ.

CAPVT III.

7 *Differunt autem hæc specie, & amationes ergo, & amicitiæ. Tres igitur sunt amicitiæ species, æquales numero amabilibus ipsis. ob unumquodq; enim est amatio mutuo, non latẽs. atque qui sese mutuo amãt,*
8 *hoc bona sibi inuicem uolunt quo amant. Qui igitur ob utilitatem se mutuo amant, non per se amant, sed quo aliquod ex sese mutuo capiunt bonum. Similiter & qui amant ob uoluptatem. non enim facetos amant, quia sunt tales: sed quia ipsis afferunt uoluptatem. Qui igitur ob utilitatem*

utilitatem amant, ob ſuum diligunt bonum. Et qui ob uo=
luptatem ob id quod eſt ipſis iucundum, & non quo talis
eſt is qui amatur, ſed quo eſt utilis aut iucundus. per acci
dens igitur hæ ſunt amicitiæ. non enim amatur quo talis
eſt is qui amatur, ſed quo uel bonum aliquod affert, uel
uoluptatem. Tales autem amicitiæ, facile diſſolui poſ= 9
ſunt, non permanentibus ipſis ſimilibus. Nam ſi non ulte=
rius iucundi ſint aut utiles, amare deſiſtunt. Vtilitas autē
non permanet, ſed alias alia fit. dimoto igitur eo propter
quod erant amici, diſſoluitur & amicitia: utpote quæ ob
illud erat. Maxime autem amicitia talis in ſenibus fie= 10
ri uidetur. Huius enim ætatis homines, non uoluptatem,
ſed utilitatem ſequuntur: & in iis iuuenibus, atq; uiris,
qui ſuæ ſtudent utilitati. tales autem nec multum ſimul ui
uunt. interdum enim nec ſunt iucundi. nec indigent igitur
tali congreßione, ſi non ſint utiles. Nam eouſque iucundi
ſunt, quouſq; boni conſequendi ſpem habēt. cum his ami=
citijs & hoſpitalitiam ponunt. Iuuenum autem amici 11
tia, ob uoluptatem conſtare uidetur. Viuunt enim cum af
fectu. & id maxime ſequuntur, quod ſibiipſis eſt iucun=
dum, & præſens. At cum mutatur ætas, alia fiunt & ipſa
iucunda. quocirca cito fiunt amici, citoq; deſiſtunt. nam ſi
mul cum eo quod ipſos afficit uoluptate, & amicitia ipſa
mutatur. talis uerò uoluptatis, celeris fit mutatio. Pro=
ni ſunt etiam ipſi iuuenes ad amores. plurimū enim ama=
toriæ amicitiæ perturbatione fit, & ob uoluptatem. qua=
propter amant, & cito deſiſtunt, eadem die propoſitum
ſæpe mutantes. Hi uolunt totos dies unà uerſari, ſimulq;
uiuere. Sic enim fit ipſis id quod per amicitiam ſuam affe

12 *ctant.* Bonorũ autem amicitia, similiumq; uirtute, per
*fecta est amicitia. Hi nanq; mutuo sibi bona similiter uo-
lunt, quo boni sunt. boni uerò sunt per seipsos. Atq; ij ma
xime sunt amici qui bona amicis illorũ gratia uolunt. pro
pter seipsos enim ita sese habent, & non per accidens.*
13 *Permanet igitur horũ amicitia, quãdiu sunt boni. At
uirtus res permanens est. Atque horum uterq; bonus
est simpliciter & amico. boni enim ipsi, & absolute, &
sibi mutuo boni sunt, & utiles & iucundi simili modo.
Nam boni, & absolute, & sibi mutuo sunt iucundi. Sin-
gulis enim propriæ actiões sunt uoluptati, & quæ sunt ta
les. bonorũ aũt actiones tales sunt, aut similes, talis autem
amicitia, non sine ratione permanens est. Coniunguntur
enim in ipsa omnia quæ in amicis esse oportet. Nã omnis
amicitia aut est ob bonũ, aut ob uoluptatem, uel simplici-
ter, uel amanti, & ob similitudinem quandã. hæc aũt oĩa
bonorũ per seipsos amicitiæ insunt. huic enim similes sũt*
14 *& cæteræ. Et id quod est absolute bonũ est, & iucun-
dum simpliciter. Maxime igitur hæc sunt amabilia, &
amare ac amicitia, in his est maxime, & optima amici-*
15 *tia. Sunt autem merito tales amicitiæ raræ. pauci enim
sunt tales. Tẽpore insuper & consuetudine opus est.
secundũ enim prouerbiũ, nõ fit ut mutuo sese cognoscãt,
anteaquàm simul consumant dictã salis mensurã. nec igi-
tur fit, ut acceptentur antea, sintq; amici quàm amabilis
utriq; uideãtur esse, atque credatur uterque. Qui uerò
ea celeriter inter sese mutuo faciũt, quæ ad amicitiã atti-
nent. uolunt quidem esse amici, sed non sunt, nisi sint &
amabiles, & ipsum sciant. amicitiæ nanq; uoluntas, non*

amicitia celeriter fit. Hæc igitur & tempore, & cæteris perfecta est amicitia, & per hæc omnia fit. & utriq; simi lis est ab utroq; quod quidem amicis insit oportet.

TERTII CAPITIS NOTÆ.

Quod amicitia uoluptatũ cito uenit, citoq; fu git: hinc alatũ fingunt Cupidinem. Vtriq; ab 9
utroq;, alterutri ab alterutro: ꝙ idẽ uolunt, ijsdẽ 15
gaudẽt, ijsdẽq; tristantur. & ita frequẽter usus est uocabulo uterque, pro alteruter: ad quandã ui= cariam, & reciprocã functionem designandam

Paucos esse uere studiosos clamat Satyricus.

Rari quippe boni, numero uix sunt totidem, quot Thebarum portæ, uel diuitis hostia Nili. Iuue. sa. 13.

TERTII CAPITIS COMMENTA- RIVS AD LITERAM.

Tertiũ cap. nouẽ conclusionibus partitũ est. 7
Prima conclusio. Tres sunt amicitiæ species, honesta, utilis, atq; iucunda. Nã tres sunt specie differentes amationes. igitur tres sunt amicitiæ: & æquales nũero, amabilibus ipsis. nã ob unũ= quodq; ipsorum, amatio mutua, atq; nõ latẽs fit. fit nãq; ut qui sese mutuo amãt, hoc ipo sibi inui cẽ bona uelint quo amãt. id aũt est ambile. Se 8
cũda cõclusio. Amicitię ob utilitatẽ, atq; ob uo luptatẽ, nõ per se sed per accidẽs sunt amicitiæ.

Nã qui sese ob utilitatẽ mutuo amãt, nõ per se amãt, sed quòd aliqđ ex sese mutuo capiũt emo lumentũ. itidẽ & qui ob uoluptatẽ amãt. nã non facetos amãt, qa faceti sunt, sed qđ eis ipis uolu ptatẽ afferũt. q igit̃ ob utilitatẽ amãt, ob suũ, & nõ ipius amati bonũ diligũt. & q ob uoluptatẽ ob id qđ ipis amãtibus ẽ iucũdũ: & nõ amãt hi quia talis is sit, q amaẽ, sed quo utilis est aut iu= cũdus, igit̃ ob utilitatẽ, aut uoluptatẽ amicitię,

per accidens ſunt amicitiæ.nã qui per ſe amant,
quo qui amanť tales ſunt,amãt.at ob emolumẽ-
tũ, aut uoluptatẽ nõ amatur quo talis is eſt, qui
amatur:ſed quo uel cõmodum aliquod uel uolu
9 ptatem aliquã affert. Tertia concluſio. Amici
tiæ ob utilitatem atq; uoluptatẽ,facile diſſolui
queunt. Nam ipſis qui amantur non manenti
bus ſimilibus(ut ſi ulterius aut utiles,aut iucun
di non ſint)deſiſtunt amare.nam dimoto eo pro
pter quod erãt amici diſſoluitur amicitia,utpo-
tẽ quæ ob illud erat.at utilitas nõ permanet,ſed
alias alia ſit. itidẽ & uoluptas fugax, horariaq;
10 eſt.igiť hæ amicitiæ facile diſſoluuntur. Quar
ta concluſio. Maxime omnium amicitia ob uti-
litatem, in ſenibus fieri uidetur. Primo, nam
eius ætatis homines, non uoluptatẽ, ſed utilita-
tem quærunt.& nõ mõ in ſenibus fit,ſed & in iu
uenibus, atque uiris, qui ſuæ ſtudent utilitati.
A Secundo,ſenes non multum alijs pariter con-
uiuunt,neq; interdum iucundi ſunt. non ergo ta
li iucundorum congreſſione indigent, ſi nõ ſint
utiles.nam eouſq; illi iucundi ſunt, quouſq; cõ-
modi conſequẽdi ſpem retinẽt. cũ talibus enim
amicitijs in quibus commodi ſpes aliqua eſt,ho
11 ſpitalitiam ponunt. hæc igitur amicitia, maxi-
me fit in ſenibus. Quinta concluſio. Amicitia
ob uoluptatem,maxime fit in iuuenibus. Pri-
mo,nam iuuenes cum affectu uiuunt,& id maxi
me proſequuntur,quod ſibijpſis iucundum eſt,
atq; præſens.fit igitur in ipſis maxime amicitia
ob uoluptatem.uerum hæc amicitia admodum
fragilis eſt,ac decidua. nam cum mutatur ætas,
alia atq; alia fiunt illis iucunda.quocirca & ci-
to fiunt amici,citoq; deſiſtunt. nec ab re quidẽ.
nam ſimul cum eo quod ipſos uoluptate afficit,
ipſa fugit,mutaturq; amicitia. at iuuenilium uo
luptatum cita, ueloxq; mutatio eſt. Secundo,

quia iuuenes ad amores ꝓcliues admodũ sunt. nã plurimũ amatoriæ rei, perturbatione fit, atque ob uoluptatẽ. amant igitur cito, citoꝗ; desistunt, eadem etiam die propositũ persæpe mutãtes. Tertio iuuenes totos dies uolunt unà conuersari, simulꝗ; uiuere. sic enim uoluptate fruũtur, quam per suam amicitiam quærunt. nimirũ igitur si hæc iucundorum amicitia, in ipsis iuuenibus uel maxime fieri sit comperta. Sexta cõ 12
clusio. Bonorum amicitia probitate, uirtuteꝗ; similium, perfecta amicitia est. Nã hi sibi mutuo bona similiter uolunt, quo boni sunt: boni autẽ sunt per seipsos. uolunt igitur sibi mutuo bona propter seipsos. at ij maxime omniũ sunt amici, qui bona amicis illorũ quidem amicorum gratia uolunt, atqui qui ita se habẽt propter seipos, & non per accidens amant. est igitur studiosorũ amicitia, uirtuteꝗ; similiũ, studiosa, & per se, & perfecta amicitia. Septima conclusio. Studio- 13
sorũ amicitia permanens est. Primo, nã ea amicitia tãdiu durat, quandiu boni sunt: at uirtus res perdurans est, atꝗ; permanẽs. est igitur hæc amicitia iugis, atꝗ; permanens. Secũdo, quia horũ uterꝗ; bonus est simpliciter. nã studiosus, pariter & bonus amico. siquidem ipsi studiosi & absolute, & sibi mutuo boni sũt, ac studiosi, immo & utiles, & iucundi. nã studiosi iucũdi sunt. quare & adinuicẽ iucũdi, singulis enim suæ proprię actiones uoluptati sunt, & eę quæ illis sunt similes. at bonorũ, studiosorumꝗ; operationes tales sunt, atꝗ; similes. talis igitur amicitia non sine ratione, permanens est, atꝗ; assidua, utpotè in qua quæ amicis esse oportet, coniuncta sunt omnia. nam omnis amicitia aut est propter bonum, honestũ scilicet, aut utile, aut ob uoluptatem, aut simpliciter, aut amanti, aut (ut aiunt) ob quandã assimilationem. at uerò hæc omnia

amicitiæ studiosorum, qui per seipsos amant, in- sunt. & cæteræ amicitiæ, ad huius similitudinē
14 dicuntur. Octaua conclusio. Studiosa amici- tia, maxime amicitia, atq; optima amicitia est. Nam quod est absolute bonū, est simpliciter, at- q; absolute iucundū. sunt igitur absolute bona, maxime amabilia, & amatio & amicitia in ijs maxima, atq; optima. at quæ in ijs amicitia est, studiosa amicitia est. studiosa igitur amicitia &
15 maxime amicitia atq; optima est. Nona con- conclusio. Merito studiosæ amicitiæ raræ sunt. Primo quidem, nam absolute boni, atq; stu- diosi, pauci sunt. Secundo, ad hanc amicitiam comparandam, & tēpore opus est, & consuetu- dine. & iuxta prouerbium, non fit ut sese mutuo cognoscant, anteaquàm edictam salis mensurā simul consumant. quo fit ut non ante in amici- tia recipiātur, fiantq; amici quàm uterque utriq; uideatur, credaturq; esse amabilis. merito igitur hæ amicitiæ rarenter, paucoq; tempore eueniūt. Qui enim ea celeriter inter sese faciunt, quæ ad amicitiam attinent, uolunt quidem esse amici. nō sunt autem, nisi sint & amabiles, & idipsum quoq; ipsi sciant. fit enim celeriter amicitiæ uo- luntas, nō autem amicitia. sed tempore, & cæte- ris adolescit amicitia, perq; hęc oīa fit. fitq; sibis utriq; ab utroq;. id enim amicis inesse oportet.

Quòd studiosa amicitia proprie di- catur amicitia, aliæ uerò per accidēs.

CAPVT IIII.

16 *EA uerò quæ ob uoluptatem, & ea quæ ob utilitatē est, similitudinem huius habent.* Boni nanq;, *& iu- cundi, & utiles sibi mutuo sunt. maxime autem & tales amicitiæ permanent, cum æquale fit ab utrisque, ut uolu*

ptas. & non solum hoc modo sed etiam ab eodem. ut inter facetos fit, & non inter amatorem ac adamatum. hi nanque non delectantur eisdem. sed ille quidem aspectu gaudet adamati, hic autem obsequio amatoris. Desinente uerò pulchritudine, amicitia quoque nonnunquam desinit. illi nanque aspectus non est iucundus: huic autem obsequium non præstatur. Plerique autem in amicitia permanent, si ex consuetudine mores dilexerint, eosdemq́; mores habentes. sed qui non ob uoluptatem in amoribus, sed utilitatem commutant, ij & minus sunt amici, & minus permanent. Qui uerò sunt ob utilitatem amici, ij simul cum utilitate dissoluũtur. non enim hi sese mutuo, sed utilitatem amabant. Fit igitur ut & praui prauis, & bo 17
ni prauis, & neutri quibusuis amici sunt ob uoluptatem atq; utilitatem: sed boni soli sunt propter seipsos amici. Mali nanque seipsis non gaudent, nisi utilitas proueniat aliqua. In sola etiam bonorum amicitia, nullum calũ= 18
nia locum habet. Non enim facile cuiquam quisquam de eo credere potest, quem ipse diuturno tempore comprobauit. in hisipsis est, & sibi mutuo credere, & nunquam iniuriam facere, cæteraq́; omnia quæ amicitiæ ueræ censentur inesse. In cæteris autem amicitijs, nihil ꝓhibet ea quæ sunt hisce contraria fieri. nam quandoquidẽ hoĩes, eos etiã dicere consueuerũt amicos, qui ob utilitatẽ amãt: ut ciuitates (societates enim à ciuitatibus, cõducẽtis gratia fieri uidẽtur) & itẽ eos qui se ꝓpter uoluptatẽ mutuo diligũt, ut pueri: nos etiã fortasse tales quidẽ amicos dicere oportet. Asserere aũt species amicitiæ plures esse. atq;
prio qdẽ & ꝓprie amicitiã eã esse, quæ bonorũ est homi 19

num ratione sanè qua boni sunt, cæteras autem per similitudinem. quo nanque bonum quoddam in ipsis est & simile, hoc sunt amici. Id enim quod afficit uoluptate, bonum quoddam ijs est, qui uoluptatem amant. non autem multum hæc copulantur. nec ijdem ob utilitatem, uoluptatemq; fiunt amici. Nam ea quæ per accidens sunt, non nimium coniunguntur. In has autem species amicitia distributa: praui quidem erunt ob uoluptatem aut utilitatē amici, hac ratione similitudinem subeuntes, boni autem sunt propter seipsos amici. ea nanque ratione qua boni sunt. Hi igitur sunt absolute amici, illi uerò per accidēs, & quia sunt similes his.

QVARTI CAPITIS NOTÆ.

17 Neutri, qui neq; boni, neq; praui, neq; studiosi, aut uitiosi.
18 Calumnia, accusatio, falsa criminatio.

QVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quartum cap. tribus conclusionibus, & quorundam dictorum epilogo, partitum est. 16 Prima cōclusio. Amicitiæ ob uoluptatem, atq; utilitatem, similitudinem ad studiosam amicitiam gerunt. Nam studiosi, sibi mutuo & iucundi, & utiles sunt. & maxime tum durant ob uoluptatem, atq; utilitatem amicitiæ, cum æquale uicissim rependitur ab utroq;, ut uoluptas. & interdum nō satis est ut rependatur uoluptas, sed ab eodē etiā proficiscatur oportet, ut inter facetos fieri solet. Interdū nō proficiscitur ab eodē: ut inter amantem & adamatū, quorū uoluptas non ab eisdem enascitur. hi enim nec eisdē delectantē sed amans aspectu gaudet adamati, adamatus

uerò obſequio delectatur amatoris. & proinde
defluēte,deciduaq́ pulchritudine,plerūque ſol-
uitur amicitia. nā amatori non amplius eſt aſpe
ctus iucundus,neque adamato obſequium am-
plius præſtatur ullum. Verū nōnulli in amicitia
ꝑſeuerāt, ut ſi ex cōſuetudine mores dilexerint,
eoſdē,ſimilesq́ mores habētes. Sūt & q in amo-
ribus nō uoluptatem, ſed utilitatē commutant:
& ij minus ſunt amici,minusq́ ꝑmanent. & qui
ſunt ob utilitatem amici, ij ſimul cum utilitate
diſſoluuntur. nec immerito. hi enim non ſeſe mu
tuo,ſed utilitatem amabant. Secunda conclu 17
ſio. Cuiuſuis conditionis homines amicitia uti
li, aut delectabili coniungi poſſunt: ſoli autem
ſtudioſi ſtudioſa,honeſtorumq́ amicitia. Nam
fit ut praui prauis, & boni prauis, & neutri qui-
buſuis,ob uoluptatem,atque utilitatem euadāt
amici. ſed ſoli ſtudioſi propter ſeipſos ſunt ami-
ci. amicitia igitur ob uoluptatem, atque utilita
tem,omnibus conuenire poteſt hominibus, ſtu
dioſa uerò ſolis ſtudioſis. mali enim ſeipſis non
gaudent,niſi aliqua uoluptas, aut aliqua inter-
cedat utilitas. Tertia cōcluſio. In ſola ſtudio 18
ſorū amicitia: nullū calūnia locū habet. Nam
non facile de eo quiſquam male credere poteſt,
quem ipſe longo iam tempore probauerit. ſtu-
dioſus autem amicus, amicum longo tempore
probauit. nam ipſorum eſt ſibijpſis mutuo cre-
dere, nunquàm iniuriam facere, & cętera omnia
quæ ad ueram,ſtudioſamq́ amicitiam cēſentur
pertinere. igitur querela, atque calumnia in hu-
iuſmodi amicitijs, nullum ſibi reperit locum.
Sed in cæteris amicitijs nihil prohibet quere-
las,calumniasq́ fieri: quandoquidem eos homi
nes conſueuimus dicere amicos, qui ob utilita-
tem amant, ut ciuitates. nam ſocietates à ciuita
tibus utilitatis gratia plerunque fieri uidemus,

& cum eos qui ſe mutuo propter uoluptatem di-
ligunt,ut pueri:aliquo pacto dicere oporteat a-
micos,qui plerunque cauſas querelæ,atque ac-
19 cuſationes habent. Epilogus.Ex dictis igitur
hæc colligere poterimus, plures eſſe amicitiæ
ſpecies,ſed pręcipuã,& proprie amicitiam,eam
eſſe quæ ſtudioſorum eſt hominum, ea ratione
qua boni ſunt.cęteras autem amicitias per ſimi
litudinem dictas eſſe, ut quatenus bonũ quod-
dam ipſis eſt,& ſimile : eatenus & hoc ipſi ſunt
amici.quod enim uoluptate afficit,bonũ quod-
dam ijs eſt, qui uoluptatem amant. dictum etiã
eſt has amicitias nõ multum cohęrere:nec mul-
tum eoſdem ob uoluptatem , utilitatemq́ fieri
amicos.nam ea quæ per accidens ſunt,non mul
tum cohęrent,ac iunguntur.& cum amicitia in
has ſpecies diſtributa ſit,prauos ob uoluptatẽ,
aut utilitatem amicos eſſe, uoluptatis ſcilicet,
aut utilitatis rationes ſimilitudinem ſubeũtes:
ſtudioſos autem propter ſeipſos eſſe amicos.nã
ea ratione qua boni , ſtudioſiq́ ſunt. atque eos
abſolute eſſe amicos , illos autem per accidens,
& quia his ſunt ſimiles.

Qui dicendi amici,& qui ad amicitiam apti.

CAPVT V.

20 *VT autem in uirtutibus alij habitu,alij actu boni dicuntur,ſic & in amicitia.Amicorum enim alij ſimul uiuentes gaudent ſe mutuo, bonaq́; conferunt. alij dormientes aut locis ſeiuncti non operantur quidem: ſed ita ſeſe habent,ut operentur amice. loca nanque non diſ-ſoluunt amicitiam abſolute, ſed operationem. Quòd ſi diuturna abſentia fuerit,amicitiæ quoque uidetur obli-*

uionem efficere. unde dictum est, taciturnitas amicitias cõ plures dissoluit. *Atqui neque senes neque seueri uidẽ* 21 *tur esse ad amicitiã apti. Exigua enim afficiunt uolupta=te. nemo autẽ conuersari cũ eo potest qui dolorẽ afferat, aut non sit iucundus. maxime nanq; natura uidetur mo=lestiã quidẽ fugere, oblectamenta autẽ affectare.* *Qui* 22 *uerò se quidem mutuo acceptant, non simul aũt uiuunt: ij beneuolis magis sunt similes, quàm amicis. Nihil enim tam propriũ est amicorũ quàm uiuere simul. Nõ egentes quidẽ, utilitatẽ affectant. simul aũt uiuere, & ipsi beati. etenim solitarios quidẽ hos esse minime cõuenit. Vt simul autẽ degant, fieri non potest, nisi sint iucundi eisdẽq; gau deant: quod quidem amicitia sodalitia uidetur habere.*

Bonorum igitur amicitia, maxime est (ut sæpe dixi= 23 *mus) amicitia. Nam amabile quidem & id expetibile es=se uidetur, quod est absolute bonum, aut iucundũ: unicui que uerò quod ipsi est tale. bono autẽ propter hæc utra=que bonus.* *At uerò amatio quidem similis est affectui,* 24 *amicitia uerò habitui. Amatio nanque non minus est ad inanimata. Amici autẽ amant sese mutuo cum electione: electio uerò ab habitu proficiscitur.* *Et uolunt ijs bo=na quos amant, illorum gratia, non per affectum sed ha=bitũ. & amantes amicũ id amant quod sibijpsis est bonũ. uir enim bonus factus amicus, bonũ fit ei cui iam est ami=cus. Vterque igitur, & id quod sibi bonum est amat: & par reddit uoluntate, atq; iucũditate. dicitur enim amici=tia æqualitas. maxime autẽ hæc bonorũ amicitiæ insunt.*

QVINTI CAPITIS NOTÆ.

Opera amicitiæ, sunt bene uelle, benefacere & concordare.

QVINTI CAPITIS COMMEN- TARIVS AD LITERAM.

Quintum cap.quatuor cōclusionibus,& uno
20 corollario partitū est. Prima cōclusio.Quem
admodum & in cæteris uirtutibus alij habitu,
alij uerò actu boni dicuntur: ita & in amicitia
euenit. Nam amicorum alij simul conuiuentes
actu gaudent mutuo, sibiq; bona conferunt:alij
autem aut dormiētes,aut locis semoti, non ope
rantur quidē,sed ita sese habēt, ut operari queāt
amice. nam loca non dissoluunt amicitiam ab=
solute,sed operationem. uerum si absentia diu=
turna fuerit, amicitiæ quoque uidetur obliuio=
nem efficere.& hinc ortum est prouerbium,ami
21 citias complures, taciturnitas dirimit. Secun
da conclusio. Neque senes,itidem neque diffici
les sunt ad amicitiam apti. Primo,nam modi
ca uoluptate afficiunt aut tristitiam afferunt.at
nemo consuetudinem,cōuersationē,familiarita
temq; eius perferre potest, qui dolorem afferat,
aut non sit iucundus. nam maxime nobis insitū
natura uidetur,molestiā fugere, oblectamētaq;
affectare, conuersari autem præsertim amicorū
est.senes igit̄,atque austeri,difficilesq; sunt per=
22 parū ad amicitiā apti. Tertia conclusio.Qui
se simul acceptant,at non simul conuiuunt, be=
neuoli potius quàm amici censendi sunt. Nam
nihil tam amicorum proprium est, quàm simul
uiuere,egentes enim utilitatem quærunt, simul
autem uiuere etiam ipsi beati. beatos enim mi=
nime solitarios esse cōuenit. at uerò ut simul cō
uiuant fieri nequit,nisi sint iucundi, eisdēq; gau
deant:quod amicitia,consuetudine,atque soda
litia præstare uidetur.igitur neque senes, neque
ad conuiuendum difficiles, sunt ad amicitiam
23 apti. Corollarium.Quapropter bonorū ami=

citia(ut iam sæpe dictum est)maxime est amicitia. Nam quod absolute bonum,& absolute iucundum,maxime amabile atque expetibile esse uidetur,unicuique uerò quod ipsi tale est. at bonus bono propter hæc utraque & absolute bonum & iucundum,& sibiipsis bonum,& iucundum,amicus est.eorum igitur amicitia maxime amicitia est. Quarta conclusio. Amatio affectus est,amicitia uerò habitus. Primo,nã amatio non minus est ad inanimata, quàm animata:amicitia uerò non, sed cum redamatione est: nam amici se mutuo,& cum electione amant.at uerò electio ab habitu proficiscitur.est igitur amatio potius affectus, amicitia uerò habitus. 24

Secundo,amici,ijs uolunt bona:quos amant, & ipsorum quidem amatorum gratia, non per affectum,sed per habitũ. imò uerò amantes amicum,id etiam amant quod sibiipsis est bonum. nam uir bonus factus amicus, bonum est ei qui amat,cuiq; iam est ei amicus. quo fit ut uterque & bonum amici amet,& amici gratia, & quod sibimetipsi bonum est, & ut par uoluntate, atque iucunditate reddat.astruitur etenim amicitia quædam æqualitas.& quæ dicta sunt, maxime bonorum amicitiæ assunt.

In qua amicitia plures possunt esse amici.

CAPVT VI.

IN seueris autem atque senibus,tanto minus fit amicitia,quanto difficiliores sunt, & minus congregationibus gaudẽt.Hæc enim ad amicitiam maxime spectare,& ipsam efficere uidentur.Quocirca iuuenes quidem cito, senes autem non cito fiunt amici.non enim fiunt ijs amici, 25

quibus non delectantur. similiter nec seueri. Sed tales beneuoli quidem mutuo sibi sunt. etenim & bona uolunt, & prompti sunt ad necessitates: amici uerò non ualde sunt, propterea quòd non simul degunt, neque sese mutuo delectantur: quae quidem ad ipsam amicitiã maxime
26 *pertinere uidentur. Non fit autem ut amicitia perfecta multis quispiam sit amicus, quẽadmodũ nec ut cõplures simul adamet. Est enim exuperationi similis. tale autẽ ad unum aptũ fieri. Multos uerò eidẽ uehementer placere, non facile est. fortasse autẽ nec bonos esse. Oportet autem & experientiã accipere, & in cõsuetudine fieri, quod quidem est perdifficile.*
27 *Ob utilitatẽ autem ac uoluptatẽ multis placere quis potest. Cõplures enim sunt tales. & subministrationes manifestae, breui in tempore*
28 *fiunt. Harum autẽ ea magis est similis amicitiae, quae ob uoluptatẽ, cum eadẽ ab utrisque proueniunt, & sese mutuo gaudent, aut eisdem. quales sunt iuuenũ amicitiae. inest enim magis in his liberalitas. At ea quae ob utilitatẽ constat, eorũ est hominũ qui quaestui uacant. Beati etiã utilibus non indigent, sed iucundis. cũ quibusdã enim simul uiuere uolunt, & molestum paruo quidẽ tẽpore ferunt. cõtinue uerò nemo, nec ipsum bonũ toleraret, si dolore ipsum afficeret. Quare iucũdos quaerũt amicos. sed forsitan & bonos oportet, cum sint tales & etiã ipsis. sic*
29 *enim ipsis inerũt, quae amicis inesse oportet. Qui autẽ sunt in potestatibus cõstituti: diuisis uti uidentur amicis. Alij enim sunt ipsis utiles, alij iucundi. ut autẽ ambo sint ijdem nõ nimiũ fit. Neq; cũ uirtute iucũdos quaerũt, neq; utiles ad honesta. sed facetos quidẽ quaerũt, uoluptatẽ ap-*

petentes: habiles autē ut agant ipsum præceptum. Atque hæc homine in eodē non nimium fiunt. studiosus autē homo iucundus est simul (ut diximus) atque utilis. sed talis amicus non fit excedenti, si non & uirtute excedatur. sin minus nō æquatur, cū rata sit inferior ratione. non nimiū autē tales fieri solēt. Hæ igitur amicitiæ dictæ, in æqualitate consistunt. Eadē enim ab utrisque fiunt, & sibi mutuo uolunt. aut aliud pro alio (ut uoluptatem pro utilitate) cōmutant. Dictum est etiam has minus amicitias esse, minusq; permanere. Videntur autem ob similitudinē, & dissimilitudinē eiusdem, & esse amicitiæ, & non esse. nā similitudine amicitiæ quæ est ob uirtutem, uidentur amicitiæ esse. Altera nanque uoluptatem, altera habet utilitatem, quæ quidem insunt & illi. Sed quia illa quidem omni calumnia caret, & stabilis est, hæ uerò cito dissoluuntur, alijsq; compluribus differunt, non uidentur ob illius dissimilitudinem amicitiæ esse.

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

Senes ob naturæ deficientis imbecillitatem, donis ut plurimum carent quibus ineant amicitiarum gratiam: utpotè cum quibus difficilis sit conuersatio, quæ ad amicitias ineundas plurimum ualet. de quibus Iuuenalis.

Vna senum facies, cum uoce trementia membra,
Et iam leue caput, madidiq; infantia nasi.
Frangendus misero gingiua panis inermi,
Vsque adeò grauis uxori, natisq;, sibiq;.

Sin minus non æquatur: cum rata sit inferior ratione græce habetur.

ἐι δὲ μὴ ὀυκ ἰσάζει ἀναλογὸν ὑπερεχόμενος,

quod uidetur prætendere. ſi is qui in poteſtate conſtitutus eſt bonitate etiam non ſuperet, non ſecundum analogũ & dignitatis rationẽ æqua= ri poteſt ei qui bonus eſt, tametſi poteſtate infe= rior ſit atque ſuperatus.

SEXTI CAPITIS COMMENTA- RIVS AD LITERAM.

Sextum cap. ſex cõcluſionibus partitum eſt.
25 Prima concluſio. Iuuenes cito, ſenes autem,
& difficiles, rigidiq́ atque moroſi non cito fiũt
amici. Nam tanto difficilius in ſenibus & mo=
roſis conciliatur amicitia, quanto difficiliores
ſe præbent, & congreſſionibus minus gaudent
quàm iuuenes. facilitas enim congrediendi, &
uoluptas ſummopere ad amicitiam ſpectant,
ipſamq́ efficere uidentur. igitur iuuenes cito, ſe=
nes autem, ac huiuſmodi difficiles, tarde atque
difficulter fiunt amici, non enim ſenes, ac diffici
les & tetrici ĳs fiunt amici quibus non delectan
tur, ſed tales potius beneuoli ſibi mutuo ſunt.
uolunt enim ſibi mutuo bona, & ad neceſſita=
tes prompti ſunt. at amici non ualde ſunt, mul=
tum´ue dicuntur, proptereà quòd non ſimul cõ=
ueniunt, neque mutua conſuetudine gaudẽt, ac
delectantur, quæ ad ipſam amicitiam uel maxi=
26 me pertinere uidẽtur. Secũda concluſio. Per=
fecta, ſtudioſaq́ amicitia non fit quiſpiam mul=
tis amicus, quemadmodum neque fit ut cõplu=
res quis adamet uehementer. Primo, quia per=
fecta amicitia cuidam uehementiæ & ſuperabũ
dantiæ amoris ſimilis eſt. talis autem uehemẽs,
abũdansq́ amor, ad unum ſolum fieri natus eſt,
igitur & perfecta amicitia. non autem ad quam
plurimos. Secundo, difficile eſt multis uehe=
menter placere, quod tamen in perfecta amici=
tia oportet. imò & difficile eſt multos reperire
bonos.

bonos.non igitur facile fit,ut quiſpiam perfecta
amicitia multis amicus ſit. Tertio, cui quiſpiã
perfecta amicitia ſit amicus, oportet experiẽtia
accipere,& longa conſuetudine fieri amicũ.qđ
nõ mõ in pluribus,ſed in uno quidẽ fieri perdiffi
cile eſt. perfecta igitur amicitia, non fit ut quiſ= 27
piam pluribus fiat, euadatꝗ amicus. Tertia
concluſio. Amicitia aut utili,aut delectabili,cõ
tingit eundẽ pluribus fieri amicum.Nam ob uti
litatem, uoluptatemꝗ quis pluribus cõplacere
poteſt,& reuera cõplures ſunt tales. nã ad tales
amicitias experientia,& longi tẽporis conſuetu
do nõ requirit, ſed ſubminiſtrationes, uicariaꝗ
obſequia. ſubminiſtrationes autem paruo tẽpo
re fieri dinoſcuntur. igitur amicitia aut utili,aut
delectabili contingit eundem pluribus fieri ami 28
cum. Quarta concluſio. Amicitia quæ ob uo=
luptatem eſt,uerę amicitiæ ſimilior eſt cum ab
utriuſꝗ mutua rependũtur oblectamina, quàm
amicitia ob utilitatẽ. Primo, quia in talibus
amicitijs in quibus ab utriſꝗ proueniunt eadẽ,
& ſeſe mutuo,& eiſdem gaudent(quales & ſunt
iuuenũ amicitiæ)magis ineſt liberalitas. At ea
amicitia quam,utilitas parit:eorum eſt hominũ
qui quęſtui,lucroꝗ inhiant,minuſꝗ ſunt libera
les.eſt igitur amicitia quæ delectabilium eſt, ue
rę amicitię ſimilior. Secundo,quia beati ami=
citijs utilibus non indigent, ſed iucundis. nam
cum quibuſdã ſimul uiuere uolunt,& quod mo
leſtum paruo quidem tempore ferre poſſunt,ne=
mo tamen continue poſſet,imo uerò neꝗ ipſum
bonum toleraret,ſi ipſum continue moleſtia,do
loreꝗ afficeret. non ab re ergo beati iucundos ſi
bi quærunt amicos, ſed reuera bonos, cum ſint
& ipſi boni,atꝗ boni amicis.ſic enim & beatis 29
inerũt,quę & ueris amicis ineſſe oportet. Qui
ta concluſio. Homines in poteſtatibus conſtitu

ti,diuersis utũtur amicis.Nam alĳ ipsis sunt utiles,alĳ uerò sunt iucundi.ut enim ambo sint ĳdẽ utiles uidelicet atq; iucundi, non plurimum euenit. nam eiusmodi potentes,non uirtute iucundos quærunt, neq; utiles ad honesta, sed iucundos quidem,ac facetos ad uoluptatem oblectamina quærunt : habiles autem, & promptos, ut celeriter exequantur præcepta. atq; raro admodum fit ut eodem in homine hæc coniuncta reperiantur, nisi studiosus existat. nam studiosus homo(quemadmodum & iam quoq; dictũ est) & iucundus,pariter & utilis est.uerum talis huiusmodi uiro in potentatu excedenti amicus nõ fit,nisi idem uirtute præluceat præemineatq;.sic ut alter bonitate superetur.alioqui nõ æquatur, neq;pro dignitatis ratione amicus fieri potest is qui inferior est atq; superatur. Sexta cõclusio. Amicitiæ de quibus prætactum est,in æqualitate cõsistunt. Nam aut eadem ab utrisq; fiunt, & sibi mutuo uolunt,aut aliud pro alio cõmutant, ut uoluptatem pro utilitate, in quibus quandã æqualitatem seruare oportet.saluat igitur ęqualitas,amicitias, & dictum iam est amicitias uoluptatum,& commoditatum, minus amicitias esse, minusq; permanere. Quinimmo ob eiusdẽ amicitiæ similitudinẽ,dissimilitudinemq;,nunc amicitiæ esse,nunc nõ esse uidentur.nam ob similitudinẽ studiosæ amicitię (quæ quidẽ ob uirtutẽ est)amicitiæ uidentur esse, hæc ob uoluptatem, hæc uerò ob utilitatem quæ & ueræ amicitiæ assunt . At uerò quia illa uera, perfectaq; amicitia prorsus omni calumnia caret , & stabilis firmaq; est, hæ uerò cito fugaces, atq; solutæ. & cõpluribus alĳ differentĳs dissentientes,ob eiusdem dissimilitudinem interdum non uidentur amicitiæ esse.

De amicitia in excellentia.
CAPVT VII.

Est autem & alia species amicitiæ, quæ in excellentia consistit, ut amicitia patris ad filium, & omnino senioris ad iuniorem, uiriq́; ad uxorem, & principis omnis ad eos qui ipsi subijciuntur. atq; hæ inter sese etiã differunt. Non est enim eadem amicitia parentibus ad liberos: & principibus ad subditos. nec patri ad filium, & filio ad patrem. nec uiro ad uxorem, & uxori ad uirum diuersa enim est uniuscuiusque horum uirtus ac opus. Diuersa etiam sunt & ea propter quæ amãt. diuersæ igitur & amationes & amicitiæ. Atq; eadem quidem utriq; ab altero nec fiunt, nec sunt quærenda. 31
Sed cum liberi 32
quidem ea parentibus tribuunt quæ tribuenda sunt genitoribus, parentes autem filijs quæ natis tribui debent: stabilis talium & bona est amicitia. Oportet autem & 33
amationem omnibus in amicitijs quæ in excellentia consistunt comparatione fieri rationũ. Magis enim amari præstabiliorem, utilioremúe, quàm amare oportet. & cæterorum unumquẽq; similiter. Nam cum amatio fit pro dignitate, tunc fit aliquo modo æqualitas. quod quidem amicitiæ esse uidetur. Aequale autem in iustis & in amicitia, non similiter sese habere uidetur. 34
Est enim iustis quidem æquale primo, quod est pro dignitate: secundo quod est in quantitate. In amicitia autem id quidem quod est in quantitate, primo. id autem quod est pro dignitate, secundo. constat autem, si in uirtute uel uitio, uel diuitijs, uel in aliqua alia re, magna distantia fiat. Non enim ulterius sunt amici, nec dignum putant se esse amicos.

P 2

Maxime autem hoc est manifestum in ipsis dijs immortalibus. hoc nanq; plurimum bonis omnibus antecellunt. Cõstat autẽ & in regibus, nec enim his se esse amicos dignũ ij putant, qui sunt longe inferiores. nec item optimis uiris
35 aut sapientissimis, ij qui nullius sunt pretij. Exacta igitur in talibus non est definitio quousq; sint amici, multis enim ablatis adhuc amicitia manet. quòd si nimis fuerint separati (ut à deo) non permanet. Vnde & dubitatur si amici uelint amicis ea bonorum quæ maxima sunt, ut deos esse: non enim ulterius erunt ipsis amici. quare nec bona. amici nanque bona sunt suis amicis. Quod si bene sit dictum, amicum amico bona illius gratia uelle: manere oportet, qualiscunque sit ille, homini autem uolet maxima bona inesse, & fortasse non omnia sibi enim ipsi maxime, quisque uult ipsa bona.

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

31 Officia parentum ad liberos & liberorum ad parentes, uiri ad uxorem, & uxoris ad uirum, domini ad seruum, & serui ad dominum: partim in hoc opere, partim in œconomicis adducuntur.

SEPTIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Septimum cap. sex conclusionibus partitum
31 est. Prima conclusio. Præter amicitias prædictas, est quædam amicitiæ species quæ in excellentia consistit, quæ quidem multas inter se differentes amicitias complectitur. Nam prædictę amicitiæ in ęqualitate consistunt. Sed alia est amicitia patris ad filium, senioris ad iuniorem, uiri ad uxorẽ, & cuiuslibet principis ad suos subditos, quæ non in æqualitate, sed excellentia cõsistit, & hæ amicitiæ inter se etiam diuersæ sunt.

nam non eadem amicitia parentum ad liberos, & principum ad ſubditos, nec eadem patris ad filium, & filiꝫ ad patrem, nec uiri ad uxorem, & uxoris ad uirũ. Primo, quia uniuſcuiuſq; horum uirtus ac opus diuerſa ſunt. Secundo, diuerſa ſunt & ea, propter quæ amant. Tertio, quia nec eadem utriq; ab altero fiunt, nec fieri quærenda ſunt. Secunda cõcluſio. Hæ amici 32
tiæ ſaluantur, cum ſuperiores inferioribus, & inferiores ſupioribus, pro dignitate mutuo, alteraq; exhibent officia. Nam cum liberi ea parentibus tribuunt quę genitoribus tribuenda ſunt, & parentes filiꝫs quæ filiꝫs pro dignitate debentur, ſtabilis tũ eorũ, firmaq; amicitia eſt. Ter 33
tia concluſio. In omnibus amicitiꝫs quæ in excellentia conſiſtunt, amatio, comparatione rationum fieri debet. Nam præſtabilior magis diligi debet, quàm ipſe diligere, & utilior, & cæterorum unuſquiſq;. cum enim ita ſit ut cũ pro dignitate fiat amatio, & q dignior ſit magis ametur, tunc ſit aliquo pacto æqualitas quod quidẽ amicitiæ proprium eſſe uidetur. Quarta con 34
cluſio. Aequale in iuſtis & in amicitia non ſimiliter ſumi uidetur. Nam in iuſtis primo dignitatum operationum ratio habenda eſt, ſecundo ratio quantitatis præmiorum. in amicitia uerò cõtra, primo quantitatis excellentiæ perſonarum attendenda eſt, ſecunda uerò dignitatum operationum, amationumq; ratio habẽda eſt. & quòd in amicitia primũ quantitas attendẽda ſit, hinc eſt manifeſtum. nam ſi in uirtute, uitio, diuitiꝫs, aut aliꝫs rebus, per magna fiat diſtantia, non amplius fiunt amici. nec dignum id quidem putãt. qđ in diꝫs imortalibus uel q̃ manifeſtiſſimũ eſt, qui plurimũ omnibus bonis antecellũt. & quorum amicitiꝫs nemo ſe dignum exiſtimat. Itidẽ & in regibus, quorum longe inferiores non di

gnum ducunt ſe eſſe amicos. item neq; ij qui nul
lius æſtimationis exiſtunt, optimis uiris, atq; ſa
35 pientiſſimis. Quinta concluſio. Exacta deter-
minatio, & terminus in his non eſt, quouſq; ſint
amici. Nam multis ablatis, adhuc amicitia ma-
net. Quòd ſi magnus, nimisq; ſupereuadit exceſ-
ſus, ceu hominum ad deum, non permanet. non
igitur exactus in his amicitijs præfigēdus eſt ter
36 minus. Sexta concluſio. Amicus amico maxi
ma bona optare nō debet, ſed pro dignitate. Nā
addubitatum aliquando fuit, an amici amicis
debeant maxima bona uelle, ut deos eſſe. at non
ita eſſe uidetur. Primo, quia non ulterius eſ-
ſent amici & ſic optando, bona perderent, nam
amicos. ſunt enim amici amicis bona. Secun-
do, ſi bene dictum eſt amicum amico bonum il-
lius gratia uelle: amicus (quicunq; ſit ille) mane
re debet, uoletq; maxima ꝓ dignitate bona, quę
homini adeſſe queunt, & forte nō omnia adeſſe
uolet ubi particeps non eſſet. nam ſibijpſi unuſ-
quiſq; maxime bona uult. non igitur uolet ami-
co maxima bona. ut eſſe deū, utpote ubi ſua non
ſeruaretur natura, & cuius boni ipſe particeps
non eſſet.

Quòd Amicitia magis conſiſtat in amare quàm amari.

CAPVT VIII.

37 *PLeriq; aūt ob ambitionem, magis amari quàm ama
re uelle uidentur. Quapropter pleriq; amant ipſos
adulatores. adulator enim inferior eſt amicus, aut fingit
ſe talem, & magis amare quàm amari. Amari autem pro
pinquum huic eſſe uidetur, affici inquam honore. quod*
38 *quidem plerique affectant. Non per ſe autem, ſed per*

accidens uidentur honorem expetere. Nam plerique gau
dent, cum honorantur ab ijs qui sunt in potestatibus pro
pter spem. putant enim se si quo indigeant, id ab illis impe
traturos. gaudēt igitur ipso honore: ut signo beneficij su-
scipiendi. Qui autem appetūt à bonis uiris atque scien-
tibus honorari, confirmare opinionem eam quam ipsi ha
bent de se affectant. gaudent igitur, quia sunt boni, credē
tes eorum iudicio qui id dicunt. Amati autem per se gau-
dent. quapropter præstabilius ipsum esse quàm honorari
uidebitur, & amicitia expetenda per seipsam esse. Vi 39
detur autem magis in exhibendo amorem, quàm in susci
piendo consistere. Argumento sunt matres, amando gau-
dentes. Nonnullæ nanque suos tollendos filios dant, & a-
mant quidem scientes. ut amentur autem ab illis non quæ
runt, si utrunque fieri nequeat. sed satis ipsis esse uidetur
si in prosperitate uident illos esse constitutos. Amantq; il-
los, & si illi non possunt ob ignorationem ea quæ sunt ex
hibenda retribuere matri. Cum igitur amicitia magis
in amādo cōsistat, & laudentur qui amāt amicos: uirtus
amicorū uidetur esse amare. Quare in quibus hoc fit 40
pro dignitate, ij stabiles sūt amici, & amicitia taliū est sta
bilis. hoc aūt mō & qui sunt inæquales, maxime fuerint
amici. æquales enim fieri possunt. æqualitas aūt & simili
tudo est amicitia. Et maxime qdē corū similitudo qui 41
siles sunt uirtute. Nā cū stabiles per seipsos sint, & tales
inter se sunt & neq; indigent prauis, neq; talia submini-
strant: quin potius etiā prohibēt. Est enim bonorū ho-
minū neq; ipsos delinquere, neque amicos permittere pra
ua subministrare. Praui autem stabilitatem quidē nō 42

habent:quippe cum neque sibijpsis similes perseuerent. breui uerò tempore fiunt amici,sua gaudētes mutuo præ
43 *uitate.* *Vtiles autem & iucundi permanent magis.permanent enim quousq; uoluptates aut commoda sibi mutuo*
44 *præstant.* *Ex contrarijs autem maxime uidetur ea fieri amicitia,quæ ob utilitatem efficitur.*Nam *fit amicus pauper diuiti,ac indoctus scienti. Cuius enim quis indiget,id affectans aliud affert, pro ipso.huc trahere quispiam & amatorem ac adamatum, & pulchrum ac turpem potest. Quapropter & amatores ridiculi uidentur interdum, indignum esse censentes perinde amari ut amant. At si similiter quidem amabiles sint,amandi sint fortasse ut censetur.si uerò nihil amabilis habeant, ridiculū est profectò,sese ut amant amari oportere censere. Fortasse autem neque contrarium per se cōtrarium appetit, sed per accidēs.appetitio uerò,ipsius est medij. hoc enim est bonum.ueluti sicco,non ut humidum fiat,sed ut accedat ad mediū,& calido, & cæteris simili modo. Sed hæc quidē missa faciamus.nō enim ad hūc locū accōmodātur.*

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

36 Vnaquæq; uirtus magis consistit in agere quàm pati.

OCTAVI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Octauum cap.septem conclusionibus,& duo
37 bus corollarijs partitū est. Prima conclusio. Pleriq; magis amari,quàm amare affectant. Nā cōplures sunt honorū ambitiosi, qui magi amari,quàm amare cupiunt.& hinc pleriq; ipsos assentatores adulatoresq; amant. est enim adulator,inferior amicus, aut se talem esse fingens. &

magis amare quàm amari, aliquid propinquū
eſt ei quod eſt honore affici. quod quidẽ pleriq;
affectant.nihil mirū igitur eſt ſi plerique magis
amari,quàm amare affectent. Secūda conclu= 38
ſio. Amari, quàm honorari,qd præſtabilius eſt.
Nam non per ſe,ſed per accidens, plerique uidẽ
tur honorẽ expetere.gaudẽt enim plerique cum
ab ijs qui in poteſtatibus conſtituti ſunt hono=
rantur,propter ſpem:arbitrãtes ſi quo indigeãt,
ſe facile ab his impetraturos. gaudent igitur hi
ipſo honore per accidens, & ut ſigno beneficij
(ſi forte egeant)ſuſcipiendi. Sunt & alij qui ap=
petunt à bonis,atque ſcientibus uiris honorari,
affectãtes eam opinionẽ quam de ſeipſis habẽt,
confirmare.& tales, honore propter aliud gau=
dent. nam gaudent quia boni ſunt,credentis bo
norū,ſcientūq; iudicio,qui id dicūt, ſignoq; de=
clarant. at homines per ſe amari gaudent. quid
igit̃ præſtabilius amari, quàm honorari eſſe ui=
detur,& amicitia per ſeipſam expetẽda. Ter= 39
tia concluſio. Amicitia magis in eo conſiſtit,
quòd quis amat quàm quòd ametur. Id matrū
indicio cognoſcitur, quæ filios amando multū
gaudent,& ſi filios educãdos cõmittunt: amãt
tamen,ſuos filios eſſe cognoſcẽtes,neque ab eis
amari quærunt,ubi utrūque fieri non poteſt:ſed
illis ſatis eſt,ſi illos uideant in proſperitate con
ſtitutos.& amant illos quamuis ob ignoratio=
nem ea quę matri ſunt exhibenda,retribuere nõ
ualeant. Signum igitur eſt amicitiam potius in
amare quàm amari conſiſtere. Primum corol 40
larium. Fit ut amicorum uirtus,atque perfectio
uideatur eſſe amare. Nã amicitia magis in hoc
quòd amant exiſtit, magisq; laudãtur amantes
amicos. amicorum igitur quatenus ipſi amici
ſunt,uirtus,& perfectio in amare eſt,atque con=
ſiſtit. Secundum corollariū. Fit iterum ut qui

id pro dignitate faciũt, ſtabiles ſint amici, ſitq́ illorum ſtabilita amicitia. Nam hoc modo qui ſunt inæquales, maxime ſolent fieri amici, maximeq́ hac uia fieri poſſunt æquales. at amicitia æqualitas, & ſimilitudo quædã eſt.
41 Quarta concluſio. Amicitia maxime eorum eſt ſimilitudo, qui uirtute ſunt ſimiles. Nam per ſeipſos in uirtute ſtabiles ſunt, & in uirtute ſimiles adinuicem manent, neque indigẽt prauis, quo minus in ſua ſimilitudine permaneant, neque praua ſubminiſtrant unquàm, uerum potius etiam prohibent. nam bonorum hominum eſt nõ permittere amicos delinquere, neque praua ſubminiſtrare.
42 Quinta cõcluſio. Praui ſtabilitatem in amicitia non habent. Nam praui neque ſibiipſis quidẽ ſimiles perſeuerant, ſed breui momẽto ſiunt, manentq́ amici, ſua mutuo prauitate gaudentes, non habent ergo in amicitia firmamentum, ac ſtabilitatẽ.
43 Sexta concluſio. Vtiles, & iucũdi in amicitia diutius quàm mali perſeuerant. Nam eouſque durant, quouſq́ aut cõmoda, aut uoluptates ſibi mutuo præſtãt.
44 Septima concluſio. Amicitia quæ ob utilitatẽ ſit, maxime ex contrarijs coaleſcere uidetur. Nam ob utilitatem fit amicus pauper diuiti, & indoctus ſcienti. cuius enim quiſque indiget, id affectat: pro quo aliud affert, ac rependit. ad hanc enim utilitatem quis trahere poteſt nunc amantem nunc amatum, nunc quoque & pulchrũ atque turpem. Quapropter amatores interdum ridiculi uidentur, dignum eſſe cenſentes ſeipſos perinde amari, ceu ipſi amãt. at ſi ſimiliter amabiles ſunt, ſimiliterq́ boni, nihil ꝓhibet eos (ut cenſent) amari. ſin uerò nihil præclarum habẽt, unde amari debeant: ridiculum profectò eſt ſeſe (ut amant) ita amari oportere cenſere. Et forte in hac amicitia contrariũ, non per ſe contrariũ.

appetit, sed per accidēs. uerum appetitio ipsius medij est, hoc etenim bonum est. ueluti sicco nō ut humidū fiat, sed ut ad medium accedat, appetitus est. & calido, & cæteris eodem modo. sed hæc missa nunc faciamus, nam ad hunc locum minus accommodata uidentur.

De ciuili amicitia.

CAPVT IX.

Videtur autem amicitia, & iustum (ut in principio diximus) circa eadē & in eisdem esse. in omni nanque societate iustum aliquod, & amicitia esse uidetur. Itaque ut amicos appellant, simul nauigantes, & cōmilitones, & cæteros similiter socios. atque quatenus cōmunicant eatenus est amicitia, & iustum enim eodem modo. Et prouerbiū recte, ea quæ sunt amicorum, cōmunia dicit esse. Amicitia nanque in cōmunicatione, societateq; consistit. Atque fratribus quidē, sodalibusq;, cuncta cōmunia sunt, cæteris autem definita. & alijs plura, alijs pauciora. & amicitiarum enim aliæ magis, aliæ minus amicitiæ sunt. Differunt autē & iusta. non enim eadē sunt parētibus ad filios & fratribus inter se: neq; sodalibus atq; ciuibus, & in cæteris similiter amicitijs. diuersa igitur sunt & iusta ad horū singulos. Et incremēta suscipiūt, quòd sunt ad magis amicos. est enim grauius, sodali quàm ciui pecuniā auferre, et fratri quàm extraneo opē nō ferre: & patrē quàm quēuis aliū pulsare. crescit autē & iustum cū amicitia simul, quippe cū sint in eisdē, & æque sese extendant. At uerò societates omnes, similes sunt partibus societatis ciuilis. Nā ob utilitatē aliquam conueniunt homines, & aliquid eorū cōsequūtur,

45 (beside "Videtur autem amicitia… principi-")
46 (beside "teq; consistit… cun-")
47 (beside "Et incremēta su-")
48 (beside "At uerò societates omnes,")

quæ ad uitam conferunt. Ciuilis quoque societas, conducentis ab initio cōstitui gratia, permanereq; uidetur. hoc enim & latores legum coniectant, & iustum id inquiunt esse, quod publice prodest. Cæteræ igitur societates per partes utilitatem appetūt. nautæ quidem eam quæ ex nauigatione prouenit, acquisitionē inquam pecuniarū aut aliquid tale: milites autem eam quæ fit ex bello, siue pecuniam, siue uictoriam, siue ciuitatē affectent. eodem modo contribulesq; & populares. Nonnullæ autem societates gratia uoluptatis constare uidentur. ut eorum qui simul choros exercent, aliaq; similia: & eorū qui pecunias conferunt ad conuiuia sibi parāda, hæ nanque sacrificij, cō-
49 *uictusq; causa fiunt. Omnes autem hæ sub ciuili societate esse uidentur. Non enim præsens commodum ciuilis affectat, sed ad omnem uitam. Atque sacrificia & cœtus circa hæc faciunt, honorem dijs tribuentes, & sibijpsis requiem præstantes cum uoluptate. Vetusta nanque sacrificia, conuentusq; post frugum fieri perceptionem (ut primitiæ) uidētur. hoc enim in tempore maxime otio indulgebant. Societates igitur uniuersæ, partes ciuilis esse uidentur. tales autem amicitiæ, tales societates sequuntur.*

MONI CAPITIS NOTÆ.

46 Sodales qui simul enutriti sunt (ut uolunt) quasi simul edales.
48 Ciuitatem, ciuitatis libertatem.

NONI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Nonum cap. quinque conclusionibus partitum est.
45 Prima conclusio. In cōmunicatione, societateq́ quædā amicitia uersatur. Primo,

nam & amicitia,& iustum(ut & superius tactũ est)circa eadẽ,& in eisdẽ esse uidentur.at in omni societate, iustum aliquod, locũ habet. igitur & amicitia. Secundo, eos qui simul nauigant appellant amicos,& qui simul militant,& reliquos idẽtidem socios: & quatenus cõmunicãt, eatenus illis amicitiã ascribimus, & pariter iustum eodem modo.in cõmunicatione igitur,atque societate,amicitia uersatur. Tertio, recte dictum uidetur prouerbium,quę amicorũ sunt, esse communia, quòd amicitia in quadam communione,societateꝗ consistat. in cõmunicatione igitur atqꝫ societate,uersatur amicitia. Se= 46
cunda cõclusio.Communitatũ amicitiæ uariãtur quemadmodũ & iusta.Nam consanguineis amicis ut fratribus & sodalibus omnia sunt cõmunia,cęteris autem non,sed determinata,alijs quidem plura, alijs pauciora. & eiusmodi amicitiarum,aliæ magis,aliæ minus amicitiæ sunt, atque uariæ.ita enim differunt & iusta. nam nõ eadem sunt parentibus ad flios, & fratribus inter sese,neque eadẽ sodalibus atque ciuibus. & in alijs ergo societatibus in quibus & amicitiæ sunt,altera erunt & iusta.ut igitur amicitiæ, ita uariantur & iusta ad singulos. Tertia conclu 47
sio.ut amicitię crescunt,ita quoque suscipiũt incrementa & iusta.Nam quæ sunt ad magis amicos, & magis iniusta sunt, quemadmodũ & ad eos iniusta.ut grauius atque iniustius est, sodali, quàm ciui pecuniã auferre: & grauius fratri, quàm extraneo opem nõ afferre: & patrẽ quàm quẽuis alium pulsare. crescit itaqꝫ & iustum cũ amicitia simul:quippe quę in eisdẽ sint,& æque ad eadẽ sese porrigant extẽdantꝗ. Quarta con 48
clusio.Particulare societates omnes,ciuilis societatis partibus similes sunt.Nam ob utilitatẽ aliquã,ineunt hoies societates, quibus & aliqd

eorum consequuntur quæ ad uitam conducũt, necessariaq́ sunt. at ciuilis societas ab initio gratia eius, quod ad uitam conducit, constituta esse atque permanere uidetur. & hoc legũ latores coniectant. & iustum id esse inquiunt: quod publicam affert utilitatem, publicumq́ cõmodum. sunt igitur cæteræ communitates suis partibus similes. cæteræ enim societates per partes utilitatem quærunt: ut nautæ eam quæ ex nauigatione pẽdet, uelut acquisitionẽ pecuniarum, aut aliquid huiusmodi. & milites eam utilitatẽ, quæ ex bello paratur, siue pecuniam, siue uictoriam. siue ciuitatem optent, & eodem modo cõtribules, & populares. neque inficias imus aliquas societates uoluptatis gratia cõstare: ut eorum qui simul choros ducunt & alia similia, & eorum qui ad conuiuia sibi paranda pecunias corrogant, aut sacrificij conuictus´ue causa.

49 Quinta conclusio. Omnes hæ societates sub ciuili societate esse uidentur. Nam ciuilis societas non modo præsens commodum affectat, sed oĩno ad uniuersam uitam, & uoluptatẽ meditatur. Nam ciuiles sacrificia faciunt, & circa hæc cœtus instituũt, dijs honorem tribuẽtes, & sibi ipsis requiẽ cũ uoluptate parantes. & uetusta sacrificia conuẽtusq́, ut primitiæ quædã post frugum perceptionẽ ordinata sunt, quòd plurimũ per id tẽporis otio indulgebãt oẽs. igitur particulares societates tũ ob utilitatẽ, tũ ob iucũditatẽ partes quædã ciuilis esse uidẽtur. & quales societates, tales & amicitiæ eas consequentur.

De speciebus reipublicæ.

CAPVT X.

50 *REi autem publicæ, tres sunt species, & totidẽ etiã transgreßiones, & quasi labes illarũ.* Et *illæ qui-*

dem sunt, regnum, & optimorũ potestas, & tertia est ea, quæ è censibus fit quam censu potestatem dicere accommodatũ uidetur. plurimi autẽ rempublicã appellare cõsueuerunt. Atque harũ optima quidẽ est regnũ, deterrima uerò censu potestas. Transgreßio aũt regni quidem tyrãnis est. In utraque enim unus est princeps, sed inter sese plurimũ differunt. Nam tyrannus quidem suum, rex autem eorum qui ab ipso reguntur considerat commodum. Non est enim rex, nisi sit ex sese sufficiẽs, & bonis omnibus antecellat. Talis autẽ nullius indiget rei: non ergo suas ipse, sed eorum qui reguntur utilitates considerat. qui nanque talis non est, forte potius quidam est princeps quàm rex. 51

Tyrannis autem est contraria regno. suum nanque bonum sequitur ipse tyrannus. Quo magis patet ipsam esse peßimam. peßimum enim id est quod est contrarium optimo. fit autem in tyrannidem ex regno transgreßio. Tyrannis enim principatus est prauitas eius, in quo unus est princeps. prauus autem rex, fit tyrannus. 52

Ex optimatum uerò potestate ad paucorum potentiam fit transgreßio, uitio principum qui res ciuitatis præter dignitatem distribuunt, & cuncta bona sibi uel plurima tribuunt: & magistratus semper eisdem plurimi diuitias facientes. pauci igitur, & praui pro optimis dominantur 53

Sed ex censu potestate ad popularem fit trãsgreßio potestatem. Sunt enim hæ finitimæ. nã & censu potestas, multitudinis esse solet: & pares sunt oẽs q sunt in censu. 54

Minime uerò prauũ est popularis potestas. parũ enĩ reipublicæ trãsgreditur speciẽ. Res igitur publicæ hoc maxime modo mutantur. 55

minima enim sic atque facillima fit ipsarum migratio.

56 *Similitudines autem ipsarum & quasi exempla quispiam & in domibus accipere potest. Societas enim patris ad filios, regni præ se fert effigiem. nati nanque patri sunt curæ. hinc &* Homerus Iouē patrē *appellat. ipsum nanque regnum, imperium est suapte natura paternum.* Patris *autem apud* Persas *imperium tyrannicū est. suis enim filijs utuntur ut seruis.* Heri *etiam ad seruos tyrannicum est. nam in ipso utilitas agitur heri. atque hoc quidem rectum esse uidetur: sed* Persarum *aberrat. diuersorum enim diuersa sunt imperia.* Viri *autē & uxoris societas, similis optimatum potestati uidetur, pro dignitate nanque uir præsidet, & in ijs quæ uirum decent: quæ uerò uxori accommodantur, hæc illi tribuit.* Quòd *si in omnibus uir dominetur, in paucorum potestatem mutatur. præter dignitatem enim hoc facit, & non ea ratione qua præstabilior est.* Interdum *autem dominantur uxores, ob amplitudinem patrimonij. non igitur fiunt imperia ob uirtutem, sed ob diuitias, & potentiam, perinde atque in paucorum fit potestate. fratrum uerò societas, similis est censu potestati. sunt enim pares, præter differentiam ætatis.* Quocirca *si multum ætatibus differant, non fraterna inter ipsos fit amicitia. popularis autem potestas, in ijs maxime habitationibus est: quæ domino carēt.* Hic *enim omnes sunt æquales, & in quibus princeps est imbecillis: & unicuique inest potestas.*

DECIMI CAPITIS NOTÆ.

50 Regnum, est unius principatus, non suum sed subditorum bonum intendentis. & qui præest, rex appellatur. Tyrānus cōtra, proprium, & nō subditorum

ſubditorum bonum intendit. Optimorum pote ſtas.eſt cũ reſpublica per ſtudioſos ac optimos gubernatur. & qui præſunt,optimates, atq; ma giſtratus appellantur.Huic opponitur paucorũ poteſtas. Cenſu poteſtas eſt cum per multos me diocres,commune bonum intendentes,reſpubli ca gubernatur.cui opponĩt popularis poteſtas.

	Tres reſpublicæ.
βασιλεία	*Regnum*
ἀριστοκράτεια	*Optimorum poteſtas*
τιμοκρατία	*Cenſu poteſtas*
	Hinc denominantur
Baſilees	*Reges*
Ariſtocratici	*Optimates*
Timocratici	*Cenſu potentes*
	Tres reipublicæ labes
τυραννίς	*Tyrannis*
ὀλιγαρχία	*Paucorum potentia*
δημοκράτεια	*Popularis potentia*
	Hinc denominantur
Tyranni	*Tyranni*
Obligarchici	*Pauci principantes*
Democratici	*Populares*

DECIMI CAPITIS COMMENTA-
RIVS AD LITERAM.

Decimum cap.ſeptem concluſionibus parti= 50
tum eſt. Prima concluſio. Tres ſunt reipubli= cæ ſpecies,& totidem aduerſæ,cõtrariæq; labes, atq; tranſgreſſiones.Nã una reipublicæ ſpecies eſt regnum.altera eſt optimorũ poteſtas, & ter= tia eſt quam à cenſibus,cenſu poteſtatem nomi=

nare possumus,quā plurimi rēpublicam appel-
lare consueuere.& harum trium reipublicæ spe-
cierum,summa,ac optima,est regnū. infima au-
tem deiectissimaq́;,censu potestas.& media,po-
testas optimorum:& tres contrariæ transgressio
nes sunt,regni transgressio, tyrannis: optimatū
potestatis,paucorum potentia: & censu potesta
51 tis,popularis potestas. Secunda cōclusio.Re-
gnum, & tyrannis conueniunt, sed inter sese la-
tissime differunt.Cōueniunt quidem, nam & in
regno,& in tyrannide unus est princeps. at diffe
runt plurimum.Nā tyrannus suum bonum me-
ditatur,rex autem eorum cōmodum, qui ab ipso
reguntur.nō enim rex est,nisi ex sese sit sufficiēs,
& omnibus bonis antecellat. at uerò qui talis
est,nullius rei indiget. non ergo suas, sed eorum
quos gubernat quærit utilitates.qui autem non
est talis,forte potius quidam est princeps,quàm
52 rex. Tertia conclusio. Tyrānis, transgressio-
num reipublicæ pessima est.Nam tyrannis con-
traria regno est.suum enim bonum sequitur ipse
tyrannus.at regnum,optimus reipublicæ status
est:igitur tyrannis transgressionum pessima est.
pessimū enim id est quod optimo cōtrarium est.
fit enim ex regno in tyrannidem transgressio.nā
tyrannis prauitas est eius principatus in quo u-
nus princeps est:& prauus rex,tyrānus efficitur.
53 Quarta conclusio. Ex optimatum potestate,
ad paucorum potentiam perducitur transgres-
sio.Nam plerunq; principum uitio,qui res ciui-
tatis præter dignitatem dispēsant, cuncta bona
aut plurima sibi tribuentes,& magistratuū fun-
ctiones semper eisdem, lucrum,& diuitias semꝑ
plurimi faciētes: pauci & praui ꝓ optimis domi
nantur.transit igitur optimatū potestas, ad pau
54 corum potentiam. Quinta conclusio. Ex cen-
su potestate ad popularem potestatem fit trans-

greſſio.Nam cenſu poteſtas,& popularis potentia finitimæ ſunt. utraq; enim multitudinis eſt, & pares ſunt omnes qui in cenſu ſunt.non mirũ igitur ſi ex hac ad popularem potentiæ labem, tranſgreſſionemq; deuenitur. Sexta cõcluſio. 55
Minima tranſgreſſionum reipublicæ,eſt popularis poteſtas.Nam parum reipublicæ tranſgreditur ſpeciem.ſic enim(ut dictum eſt)reſpublicę maxime mutãtur. nam ſic ab illis ad aſſignatas labes,minima & quaſi è propinquo,atq; facillima demigratio eſt. Septima concluſio.Specie 56
rum reipublicæ,atq; ſuarum tranſgreſſionum ſimilitudines,& quaſi exẽpla,in re familiari,atq; domeſtica deprehẽdi poſſunt,Nam ſocietas patris ad liberos, præ ſe fert regni effigiem:nam & nati, patri ſunt curæ. hinc Homerus Iouem patrem appellat.ipſum enim regnum, uelut imperium eſſe paternum.Et apud Perſas,patris imperium tyrannicum eſt.nam ſuis filijs ut ſeruis utũtur.& heri ad ſeruos, dominium tyrãnicum eſt. nam in eo utilitas quæritur heri. & hoc quidem rectum eſſe uidetur.ſed Perſarum oberrat cõſuetudo.nam diuerſorũ,diuerſa debẽt eſſe imperia. Viri aũt & uxoris ſocietas, optimatũ aſſimilat̃ poteſtati. nam uir pro dignitate præſidet, & in ijs quæ decẽt uirum:quæ uerò uxori accõmodãtur,eadem & uxori tribuit. Quòd ſi in omnibus uir dominetur,paucorũ aſſimilatur poteſtati,& præter dignitatẽ id facit,& nõ qua præſtabilior exiſtit.& interdum ob amplitudinem patrimonij dominantur uxores:quod cũ fiat non ob uirtutem fiunt imperia,ſed ob diuitias,atq; potentiam, perinde atq; in paucorum poteſtate fieri ſolet, idq; iterum paucorũ aſſimilatur ptãti.Sed fratrum ſocietas ſimilis eſt cẽſu ptãti.ſunt eñ pares,ætatis excepta differentia.quocirca ſi multũ

ætatibus differant, non fraterna inter eos statuit amicitia. Verum in ijs domibus (quę sine domino sunt) maxime cõspicitur popularis potestas ibi enim omnes ex æquo uiuunt, atq; inter sese gerunt æquales. similiter & ubi princeps imbecillis est, illic enim unicuiq; licentia potestasq; adest. est itaq; notum, specierum reipublicæ, suarumq; trangressionum, in domibus sua conspici exempla atq; imagines.

De amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna.

CAPVT XI.

57 *IN unaquaq; autem republica tantum amicitiæ esse, quantum & iusti uidetur. Atq; regis quidem amicitia ad eos qui regũtur, in excellentia beneficij consistit. confert enim in eos beneficia, qui ab ipso reguntur. siquidem cum sit bonus, curam ipsorum habet, quo bene sese habeant, ut ouium pastor. unde & Homerus Agamẽnonem*
58 *populorũ nuncupauit pastorem.* *Talis autem est & amicitia paterna: beneficiorũ uerò magnitudine differt. Est enim essendi causa pater, quod maximũ esse uidetur, & enutritionis, ac eruditionis. Hæc eadem & cæteris maioribus tribuuntur.* *Natura nanq; pater filiorum, & aui nepotũ, & rex eorũ qbus præsidet, imperiũ obtinet. Hæ aũt amicitiæ in excellentia consistunt. quapropter &*
59 *honorantur ipsi parentes.* *Et iustum igitur in his non*
60 *idem est, sed quod efflagitat dignitas.* *Sic enim sese habet & amicitia.* *Et uiri etiã ad uxorẽ eadem est amicitia, & in optimatum potestate. est enim ut uirtus postulat. Et præstabiliori plus tribuitur boni & quod unicui-*

Et uiri. ex superiori intelligitur negatio.

que accomodatur. sic autem sese habet & ipsum iustum.

At amicitia fratrũ, filijs est sodalitiæ. sunt enim pares at 61
que æquales ætate. tales autem eiusdem plerunq; discipli-
næ, & eorundem sunt morum. Similis est huic, & quæ est
in censu potestate. ciues enim pares esse solent ac boni. &
quisq; nunc dominatur, nunc paret, & æque. sic igitur est
in ipsis & amicitia. In transgreßionibus autem, quem 62
admodum & iustum, sic & amicitia exigua est & mini-
me est in ea, quæ peßima. in tyrannide nanq; nihil aut per
parum est amicitiæ, in quibus enim nihil est commune im
peranti atq; parẽti: nec amicitia est, nam neq; iustum. Sed
tale quidem est, quale est artifici ad instrumẽtum, & ani
mæ ad corpus, & hæro ad seruũ. Hæc enim omnia, utili-
tatem quidem ab ijs suscipiunt, qui ipsis utuntur, sed ami
citia non est ad inanimata, nec iustum. Quin neq; ad bo-
uem uel æquum: neque ad seruum, ea ratione qua seruus
est, non est enim quicquam commune. Seruus enim anima
tum est instrumẽtum. instrumentum autẽ inanimatus est
seruus. ad seruum igitur hoc ipso quo seruus est, non est
amicitia, sed quo est homo. Nam omni homini iustũ quid
dam esse uidetur ad omnem hominem, qui communicare
secundũ legẽ, pactionemq́; põt. quare & amicitiam, ratio
ne qua homo est. Perparum igitur & in tyrãnide est ami
citiæ atque iusti. In popularibus autem potestatibus 63
plurimũ. Cõplura enim his sunt communia, cũ sint pares.

VNDECIMI CAPITIS NOTÆ.

Ex comparatione amicitiæ paternæ ad regiã, 58
cognosci debet quantum rex subditorum bonũ
intendere debeat. & in unaquaq; uirtute subdi-
tis ceu pater liberis sese præbere exemplum: sed

tanto magis, quanto autoritate maior: & in factis seu bona, seu mala cõspectior. ut enim principes maxime nocent exemplo, ita & maxime prodesse possunt exemplo.

VNDECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

57 Vndecimũ cap. septem conclusionibus partitum est. Prima conclusio. Regis ad eos qui ab ipso reguntur, amicitia in excellentia est. Nã in unaquaq; republica tantum amicitiæ esse uidetur, quantũ & iusti. igitur ad eos qui ab ipso regũtur, amicitia in excellentia bñficij cõsistit. est enim regis, subiectis beneficia cõferre. nam cum bonus sit, ipsorũ curã gerit quo bene sese habeãt ceu ouiũ pastor. hinc & Homerus Agamẽnonẽ
58 populorũ nũcupauit pastorẽ. Secũda conclusio. Amicitia paterna regiæ similis est, sed ab ea beneficiorum magnitudine differt. Nam amicitia paterna, ut & regia in excellentia cõsistit, differt autem, nã pater filijs essendi causa est, quòd & maximũ esse uidetur. est & causa enutritiõis, ac eruditionis. sed hæc ultima cæteris superioribus (ut & eadẽ impẽdere possunt) attribuũtur. rex autem subditis causa essendi, nutricationis & disciplinæ hoc pacto non est. igitur paterna amicitia, beneficiorum magnitudine à regia differt. Quo fit ut rex, ipsiq; parentes honorari debeãt. nã natura pater filiorum, & aui nepotũ, & rex eorũ quibus præsidet, imperium obtinet. hæc enim amicitiæ, in excellentia cõsistunt. illos igi
59 tur honorare debemus. Tertia cõclusio. Amicitiæ paternæ, atq; regiæ non est idẽ iustum. Nã in utraq; id est iustum, quod efflagitat dignitas,
60 sic enim se habet & amicitia. Quarta conclusio. Viri ad uxorem, & in optimatum potestate, non eadem amicitia est. Nam uiri ad uxorem, est

amícitia, ut uirtus poſtulat, atq; pro dignitate: & præſtabiliori plus tribuit boni, & quod uni=cuiq; accommodum eſt. ſic enim ſeſe habet & ipſum iuſtum. non igitur uiri ad uxorem, & in optimatum poteſtate, eadē amicitia eſt. Quin 61
ta concluſio. Amicita fratrum ſimilis eſt ſodali tiæ. Sunt enim pares, atq; æquales ętate: & tales plerunq; eiuſdem diſciplinæ, & ſimilium morū eſſe ſolēt. ſimiliter & amicitia fratrū ſimilis eſt cenſu poteſtati. nam in ea ciues pares eſſe ſolēt, ac boni, & qui nunc dominatur nunc & æque paret. ſic igit in ipſis, ut in fraterna, amicitia eſt.

Sexta concluſio. In tranſgreſſionibus parum 62
amicitiæ, & præſertim in tyrannide, aut nihil, aut perparum amicitiæ eſt. Nã in tranſgreſſioni bus eſt amicitia quemadmodū & iuſtum, in ipſis autem parum iuſti eſt, & maxime omniū in tyrã nide, quæ tranſgreſſionum peſſima eſt. igitur in tyrãnide aut nihil aut perparum amicitiæ eſt. Et quòd in tyrannide nihil prorſus, aut perparū ſit amicitiæ, iterum hac ratione conſtat. Nam in quibus nihil eſt commune imperanti, & parēti, amicitia nulla ē: nã neq; iuſtū. ſed tale hic aliqd eſt, quale artifici ad inſtrumentū, animæ ad cor=pus & domino ad ſeruū. quæ & ſi omnia iuuen=tur ab ijs qui ipſis utuntur, tamen ad ea nec ami citia, nec iuſtum. ad inanimata enim nec amici=tia, nec iuſtum eſt. quin neq; ad bouē, neq; equū, neq; ſeruū quatenus ſeruus eſt. nã nihil heri cum ſeruo ut ſeruus eſt, cõe eſt. eſt enim ſeruus anima tū inſtrumentū: inſtrumentū aūt eſt inanimatus ſeruus. ad ſeruū igitur hoc ipo quòd ſeruus, non eſt amicitia, ſed quò eſt homo. Nam omni ho=mini ad omnem hominem, iuſtum quiddã eſſe uidetur, qui communicare ſecundum legem, pactionemq; poteſt. Quare & amicitia, ea quia=dem ratione qua eſt homo. uerum tyranno,

& ſubditis nihil cõe eſt,ut neq; hero & ſeruo.igi tur in tyranide nihil amicitiæ,aut iuſti,aut ppa
63 rum eſt. Septima cõcluſio.In popularibus po ſtatibus,plurimum inter tranſgreſſiones amicitiæ eſt. Nam complura ſunt illis cõmunia, cum ipſi ſint pares,& ex æquo uiuatur. inter igĩt trãſ greſſiones,plurimum & amicitię,& iuſti ſibi re tinent populares poteſtates.

De Amicitia ſodalitia,& filiali.

CAPVT XII.

64 *Omnis igitur amicitia (ut dictum eſt)in ſocietate conſiſtit.Conſanguineam autem quiſpiam ſeiun xerit ac ſodalitiam.Ciuium autem amicitiæ.& contribu lum,& ſimul nauigantium, & quotquot ſunt tales, magis in ſocietate conſiſtunt. nam ſtipulatione quaſi quadã conſtare uidentur. Inter has quiſpiam & hoſpitalitiam*
65 *collocauerit. Conſanguinea uerò multiplex eſſe uidetur.Pendet autem omnis ex paterna. Parentes enim diligunt natos ut aliquid ſui,nati uerò parentes ut aliquid ex illis. Atque magis ſciũt parẽtes eos qui ſunt ex ipſis, quàm nati,ſe eſſe ex illis. Magiſq; coniunctum eſt id ex quo natum eſt ipſi nato,quàm factum ei quod fecit.eſt enim ei ex quo eſt ortum, proprium id quod ex ipſo eſt ortum.ut dens,crinis,& quid uis habenti.nullum autem illorum id ex quo orta ſunt,aut minus.Accedit eodem & temporis longitudo.parentes enim natos cõtinuo diligũt. illi uerò parentes,incrementis tempore ſuſceptis,& mentis comprehẽſione,uel ſenſus. Ex his autem patet & cur magis diligant matres. parentes igitur natos ut ſeipſos*

amant. qui nanque ex ipſis ſunt orti, ſunt quaſi ipſi alij ſeparatione. nati uerò parentes ut orti ex illis. Fratres 66
autẽ ſeſe mutuo diligũt, quod ex eiſdẽ ſint orti. Identitas enim quæ eſt ad illa, idem inter ipſos facit. Quapropter eundẽ ſanguinẽ dicunt, & ſtirpem, & talia. ſunt igitur quodã modo idem & in diuiſis. Magnũ autẽ ad amicitiã eſt & enutritos ſimul eſſe, & ætatis æqualis. Aequalis enim æqualẽ delectat, & ipſi familiares, ſodales ſunt. & idcirco fraterna amicitia ſodalitiæ ſimilis eſt: patrueles uerò, cæteriq; ꝓpinqui, & ex his ſunt coniuncti, proptereà quod ſunt ex eiſdem. Atque alij magis, alij minus fiunt ex eo cõiuncti, quia ꝓpe eſt aut diſtat origo. Ami 67
citia autem quæ filiorum eſt ad parentes, & hominũ ad deos, ut ad bonũ eſt atque excellens. Nam maxima beneficia contulerunt. fuerunt enim eſſendi cauſa, & alimenti, ac educationis. Habet autẽ & uoluptatẽ, & utilitatẽ 68
talis amicitia magis quàm extraneorum, quanto & uita cõmunior ipſis eſt. Sunt autẽ & in fraterna amicitia ea quæ & in ſodalitia ſunt: & magis in bonis, & omnino in ſimilibus quanto coniuncti ſunt magis, atque ab ortu ſeſe mutuo diligunt. Et quanto ſunt magis ſimiliũ morum, qui ex eiſdem ſunt orti, & ſimul nutriti, & ſimiliter educati, ac eruditi. probatio enim, quæ quidẽ fit tempore, plurima eſt atq; firmiſſima. Sunt etiam & cæteris in conſanguineis ea quæ ad amicitiam attinent, ut rationum cõparatio flagitat. Viro autẽ & uxori ſecundũ 69
naturã amicitia uidetur ineſſe. homo nanque natura coniugale magis eſt, quàm ciuile: quãto prius & neceſſariũ magis eſt domus, quàm ciuitas, & procreatio cõmunior

animalibus. Atque cæterorum quidẽ animaliũ, hic societatis est terminus. homines autẽ coniugiũ subeunt non solum procreationis sed eorum etiã gratia, quæ ad ipsam conferunt uitã. officia nanque continuo sunt diuisa, atq; alia uiri, alia sunt uxoris. opem itaq; sibi mutuo ferunt, res proprias in commune ponentes. Quapropter hac in amicitia utilitas inesse uidetur, atque uoluptas. Fuerit autem & ob uirtutem, etiam amicitia, si boni sint. est enim utriusque uirtus, atque hoc ipso esse gaudebunt. Filij autem coniunctio esse uidetur. Idcirco & citius ij qui carent liberis dissoluuntur. Filij nanque bonum, est utrisque cõmune. ipsum autem commune continet. Quærere uerò quonam modo uiro uiuendum est cum uxore, & omnino amico cũ amico, nil aliud esse uidetur, quàm quærere quomodo iustum est. Nõ enim idem iustum uidetur amico ad amicum, nec ad extraneum, & sodalem, ac condiscipulum esse.

DVODECIMI CAPITIS NOTÆ.

66 Patrueles sunt patruorum filij, hoc est fratrũ filij. Fieri potest ut extraneorũ amicitia plus
68 uoluptatis, & utilitatis cõtineat, quàm consanguineorum. at hoc accidit. non ita enim natura esse debet. sed de ijs quæ accidunt, non statuitur scientia.

DVODECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Duodecimũ cap. septem conclusionibus partitum est. Prima cõclusio. Sodalitia amicitia
64 à fraterna seiungenda uidetur, & potius alijs cõnumerãda. Nam omnis amicitia (ut dictum est) in quadam societate uersatur. & ciuiũ amicitię,

& contribulum, & simul nauigātium, & quotquot tales sunt, magis in sodalitia consistere uidentur. nam conuentione quadam uidentur cōstare. inter has igitur potius quis annumerauerit hospitalitiam, atque sodalitiam. Secunda 65
conclusio. Amicitia patris ad filium, quàm contra filiorum ad patrē, maior esse uidetur. Primo quidem, quia cum cōsanguinea amicitia uideatur multiplex, omnis tamen à paterna pendet. nimirū igitur si paterna maior habeat. Secundo, quia parentes natos diligunt, ut aliquid sui: nati uerò parentes, ut aliquid ex ipsis. magis autem nostra amamus, quàm amemur à nostris.

Tertio, bona quę magis cognoscimus, ea quoque magis amamus. at parētes magis sciunt cognoscūtq; eos qui ex ipsis sunt, quàm nati se esse ex illis cognoscant. maior igitur amicitia patrum quàm filiorū. Quarto, magis coniunctū est ipsi nato id ex quo factū est, quàm factū ipsi facienti. id enim quod factum est ipsi faciēti magis propriū, uelut quod continetur continenti, & quod habetur ipsi habenti: ut dens, crinis & quiduis tale. at uerò nulli factorū id ex quo orta sunt hoc pacto proprium est, aut minus tale est. maior igitur amicitia paterna quàm filiorū est. amat enim magis quisq; quod continet: quodq; habet, quàm contra ipse ab eo quod habetur uicissim ametur. Quinto, amicitijs parentum, tēporis longitudo adest. amant enim natos continue ab initio parētes. nati uerò tempore susceptis incrementis, susceptaq; mentis atque sensus comprehensione. maior igitur amicitia patrū, quàm filiorū est. Ex quibus quoq; notū esse potest: matres magis quàm patres diligere filios. Nam magis cognoscunt, & certiores sunt, & magis aliquid sui esse uidentur. sed satis nūc cōstat quo pacto parētes ut seipsos natos amāt:

nati uerò contrà,parētes ut alij,& separati, atq;
66 ut orti ex illis. Tertia cōclusio. Post amicitiā
paternā fratrū amicitia maior est. Primo, Nā
fratres sese mutuo diligūt,quòd ex eisdē sunt or
ti.identitas enim ad illos ex quibus ortū ducūt
proxime,inter eos idem facit.hinc se dicunt eun
dē sanguinē,ac eandē stirpem esse,& similia.ma
ior igitur post paternā amicitiā,fratrum amici-
tia. Secūdo,magnū ad amicitiā est simul enu-
tritos esse, & esse ætate æquales. æqualis enim
ęqualē oblectat.& ipsi sodales quoq; qui simul
enutriuntur,familiares sunt.tales aūt sunt inter
sese frates,& idcirco fraterna amicitia sodalitię
similis est. & patrueles, & cæteri propinqui ex
fratribus sunt cōiuncti,propterea quòd ex ipsis
fratribus ortū ducunt.& alij adinuicē magis,&
alij minus fiunt amici,quia prope est aut procul
67 iam distat origo. Quarta conclusio. Amicitia
filiorū ad parentes,& hominū ad deos,ut ad bo
nū quiddā,atq; excellens est. Nā dij atq; paren-
tes maxima beneficia cōtulerūt. fuerūt enim es-
68 sendi causa, alimenti ac educationis. Quinta
cōclusio. Consanguineorū amicitia magis uo-
luptatē,ac utilitatē habet,quàm extraneorū a-
micitia. Primo,quia cōsanguineis uita cōmu
nior est,& quāto amicis cōmunior,tāto delecta
bilior atque utilior. Secūdo,inter fratres ami
citiæ sunt,quæ inter sodales atq; cōnutritos, &
magis in bonis, & oīno similibus bonis quāto
cōiunctiores,& ab ortu sese mutuo diligunt,&
quāto similiū sunt morū:utpotè qui ex eisdē pa
rētibus sint orti, simulq; enutriti, & simili edu-
catione, ac doctrina pariter imbuti. adde quòd
adinuicē bene sunt probati. ꝓbatio eīn quæ plu
rimo tēpore fit,& plurima atque firmissima est.
& in cæteris cōsanguineorū amicitijs ea omnia
sunt,quæ ad amicitiā attinēt secundū cōsangui

neitatis gradũ,& ut ipsa analogia postulat. con
sanguineorũ igitur amicitia, magis uoluptatẽ uti
litatẽq; cõtinet, quàm extraneorũ amicitia. Se 69
xta cõclusio. Amicitia uiri & uxoris, secũdũ na
turã esse uidetur. Nã homo magis natura coniu
galis, quàm ciuilis, quanto natura prior, & ma-
gis necessaria domus est, quàm ciuitas, & quan
to procreatio animantibus cõmunior est, quàm
cõgressio. ac cæteris animãtibus, maris & fœmi
næ ad procreationẽ societas est. & eiusmodi so-
cietatis eorũ procreatio terminus est: in homini
bus autẽ non. nã homines coniugiũ ineunt non
modo procreationis gratia, uerũ etiã & eorum
gratia quæ ad uitã conferunt. nã in re familiari,
maris & fœminæ officia continuo sunt diuisa,
atque alia uiri, & alia sunt uxoris. opẽ itaq; sibi
mutuo ferunt, res proprias in cõmune statuẽtes.
Quo fit ut in amicitia iugali utilitas uideatur in-
esse, pariter atq; uoluptas. uerũ enimuerò si bo-
ni sunt: nõ modo ob utilitatẽ & uoluptatẽ, quin
etiã & ob uirtutẽ fuerint amici. nã utriusque est,
atq; hoc ipso similes esse gaudebunt. Septima 70
cõclusio. Viri & uxoris societas, atque coniun-
ctio, liberorũ procreatione saluatur. Primo,
quia idcirco uidemus eos qui liberis carent: ci-
tius dissolui, diuortiaq; quęrere. Secũdo, quia
liberi utriusque & uiri & uxoris bonum com-
mune sunt: quod autem commune est, continet
atque unit. liberi igitur, uiri & uxoris coniun-
ctio sunt, ipsamq; saluant. Et quęrere quomodo
uiro uiuendum est cum uxore, & amico prorsus
cũ amico: nihil aliud est quàm querere quomo-
do uiri ad uxorem iustum est, & amico ad ami-
cum. non enim idem iustum uidetur esse amico
ad amicum, & ad extraneum, similiter ad soda
lem, & ad condiscipulum.

De duplici iusto, & de compensanda amicitia.

CAPVT XIII.

71 *CVm autẽ tres ſint amicitiæ(ut ab initio dictũ eſt) & in unaquaq; alij ſint pares amici, alij impares (nã ſimiliter boni fiunt amici, & præſtabilior deteriori: ſimiliter & iucũdi, & ob utilitatẽ etiã in cõmodis pares, & differẽtes)pares qdẽ, tam amãdo, quàm cæteris æquales eſſe oportet: impares aũt id reddere quod excellentiæ ratio flagitat. Fiunt aũt in amicitia, quæ utilitatis eſt gratia, uel ſola uel maxime, incuſationes nõ ſine ratione, atque querelæ.* Qui nanq; ſunt ob uirtutẽ amici, prõpti ſunt ad beneficia ſibi mutuo conferenda. hoc enim eſt & uirtutis & amicitiæ. Atq; cũ ad hoc certatim properent, nullæ prorſus inter ipſos accuſationes, nec rixæ fiunt: nemo enim amãti, & beneficia cõferenti ſuccenſet: ſed ſi ſit gratus, beneficijs reſpõdet. Atq; qui in beneficijs cõferendis exuperat, cũ id aſſequatur quod cupit, nõ incuſabit
72 amicũ. Vterque enim bonũ affectat. Nec in ijs quæ ob uoluptatẽ cõſtant, querelæ nimiũ fiunt. Nã ſi ſimul degere gaudẽt, fit id ſimul utriſq; quod appetũt. ridiculus autem uidetur & qui nõ delectantẽ incuſat, cũ liceat nõ cõ
73 uerſari. At in ea quæ utilitatis gratia cõſtat, locũ incuſationes habẽt, atq; querelæ. Nã cũ ſeſe mutuo pro utilitate utãtur, ſemper indigent pluris & minus quàm oportet ſeſe habere putãt: atq; querũtur ex eo quia nõ tot aſſequũtur quot indigẽt, cũ ſint digni. Qui uerò cõferunt beneficia, nequeũt tot cõferre, quot indigẽt ij in quos be=

neficia cōferūtur. Videtur autē ut duplex est iustū, aliud sine scripto, aliud lege: sic & eius amicitiæ quæ utilitatis est gratia, alia moralis, alia legitima esse. Fiunt igitur incusationes tū maxime, cū non per eandē cōmutant & dissoluuntur. Atque legitima quidē est ea, quæ in definitis consistit, & quædā est omnino sordida de manu in manū, quædā liberalior, ad tēpus sed per pactionē, quid pro quo. est id quod debetur in hac, manifestū: & nō ambigitur. habet aūt dilationē ad amicitiā attinentē. Quapropter apud nōnullos horū nō sunt iudicia. sed arbitrātur eos oportere cōtentos esse, qui fide cōmutarunt. Moralis aūt nō in definitis consistit, sed ut amico quidē largitur, aut ut alij, quisquis is tandē sit. accipere autē dignū esse cēset, æquale aut plus, quasi nō dederit, sed mutuauerit. Atq; si nō ut cōmutauit, dissolutio fit, incusabit. hoc aūt ideò accidit, quia oēs uel plurimi, uolunt quidē honesta, anteponūt aūt ea quæ prosunt. Atq; honestū quidē est beneficia cōferre, nō ut uicissim suscipiātur: utile uerò suscipere. 14 *Si potest igitur, dignū reddere oportet beneficiū ijs qui accepit, & spōte qdē. inuitus enim nō est faciēdus amicus. ut errore igitur in principio facto, & beneficio à quo accipere nō oportebat, suscepto (Non enim ab amico, nec ob ipsum id faciēte) dissoluere ipsum oportet, ut beneficio pro definitis suscepto, atq; polliceri, cū posset reddere. nā si non posset, nec dignū is qui dedit, ipsum suo munere cēsuisset. quare reddendū est, si habeat facultatē. In principio aūt cōsiderandū est, à quonā beneficiū, & pro quo cōfertur: ut pro his suscipiat, aut nō suscipiat illud.* 15 *Existit autem dubitatio, utrum eius qui suscepit*

utilitate metiri oporteat id quod reddi debet, an eius qui contulit beneficio? Qui nanque beneficium acceperunt, extenuantes idipsum, ea dicũt sese cæpisse, quæ parua erant illis, queq́; ab alijs licebat accipere. illi uerò contrà ea quæ maxima rerum erãt suarum, queque ab alijs assequi non poterant: & in periculis, aut necessitatibus
76 *talibus. An quia amicitia est ob utilitatem, utilitas eius qui beneficium suscepit, mensura est statuenda? Hic est enim qui indiget, & huic fert opem ut accepturus æqualem. tantum igitur auxilium fuit, quantum utilitatis habuit hic. & reddendũ est igitur tantũ quantũ ipse cõsecu*
77 *tus est, uel etiam plus. est enim magis honestum. In amicitijs autem quæ sunt ob uirtutem, accusationes quidem non sunt. Mensuræ autem similis est electio eius, qui beneficium contulit. id enim quod est uirtutis ac moris præcipuum, in electione consistit.*

DECIMITERTII CAPITIS NOTÆ.

Aequalitas, omnem amicitiam seu utilis, seu delectabilis, siue honesti seruat. Inæqualitas autem dissoluit.

DECIMITERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimumtertium caput sex conclusionibus,
71 & una dubitatione partitũ est. Prima conclusio. In amicitia studiosorũ, incusationes ac querelæ minime fiunt. Primo, quia, ut à principio dictum est, tres sunt amicitiæ, ob uoluptatẽ scilicet, utilitatem, ac honestum. & in unaquaque earum inueniuntur amici, tum pares, tum impares, in excellentiaq́ cõstituti. Nam qui æque boni sunt, fiunt amici, ita & qui præstantior est inferiori.

feriori. idētidem & iucūdi: & pares, & impares. & ob utilitatem nihil minus in cōmodis pares, & impares, ac differentes. & pares, tam amādo, quàm cæteris æquales esse oportet. impares autem id mutuo reddere par est: quòd ipsa excellētię ratio, dignitasq́ postulat. & in sola amicitia quæ utilitatis gratia suscipitur, uel maxime, & nō sine rōne, incusationes atq; querelæ fiunt, ut posteà euadet manifestum. nihil igitur mirū, studiosorum amicitiam incusationibus querelisq́ carere. Secundo, quia qui ob uirtutem amici sunt, prompti sunt ad beneficia sibi mutuo conferenda. beneficia enim conferre, & uirtutis, & amicitię est. sed q hoc faciūt, nulla inter eos iurgia, incusationes, querelæ'ue insurgunt. cum igitur ad hoc certatim honestatis, studiosiq́ amici cōtendant, ac properēt, nullæ prorsus inter ipsos accusationes, ac querelæ fiunt. nemo em̄, & amāti, & beneficia conferenti succenset: uerum si sit gratus beneficijs respondet. q̄ si aliquando fiat ut eorum aliquis in beneficijs conferendis exuperet, cum id assequatur quod cupit, non incusabit amicum. uterq; enim utriq; bonum affectat.

Secunda conclusio. In amicitijs quæ ob uoluptatem constant, non multum incusationes ac querelæ fiunt. Nā si simul degere gaudent, fit simul utrisq; quod utriq; appetunt. non igitur tū̄ fient incusationes, ac querelæ. q̄ si consuetudo iucunda non fuerit, ridiculus uidebitur, qui tum delectantem accusabit, cum ipsi liceat non conuersari. non igitur in eiusmodi amicitijs, multū̄ incusationes ac querelæ fiunt. Tertia conclusio. In amicitia quæ utilitatis gratia constat: incusationes locum habent, ac querelæ. Primo, Nam cum se mutuo pro utilitate utantur, semper pluris indigent, & sese minus q̄̃ oportet habere putant, suntq́ queruli ob idipsum, quòd nō 72 73

tanta reportent, quantis ipsi egent, sibiq́ uideãtur digni. & qui beneficia conferunt: nequeunt tot conferre, quot ij egent in quos beneficia conferũtur. in hac igitur amicitia merito accusationes fiunt ac querelæ. Secundo, duplex iustum esse uidetur: hoc sine scripto, illud uerò scripto, atq; lege. ita & amicitia utilitatis duplex est, hæc moralis, illa uerò legitima. & maxime tum fiunt incusationes cum nõ per eandem amicitiã cõmutant, & dissoluũtur amicitiæ. Et legitima quidẽ amicitia ea est, quæ in definitis, determinatisq́; consistit, & quædã omnino sordida est, ut quæ est de manu in manũ. quędam aũt liberalior, ut quæ ad tempus utilitatẽ præstat, sed per pactionem quid pro quo. & ĩ hac amicitia quid debetur manifestum est: & minime in controuersiã uenit, & habet dilationem ad amicitiam pertinentẽ, atq; gratiosam. quapropter apud nõnullos, horũ non sunt iudicia, sed arbitrãtur eos cõtentos esse oportere, qui fide commutauerũt. At moralis nõ in definitis, determinatisq́; cõsistit, sed ut amico quis largitur, aut alteri cuipiã, ita se accipere, dignũ esse cẽset aut æquale, aut plus quasi ipse nõ dederit, sed cõmutauerit. atq; si nõ capit, ut cõmutauit, soluitur amicitia, & queretur, ac accusabit. Et hoc ideò accidit. qa aut oẽs aut plurimi uolunt quidẽ honesta: anteponunt aũt ea quę prosunt. honestũ enim, beneficia conferre, non ut uicissim suscipiantur: utile uerò suscipere. in hac igitur amicitia incusationum causæ sunt: fiuntq́; merito incusationes, ac querelæ.

74 Quarta conclusio. Si potest amicus, spõte paria reddere debet, beneficiaq́; compensare. Nam si potest, beneficium pro dignitate ijs quę accepit compensare oportet, & sponte quidem. non enim cogitandum est inuitum sibi beneficia cõtulisse amicũ: & quasi errore in principio facto

beneficium susceperit à quo suscipere non oportebat. nam nō suscepisset ab amico, & ob ipsum id faciente. & beneficium dissoluere oportet ut beneficio pro definitis in legitima amicitia suscepto, aut cum soluendo satis sit, compensationem polliceri. nam si reddere non posset, neq; is qui dedit, ipsum suo munere dignum censuisset. quare sponte amico beneficium (si facultates ass sunt) recognoscendum est. attamen in principio considerandum est, à quonam, & pro quo beneficium confertur, ut à quo & pro quo oportet suscipiat, aut non suscipiat illud. Dubitatio. 75
Vtrum beneficium, suscipientis utilitate metiri oportet quod rependendum est, aut potius merito eius qui beneficium contulit? & id quidē non ab re dubitationem habet. Nam qui beneficiū acceperunt, idipsum attenuantes, dicunt ea sese accepisse & quæ exiguola illis qui contulerunt, erāt, & quæ ab alijs licebat accipere. cōtrà aūt qui contulerunt dicunt ea contulisse, quæ maxima suarum rerū erant: & quæ ab alijs, in periculis atq; huiusmōi necessitatibus minime assequi poterant. Quinta conclusio. Vtilitas accipiētis, potius mensura esse debet, ut quantum consecutus est utilitatis, tantum rependat beneficij, aut amplius. Nam hæc amicitia ob utilitatem est. utilitas autem est eius qui beneficium suscepit. indiget enim hic, & huic alter fert opem, parem gratiam accepturus. tantum igitur auxiliū fuit, quantum & hic utilitatis accepit, tātumq; debet compensandum beneficium meditari. reddendum igitur tantum est, quantum ipse consecutus est beneficij, uel etiam amplius. id enim ultimum magis honestum est. Sexta conclusio. 77
In amicitijs quæ sunt ob uirtutem, mēsura est referendæ gratiæ beneficium conferentis electio. Nam in ijs amicitijs accusatiōes & querelę nul-

le sunt. & uirtutis atq; moris quod summū præcipuumq; est, in electione consistit. erit igitur in hisce amicitijs mensura referendæ gratiæ ex parte electionis pensitanda.

De querelis amicitiæ in excellentia, & de abdicatione.

CAPVT XIIII.

78 *AT uerò dissentiunt & in amicitijs quæ in excellentia consistunt. Nam uterq; dignum existimat, plus habere. atque cum hoc non fit, dissoluitur amicitia. qui nanque præstabilior est, plus habere oportere se putat. plus enim tribuendum est bono. eadem censet, & qui magis utilis est. Si nanq; quispiam inutilis sit, non æquale inquiūt ipsum habere oportere. subministrationem enim & non amicitiam fieri dicunt, si non pro dignitate operū ea fuerint quæ ab amicitia fiunt. nam ut in pecuniarum societate plus ij capiunt qui plures pecunias conferunt: sic arbitrātur & in amicitia fieri oportere. qui uerò eget & qui est inferior contrà. ad amicum nanq; bonum spectare censet, egentibus opem ferre. Quid enim prodest (inquiunt) amicum esse quempiam studioso uiro aut poten-*
79 *ti, si nihil consecuturus sit inde? Videtur autem uterq; rectè censere. Atque plus quidem utrisque est ex amicitia tribuēdum. non tamen eiusdem, sed excellenti quidem honoris, egenti autem lucri. Virtutis enim & beneficentiæ præmium, honos est: indigentiæ uerò auxilium, lucrū.*
Hoc ita sese habere & in rebus publicis constat. Non enim is honoratur, qui nihil boni reipublicæ præstat. id

enim quod est publicum ei tribuitur qui beneficia in rem publicam confert. At honor publicum est. Non enim fit, ut simul quisquā pecunias à republica atq; honorem accipiat. nemo nanq; fert in omnibus minus habere. Qui igitur in pecunijs imminuitur, ei honorem tribuunt: qui uerò munera suscipit, ei pecunias dant. Quod enim fit pro dignitate, id æquat & cōseruat amicitiam, ut est dictum. sic igitur & ijs est agendum atq; congrediendum, qui impares sunt. Et is qui in pecunijs aut uirtute utilitatem accipit, reddat honorem oportet, id reddendo quod potest. Amicitia nanq; id exposcit quod fieri potest, non id quod est pro dignitate. Neq; enim in oībus est, ut in honoribus erga deos, atq; parētes. nemo enim unquā dignum reddere potest. Sed qui quoad pōt obsequitur, bonus & æquus esse uidetur. Quapropter uidebitur patrē quidē nō licere filio abdicare, filium aūt patri licere. Debentē enim 80
reddere oportet. at quicquid egerit, nihil unquā ijs dignū fecerit quæ à patre suscepit. quare semper debet. Quibus autem debetur, potestas est dimittendi. igitur & patri. simul autem nemo forsitan unquā sese mouere uidetur, nisi ille exuperet prauitate. Nam absq; amicitia naturali, humanum est, auxilium non negare. illi autē fugiendum est, aut non studendum opem afferre, cum sit prauus. pleriq; enim suscipere quidem beneficia uolunt: conferre autem nolunt, ac fugiunt ut inutile. Sed de his quidem eousq; sit dictum.

DECIMI QVARTI CAPITIS NOTÆ.

Prima amicitia, omniū amicitiarū quæ in excellentia sunt exemplar est: ideo errare non pōt, qui ad eius imitationem cæteras regulat. Prima 78

amicitia, est quæ est mortalium ad deum.

DECIMIQVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimũquartum cap. duabus cõclusionibus
73 & uno corollario partitum est. Prima conclu
sio. In amicitijs quę in excellẽtia consistunt, iti-
dẽ & dissensiones, & querelæ fiunt. Nã uterq; se
dignũ existimat plus habere: & cũ hoc non fit,
disperit, dissoluiturq; amicitia. nã qui præstabi-
lior est, se plus habere oportere putat: qñquidẽ
plus tribuendũ bono est. & eadẽ censet qui ma-
gis utilis est. si enim quispiam sine utilitate est,
non dignũ putant ipsum habere æquale, & sub-
ministrationẽ, atq; famulatũ fieri aiunt superio
res, nõ amicitiã, nisi pro dignitate ea fuerit, quæ
ab amicitia proficiscũtur. nã ut in pecuniarũ so
cietate plura capiunt ij qui plura erogarunt: sic
& in amicitia fieri debere arbitrãtur, qui uerò in
opia premit, & qui inferior est contrà: boni ami
ci officiũ esse censet egẽtibus opem afferre. quid
enim prodest (inquiũt) quempiã uiro studioso,
aut potenti amicũ esse, si nihil emolumẽti conse
cuturus sit inde? in his ergo amicitijs manifestũ
79 est dissensiones ac querelas esse. Secũda con-
clusio. In eiusmodi querelis, uterq; quodã mo-
do recte censet, se dignũ esse plus habere. Pri-
mo, nam utrisq; plus ex amicitia tribuendũ est:
at nõ eiusdem. sed excellenti plus honoris, indi-
genti uerò plus lucri. uirtutis eñ, ac beneficẽtiæ
præmiũ honor est. indigentiæ uerò auxilium, lu
crũ. iure igit, amicitiæ quodã modo utriq; plus
tribuendũ est. Secũdo, nam id ita se habet, &
in rebus publicis. nõ enim is, qui reipublicæ ni-
hil boni attulit, honoratur, sed qui in rem publi
cã bñficia contulerit: eiq; tribuit, quod publicũ est.
id aũt honor est. neq; fit unq; ut quispiam simul

lucrum,ac honorem à republica accipiat.nemo em̄ fert,in oībus minus habere.quibus igitur pecunias nō dant,eis tribuūt honorē.& qui nō honorē,sed munera suscipit, ei pecunias dāt. quod enim fit pro dignitate(ut iā quoqꝫ dictum est)id ęquat,cōseruatqꝫ amicitiā.sic igiiur & in ijs amicitijs quæ imparium sunt, agendū atqꝫ congrediendū est:ut is qui pecuniarū,aut uirtutis commodū acceperit, rependat honorē.id quidē reddendo quod pōt.amicitia em̄ id exposcit quod fieri pōt.nō em̄ semper quod pro dignitate.neqꝫ em̄ in oībus id fieri pōt.ut ī honoribus erga deos,atqꝫ parētes.nemo em̄ deo,atqꝫ parētibus unqꝫ dignū reddere pōt.sed qui pro uirili.& quoad pōt assequitur,bonus & æquus esse uidet. Corollariū. Hinc fit ut uideatur nō licere filio, patrē abdicare:patri uerò abdicare filiū, licere uideatur.Nā qui semp debet abdicare non pōt, & semp reddere oportet.at filius semp debet,& qcquid egerit nihil unqꝫ ijs dignum facere poterit, quæ à patre suscepit. nō igitur patrē ei abdicare licet,sed semper ei debet.Quòd uerò patri liceat hinc constat.nā quibus debetur,potestas est dimittendi,bn̄ficiūqꝫ negādi.patri aūt semper debetur,igitur ipsi dimittendi potestas est, filiūqꝫ abdicandi.quod & si ita est:simul tamen cū hoc uullus uidetur,filijs beneficium subtraxisse,nisi excellenti prauitate infensus.nā & sine amicitia naturali,humanū est beneficij auxiliū nō negare.patri aūt tum fugiendū est aut nō studendum opem filio afferre,cum prauus est.pleriqꝫ em̄ suscipere beneficia uolunt,conferre autem nolūt. at id tanquàm inutile faciūt.sed de his abunde.

Octaui Ethicorum Aristotelis, FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER IX.

Quæ conseruant amicitiam.

CAPVT I.

1 IN omnibus autẽ amicitijs, quæ sunt dißimiles specie, comparatio rationum æquat atque cõseruat amicitiam, ut est dictum. ut & in ciuili societate sutori pro calceamentis, & textori, & cæteris pro dignitate permutatio fit. Atq; hic quidem cõmunis habetur mensura, numus ipse ad quem omnia referuntur, & quo mẽsurantur. In amatoria autem amicitia, interdum amator queritur, quòd supra modũ amans, non uicißim amatur, nihil habẽs fortè amabile: interdum is qui adamatur quòd cum prius cuncta polliceretur, nunc nihil facit. Fiũt autem talia, cum ille quidem ob uoluptatem adamatum, hic autem ob utilitatem diligit amatorem, & hæc non assunt utrisque. Nam cum propter hæc sit amicitia, fit dissolutio: cum ea non fiunt, gratia quorum amabant. non enim se mutuo amabant: sed ea quæ inerant, quæ non permanent. quapropter tales & amicitiæ sunt. Morum uerò amicitia cum per se sit, permanet ut est dictum. differunt autem & cum alia fiunt ipsis, & non ea quæ appetunt. est enim simile ac si nihil fieret, cũ non id assequitur quod affectat. Quale fecit & qui citharœdo pollicebatur: quãto melius cantaret, tanto se plura daturum. postridie uerò

reposcenti promissa, uoluptatem reddidisse dixit pro uoluptate. si igitur uterq; hoc affectaret, satis utique haberet. sin uerò ille uoluptatē, hic lucrū affectabat, & alter habet, alter non habet: non bene sese habet ipsa societas. Quorum enim indiget unusquisq;, hæc & assequi uult, & horū gratia dabit ea quæ habet. Vtrius aūt est æstimationē facere: eius'ne qui dat, an eius q primo accepit? 2 *Nam qui dat uidetur illi permittere: quod quidē & Protagoram fecisse aiunt. cum enim docuisset ea quæ profitebatur, discipulum æstimare iubebat, quanti ipsi uidentur ea quæ scit. & tantum accipiebat. Nonnullis autem in talibus satis est illud.*

Sufficiens socio merces sanè est statuenda.

Qui uerò prius acceperūt argentū, deinde nihil eorum quæ pmiserūt ob exuperationē promißionū efficiūt, merito incusantur. nō enim perficiūt ea quæ pepigerūt. hoc fortasse sophistæ facere cōpellūtur, quia nemo daret pro ijs quæ sciūt argentū. hi igitur (ea pro quibus acceperūt mercedē, nō efficiētes) meritò accusantur. Eorū autē in quibus subministrationis nō fit pactio, qui propter seipsos exhibēt, incusationibus carent, ut diximus. talis est enim ea amicitia, quæ ob uirtutem conflatur. remuneratioq; faciēda est electione: hæc enim est amici atq; uirtutis. Sic est faciēdū & in societate quæ fit ob philosophiā. non enim tantæ dignitati rei, pecuniæ æquari possunt. nec honos paris unquàm fiet momēti. sed satis est forsitan, ut ad deos atq; parentes id quod fieri potest. Quòd si datio nō sit talis, sed pro aliquo maxime qdē oportet forsitā retributionē fieri, ut utriusq; uidetur esse pro dignitate. Si

uerò hoc nõ accidit, non solum necessariũ, uerumetiã iustũ esse uidebitur, ipsum præbabẽtẽ hãc ipsam statuere. nã si quantũ hic utilitatis habuit, aut pro quãto uoluptatem expetit, tantũ ille receperit, dignã de hoc remunerationem habebit. Etenim in rebus uenalibus ita fieri uidetur. Et quibusdã in locis sunt leges quæ uetant, spõte actarũ cõtractionũ iudicia esse: propterea quòd oportet unũ quẽq; ad eũ qui credidit sic dissolutionẽ facere, ut societatẽ contraxit. putant enim eũ iustius esse statuere cui permissum est, quàm eũ qui permisit. Etenim plerunque non æque æstimãt qui habẽt & qui accipere uolũt. sua enim cuique, & ea quæ dat, multo uidentur pretio digna. attamen retributio fit ea (quã statuunt ij qui capiunt) quantitate. Oportet autem fortasse, non tanti æstimare, quanti uidetur dignum habenti: sed quanti æstimabat anteà quàm haberet.

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

1 Vt tenacius hæreant, nonnulla quæ prius tractauit Aristoteles, fermè resumit. Contẽdunt, anceps uocabulum, cõtentionẽ agunt, & differunt. prima significatione usus est Leonardus, & secunda Argyropilus.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Primũ cap. tribus conclusionibus partitum
2 est. Prima cõclusio. In omnibus cum inæqualium tum æqualiũ amicitijs uicissim rependere beneficiũ, saluat amicitiã. Primo, nã in omnibus amicitijs quæ specie dissimiles sunt, ut inæqualiũ cõpẽsatio secundũ rationũ cõparationẽ (ut iam quoq; dictũ est) saluat amicitiã. & in

amicitijs similibus ut æqualiũ, quẽadmodũ in societate ciuili, idẽtidẽ. ut cũ sutori pro calceis pro dignitate fit permutando cõpensatio, & textori, similiter & cæteris. uicissim igitur rependere beneficiũ, omnẽ amicitiã seruat incolumẽ.

Secũdo, si alteri desit quod rependat, querelæ fiunt, & soluitur amicitia. ut in amicitia amatoria interdum queritur amator, quòd impatienter amans, non uicissim redametur, cũ nihil ipse habeat quo dignus sit amari. Interdũ uerò qui amatur, querulus est, quòd cũ prius cuncta pollliceretur amans, nũc autem nihil opere ipso exequitur. & hoc tum pręcipuè fieri solet, cum amator ob uoluptatem diligit amatum, amatus autem ob utilitatem ipsum amatorem. hæc autem tum non assunt utrisque. idcirco cum propter hæc sit amicitia, soluitur protinus, cum ea non fiunt gratia quorum suscipiebatur amicitia. nõ enim se mutuo amabant: sed eaipsa quæ penes eos erant, quæ quidem non permanet. quapropter merito & tales amicitiæ sunt, momẽtaneæ scilicet, atque fugaces. uirtutum autem amicitiæ cum per se sint, & semper assit repensione dignum, durant ut dictum est. uicissim igitur repensum beneficium, amicitiæ incolumitatẽ saluat. Contendunt etiam cum quicquid rependitur, & aliqua fiunt ipsis, sed nõ ea quæ appetũt, nam tum simile ipsi est, acsi nihil prorsus fieret, si non id assequitur, quod ipse affectat: quale fecit & qui citharœdo pollicebatur, quanto melius caneret, tanto se plura daturum. postridie uerò promissa reposcenti, uoluptatẽ se reddidisse dixit pro uoluptate. si uterque id affectaret, satis utique haberet. sin minus, sed ille uoluptatem, hic uerò lucrum affectabat. & ille uoluptatẽ habet, hic uerò lucrum non habet: nõ amicabiliter sese habet hæc societas. quorũ enim unusquisq;

indiget, hęc & assequi cupit, & horũ gratia quę
2 ipse habet & largitur. Secunda conclusio. In hac pensitanda beneficiorũ compensatione, potius accipientis quàm tribuentis æstimatio sequenda est. Nam qui dat, uidetur accipiẽti ius, arbitriũq; æstimationis pmittere: quod & Protagorã fecisse aiunt. cum enim docuisset ea quæ profitebatur, discipulũ æstimare iubebat, quãti sibi uiderẽtur illa quæ ab eo percepisset, & tantũ accipiebat, & nõnullis in talibus satis id est:

Ipsa uiro merces, dignus quicunque laborat.

At qui prius beneficiũ pecuniarum acceperũt, deinde nihil eorũ quæ pacti sunt ob pmissionũ magnitudinẽ efficiũt, merito querelis incessuntur, nã non ea perficiunt, quæ ipsi pepigerũt. Et hoc fortasse sophistæ facere cõpellũtur: quoniã nemo sanus pro ijs quæ sciunt daret pecunias. qui & ijdẽ cum ea (pro quibus acceperunt pecu
3 nias) non efficiunt, merito accusantur. Tertia conclusio. In ijs in quibus non fit mutuo subministrationis pactio, ut in ijs qui propter seipsos beneficiũ exhibent, accusationes locũ non habent. id enim iam dictũ est. nã ea amicitia est ob uirtutem, ubi remuneratio electione faciẽda est. electio em̃, & amici, & uirtutis est. & ita quoq; faciendũ, in ea cõgressione, quę ob philosophiã est. non enim numis tanta rei dignitas æstimari potest: neq; pretium unquam æquiualens præstari. sed satis forte fuerit, ut ad deos, atque parẽtes id quod fieri potest. Verum si datio tãtæ maiestatis non fuerit, sed aliquo, aut utili, aut uoluptario: retributio forte faciẽda uidebit, ut utrisque pro dignitate esse uidetur. etsi hoc ita euenire non potest, non modo necessarium, sed & iustum esse uidetur, ut qui beneficium accepit, statuat, atque æstimet. nam si quantum commodi perceperit, aut pro quo uoluptatẽ expetit tantũ

is(qui beneficio affecit)susceperit: dignam hac in re compēsationē habere uidebitur. nam & in rebus uænalibus ita fieri uidetur. & quibusdam locis, legibus cauetur, ne spontanearum contractionum iudicia fiant, quasi unamquamq; eiusmodi contractionum dissolui oporteat illi, qui alteri æstimationis fidem credidit, quemadmodum & societatē contraxit. putant enim iustius esse eum statuere, atque ęstimare cui permissum est, quàm eum qui permisit. nam plerunque non æque æstimant qui habent & qui accipere uolunt. sua enim quisq;, & qui dat multi æstimat. uerum compensatio ea fit, quam statuunt ij qui acceperunt, ualorisq; quātitatem agnouerunt. Et forte sanum est non tanti æstimare, quanti uidebitur possidenti, sed quanti idipsum faciebat priusquàm possideret.

Quòd singulis pro dignitate sunt beneficia rependenda.

CAPVT II.

Habent autem & talia dubitationem, utrum oporteat omnia patri tribuere, in omnibusq; obtemperare. an ægrotanti quidem parendum sit medico. deligenti uerò ducem exercitus, deligendus sit, rei militaris peritißimus homo. Simili modo, utrum amico sit potius, an studioso subministrandū. Et benefactori reddenda sit gratia, an sodali potius dandū, si utrūque fieri nequeat. Omnia igitur talia exacte determinare, nō est facile multas enim ac uarias habent differentias, & magnitudine, & paruitate, & honestate, atque neceßitate. Verum 5 *non omnia eidem esse tribuēda, non est obscurum. Atque*

beneficia plerunque reddenda sunt potius, quàm est largiendum amicis: sicut & mutuũ reddendũ est potius cui debeas, quàm dandũ sodali. Fortasse autẽ neque hoc agendum est semper: ut redemptũ à prædonibus utrum eum qui ipse redemit, redimere uicißim oporteat quicũque is sit: aut non capto quidẽ, repetenti uerò mutuũ, reddere: an redimere patrẽ? Videbitur enim patrẽ potius quàm se etiã redimere illum oportere. Debitũ igitur (ut diximus) simpliciter est reddendum. si uerò datio honestate, aut ne
6 cessitate excedat, ad hæc ipsa est declinandũ. Interdum enim neque est æquũ beneficiũ retribuere: cũ alter quidẽ in studiosum esse, sciens studiosum esse, cõtulit beneficiũ, alter aũt illum flagitiosum esse existimat. Nonnunquàm enim nec ei qui mutuauit uicißim est mutuandum. Nam ille quidẽ putans se recepturũ, bono mutuauit uiro: hic autẽ non sperat à prauo recipere. Siue igitur reuera hoc sic se habeat, non æqualis est dignitas. siue non ita quidẽ se habeat, putet autem sic se habere, nõ uidebitur absur
7 de facere. Quod igitur sæpe est dictum, sermones qui de affectibus, actibusúe fiunt, perinde habẽt definitionẽ, ut ea circa quæ sunt. Non eadẽ igitur uniuersis esse reddenda, neque patri cuncta (quemadmodũ neq; Ioui sacra omnia dantur) non est obscurũ. quòd si diuersa tribuẽda sunt parẽtibus, & fratribus, & sodalibus, & beneficis, tribuẽda sunt singulis sua, quæq; ad quemq; accõmodantur. Sic autẽ & facere uidentur. nã ad nuptias uocãt cognatos. genus enim ijs est cõmune. quare & actus qui circa hoc sunt. & ad spõsalia etiã maxime cognatos ꝑpter
8 idẽ putãt accedere oportere. Videbitur aũt parẽtibus

maxime alimentis filios ut debentes, opitulari oportere: & honestius esse ijs q causa sunt essendi, quàm sibijpsis subuenire. Honorē etiam ut dijs tribuere oportet, nō omnem autē parentibus: neq; eundē patri matriq;, neque sapienti, aut imperatori. sed patri paternū, & similiter matri maternum. Omni quoq; seniori honor est tribuendus, qui ad ætatē accōmodatur: assurgendo, locumúe cedēdo, & talibus. sodalibus autē atque fratribus præstanda est libertas, omniumq; cōmunitas. atque cognatis, & ijs qui sunt eiusdem tribus, & ciuibus ac cæteris uniuersis semper est enitendum: id quod accommodatur tribuere, & comparare quæ insunt singulis ratione familiaritatis, & uirtutis, aut utilitatas. eorū igitur qui generis sunt eiusdem, facile est iudicium, differētium autem est difficilius. non tamen ob hoc desistendum est: sed ut fieri potest, ita est distinguendum.

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

5 Vestigia amicitiæ parētum ad liberos, fermè in omnibus animalibus ad suos fœtus uisuntur, & amicitiæ liberorum in parētes in ciconijs. Et Cimon Atheniensis Milciadis filius, qui Xerxē terrestri, naualiq; bello superauit, & trepidū in suum se regnum recipere coegit: tāta pietate in patrem fuisse memoratur, ut cum ob crimen peculatus in carcerem coniectus, defunctus esset: eius sepulturam uinculis in se translatis redemerit. Iustinus.

Ciconiæ. Cimon. Milciades. Xerxes. Iustinus.

SECVNDI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Secūdum caput tribus quæstionibus, & quatuor cōclusionibus partitū est. Tres quæstiones. Prima, Vtrū oporteat oīa patri tribuere,

& in omnibus ei obedire: ut utrum ægrotāti po
tius quàm patri parendū ſit: an medico. & utrū
deligenti ducem belli, pater deligēdus ſit, an rei
militaris peritiſſimus homo. Secūda, Vtrum
amico potius, an ſtudioſo ſubminiſtrādum ſit.

Tertia, Vtrum benefactori referenda ſit gra-
tia, an amico potius tribuendū, ubi fieri nequit
utrunque. omnia enim hæc exactè determinare,
non eſt facile. nam multas habent differentias
nunc magnitudine, & paruitate, nunc honeſta-
5 te, & neceſſitate. Prima concluſio. Non om-
nia eidem ſunt tribuenda. Nam beneficia reddē
da potius ſunt, quàm largiendum amico. ut mu
tuum reddendū potius eſt cui debeas, quàm dā-
dum ſodali. ſed forte id non ſemper agēdum eſt.
ut utrū redemptū à latronibus, eum qui ipſum
redemit redimere oporteat quicunque is ſit: an
patrem ſimili neceſſitate detentum. & utrum ei
qui mutuùm dedit, non capto quidem ſed mu-
tuum repetenti reddere oporteat: an captiuum
patrem redimere. In ijs & conſimilibus uidetur
patrē potius quàm ſeipſum etiā redimere opor-
tere. debitū ergo, ut dictum eſt, ſimpliciter: nul-
laq; maiore aut honeſtate, aut neceſſitate inter-
cedente reddendum eſt. uerum ſi aut honeſtatis,
aut neceſſitatis intercedat exceſſus: ad hęc ipſa,
6 dando declinandum eſt. Secunda concluſio.
Interdum non eſt æquum beneficij uicem repen
dere. Nam fieri poteſt, ut alter in ſtudioſum, &
ſtudioſum eſſe cognoſcens cōtulerit beneficiū:
alter autem flagitioſum eſſe exiſtimat, cui non
ſemper beneficij uices repēdendæ ſunt. Vt ſi in-
terdū mutuauit pecunias ei non uiciſſim eſt mu
tuandum. nam flagitioſus ſe recepturum putās
bono mutuat uiro. bonus autem ubi mutuaret,
nō ſperat amplius mutuum recipere à prauo. &
ſiue res ita ſe in ueritate ſit habitura. nō æqualis
eſt dignitas,

est dignitas,siue non ita quidem se sit habitura, putet autem studiosus rem sic se habere: non uidebitur absurde facere. non igitur semper æquũ est similes beneficij uices repẽdere. Tertia cõ 7
clusio. Non eadẽ omnibus tribuere par est: neq; quidẽ patri oĩa, sed quæ unicuiq; pro dignitate accõmodantur. Nam ut iam quoq; sępius dictũ est, sermones qui de affectibus, agendisq; humanis fiunt, perinde habent determinationẽ, ut ea circa quæ uersantur. non igitur omnibus ęadem tribuenda sunt, neq; patri quidẽ oĩa: ut neq; deo omnia sacra dãtur. si ergo diuersa tribuenda parentibus, fratribus, sodalibus, & beneficis: tribuenda sunt singulis sua & quæ ad quenq; sunt accõmodata. sic enim & facere uidẽtur. nam ad nuptias uocant cognatos, quòd ijs genus commune est: quare & actus qui generis gratia sunt. & hanc ob causam maxime omniũ ad sponsalia cognatos, & generis affinitate propinquos accedere oportere putant. Quarta conclusio. Filij 8
summopere parentibus alimenta debent, & ut dijs suo mõ honorem dare: senioribus assurgere, locumq; cedere, fratribus æquam libertatẽ, omniumq; cõmunionem: & unicuiq; quod sibi accommadatũ est. Nam parentes filijs fuerũt causa essendi, & proinde maxime uidentur filios parentibus alimentis opitulari oportere: & honestius esse ijs qui sibi sunt causa essendi, quàm sibi ipsis subuenire. debent & honorem patri, non quidem omnem. neq; enim patri eundem, & matri eũdemq; sapienti & imperatori: sed patri honorem debẽt paternum, matri maternum, omni seniori honorem tribuere qui ad ætatem accommodatur assurgendo, locumq; cedendo & similibus. fratribus & sodalibus prçstanda est æqua libertas, & bonorum communitas, & cognatis, & qui eiusdem tribus sunt, & ciuibus, & cęteris

uniuersis semper enitēdum est id tribuere: quod unicuiq; accommodatur, & cōparare quę singulis ratione familiaritatis, uirtutis, aut utilitatis assunt, ut unicuiq; pro dignitate fiat. & eorū qui eiusdē generis sunt, facilis est huiusce rei deprehensio: ubi autem non est generis affinitas, difficilius. ueruntamen, eam ob difficultatem, minime desistendum est, sed quàm fieri potest hoc pacto inter eos est distinguendum.

Quando soluenda amicitia.

CAPVT III.

Est etiam dubitatio, si dissoluendæ sint amicitiæ, nec
9 *ne ad eos qui non permanent. An ad eos qui ob*
utilitatem aut uoluptatem amici sunt, cum hæc non habēt
non est absurdum dissolui? Illorum enim erant amici: qui-
bus deficientibus, rationi consonum est non amare. Incu-
sauerit autem quispiam si ob utilitatem aut uoluptatem
amans, ob mores simulat amare. quod enim superius dixi
mus: plurimæ fiunt incusationes inter amicos cum non si-
militer putant, & sunt amici. cum igitur quispiam sua se
opinione fefellerit, putaueritq; ob mores amari nihil illo
tale agente: tum seipsum is accusare debet. Cum uerò à si
mulatione illius deceptus fuerit, tum eum qui decepit, iu-
stum est accusare: & magis quàm eos qui numos adulteri
nos conficiunt, quanto maleficium ipsum circa præstabi-
10 *lius est. Quod si acceptat ut bonum, factus est autem*
prauus, atque uidetur: est'ne amandum? An impossibile
est? siquidem non omne quoduis est amabile sed bonum,
neq; autem dignum est prauū amicum habere: neq; opor
tet. non enim amatorem prauorum esse oportet, neque si-

milem euadere prauo, dictum est autem simile simili esse
amicum. Est'ne igitur statim amicitia dissoluenda, an 11
non omnis: sed in qua est incurabilis ob prauitatem?
Qui autem emendari possunt. ijs magis ferendũ est in mo
ribus auxilium, quàm in pecunijs, quanto præstabiliores
sunt & magis amicitiæ proprij. Nihil autem absurdi ui=
debitur facere, qui amicitiam dissoluit. nõ enim huic aut
tali amicus erat. cum igitur mutatum ad priores mores re
digere nequeat: sese ab illo seiungit. Quod si alter per 12
maneat, alter magis bonus euadat, multũq; uirtute diffe=
rat: est'ne utendũ amico? An fieri nequit. In magna autem
distantia maxime manifestũ fit: ut in amicitijs quæ à pue=
ritia contrahuntur. Nam si alter mente permaneat puer,
alter optimum in uirum euaserit: quonam modo fuerint
amici? cũ neq; eadem ipsis placeant, neq; eisdem gaudeāt,
doleantq;. Neq; enim hæc erunt in ipsis. sine uerò his esse
amici nõ possunt. simul enim ipsos uiuere impoßibile est.
Atq; de his ante diximus. Oportet ne igitur ipsum nõ 13
secus ad illum sese habere, quàm si amicus nunquã fuis=
set? an factæ memoriam consuetudinis habere oportet? At
que ut amicis potius quàm extraneis arbitramur gratifi
cari oportere: sic & ijs qui fuerunt amici, tribuendũ est
aliquid ob amicitiam quæ antea fuit, cum non ob exupe=
rationem prauitatis est dissolutio facta.

TERTII CAPITIS NOTÆ.

Qui se putat ob mores amari, nihil tale agens 9
unde amari dignus sit, apologo corui cui assen= *Aristotelici.*
tatur uulpes luditur. Problema inter Platoni= *Platonici.*
cos & Aristotelicos: quòd homo sit mens. Pla= *Porphyrius.*
tonici ut Porphyrius, Iamblicus, Proculus, *Iamblicus. Proculus.*
Plotinus contendunt solum hominẽ esse mentẽ, *Plotinus.*

Socrates. quod ex Phædone Platonis, ſententia Socratis ſummopere confirmari uolunt. Ariſtotelici uerò non ſolum eſſe mentem, ſed mentem partem eſſe hominis. Verum ſi à parte denominandus eſſet, maxime omnium mens dicendus eſſet, ut à digniori, inſigniorique appellatione.

TERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Tertium cap. quinque quæſtionibus partitum
9 eſt. Prima quæſtio. Vtrum diſſoluendæ ſint amicitiæ, an non ad eos qui amici non permanent? Reſpōſio. ad amicos ob utilitatem atque uoluptatem cū amplius nihil utilitatis, uoluptatisque habent, amicitias diſſolui haud abſurdum eſſe uidetur. nā illorum gratia erant amici, illis itaque deficientibus, rationi conſentaneū eſt, non amare. & ſi qs ob utilitatē aut uoluptatē amat. qui ſimulet ob mores amare, querelæ, incuſationesque fiunt. nam (ut ſuperius adduximus) pluri mæ inter amicos incuſationes fiunt, cum non ſimiliter putant, & ſunt amici. Itaque cū quiſpiam ſe ſua opinione fefellerit, putaueritque ob mores amari nihil tale agens unde amari dignus ſit, is ſeipſum accuſare debet, atque de ſeipſo queri. cū uerò dignus, alterius ſimulatione, fictioneque deceptus fuerit: tum eum qui decepit, iuſtum eſt accuſare, & magis quidem quàm eos qui numos adulterinos cudunt, quanto maleficium ipſum
10 circa præſtabilius eſt. Secunda quæſtio. Vtrū ſi quis tunc bonus in amicitiam admittitur: ſed tempore lapſus, prauus effectus eſt, & talis eſſe cognoſcitur, utrum inquam adhuc amādus ſit? Reſpōſio. ut talis, impoſſibile eſt. Nam omne quodcūque amabile, bonū eſt: neque dignū eſt amicum prauum habere, neque oportet. ſiquidē amatorem prauorum eſſe non oportet, neque ſimilem

euadere prauo. dictum enim iam est similē sibi esse amicum. Tertia quęstio. Vtrum huiusmo 11 di amicitia, cum prauescit amicus: statim atq; il lico soluēda sit? Respōsio. Non omnis statim dissoluenda est, sed eius qui incurabilis ob prauitatem esse dinoscitur. nam qui emendari possunt, magis in moribus quàm in pecunijs auxilium ferendum est. quanto præstabiliores sunt mores, & amicitiæ accommodi. ueruntamen nihil absurdi facere uideretur, qui amicitiā solueret. nam non huic, aut tali amicus erat. at uerò si deprauatum ad mores priores reducere nequeat se merito dissociat ab illo, ac expedit. Quarta 12 quæstio. Vtrum si alter amicorum eadem semper in dispositione permaneat, alter uerò melior in dies euadat, fiatq; tandem plurimum differēs, manere debeat amicitia? Responsio. manere non potest. Nam in magna differentia id uel maxime exploratum habetur, ut in amicitijs quæ ab ineunte ætate contrahuntur. si enim eiusmodi amicorum alter mente puer permaneat: alter uerò optimum in uirum euadat, fieri nequit ut permaneant amici. nam neq; eadem ipsis placēt neq; eisdem oblectamina quærūt, dolentq;: neq; in ipsis erunt, unde hęc ipsis contingere possint, sine quibus tamen amicos illos esse impossibile est. quandoquidem sine his, ipsos simul conuiuere impossibile sit. sed de his anteà dictum est.

Quinta quæstio. Si ita res sese habeant, utrum is qui optimus euasit uir, ad alterum sese habere 13 debeat, perinde atq; nunquàm fuerit amicus?

Responsio, minime: sed præteritæ consuetudinis memoriam habere debet. atque ut amicis potius quàm extraneis gratificandum esse arbitramur. ita quoq; & ijs qui fuerunt amici, ob amicitiam quæ anteà fuit, aliquid tribuendum est, cū ob prauitatis exuperationē dissolutio facta est.

Quę opera amicitię, & quòd non sint prauorum.

CAPVT IIII.

14 EA uerò quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur, ex ijs quæ ad seipsum quisq; facit profecta esse uidentur. Ponunt enim eum amicum esse, qui uult & agit bona, uel quæ uidentur, amici gratia aut eũ qui uult esse, uiuereq́; amicum gratia ipsius amici. quod quidem matribus ad suos accidit filios: & ijs amicis qui sunt offensi. Quidam autem eum esse dicunt, qui uersatur unà cum amico, & eadem expetit: aut eum qui dolet unà, atq; gaudet cum amico. maxime autem & hoc matribus accidit. Horum etiam aliquo, & amicitiam ipsam definiũt. unumquodq; autem horum, uiro competit erga se bono: reliquis uerò ea ratione qua tales esse èxistimat.

15 Videtur autem (ut dictum est) uirtus & studiosus ipse, unicuiq; esse mensura. hic enim sibijpsi consentaneus est. ac eadem affectat anima omni. Et uult igitur sibijpsi bona, & quæ apparent, ac agit. est enim uiri boni, bonum agere: & suijpsius gratia. mentis enim causa, quæ quidem unusquisq; esse uidetur. & uult etiam se uiuere, saluumq́; esse, atq; id maxime quo sapit. est enim bonum homini studioso esse. Vnusquisq; autem sibi uult ipsa bona, factus uerò alius, nullus expetit cuncta illud quod est factum habere. Habet enim & nunc deus summum bonum, sed est id quod est ipse. uidetur autẽ id unusquisque esse quod intelligit, aut maxime. Atque talis, secum

degere uult. libenter enim hoc, cum uoluptateq; facit. Nam & actarum rerum recordatio periucunda est, & futurarum spes bona. talis autem afficit uoluptate. Et insuper contemplationibus mente abundat. Præterea maxime secum unà dolet, atque lætatur. Idem est enim omnino ipsi molestum, atque iucũdum, & nõ aliàs aliud. est enim sine pœnitentia prorsus. Ex eo igitur quia unumquod 16
q; ipsorum ad seipsum competit studioso: ad amicum autem sic se habet ut ad seipsum (amicus est enim alius ipse) & amicitia uidetur horum aliquid esse: & quibus hæc insunt, uidentur esse amici. Quærere uerò utrum ad seipsum sit, an non sit amicitia, nunc omittamus. Videbitur autem hoc amicicia esse, quo duo uel plura ex ijs est quæ sunt dicta. & quòd exuperatio amicitiæ, similis est ei quæ est ad seipsum. At uerò uidentur ea quæ dicta sunt, 17
& ipsis multis inesse, quamuis sint praui. An hoc participes ipsorum sunt, quo sibijpsis placent, & bonos se esse existimant? Nam eorum qui uehementer sunt praui atque nefarij, nemini hæc insunt: sed nec inesse uidentur. ferè autem neq; prauis. dißident enim secum, & alia quidem cupiunt, alia autem uolunt, ut incontinẽtes. Nam ijs quæ bona sibi uidentur, anteponunt ea quæ uoluptate afficiunt, atq; nocent. Quidam rursus ob formidinem atq; inertiam eas agere res omittunt, quas putant sibijpsis optimas esse. Qui uerò multas res graues atq; nefandas egerunt uitam ob prauitatem odio habent ac fugiunt, sibiq; mortem consciscunt. Quærunt præterea alios ipsi flagitiosi quibuscum conuersentur, se uerò ipsos fugiunt. Nam si sint secum, recordantur multarum,

grauiumq; rerum, & sperant alias tales. si cum alijs autẽ sint, obliuiscuntur. Atq; cum nihil habeant quod sit amabile, nulla re prorsus afficiuntur ad seipsos, quæ ad amicitiam attinet. neque igitur unà secum gaudent, atque dolent. est enim eorum anima in seditione. Atq; interdum ob prauitatem dolet, abstinens à quibusdam, interdum lætatur. & hæc quidem pars huc, illa autem illuc trahit ut diuellentes. Quòd si fieri nequeat ut doleat simul atq; lætetur: at paulopost dolet, quòd lætatus fuit, & nollet sibi-ipsi illa uoluptati fuisse. improbi nanque pœnitentia sunt referti. Improbus igitur, ne erga se quidem amice affectus esse uidetur, propterea quòd nihil habet quod sit amabile. quòd si ita sese habere uehementer est miserum: totis uiribus fugienda est prauitas, & enitendũ est bonũ esse. Sic enim ad seipsum habebit amice, & alij amicus poterit eẽ.

QVARTI CAPITIS NOTÆ.

15 Vtrum ad seipsum sit amicitia non magnopere contendit hic Aristoteles. immo quo modo ad seipsum potest esse iustitia, ita & amicitia, ut & amplius in magnis discutitur moralibus.

QVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

14 Quartum cap. tribus conclusionibus, & uno corollario patitum est. Prima cõclusio. Quo pacto ad amicos se gerendum sit, ex ijs quæ quis ad seipsum facit cognoscendum est. Nam ea quę ad amicos attinent, & quibus determinãtur amicitiæ, ex ijs quæ ad seipsum quisq; facit, profecta esse uidentur. Nam eum ponunt amicum qui uult, & agit bona, aut quę bona uidentur amici gratia, aut eum qui amicum esse, uiuereq; uult

ipsius quidem amici gratia, quod & matribus
ad suos filios accidit, & ijs etiam amicorū qui
offensi sunt: & alij eum ducunt amicum qui uer
satur unà cum amico, eadēq; expetit. aut qui do
let unà gaudetq; cum amico: quod & summope
re matribus accidere solet. atque horum aliquo
amicitiā diffiniūt. uerum unūquodq; dictorum
uiro bono ad seipsum cōpetit, reliquis uerò qua
tenus tales esse, qualis ipse est existimat. ad ami
cos igitur quo pacto se gerendum sit, ex ijs quæ
quis ad seipsum facit, cognoscit. Secunda cō-
clusio. Viro studioso ad seipsum quæ modo al-
lata sunt, cōueniunt. Dictum enim est uirtutem,
ipsumq; studiosum uirū, ex ijs quæ ad se conue-
niunt, unicuique amandi mensurā esse. nunc au-
tem ea sibi competere monstrentur. Cum enim
studiosus uir sibijpsi consentaneus sit, & eadem
omni totaq; anima cunctisq; eiusdem potentijs
affectans: uult igitur atque agit, sibijpsi bona,
aut quę bona uidentur. est enim studiosi uiri bo
nū agere, & ipsius gratia: nā mentis gratia: quæ
quidē unusquisq;, uel maxime esse uidetur. uult
etiā se uiuere, saluūq; esse: & id maxime quo sa-
pit. est em̄ bonū uiro studioso esse: & unusquis-
que sibijpsi ipsa uult bona. si enim maneret, sed
alius fieret: nullus cuncta hęc idipsum quod fa-
ctum esset, cuperet habere. & proinde deus nūc
summū bonum habet: nā idipsum summū bonū
ipse est. & uidetur unusquisque hoīm esse quod
intelligit, mēsq; ipsa: aut maxime. Et uir studio-
sus secum degere uult: & libenter id, & cum uo-
luptate facit. nam actarum rerum recordatio il-
li periucunda est. & futurarū rerum spes bona,
talis autem tum recordatio tum ipsa spes: eius
perfundit animum uoluptate. adde quòd stu-
diosus: mente cōtemplationibus abundat. præ-
tereà uir studiosus maxime unà secum dolet, ac

lætatur.idem enim omnino sibiipsi molestũ atque iucundum:& non alias aliud iucũdum est, & posteà molestũ. nam sine pœnitentia est prorsus.competunt igitur studioso uiro ad se hęc,sibiipsi bene uelle, ac facere, uelle esse ac uiuere, & secum iucunde uiuere, eisdem tristari, eisdẽq; gaudere quæ sunt beneficientiæ,beneuolentiæ,
16 concordiæq; officia. Corollarium. Quo fit ut quia unumquodq; dictorũ studioso ad seipsum competit, & ad amicũ se habeat perinde ac ad seipsum(est enim amicus alter ipse)ut ex iis quę studioso ad seipsum fiunt: amicitiæ norma sumenda sit.nam amicitia horũ quiddã esse uidetur: & amici illi esse quibus hæc assunt officia. Verum hic quærere utrũ'ne ad seipsum sit amicitia,an secus:missum nunc faciamus,satisq; sit id pernosse: amicitiã esse ubi duo plura'ue eorũ quæ dicta sunt assint,& quòd amicitiæ præcellẽtia ad alterũ,similis est illi quę est ad seipsum.
17 Tertia conclusio. Praui ad seipsos hæc amicitiæ opera nõ habent. Tametsi nonnullis uisum sit multis ad seipsos(quãuis praui essent)hęc cõuenire,id ita non esse declaratur. Primo, quia hæc ipsis non conueniunt, quo sibiipsis placẽt, & bonos seipsos esse existimant.nam nemo eorum qui uehementer mali,nefariiq; sunt,sibiipsi placet,bonũq; se putat,imò neque ferè aliqs prauorũ.uerum secũ diffident, & alia quidem cupiunt,alia uerò uolunt:uelut incontinentes,qui iis quæ bona uidentur,anteponunt ea quæ uoluptate deliniunt atque nocẽt. nõ igitur hæc ipsis cõuenire queũt:quòd sibiipsis placeãt,bonosq; esse putent. Secũdo,quidã eorum ob torporẽ, atq; ignauiã eas res agere prętermittũt, quas sibi putãt optimas esse.& qui multa scelesta,atq; nefanda egere,uitã ob prauitatẽ oderunt, atque fugiunt,sibiq; letũ parant,ac consciscunt.porrò

ipſi flagitioſi, alios quærunt quibus'cū uerſentur: ſe uerò ipſos fugiunt. nam ſi ipſi ſecū ſunt: recordãtur multarū grauium ſceleſtarūq́ rerum, & ſperant alias tales, quod ipſis horrorem incutit. quòd ſi cum alijs fuerint, inter obliuiſcũtur.

Tertio, cū qui praui ſunt nihil habeant quod amabile ſit: nulla prorſus in re ad ſeipſos afficiũtur, quæ ad amicitiã pertinet. non igitur unà ſecum gaudent, dolentq́. uerum eorũ anima in cõtinua conflictatione, ſeditioneq́ eſt: interdũ ob prauitatē dolens, quòd à quibuſdã facinoroſis abſtineat. interdum uerò lætans. & hæc animæ pars huc, illa uerò illuc trahit: uelut ipſum flagitioſum diuellentes. quod ſi fieri nequit, ut ſimul doleat ac lætetur: paulopoſt tamen dolet quòd lætatus fuerit, & nollet ſibijpſi illa uoluptati fuiſſe. improbi enim pœnitentia ſunt repleti. nõ eſt igitur improbus ad ſeipſum amice affectus: propterea quòd nihil in ſe quod amabile ſit habeat. quòd ſi ita ſe habere ualde eſt miſerum (eſt etenim) totis remis, totisq́ uiribus nobis fugiẽda prauitas eſt, & enitẽdum nobis eſt bonos eſſe. ſic enim ad ſeipſum ſe quiſque habebit amice, & alij amicus eſſe poterit.

De Beneuolentia.

CAPVT V.

Beneuolentia autem, amicitiæ quidē eſt ſimilis, non tamen eſt amicitia. Fit enim beneuolentia, & ad ignotos, & latens. amicitia uerò non fit. Hæc autem anteà diximus. 18

At nec etiam eſt amatio. Non enim habet extenſionē nec appetitionē. amationē aũt hæc ſequũtur. 19

Et amatio quidē eſt cũ conſuetudine. beneuolentia autem fit & repente, ut fit & erga certantes. Spectantes

enim beneuoli fiunt ipsis, & uolunt bona. nihil autẽ agerent simul. Quod enim diximus, repente fiunt beneuoli,
10 *& leuiter diligunt. Videtur igitur beneuolentia principium amicitiæ esse: sicut & adamãdi, uoluptas ea quæ per aspectum efficitur. Nemo nanque adamat, si non anteà delectatus fuerit forma. qui uerò gaudet forma, non cõtinuo & adamat: sed cum absentem desiderat, præsentiáq; affectat. Sic igitur & amicos, impoßibile est esse: nisi beneuoli fuerint. beneuoli uerò non cõtinuo & amant. uolunt enim duntaxat ijs bona, quibus beneuoli sunt. sed nihil agerent simul: neque pro illis molestiam susciperẽt*
11 *ullam. Quapropter quispiam per translationem principium ipsam amicitiæ dixerit esse. diuturnam autem factam, & ad consuetudinem accedentem, amicitiam fieri. non eam quidem esse ob utilitatem: neque eam quæ ob uoluptatem est. neque enim pro hisce beneuolentia fit. Qui nanque beneficium accepit: retribuit pro ijs quæ accepit beneuolentiam, faciens iusta. qui uerò uult aliquam prosperitatem habere, spe commodi alicuius consequẽdi per illum: non illi, sed sibi potius beneuolus esse uidetur. quẽadmodum nec amicus si illi propter aliquem usum obsequium præstat. Omnino autẽ beneuolentia ob uirtutẽ, ac bonitatẽ aliquã fit. cum cuipiam quispiã pulcher, aut fortis, aut aliquid tale uidetur: ut & in certãtibus diximus.*

QVINTI CAPITIS NOTÆ.

18 Beneuolentia est alteri bonum uelle, & eius quidem gratia.

QVINTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

18 Quintum cap. tribus conclusionibus, & uno

corollario partitum eſt. Prima concluſio. Be 18
neuolentia amicitię perſimilis eſt:non tamen a=
micitia eſt. Amicitiæ ſimilem eſſe notum eſt: at
non eſſe amicitiam hinc cognoſcitur, quòd be=
neuolentia interdum ad ignotos fit,atque latẽs
eſt.at uerò amicitia neque ad ignotos fit neque
latet:ut ex ſuperioribus dictis perpalam euade=
re poteſt. Secunda concluſio. Itidem beneuo= 19
lentia amatio non eſt. Primo,quia beneuolẽ=
tia non intenſionis uehementiam habet, uehe=
mentemq; appetitionem. hæc autem ſequuntur
amationem.igitur beneuolentia amatio nõ eſt.

Secundo.quia amatio eſt,poſtquã mutua cõ=
ſuetudo contracta eſt: beneuolentia uerò etiam
fit repente.ut & fieri ſolet circa certãtes.ſpectã=
tes enim , illis fiunt beneuoli,uoluntq; bona.ni
hil autem ſimul agerent.uerum(ut diximus) re=
pente fiunt beneuoli,tenuiterq; diligunt. Ter 20
tia concluſio. Beneuolentia amicitiæ principiũ
eſt,perinde ac ea uoluptas quę aſpectu efficitur:
adamãdi eſt initiũ. Nam nemo taliter adamat,
ſi non anteà delectatus forma fuerit. uerum qui
gaudet forma,nõ continuo & adamat. ſed cum
abſentem deſiderat,præſentemq; cupit,hunc in
modũ amicos eſſe impoſſibile eſt,qui anteà be=
neuoli non fuerint.at uerò beneuoli non conti=
nuo amant,uerũ duntaxat ijs bona uolunt,qui=
bus beneuoli ſunt. attamen nihil idcirco ſimul
agerent,neque pro illis ullam ſuſciperent curã,
ullam'ue ſolicitudinem. Corollarium. Qua= 21
propter tranſlatitiæ quiſpiam dicere poſſit be=
neuolentiam principium amicitiæ eſſe,ſed diu=
turnam factam, & ad conſuetudinem acceden=
tem eſſe amicitiam.non tamen eam quæ ob uti=
litatem,aut uoluptatem eſt,ſed quæ eſt ob uirtu
tem aliquã. Nam ob utilitatem,atque uolupta=
tem nulla beneuolẽtia eſt,ſiquidem beneuolen=

tia eius gratia eſt,cui ſumus beneuoli. at qui be
neficium accepit, retribuit uiciſſim pro ijs quæ
accepit gratiam,paria faciens.& qui optat ali=
cui aliquem proſperitatis ſucceſſum continge=
re, ſpe alicuius per eum conſequẽdi commodi,
non illi, ſed ſibi potius beneuolus diceretur: ut
neque amicus ſi illi propter aliquem uſum atq;
utilitatem obſequiũ præſtat, & ita de uolupta=
te.non igitur talis diuturnior facta beneuolen=
tia,recte aut ob utilitatem,aut uoluptatem ſen=
tiretur amicitia.uerum cum omnino beneuolen
tia ob uirtutem aut bonitatem aliquã exiſtat,
ut cum pulcher, aut fortis,aut aliquid ſimile(ut
de certantibus dictum iam eſt) quiſpiam appa=
ret:talis ergo diuturnior beneuolẽtia potius ſtu
dioſa amicitia putanda eſſet.

De Concordia.

CAPVT VI.

22 *AT qui cõcordia etiam ad amicitiam attinere ui=
detur. Quapropter nõ eſt eadem opinatio.hæc*
23 *enim & ijs q ſibi mutuo ſunt ignoti,ineſſe poteſt.* Nec
*eos qui de re quauis ſunt eiuſdem ſententiæ,concordes di
cunt.uelut eos qui de cœleſtibus eadem ſentiũt.non enim*
24 *ad amicitiam pertinet,de his eſſe concordes. Sed ciui=
tatis cõcordes inquiunt eſſe,cum de ijs quæ conferunt ea
dem ſentiunt eliguntq́;,atque agunt ea quæ publice uiſa
ſunt.Circa igitur ea quæ in actionem ueniunt,concordes
ſunt homines,& horũ circa ea quæ in magnitudine ſunt,
poſſuntq́; utriſque uel omnibus ineſſe.* Vt *ciuitates con=
cordes ſunt,cum omnibus uidetur, magiſtratus eſſe deli=
gendos,aut ſocietatem cum Lacedæmonijs ineũdam eſſe,*

aut magistratum gerere Pittacum: cum uellet & ipse.

At cum uterque seipsum uult (ut ij uolunt qui in Phe 25 *nissis sunt) seditionē habent. Concordes enim esse, non est idem utrunq; intelligere quicquid tandem id sit: sed in eo dem idem, ut cum & populus, & boni rempublicā opti= mates gerere uolunt, sic enim fit omnibus quod exoptāt.*

Ciuilis autem amicitia uidetur ipsa concordia esse, si= 26 *cut & dicitur. Nam circa commoda & ea quæ pertinēt ad uitam uersatur. Est autem talis concordia, in bonis.* 27 *Nam & secū quisque horum est concors, & omnes in= ter se sunt concordes, quippè cum eisdem omnino sint. ta= lium enim uoluntates manent, & non refluunt ut Euri= pus: uoluntq; semper ea quæ iusta sunt, & quæ prosunt. hæc autem & cōmuniter affectant, Prauos uerò con* 28 *cordes esse: impoßibile est, nisi paruo in tempore, quem= admodū & amicos esse. In rebus quidē utilibus plus: in subeūdis uerò laboribus subministrationibusúe minus habere percupientes. unusquisque autem hæc sibi uolēs, proximū perscrutatur, & prohibet. perit enim res ipsa communis, cum ab ipsis non conseruetur. fit igitur ut in seditione uersentur: sese quidē uicißim urgentes, seipsos uerò nolentes facere iusta.*

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

Pheniſſæ, loci nomen. Euripus, Chalcidis 25
fluuius septies interdiu, totiesq; noctu refluus. 27

SEXTI CAPITIS COMMENTA-
RIVS AD LITERAM.

Sextum cap. septem cōclusionibus partitum est. Prima conclusio. Cōcordia nō est eadē, ac 22 coopinatio. Nā cōcordiā ad amicitiā attinet. ea

dem autem opinatio etiam eorum eſt, qui inter
ſe ignoti ſunt. non igitur cõcordia eadem, ac co
23 opinatio eſt. Secunda concluſio. Non eos om
nes qui de re qualibet eiuſdem ſunt ſententiæ:
cõcordes dicimus. Nã qui de cœleſtibus eadem
ſentiunt; minime idcirco cõcordes dicimus. nõ
enim ad amicitiã ſpectat de ĳs ipſis eſſe concor
des. Tertia cõcluſio. Cõcordia circa actiones
uerſatur. Nam ciuitates cõcordes eſſe aiunt: cũ
24 de ĳs quæ conferunt eadem ſentiunt, eligunt,
aguntq́ quæ publice decreta ſunt. igitur cõcor-
dia in ĳs rebus eſt: quæ in actionem ueniunt, &
earũ in ĳs præſertim quæ in magnitudine ſunt,
& quæ poſſunt aut duobus aut omnibus ciui-
bus conuenire. ut ciuitates concordes ſunt, cum
uidetur omnibus magiſtratus eſſe deligendos,
aut ſocietatem cum Lacedæmonĳs ineundam
eſſe, aut magiſtratum gerere Pittacum: cum &
id uellet ipſe Pittacus. Quarta concluſio. Ali
quos cõcordes eſſe: non eſt utrunque idem ſen-
25 tire, quicquid tãdem id ſit: ſed in uno, eodemq́
idem cõſentire. Nam cum uterque ſeipſum uult
magiſtratum gerere, ut & ĳ uolunt qui in Phe-
niſſis ſunt: diſcordiam, ſeditionemq́ habẽt. ſed
cum populi, & boni, rempublicã optimates ge-
rere uolunt, concordes ſunt. ſic ẽm fit omnibus,
quod exoptant. non igitur aliquos cõcordes eſ-
ſe, eſt utrũque idem ſentire, ſed in uno, eodemq́
idẽ conſentire, atque uelle. Quinta concluſio.
Ciuilis amicitia concordia eſt, & concordia di
26 citur. Nam ciuilis amicitia circa ciuium cõmo-
da, & ea quæ ad uitam pertinent uerſatur: eſtq́
quędam conſenſio. igitur ea concordia eſt, quẽ-
admodum & dicitur. Sexta concluſio. In bo-
nis, concordia reperitur. Nam bonorum quiſq́
ſecum eſt concors, & omnes inter ſe concordes,
utpote qui in eiſdem propoſitis omnino perma
neant.

neant. bonorum enim uoluntates, propositaꝗ manēt: neque refluunt ut Euripus. uoluntꝗ semper quę iusta sunt, queꝗ conducunt, atꝗ hæc cō muni uoto peroptant. In bonis igitur reperitur concordia. Septima conclusio. Prauos, cōcor 23 des esse impossibile est, nisi exiliter admodum paruoꝗ momento. Primo. Nam sic eos cōcor des esse contingit quemadmodum & amicos. at parum admodum, paruoꝗ tempore id esse contingit. igitur & concordes. Secūdo. mali in rebus utilibus plus habere percipiūt, ī laboribus autem perferendis, & subministrationibus alternandis, minus eorum enim quisque sibi ipsi utilitatem uolens, proximum suum perscrutatur, explorat, obseruat, eiusꝗ utilitatem prohibet. & cum ab ipsis res publica & communis utilitas non cōseruetur, perit. fit igitur ut mali in discordia uersent, & sese uicissim lacessant, urgeantꝗ: & quæ bona iustaꝗ sunt facere recusent. prauos igitur concordes esse, aut impossibile est, aut exiliter admodum paruoꝗ tempore.

De beneficentia.

CAPVT VII.

Videntur autem ij qui beneficia contulerunt, magis eos amare in quos beneficia sunt collata, 28 *quàm ij qui acceperunt, eos qui cōtulerūt. Atque ut præter rōnē eueniēs q̄ritur. Plurimis igitur uidetur id ex eo fieri: quia hi quidē debent, illis uerò debetur. ut igitur in mutuis debitores quidem uolunt suos creditores non esse, hi uerò de salute quoq; debitorum diligentiam adhibent: sic & eos inquiunt qui beneficia contulerunt, uelle eos esse erga quos fuere benefici ut gratias accepturos,*

illis uerò non esse curam reddēdi. Epicharmus igitur fortasse dixerit hæc ipsos dicere, aspicientes ad malum. Videtur aūt hoc esse humanum, pleriq; enim immemores sunt. & suscipere potius, quàm conferre beneficia appetunt. Videbitur autem causa naturalior esse, & non similis ei quæ de creditoribus dicitur. Non est enim erga debitores amatio, sed uoluntas salutis, recipiendi causa. Sed qui beneficia contulerunt, diligūt atq; amant eos qui beneficia acceperūt, & si nulla in re sunt utiles, neq; in posterū futuri. quod quidē & artificibus accidit. Magis enim unusquisq; propriū amat opus, quàm ipse ab opere amaretur si animæ particeps esset. Maxime uerò forsitan hoc circa poetas accidit, hi nanq; sua diligūt poemata supra modū, & perinde atq; filios amant. Tali igitur simile est & id quod faciunt ij qui beneficia contulerūt. quod enim suscepit beneficium, ipsorum est opus. hoc igitur & amāt magis quàm opus eum qui fecit. huius autem causa est, quòd uniuersis est expetibile, atq; amabile esse, sumus autem actu. nam uiuendo sumus atq; agendo. Qui igitur fecit, est actu suum quodā modo opus. diligit itaq; ipsum opus, quia amat & esse. hoc aūt est naturale. Quod enim est potentia, id opus ipsum actu declarat. *Et insuper ei quidem qui contulit beneficium honestum est id quod egit. quare gaudet eo in quo est hoc, at ei qui accepit, nihil est honesti in eo qui contulit, nisi conferens, quod quidem minus est iucūdum atque amabile.* *Est aūt præsentis quidem operatio, futuri autem spes, facti uerò memoria iucūda, sed iucūdißimum est quod est actu, & amabile simili modo. ei igitur qui contulit beneficium permanet ipsum*

opus. diuturnum est enim ipsum honestum. Sed ei qui cœpit, transacta est ipsa utilitas. memoriaq; honestarum quidem rerum, est periucunda: utilium autem non nimium aut minus. expectatio uerò, contra sese habere uidetur.

Et amare quidē simile est actioni: amari autem paßioni. eos igitur qui circa actum excellunt, sequitur amare, & ea quæ ad amicitiam attinent. Præterea quæ facta sunt cum labore, ea magis diligunt omnes, ut & pecunias magis diligunt, qui acquisiuerunt, quàm qui ab alijs accepērūt. at beneficium quidem accipere, sine labore esse uidetur, beneficium autē conferre difficile. Propter hæc & matres filios magis amant. generatio nanq; laboriosa est magis, & magis sciūt esse suos. Videbitur autem hoc & ijs accommodatum esse, qui beneficia contulerunt.

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

Cū deus omnia omnibus beneficia largiatur, magis amat cuncta, quàm contra unquā amari possit, immo est infinitus amor, ipsaq; amādi ratio quæ semper amorum uestigia in rebus diffundit ac explicat. Epicharmus ideas induxit. & moriens uaticinatus est, post se surrecturum qui illas iterum suscitaret, quod Epicharmi uaticinium, in Platone completum fuisse uolunt, de quo & dictum est supra. Quod persens est: iucūdissimum, delectabilissimumq; est. & hinc quoq; iure fit, ut quę illi delectabilissimo propīquiora sunt: sint delectabiliora. Et quia in prçteritis utilia præcedunt honesta, utpote quæ consequendorum honestorum media sunt, iccirco in præteritis honesta sunt ipsi præsenti propinquiora, & utilia remotiora. Non igitur ab re euenit, ut honestorum memoria iucundior sit: utilium uerò minus. Adde etiam honesta 19

Epicharmus.

Plato.

plerunq; manere, ut liberalitatem, temperantiã, utilia uerò non, ut erogatas pecunias, ac cibi, & potus copiã. Et in futuro utilia præcedunt honesta: ut quæ ad honestatem cõsequendam media sint necessaria. ideo in futuro utilia ipsi præsenti quod delectabilissimũ est sunt uiciniora, & honesta remotiora, nihil igitur mirum: si in futuro utilium expectatio iucundior, & honestorũ minus uideatur esse iucunda, ut quę à iucũdissimo sit remotior. Itaq; litera hæc nota esse potest. iucundissimũ est, quod actu, & amabile similiter. memoriaq; honestarum quidem rerum est periucunda, utilium autem non nimium aut minus, expectatio uerò cõtra sese habere uidetur. Et ita in iis quæ tristia sunt tristissimum est quod actu est, & tristia quanto magis accedunt ad actum.

Terentius. Aiunt Terẽtium comicum ubi multas comœdias cõuertisset, fecissetq; latinas: desiderio suorum operũ in mare desiliisse, quòd casu in aquas delapsæ suæ periissent comœdiæ, non enim diutius sustinuit uiuere tãto earum tenebatur amore, quod etiam & supra adductum est.

SEPTIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Septimum cap. una conclusione partitum est.

29 Conclusio. Qui beneficia contulerunt, magis eos amare uidentur, qbus benefici fuerũt, quàm contra qui beneficia susceperunt, eos diligant qui ea contulerunt. Eius rei causa (quasi res inconsentanea, & absurda uideatur) quęri solet. & plurimis id hac ratione fieri uidetur: quoniam qui beneficia accipiunt debẽt, beneficis uerò debetur. quare ut in mutuis debitores uolunt suos creditores non esse, creditores autem contra debitorum salute solicitudinẽ, curamq; habent, ita & eos aiunt qui beneficia contulerunt uelle

illos superstites esse,erga quos munifici fuere,tã q̃ sic gratias accepturos. illos autem referendi nullam curam habere. Sed Epicharmus fortasse hęc eos dicere senserit:qui ad malum aspiciunt, uidetur enim hoc humanum esse uitiũ. Plerięꝫ enim beneficiorum sunt immemores: & suscipere potius quàm beneficia conferre appetentes. Verum eorum quę dicta sunt,alia quædam causa naturalior est, & non similis ei quæ de creditoribus allata est.nam non erga creditores amatio est,sed salutis uoluntas,recipiendi causa.qui uerò beneficia contulerunt,diligũt, atque amãt eos ipsos qui bñficia susceperunt, tãetsi ipsi nulla in re ipsis sint utiles, neqꝫ quidem in posterũ utiles futuri sint,quod & artificibus accidit,magis enim unusquisqꝫ proprium amat opus quàm ipse à suo opere amaretur:q̃uis etiã ipsum opus animatum esse ipse ponas. & maxime forte hoc circa poetas licet intueri.hi etẽm sua supra modum poemata diligunt, & perinde atqꝫ filios amant,tali itaqꝫ simile est id quod benefici agũt. quod enim suscepit beneficium: ipsorum beneficiorum opus est.hoc igitur benefici amãt,& magis quidem quàm ipsum opus suum authorem. & id in causa est:quoniam uniuersis expetibile, atqꝫ amabile est esse.Sumus autem actu. nam uiuendo,atqꝫ agẽdo sumus.qui itaqꝫ agit, est actu suũ quodam modo opus.diligit ergo suũ opus, quia amat & esse. hoc enim omnibus naturale. & quod est potentia. cuiusqꝫ uirtutem habens, id opus ipsum actu declarat. Secundo. ei qui beneficium contulit id egisse honestum est.quare beneficus in honestate in qua beneficium consistit,gaudet.is uerò qui accepit nihil honestum habet in beneficio:nisi ipsum cõferentem,quod & minus iucundum,atqꝫ amabile est. Tertio, præsentis operatio iucunda est,futuri spes, facti

uerò memoria. at quod actu est, horum iucūdissimum est, atq; maxime amabile. ei autem qui cōtulit beneficium, actu permanet ipsum honestū opus. diuturnum enim, atq; permanens honestū est. sed ei qui beneficium suscepit, cito transacta est ipsa utilitas. & benefico honestarum rerum memoria periucunda est, utilium autē suscipienti non nimium est, aut minus iucunda. spes autē, expectatioq; contra sese habere uidetur. nimirū igitur beneficos magis eos quibus benefaciunt amare quàm contra ab his amentur. Quarto. amare simile est actioni, amari autem passioni. eos igitur qui circa actus excellunt ut beneficos rationabiliter sequitur amare, & quæ ad amicitiam attinent, qui autem suscipiunt, amari. rationabile igitur est eos qui beneficia conferunt, & magis amare. Quinto. quæ cum labore facta sunt, magis diligere solent omnes. ut & ij magis pecunias diligunt, quas sibi suis laboribus acquisierunt, quàm qui eas ab alijs acceperunt. at beneficium accipere nullus labor, nullaq; pœna uidetur, beneficium autem conferre, difficile. merito igitur qui beneficium conferunt, eos quibus beneficia contulerunt magis diligunt, quàm cōtra ipsi amētur. Corollarium. Quapropter & matres magis filios amant, nam generatio laboriosa magis illis est, & magis cognoscūt esse suos. quod quidem & magis cognoscere, accōmodari posse uidetur, & ad eos qui bñficia cōtulere.

De amatore sui.

CAPVT VII.

5● *Dubitatur autē & utrum oporteat seipsum amare maxime, an aliquem alium. Increpāt enim eos qui seipsos maxime amant. & ut turpe, sui amatores ap-*

pellant. Atque prauus quidem sui gratia agere cuncta uidetur, & tanto magis quanto prauior est. incusant igitur ipsum quia nihil nisi sibi agit. Probus autem ob honestatem, & tanto magis ob honestatem, gratiaq; amici quanto præstabilior est, sua uerò negligit. Ab his autem uerbis non sine ratione ipsa opera discrepant. Nam eum inquiũt oportere summe amare, qui maxime est amicus. is autem maxime est amicus, qui uult cui uult bona illius gratia, si nullus etiam scierit. at hæc ipsi ad seipsum maxime competunt. Et cætera omnia quibus definitur amicus. dictum est enim ab ipso ea omnia quæ ad amicitiam attinent, & ad cæteros peruenire. Eodem accedunt & prouerbia uniuersa. ut anima una. & amicorum omnia sunt communia. & amicitia est æqualitas. & tibiæ genu ꝓpinquius. hæc enim uniuersa ipsi ad seipsum maxime competunt. Maxime nanq; amicus est sibi. & se igitur ipsum maxime amare oportet. Dubitatur autem merito, utris oporteat assentiri, cum utrisq; uideatur esse credendum. Fortasse igitur tales sermones distinguendi, 31
determinãdiq; sunt, quousq;, & quonam modo sint ueri. Si itaq; sumpserimus quonam utriq; modo sui amatorem dicunt, fuerit forsitan manifestum. Qui igitur hoc re 32
prehendendum esse existimant, eos amatores sui appellant, qui sibi plus tribuunt in pecunijs, & honoribus, & uoluptatibus corporis. hæc enim ipsa multitudo affectat. & ipsis ut optimis omni studio incumbit, quapropter & in certamen ueniunt. Qui igitur in hisce plus habere pergunt, ij cupiditatibus, & omnino affectibus, eiq; parti animæ quæ rationis est expers gratifican-

*tur.tales autem sunt ipsi multi.iccirco & appellatio orta
est ex multitudine,quæ quidem est praua. ergo iuste ui-
tuperantur ij,qui ita se amant. Non est autem obscu-
rum,uulgus eos qui sibiipsis talia tribuunt, sui amatores
dicere consueuisse. Nam si quis semper studeat agere iu-
sta maxime omnium,aut temperata, aut quæuis cætero-
rum quæ à uirtutibus proficiscuntur,honestatemq; omni
no sibiipsi semper uendicet, atq; usurpet, hunc nemo di-*
33 *cet amatorem sui, neque uituperabit. Magis autem ui
debitur talis homo sui amator. Nam ea sibi tribuit quæ
pulcherrima,maximeq; bona.& gratificatur ei quod sui
ipsius potissimum,in omnibusq; illi obtēperat. Vt au-
tem & ciuitas id esse maxime uidetur,quod est potissimũ
& alius omnis conuentus, sic & homo. amator igitur is
est maxime sui, qui illud amat, illiq; gratificatur. Et
continens igitur dicitur, & incõtinens quia mens uincit,
aut non uincit,propterea quòd ipsa hoĩm quisq;.& egis
se ipsi & sua spõte ea uidētur quæ cum ratione maxime
egerũt.nõ igitur est obscurũ,hoc esse maxime unũquēq;,*
34 *& hoc maxime uirũ bonũ amare. Quapropter ma-
xime sui est amator, diuersa specie ab eo qui reprehendi
tur,tantumq; differt,quantũ uita cũ rõne differt à uita cũ
perturbatiõe,& appetitio aut honesti, aut eius quod cõ*
35 *ferre uidetur. Qui si oēs ad consequendã honestatem
& ad res agēdas pulcherrimas decertarēt,atque conten-
derēt:& oĩbus publice ea quæ oportet,& unicuique pri
uatim maxima bonorum inessent. siquidē uirtus est tale.
Quare bonũ qdē hoĩem amatorē esse sui oportet. nã &
sibiipsi & cæteris ꝓderit,agēdo honesta.Prauũ autē nõ*

oportet. & sibi nanque nocebit & propinquis, affectus prauos sequendo. ea igitur quæ uir improbus agit ab ijs discrepant, quæ agere oportet. At probus quæ oportet: ea & agit. mens enim omnis id expetit, quod est optimũ sibi, & probus obtẽperat menti. Atqui uerum est illud quod de studioso dicitur: cõplura inquã ipsum agere. & amicorũ, & patriæ gratia, & si opus fuerit, mortem obire. & pecunias enim, & honores abijciet, & ea bona omnino de quibus homines decertant, sibi uendicãs honestatem. Expetet enim potius uoluptatem breui tempore uehementẽ, quàm longo leuem. & uitam honestam uno anno, quam quãuis multis, & unũ actum honestũ, magnumq́; : quàm multos & paruos. Atque ijs qui pro amicis, qui pro patria mortem obeunt, hoc forsitan accidit. Magnam igitur sibijpsis eligunt honestatẽ, abijciẽtq́; pecunias ut amici capiãt plures. hinc enim amicus facultates, ipse consequitur honestatem, atque sibi maius tribuit bonum. Eundẽ & circa honores modum, magistratusq́; seruabit. nam hæc omnia, amico suo concedet. est enim hoc honestum ipsi, ac laudabile. Merito igitur studiosus esse uidetur, anteponens omnibus honestatem. Fit etiam ut & res agendas concedat amico, sitq́; honestius seipsum fuisse causam ut agat illas amicus, quàm si ipsemet agat. In uniuersis igitur laudabilibus, ipse studiosus plus honestatis tribuere sibijpsi uidetur. sic igitur sui ipsius (uti diximus) amatorem esse oportet: ut ipsi autẽ multi sunt, non oportet.

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

De ijs qui primo modo seipsos amant, dicit

Euangelium. Propheta. euangelium, Qui amant animã suam in hoc mũdo, perdent eam. & de ijs qui amant seipsos secundo modo, dicit propheta. qui autem diligit iniquitatem: odit animam suam. ad quod consequens est, ut qui se diligit, à uitijs abhorreat.

OCTAVI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Octauũ cap. quatuor cõclusionibus, una dubitatiõe, & uno corollario partitũ est. Dubitatio. Vtrũ oporteat seipsum maxime amare, aut maxime quẽquam aliũ. Et uidet̃ primo nõ oportere seipsum maxime amare. Nã eos qui seipsos maxime amant, increpant hoĩes, appellãtq; sui amatores tanquã id turpe sit nõ igitur seipsum maxime amare oportet. Secũdo. quia prauus cũcta sui gratia agere uidetur: & eo magis quo deterior est. incusant enim ipsum quia nihil nisi sibiipsi, suiq; gratia agit. probus autem contra, ob honestatem, amiciq; gratia agit, & eo magis quo præstabilior est, sua uero negligit. Sed ijs que dicta sunt, ipsa opera, resq; ipsæ discordare uidẽt̃, atq; diuerso seipsum maxime amare oportere. Primo. nã eũ aiunt maxime amare oportere: q maxime sit amicus, at is maxime est amicus, qui maxime alicui uult bona, & illius gratia, etiam si nullus scierit. hæc autẽ ad seipsum maxime cõpetunt. igitur oportet seipsum maxime amare. Secundo. cætera omnia quibus definitur amicus, maxime ad seipsum cõpetunt. dictum em̃ est ex ijs quæ ad seipsum fiunt, cætera omnia quæ ad amicitiã attinent, metienda esse, & à seipso omnia ad amicitiã spectantia ad cæteros deriuare, atq; extendere. maxime igitur se ipsum oportet amare. Tertio. ad' idipsumq; maxime seipsum amare oporteat: omnes sententiæ, omniaq; prouerbia tendunt. Vt anima una,

amicorum cuncta cõmunia, amicitia est æqualitas, & amicus qd tibię genu propinquius. hęc enim uniuersa ad seipsum maxime cõpetunt. nã maxime sibiipsi amicus esse uidetur. se igitur ipsum & maxime amare oportet. hæc enim itaq; merito addubitare faciũt: cui potius parti assentiendum sit, cum utrę; rationes credibilitatem suasionẽq; habeãt. Prima conclusio. Expedit 38
quæ dicta sunt determinare, quousq; & quomodo uera sint, & quomodo qs sui amator dicatur. Nam si acceperimus quonã modo uiriq; amatorem sui dicunt, cito fiet manifestũ id de q̃ ambigit. Secũda cõclusio. Qui seipsum nõ maxime 39
amare oportere dicunt, eũ sui amatorẽ uocant qui corpus, corporeasq; illecebras, & animæ partẽ rationis expertem amat, qui & iuste coarguendus, increpandus, uituperandusq; est. Nã qui hoc reprehendendum putant, eos sui amatores appellant qui sibi plus pecuniarum, honorum, & uolupratum corporis tribuunt. hæc enim sunt quæ complures affectant, & quibus ut omnium optimis, totis neruis, omniq; studio incumbunt: hinc quoq; hæc in certamen, pluriumq; contentionem ueniunt. at qui in hisce rebus plus habere pergũt, ĩj cupiditatibus & omnino perturbationibus, illiq; animæ parti quæ bruta est, rationis expers obsequuntur. sunt igitur tales quos ita uocant sui amatores: merito obiurgandi, & tales sunt multi, idcirco hæc appellatio à multitudine (quæ quidem praua est) ortum, primamq; originem duxit. Secundo. non est obscurum uulgus eos sui amatores dicere consueuisse. qui sibiipsis talia tribuunt, nã si quis semper studet iusta agere & maxime omnium aut temperata, aut quæuis alia, ex uirtutibus ipsis ꝑficiscẽtia, honestatemq; sibiipsi oĩno uendicet, paretq;: talẽ, multitudinis nemo dicet

sui amatorē, neq; quoq; culpabit. manifestū est
igitur eū multitudinem amatorem sui appella-
re: qui corpus, & corporis affectiones sequitur,
33 quódq; is merito sit arguēdus. Tertia cōclusio.
Qui seipsum maxime amare oportere defendūt
amatorem sui appellant qui honestatem sequi-
tur, & quod in ipso est optimum maxime amat,
colitq;, atque curat. Primo, nam is homo ma-
gis sui uidetur amator, q ea sibi tribuit quę pul-
cherrima maximeq; bona sunt: & qui obsequi-
tur ei quod sibiipsius est optimum. eiq; in omni
bus ille obtemperat. qui autem honestatem se-
quitur, & quod in eo præstantissimum est amat
ac collit, sibi tribuit ea quæ pulcherrima, maxi
meq; bona sunt, & ei quod ipsius est optimum
obsequitur, atq; obtēperat. iure igitur maxime
suiipsius amator is dicitur. Secūdo. quēadmo
dum ciuitas, & omnis alia societas maxime id
esse uidetur quòd sui optimum est, sic & homo.
ergo amator sui maxime is dicetur, qui id quod
sui optimum est, amat, eiq; obsequitur. Ter-
tio. quia homo maxime id quod mens facit, ma
ximè facere dicitur. ut homo cōtinens, aut incō
tinens dicitur, quia mens aut uincit, aut nō uin-
cit. quasi ea ipsa mens unusquisque hominū uel
maxime sit. & maxime ea homines sua spònte
egisse uidentur, quæ cum mente, rationeq; ege-
runt. non igitur obscurum est mentem esse uel
maxime unūquēq;, & hanc maxime uirum bo-
nū amare, quare maximè suiipsius est amator.
34 Corollarium. Quapropter qui maximè suiip
sius amator est, tam uaria specie ab amatore sui
ipsius qui reprehenditur, tantumq; distat atq;
differt: quantum uita cum ratione differt, à ui-
ta cū perturbatione, & quātum appetere quod
35 honestū est, & quod uideat prodesse. Quarta
conclusio. Bonum hominem esse sui amatorem

expedit, malum autem esse sui amatorem expe-
dit minime. Nā si omnes homines ad consequē-
dam honestatem, & ad res præclarissimas agen
das decertarent, atq; contenderent: omnibus ea
quæ publice expediūt, & singulis particulatim
maxima bonorum contingerent, siquidem uir-
tus tale, magnumq; bonum est. ergo bonum ho
minem esse sui amatorē expedit, nā & sibiipse,
& cæteris, honesta agendo proderit. Sed quòd
prauū nō oporteat sui esse amatorem, hoc ideo
est, quod si uir prauus sui sit amator, & sibi no-
cebit, & propinquis, affectus prauos ꝓsequen-
do. ea enim quæ uir improbus agit, ab iis discre
pant quę agere oportet. at uir probus quæ opor
tet ea & agit. nā mens omnis id expetit quod si-
bi optimū est, & probus menti obtēperat. Se-
cundo. quia uerū est & illud quod de studioso
adducitur, ipsum scilicet cōplura, & amicorum
& patriæ gratia agere. & si opus etiā fuerit, præ
clare mortem oppetere. Studiosus em̄: & pecu-
nias, & honores, & ea omnino bona de quibus
homines inter se digladiantur, concertantq;, &
plane insaniunt, abijciet, sibiipsi uendicās hone
statem. expetetq; potius uoluptatem breui tem
pore ueram, atq; uehementem, quàm longo tem
pore leuem. & uitam uno anno honestā: quàm
qualemcumq; & multis. & unum actum hone-
stum, magnumq;: quàm multos sed minutulos.
quod forsitan eis qui pro amicis, quiq; pro pa-
tria mortem obeunt, obtigit. Eligent profecto
studiosi præclaram sibi honestatē, & pecunias
abiiciēt, quo plures accipiāt amici. & hinc quo
que amicus facultates: ipse uerò cōsequitur ho-
nestatem, sibiq; maius tribuit bonum. & hunc,
eundēq; mortē circa magistratus seruabit. nam
hæc omnia amico suo concedet. hoc enim ipsi
magis honestum, atque laudabile. meritoi ta-

que uidetur, studiosus omnibus anteferens honestatem quinetiam interdum in rebus agendis sibipsi præferet amicum. eritque interdum pulchrius, quã si ipsemet agat, amico cãm agẽdi fuisse. i cũctis igit laudabilibus uir i pse studiosus, plus sibiipsi honestatis tribuere uidet. fitque pariter quemadmodũ & altruximus, ut uirũ studiosum suiipsius eẽ amatorẽ expediat. at sui eẽ amatorẽ, queadmodũ multi sibiipsis sũt nõ expedit.

De amicis felicis, & quibus indigeat.

CAPVT VI.

36 *Est autem controuersia & de ipso felice, si indigeat amicis necne. Nõ esse enim (inquiũt) ipsis beatis, & ex sese sufficiẽtibus opus amicis. insunt enim ipsis omnia bona. Cum igitur ex sese sint sibi sufficiẽtes, nullius indigent rei. Amicũ autem inquiunt cum sit alter ipse: ea afferre amico, quæ ipse per se amicus consequi nequit. Vnde & hanc sententiam dicunt. Fortuna cum bona est: amicis cur opus? At absurdo simile est, uniuersa bona tribuentes felici, amicos ipsi non tribuere, quod externorũ bonorũ maximũ esse uidetur. Quòd si ad amicũ conferre potius, quã accipere beneficia spectat, atque ad uirũ bonũ, uirtutẽque, dare beneficia pertinet, magisque honestũ est amicis quã alienis largiri, beneficiaque cõferre, uir studiosus ijs indigebit profecto, qui largitionis beneficia sunt accepturi. Quapropter & quæritur utrũ prosperis in rebus, an ĩ aduersis opus sit magis amicis, ut potecũ & is qui mala fortuna utitur, ijs indigeat qui beneficia cõferent, & ijs qui prospera fortuna fruũtur: ijs sit opus, apud quos beneficia collocabũt? Est etiam for-*

ſitan abſurdum:beatū ipſum ſolitariū facere.nemo enim expetet per ſe bona cuncta habere.nā homo, ciuile animal eſt,& cū alijs aptū unà uiuere, hoc igitur cōpetit & felici.habet enim ea omnia,quæ natura ſunt bōa. Cōſtat autē melius eſſe cū amicis,probisq;,quā cum extraneis ipſum,& quibuſuis conuerſari .Amicis ergo beato eſt opus.Quid igitur illi primi dicunt: & qua parte uera loquuntur? An quia uulgus eos amicos eſſe putat 37
qui utiles ſunt?talibus igiturnō indiget ipſe beatus,quippe cū ipſi omnia bona inſint.Nec etiā ijs qui ob uoluptatē amantur aut perparū.nā cū ſit ipſius uita iucūda,ad uētitia nō indiget uoluptate.atq; cū amicis talibus haud indigeat:nō uidetur indigere amicis.hoc autē non eſt for ſitan uerū. Nā in principio dictū eſt fœlicitatem ope= 38
rationem eſſe quādā.Cōſtat autē operationē ipſam fieri & non ut quandam rem eſſe,quæ poßidetur . ꝗ ſi felicē eſſe in uiuendo ac operādo conſiſtit, boni autem operatio,ſtudioſa & iucunda per ſe, ut initio diximus, resq; propria ex ijs eſt quæ delectant atq; magis propinquos quàm noſipſos,& actus illorum, quàm noſtros poſſumus contemplari.ſtudioſorūq; hominum actus ſi ſint amici,iucundi ſunt ipſis bonis(habent enim ambo ea quæ ſunt natura iucunda)beatus profecto talibus indigebit amicis, ſi expetit actus bonos & proprios contemplari, talesq; ſunt ipſius boni, ſi ſit amicus. Arbitrantur autem homines, felicem iucunde uiuere oportere. Solitario igitur, difficilis eſt uita. Non eſt enim facile per ſeipſum cōtinuo operari,cum alijs uerò atq; ad alios,facile eſt.Erit igitur operatio cōtinua magis,cum

sit per seipsam iucunda.quod quidem esse circa beatum ipsum oportet. Studiosus enim hoc ipso quo studiosus est,gaudet quidem ijs actibus,qui à uirtute proficiscuntur,moleste autem fert eos,qui à uitijs prodeunt, perinde atque musicus delectatur quidem eleganti cantu, offenditur autē prauo. Fuerit etiam & quædā uirtutis exercitatio ex conuictu bonorum, ut & Theognidi placet. Naturalius autem considerantibus,studiosus amicus expetibilis esse natura studioso uidetur. diximus enim id quod est bonum natura,studioso bonum, & iucundum esse per se. Diffiniunt autem ipsum uiuere animalium quidem, potētia sensus,hominum autem sensus, uel intellectionis.potentia uerò ad operationem reducitur,& ipsum præcipuum in operatione consistit.Ipsum autem uiuere uidetur proprie esse ipsum sentire,uel intelligere.at ipsum uiuere de ijs est, quæ sunt per se bona atque iucunda.est enim definitum.definitum autem natura est bonum. Quod uerò natura est bonum,id & bono est bonum.quapropter omnibus iucundum esse uidetur. Non oportet autem uitam sumere prauam atque corruptam,neque in doloribus constitutam. indefinita nanque est talis, quemadmodum ea quæ insunt ipsi. Eritque hoc manifestum magis in sequentibus de dolore. Si uerò ipsum uiuere bonum est, & iucundum etiam est.quod uel ex eo uidetur, quia omnes appetunt ipsum & maxime boni atque beati,his enim uiuere maxime est expetibile,& horum uita est beatissima. Qui autem uidet uidere sentit,& qui audit,audire,& qui ambulat, ambulare, & in cæteris similiter est aliquid sentiens nos operari.sentire

rari. sentire uerò nos sentire, & intelligere nos intelligere possumus. quod quidem est nos esse. esse enim, sentire uel intelligere. sentire autem se uiuere, de ijs est, quae per se sunt iucunda. uita nanq; natura est bonum. bonum autem sibi quempiam inesse sentire, uoluptate afficit. Ipsum uerò uiuere expetibile est, & maxime bonis, propterea quòd esse bonum est ipsis, atque iucundũ. sentientes enim id quod est per se bonum, uoluptate afficiuntur. At studiosus ut erga seipsum, sic sese habet & ad amicum. amicus enim est alter ipse. ut igitur seipsum esse est unicuique expetibile, sic & suum amicum esse, uel similiter. Esse autẽ ideo est expetibile, quia sibi bonum esse ipsum sentit. at talis sensus iucũdus per seipsum est. sentiat ergo & ipsum amicum esse oportet. hoc autem fieri potest, cum ipso simul uiuẽdo, & uerba mẽtemq; commutando. Sic enim in hominibus dici uidetur simul uiuere, & non (ut in pecoribus) eodem in loco pasci. Si igitur ipsum esse per se est expetibile uiro beato. cum natura sit bonum atq; iucundum, simile autem est & amici ipsius esse. amicus etiã ex ijs est profectò, quae expetibilia sunt beato. at quod est expetibile beato, id aßit ipsi oportet. uel egens erit hac parte. Opus est igitur ei qui fœlix futurus sit, studiosis amicis.

NONI CAPITIS NOTÆ.

Theodorus Atheus amicitiam sustulit: eamq; neq; bonam, neque malam esse dicebat. nam inquit, neq; sapientibus, neque insipientibus prodest. siquidem sapientes cum sibi ipsis sufficiant non indigent amicis. neque insipientes quidem: ut qui illis uti nesciant. sed longe secus esse, hic Aristoteles demonstrat, & felici opus esse ami- 36 Theodorus. Aristoteles.

35 cis. Definitum, determinatum: quòd à forma, & specie uniuscuiusq; rei suapte natura procedit. Malum autem indeterminatum, & cōtra naturam. neq; tantum errare contingit quin & amplius. hinc homines.

Iuuenalis satyra.

Cum scelus admittunt, superest constantia. quid fas,
Atque nefas: tandem incipiunt sentire peractis
Criminibus, tamen ad mores natura recurrit
Damnatos.

Et hoc plane ideo est (ut inquit satyricus) quòd Mobilis, & uaria est ferme natura malorum.

NONI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

36 Nonum cap. duabus conclusionibus, & una dubitatione partitum est. Dubitatio. Vtrum felix indigeat amicis, nec ne? Et inquiunt felici minime opus esse amicis. Primo. quia ijs opus amicis non est, qui sibi ipsis sufficientes sunt. at felices sibi ipsis sufficiūt, assunt eñ ipsis omnia bona. igitur felices non amicorum modo, sed ne ullius quidem rei indigent. Secūdo. cum amicus sit alter ipse, & ea soleat afferre amico quæ ipse amicus per se cōsequi nequit, cur (ut & prouerbium habet) cū deus abūde det bona, amicis est opus? non uidetur igitur felici opus esse amicis. Sed ex opposito uidetur felici opus esse amicis. Primo. quia absurdo persimile uidetur, felici omnia bona tribuere, nō autem tribuere amicos, qui externorum bonorum maximum esse uidentur. Secundo. si amici est potius beneficia conferre, quàm accipere, itidem & studiosi ipsiusq; uirtutis dare beneficia, sitq; magis honestū amicis beneficia largiri, uir profecto studiosus, atq; felix ijs indigebit amicis, qui eius beneficia

ſint accepturi. at amici, & ſtudioſi, & uirtutis
potius officium eſt beneficia conferre, & magis
honeſtum eſt illa conferre amicis. indiget igitur
ipſe ſtudioſus atq; felix, amicis. Quapropter quę-
ri ſolet quibus in rebus, proſperis ne an aduerſis
magis opus ſit amicis, quaſi cum is quidem qui
aduerſa utitur fortuna, tum qui ſecunda proſpe-
raq;, indigeat amicis. is quidem qui aduerſa la-
borat, ijs indigeat amicis, qui beneficia confe-
rant, & qui proſpera, ijs in quo beneficia collo-
cet. Tertio. quia abſurdum, rationiq; inconſo
num eſt: beatum ipſum ſolitarium facere: nemo
enim expeteret per ſeipſum, ſolitariusq;, uel cun
cta bona poſſidere. nam homo ciuile animal eſt
& cum alijs ſuapte natura natum conuiuere. cō
petit igitur felici, & cum alijs uiuere. habet eñ̄
omnia quæ natura bona ſunt. at perpalā eſt ipſi
felici melius eſſe cum amicis, atq; probis, quàm
cum extraneis, & quibuſuis hominum conuerſa
ri. felici igitur opus eſt amicis. Sed nūc quid ue-
rum dicant, qui primas tuentur partes, nobis ui- 37
dendum eſt. Prima cōcluſio. Felicibus haud-
quaq; opus eſt aut utilibus, aut delectabilibus
amicis. Nam ij ſunt quos uulgus appellat ami-
cos, quibus ideo non indiget beatus, qui omnia
bona, omniſq; utilitas ſibi abeſt. Verū neq; ijs
amicis qui ob uoluptatem amantur, aut perpa-
rum admodum. nam cum ipſius felicis uita per
ſeipſam iucunda ſit, aduētitia non indiget uolu
ptate. & cum talibus non indigeat amicis, ui-
detur ijs qui primas partes defenſant: idcirco nō 38
indigere amicis. quod non plane uerum eſt. Se
cunda cōcluſio. Felix ſtudioſis indiget amicis.

Primo. quia in principio huius moralis inſtō
nis dictū eſt, felicitatē operationē eſſe quādam.
& opatio ipſa ſit (quēadmodū pſpicuū eſt) neq;
eſt ut res aliqua quę facta poſſidet, & felicē eſſe

in uiuendo, ac operando, & bona quidem, & iucunda existit. nam studiosi operatio per seipsam studiosa, iucũdaq; est: ut iam quoq; a principio dictum est. studiosa enim operatio inter delectabilia, maxime delectare propria res est. cum ergo ita sit: & nos magis propiquos, eosq; qui nobiscum uersantur quàm nos ipsos contemplari possimus, & eorũ operationes magis quàm nostras. studiosorum igitur hominũ (& præsertim ubi erunt amici) studiosæ operationes ipsis studiosis inuicem oppido delectabiles erunt. atq; iucundæ. Habent enim ambo ea quæ suapte natura iucunda sunt. felix igitur talibus indigebit amicis, si contẽplari maxime expetet actus studiosos beatæq; uitæ proprios. sunt etẽm ipsius studiosi actus tales, tũ maxime ubi fuerit amicus. Secundo. arbitrãtur omnes felicem, iucũde uiuere oportere. at solitario difficilis est uita. eliget igitur felix aliquos, cum quibus conuiuat amicos. Tertio. non est facile per seipsum continue operari, at cũ aliĳs, atq; ad alios facile est. erit igitur cum amicis operatio magis cõtinua, cum & cum ipsis sit magis secũdum seipsam iucunda. uerum id circa beatum ita esse oportet. nã studiosus quatenus studiosus est, ĳs actibus gaudet, qui à uirtute proficiscuntur. & moleste eos fert qui à uitĳs manant: haud secus ac musicus emodulato delectatur concentu, perstrepente autem offenditur, atq; prauo. indiget igitur felix, studiosis amicis. Quarto. ex conuictu, consuetudineq; amicorum, quædam fit uirtutis exercitatio, ut & Theognidi placet. expediũt igitur tales & felici. Quinto. si naturalius consideramus: uidebitur studiosus amicus ipsi felici natura expetibilis esse. nam diximus quod natura bonum est: studioso bonum, iucundumq; per se esse. & diffiniunt ipsum animalium uiuere, po

tentiam sensus habere. uiuere autē hominis, habere potentiam aut sensus, aut intellectionis. potentia autem ad operandum existit, ad operationemq́ refertur: & ipsum uiuere præcipuū in operatione consistit. ipsum enim uiuere proprie esse uidetur: aut ipsum sentire, aut intelligere. & uiuere de ijs bonis est: quæ natura & per se bona sunt, ac iucunda. est enim definitum. definitū autem natura bonum est. quod uerò natura bonū, & id quoq; studioso bonum est. quapropter uiuere, non ab re uidetur omnibus esse iucundum. ueruntamen non oportet id uiuere, eamq́ uitam accipere quę praua, corruptaq́ sit, aut in doloribus cōstituta. indefinita enim talis uita est, quēadmodum & ea quæ tali uitæ insunt, quòd & in sequentibus euadet manifestius, cum de dolore agetur. & si ipsum uiuere bonum est, non minus etiam & ipsum iucundum est. quod uel hinc perspici licet, quòd omnes, ipsum uiuere appetunt, & maxime boni, atq; beati. his enim uiuere maxime expetibile, & horum uita beatissima est. Rursus qui uidet, sentit uidere, & qui audit audire, & qui ambulat itidem sentit ambulare, & in cæteris consimiliter est aliquid nos operari sentiens. sentire enim nos sentire & intelligere nos intelligere possumus. hoc autem sentire, est nos esse, esse enim, nobis sentire aut intelligere est. at sentire se esse, atque uiuere, ex ijs bonis sūt quæ per se sunt iucunda. uita enim natura bonū est. & natura bonum sibi quempiam inesse sentire, periucundum est. & prȩsertim maxime bonis ipsum uiuere expetibile est. quandoquidem esse ipsum ipsis maxime bonum, iucundumq́ est. & id sentientes sibi adesse per se bonum: uoluptate afficiuntur. at studiosus ut ad seipsum: ita quoq; sese habet ad amicum. est enim amicus alter ipse. igitur ut seipsum esse unicuique expetibile

est,sic & amicum esse,aut propemodum simili-
ter.at uerò esse ideo felici uel maxime expetibi-
le est, quòd sibi ipsi esse. bonum esse sentit.talis
enim sensus per seipsum iucundus est,sentiat er-
go & ipm amicũ esse oportet.hoc aũt aliter fie-
ri non potest: quàm cum ipso uiuendo, & uerba
mentemq; cõmunicando.sic enim agendo in ho
minibus uiuere dicitur:& non quemadmodum
in pecoribus quòd eodem in loco pascantur.feli
ci igitur,studiosis opus est amicis. Sexto, si ipm
esse per se expetibile beato,cum natura sibi ipsi
sit bonum,atq; iucundũ:& esse amici simile est,
similiter ipsi beato natura bonum,atq; iucũdũ.
& amicus etiã ex ijs quæ per se expetibilia sunt
beato,ipsi pfecto beato expetibilis est amicus.
at qđ expetibile est beato:ut id ipi assit oportet,
alioq hac parte mãcus indigẽsq; erit btũs. opus
igiť est ei qui felix futurus sit, studiosis amicis.

De numero amicorum.

CAPVT X.

SVnt'ne igitur quàm plurimi faciendi amici,an(ut de hospitalitate dictum concinne fuisse uidetur.

39 *Hospite ne careas,hospes neq; pluribus esto)*
Sic & ad amicitiam accommodabitur: neque sine amicis esse,neque rursus nimium multos habere amicos. Ad eas igitur amicitias quæ sunt ob utilitatem, & ualde id
40 *quod dictum est accommodatũ esse uidebitur. Multis enim uicissim subministrare, laboriosum est, neq; ad hoc agendum facultates ipsæ sufficiunt. plures igitur ijs qui sunt ad facultates proprias satis, superuacanei sunt, atq; ad bene uiuendum impedimento. non ergo opus est ipsis. ij quoque qui cõparantur ob uoluptatẽ,sufficiunt pauci,*
41 *ut in epulis condimentum. At sunt'ne studiosi plurimi*

comparandi? An & multitudinis amicorum est quidam numerus, perinde ac ciuitatis? Nec enim decem ex hominibus, ciuitas constare potest, nec etiam est ex centum milibus adhuc ciuitas. sed quantitas non est forsitan una quaedam determinata. sed omnis ea quae est media inter quasdam multitudines definitas. & amicorum igitur multitudo quaedam est definita. Atq; ij fortasse sunt plurimi, cum quibus quispiā uiuere potest. hoc enim ad amicitiam pertinere maxime uidebatur. Fieri autem nō posse ut 42 unà cum multis quispiā uiuat, seq; multis impertiat, non est obscurum. Praeterea illos etiā inter sese amicos esse oportet, si simul omnes uicturi sunt, hoc autē difficile est in multis. Est etiam perdifficile, gaudere familiariter cum multis, atq; dolere. concurrere enim haec simul possunt, cum uno inquā dolere, & cū altero gaudere. Forsitan igitur bene est non quaerere quàm plurimos amicos habere, sed quot ad communē uitam habendā sufficiunt.

Neq; enim posse uidetur, multis uehementer amicum esse. Quapropter neq; adamare plures. exuperatio enim quaedam amicitiae est. hoc autem est ad unum. Et uehementer igitur amare, ad paucos erit, hoc & in ipsis rebus ita se habere uidetur, amicitia nāq; sodalitia, nō fiunt multi amici. & quae fama celebrātur inter duos fuisse dñr. Qui 43 uerò multos amicos hñt & oĩbus sese familiariter offerūt ij nemini amici esse uidētur, nisi ciuiliter, quos & placidos appellāt. fit igitur ut ciuiliter multis sit qspiā amicus etiā si non sit placidus, sed uere uir probus. sed ob uirtutem & seipsos amicitia, non est ad multos. amabile autē est, & paucos inuenire tales.

DECIMI CAPITIS NOTÆ.

41 Myrias myriados,decem milia.& ita uſus eſt
Argyropylus. Leonardus autẽ uidetur uſus pro
42 centum milibus. Ad paucos, qui ad duos qui
ſe uehementer reciproce amant.

DECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Decimum cap. duabus quæſtionibus, & tri-
39 bus concluſionibus partitum eſt. Prima quę-
ſtio. An ꝙ plurimi ſibi cõciliandi ſunt amici, an
potius pauci, quemadmodum & de hoſpitalita
te id quoq; eleganter dictum eſt.

Hoſpite ne careas: hoſpes neq; pluribus eſto.

Id uidelicet ad amicitiam accommodando, ut
neq; ſine amicis ſimus, neq; rurſus nimium mul-
40 tos habeamus amicos. Prima concluſio. Ad eas
amicitias quæ ob utilitatẽ, aut uoluptatem cõ-
parãtur id recte accommodatũ iri uidetur, neq;
in hiſce amicitijs, cõpluribus opus eſſe amicis.
Nam in amicitijs ob utilitatem multis uiciſſim
ſubminiſtrare laborioſum eſt, neq; ad id agen-
dum facultates ipſæ ſuppetunt. plures igitur ea
amicorum copia, quæ ad proprias facultates ſa
tis eſt, ſuperuacanei ſunt, atq; ad bene uiuẽdum
plurimo ſunt impedimento. non igitur opus eſt
illis. & ij amici qui comparantur ob uoluptatẽ,
ſufficiunt pauci, perinde atq; in epulis condien-
dis pauca ſatis ſunt ad cõdimentum. non igitur
ad eas amicitias quę ob utilitatem, aut uolupta
tem comparantur, quàm plurimis opus eſt ami-
41 cis. Secunda quæſtio. An in amicitia ſtudio-
ſa plurimi comparandi ſint amici: uidetur ita
eſſe Primo. Quia huiuſmodi amicorum mul-
titudo: ut multitudo ciuitatis eſſe uidetur, ſed
ex decem hominibus ciuitas non conflatur, ne-

que rursum cõflatur ciuitas ex centum milibus neq; forte ciuitatis quãtitas: quãta scilicet esse debeat, una est, neque determinata. sed omnis ciuitas ea est multitudo: quæ est inter quasdã multitudines determinatas. igitur & amicorũ multitudo quædã est hoc pacto determinata. Secundo, fieri potest. Vt ij sint plurimi: cũ quibus quispiam uiuere potest. at hoc ad amicitiam uel maxime pertinere uidetur, contingit igitur in amicitia etiã studiosa, plurimos sibi comparare amicos. Secunda cõclusio. In amicitia studiosa haud plures comparãdi sunt amici. Primo, 42
quia haud quaquàm obscurũ est fieri non posse ut una: pariterq; cum multis quispiã uiuat: seq; multis totũ impertiat. in studiosa igitur amicitia: non complures cõparandi sunt amici. Secundo, si complures eidem cõparandi sunt amici: oportet illos inter sese esse amicos si simul cõ uicturi sint: atqui in cõpluribus id reperiri: admodum difficile est. Tertio, perdifficile est cõgaudere familiariter multis, multisq; condolere: quinimò hæc simul concurrere possunt, si multos admittas amicos, ut cum uno dolendũ sit, cum altero uerò gaudendũ. non uidetur igitur in amicitia studiosa, multis opus eẽ amicis.

Quarto, quia bonum, expediensq; uidetur nõ quærere quãplurimos amicos habere: sed quot ad cõmunem uitam degendã sufficiunt. Quinto, quia possibile non uidetur ut unus, idemq; multis uehementer amicus sit. & hinc quoq; simili pacto euenit ut in re amatoria haudquaquàm unus uehementer plures adamare possit. at amicitia in quadam exuperatione, uehementiaq; est. hæc autem est ad unum. igitur uehemẽter amare, & amicitia ad paucos erit, & nequaquã ad multos, & reuera sic & à parte rei experientia compertum est. nam amicitia sodalitia

non fiunt multi uehemẽter amici. sed eiuſce amicitię quas famę celebritas reddit inſigniores: cõtinue inter duos fuiſſe memorãtur, ut inter Theſeum & Pirithoũ. inter Eurialum & Niſum, inter Achillem & Patroclum, inter Agamennonium Oreſtem & Pyladem, inter Pythiã & Damonem. non à ratione igitur alienum eſſe uidetur: quòd in amicitia ſtudioſa non multi quærã

43 tur amici. Tertia cõcluſio. Amicitia ciuili cõ plures licet, & decet habere amicos. Nã qui multos amicos habẽt, & omnibus ſeſe familiariter offerunt: ij eorum nemini amici eſſe uidẽtur niſi ciuiliter, quos quidem ciuiles amicos, placidos appellare ſolent. fit igitur ut multis quiſpiã ciuiliter ſit amicus, quamuis etiam multis placidus non eſſet, dummodo plane uir bonus eſſet. Sed amicitia quæ eſt ob uirtutem, & ob ſeipſos: ad multos non eſt. ſed amabile eſt, remq́ bene agi putandum eſt, paucos etiam reperire tales.

In qua fortuna ſint habendi amici.

CAPVT XI.

44 *AT utra in fortuna magis opus eſt amicis: utrum*
45 *in proſpera an in aduerſa?* In *utraq; nanque quæruntur.* Nam *& qui fortunam habẽt aduerſam, indigent ope, & qui ſunt in rerum proſperitate eorum indigent quibuſcum uiuent, & in quos beneficia conferẽt.*
46 *uolunt enim largiri, beneficiaq́; conferre.* Amicos *igitur habere neceſſariũ quidem eſt magis in aduerſa fortuna.* Qu*apropter hic utilibus amicis eſt opus, honeſtius autem eſt, in proſperitate fortunæ: idcirco & bonos quærunt. in hos enim beneficia conferre, atque cũ his unà degere: magis eſt expetibile.* E*ſt enim & ipſa præſentia*

amicorum iucunda in utraque fortuna. nam leuãtur ipsi
dolẽtes cum dolentibus ipsis amicis. Quapropter & du-
bitauerit quispiam si doloris ut oneris amici participes
fiunt? an hoc quidem nõ fit, ipsorum autem præsentia cũ
sit iucunda, condolendiq; sensus minuit ipsum dolorem?
Verum si ob hæc, aut ob aliquid aliud leuantur, missum
faciamus. id quod dictum est euenire sane uidetur. ipso-
rum autem præsentia immixta quædã esse uidetur. Nam
aspicere quidem amicos, iucundum est, præsertim ei qui
calamitatibus premitur, fertq́; præsidium aliquod adver-
sus dolores. Consolationem enim ipse amicus & aspectu,
& uerbis afferre potest: modo sit dexter. scit nanque mo-
res, ex quibus gaudet atque dolet. At sentire suas ob
ærumnas dolere amicum: affert dolorem. Nam omnes fu-
giunt se causam doloris esse amicis. quapropter uiriles
quidem natura cauent, ne amici secum condoleant. & si
non exuperent indolentia, dolorẽ quo illi afficiuntur nõ
ferunt. atque omnino simul plorãtes mœrentesq́; non ad-
mittunt, quia nec ipsi sunt propensi ad luctus. Muliercu-
læ uerò & huiuscemodi uiri, gaudent ijs qui unà cũ ipsis
gemunt: & amant eos tanquàm amicos, & condolentes.
oportet autem omnibus in rebus præstabiliorem imitari.
At amicorum prosperis in rebus præsentia & uoluptatẽ
affert omni in actu, & cogitatiõe delectat, quod in ipsius
bonis lętantur. Quapropter uidebitur oportere in 48
prosperitatibus quidem prompte uocare amicos. est enim
honestum, beneficum esse. In aduersitatibus autẽ pigre.
minime nanq; facere participes malorum ipsos oportet.
Vnde & illud dicitur.

Sat est grauis, tristisq́; , sine me sors premat.

Maxime tamen uocandi sunt tunc amici, cum parua suscepta molestia, multum prodesse possunt. contrà autē fortasse congruum est, ad calamitosos quidem ire non uocatum, & prōpte. est enim amici beneficia conferre, præsertim in eos qui indigent, & anteaquàm illi requirant. utrisque nanque honestius, atque iucundius est. Ad fortunatos autē prompte quidem accedere ad operadum unà cum illis. Est enim ad hæc opus amicis, lente autē pro beneficijs consequēdis. non est enim honestum utilitatis suæ causa properare. Cauenda autem est forsitan opinio iucunditatis in repellendo, accidit enim nonnunquam. præsentia igitur amicorum in uniuersis expetibilis esse uidetur.

VNDECIMI CAPITIS NOTÆ.

43 Aristoteles uirile nō putat muliercularū more lachrimas fundere, plangere, & eiulari, neque uirile est, uirilibus tamen pietas inuenit lachrymas. ut fleuit dominus super Hierusalem, fleuit super Lazarum cum eum fœtentē reuocauit ad uitam. & uisus est lachrymari sæpe: ridere nunquam. lachrymæ enim plerunq; sunt magnæ humanitatis signum, & eæ præsertim quæ ex pietate prodeunt.

Aristoteles. Dominus. Hierusalem. Lazarus.

VNDECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

44 Vndecimum caput una quæstione, duabus conclusionibus, & duobus corollarijs partitum est. Quæstio. In qua fortuna, prospera scilicet an aduersa: magis opus est amicis?

45 Prima conclusio. In utraque fortuna parandi sunt amici, nam qui duram, aduersamq;

experiuntur fortunam, amicorum indigēt ope. & quos rerum prosperitas, ad rerum culmē euehit: ijs indigēt amicis cum quibus uiuant, & in quos beneficia conferant. uolunt enim elargiri, beneficiaq; conferre. Primū corollariū. Quo 46
fit ut in aduersa fortuna amicos habere magis necessarium sit, in secundis autem rebus honestius. nā in rebus aduersis utilibus amicis opus est, in rerum autem prosperitate, boni quærūtur amici. nam in hos beneficia conferre, atque una cum his degere, magis expetibile est. Secunda 47
cōclusio. Præsentia amicorū in utraq; fortuna, cū aduersa, tū secūda, iucūda est. Nā in aduersa fortuna leuanť ipsi dolentes cū dolentibus amicis. & proinde quæri solet, an amici doloris (ut portandi oneris) participes fiant, cum alter alterum alleuiat? an id quidem nō hoc modo fiat, sed quoniam ipsorum præsentia cum sit iucunda, ipseq; cōdolēdi sensus imminuit dolorē? Verum impręsentiarum an ob hęc quæ allata sunt, an ob aliud quicquā alleuientur: missum faciamus, tametsi ob idipsum quod dictum est, rationabiliter id euenire uideatur. nam ipsorum præsentia lugubribus rebus immixta causa alleuiationis esse uidetur. aspicere enim amicos iucundum est, præsertim ei qui calamitatibus premitur, fertq; præsentia aliquod aduersus dolores præsidium. adde quòd cōsolationē ipse amicus & aspectu, & uerbis afferre potest, modo affabilis sit atque dexter. scit enim amicus, amici mores: ex quibus gaudet, doletq;. Attamē uiriles natura, cauent ne amici secū condoleant. at muliercula molliculiq; uiri, id affectant. nam sentire suas ob ærūnas dolere amicum, dolorem affert, fugiunt enim omnes, se causam doloris esse amicis. qui igitur uiriles sunt, cauent ne sui gratia uideant amicos dolentes. & si non exuperēt

in dolore,dolorem quo amici afficiũtur non ferunt. Secũdo,uiriles,secũ omnino plorantes, mœrentesq; non admittunt. quia nec ipsi quidẽ sunt ad luctus,mærorẽq; ꝓpensiores.at mulierculæ,& mulierosi uiri gaudẽt ijs qui unà secum gemũt,hosq; amant tanquàm amicos,& cõdolentes.uerũ operæpretiũ magis est omnibus in rebus præstabiliorẽ imitari,ipsumq; uirilem: & prosperis in rebus amicorũ præsentia in omni actu,& cogitatiõe uoluptatẽ affert,ac delectat,
43 quòd amici in eius ꝓsperitatibus lętanť. Secũdũ corollariũ.Quo uidetur oportere in prosperitatibus prõpte uocare amicos : in aduersitatibus autẽ tarde.quod arridente fortuna honestũ est beneficum esse:& duris premẽtibus casibus, minime decet amicos malorum participes efficere.unde & rectè id dicitur.

Sat est grauis,tristisq;:sine me fors premat.

Verũenimuerò tum maxime uocãdi sunt amici:cũ parua suscepta molestia. plurimũ prodesse possunt.Contra autẽ forte congruũ est, amicum ad calamitosos ire nõ uocatũ , & prompte quidem.nam amici est beneficia cõferre,& præsertim in eos qui indigent:& anteaquàm illi requirant.id enim utriusq; honestius,atque iucũdius est.& ad fortunatos identidẽ prompte accedendũ est: at unà cũ illis agendũ.est enim magnis in prosperitatibus opus amicis.sed lente ꝓ beneficijs consequẽdis ire decet. nam non satis honestũ est,suæ utilitatis causa,ad amicos properare.cauenda etiam hac in re est opinio iniucunditatis:aut ob molestiam, aut ob repulsam. accidit enim nonnunquam . effectum igitur est, uel perquàm manifestum : præsentiam amicorum,in cunctis fortunis expetibilem , atque iucundam esse.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia.

CAPVT XII.

AT est'ne:ut adamantibus amabilißimum est ipse 49
aspectus,magisq; hūc sensum quàm cæteros expetunt,propterea quòd per hūc maxime est, atq; oritur amor,sic & amicis maxime expetibile cōuersari,si.nulq; uiuere? Amicitia nanque cōmunicatio est. Et ut ad seipsum quisq;:sic sese habet & ad amicū.sensus autē unicuiq; circa seipsum est expetibilis.& circa igitur amicū. At operatio ipsis in simul uiuēdo fit. Quare nō immerito uiuere simul affectant. Atq; quòd tandē est singulis esse, uel gratia cuius uiuere expetūt: in eo cū amicis uersari, degereq; uolunt. Quocirca alij cōpotant, alij talorum ludo simul incūbunt:alij simul sese exercent,& unà uenantur aut philosophantur,singuli totos dies id simul agentes quod maxime amant. Viuere enim simul cū amicis uolentes,hæc faciūt & ea cū his cōmunicāt,quibus cum unà uiuere expetūt: quæ maximū ipsos in uita delectant.

Fit igitur amicitia qdē improborū flagitiosa.Cōmuni 50
cāt enim praua,suntq; instabiles, & peiores etiā fiūt moribus,similes euadētes.Proborū aūt ꝓba cōgreßionibus suscipiēs incremēta. Vidētur etiā tales & præstabiliores euadere, tam agendo quàm se mutuo emēdando. eliciunt enī ex sese mutuo ea quæ placent.Vn̄ illud dicitur recte:
Disces ex studiosis nimirum optima semper.
Sed hactenus de amicitia. Deīceps de uoluptate dicamus.

DVODECIMI CAPITIS NOTÆ.

Quòd uitanda sit prauorum cōsuetudo ac a= 59
micitia,à satyrico disce.

Iuuena. saty. 2. *Dedit hæc contagio labem:*
Et dabit in plures. ſicut grex totus in agris
Vnius ſcabie cadit, & porrigine porci,
Vuaq́; conſpecta liuorem ducit ab uua.

Ita mali ſeipſos inſiciunt & abinuicem uiuendi labem contrahunt, prauamq́; uitæ conſuetudinem.

DVODECIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Duodecimum caput duabus cōcluſionibus
49 partitum eſt. Prima concluſio. Amicorũ præcipuum munus atque officium eſt: unà conuerſari, ſimulq́; uiuere. Primo, quia ut in adamãtibus ſuauiſſimum eſt uidere, & ut hunc ſenſum magis quàm cæteros expetũt, ob idipſum quòd amor per ipſum & exiſtit, & oritur, ita & amicis cōuerſari, ſimulq́; uiuere expetibile uidetur. nam amicitia quædam communicatio eſt. Secũdo, ut quiſque ad ſeipſum, ſic ſeſe habet & ad amicũ. at ſenſus circa ſeipſum unicuique eſt expetibile. igitur & circa amicum. Tertio, Amicitiæ operatio ipſis fit amicis, ſimul conuiuendo. non igitur immerito, ſimul ipſi uiuere affectant. Quarto, quod tandem ſingulis gratiſſimum eſt eſſe, & gratia cuius uiuere expetunt, in eo ipſi cũ amicis uerſari, degereq́; uolunt. quocirca alij compotant, alij teſſerulas iactant, alij ſimul exercentur, alij ſimul uenantur, aut philoſophantur: ſinguli in ijs totos dies exigẽtes, quę ſibi gratiſſima ſunt in uita. uiuere eñ ſimul cũ amicis uolentes, hęc faciunt. & ea quæ eos in uita maxime delectant cum ijs communicãt: cum quibus unà uiuere uolunt ac expetunt. Secunda concluſio. Amicitia improborum, flagitioſa eſt: proborum autem proba. Nam improbi communicant

municant praua, nullam stabilitatem, firmamẽtumq́ habentes, euaduntq́ deteriores, quòd mutua consuetudine reddãtur similiores. at proborum amicitia: ipsis congressionibus incrementa sumit. quinimmo & tales etiam: cum agendo, tũ se mutuo emendando, euadunt præstabiliores. eliciunt enim ex sese mutuo ea ipsa quę placent, & ex quibus placere possunt. unde & illud à bonis quidem bona. Sed de amicitia hactenus dictum sit abunde, nunc autem ad determinãdum de uoluptate transeundum est.

Noni Ethicorum Aristotelis, FINIS.

ETHICORVM ARISTOTELIS LIBER X.

De uoluptate.

CAPVT I.

POst hæc sequitur forsitan ut de uoluptatę dicamus. Maxime nanque uoluptas nostro generi familiaris esse uidetur. Quapropter erudiunt iuuenes, gubernantes ipsos uoluptate, atq; dolore. Videtur autẽ ad consequẽdam moris uirtutem, maximũ esse, gaudere ijs quibus oportet, & odisse ea quæ oportet. comitantur enim hæc tota in uita, momentũ, & uim ad uirtutẽ habentia, fœlicemq; uitam. nam eligunt quidẽ ea quæ uolu-

ptate afficiũt,fugiunt aũt ea,quæ dolorem efficiũt. Talia uerò minime prætermittenda esse uidentur,præsertim cum magna de ipsis sit controuersia. Quidam enim summum bonũ uoluptatem esse dicunt.quidam contra,uehementer prauũ,partim forsitan & credentes sic esse, partim putantes ad uitã nostram melius esse uoluptatẽ ostendere prauam esse,& si talis non est. plerique enim propẽsiores sunt ad ipsam,& uoluptatibus inseruiunt. Quam ob rem ad cõtrariũ ipsos ducere oportere dicũt, sic enim ad ipsum mediũ tandem peruenient. Fortasse autẽ hoc non bene dicitur. Sermones enim qui de affectibus fiunt, & actibus:minus creduntur quàm opera. Cum igitur ab ijs discrepant quæ sensu percipiuntur,tum spreti ueritatem etiam ipsam interimunt.qui nanque uoluptatem uituperat:is si eã uisus nonnũquam fuerit affectare,ad ipsam inclinari uidetur ut talem oẽm.distinguere nanque nõ est ipsius multitudinis imperitæ. Sermones igitur ueri, non solum ad sciendum,sed ad uiuendum etiam perutiles esse uidentur.credũtur enim cum sunt operibus consentanei. Quapropter hortantur eos qui ipsos intelligunt : ad ita uiuendum, ut ipsi definiunt. sed de his hactenus. nunc ea quæ de uoluptate dicta sunt referamus.

PRIMI CAPITIS NOTÆ.

Dominus in euãgelio scribas,& pharisęos arguit,quòd unũ facerent,& aliud docerẽt.quæ dicunt(inquit)facite.quæ aũt faciunt,nolite facere.& uita in hũanis,plus quàm uerba prædicat. cum enim uita & uerba in morũ harmonia cõsonãt:deus(q ĩpa ueritas est)ĩ illis habitat.qđ Ruffinus Aquileiẽsis de philosopho dialectico ĩ cõcilio Niceno ad fidei rectitudinẽ cõuerso cõpro

1 Dominus Scribę Pharisęi. Ruffinus P. Dialecticus.

bat. Cum enim nullis argumentorū circuitibus à gentilicio errore retrahi ualeret, ubi quidā simplex homo, captionū ignarus, senex, solitudinis accola, uerbi nō auditor sed factor, paucula (quę deus inspirabat) disseruisset, manus uictas non diutius reluctatus dedit philosophus, sacro lauacro ꝑtinus regeneratus. Adiecitq; donec uerbis mecū gesta res est, uerba uerbis opposui, & quę dicebātur dicēdi arte subuerti. ubi uerò pro uerbo uirtus ex ore dicentis processit, nō potuerunt resistere uerba uirtuti. uides quo pacto uitę uirtus prædicat, & simplicitatem, sapientū eloquentia ad uitam esse efficaciorem. Quapropter ex agendorū libris studendū est nō dicere sed potius operari. debēt enim bona opera, bonos semper pręire sermones. quæ ubi coniuncta sunt, uita uerax plus quàm uerba quæcunque, instruit, illiq; peramplius creditur.

PRIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Primum cap. duabus conclusionibus partitū est. Prima cōclusio. Post ea quę determinata sunt: consequēs de uoluptate determinatio, consentanea esse uidet̄. Prio. q̄a maxime uoluptas hoībus addicta, peculiarisq; esse uidet̄. & hinc quoq; iuuenes erudiūt: eos uoluptate, atq; dolore formātes. Scd'o. q̄a maximū esse uidet̄ ad morū uirtutes cōseq̄ndas, ĳs gaudere q̄bus oportet & ea itidē odio hr̄e quę oportet. gaudere em̄, & odio hr̄e per totā uitā se diffundūt: ad felicitatē, btāmq; uitā pōdus ꝑtātemq; hn̄tia. nā tota in uita ea eligūt quę uoluptate afficiūt, fugiūt aūt ea quę dolorē efficiūt: igit̄ sequēs de uoluptate determinatio: uidet̄ cōsentanea. Tertio. de uoluptate, & dolore minime determinatio omittēda esse uidet̄, ob id ul' maxime ꝙ de ipis magna agi

tatur controuersia. nã quidã astruunt uoluptatẽ summũ esse bonũ: quidã ecõtra, grãde eẽ admodum malum. primis forte credentibus reuera sic esse, secũdis uerò arbitrantibus ad nostrã uitã satius esse ostendere uoluptatem prauam esse, & si praua nõ sit, quòd pleriq; propẽsiores ad ipsam ferũtur, ipsiq; uoluptatibus inseruiunt. & proinde ad cõtrarium ipsos perducere salubre ducũt, sic enim ad ipsum medium tandem peruẽturos.

2 Secunda conclusio. Minime ei incumbit qui uoluptatem bonam esse sentit, eã ostendere prauam, eamq; uerbis insectari. Nã sermones qui de affectibus, actibusq; humanis fiũt, minus quàm opera ipsa credũtur. cũ ergo uerbis discrepant, ab ijs quæ sensu prosequi percipiuntur: tum spreti, ueritatẽ etiã ipsam infirmant, atq; interimũt. nam qui uoluptatem uituperat, si quãdo eã affectare deprehẽdatur: ad ipsam, immo ad omnem uoluptatem inclinari uidebitur. distinguere em̃ non est ipsius imperitiæ multitudinis: uidentur itaq; sermones ueri, ipsiq; uitæ respondentes, nõ modo ad sciendum, uerũ etiam ad uiuẽdum esse uel utilissimi, credũtur enim tum sermones cum ipsi sunt operibus consentanei. qua in re eos hortantur ueraces, qui eorum uitam intelligunt ad ita uiuendum ut ipsi uerbis definiunt, sed de his hactenus, nũc ergo quæ de uoluptate ab alijs dicta sunt, adducere uidebitur oportunum.

Opinio Eudoxi de uoluptate.

CAPVT II.

3 *EVdoxus itaq; uoluptatem ex eo summũ bonum esse putabat: quia cernebat uniuersa ipsam affectare, & quæ rationem habent, & quæ expertia sunt eiusdem: atq; in cunctis quod est expetibile, bonum esse, & quod*

maximum eſt expetibile,optimum eſſe.uniuerſa uerò ad idem ferri declarat: omnibus illud optimum eſſe. Vnumquodq; enim id quod eſt ſibi bonũ inuenire dicebat: quẽadmodum & alimentum. Quod igitur uniuerſis eſt bonum,quodq́; cũcta affectant:id eſſe ſummum bonum aiebat.huius autem uiri rationes ob moris magis uirtutem: quàm propter ſeipſas credebãtur. ualde enim uidebatur eſſe modeſtus.non igitur ut uoluptatis amicus hæc dicere uidebatur:ſed quia uere res ita ſe habent. Non minus autem hoc manifeſtum eſſe cenſebat,& ex contrario.Dolorem enim etiam dicebat fugiendum per ſe omnibus eſſe. itaq; contrarium expetibile eſſe ſimili modo.maxime autem id expetibile eſſe:quod non ob aliud,neq; cuiuſquam expetimus gratia. atq; tale ipſam eſſe ſine controuerſia uoluptatem. neminem enim interrogas, cuiuſnam gratia capiat uoluptatem:propterea quòd per ſeipſam expetibilis eſt ipſa uoluptas,faceréq; ipſam quoduis bonum expetibile magis,ſi illi addatur.ut iuſtas operationes temperatas'uc.& incrementa ſuſcipere bonũ ipſum ſeipſo. Videtur aũt hæc ratio uoluptatẽ oſtendere bonũ eſſe, & nõ magis quàm aliud bonũ.Omne enim bonum expetibilius eſt cum alio bono,quàm ſolum. Tali itaq; ratione & Plato tollit uoluptatem ſummum eſſe bonum. Vitam enim iucundam cum prudentia dicit expetibiliorem eſſe, quàm ſi ſit ſola.quod ſi mixtum eſt præſtabilius,uoluptatẽ ſummum bonum non eſſe.nullo enim addito: ſummũ bonũ ſe expetibilius fieri. Conſtat aũt nec aliud quicquã ſummũ eſſe bonũ: quod cũ eorũ aliquo quæ ſunt per ſe bona expetibilius fit.quid igitur eſt tale, cuius & nos partici- 4

pes sumus? nam tale quæritur bonũ. Qui uerò negant bonũ id esse quod omnia appetũt, ij nihil omnino dicunt. Quod enim uniuersis uidetur, id esse dicimus. qui autem fidem hãc tollit, non multo credibiliora dicet. Nam si ea solũ quæ mente carẽt, ipsam appeterent: esset aliquid quod dicitur. sin uerò & ea quæ prudentiã habẽt ipsam affectant: qui fit, ut aliquid dicant? Fortasse autem & in prauis est aliquod naturale bonũ præstabilius quàm ipsa
9 *per se sunt: quod propriũ appetit bonũ. Non uidetur etiã & de contrario recte dici. Inquiũt enim: non si dolor sit malũ, uoluptatẽ continuo bonũ esse. aduersatur enim & malum malo, & ambo ei quod neutrum est. atq; hæc non male dicunt, non tamen uere in ijs quæ sunt dicta. Si enim ambo essent mala, oporteret & fugienda utraq; esse sin neutra: neutrũ, aut similiter. nunc uerò illum quidem fugere ut malũ, hanc aũt expetere tanquàm bonũ uidentur. sic igitur & opponuntur.*

SECVNDI CAPITIS NOTÆ.

3 Eudoxus Gnidius, auditor fuit Architæ: partes uoluptatis summũ bonum esse defendebat, alioqui multum modestæ uitæ: de quo & superior alio in loco habitus est sermo.

Eudoxus. Architas.

SECVNDI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

3 Secundum capi. una opinione, & tribus conclusionibus partitũ est. Opinio Eudoxi Gnidij de uoluptate. Eudoxus uoluptatem summũ bonum esse putabat. Primo. inductus hac rõne quòd cerneret uniuersa uoluptatem affectantia, tum quæ rõnis capacia tum quæ eiusdẽ sunt expertia. quodq; cerneret in cunctis quod expetibile est, id bonũ esse, & qđ maxime expetibile

optimū eſſe.igit̄ quòd uniuerſa ad uoluptatē ſeruntur,id declarat oībus eā ſummū bonū eſſe.dicebat eṁ Eudoxus unūquodq;,id quod ſibi bonū eſt,particulareq; bonū inuenire. quod igitur (aiebat)uniuerſis bonū eſt,quodq; affectant oīa ipſum ſummū bonū eſt. & huius uiri ſermones magis ob morū eius elegātiā, ac ꝓbitatē, quàm propter ſeipſos credebātur. ualde enim uidebat̄ modeſtus Eudoxus. quare non ut amicus uoluptatis hæc dicere uidebat̄, ſed quia ita rem ſe habere credidit. Secūdo. quia uoluptatē ſummū bonū eſſe nō minus ex cōtrario deprehenſum eſſe cēſebat.dolorē eṁ dicebat oībus per ſe fugiendū eſſe. igit̄ & doloris cōtrariū ipamq; uoluptatē oībus ſimili pacto ꝑ ſe expetibilē eſſe. at uerò maxime id expetibile eſt quod nō ob aliud qcq̄ nec cuiuſq; expetimus gratia. tale aūt ipſam uoluptatē ſine cōtrouerſia eſſe.neminē eṁ(inquit) interrogas,cuiuſnā gratia capiat uoluptatē,hāc uidelicet ob cauſam quòd per ſeipſam expetibilis eſt ipſa uoluptas. Tertio.dicebat uoluptatē ipſam quoduis bonū magis expetibile facere ſi illi addatur,ut iuſtas operatiōes,tēperatas'ue magis expetibiles.& incremēta ſuſcipere bonū ipſum ſeipſo,uoluptatēq; uoluptate. Sed hæc Eudoxi ratio flaccida eſſe uidet̄, & oſtēdere quidem uoluptatem bonū eſſe:at non magis quàm aliud quodq; bonū.ſiquidem omne bonū expetibilius eſt cū altero bono, quàm ipſum ſolum. Verum eadē ratione qua innitit̄ Eudoxus,tollit Plato uoluptatē ſummū bonū eſſe. inquit enim Plato,uitā iucundā cū prudentia expetibiliorē eſſe,quàm ſi ſola uita iucūda ſit. qđ aūt mixtū, præſtabilius eſt,ſummū bonū nō eſt. nō eſt igit̄ uoluptas ſummū bonū.nullo eṁ addito , ſūmū bonū ſe expetibilius fit.Pria cōcluſio.Hęc Platonis rō minime ſufficiēs ē,Nā ſi hęcPlatonis ra

tio uera esset, manifestum id quoque esset neque ullum quidẽ aliud esse summũ bonũ. nã nec aliorũ quicquam est, quod cũ aliquo eorũ quæ per se bona sunt, expetibilius nõ sit. quid igitur aliud summũ bonũ esset, cuius & nos in hac uita participes esse possemus (nam tale quęritur bonũ. Secunda conclusio. Neque quidẽ primę rationi Eudoxi satisfaciunt: qui negant id bonũ esse, quod omnia appetũt. etenim nihil quod cõducat omnino dicere uidentur. Primo, quia quod omnibus esse uidetur, id esse dicimus. & qui hanc fidẽ tollit: non multo credibiliora dicet. uidetur autem omnibus uoluptas bonũ esse: uoluptas igi-
5 tur bonum est. Secundo. quoniã si ea solũ quę mente capta sunt, uoluptatẽ appeterẽt: aliquid forte dicere uiderentur. at uerò si & ea quæ prudentia prædita sunt: uoluptatẽ affectant, qui fit ut aliquid dicant? Et si eam praui appetũt: nihil inde efficitur ipsam malã esse. nam fortasse & in prauis est aliquod naturale bonũ, præstabilius ijs ipsis quæ per se bona dicũtur: quod propriũ
6 appetit bonũ. Tertia conclusio. Neque sufficiẽtem rationi quæ sumebat a contrario adhibuere responsionẽ. Soluũt enim dicentes non continuo fieri: si dolor malũ est, uoluptatẽ bonũ esse. nã aduersat & malũ malo, & ãbo mala ei quod neutrum est, ipsi scilicet medio. neque hæc quidẽ male ipsi dicunt, non tamen uere ad propositũ, & in ijs quæ dicta sunt. nã ambo & dolor & uoluptas mala non sunt. si enim ambo mala essent oporteret & ambo fugiẽda esse. & si neutra mala: neutrũ fugiendũ. aut si alterũ, eodẽ iure & alterũ. at uerò nũc cõstat eos dolorẽ fugere ut malũ: uoluptatẽ aũt petere uelunt bonũ. sic ergo & adinuicem opponuntur, ut uidelicet malum bono: non autem ut malum malo. non igitur satis apte illam Eudoxi diluebant rationem.

Dicentium uoluptatem nõ esse bonum confutatio: etsi nõ omnis expetibilis sit.

CAPVT III.

AT qui neque si uoluptas nõ est qualitas: propter 7
hoc bonum non est. Neque enim operationes *uirtutis sunt qualitates:neque felicitas ipsa.* Dicãt etiã 8
bonum quidem ipsum definitum esse. uoluptatẽ uerò indefinitum:quia suscipit intentionẽ, remißionemúe. Si *igitur ex eo quia magis uoluptas, minusúe capitur hoc iudicant: erit idem & circa iustitiam, cæterasq; omnis uirtutes, quibus manifestè dicunt magis, minuusúe tales eos esse, qui ipsas habẽt. nam magis sunt iusti, fortesúe & fit:ut & iustè agatur, ac temperatè magis & minus.*

Sin in uoluptatibus hoc inquiũt esse:uideãt ne fortasse non dicant causam, si uoluptatũ aliæ sint mixtæ, aliæ immixtæ. Quid *autem prohibet ut sanitas quæ definita est, magis est atq; minus, sic & uoluptates esse?* Non *enim eadem in cunctis est tẽperatio, nec una quædam semper est in eodem.* Sed *cum remittitur permanet usque ad aliquẽ terminum:& differt ex eo:quia magis est atque minus. tale igitur & in uoluptate esse potest.* Præterea *sum*- 9
mum quidem bonum perfectum esse, motiones autem & generationes, imperfectas esse ponentes, uoluptatem motionem esse, generationemúe ostendere enituntur. Sed *non dicere bene uidentur. non est enim motus. omni nanq; motui proprium esse uidetur celeritas tarditasúe, etsi non per seipsum, ut motui ipsius mundi ad aliud. at neutrum horum competit uoluptati.* Fit *enim ut aliquis cito sit cõ*

ſtitutus in uoluptate, quemadmodum & in ira. ut uelociter autẽ delectetur, non fit, neq; ad aliũ. ſed fit ut celociter ambulet, & accreſcat, & omnia id genus. Fit igitur ut celeriter atque tarde quiſpiã ad uoluptatẽ mutetur. at non fit, ut hac ipſa celeriter operetur: id eſt delectetur.

Generatio uerò quonam fuerit modo? Etenim non ex quouis fieri quoduis, ſed ex quo fit, ĩ id diſſolui uidetur, & cuius generatio eſſet uoluptas, eius eſſet corruptio do
10 *lor.* *Dicunt autẽ dolorem quidẽ indigentiam eius eſſe quod eſt ſecundũ naturam, uoluptatẽ uerò repletionem. hi autem affectus, corporis ſunt. ſi igitur uoluptas repletio eius eſt quod eſt ſecundũ naturam, id & uoluptate afficitur, in quo eſt repletio. corpus ergo capit uoluptatẽ. At non uidetur. Non eſt ergo uoluptas repletio. ſed dum fit repletio, uoluptate quiſpiã afficitur, & dum ſecatur dolet.* *Opinio autem hæc ex doloribus circa alimentũ, & uoluptatibus, orta fuiſſe uidetur. Nam indigentes facti & anteà affecti dolore, repletione capimus uoluptatem. Hoc aũt non circa omnes accidit uoluptates. nam ſine dolore ſunt & ipſæ mathematicæ uoluptates, & quæ per olfactum & auditum fiunt ac uiſum: & ſpes cõplures, item & recordationes uoluptate afficiunt. Cuius igitur hæ generationes erunt? nullius enim rei fuerunt indi-*
11 *gentiæ cuius repletio fuerit.* *Ad eos autẽ qui proferũt uoluptates eas quæ ſunt obſcœnæ, ac improbæ: dicere quiſpiam poteſt ea quæ tales afferunt uoluptates, non eſſe iucunda. Non enim ſi praue diſpoſitis ſunt iucũda, putandũ eſt & iucũda ſimpliciter eſſe, niſi illis. quẽadmodũ neque ſalubria aut dulcia, aut amara quæ ægrotantibus,*

aut alba quæ lippis uidētur. Vel hoc modo dicatur. Voluptates expetibiles quidē esse, nō tamē ab illis. quēadmodū & diuitē esse expetibile quidem est, at non ex patriæ proditione. & sanū esse, at nō quodcūq; edendo. An uoluptates differūt specie? Diuersæ nāq; sunt quæ ab honestis rebus & quæ à turpibus prodeūt. & non fit ut quisquā iusti capiat uoluptatē, si nō sit iustus, aut musici si nō sit musicus, & in cæteris simili modo. Ostēdere aūt uidetur & ipse amicus, cū sit ab adulatore diuersus, non esse uoluptatē bonū, aut specie uoluptates differre. hic enim ad bonū, ille ob uoluptatē congredi uidetur. & ille quidē uituperatur, hūc aūt laudant: ut ad diuersum congredientem. Nemo præterea expetet, ita uiuere ut mentē habēs per uitā pueri, ijs ex rebus capiat uoluptatē quibus pueri maxime delectantur ut putāt: aut gaudere, turpissimū quid faciēdo nullū unquàm suscepturus dolorē. & complures indulgeremus rebus, etiāsi nullā uoluptatē afferrēt. Damus enim operā ut uideamus, ut meminerimus, ut sciamus, ut habeamus uirtutes. Quòd si necessario hæc sequatur uoluptas, nihil refert. Expeteremus enim hæc etiamsi nulla prorsus ab ipsis prouētura esset uoluptas. uoluptatē igitur neq; summū bonū esse, neq; expetibilem omnē, & uoluptates nonnullas esse per se expetibiles, specie differentes: aut ea à quibus proueniunt, perspicuum esse uidetur. Ea igitur quæ de uoluptate, doloreq; dicuntur, satis sint dicta. 12

TERTII CAPITIS NOTÆ.

Primū refellit Aristoteles eos, qui dicunt uoluptatē nō esse bonū, quia sit qualitas. Caliditas tādiu mixta dicit: q̄diu natura intensissima 1

non eſt.nam quandiu remiſſa eſt: tādiu uidetur nonnihil ſui contrarij habere pmixtū. immixta autem,& pura caliditas: quæ ſimplex eſt caliditas & à ſui contrarij confuſione aliena.ita quandiu nonnihil remiſſum habet uoluptas: uidetur ſuo contrario permixta. & proinde nō ſimplex ſed permixta.ea uerò cui nihil natum eſt adueni re intenſionis,& quę abſoluta,maximaq́ eſt:eā
9 dicunt ſimplicem,atque immixtā. Et ſi motus non ſecundū ſeipſum uelox, uel tardus dicitur, ad alium tamen eiuſdem ſpeciei motū, ei conuenit uelocem eſſe,aut tardum,aut à ſe prius,& poſterius. nihil enim prohibet in principio motus tarditatē ineſſe,in fine autē celeritatē. ut in motu ſecundū naturam conuenit. Vt lumen cito fit,non tamen uelociter proprie,neque ad ſe neque ad alterum,ita uoluptas cito fit,ſed non ue-
11 lociter,neque ad ſe,neque ad alterū. Expetibile eſt ſanū eſſe:ſed non ex fornicatione,aut adulterio.ne quiſquàm ad hoc ęgritudine adduci debet:ut debeat fornicariā uenerē admittere, pro reparāda ualitudine.neque captus in carcere ad hoc adduci:ut uitā redimat ex patriæ proditione.eſt enim expetibile:ſed non hoc modo.

TERTII CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Tertium cap.ſex concluſionibus partitū eſt.
7 Prima concluſio.Minime oſtendunt ſi uoluptas non eſt qualitas: idcirco bonum non eſſe. Nam neque uirtutis operationes ſunt qualitates:imò neque ipſa felicitas.attamen hæc bona ſunt.non igitur fit ſi uoluptas non eſt qualitas, ut ea bonū non ſit. Secunda concluſio.Quod uolutas magis & minus intenſionem ac remiſſionē ſuſcipit: quòd ideò quid definitum nō ſit, quòd nō ſit bonū,minime eſt argumentū. Nam

si iudicant uoluptatē quid indefinitū, malumq́ esse, quia magis, minus'ue suscipiat: erit idē circa iustitiam, cæterasq́ uirtutes omnes, quibus manifeste dicunt eas habentes magis, minus'ue esse. ut magis iustos, minus'ue fortes. fit enim ut & magis, & minus agatur & iuste, atque tēperate. Secundo, si in uoluptatibus hoc inquiunt esse, ut aliæ sint mixtæ, & aliæ immixtæ & proinde bonas non esse, uideant ipsi ne parum causam assignent. nā quid prohibet ut sanitas quæ bona, definitaq́ est, mixta sit: magis & minus suscipiens, nō enim in cunctis sanitas: eadem est contēperatio, nec una quędā semper est in eodē, sed cum remittitur sanitas usque ad aliquē terminum, permanet differens prius & posterius, quia magis est atque minus: quid prohibet ergo & uoluptates sic esse? tale itaq; & in uoluptate esse potest. Tertia conclusio. Prætereà nō sufficienter contendunt uoluptatē summū bonum nō esse, ipsam uoluptatem motionē, generationemq́ esse ostendere nitentes: quòd motiones, generationesq́ omnes imperfectas esse ponunt. Nam id non recte dicere uidentur. non est enim uoluptas motus. Primo quidē, quia omni motui proprium esse uidetur: celeritas, atque tarditas, etsi non secundū seipsum, sed ad alium, quēadmodū alicui motui qui in uniuerso fit: euenit ad alium. sed neque uelocitas, neque tarditas cō petit uoluptati. fit enim plane ut aliquis cito in uoluptate sit constitutus: quemadmodum & in ira. non fit autē proprie ut uelociter delectetur, neque ad se neque ad alium: sed fit ut quispiam uelociter ambulet, atque adolescat, & cętera id genus. disponi tamen tarde, atque ad uoluptatē perferri quispiam potest: at non fit ut ea ipsa celeriter operetur, delecteturq́. Secundo. Sed quo pacto generatio fuerit uoluptas? nā nō ex quo-

libet fit quodlibet:ſed ex ſuo contrario in quod & diſſolui uidetur. quare ſi uoluptas eſſet gene ratio:eiuſdem dolor eſſet corruptio. hæc autem
10 ſtatim abſurda deprehenduntur. Quarta con cluſio. Non ſatis erudite dicere uidentur:dolorē indigētiā repletionis eſſe, quæ eſt ſecundū natu ram:uoluptatē autē eam ipſam eſſe ſecundū na turā repletionē. Primo,quia repletio ſecundū naturā,& repletionis indigentia:paſſiones cor poreæ ſunt. ſi igitur uoluptas repletio eſt eius, quod eſt ſecūdum naturā, & id uoluptatē capit in quo eſt repletio,corpus ergo quādiu repletio adeſt,delectatur.id autem non uidetur. ſed dum fit repletio,tunc quiſpiā uoluptate perfunditur. dum autē exhauritur,ſeparatū reſoluiturq́ quod replebat,dolet. Secundo, hęc opinio ex dolo ribus,uoluptatibusq́ circa alimētū ortū duxit. nam inaniores facti,& anteà dolore pertentati: ipſa repletione uoluptatē capimus.at id nō cir ca oēs accidit uoluptates. nam ſine dolore ſunt ipſæ mathematicæ uoluptates,& quæ per olfa ctum, auditum ac uiſum fiunt.& ſpes cōplures: itē & recordationes uoluptate quàmplurimos afficiūt.ſed cuius igitur hæ generationes, cuius repletiones erunt?nullius enim rei præceſſerunt
11 indigentiæ:cuius repletio eſſe poſſit. Quinta cōcluſio.Facile reſponderi poteſt ijs, qui uolu ptates obſcœnas,improbasq́ afferentes:uolunt uoluptatē malum eſſe. Primo, quiſpiā dicere poteſt eas nō eſſe ſimpliciter uoluptates: neque ea quę tales afferunt uoluptates ſimpliciter eſſe iucunda. non enim ſi prauè diſpoſitis iucunda ſunt: putandū idcirco eſt & iucūda ſimpliciter eſſe, niſi illis. ſicut neque eſſe oportet ſalubria, aut dulcia, aut amara, quæ ægrotantibus talia uidentur.aut alba eſſe: quæ candidula uidentur lippientibus. Secūdo,& hoc dicere poteſt:uo

luptates quidem similes expetibiles esse,sed nō ab illis quēadmodū diuitē esse expetibile quidē est,at non ex patriæ proditione. & sanū esse expetibile:sed non quēcunq; cibum, & nimia gulæ indulgētia paratum edendo. Tertio, forte potest & afferre uoluptates prauorū, & studiosorum differre specie.nā diuersæ sunt quæ ab honestis rebus,& quæ à turpibus prodeunt.neque enim fit ut quispiam iusti capiat uoluptatē: qui idem iustus non sit.neque musici: si nō sit & musicus,& in cæteris simile est. Sexta conclusio. 21
Nō oīs uoluptas,per se expetibilis est. Primo quidem.nam id ostendere uidetur ipse amicus, atque adulator: cum amicus aliud sit ab adulatore.Nam amicus ad bonum congreditur, adulator autem ad uoluptatem. sed adulator uituperatur: amicum autem laudamus, uelut ad diuersum congredientē.igitur aut quædam uoluptas non est bonum,aut alia specie est ob quā congreditur amicus ac adulator. Secundo,nemo expetet ita uiuere,ut toto uitæ curriculo habeat mentem puerilem(quāuis pueri multis uoluptatibus defluant)& ijs ipsis uoluptatem capiat ex rebus, qbus pueros maxime oblectamina capere putant. nemo item expeteret turpissimum quid agendo,continuo gaudere nullū unquàm suscepturus dolorem.uerum contrà,operam nostram cōpluribus indulgere expetimus rebus : tametsi nullam secum uoluptatem afferant.damus enim operam ut uideamus, audiamus, meminerimus, ut sciamus, ut uirtutes nobis paremus.neq; refert quicquam quòd necessario hæc comitatur uoluptas, expeteremus em̄ ea, etiam si nulla prorsus ab ipsis prouētura esset uoluptas.perspicum igitur iam esse uidetur, neque omnē uoluptatem,summū bonū esse,neque per se expetibilem oēm, & uoluptates non-

nullas esse per se expetibiles, & specie ab alijs differentes, aut ea à quibus proueniunt. Sed de dolore ac uoluptate, quæ ab alijs dicuntur, tanta dicta esse sufficiat.

Quidnam sit uoluptas, & quomodo operationem perficiat.

CAPVT IIII.

13 *Sed quidnam, aut quale sit, magis patebit si sermonē paulo altius repetemus. Visio enim quouis in tēpore, perfecta esse uidetur. nil enim ipsi deest, quod posteà factum species ipsius perficiet. tali persimilis est & ipsa uoluptas. Est enim quoddam totum. nulloq; in tēpore uoluptatem quispiam accipiet, cuius species si maiore tempore fiat, perficietur. quocirca nec motus est. in tempore enim est omnis motus.* Et *alicuius etiam finis, ut ædificatio tūc erit perfecta, cum id fecerit quod affectat, in toto tempore, aut in hoc. in partibus autem temporis omnes sunt imperfectæ, & à tota, & inter sese diuersæ specie sunt. compositio nanque lapidū diuersa est ab erectione columnæ, & hæ rursus à templi effectione.* Et *templi quidem est perfecta, nullius enim ad propositum indiget rei. fundamentorum autem & laquearium imperfecta: est enim utraque pars. differunt igitur specie. & fieri non potest, ut quouis in tempore motus specie perfectus accipiatur, nisi in toto. Similiter res sese habet & in ambulatione, & motionibus cæteris. nam si latio motus est, quo quidem ex hoc ad hoc itur, & huius differentiæ specie uolatio, ambulatio, saltatio, & talia, motiōes sunt, quibus ex hoc in hoc similiter itur.* Non *solum autem in*

his res

his res ita sese habet, sed in ipsa etiam ambulatione. termini nanque non sunt ijdem in stadio toto atque in parte, & in alia atque alia parte. neque idem est pertransire lineam hanc & illam. non solum enim lineam, sed etiam in loco collocatam pertransit. Atque hæc & illa, in diuersis sunt locis. sed exacte quidem de motu alijs in locis est dictum. uidetur autem non in omni tempore esse perfectus. sed multi sunt imperfecti speciéq; diuersi. siquidem ipsi termini, speciei sunt effectores. At uoluptatis species quouis in tempore est perfecta. patet igitur uoluptatem & motum diuersa esse, & uoluptatem ex ijs esse quæ tota sunt, & perfecta. Id & ex eo ita esse uidebitur: *quia moueri quidem in non tempore nihil potest, uoluptate autem affici potest. quod enim in ipso nunc est, totũ est quoddam.* Ex his autem patet non bene dici uoluptatem motũ esse uel generationem. *non enim omnium hæc dicuntur: sed partibilium, & nõ totorum.* Neque enim uisionis, neque puncti, neq; unitatis est generatio: neq; quicquam horũ est motus uel generatio. quare neq; uoluptatis. est enim quoddam totum. At uerò sensus omnis ad sensibile est 14 operatio quædam, perfecta autem eius qui bene est dispositus, ad id quod est pulcherrimum eorum quæ ipsi subijciũtur. tale enim maxime uidetur esse operatio ipsa perfecta. Atq; nihil intersit: siue ipse, siue id quo est ipse, operari dicatur. In unoquoq; autẽ genere præstabilißima est eius opratio: quod optime dispositum ad id quod est præstabilißimum eorum, quæ ipsi obijciuntur. hæc autẽ perfectißima est & iucundißima. In omni nanque sensu, uoluptas est, & in mente simili modo, contemplatione'ue.*

iucūdißima autem eſt ea quæ eſt perfectißima.perfectißi=
ma autem eſt ea quæ eſt eius quod bene ſeſe habet ad id,
quod eſt ſtudioſißimum eorum quæ cadunt ſub ipſam.
15 *Voluptas autem perficit operationem, atque non eo*
dem modo uoluptas perficit,ac ſenſibile,& ſenſus,ſi ſunt
ſtudioſa. Quemadmodum neq; ſanitas, medicusq́; ſimili=
ter cauſæ ſunt,ut quiſpiam ualeat. In unoquoque autem
ſenſu uoluptatem fieri conſtat. dicimus enim uiſiones ac
auditiones uoluptatem afferre. Conſtat autem & maxi=
me tum,cum ſenſus eſt præſtantißimus & circa tale ope=
ratur.atque cū talia ſunt,ipſum ſenſibile & id quod ſen=
tit erit ſemper uoluptas: ſi eſt quod agat & quod patie=
tur.Perficit autem operationem uoluptas nō ut habitus,
ſed ut reſultans quidam finis:perinde atque pulchritudo,
16 *in ijs qui uigent ætate. Atque quoſque ipſum ſenſibi=*
le uel intelligibile,& id quod diſcernit uel cōtemplatur,
tale ſit, quale eſſe oportet, erit in operatione uoluptas:
Nam cum ſunt ſimilia ipſum paſſiuum atq; actiuum, &
inter ſeſe modum habent eūdem,idem ſemper natura fie=
17 *ri ſolet. Quando igitur nemo cōtinue uoluptatem ca=*
pit, aut defatigatur) omnia enim humana nequeunt conti
nue operari) neque uoluptas igitur continue fit.ſequitur
enim operationem. Nonnullæ autē res cum nouæ ſunt
delectant:ſed poſtea non ſimiliter,propter hæc ipſa. pri=
mo nanque inuitatur mens,& circa illas operatur inten=
ſe,quemadmodum operantur uiſu qui inſpiciunt,deinde
non fit talis ipſa operatio,ſed neglectior. quapropter &
18 *uoluptas extenuatur, ac offuſcatur. Putauerit autem*
quiſpiam omnes ideo uoluptatem appetere, quia uiuere

etiam omnes affectant. Vita uerò quædam est operatio. atq; circa ea quilibet & ijs operatur: quæ & maxime amat. ut musicus quidem auditu circa cantus: cupidus uerò discendi, mente circa res contemplandas. Eodem modo & singuli cæterorum: uoluptas autem perficit operationes, & ipsum etiam uiuere quod appetunt. cum ratione igitur & uoluptatem affectant. perficit enim ipsum uiuere uniuscuiusq; quod expetibile est. Quare uerò utrum ob uoluptatem uiuere expetamus, an uoluptatem ob uitam: missum in præsentia faciamus. Coniuncta enim hæc esse uidentur, & non suscipere separationem. nam & sine operatione uoluptas non fit, & omnem operationem perficit ipsa uoluptas.

QVARTI CAPITIS NOTÆ.

Laquear, quod & lacunar, tabulatū dicit̃, & testudo qua camerarū superiora ornãtur, ac tectorū. Exacte de motu in auscultatione physica dictū est. & motus pertransitur pars lineę & tota linea, diuersus est. nam hic perfectus: ille uerò imperfectus. & nihil prohibet esse eiusdem speciei, & rationis: ut motus aeris per partem aquæ & totam aquam sursum, nihil etiam alterins speciei, ut motus aeris per ignem, aerem, & aquam deorsum. 13

QVARTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quartum cap. sex conclusionibus partitum est. Prima conclusio. Voluptas non est motus. Quid nam sit & quale sit uoluptas, dilucidius apparebit, si sermonem paulo altius resumpserimus. Et primum, non esse motum declaratur. Nam uisio quouis in tempore perfecta 13

esse uidetur. utpote cui nihil desit, quod postea factum: ipsius perficiat speciẽ. at uisioni persimilis est ipsa uoluptas. est enim quoddam totum, integrũq;. neq; ullo in tempore uoluptatẽ quispiam accipiet: cuius species si maiore in tempore prorogetur, perficiatur. non igitur uoluptas, motus est: siquidem omnis motus in tẽpore est.

Secundo. motus, alicuius finis est, atq; rei cõplementum, absolutionemq; desiderãtis. ut ædificatio tum primũ perfecta est: cum ædificator id quod aut in omni, aut in hoc tempore affectabat, perfecerit. in partibus enim tẽporis omnes ædificij motiones imperfectæ sunt, & à tota, & inter sese specie diuersæ. assituatio enim lapidũ, diuersa est à columnæ erectiõe, & hæc rursus à tẽpli absolutione aliæ. templi aũt absolutio perfecta est: nã nihil ad susceptũ opus ei deest. sed fundamẽtorum, & allaqueationum imperfecta est, est enim utraq; pars. differunt etiam specie. neq; ullo modo fieri potest ut quocunq; in tempore, motus specie perfectus accipiatur, nisi in toto tẽpore, & ut de ædificatione dictũ est, ita & de ambulatione, & cæteris motibus sentiendum est. nã si latio motus est quo ex hoc termino ad hũc terminum proficiscitur, & suę differẽtes species sunt ut uolatio, ambulatio, saltatio & similia: diuersæ motiones erũt, quibus ex hoc termino idẽtidem in hunc terminũ proficiscitur. & non solũ in his res ita se habet, notaturq; diuersitas, sed in ipsa ambulatione. nam ijdem termini nõ sunt in toto stadio, atq; in parte, & in alia, atq; alia parte. neq; idem est transire hanc lineam, & illam. nam non solũ lineam sed loco coniunctam pertransit, atq; hæc, & illa diuersis ascitæ sunt locis. sed exacte de motu alio in loco dictũ est. attamen de motu id habeatur exploratum: non in omni tempore esse perfectum, & multos imper-

fectos & ſpecie differentes eſſe. nam termini ad quos proficiſcuntur:ſpeciei diſcrimen efficiunt. at uoluptatis ſpecies quouis in tẽpore perfecta eſt.uoluptas igitur,& motus diuerſa ſunt, eſtq́ uoluptas de eorum numero quæ tota ſunt, atq́ perfecta. Tertio.id idem ita patet. quia in momento moueri,atq́ non tempore nihil poteſt.at in nõ tempore uoluptate quiſpiam affici poteſt. uoluptas igitur & motus diuerſa ſunt. quòd eñ in ipſo nunc eſt,totum quiddam eſt.Ex his itaq́ patet,quo pacto non recte diceremus,uoluptatẽ motum eſſe, aut generationem, quòd motus & generatio non totorum dicuntur,ſed partibiliũ, ac imperfectorum. & ut uiſionis, puncti, unitatis non eſt generatio,neq́ uiſio,neq́ pũctus,aut unitas motus eſt,aut gñatio:ita neq́ uoluptas. eſt enim totum quoddam. Secunda cõcluſio. 14
Perfectiſſimæ operationis mentis,perfectiſſima uoluptas eſt.Nam omnis ſenſus ad ſenſibile eſt operatio quędam,& eius ſenſus qui apprime diſpoſitus,ad ſenſibilium pulcherrimum operatio perfecta eſt,immo talis maxime perfecta eſſe uidetur.neq́ id referat an ſenſus,an animal in quo eſt ſenſus operari dicatur. nam in unoquoq́ genere eius operatio prę ſtabiliſſima eſt,quod optime diſpoſitum eſt ad id quod eorũ quæ ipſi ſubijciuntur principaliſſimum eſt.& hæc enim operatio,non ſolum perfectiſſima, ſed & iucundiſſima eſt,& in omni(hoc modo)ſenſu uoluptas eſt & in mente & mentis cõtemplatione ſimili modo.& iucundiſſima ſemper ea eſt, quæ eſt perfectiſſima.at in mẽte ea perfectiſſima eſt,quæ eius eſt quòd optime ſe habet,ad ſtudioſiſſimum eorum quæ mẽti ſubijciuntur. perfectiſſime igitur operationis mentis, uoluptas perfectiſſima eſt.

Tertia concluſio.Voluptas operationem perficit non ut obiectum, neq́ ut forma habitus'ue 15

inexistens,sed ut superueniēs finis,atq; complemẽtum.Nam uoluptas operationem non perficit,ut bonum sensibile,bonum perficit sensum, sed alio, atq; alio modo, peride atq; medicus & sanitas,ut quispiā recte ualeat diuersæ sunt causæ.Verum dicimus uisiones,ac auditiones uoluptatem afferre. quod maxime tum constat, cum sensus præstantissimus est,& circa præstantissimum operatur.cum enim sensus,& ipsum sensibile talia fuerint:semper erit uoluptas,modo sit quod agat & quod patiatur.perficit igitur uoluptas ipsam operationē, non ut habitus quidā inexistens,sed ut concomitās quidā finis,complementū,atque terminus. perinde atq; pulchritudo perfectam comitatur ætatem, illiq; superuenit.

16 Quarta cōclusio.Delectatio,ipsaq; uoluptas tandiu remorari solet: quādiu ipsa cognoscentis perfecta operatio manet.Nā quādiu sensibile aut intelligibile tale sit quale oportet, & sentiens aut contemplaus in operatione,tandiu erit uoluptas.nec ab re quidē id fuerit.nam quādiu sunt similia ipsum agens ac patiens,& inter sese eundem modū seruātia, idem semper facere nata sunt.permanet igitur ipā uoluptas,quādiu & ipā perfecta operatio manet.

17 Quinta cōclusio. Nemo continue uoluptate perfunditur, aut dolore.Quæri enim solet cur nemo continue uoluptatē capit,aut continue tristatur?Responsio in promptu est.Primo. quoniā nullæ res humanæ continue operari queunt.non fit ergo continue uoluptas.sequitur em̄ uoluptas ipsam operationem. Secundo. quia nōnullæ res cum nouæ sunt delectant,postea uerò haud quaquam similiter.propter hoc scilicet quòd ipsa mens primo allicitur,& circa illas operatur attentiuscule.perinde atque operantur qui uisu attētè inspiciunt.postea uerò non similis fit operatio: sed re

missior, electiorq́. quapropter & uoluptas ipsa attenuať, obscuratur, ac offuscatur. Sexta conclusio. Omnes uoluptatem rationabiliter appetunt. Nam uiuere rationabiliter omnes affectāt. uita uerò quędam est operatio, & quilibet circa ea & ijs operatur quæ & maxime amat. ut musicus, auditu circa concentus operatur, & discendi cupidus, mente operatur circa res contemplādas, & eodem modo cæterorum singuli. at uoluptas, ipsas perficit operationes. perficit igitur & ipsum uiuere, quod ipsi appetūt. cum ratione igitur uoluptatem affectant omnes, siquidem ipsa uniuscuiusq; uiuere pficit, quod expetibile est. sed hoc in loco quærere utrum ob uoluptatem uiuere expectamus, an uoluptatem ob uiuere, missum impræsentiarum faciamus. Coniuncta enim hæc sunt, neque separationem abinuicem admittunt. nam & sine operatione non fit uoluptas, & omnē operationem ipsa uoluptas perficit.

Quòd uoluptates inter se specie differant.

CAPVT V.

VNde & specie uoluptates differre uidentur. Nam ea quæ sunt diuersa specie, à diuersis perfici putamus. Sic enim uidentur, & ea quæ à natura, & quæ ab arte conficiuntur. ut animalia, arbores, pictura, statua, domus, uas, & similia, similiter igitur & operationes differentes specie, à differentibus specie perficiuntur. operationes autem mentis, ab operationibus sensus, & hæ rursus inter sese differunt specie. igitur & uoluptates quæ ipsas perficiunt. Hoc autem & ex eo patebit: quia unaquæque uoluptas est ei propria operationi, quam

perficit. propria enim uoluptas auget operationem. Qui nanq; cum uoluptate operãtur: singula magis discernũt, atque exactius cõprehendunt. ueluti geometræ fiunt qui geometrica gaudent contẽplatione: magisq; intelligũt singula. Similiter & qui mũsicã amant, & qui ædiũ extruẽdarum delectantur arte, cæterorum singuli oẽs in opere proficiũt proprio: hoc ipso se oblectantes. uoluptates igitur augent operationes. at ea quæ augent, propria sunt, quæ uerò diuersis specie propria sunt, & ipsa diuersa specie sunt. Præterea magis hoc ex eo uidebitur ita eẽ: quia uoluptates quæ à diuersis sunt impedimẽto sunt operationibus. Qui nanque fistulis delectantur, nequeunt mentẽ sermonibus adhibere, si quẽpiam audierint modulantẽ magis modulandi gaudẽtes arte, quàm opatiõe præsenti, uoluptas igitur ea quæ à modulãdi facultate prodit: opationẽ quæ est circa sermones corrũpit. hoc idẽ & in cæteris euenire usu uidetur: cũ circa duo simul quispiã operatur. Operatio nãq; iucũdior alterã excludit. & si multũ uoluptate præcellat, magis extrudit, atq; adeo ut neq; opetur per illã. Quocirca cũ uehemẽter aliqua re gaudemus, non multo aliud agimus, & alia facimus, cũ parum nobis alia placent. ut & in spectaculis, qui bellaria edũt, tũ id maxime faciũt, cũ uiles sunt qui cõtendunt. Cũ igitur ꝓpria quædã uoluptas exactas opationes reddat, & diuturniores, ac meliores efficiat, alienæ uerò extenuent, atq; corrũpant, cõstat ipsas inter sese uehemẽter distare.

Alienæ uãq; uoluptates id ferè qd' proprij dolores efficiũt. Etenim ꝓprij dolores, opatiões ipsas corrũpũt. ut si huic scribere, illi rõnẽ subducere iucũdũ est, atq; molestũ

hic nõ ſcribit, ille rõnẽ nõ ſubducit, q̃ppe cũ dolorẽ afferat operatio. Circa igitur opationes contrariũ à propijs uoluptatibus & doloribus accidit. atque uoluptates, doloresúe proprij ſunt, qui in operatione per ſeipſam fiũt. Alienas uerò uoluptates dicimus eo quòd ſimile quid atq; ipſi dolores efficiunt. corrumpũt enim, etſi non ſimiliter, operationes. Cũ autẽ operationes probitate differant 20
atq; improbitate, & aliæ quidẽ ſint expetẽdæ, aliæ uerò fugiendæ, & aliæ neutræ: ſimiliter ſeſe habẽt & uoluptates. nam unicuiq; operationi eſt ꝓpria quædã uoluptas, quæ igitur ſtudioſæ propria eſt, ea & proba: quæ uerò prauæ, ea eſt improba. Etenim & cupiditates honeſtarũ quidẽ laudabiles ſunt: turpiũ uerò uituperabiles. Magis aũt ꝓpriæ ſunt operationibus uoluptates quæ ſunt in ipſis: quàm ipſæ cupiditates. hæ nanq; ſeiũctæ ſunt: & tẽporibus, & natura. illæ uerò propinquæ ſunt operationibus, atq; adeò indiſtincte ut contentio ſit: ſi idẽ ſit operatio & uoluptas. nõ tamen ipſa uoluptas mentis, eſſe uidetur operatio, neque ſenſus. eſt enim abſurdũ. ſed quia non ſeparatur: idẽ quibuſdã uidetur. Vt igitur operationes ſunt diuerſæ, ſic & uoluptates. differt autẽ uiſus à tactu puritate: & auditus, ac odoratus à guſtu. Similiter igitur & uoluptates differunt. & ab his itẽ eæ quæ ſunt mentis. & hæ rurſus differentiã inter ſeſe ſuſcipiũt. Vi 21
detur autẽ unicuiq; animaliũ & propria quædã eſſe uoluptas: ſicut & opus. eſt enim ea quæ comitatur operationẽ. In ſingulis etiã intuenti id ita eſſe uidebitur. alia nanq; uoluptas eſt equi, alia canis, alia hominis. quẽadmodũ & Heraclitus dicit: aſinũ ſtramina magis optare quàm au-

rum. asinis enim pabulum auro iucundius est. Voluptates igitur eæ quæ sunt diuersorum specie, differunt specie: eas uerò quæ sunt eorundem, consentaneum est ratio
22 *ni diuersas non esse. In hominibus autem non mediocriter discrepant. Eadem enim alios dolore afficiunt: alios delectant: & alijs quidē molesta sunt, odioq; habentur: alijs uerò iucunda, ac amabilia sunt. hoc & in dulcibus accidit. non enim eadē dulcia febricitanti atq; sano uidentur. neq; calidū idē infirmo, atq; optimā habitudinem*
23 *habēti uidetur. Similiter & in alijs accidit. In omnibus autem talibus id esse tale uidetur: quod studioso uidetur: quòd si hoc rectè dicitur, quēadmodū & uidetur & est, atque uirtus, & bonus hoc ipso quòd talis est, omniū est mensura: erūt & uoluptates profectò quæ huic uidētur, & iucūda quibus gaudet ipse. Atq; nō mirū est si ea quæ huic molesta sunt, alicui uideātur esse iucūda. multæ nanque corruptelæ deprauationesq; hominum fiunt. iucūda*
24 *autem nō sunt, sed his, & ita dispositis. Eas igitur quæ sunt sine cōtrouersia turpes, cōstat nō esse dicendū uoluptates esse, nisi corruptis. earū uerò quæ probæ uidentur esse, qualē aut quam dicendū est hominis esse: an ex operationibus cōstat? has enim ipsæ uoluptates sequūtur. Siue igitur una sit, siue plures operationes pfecti uiri, atq; beati: eæ uoluptates, quæ has perficiūt, propriæ dicendæ sunt hominis uoluptates. cæteræ uerò secundo, & perpa rum: quemadmodum & operationes.*

QVINTI CAPITIS NOTÆ.

19 Quæ specie differentia perficiunt. specie differentia esse: intelligitur, ac applicat ad perfectio-

nes proprias, non autē cōmunes. Bellaria ueteres dixere, res belli aptas, ut pote arma, sagittæ, & similia, quasi instrumēta bellica. Item bellaria omne secundæ mensæ genus: siue quòd ut illa belli, ita hæc mensarum instrumenta essent: siue à bonitate ita appellarunt.

QVINTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Quintum caput quinque conclusionibus, & uno corollario partitum est. Prima conclusio. Voluptates inter se specie differunt. Pri= 19
mo, quia uoluptates ea perficiunt, quæ inter se specie differunt. quæ autem specie differentia perficiunt: & ipsa quoque specie differētia sunt. ut declarant ea quæ à natura, & quæ ab arte sunt: ut animalia, plātæ, pictura, statua, domus, uas, & similia. igitur eodem, similiq; modo specie differūt: quæ operationes inter se specie dissentientes perficiunt. at operationes mentis ab operationibus sensus, & rursus operationes sensuū inter se specie differunt: igitur & uoluptates quæ illas perficiūt. Secūdo, quia unaquæque uoluptas ei operationi propria est quā perficit. nā propriæ uoluptatis propriū est operationem augere: auget enim operationē uoluptas. quod hinc cognoscit quòd qui cū uoluptate operantur: singula magis discernunt, exactiusq; comprehendunt omnia. ut geometræ fiunt, qui geometrica contemplatione gaudent, magisq; intelligunt singula. & musici, qui musica amant. & architecti, qui in architectura, ædiumq; extruendarum delectantur arte. & cæterorum singuli omnes in proprio perficiuntur opere: hoc ipso sese oblectantes. uoluptates igitur augent operationes. at quæ augent operationes propria sunt. quæ autem diuersis specie propria sunt, & ipsa diuersa specie sunt, igitur uo=

luptates inter se specie differunt. Tertio, uoluptates specie esse differentes hinc dilucidius apparebit. quia delectationes quæ à diuersis pficiscuntur operationibus, sibi uicissim impedimēto sunt. ut qui fistulis delectantur: si fistularū sonum exaudiant, non possunt sermonibus mentem adhibere, magis modulatione gaudentes, quàm pręsenti sermonis occupatione. uoluptas igit quæ ex modulandi facultate enascitur: operationē (quæ circa sermonē est) impedit, ac corrumpit. & hoc idē in cęteris ita usu euenire compertum est: quoties circa duo simul quispiā occupetur, iucundior enim earū operatio: alteram extrudit. quæ si plurimū uoluptatis excellentia pręcellat: magis extrudit, & interdū adeò ut nihil prorsus per eā operetur. Quo fit ut cū aliqua re uehemēter gaudemus: nō mulo aliud agere ualeamus. & alia facimus: cū parū nobis alia placent. ut in spectaculis gladiatorum: qui bellaria edunt, tū id maxime faciūt cū uiles & ingenerosi sunt pugilles q decertāt. cū ergo ppria quædā uoluptas operationes exactas reddat, & diuturniores, melioresq; efficiat, alienæ autē extenuēt, atque corrumpant: non est obscurū, uoluptates ipsas inter sese uehementer distare. Quarto, Alienæ uoluptates id ferè faciunt: quod & proprij dolores efficiunt. proprij enim dolores operationes ipsas corrumpūt. ut si huic scribere iniucundum, molestumq; sit, illi uerò supputando rationē exigere: neque hic profecto scribit, neq; ille supputādo rationem exigit, quia illis dolorem talis afferat operatio. Itaq; fit ut circa operationes à proprijs uoluptatibus, proprijsq; doloribus cōtrariū accidat. sunt enim uoluptates, doloresq; proprij: qui in operatione nō per operationē alterā sed per illā ipsam fiunt. Cū itaq; simile efficiant alienæ uoluptates, ut & ipsi do-

lores proprij, nihil ab re fuerit ea specie inter se distare. quas & alienas hoc ipso dicimus: quòd simile quid, atq; ipsi dolores efficiunt. corrũpũt enim operationes, etsi non oĩno similiter. Secunda cõclusio. Voluptatũ quædã sunt probæ: quædã uerò turpes, ac fugiendæ. Primo, quia operationes probitate differũt, atque improbitate. sunt enim operationũ quędam expetendæ, aliæ uerò fugiendæ, & aliæ sunt neutræ. ergo similiter sese habent & uoluptates. nam unicuiq; operationi propria quædã est & uoluptas. quæ igitur operationi studiosæ propria est: & ea proba est. quæ uerò operationi prauæ, & ea quoq; praua, turpis, atq; improba est. Secundo, cõcupiscentiæ honestarũ operationũ probæ sunt, & laudabiles: turpium uerò prauæ, illaudabilesq;. tanto magis igit̃ uoluptatũ quædã sunt probæ, & laudabiles, aliæ uerò illaudabiles, atque improbæ. nã uoluptates magis affines, atq; ꝓpriæ operationibus quibus, quàm ipsæ cupiditates. quandoquidẽ cupiditates ab operationibus, & tẽporibus, & natura seiunctæ sunt: uoluptates autem semper asseclæ, operationũq; comites. & adeò indiuisæ. indisiunctæq; uidentur: ut cõtenatio sit: sit ne idem operatio ac uoluptas. non tamen mẽtis uoluptas ipsa operatio esse uidetur, itidem neque uoluptas sensus, ipsa sensus operatio. id enim putare absurdũ est. sed quibusdã ipsa uoluptas operationi idcirco idem esse uidetur: quia ab operatione nõ separetur. manifestũ igitur est quasdã uoluptates probas esse: quasdam uerò illaudabiles. Tertio, quia ut operationes sunt diuersæ: ita & uoluptates diuersę apparent. nam ut operatio uisus, differt ab operatione tactus puritate: similiter operationes auditus ac odoratus puritate, ab operatione gustus. ita quoque uoluptas uisus à uoluptate ta-

ctus: & uoluptas auditus ac odoratus, à uoluptate gustus puritate differre uidet. & uoluptates mentis à sensuũ uoluptatibus: & uoluptates mentis, inter se sua discrimina sortiuntur. sit igitur recte ut uoluptatũ quædã sint probæ: quædam uerò improbæ ac illaudabiles.

21 Tertia cõclusio. Animantium specie differentium, differẽtes & specie sunt uoluptates. & earundem, consimiles, specieq́ꝫ consentientes. Nam unicuique animalium propria quædam uidetur esse uoluptas: quemadmodũ & proprium opus. propria enim uoluptas ea est, quæ propriam comitatur operationẽ, quod in singulis intueri perfacile uidebitur. alia nanq́ꝫ uoluptas est equi, alia canis, alia hominis. & quemadmodum Heraclitus dicit: asinus stramina potius optat, quàm aurum. asinis enim pabulum, quàm aurũ iucundius est. ergo animantiũ specie differentium: differentes specie erũt & uoluptates. & eas quæ sunt eorundem, consimiliũq́ꝫ operationũ: consentaneũ est non esse specie diuersas.

22 Quarta conclusio. In hominibus uoluptates non mediocriter diuersę sunt: imò longo discrepant interuallo. Nam easdem alios dolore afficiunt, alios aũt delectant, & quæ aliĳs molesta sunt, odioq́ꝫ habentur: aliĳs iucunda sunt, atque amabilia. quod & in dulcibus reperitur. non enim eadem & sano, & febricitanti dulcia esse uidẽtur. neq́ꝫ idem esse calidũ infirmo, & optimam ualitudinẽ habẽti: & similiter in aliĳs rebus accidere cõperitur. uariæ igitur inter sese hominum uoluptates, discrepant.

23 Quinta cõclusio. In omnibus hominũ uoluptatibus, id sentiẽdum est, taleq́ꝫ esse quale studiosus iudicat, & quale ipsi studioso uidet. Studioso certe id committẽdum est, si recte dicitur quòd queadmodũ studioso uidet ita est: & uirtutem & bonũ hoc ipso quo talis est, oĩm esse mẽ

ſuram. quod profecto recte dici dubium nõ eſt. igitur eæ uoluptates ſunt: quæ ipſi uoluptates uidenť, & illa uere iucunda: quibus gaudet ipſe ſtudioſus: neq; mirari quiſquam debet: ſi ea quę ſtudioſo moleſta ſunt, alicui uideantur eſſe iucunda. nam multæ corruptelę, deprauationesq́; hominũ fiunt. & proinde quãquàm hęc iucũda non ſunt, his tamẽ, huncq́ in modũ deprauatis iucũda uidẽtur. Corollariũ. Quo fit ut eæ uo- 24
luptates quæ ſine cõtrouerſia turpes ſunt: minime uoluptates dicendæ ſint, niſi deprauatis. ſed earũ quæ probæ ſunt (quã, & qualẽ dicendũ eſt hominis eſſe) ex operationibus cõſtat. operationes enim ipſas ſequũtur uoluptates. ſiue igitur perfecti, beatiq́ uiri una ſit operatio, ſeu plures: eæ uoluptates (quæ eiuſce operationes pficiũt) dicendæ ſunt propriæ, peculiares, atque omniũ optimæ hominis uoluptates. cæteræ uerò ſecundo loco, & perparum cẽſendæ ſunt hominis uoluptates, quemadmodum & operationes.

De Felicitate.

CAPVT VI.

Dictis autẽ ijs quæ ad ipſas uirtutes ac amicitias, uoluptatesq́; pertinent, de felicitate figura dicere reſtat. quippe cum finem humanarũ rerũ ipſam eſſe ponamus. Si igitur ea quæ prius dicta ſunt repetierimus, orationem ſane fecerimus breuiorẽ. 25
Diximus itaq; felicitatẽ habitũ nõ eſſe. ineſſet enim dormiẽti p uitã, plãtarũ uita uiuẽti, & in calamitatibus maximis cõſtituto. quòd ſi hæc nõ placet, ſed ponẽdũ eſt potius ipſam operationẽ eſſe quandam (ut prius dictum eſt) & operationum aliæ 29

sunt necessariæ & ob alia, aliæ per seipsas sunt expetibiles, perspicuum est felicitatem earum aliquam operationẽ esse, quæ sunt per se & non ob aliud expetendæ. felicitas enim nullius indiget rei: sed est ex sese sufficiẽs.

27 *Operationes autem eæ per se sunt expetibiles, à quibus nihil præter operationẽ quæritur. Tales uerò uidentur esse actus ij qui à uirtute proficiscuntur. honesta nanque studiosaq; agere, ex ijs est quæ per se expetuntur. & item ludorum ij qui sunt iucundi. non enim ob alia ipsos expetunt. damna nanque potius ex ipsis quàm commoda suscipiunt, & corpus & patrimonium negligentes. confugiunt autem ad talia oblectamenta & plerique eorum qui beati esse dicuntur. Quapropter apud tyrannos in pretio habentur ij qui in talibus oblectamentis sunt dextri, in ijs enim seipsos præbent iucũdos quæ illi affectant.*

28 *indigent autẽ talibus. Videntur igitur hæc ad felicitatem pertinere: propterea quòd hisce uacant homines ij qui sunt in potestatibus constituti. At nullum fortasse signum tales sunt homines. nam nec uirtus in potestatibus, nec intellectus cõsistit: à quibus operationes, studiosæ ꝓficiscuntur. Nec si illi cum synceram, liberalemq; uoluptatem non degustarint, ad corporis confugiunt uoluptates, propterea putandum est has magis expetibiles esse.*

Et pueri enim quæ apud seipsos in pretio sunt: præstabilißima esse putant. consentaneũ igitur est rationi, ut pueris & uiris diuersa, pretiosa esse uidẽtur, sic & prauis & studiosis uideri. Vt igitur sæpæ dictum est, & pretiosa & iucũda sunt ea, quæ studioso uiro talia sunt. unicuique autem ea est operatio maxime expetibilis: quæ ab habitu

ab habitu proprio prodit. & studioso igitur ea quæ proficiscitur à uirtute. felicitas ergo non in lusione, ioco'ue consistit. Item absurdum foret, humanum finem iocũ esse, & negotia multa molestia'ue per totam uitam causa iucundi suscipere. Cuncta enim fere præter felicitatẽ, alterius expetimus gratia. hæc enim est finis. Studere autẽ & laborare gratia ioci, stultum profecto, nimisq; puerile esse uidetur. iocari uerò ut studeas, secundum sententiam Anacharsidis, recte sese habere uidetur. Iocus enim requieti similis est. atq; cum continue nequeant homines laborare, indigent requiete. Non est igitur ipsa requies finis. fit enim gratia operatiõis. At uerò uita felix in uirtute uidetur consistere, hæc uerò uita cum studio est & in serijs. sed non in ioco consistit. Atque ea quæ studiosa sũt, seria'ue, præstabiliora ridiculis, & ijs quæ ioco fiũt.

Et operationem semper melioris & partis, & hominis studiosam magis dicimus esse, melioris uerò præstabilior est, & ad felicitatem iam magis attinens. Frui prætereà quiuis, & mancipium uoluptatibus corporis, non minus quàm optimus homo potest. at felicitatem nemo mãcipio tribuet, nisi & uitam tribuerit studiosam. Felicitas enim non in talibus consistit modis uiuendi, sed in operationibus quæ à uirtute proficiscuntur, ut prius etiam diximus.

SEXTI CAPITIS NOTÆ.

Quod potentatus uel plurimum praui sint, hoc facit ambitio, & dominandi cupiditas, quę indignos ad huiusmodi honorificos magistratus petendos, cogit esse importunos. 28

SEXTI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Sextum cap. tribus conclusionibus. & resum=
ptione aliquorum præcedentium partitum est.
25 Prima conclusio. Post exactum sermonem eo
rũ quæ ad uirtutes, amicitias uoluptatesq́, per=
tinent: reliquum est de felicitate determinatio=
nem figura, rudiq́ minerua suscipere. Nam felici
tatem humanarum rerum finem esse statuimus.
ad quod breuiore sermone complectendũ, ope=
ræpretium nobis uidetur, nonnulla eorum quæ
prius allata sunt resumere. Primum, felicita=
26 tem habitum nõ esse. nam inesset per uitam dor=
mienti, solumq́ ut planta uiuenti, pariter & ma=
ximis calamitatibus uersato, quæ minus place=
re uidentur. Secundum est, felicitatem opera=
tionem quandam esse ponendam. Tertiũ, ope
rationum quasdam esse necessarias & ob alia,
alias autem ob seipsas esse expetendas. Quar=
tum, felicitatem aliquam earum operationum
esse, quæ per seipsas, & non ob aliud expetendæ
sunt. nam felicitas nullius rei indiget, sed est ex
27 sese sufficiens. Secunda conclusio. Actus qui
à uirtute proficiscuntur, operationes sunt per se
expetibiles, & ludi quidam iucũdi. Nam ope=
rationes eæ per se sunt expetibiles, à quibus ni=
hil quæritur præter ipsam operationẽ. sed actus
qui à uirtute proficiscuntur, operationes sunt, à
quibus nihil præter operationem ipsam quæri=
tur. Honesta enim studiosaq́ agere, ex ijs sunt
quæ per se expetuntur. actus igitur qui à uirtute
proficiscuntur, operationes sunt per se expetibi
les. & quòd quidam ludi itidem per se expetan=
tur, patet. nam homines, eos non ob alia expe=
tunt. uerum damna ex ipsis potius recipiunt,

quàm commoda,& corpus, & patrimonium ne
gligentes. Et ad huiusmodi ludorum delectatio
nes confugiunt plurimi eorum, qui uulgo beati
censentur.Quapropter apud tyrannos in pretio
habentur ij, qui in talibus ludorum oblectami=
nibus dextri sunt, atque comes. Nam hi seipsos
præbent iucundos in ijs quæ ipsi tyranni sum=
mopere affectant.talibus enim uiris ipsi tyranni
indigent. Tertia conclusio. In huiusmodi lu= 28
dorum uacationibus,minime felicitas collocan
da est.Hæ ludorum operationes propterea ad fe
licitatem pertinere uidentur, quòd hisce inten=
dunt homines qui magnis in potestatibus sunt
constituti . sed huiusmodi homines nullum si=
gnum debent esse. Primo, quia huiusmodi ui=
ris qui magnis in potestatibus sunt constituti,
nec uirtus,nec intellectus adest,à quibus tamen
studiosæ operationes proficiscuntur.non igitur
quòd in lusionibus sit felicitas, sufficiens sunt
argumentum. Secundo, non idcirco putan=
dum est corporeas uoluptates magis expetibi=
les esse, propterea quòd in potestatibus consti=
tuti(quoniam ipsi synceram, liberalemq; uolu=
ptatem nunquàm degustarunt)ad corporeas cō
fugiant. igitur neq; ludos (quos ipsi sectantur)
pertinere ad felicitatem. Tertio, pueri quæ
apud ipsos in pretio sunt, præstabilissima esse
putant, uiri quidem non putant. igitur rationi
consentaneum esse uidetur, ut quemadmodum
pueris & uiris diuersa pretiosa esse uidentur: ita
quoq; & prauis & studiosis uideri. potentatus
autē ut plurimū praui, uerū(ut sæpenumero di=
ctū est) ea & pretiosa & iucūda sunt, quę studio
so uiro talia sunt, hæc autem sunt quæ à uirtute
proficiscuntur.nam unicuiq; ea operatio maxi=
me iucūda,ac expetibilis est, quę à ꝓprio profi=
ciscit habitu. studioso igit ea quæ proficiscitur

Z 2

à uirtute.nõ igitur felicitas in lusione, ludorũq; uacatione consistit. Quarto, absurdũ esset humanum finem, iocum existimare, & multa negotia laboriosaq; per totam uitam, ipsius ioci gratia suscipere. at omnia in uita, præter felicitatẽ, alterius gratia, felicitatis scilicet, experti debẽt. est enim felicitas finis. non igitur in ioco collocanda est. Quinto, Studere, & laborare gratia ioci, stultum, nimiumq; puerile esse uidetur. uerum, ut Anacharsidis sententia recte habet, iocandum est ut studeas. non est igitur iocus, humanus finis. Sexto, iocus requiei similis est. cum enim continue homines nequeant laborare, indigent requie, intermissioneq; laborum. at requies operationumq; feriæ, humanus finis nõ est. fit enim operationis gratia. igitur neque iocus. Septimo, uita felix potius in uirtute consistere uidetur, quàm in ioco. nam uita quæ secũdum uirtutẽ est, in officio atque serijs uersatur.

Octauo, quia quæ studiosa sunt, & seria, præstabiliora sunt ridiculis, & ijs quæ pro ioco, iociq; gratia fieri solent. Nono, semper melioris & partis & hominis operationẽ, magis studiosam dicimns. nam melioris præstabilior est, & ad felicitatem plus habens momenti. at uirtus melioris partis est quàm iocus. non est igitur iocus, hominis finis. Decimo præterea, quiuis (etiam uile mancipium) uoluptatibus corporis, & nõ minus quidem quàm optimus, frui potest. at felicitatem mancipio tribuet nemo, nisi & uitam eidem tribuerit studiosam. non igitur felicitas in talibus uiuendi modis iocisq;, qui ad uoluptates pertinent corporeas, cõsistit. sed ut superius quoque dictum est, in ijs operationibus quę à uirtute proficiscuntur.

De felicitate contemplatiua.

CAPVT VII.

Quòd si felicitas operatio est per uirtutem, cõsentaneum est rationi, per eam esse quæ est præsta- 29
bilißima. hæc autem eius fuerit, quod est optimum. Siue igitur mens sit hoc siue aliquid aliud, quod quidem natura dominari uidetur, ac imperare, & animaduersionem habere de honestis, diuinisq; rebus, aut quia diuinum & ipsum est, aut quòd eorum quæ sunt in nobis est diuinißimum: huius operatio per uirtutem propriam, ipsa felicitas fuerit beatitudoq; perfecta. Dictum est autem ipsam esse contemplatiuam. Atq; consentaneũ hoc & antea dictis, & ueritati uidebitur esse. hæc enim operatio præstabilißima est, quippe cum & mens sit eorum quæ in nobis insunt, præstabilißimum, & ea circa quæ mens uersatur cognoscibilium præstabilißima sint. Est præterea cõtinua maxime. Nam contẽplari magis continue, quàm agere quoduis possumus. Arbitrantur præterea felicitati uoluptatem admixtam esse oportere, iucundißima autem operationum uirtutum, est ea haud dubie quæ per sapientiam prodit. Itaque philosophia mirabiles tum puritate, tum firmitate, uoluptates habere uidetur. atque cõsentaneum est rationi: scientibus quàm quærentibus, oblectamentum ipsum iucundius esse. Ipsa quoq; sufficientia, maxime fuerit in contemplatiua. Nam & sapiens, & iustus, & cæteri: rebus ijs indigent quæ necessariæ sunt ad uitam. sed si satis his talia adsunt, iustus quidem eorum indiget ad quos & cum quibus egerit iuste. & tẽperans item, ac fortis. & singuli cæterorum. at sapiens si

solus etiam sit, contemplari potest, & quo sapientior est, eo magis potest: melius autē fortasse si habeat adiutores: attamen sufficientißimus est ipse. Præterea propter se ipsam amari sola uidetur. Nihil enim ab ipsa fit præter hoc contemplatum inquam esse. at cum agimus, præter ipsam actionem, aut plus aliquid aut minus assequimur.

Videtur etiam in otio felicitas ipsa consistere. Negotia nanq; suscipimus, ut otium habeamus, & bellum, gerimus, ut in pace degamus. Operationes igitur actiuarum uirtutum, ciuilibus aut bellicis in rebus uersantur. actiones aūt quæ in his uersantur negotiosæ esse uidentur, atque bellicæ quidem & omnino. nemo nanq; bellum expetit gerere, gerendi gratia belli, neque bellum ob bellum parat. uidebitur enim crudelis quidam atq; sanguinolentus penitus esse, si faciet amicos hostes ut pugnæ, cædesq; fiant. At & ipsius ciuilis, negotiosa est, & præter ipsam administrationem, potestates comparantis atq; honores, aut felicitatem sibiypsi & ciuibus. quæ quidem diuersa est à ciuili, & quam quærimus ut diuersam. Si igitur ciuiles quidem & bellicæ actiones, cæteris actibus qui à uirtutibus proficiscūtur pulchritudine, magnitudineq; præcellunt, hæ uerò negotiosæ sunt, atq; aliquem finem affectant, & non propter seipsas sunt expetibiles. mentis autem operatio & studio antecellere uidetur, cum contemplatiua sit, & præter seipsam nullum affectare penitus finem, habereq; uoluptatem propriam quæ quidem operationem ipsam exauget. sufficientia insuper, otium, defatigationis uacuitas, & humana & quæcunque alia uiro tribuuntur beato, per hanc operationem illi inesse uiden

tur, perfecta felicitas hominis fuerit hæc profecto, sumpta longitudine uitæ perfecta. Nihil enim felicitatis est imperfectum. Talis autem uita superat hominis naturam. Nō enim hoc ipso quo homo est ita uiuet, sed quo est quid in ipso diuinum. Quantum igitur hoc ab ipso composito differt, tantū & huius operatio distat ab ea quæ à uirtute alia proficiscitur. Quod si mens, diuinum ad ipsum hominem est, & uita quæ ab hac manat. diuina est respectu ipsius uitæ humanæ. Oportet autem non quemadmodum monēt quidam humana nos sapere cum simus homines, aut mortalia cum simus mortales, sed quo ad fieri potest immortales nosipsos facere. cunctaq; efficere, ut ea uita uiuaums quæ ab eo manat, quod est eorum quæ in nobis insunt, præstabilißimum. Nam tametsi parum est mole, ui tamen & pretio multum omnibus antecellit.

Videbitur autem & unusquisq; hoc esse, siquidem præcipuum est & melius. Absurdum igitur esset, si non suam sed alicuius alterius expeteret uitam. Id insuper quod dictum est antea, & nunc etiam accommodabitur. Quod est enim natura unicuiq; proprium, id optimum unicuiq; & iucundißimum est. Et homini igitur ea uita quæ ab ipsa proficiscitur mente, siquidem maxime hoc est homo, hæc ergo est & felicißima uita.

SEPTIMI CAPITIS NOTÆ.

In primo libro de actiua felicitate ad quā duodecim uirtutes morales, in toto ferme opere determinatæ, perducunt, & quæ est inferioris partis animi felicitas: hic autem præcipue de felicitate, diuina ac contemplatiua, quantum in hac mortali uita conceditur. Ad quam sola perducit sapientia, & quæ est superioris animæ 19

partis uirtus perfectissima, quæ plus diuinis illustrationibus, quàm mortalium uiribus. animis insinuatur. & post euangelicam lectionem, opera diui Dionysij Areopagitæ ad huius altissimę uitæ initiationem creduntur ualitura.

SEPTIMI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Septimum cap. unam conclusionem comple-
29 ctitur. Conclusio partis contemplatiuæ. operatio secũdum propriam uirtutem, felicitas est. quæ quidem contemplatiua dicitur, & quæ perfectissima est. Primo. quia felicitas operatio est secundum uirtutem. pat igitur est, ut sit secundum præstabilissimam uirtutem. at optima uirtus, eius est quod in nobis optimum est. optimũ autem in nobis dictum est, esse ipsam cõtemplatiuam partem, siue ea mens uocetur, siue quicquid aliud, quod quidem natura dominari, ac imperare uidetur, & curã habere de honestis, diuinisque rebus. quoniam aut ipsum quid diuinum est, aut quia eorum quæ sunt in nobis idipsum diuinissimum est. igitur eius partis operatio secundum propriam uirtutem, felicitas, beatitudoque perfectissima est. Secundo. id superioribus dictis, ipsique ueritati consentaneum esse uidetur, quia partis cõtemplatiuæ operatio perfectissima est. nam & mens cuius ipsa est operatio, eorum quæ sunt in nobis, omnium esse pręstabilissimum, & non modo id uerum sit, sed & circa quę ipsa mẽs uersatur, cognoscibilium præstabilissima sunt. nimirũ igitur si eius partis secundũ propriã uirtutẽ operatio, felicitas sit, & quidem perfectissima. Tertio. hęc operatio maxime cõtinua est, & magis quidẽ quàm partis actiuæ operatio. nã contẽplari magis cõtinue, quã agere qđcũque ua

lemus. Quarto, arbitramur uoluptatem felicitati cōiunctam esse oportere. at operationum uirtutum proculdubio ea iucundissima est, quæ à sapientia, propriaq; contemplatiuæ partis uirtute enascitur. uidetur enim sapientia, ipsaq; diuina philosophia mirabiles, cum puritate, tum firmitate uoluptates habere. neque quidem hoc ab re fuerit. quandoquidem diuina interrogantibus magna assit uoluptas, maior autem scientibus, quam ea sciscitantibus, quærentibusq;.

Quinto, quia ipsa sufficientia maxime in hac contemplatiua felicitate consistit. nam & sapiens, & iustus, & cæteri, ijs indigent quæ uitæ necessaria sunt. sed ubi talia assint sufficienter, iustus adhuc eorum indiget ad quos, & cū quibus agat iuste. & temperans, & fortis, & singuli reliquorum. uerum sapiens etiam si solus fuerit, cōtemplari potest: & eo quoque magis, quo & sapientior est. at nihil prohibet forte id posse melius si habeat adiutores: nihilo secius tamen sufficientibus ipse est. hæc igitur contemplatiua felicitas perfectissima est. Sexto, quia ipsius sapientiæ contemplatio, maxime propter seipsam amari uel sola uidetur. nihil enim ab ipsa præter ipsam contemplationem prouenit. at uerò cū agimus aliquid: nobis præter ipsam actionem, aut plus, aut minus acquirimus. Septimo, ipsa felicitas in otio, quiete atque tranquillitate consistere uidetur. Nam negotia suscipimus: ut ferias, otiumq; habeamus. & bellum gerimus, ut in pacis tranquillitate uiuamus. uirtutum enim agibilium operationes sunt in ciuilibus, bellicisq; rebus, & negotiosæ quidē sunt, & prorsus quæ sunt bellicæ. at illæ otij trāquillitatisq; gratia petūtur. nemo enim expetet bellum gerere, belli gerēdi gratia, neque quispiam bellum ob bellum parat, crudelis nimium ille

quidem & cruentus, atque sanguinolentus penitus esse uidebitur: si faciet amicos hostes ut pugnæ, cædesq; fiant. & ipsius ciuilis operatio itidē negotiosa est. ut quę est prçter ipsam actionem, administrationemq; potestates sibi comparans, atque honores, aut sibijpsi & suis ciuibus felicitatem parans. quæ quidem ciuilis uiri felicitas, diuersa est à felicitate ciuium, & ab ea quam hoc in loco quærimus. si ergo ciuiles, & bellicæ actiones cæteris actibus qui à uirtute proficiscuntur, & pulchritudine, & magnitudine præcellunt & negotiosæ sunt, atque ob aliquem finem, non autem ob seipsas expetendæ: tanto magis aliæ actiones. modo mentis operatio & studio præcellere uidetur (nam contēplatiua) & præter seipsam nullum penitus affectat finem, & propriam sibi cōiunctam habet uoluptatem, quæ ipsam operationem adauget, sufficientissima est, non negotiosa, non turbulenta, sed in otio & tranquillitatis successu, & à fatigatione uacua quātum hominibus licet, atque conceditur, & summatim quæcunque alia uiro beato tribuuntur: homini per hanc partis contemplatiuæ operationē secundum uirtutem inesse uidentur. perfecta igitur hęc operatio putetur hominis felicitas: dum modo sumpta sit in uitæ longitudine perfecta. nam nihil felicitatis mancum imperfectūq; est. Octauo, quia hæc secundum sapientiā, atque contemplationē uita, hominis superat naturam. nō enim hoc ipso quòd homo est ita uiuet: sed quo quid in ipso diuinum est. quantum igitur hoc ab ipso composito differt: tantum & cōpositi operatio distat ab ea, quæ ab alterius uirtute proficiscitur. Nono, mēs aliquid diuinū ad seipsum hominē est. igitur & uita quę ab hac manat diuina est, respectu rationeq; habita ipsius humanæ uitæ. Neq;

oportet quemadmodũ admonent nonnulli, humana nos sapere cum simus homines, aut mortalia, cũ simus mortales, sed quo ad fieri potest immortales nos ipsos facere, cunctaq; efficere ut ea uita uiuamus, quę ab eo manat ac profluit quod omnium (quæ nobis insunt) pręstabilissimum est. nam tametsi paruũ est mole, ui tamen, & pretio multum omnibus antecellit. Decimo, uidetur unusquisque id ipsum pręstabilissimum esse, siquidem unusquisque præcipuũ est, & melius. absurdum igitur esset si non suam, sed alicuius alterius expeteret uitam. maxime igitur partis contemplatiuæ, uita quærenda est.

Vndecimo. id insuper quod & anteà dictum est, huic etiam proposito accõmodari licet. nã quod natura unicuiq; proprium est, id optimũ unicuique, ac iucundissimum est. igitur homini éa uita quę ab ipsa proficiscitur mente, optima, iucundissimaq;. siquidem homo maxime mens ipsa; uita igitur secundũ mentem felicissima est.

De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis.

CAPVT VIII.

SEcundo autem est ea uita quæ à uirtute alia manat. 30
Operationes enim quæ ab hac prodeunt, humanæ sunt. nam iusta, & fortia & cætera quæ à uirtutibus proficiscuntur: inter nosipsos agimus, in commercijs, & necessitatibus atque actibus communibus, & item affectibus, & unicuique seruantes decorum. hæc autem omnia constat esse humana. Nonnulla *& à corpore proueni re uidētur: & multũ uirtus morum, cum affectibus uidetur esse coniuncta. Coniuncta est etiam & prudentia*

moris uirtuti, & hæc prudentiæ: si principia quidē pru dētiæ à uirtutibus ipsis emergant, rectum uerò moris uir tutum à prudentia manat. cum autem hæ sese habeant, ut à se mutuo pendeant, sintq́; coniunctæ affectibus, circa ipsum compositum fuerint. at compositi uirtutes humanæ sunt, quare & ea uita quæ ab ipsis proficiscitur, & felicitas humana est. Mentis autem est separata: atque tantum de ipsa sit dictum. exacte nanque dicere proposito maius est. Videbitur autem & externa affluentia perparum, aut minus indigere quàm moralis. opus est enim utrisque necessarijs rebus. Atque sit æque: quanquā circa corpus & res tales, ciuilis homo magis elaborat. parua enim differentia fuerit. in operationibus autem nō mediocriter different. Etenim liberali quidem ad liberalitatis operationes exercendas: & iusto ad retributiones pecunijs opus erit. Voluntates enim non sunt manifestæ. Simulant autem & qui non sunt iusti, agere iuste uelle. Forti autem opus est potentia, si agit aliquid eorum quæ à uirtute proficiscuntur. & potestate etiam temperanti. quo nanque modo aut hic, aut cæterorum quisquā manifestus erit? Quæritur autem utrum magis propriū sit uirtutis, utrum electio, an ipsi actus? quippe cum in utrisque uirtus consistat. atque constat in utrisque perfectum ipsum consistere. Ad actus autem multis indiget, & quo maiores, pulchrioresq́; sunt, eo pluribus indiget. At contemplanti huiuscemodi rebus ad operationem est opus. quin & impedimento ferè sunt ad contemplationem. Sed hoc ipso quo homo est, atque cum pluribus uiuit. expetit ea agere quæ à uirtute proficiscuntur. indi-

gebit igitur talibus ad ea agenda quæ ad hominem spectant. Atque felicitatem perfectam contemplatiuā quandam operationem esse, hinc quoquæ fuerit manifestum. deos enim maxime beatos esse putamus, atque felices. at quosnam actus tribuere illis oportet: iustos'ne? An ridiculi uidebuntur, si commutent, & deposita reddāt, & huiusmodi cætera agant? At fortes'ne, propterea quòd formidolosas res sustinent, periculaq; subeunt honestatis ipsius causa? An liberales? at cuinam dabunt? Absurdum est insuper si numos etiam habeant, aut aliquid tale. An temperantes? at quidnam fuerint? An laus sit importuna si prauas dij cupiditates non habere dicantur? Ita per omnia discurrent, cuncta quæ sunt circa actus: parua quædam & non digna dijs immortalibus sanè uidētur. At uerò uiuere ipsos uniuersi putant, quare & operari. Non enim oportet illos (ut Endymionē aiunt) dormire. Viuenti igitur ei, cui actio & multo magis effectio non tribuitur: quidnam aliud præter cōtemplationem restat? Quare dei operatio præcellens beatitudine, cōtemplatiua sine controuersia fuerit. & humanarum igitur operationum ea homo est summe felix: quæ illi maxime est cognata. Signum est huius & animalia cætera felicitatis expertia esse, tali penitus operatione priuata. Nam dijs quidem tota est uita beata, talem habētibus operationem, hominibus autem, quo ad ipsos talis operationis quædā inest similitudo. At animalium cæterorum nullum prorsus est felix. quippe cum nulla ex parte particeps sit contemplationis. Quousque igitur contemplatio sese extendit, eousque sese extendit & felicitas ipsa: & quibus cōtem-

platio magis inest, ijs & felicitas magis inest, non per accidens quidem, sed per ipsam utique contemplationem. hæc enim per seipsam est pretiosa. Quare felicitas con-
31 *templatio fuerit quædam. Est autē opus huic & prosperitate externa cum sit homo. Natura nanque ipsa non est ad contemplandum sufficiens, sed & corpus sanum esse oportet, & alimenta, reliquumq́; famulatum adesse.*
32 *Non tamen putandum est multis ac magnis ei opus fore, qui futurus est felix: si fieri nō potest, ut sit beatus sine bonis externis. Neque enim sufficiētia, neque iudiciū, neque actus in exuperatione consistit. sed fieri potest ut & non principes terræ ac maris agant honesta. etenim à mediocribus facultatibus potest quispiā agere per uirtutē. Atq; id clare cernere licet. priuati nanq; nō minus agere uidentur res bonas, quàm qui sunt in potestatibus constituti, imò etiam magis. Satis autem est tot facultates habere. erit enim eius uita felix qui per ipsam operatur uirtutem. Solon etiam bene fortasse de felicibus sensit: qui quidem eos esse felices dixit, qui mediocriter res habuerunt externas, & pulcherrimas res (ut putabat) egere, molesteq́; uixere. Fieri enim potest ut mediocria poßidentes, agant ea quæ agere oportet. Videtur autem & Anaxagoras: non locupletē, neq; potentē, felicem ipsum existimasse: cum dixit se non mirari, si absurdus quidem multitudini uideatur. hæc enim res sentiens solum externas his iudicare tantummodo solet. Consentaneæ igitur nostris sententijs & sapientum opiniones esse uidentur.*
33 *at enim habent quidem & talia quandam fidem. Veritas tamen in ijs quæ in actionem ueniunt ex operibus*

iudicatur, & uita. In his enim præcipuè certitudo ueritatis consistit. considerare enim oportet ea quæ antea dicta sunt ad opera referẽtes, & uitam. & si consona sunt operibus, acceptanda sunt: sin uerò discrepãt, uerba sunt
tantum putanda. At uerò qui mente operatur, & eam 34
colit, disponitur optime. is & amicißimus dijs immortalibus esse uidetur. Nam si dij curam humanarum rerum (ut uerum existimatur) aliquã habent: rationi sanè consentaneum fuerit, ipsos eo gaudere quod est optimum, maximeq; sibi cognatum. hoc autem fuerit ipsa mens. & in eos qui maxime hoc amant atque honorant, beneficia uicißim conferre, tanquàm curam ijs quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibentes, & rectè, beneq; agentes. at cõstat hæc omnia maxime sapiẽti inesse. amicißimus igitur sapiens ipse dijs immortalibus est. eundem autem conueniens est, & felicißimum esse. Quare sapiens hoc quoque modo, maxime fuerit felix.

OCTAVI CAPITIS NOTÆ.

Ex hoc loco quæstionem fundãt: an actus ex- 30
terior aliquam perfectionem uirtuti morali addat. Endymion à poetis fingitur dilectus à luna, & in monte Lyciæ sopitus: quo liberius dor
mientis carperet oscula. Anaxagoras ut libe- 38
re philosopharetur, omnes opes abiecit, & libere suis concessit, & alij complures ita fecisse leguntur. Priuati homines res præclaras agere uidentur: præsertim in ijs quæ ad contemplandi uitam pertinent, potius quàm qui sunt in potestatibus, magnisq; dignitatibus constituti: ut Paulus, Hierothæus, Bartholomæus, & diuus Dionysius.

OCTAVI CAPITIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Octauum caput quinque cõcluſionibus partitum eſt. Prima concluſio. Ea uita quæ ab actiua, adminiſtratiuaq́ꝫ uirtute manat, ſecundum ſibi uendicat locum. Primo, nam operationes quæ ab hac uirtute proficiſcuntur, humanæ ſunt. nam & iuſta, & fortia, & cætera id genus officia, quæ ab adminiſtratiuis uirtutibus proficiſcuntur, inter noſipſos agimus in cõmercijs, in neceſſitatibus, in actibus communibus, item & in affectibus, unicuique decorum ſeruãtes. hęc autem omnia conſtat eſſe humana. at ea uita quæ à uirtute contemplatiua prodit, atque enaſcitur: monſtrata eſt non humana, ſed diuina potius. merito igitur uita quę à uirtute adminiſtratoria procedit: ſecundas partes, ſecundũq́ꝫ ſibi uendicat locum. Secundo, in uita quæ ab actiua uirtute, adminiſtratiuaq́ꝫ moderatẽ, multa à corpore prouenire uidentur. atque multum uirtus ipſa morum, cum affectibus, corporeiſq́ꝫ perturbationibus uidetur eſſe coniuncta. & cõiuncta eſt etiam prudentia, moris uirtuti: & uiciſſim uirtus moris, prudentiæ, nec iniuria quidem. nam principia prudẽtiæ à uirtutibus ipſis emergũt, rectum autem uirtutum moris, ab ipſa prudentia manat. cum ergo & prudentia, & uirtutes moris ita ſeſe habeant ut à ſeſe mutuo pendeant, ſintq́ꝫ humanis affectibus aſcitæ, atq́ꝫ cõiunctæ, circa ipſum compoſitum erunt. at compoſiti uirtutes ſunt humanæ. eſt igitur ea uita eaq́ꝫ felicitas quæ à prudentia & uirtutibus morum proficiſcitur, humana. at mẽtis felicitas ſeparata eſt. iure igitur actiuæ uirtutis felicitas, & quæ humana eſt, ſecundum ſibi uendicat locum. ſed quòd felicitas mentis ſeparata ſit, tantum de

tum de ipsa dictum hic satis sit. nã id exacte prosequi, proposito maius est. Tertio. mentis, cõtemplatiuaq́ uita: externa affluentia perparum, aut minus indigere quàm actiua atq; moralis uita uidetur, & quanquàm ita est ut actiuus ciuilisq́ homo circa corpus & res tales magis laboret, esto tamen ut posueris, & contemplatiuum, & ciuilem æque externorum affluẽtia indigere, id parũ ad id quod paramus refert, modiciq́ admodum momenti est. nam in operationibus nõ mediocriter different, sed plurimum, liberali ẽm ad liberalitatis operationes exercẽdas, & iusto ad retributiones faciendas, pecunijs opus erit, contemplationibus autem his adminiculationibus non opus est. primas igitur partes, felicitas mentis sibi ascíscit, actiua uerò secũdas. Quarto. uita administratiuę uirtutis pluribus indiget quàm partis contemplatiuæ. neq; confert quicq; dicatur: uitam actiuam in actibus uoluntatis consistere, & proinde non egere exteriore operatione, ut neq; contẽplator. nam uoluntates non sunt manifestæ, neq; in eis solis perficitur administratiua uita. simulant enim & qui non sunt iusti, agere iuste uelle. uerum forti opus est potentia, & robore, si quicq; eorum agere debeat, quæ à fortitudine proficiscuntur, & temperato itidẽ opus est eorum facultate circa quæ contingit tẽperantẽ, & intemperantem esse, quomodo enim aut temperatus, aut aliorum aliquis manifestus erit, nisi circa extrinsecum operando probetur, & ideo quęri solet utrum magis uirtuti propriũ sit ipsa electio, an actus ipse, quasi in utrisq; ipsa uirtus consistat. & id constat atq; manifestum est, ipsum perfectum in utrisq; consistere. ac ad actus ipsos, multis idiget administratiua uirtus & quo maiores pulchrioresq́ sunt, eo & pluribus indiget. contemplanti autem nullis huius-

modi rebus ad suæ contemplationis functionē opus est,uerū potius impedimēto ferè sunt ad cō templationis officium. uita igitur contemplatrix primum locum sibi defendit,actiua uerò secūdum. Nec ab re euenit ut ea quibus actiuus indiget,contemplationi ferè sint impedimento.nā in uita actiua homo,hoc ipo quòd homo est, uiuit, & quanto cum pluribus uiuit, tanto magis ea agere expetit, quæ ab humana uirtute proficiscuntur. indigebit igitur talibus.ut exteris facultatibus,ad ea quæ ad hominem spectant per agenda. Quinto.hinc licet cognoscere cōtemplatiuam felicitatem perfectam admodum esse operationem,& primum sibi uēdicare perfectionis locum,quòd supra mundanas mentes maxime beatas esse putamus atq; felices.at ipsis nullas actiones tribuimus.quas enim actiones, administrationesq; illis tribuere oporteret, nonne iustas?sed ridiculę forte tum apparebunt ipsę supramundanę mentes,si commutent,& deposita reddant, & cætera id genus actionum efficiant. fortes ne?& id quidem absurdum, quasi res formidolosas sustineant, periculaq; subeant ipsius honestatis gratia.an liberales? sed cuinam tum dabunt indigenti?& absurdum insuper est si nummos habeant, & loculos, aut aliquid simile. an temperantes?sed quo pacto id fuerint? & an indecens,ac importuna laus est,si prauas cupiditates beatissimæ mentes non habere dicantur. & ita per omnia discurrenti cuncta quæ sunt circa actus,praua quædam,& non digna mētibus immortalibus sane uidentur.at uerò ipsa beatissima numina uiuere putant uniuersi,quare & operari . Non enim oportet illa (ut Endymiona fabulantur)dormire. Sed quidnam potius eis tribuemus,quàm contemplari? operanti enim cui actio , & multo fortius affectio (quæ artis est

opus) non tribuitur: nihil præter contemplationem tribuendũ relinquitur. quare dei longe præcellens beatitudine operatio, uita ſine controuerſia comtemplatiua ſit. ea igitur operatione inter operationes humanas, homo maxime felix eſt, quæ illi diuinæ felicitati maxime eſt cognata, hæc autem eſt contemplatiua. igitur contemplatiua felicitas, ſummum ſibi perfectionis locũ inter humanas operationes uẽdicat. Sexto. eius rei ſignum ſunt cætera animalia felicitatis expertia, tali prorſus cõtemplationis officio priuata. nam ſupermundanis numinibus tota uita beata eſt, talem habentibus operationem. hominibus autem quoad ipſa talis quædam ineſt operationis ſimilitudo. at reliquorum animalium nullum prorſus felix eſt, quippe quòd nulla ex parte ſit contemplationis particeps, quouſq; igitur contemplatio ſeſe extendit, eouſq; ſeſe extendere uidetur & felicitas. & quibus cõtemplatio magis ineſt, & felicitas magis ineſt, non per accidens quidẽ ſed per eã ipſam contẽplationẽ. eſt enim contemplatio per ſeipſam pretioſa. igitur felicitas, uel maxime contemplatio quędam eſt. Secunda concluſio. Felici etiam illa diui- 31 na, contemplatiuaq; felicitate, exterarum rerum proſperitate opus eſt. Nam huiuſmodi felix homo eſt. homo autem natura ipſa, non eſt ad contemplandum ſufficiẽs, ſed & corpus ſanum eſſe oportet, & alimenta, reliquumq; famulatum ad eſſe. Tertia concluſio. Si fieri nõ poteſt ut quis 32 beatus euadat ſine bonis externis, non tamen putandum eſt, multis ac magnis ei opus eſſe, qui futurus ſit felix. Primo. quia neq; ſufficiẽtia, neq; iudicium, neq; actus in magnis, exuperantibusq; rerum copijs conſiſtit. Verum fieri poteſt, ut qui neq; principes terræ, neq; maris ſunt, agant honeſta. Nam à mediocribus facul-

tatibus,poteſt quiſpiam ſecundum uirtutē agere.quod & clare cōſpicere licet,quandoquidem priuati homines non minus agere uidentur res præclaras,quàm qui in poteſtatibus ſunt conſtituti,immo & magis.ſatis ergo erit tot facultates habere, quæ ſcilicet ad agendum ſufficiant. nam eius uita beata erit, qui ſecūdum uirtutem operabitur.quæ ſi ſufficiunt ad agendum,tanto magis & ad contemplandum .nō igitur multis, ac magnis facultatum copijs ei opus erit,qui felix futurus eſt. Secundo. Solon de felicibus in hoc recte ſenſiſſe uidetur,qui quidem eos felices eſſe dicebat, qui mediocriter res habuerunt externas, & q res pulcherrimas (ut arbitrabatur) egerunt,modeſteq́ uixerunt.fieri enim poteſt ut mediocria poſſidentes,agant ea quę agere oportet. Tertia.uidetur idem ſenſiſſe Anaxagoras, neq́ locupletem, neq́ potentem felicem ipſum exiſtimaſſe.cum inquit ſe nō mirari ſi abſurdus quidē multitudini uideretur.nam multitudo ſolum res externas agnoſcens,ab his duntaxat iudicium ferre ſolet.uidentur itaque noſtris ſentētijs & ſapientum opiniones cōſentaneæ. nec ab re quidem, nam & talia fidem quandam habēt, non igitur magnis externarum rerū copijs,opus

33 eſt felici. Quarta concluſio. Veritas in ijs quę in actionem ueniūt, ex operibus iudicatur,& uita.Nam in operationibus,& uita præcipue certitudo ueritatis conſiſtit. conſiderare ergo uos oportet ea quæ antea dicta ſunt,& ad opera referre, pariter & uitā. & ſi cōſona ſunt operibus, acceptāda ſunt, & uita proba eſt,ſin uerò diſcrepant,uerba tantum ſunt putanda. Quinta con

34 cluſio. Sapiens,deo,immortalibusq́ cœli numinibus amiciſſimus eſt,& pariter & maxime felix.Nā qui mente operatur,& eam colit:optime mente diſponitur.at is amiciſſimus numinibus

immortalibus esse uidetur. nam si immortalia numina rerũ humanarũ curã ut existimatur aliquã gerũt (gerũt enim) rationi sane cõsentaneũ est, ipsa eo gaudere quod in rebus humanis optimum est, maximeq́ꝫ sibi cognatum. Hoc autem ipsa mens est. & consentaneum item est, in eos summopere qui mentem amant, coluntq́ꝫ ac honorant, beneficia uicissim conferre, tanquam curam eorum (quæ sibi sunt chara) ac diligentiam adhibentia, & recte beneq́ꝫ agentia. At uerò constat hæc omia maxime sapienti inesse. sapiẽs igitur deo, ĩmortalibusq́ꝫ numinibus amicissimus est, & eundem cõsentaneum est felicissimũ esse. quare & sapiens hoc quoq́ꝫ modo, maxime felix est.

Peroratio operis.

CAPVT IX.

Etenim si de his, atq; uirtutibus & insuper de amicitia, uoluptateq́; satis figura diximus, est'ne putandum nostrum propositum iam finem habere? An quemadmodum dicitur, non est in hoc rebus agendis finis, perspexisse, cognouisseq́; singulas, sed potius agere. Nec de uirtute scire sat est, sed enitendum est ipsam habere, ac uti, uel si quo alio modo boni efficiamur. Si igitur uerba sufficerent ad faciendos homines bonos, multas iure merces secundum Theognidem, atq; magnas afferrent. & cõparare ea oporteret. Nunc uerò iuuenes quidem liberos hortari, ac prouocare, moremq́; idoneum ad obtemperãdum educatione bona iam factum, ingenuum, uceræq́; honestatis amatorem facere posse uidentur, uulgus autem

ad probitatem incitare non posse. Non enim sunt tales, ut ob dolorem obtemperent, sed ob metum. nec ut à prauis ob turpitudinem abstineant rebus, sed ob pœnam. Nam quia affectibus uiuunt, persequuntur quidem proprias uoluptates, & ea quæ illas efficiunt, fugiunt autem dolores oppositos, honestatis autem uoluptatisq; ueræ nullam prorsus habent animaduersionem. quippe cum eas non degustarint. Tales igitur quænam uerba traducere, moderariq; possent? Fieri enim non potest, aut non facile fit, ut ea uerbis mutentur, ac extrudãtur, quæ impressa sunt moribus tpéq; diuturno retenta. Amabile aũt est fortasse, si cum omnia essent, quibus boni fieri uidemur, participes uirtutis efficiamur. Fieri uerò bonos alij natura, alij consuetudine, alij doctrina putant. Natura igitur (ut constat) non in nostra est potestate, sed inest ijs hominibus per causam quandam diuinam, qui uere sunt fortunati. Verba autem præceptiones'ue, non in omnibus uires habent, sed opus est auditoris animum anteà moribus esse cultum, ad recte gaudendum, ac ad horrendum, perinde atq; terram quæ semina sit nutritura. Qui nanq; uiuit cũ perturbatione, non audiet ea uerba quæ dehortantur, neq; intelliget. is uerò qui ita dispositus est, qui fieri potest ut dissuadenti obtemperet? Omnino autem nõ uerbis ipsa perturbatio, sed ui cedere uidetur, mores igitur præcedant aliquo modo uirtuti familiares oportet, amantes bonum, atq; abhorrentes à turpi. Difficile autem est, ut ab adolescentia recte quis ad uirtutem instituatur non sub talibus legibus educatus. Modeste nanq; uiuere, continenterq; plerisq; hominum, præsertim & iuuenibus non

est iucundum. Quapropter educationem, atq; officia à legibus instituta esse oportet. Non enim dolorem afferent si fuerint consueta. Fortasse autem non sufficit, dum sunt adolescẽtes, rectam educationem & curam esse adeptos, sed cum oporteat uiros quoq; factos ipsa agere, ac assuescere, & in his, & omnino omni in uita legibus est opus. multitudo enim necessitati potius quàm rationi, & pœnis quàm honestati paret. Idcirco sunt qui legulatores oportere censent ad uirtutem inuitare, ac prouocare honestatis gratia, propterea quòd ij qui probi sunt, ob consuetudinem præcipuè obtemperabunt, aduersus autem inobedientes & hebetiores ingenio, castigationes pœnasq; instituere. At eos qui curari, ac emendari nequeunt, extrudere atq; exterminare. probum enim hominem, & ad honestatem uiuentem, rationi obtemperaturum inquiunt esse. improbum uerò uoluptatem affectantem, dolore afficiendum esse, atq; iumentum. Quapropter & eos dolores afferri oportere dicunt, qui maxime concupitis uoluptatibus aduersantur. Quòd si eum qui bonus futurus sit bene educatum (ut dictum est) ac moribus bonis assuefactum esse oportet, deinde bonis in exercitijs uiuere, & neq; inuitum neq; sponte res agere prauas, hæc autem fuerint si mente aliqua, rectóq; ordine uires habente uiuatur. Igitur patris quidem præceptio, uires non habet, neq; necessitatẽ, neq; ullius omnino unius uiri, nisi sit rex aut aliquis talis. Lex aũt uim habet cogentẽ. quæ qdẽ est sermo ab aliqua prudẽtia, atq; mẽte ꝓfectus. Et hoim qui dã eos odisse solẽt, q appetitiõibus aduersantur, & si recte id ipsũ faciũt, lex aũt nõ est eis molesta, ꝓbitatẽ iubẽs.

In sola autem Lacædemoniorum ciuitate cum alijs paucis curam adhibuisse in educatione, atq; officijs legislator uidetur. In pluribus autem ciuitatibus tales res sunt neglectæ. Et ita unusquisq; uiuit ut si placet ritu Cyclopum filios regens, atq; uxorem. Præstabilißimum igitur est diligentiam rectamq; curam adhibere communem idq; ipsum facere posse. Quod si negligitur publicæ, ad unumquenq; attinere uidebitur filios suos atq; amicos ad uirtutem dirigere, uel saltem uelle dirigere. atq; maxime idipsum posse uidebitur, ex dictis idoneus ad leges ferendas factus. Publicas igitur diligentias, atq; curas per leges fieri constat, bonas autē, per studiosas. Nec interesse quicquam uidetur, scriptæ sint, an non scriptæ, unus an plures per illas instituãtur, & in musica, exercitandiq; facultate, & eruditionibus cæteris hoc nihil refert. Nam ut in ciuitatibus leges, ac mores, sic & in domibus possunt paterni sermones ac mores, quinetiam magis ob cognitionē, beneficiaq; collata. sunt enim ipsi filij iampridem affectione deuincti, & facile obtemperantes natura. Differunt insuper & instituta priuata à publicis, perinde atque in medicina. uniuersaliter enim, febricitanti confert inedia, & quies, at alicui forsitan non cōducit. Magister quoq; ludi non oībus fortasse pugilibus eandē pugnā imponit. Singula aūt magis exacte fieri uidebūtur adhibita cura, diligētiaq; priuata. magis enim id adipiscitur nuusquisq; quod congruū est, Atq; optime quidē in singulis curā ac diligētiā adhibuerit & medicus & ludi magister & quis alius qui hoc uniuersale scit, oībus inquā aut talibus hoc eē accōmodatū. Sciētiæ enim, cōis ipsius esse dicūtur & sunt.

Nihil tamē forsitan obstat, qn & is qui sciētiæ qdē est expers, exacte autē ea pspexit experiētia quæ in unoquoq; accidunt, rectā in uno aliquo diligentiā adhibeat, atq; curam. quēadmodū & quidā optimi sibijpsis esse medici uidentur, qui tamen nulli alij possunt opus afferre. Verū nō minus forsitā oportere uidebitur eū qui uult artifex, & cōtēplator euadere, ad uniuersale pergere, atq; illud (ut fieri potest) cognoscere. dictū est enim scientias circa hoc ipsum uersari. Fortasse autē & is qui uult sua cura diligentiaúe meliores facere siue multos siue paucos, enitatur oportet, ut ad ferēdas leges aptus euadat, si boni legibus fieri possumus. Non est enim cuiusuis quēuis recte disponere. sed si alicuius est, sciētis est. ut in medicina fit, & in cæteris facultatibus, quarū est aliqua cura, atque prudētia. Hæc cum ita sint, cōsiderare post hoc oportet, undenā, & quomodo quispiā legūlator euaserit. An ab ijs qui rempublicā gerūt, quēadmodū & in facultatibus cæteris fieri solet? Nam pars ciuilis esse uidetur ipsa ferē darū legū facultas, an nō similiter in ciuili & cæteris in facultatibus fieri, sciētijsq; uidetur? Nā in cæteris quidē idē tradere facultates, & p ipsas operari uidetur. ut medici, atq; pictores. Res aūt ciuiles docere quidē pollicentur ipsi sophistæ, nemo autē ipsorū agit. Sed ij qui rēpublicā gerūt. qui quidē potētia quadā id agere, & experiētia potius quàm mēte uidentur. Neq; enim scribere de talibus, neq; dicere uidētur. quod tamē præclarius forsitā esset: quàm iudiciales orationes, uel deliberatiuas cōponere. Neq; filios suos aut amicorū ullos idoneos ad gubernandū rēpublicā effecisse. Erat autē cōsentaneum ra-

tioni si possent.neq; enim melius quicquã ciuitatibus relli quissent:neq; sibijpsis,aut charißimis aliud magis optassent quàm talia posse. Non *tamen parũ experientia cõferre uidetur. non enim fierent per ciuilem consuetudinem ad gubernandũ rempublicam aptiores.* Quapropter *ijs qui de re ciuili cupiunt scire : experientia insuper opus esse uidetur.* Sophistarũ *autẽ ij qui facultatẽ hanc profitentur:longe abesse à tradenda ipsa uidẽtur. neque enim quale quid est: neque circa quæ uersatur omnino sciunt.* Non *enim ipsam & oratoriã facultatẽ idẽ.neq; inferiorẽ ponerent,congregatis ijs legibus quæ sunt probatæ.* Fieri *enim posse dicũt,ut optime deligantur.proinde quasi delectio non esset sagacitatis:& iudicare recte non esset maximũ.ut in musicis.* Qui *nanq; sunt in singulis experti, recte opera iudicant,& quibus,aut quo modo perficiuntur,& quæ sunt his consona cõprehendunt.* Inexpertis *autẽ satis est, si non lateat ipsos bene aut malefactum sit opus,ut in pictura.* Leges *autẽ operibus similes ciuilibus sunt.* Quonã *igitur pacto quispiã ex his legum fuerit lator:aut eas quæ sunt optimæ iudicauerit?* Neq; *enim medici uidentur ex libris fieri,& tamen dicere conãtur nõ solũ curationes,sed etiam ægrotantes curari posse, & ut curare oportet,habitu uniuscuiusque distincto. hæc aũt expertis quidẽ utilia,ijs uerò q sciẽtia carẽt inutilia esse uidentur.* Et *legum igitur forsitan, & rerum publicarũ congregationes, ijs quidẽ qui prospicere,atq; discernere possunt quidnã recte sese habet,uel contra,aut quæ quibus accõmodãtur,utiles esse possunt.sed ij q sine habitu talia tractant:recte qdẽ iudicare nõ possunt,nisi fortuitu*

magis aūt ad ea cōprehendenda fortasse fuerint apti. Cū igitur nostri maiores ea quæ ad facultatē ferendarū legū pertinēt sine perscrutatione reliquerint, nosipsos illa fortasse præstat cōsiderare. & omnino de republica pertractare oportet. ut quoad fieri potest: ea philosophia perficiatur, quæ circa res humanas uersatur. Primū itaque si quid recte sit à maioribus dictū, id enitamur recensere, deinde ex cōgregatis rebus publicis considerare. quænā, ciuitates & rerum publicarū singulas euertunt, atq; cōseruant. & quas ob causas aliæ recte gubernantur, aliæ contra. His enim perspectis, magis fortasse perceperimus quænam sit respublica optima, & quomodo unaquæque disposita: quibusúe legibus utens, ac moribus bene fuerit constita. Dicamus igitur hinc initio sumpto.

NONI CAPITIS NOTÆ.

Magisterludi, qui pugiles ad diuersa exercitiorum genera, ut certaminum, palæstrarum, & ludorum formabat. Verba & ammonitiones, quæ ex hoc opere magna commoditate assumi ualebunt, pondus, efficaciamq; ad uitam habere, nullus dubitare debet, qui hanc Horatij aliquando legerit sententiam. 35

Horatius epistola.1.lib.1.

Feruet auaritia, miseraq; cupidine pectus:
Sunt uerba, & uoces, quibus hunc lenire dolorem
Poßis, & magnam morbi deponere partem.
Laudis amore tumes: sunt certa piacula, quæ te
Ter pure lecto poterunt recreare libello.
Inuidus, iracundus, iners, uinosus, amator,
Nemo adeò ferus est, ut non mitescere poßit:
Si modo culturæ patientem commodet aurem.

Quantunq; sermo,& prudentissima pręcepta de modestia ac temperantia momenti,ad uitam recte instituendam habeant,ostendit item Valerius Maximus.Xenocratis enim(ait) grauitate sermonis resipiscere coactus Polemon, totā luxuriā exuit. uniusq; orationis saluberrima medicia sanatus,ex infami ganeone maximus philosophus euasit. Ergo huic studio libēter uestrā operam impendite,& reddite uos ad meliorem uitam persuasibiles.Est enim hęc disciplina medica animi,totiq; salutifera cognita mundo.uerum ut cum Hesiodo cōcludamus.

Valerius Maximus li.6.

Hesiodus.

Ille quidem dijs est gratus,cui cognita sunt hæc,
Omniaq; inspiciens rerum se exercet ad usus.

VLTIMI CAPITIS, ET PERORATIONIS OPERIS COMMENTARIVS AD LITERAM.

Hæc peroratio:pariter est & librorum moralium,& politicorū prælectio. Enimuerò de felicitate atque uirtutibus, pręterea de amicitia, ac uoluptate,satis ꝑ mediocritate disseruimus. putandum ergo'ne est nostrum propositum,suū iam finem attigisse? an potius(quemadmodum dicitur)non est hoc in rebus agendis finis, prospexisse scilicet uirtutes,atque singulas cognouisse.sed agere potius?quod & īgenue fatemur. neque enim de uirtute scire sat est: sed eniti totis conaminibus,totisq; uiribus oportet ipsam possidere,ipsa uti.uel si quo alio modo boni efficiamur:enitendum est summopere. si enim uerba ad homines bonos efficiēdos sufficerēt:multas iure mercedes,magnasq;, secundū Theognidis sententiam afferrent: & ea multi comparare operæpretium esset. uim tamen, hanc sermones habere uidētur:liberos iuuenes hortari, ac pro-

uocare. & morem ad obtemperādum idoneum (educatione quidem bona iam factum) facere, & ingenuum, ueræq; honestatis amatorem sed uulgus ad probitatem incitare, uerba non sufficiunt: non enim sunt tales ut ob pudorem obtēperent, sed ob metū: nec tales ut a prauis ob turpitudinis uilitatem abhorreant, sed ob pœnam. nam quia perturbationibus uiuuut: suas persequuntur uoluptates, & ea quæ illas efficiunt: fugiunt autem oppositos dolores. neque honestatis, neque ueræ uoluptatis prorsus rationem ullam habent, quippe qui eas degustauerint nunquam. tales igitur quænam uerba retrahere, moderariq; possent? fieri enim minime potest, aut non facile quidem fieri: ut ea uerbis demutētur extrudanturq;, quæ consuetudinibus impressa sunt, temporeq; diuturno retenta. Sed bene nobiscum agi putādum est: si omnibus etiam præsentibus, per quæ boni fieri ualeamus, uirtutem indipiscamur. fieri enim bonos quidam existimant natura: quidam consuetudine, quidam uerò doctrina. Sed quo modo natura? nam eaipsa in nostra potestate non est: sed illa per causam quandam diuinam, ijs hominibus inest: qui uerè sunt fortunati. & quo pacto itē doctrina? sermones, pręceptionesq; nō in omnibus uires habent: sed opus est auditoris anteà moribus esse cultum ad recte gaudendum horrendumq; mala: tanquā agrum qui semina sit nutriturus. qui enim cum perturbatione uiuit: non ea uerba audiet, intelligetq;, quæ dehortātur. is uerò qui ita dispositus est, qui fieri potest ut dissuadēti obtemperet? omnino autem ipsa perturbatio non uerbis, sed ui cedere uidetur. mores ergo præcedant aliquo pacto ipsi uirtuti familiares oportet: ipsum bonum amantes, abhorentes autem à turpi. Et difficile profectò est, ut ab ineunte ætas

te recte quis ad uirtutẽ fingatur: nisi sub uirtutũ legibus sit educatus. modeste enim uiuere continenterq; plerisq; hominũ, & præsertim iuuenibus nõ est iucundũ. quapropter operæpretiũ est educationẽ, atq; officia à legibus esse instituta. nõ enim molestia ingeretur: si sint assueta. Neq; quidẽ satis est dum sunt adolescentes rectã educationẽ, curamq; esse adeptos, sed uiros iam factos, oportet ipsa agere ac assuescere: & in his: tum educationis tum adultorũ, & oĩno in uita, legibus est opus. nã multitudo ipsa necessitati potius quàm rationi: & pœnis potius quàm honestati paret. Et idcirco sunt qui legũlatores oportere censent ad uirtutem inuitare, ac prouocare honestatis gratia. ob id namq; quòd ij qui probi sunt: ob consuetudinẽ pręcipue morẽ gerent, obsecundabunt. aduersus autẽ rebelles hebetiores, degeneresq; ingenio, emẽdationibus, pœnisq; decernẽdũ est. & eos qui curari, & emẽdari nequeũt extrudere, atq; exterminare oportet. probũ autẽ hominẽ. & ad honestatis normã uiuentẽ: rationi obteperaturũ esse aiunt. improbũ uerò uoluptate defluentẽ: dolore afficiendũ esse, perinde atq; iumentũ. quapropter & eos ijs doloribus afficiendos esse censent: qui maxime cõcupitis uoluptatibus aduersentur. si ergo (ut dictũ est) eũ qui futurus sit bonus: bene educatũ & bonis moribus assuetũ esse oportet: & subinde bonis in exercitijs uiuere, & neq; inuitũ, neq; uolentẽ res prauas agere: certe ut ita uiuatur mẽte aliqua & recto quodam ordine, uim potestatemq; cõmunẽ habẽte, opus est. Patris igiť præceptio: uires nõ habet, neq; necessitatẽ, neq; ullius oĩno uiri nisi sit rex, aut aliqs talis, lex autẽ tãlẽ uim habet cogentẽ: quę qdẽ est sermo ab aliqua prudentia, atq; mẽte ꝓfectus. & hoim quidã odisse solẽt eos q suis aduersanť appetitioni-

bus,tametsi recte idipsum faciũt: lex autem eis ipsis nõ est molesta probitatẽ iubens. Et in sola Lacedęmoniorũ ciuitate cũ paucis quibusdam alijs, legislator curã adhibuisse in educatione, atq; officijs uidet.In plerisq; aũt ciuitatibus ta les res sunt neglectæ: in quibus ita unusquisque suo more uiuit ut & sibi placet, ritu Cyclopũ fi lios regens,ac uxorẽ. Præstabilissimũ igitur est diligentiã,curãq; rectam adhibere cõmunẽ,idq; ipsum præstare posse.Quod si negligit cura pu- blica:unicuiq; attinere uidebit suos filios, atq; amicos ad uirtutẽ ꝓuocare,dirigere, uel saltẽ di rigere uelle. atq; idipsum maxime omniũ pote- rit,si ex dictis factus idoneus: ad legũ ferendarũ potestatẽ euaserit.publicas ergo diligẽtias,atq; curas per leges fieri cõstat:bonas aũt per studio sas leges.Nec interesse uidet scriptę sint:an non scriptæ:& an unus,an plures per ipsas instituan tur:quẽadmodũ & in musica,atq; exercitãdi fa cultate,cęterisq; eruditionibus,hoc nihil refert. Nã ut in ciuitatibus leges ac mores, sic & in do mibus ualere possunt paterni sermones ac mo- res.qnetiã & amplius ob cognitionẽ ipsam,be- neficiaq; collata.sunt eñ ipsi filij iampridẽ affe ctione deuincti,& facile obtemperãtes natura. Differũt insup & instituta priuata, à publicis, ꝑinde ac pręcepta ĩ medicina:uniuersali eñ præ cepto,febricitãti confert inedia,& quies:at ali- cui forsitã nõ cõducit.& magister forte ludi nõ oĩbus pugilibus eandẽ ĩponit pugnã. singula er go magis exacte fieri uidebũtur:adhibita cura, diligentiaq; priuata.magis eñ sic adipiscitur id unusquisq; quod cõgruum,atque decens est. Et optime in singulis quidem curam, uigilantiãq; adhibuerit:& medicus,& ludi magister, & qui uis alius, qui hoc uniuersale scit,aut omnibus, aut talibus hoc esse accommodatũ.Sciẽtiæ eñ, ipsius communis,uniuersalisq; esse dicuntur,&

sunt.attamen nihil obstat quin & is qui sciẽtiæ quidem est expers,exacte quidem prospexit experientia,quæ in unoquoque accidunt: rectam in uno aliquo diligentiam adhibeat, atque curam, quemadmodum quidam optimi sibiipsis esse medici uidentur:qui tamẽ nulli alij possunt opem afferre.nihilo secius nihil minus forte idoneum esse uidebitur: & eum qui uult artifex ac contemplator euadere,ad uniuersalis cognitionem pergere: & quoad fieri potest niti illud cognoscere.pergit enim contemplator. nam dictũ iam est scientias circa ipsum uersari.ita & ad id enitatur oportet,præsertim is qui uult sua cura, diligẽtiaq; alios meliores facere,siue multos siue paucos, & ut ad ferẽdas leges aptus euadat. siquidem per leges nos boni fieri ualemus. nam posse quenquam bonum facere, recteq; disponere non cuiusuis est, sed si alicuius est, scientis est,& uniuersale considerantis(ut fit & in medicina, & in cæteris facultatibus quarum est aliqua cura atque prudentia. Hæc uerò cum ita sint, operępretium nobis esse uidetur:post susceptam de moribus determinationem)unde nam, & quonam pacto quispiam legumlator euadere possit. an ab ijs qui rempublicam gerunt, ac moderãtur:quemadmodum & in cæteris facultatibus cõtingere solet.nam pars ciuilis esse uidetur ipsa ferendarum legum facultas.an non similiter in ciuili, & cæteris facultatibus, scientijsq; fieri uidetur? quãdoquidem in cæteris idẽ tradere facultates.& per ipsas operari uideatur: ut medici, atque pictores.res autem ciuiles docere quidem pollicentur ipsi sophistæ: nemo autem ipsorum in actione uersatur.Sed ij qui rempublicam gerunt, ad hoc munus non uidentur idonei.nam ij potentia quadam id agere, & experientia potius,quàm mẽte uidentur. cuius rei

hæc se

hæc se præbent indicia. nam neq; scribere de talibus, neq; dicere uidetur: quod tamen forte præclarius esset, quàm iudiciales orationes, uel deliberatiuas in concionibus habere. non item uidetur suos filios, aut amicorum ullos, ad reipublicæ gubernacula fecisse idoneos. quod tamen rationi cõsentaneum erat, si potuissent. neq; enim melius quicquàm ciuitatibus reliquissent, neq; sibiipsis, neq; sibi charissimis aliud quicq; magis optassent, quàm talia posse. non tamen infitias imus experientiam non parũ cõferre posse. enim alias fierent per ciuilem cõsuetudinem, ad gubernandam rempublicam aptiores. Quapropter ijs qui de re ciuili cognoscere cupiunt, experiẽtia insuper opus esse uidetur. At sophistarum ij qui hanc facultatem profitentur. longe abesse ab ipsa tradẽda uidetur. neq; enim quid est, neq; circa quæ uersatur, omnino ipsi norunt. si enim cognoscerent, non ipsam & oratoriam facultatem id esse, neque conditione inferiorem ponerent, neq; ipsi putarent faciles esse leges, probatis quidem in unum congestis quibusdam legibus. id enim fieri posse dicunt, ut optime deligãtur, quasi delectio non esset sagacitatis opus, & quasi iudicare nõ esset maximum, ut in musicis. qui profecto in singulis sunt experti, recte iudicant opera, & quibus & quo modo perficiãtur, & quæ sunt his consona comprehendunt. inexpertis autem satis & si non lateat ipsos, bene, an male factum sit opus, ut in pictura. leges autem operibus ciuilibus similes sunt. quonam igitur pacto quispiam ex sophistis legumlator fuerit? aut quonam pacto eas quæ optimæ sunt iudicauerit? non enim uidetur, neq; medici quidem ex libris uidentur fieri, tametsi libri ipsi dicere conentur, nõ modo curationes, sed etiam modum

quo ægrotantes suæ restituantur incolumitati, habitu uniuscuiusque distinctio. hęc autem expertis quidem, utilia, ijs uerò qui scientia carent, inutilia putentur. & legum igitur, & rerum publicarum forte congregationes, ijs qui prospicere, atque discernere norũt quidnam rectè sese habet, aut contra, conducere possunt. sed qui sine habitu talia tractant, rectè quidem nisi fortuitu iudicare non possunt, quamuis nihil uetet eos suapte natura ad ea cõprehendenda esse aptiores. Cum itaque nostri maiores ea quæ ad facultatem ferendarum legum pertinent sine exacta perscrutatione reliquerint, nos ipsos illa præstat cõsiderare, & omnino de republica pertractare, cõducibile esse uidet. ut quoad fieri potest, ea philosophia quæ circa res humanas uersatur, perficiatur. Primum ergo si quid à maioribus nostris rectè dictum sit, id enitemur in medium adducere. deinde de cõgregationibus rerum publicarũ disseremus, quænam ciuitates ipsas, & rerumpublicarum singulos status euertunt, aut saluãt. & quas ob causas aliæ rectè gubernentur, aliæ uerò minime. his enim pensiculatis forsitan perceperimus quænam rerum publicarum sit optima, & quonã pacto unaquęque disposita, & quibus legibus utẽs, ac moribus, bene cõstituta fuerit, dicẽdi igitur auspiciũ faciamus hoc sumpto initio.

Decimi & Vltimi Ethicorum
Aristotelis interprete Argyropylo Byzantio, & familiaris, Iacobi Fabri Stapulensis, in eosdem commentarij,

FINIS.

LEONARDI ARETINI DIALOGVS

de Moribus ad Galeotum amicum, dialogo paruorum moralium Aristotelis ad Eudemium amicum suum respōdens, paucis ex posterioribus à Leonardo adiectis.

L. Leonardus, M. Marcellinus, interlocutores.

SI ut uiuendi, Galeote, sic etiam bene uiuendi cura nobis esset, infinitos penè labores (quibus stultitia æstuat humana) tanquàm superflos, & insanos, fugiendos, omittendosq; longe putaremus. Nunc autē omnis noster error ab eo manat, quòd sine proposito fine uiuimus. & uelut in tenebris cæcutientes, non tam per callem aliquem prospectum & certum, quàm per oblatam nobis semitam fortuito ambulamus, ut sæpe quò nostri ferant gressus, ne ipsi quidem sciamus edicere. Itaq; & conatus sæpe nos pœnitet nostri, & sequentes pariter, assequutiq; torquemur, nihil solidum nanciscētes, in quo stulta hominum appetitio conquiescat. Est enim ueri boni à natura nobis ingenerata cupido. Verum confusa illa quidem, atq; incerta, fallacibusq; opinionibus tanquàm tenebris quibusdam obducta, quibus occæcati, atq; decepti, per deuia aberramus. Sed aduersus hāc humani generis cæcitatē & tenebras, opem à philosophia petendum est.

quæ si forte nos dignata, lumen suum admouerit, hanc omnem (quæ nos turbat) caliginem dißipabit, ueramq́; uiuendi uiam à fallaci discernet. Equidem memini *primis ab annis studiosum te philosophiæ fuisse, uerum illius quæ ad naturæ pertinet indagationem, quæ & si sublimis atq; excellens, tamen minus habet utilitatis ad uitam, quàm ista quæ ad mores hominum uirtutesq́; descendit, nisi forte instructior erit ad bene uiuendum, qui pruinæ & niues, & iridis colores, quemadmodum fiant didicerit. nihil amplius utilitatis habet, quàm si illa nunquàm didicisset, aut emendatior erit eius uita, cui aues & pisces noti sunt, quàm si omnino essent incogniti. Similia his sunt cætera quæ in illa traduntur.* Habent *enim splendorem cognitionis eximium, uitæ aũt utilitatem non habẽt.* At *uerò hæc altera philosophia, tota (ut ita dixerim) de re nostra est.* Itaque *qui huius cognitione omissa, philosophiæ intendunt, ij alienum quodam modo negotium agere uidentur, suum omittere.* Ego *igitur,* Galeote, *uehementer quidem te ad hæc studia reuoco.* Quid *enim pulchrius nobili uiro, & uirtutum ab ipsa natura amatori, & intelligentia ratione q́; præstanti, quàm ea discere per quæ ad casum uiuere desistat, suas ipse uias, actusq́; discernat? Sed utrũ ista cohortatione contenti, non ultra scribemus, uel quasi persuaso iam tibi addemus aliquid introductionis causa, hoc ego potius esse reor.* Neque *enim inuitantis est tepide agere, sed rem ipsam ad quam inuitat, ultro offerre.* Referam *igitur tibi sermonem habitum à me nuper cum* Marcellino *familiari meo.* Nam *cum ille domum ad me salu-*

Galeotus.

Marcellinus.

tandi gratia uenisset, reperissetq; forte lectitantem, post prima illa amicorum consueta, cum uterq; consedisset, M & quid hoc libri est (inquit) quod modo erat in manibus? L Aristotelis, inquam, liber est de moribus ad Eudemium. Eudemins. Tria sunt enim (ut audiuisse te credo) huius philosophi uolumina de moribus scripta. Vnum, ad hunc quem modo dixi. Alterum, ad Nicomachum filium. Tertium, quod inscribitur magnorum moralium. & si omnium eadem uis est, tamen alibi enodatius, alibi remissius res ipsæ tractatur. Recte inquit, etenim opportune facta à te huiusce rei mentio est. Aueo enim iampridem quis sit huius disciplinæ progressus, & quasi uiam cognoscere. nec antehac data mihi facultas est, à te de hoc ipso, arbitratu meo per cunctandi. Nunc uerò quia (ut uideo) otiosus es, ostende quæso, hæc de moribus disciplina quid nobis pollicetur.

Tria Aristotelis de moribus opera. primum, paruũ opus ad Eudemium. secũdũ, opus magnorum moralium. tertium, opus Ethicorum.

M

L Quid me rogas? inquam, ac potius ipse tu, uel nostrorum uel græcorum, à quibus ista traduntur, scripta lectitas?

M Græce, inquit, nescio, Latina uerò ista nostratia (ut tibi uerum fatear) legentem me, conantemq; non admodum iuuant. Coniecto enim esse talia, ut institutum potius erudire, quàm rudem instituere ab initio possint. Tu qui græco de fonte (ut ait Flaccus) hausisti, quæso mihi expone, hæc de moribus disciplina, quid eius sectatoribus repromittat.

L Non munusculum (inquam) neq; lucellum, sed rem maximam, præstantissimamq; omnium, beatos facere homines, modo sibijpsis non desint, sed agendo & operando, illius præcepta, iussaq; sequantur.

M Et quis non excitetur (inquit) tanta spe proposita? Ardeo, me Hercule, iam nunc illius initiari sacris, quare agedum, ede quid præcipit.

L Longum (inquam) id quidem, & insigne est, caput tamen ac summa omnium, ut bene uiuas. id uerò non de mensa, sed de mente sumitur. Sed quoniam te id cupere animaduerto, & adiuuari digna est hæc cupiditas tua, conemur tibi tale aliquid tradere, quale græci isagogicum appellant, id est quasi introductionem, ad euidẽtiam quandam huius disciplinæ, quo paratior ad illam percipiendam queas accedere, ac dicere quidem iam ordiar. Tu uerò si quid inter dicendum ambigis, interpella.

PRima igitur huius disciplinæ consideratio mihi uideri solet, an quod sit extremum, & finis in rebus humanis, ad quem omnia quæ agimus, referri oporteat. Secunda, quid sit id extremum. Tertia, quibus rebus ad id perueniatur. His enim cognitis, & totius uitæ rationem (quemadmodum dirigenda sit) cognoscemus. Quæ enim ad actionum nostrarum uerum finem referuntur, eas, & frugi & laudabiles dicimus. quæ uerò fallaci opinione aberrant, eas uituperamus atque propellimus. Vt autem de his iam dicere incipiam, conspicuum est, plures in rebus fines esse humanis, aliosq; sub alijs contineri. finem autem appello, cuius gratia quid agimus. exemplo quoque hoc ipsum facimus illustrius. Parat quis nauem nauigandi causa. Nauigat autẽ quo pecunias acqui-

rat, acquirere autem uult quo opulentior fiat, hanc ipsam opulentiam alterius gratia cupit, uel honoris, uel potentiæ, uel ut nullius indigeat. Hic igitur uides tot esse fines quot sunt actus, aliosq́; subesse alijs. idem est in cæteris operationibus nostris. Semper enim nostra, de fine in finem graditur quidem, proceditq́; intentio. nec est dubium quin superior semper finis pretiosior sit, cum illius gratia inferiores appetantur. Illud præterea constat, nos omnia quæ agimus, boni gratia agere. ex quo fit, ut idem sit finis & bonum. Sed an cuncta alterius gratia uolumus, & necubi consistit appetitio nostra? an est aliquis extremus & ultimus finis, ad quem cum tandem peruentum fuerit, appetitio conquiescit? Fatendum est esse aliquem, ne si forte negemus, irrita & stulta probetur cupiditas nostra, & in infinitum progreßio, & multa perabsurda exinde sequantur. Id ergo extremum, si modo est aliquod (quod esse planè confitendum est) necesse est esse tale, uulla ut externa illecebra, sed ipsum per se sua ui nos incendat, & rapiat in cupiditatem sui, quod propter se expetatur semper, & nunquàm propter aliud, ad quod referantur omnia, ipsum autem nusquam. Erit igitur hoc, summus finis & summum bonum. Nam finem & bonum, idem esse docuimus. Erit quoque idem, principium & causa. Inde siquidem motus est, cum eius gratia, omnia omnes agant.

Intelligere mihi uideor, inquit, ac probe tenere, M
quare ad alia (si tibi uidetur) progrediare. Age L

nunc inquam, hic quid sit extremus finis uideamus. hoc enim, secundo erat loco in quæstione propositum. De nomine quidem (inquit Aristoteles) apud omnes conuenit. felicitatem enim uulgus, eruditiq; appellant. Sed ipsa felicitas quid tandem sit, de eo sane inter se discrepant, nec idē uulgus, sapientesq; tradiderunt. at enim ne sapientes quidem. Nulla enim unquàm de re fuit inter philosophos tanta contentio. nam alij uoluptatem esse id extremum, & ultimum quod propter seipsum expetitur, & cuius gratia cætera agimus, asseuerant. Esse quidem id insitum mentibus nostris, ut omnia faciamus atque patimur, quò postrà in gaudio & letitia, contenti & quieti uiuere possimus. Ea est autem summa, mera uoluptas. Ex quo fit ut principia uel appetendi aliquid uel fugiendi, à uoluptate, doloreq; proficisci uideātur. quare & ipsas quidem uirtutes cēsent ideo ab hominibus exerceri debere: quia effectrices sint plurimarum uoluptatum. contraq;, cum delictorum, scelerumq; conscientia nos uexet & angat, tum inanes cupiditates (quarum stultorum uita referta est omnis) solicitent mentes, & quietas esse nequaquam permittant. Itaque eum esse sapientis delectum aiunt, ut prætermittendis minoribus, sibi maiores compararet uoluptates, & doloribus paruis suscipiendis, maiores grauioresq; re-

Eudoxus. pellat. In hac ferè sententia Eudoxus, & Aristippus, &
Aristippus. Epicurus. Epicurus fuere, & si eorum alius plus, alius minus tribue-
Democritus. rit corporeis uoluptatibus. His adijciendus est Domocritus, qui obscure quidem & uerbo pene insolenti Euthimiam summum bonum esse dixit, quasi tranquillitatem

quandam animi, omni molestia uacantis. Alij uerò in usu uirtutis felicitatem posuere, atq; ex eo beatam constare uitam cēsent. Esse enim quoddā propriū hominis opus, ad quod agendum natus sit. id autem non esse uiuere: quia commune sit etiam plantis. non sensum habere, quia commune sit & brutis. sed uitam, & actus secundum rationem, qua qui bene excellenterq́; utetur, id proprium opus ad quod agendum natus sit, bene absoluat. Eumq́ue bene uiuere ac bene agere, in eoq́; situm esse summum illud hominis (quod quærimus) bonum. In hac ferme opinione Aristoteles & Theophrastus & cæteri omnes Peripatetici fuere. Sed cum quæreretur, nunquid foret hæc uita in potestate sapientis, id est an sibijpsi per uirtutem hanc præstare uitam bonus uir poßit? multæ difficultates suboriri uidebantur. fieri enim potest, ut sapiens & bonus uir, & omnibus uirtutibus instructus atq; ornatus, in exilium. in orbitatem, in egestatem detrudatur, amissa patria, ablato patrimonio, filijs, propinquisq́; necatis. prætereà ut in carcerem tyranni, ut in eculeum, ut in supplicia grauia, & miserāda incidat. Hunc igitur quāquam uirtutibus abundantem, tamen beatum dicere tantis in malis quis potest? quòd si ita est, nec uirtus ipsa satis uidetur ad beatè uiuendum. Ob hæc ij de quibus loquor philosophi, tria bonorum genera distinxerunt, animi, corporis, externa. Felicitatem in bonis animi reponūt quæ sunt maxima ac præcipua bona. Corporis autem, & externa, adesse homini oportere aiunt, non ut illa ex sese beatam conficiant uitam: sed ne operationes uirtu-

Aristoteles. Theophrastus. Peripatetici.

tis, in quibus beata uita consistit, impediantur. Etenim supplicijs, doloribusq́; affectum corpus: neque contemplari quicquã, nec agere permittit. & egestas, exiliumq́; impediunt multa, cum tanquàm illis instrumenta desint ad agendum. Quid ergo, miser erit sapiens in ijs quæ supra enumerauimus malis? Certe non miser. habitus enim uirtutis illum ab hac infami appellatione defendit. sed nec etiam beatum tantis in calamitatibus nuncupabo. Beata enim uita omnis, optabilis est & plena gaudiorum. hæc uerò calamitosa, nequaquam optabilis, nec beata igitur. Hæc Peripateticorum fermè est summo de bono, uitaq́; beata, sententia. Nec est dubium quin (etsi parum) tamen aliquid fortunæ tribuatur. Itaque Zenon, quiq́; Zenon. Stoici.
à Zenone sunt Stoici, rigidi nempe homines & seueri, aliter de summo bono opinati sunt. Negant enim quicquam bonum esse præter honestum, in eoq́ue uitam beatam consistere affirmant. Honestum autem, est quod bene & laudabiliter & ex uirtute fit. Vt enim quod timide, quod libidinose, quod abiecte agitur, turpe dicitur, ac dedecoris plenum: sic quod fortiter, quod continenter, & quod ex dignitate agitur, honestum, decorum, pulchrum nuncupamus. Corporis autem & fortunæ commoda, negant esse bona: contraq́; illorum incommoda, negant esse mala. Virtutem uerò satis esse ad beate uiuendum putant: neque carcere, neque tormentis, neque doloribus ullis, aut egestate, exilioúe, beatam uitam impediri. Virum enim sapientem, ac uerè fortem, magno, inuictoq́ue animo, totum ex seipso pendere, nec

humanos casus, neque fortunæ minas expauescere, nec illis (si accidant) unquàm frangi. non enim exilium, nec paupertatem, nec dolores, mala esse sapienti. Quoniam ut nihil bonum præter id quod honestum, & cum uirtute: sic etiam nihil malum nisi quod turpiter & cum uitio fit, quod in sapientem nequaquam cadere potest. Quòd si fortunam metuat quis, nunquam erit beatus. cum etsi non facta, attamen facienda formido illius mutabilitatis solicitum reddat. Hæc fermè est (ni fallor) Stoicæ disciplinæ forma, nescio an uera: sed certe mascula, atque robusta. Percurri tibi sententias omnes de summo bono, quæ quidem cognitu dignæ uidebantur, de quibus scire uelim quid tandem existimes.

Ego ne (inquit) fatebor tibi quid mihi acciderit. Singulis (dum à te referebantur) meme totum addixi. Nam uoluptate, & uacuitate doloris, quæ prima fuit sententia, nihil optabilius uisum est. Quid enim beatius aut esse, aut excogitari poßit, quàm uita gaudiorum plena, omni molestia detracta? aut quid deorum immortalium uitæ similius imaginari poßimus? qui cum sint uere felices, atque beati: hoc beatitatis instar nobis mortalibus reliquisse uidentur. Rursus uerò cum ad uirtutis splendorem oculos erexi, uictus excellentiæ laude, usque adeò contempsi equidem, ac posthabui uoluptatem, ut etiam doloribus, & molestijs comparandam eam beatitudinem existimarem. corporis uerò commoda, externamq́; rerum prosperitatem, quasi necessariam in bonis repone M

bam.Ecce alteri exurgentes negant quicquam tale in bonis habendum,dantq; homini potestatem seipsum per se in beatitudinē asserendi,quo quid optabilius esse potest? ita cum omnes ad se rapiant, ambiguus sum quid maxime putem recipiendum.

L *Non est mirum(inquam)si tibi horum singuli probantur.nam uulgus quidem philosophorum qui absurda dicebant, iampridem auditores, scholæq; ipsæ respuerunt.hæ restant disciplinæ, quæ aliquid dicere uideantur,quæ etsi uerbis pugnent,re tamen & effectu quamproximæ sunt.*

M *Quo modo proximæ, inquit? An potest quicquam esse distantius?*

L *Attende inquam,an tibi proximitatē hāc satis probare uideor.Primū enim Stoicos à Peripateticis quid differre putas? Vtriq; profectò beatæ uitæ dominā,effectricēq; uirtutem consentiūt.In hoc ferè totum est. & qui in uno hoc consentiunt, uix in alijs dissentire possunt. Nam de corporeis, externisq; commodis quæ alij bona appellāt, alij non bona:id non refert quantum quisque illis tribuerit,si non plus his quàm illis,de uerbo differentia est, nō autem de re. quòd alteros usitatum uerbum delectat, alteros nouum, quæ enim hi bona & mala, illi præposita & reiecta appellant.De fortunæ uerò doloribus,tormentisq; corporis diuersitas est, & quidem non magna.Peripateci enim non à quibus uis calamitatibus uitam beatam depelli putant: sed ab ingentibus, & multis. & hæc ipsa si accidant sapienti, nequaquàm eum mise-*

rum fieri dicunt. Stoici uerò, etiam in his ipsis calamitatibus beatum asserunt. Vides ergo quàm parum intersit inter hos duarum sectarum magistros? Quinetiam uoluptatis patroni, non multũ ab his discedunt. Felicitas enim absque uoluptate esse non potest, adeò implicita est illi annexa uoluptas, ut separari nequeat. Nomen certe ipsum quo beatitas designatur, à gaudendo apud græcos tractum est, quasi uita quædam gaudiosa. Actio enim uirtutis, scientiaq́;, & contemplatio, conscientia deniq; ipsa recte factorum, immensas quasdam uoluptates continet: ut dubium fiat, hæc propter illam, an illa propter hãc expetatur. Clamat enim Epicurus ipse, non posse cum uoluptate uiui nisi iuste, temperate, prudenterq́; uiuatur: neque rursus iuste, prudenter, temperate, nisi cum uoluptate. Ita cum tres sint philosophorũ sectæ, omnes profectò aut idem, aut prope de summo quidem bono dicere uidentur. quare non multum tibi formidandum est, ut dum alteros secteris, ab alteris contingat te abscedere longius.

Perquàm gratum mihi est, inquit, hanc (ut ita dixerim) conciliationem philosophorum audiuisse. nec placuit modo, tua de hisce rebus disputatio, uerum etiam placauit inquietam mentem, cuinam potißimum inhæreret hæsitantem. Sed restat iam tibi tertia illa pars (cum sit'ne finis aliquis extremus, & summus, & quis sit conspexerimus) ut nunc quibus rebus ad illud ueniatur ostendas. M

Tute (inquam) ipse uiam non ex superioribus dictis L

iam hinc discernis?

M *Discerno, inqt, uirtutes enim, beatæ uitæ dominas, effectricesq́; cõsentio. sed tamen de hisipsis audire pcupio.*

L *Audi igitur, inquam, etsi non ad uiuum reserare propositum est: sed quantum ad euidentiã nunc sat erit, breui discursu pertingere.*

M *Hoc ipsum (inquit) nunc postulo: de singulis uerò si ambigam, aliàs.*

L *Cum igitur per uirtutes ad beatam uitam perueniatur (ab his enim honestas, uoluptasq́; uera existit) de uirtutibus ipsis dicere aggrediar. atque illud primum à nobis intelligendum est: uirtutem omnem, esse animi affectionem constantem, quam communi nomine habitum uocant. ut enim equum sic à natura generatum uidemus, ut & currere & in gyrum flecti, & portare equitem poßit: hæc tamen ipsa non perfecte agit nisi cum domitus & exercitatus est, ita assuefactus ut illa bene, & scienter agat. tunc enim perfectum quoddam habere uidetur. sic & homo à natura aptus, per exercitationem & assuetudinem, habitum iustitiæ, & temperantiæ, cæterarumq́; uirtutum nanciscitur: ut tunc demum perfectum ab usu sit, quod à natura fuerat inchoatum. Et de uirtute quidem omni in hunc ferè modum accipiendum est: habitum scilicet esse animi, exercitatione, usuq́; acquisitum, ut iam perite & scienter opus suum perficiat.*

Virtus. *Virtutum uerò ipsarum prima partitio est ut aliæ sint moris, aliæ intellectus. Conueniunt uerò in eo quòd sunt habitus. Differũt enim quia morales fiunt in ea parte ani*

ni quæ non habet rationē: intellectiuæ autē in ea parte quæ rationē habet. Præterea morales uirtutes mediocritates quędā sunt, inter sunt excessum & defectum, intellectiuæ aūt excessum nō habent, nec sunt mediocritates. Insuper morales circa affectus & actus, intellectiuæ aūt circa ueri deprehensionē magis uersantur. Sunt uerò intellectiuæ uirtutes quinq;, Sapiētia, Scientia, Prudentia, Intelligētia, & Ars. moraliū autē maior est numerus. ut enim affectus sunt humani, qui nos inflectunt & ducunt: ita uirtutes aduersus hos oppositæ resistūt. Ex quo fit ut morales quidē uirtutes oēs circa difficile arduumq; uersentur. difficile est enim libidines quasi freno cōpescere. difficile est iracundiam tenere. difficile auaritiam coercere. idem est de alijs affectionibus nostris. Ad quæ enim proni natura sumus, aduersus illas uirtutes opponūtur. Nil agas timide, dicit uirtus, nil intemperāter, nil auare, nil iracunde, nil inique, nil abiecte, grande potius quoddam tibi propositū sit. & si aßint facultates, magnificentia splēdeat. Honores uerò ita prosequare, ut declines ambitionem. ueritas, & in omni sermone & in omni uita eluceat. Præterea caue ne te uirtutis specie decipiat uitium. Incōsulta audacia, fortitudo nō est, sed temeritas potius, & insania, tāq; est in uitio q nō timenda formidat, quàm q timēda omnino non pauescit. Sit timor in periculis, ita tamē ut si perferēda sint, ratio uincat superetq; terrorē. At graue est uulnera excipere, graue mortē obire: sint sanè ista (si ita uis) etiā grauißima. tamē incidūt tēpora i qbus honesta mors: turpi fuerit uitæ à sapiēte præferēda, Foritudo

& uulnera per gloriā excipere præstet, quàm per ignominiam corpus integrum seruare. Hinc fortitudo illa mirabilis existit, speciosissima profectò uirtus, oratorum campus: quæ tanto fauore hominū excepta est. ut & defunctorum statuas uideamus ferè habitu militari, quasi præclarum sit, hoc potissimum genere laudis, in uita claruisse. Commune certe uirtutis nomen fortitudo sola, in suam propriam appellationem conuertit, nec sanè immeritò. Virtus enim à uiro dicitur: uir autem constans aliquid, & pugnax designare uidetur. itaque illud in promptu est, si uiri estis, id est si fortes. Et Cæsar milites increpans, inquit, se non tantum uirtutem in milite desiderare quantum modestiam: uirtutem haud dubie pro fortitudine, ponens. Itaque ut in multis alijs, ita in hoc præclarius græci quàm nos. fortitudinem enim illi andriam uocant: id importat (ut uerbum de uerbo exprimatur) uirilitatem. Nam tēperatia cōmunis quidem est, nec uiri solū uerum etiam mulieris. fortitudo autem, propria uiri est. Versatur autem temperantia circa libidines compescendas. atque ut fortitudo à fuga nos reuocat, sic temperantia ab insequendo coercet: ut quodam modo inter se contrariæ, una ad præliū cohortari, altera receptui canere uideatur. Est autem temperātia: circa eas uoluptates quæ & nobis communes sunt cum cæteris animantibus. ex quo non propriè illæ quidem hominis uoluptates, sed magis seruiles, bestialesq; habentur. Diximus de affectibus animi in metu & libidine. Quid? auaritiæ nonne arduū est frenum imponere? aduersus quam immoderationem uirtus

(Margin notes: Cæsar. — ἀνδρεία — Temperantia.)

uirtus est, quam dicimus liberalitatem. ea est mediocritas quædam in acquirendis, erogandisq; pecunijs. remota quidem ab auaritiæ sordibus. remota etiam à prodigalitatis amentia. auari est enim nimia acquirendi cupiditas, & remißior quàm oportet expendendi cura. Hæc autem duo contra in prodigo. nam & dissolutus in acquirendo, & profusus in largiendo. Et horum medius liberalis ubi, & quando, & quantum capiendum, erogandumq; sit tenet, & rationem secutus, habitum iam ista agendi ab usu contraxit. Sed ut circa pecuniarum cupiditatem liberalitas, sic etiam circa cupiditatem honorum alia quædam uirtus existit ambitioni contraria, nomen uerò nequaquam sortita. Sũt enim quidam, plus quàm oporteat honoribus inhiantes, quos dicimus ambitiosos. Hi ferme idẽ in honoribus faciũt, qđ auari in pecunijs cõparãdis. Alij & quos honeste consequi possunt honores, abiectione quadam animi prætermittũt. Inter hæc uitia, uirtus est quædam intellecta quidem aperte, sed non aperte nominata. At enim & liberalitas, & huic uirtuti quæ est circa honores, duæ præclarißimæ uirtutes coniunctæ sunt, magnificentia & magnanimitas. quarum magnificẽtia, sublimior quædam liberalitas est, circa sumptus ingentes & magnos. ut si quis ad usum populi, theatrũ ædificet, ut ludos exhibeat Megalenses, aut gladiatorium munus, aut epulum publicum. Hæc enim & huiusmodi quæ priuatum supra modum excedunt, splendorem quendam habent eximium, nec liberalia modo, sed etiam magnifica dicuntur. magnificentia igitur ad liberalitatẽ talis est. eodemq; modo ma=

Liberalitas.

Modestia.

Magnificẽtia.

nulla carere uirtus potest) sedationē animi, serenitatēq; requirit. ira uerò perturbat, & cōcitat, ut non soliū mentis iudiciū, sed corporis etiā laudabilem statum peruertat illa quidē atq; detorqueat. furētes oculi & trementia labra, uerba interrupta atq; infracta, iactatio brachiorum insania, progreßio amens. hæc aūt (ut tua pace dixerim) furori propiora mihi uidentur quàm uirtuti. atq; perabsurdum est, rectam quidē rationem in uirtutibus dominari dicere, iram uerò quæ nos à recta ratione dimouet, in uirtutibus aliquādo esse fateri, & hunc seruaturum esse modum in rebus agendis credere, qui in seipso modum non seruat. Videntur porro & sapientes uiri, hoc ipsum (quod modo dixi) apertißime testificari. Sunt enim ut uidemus, libri complures aduersus iram ab illis conscripti. qui uerò cōtra inirascentiā scripserit, nemo adhuc (quòd equidē sciam) repertus est. quasi non irasci laudabile sit, irasci uerò uitiosum. quod si irā nunquàm laudabilē esse constat, sequitur ut mediocritas nulla eius sit, sed omnem penitus hmōi perturbationē animi esse improbandā. Tū L ego, nō ignoro, inquam, ista dici solere, ab ijs qui contra Peripateticos disputāt, sed tamē refert quid qsq; sentiat. Quæris nū excādescētiā, uehemētēq; iracūdiā probē? Negabo eqdē, atq; detestabor. Quid enim demētius? quid furori silius? Quæris rursus nū inirascentiā, & segnicīē oī tpe laudē? hāc rursus uitio ducā, atq; reprehēdā. Etenī peto abs te, si seruus parētē uerberet tuū aut si filiæ uirgini uim afferat. nū tu hæc aspiciēs aīo trāqllo eē debeas ul' potius motu quodā aī ad infringēdā illius cōtumeliā īsurge

re? Respondebit profectò pietas ipsa, & ratio, reprehendendum esse te, nisi pro tanta parentis, filiæq; iniuria indignationem suscipias, & ad uindicandum cũ acritate quadam uehementiori perciteris. Quid enim quæso agat filius, contumeliam parentis indignam cernens? Stabit credo eodẽ animo, atq; uultu quo fuerat prius, nec eum tam charißimi, atq; coniunctißimi iniuria cõmouebit? Et quis non hunc detestetur, atq; reprehendat? Ita fit ut ira quædam nonnunquam laudabilis sit, & non irasci uitio reponatur. Videtur porrò neq; sensum, neq; mentem habere, qui usq; adeo hebes, & dissolutus est, ut neq; doleat, neq; grauiter ferat, cum patriæ, cum parentibus, cum filijs, cum cæteris (quos charißimos habere debemus) contumeliæ inferũtur. Neq; sane uerum est quod dixisti, nihil esse omnium quod non absq; ira melius fiat. Iuuant enim interdum, & certe decent stimuli quidam, & motus animi uehementiores, pro indignitate flagitij non immerito suscepti, qui nos ad pietatem fortitudinemq; impellunt. Nam quod ais, neminẽ adhuc cõtra inirascentiam scriptitasse, ignorare mihi Aristotelem uideris, qui ubiq; scriptorum suorum, segnitiem & inirascentiam istam magnopere dãnat. Itaq; ut tu iracundum illum furenti, sic ego dissolutũ hunc, & segnem mente capto aßimilabo, qui nec sentire, nec curare, neque affici ulla re uideatur. Sed hæc satis. Ad reliqua instituti operis reuertamur. Diximus de mansuetudine, atque illius extremis. In uita autem & conuersatione multi peccant. nam reperiuntur quidam contentiosi, displicentes, duri, difficiles, inhumani. Contraq; alij

Amicitia.

adulatores, placendi studio omnia assentantes. Hæc utraq; uitanda sunt. Media uerò inter hæc uirtus, est amicitiæ similis, procul ab assentatione, procul à contentiosa asperitate. Eodemq; modo & ostentationem, & ironiam in uita & conuersatione abesse conuenit, quarum altera in plus fictio est, altera in minus. Grauitas uerò, harum mediocritas est, sed ab ostentatione remotior. Cum autem sit in uita cessatio quædam atq; remissio (neq; enim continuo laborare homo potest) solatiorum quædam moderatio est. nā si omnem refugias iucunditatem, rusticus sis. si autem omnem arripias iocandi occasionem, ita ut nec honestati nec dignitati parcas, modò risum mouere poßis, scurra. inter hæc moderatio est, quædā uirtus, quæ ab his extremis reducta, comitas appellatur. Sic tergemina sunt uitia in conuersatione hominum deuitanda, ne aduersatores odiosi, néue rursus placentes adulatores simus, ne fingamus ostentando, ne'ue rursus minuendo ironia utamur, ne procul ab omni iucūditate, ne'ue rursus ridiculi homines scurræq; habeamur. Iustitia uerò duplex est. Vna perfecta quæ omnem cōplectitur uirtutem, altera singularis, in æquitate reposita. Aequitas aūt est ut ne plus cōmodi, ne'ue minus incōmodi suscipiatur. Hic ille, patere quæso, inquit, parūper & in hoc loco interpellari te, Cupio enim nisi molestum sit, quam ob rem perfectam uirtutem iustitiam dixeris intelligere, an forsan aliæ de quibus supra dixisti uirtutibus, perfectæ non sint, ne fortitudo quidem illa quam tu multis uerbis ornasti? quòd si illæ perfectæ, cur huic perfectionē potius attribuas quàm illis, non

Affabilitas. Veritas. Grauitas. Comitas. Iustitia. Aequitas. M

L plane intelligo. Iure tu quidē ambigis inquā, sed non omnia possunt in hoc tāto & tam præcipiti discursu explicari. Iamq; à nobis dictū est, non esse propositi nostri, ut ad uiuum singula referamus, sed tāquā introductores aliqui, euidentiā quandā & prægustationē rerū in præsentia tradere. Quòd tamen nūc de perfecta requiris uirtute, scire debes: bifariā dici perfectā. uno quidē modo ut inchoatæ opponitur. neque enim est dubiū nos ad iustitiā & tēperantiā, & fortitudinē, & liberalitatē quodā modo natura aptos produci, usus tamen & assuetudo, exercitatioq; ipsa (ut de equo supra diximus) ita nos afficit, ut tūc iam pfectū ab usu sit, quod à natura fuerat inchoatum. Isto quidē modo omnis moralis uirtus perfecta est, nec minus aliæ quàm ipsa iustitia. Alio modo pfecta uirtus dicitur, quæ omnē omnino uirtutē cōtinet, & cōplectitur, talis uerò est iustitia illa de qua primo diximus. est enim secundū leges obseruatio quædā. Leges aūt cunctarū uirtutū opera iubent, & uitiorum omniū facinora uetant. Nam & quæ sunt cōtinentiæ, ut nō cōmittes adulteriū, non flagitiū facies. Et quæ sunt fortitudinis, ut non fugies in acie, nō deseres locum, nō arma abijcies. Et quæ sunt mansuetudinis, ut nō iurgia dixeris, nō pulsabis, nō cōtumelia afficies. & sic de alijs uirtutibus & uitijs, illas iubendo, ista uetando. Quæ uerò à legibus proficiscūtur, iusta sunt. Itaq; illa pars iustitiæ quæ est legis custos, & obseruatrix, uniuersalis quædā est, & usum omniū uirtutū in se cōtinet. atq; ideo perfecta dicitur, quòd nullus uirtutis usus illi desit, quasi cōpleta quædā & absoluta uirtus. Alia uerò iustitiæ pars (quā ī æquitate repositā

diximus) particularis est, ut nō plus cōmodi, neu minus in commodi suscipiamus. Est igitur iustitia duplex, una uniuersalis uirtus, altera singularis. Prima est enim illa splendida de qua Euripides inquit. Neq; lucifer, neq; hesperus ita mirabilis. Altera uerò non plus ferme laudis in se habet, quàm una cæterarum uirtutū. Mihi quidem, inquit, hæc periucūda fuere, & mandaui memoriæ quæ dixisti. Sed nunc quod reliquum est, intellectiuas uirtutes expecto. Vnū adhuc restat (inquam) quod ignorare te nolo, postea ad intellectiuas transibimus. Quid est inquit? De cōtinentia, inquā, & incontinētia dicere, quæ res & difficultatē habet & plerosq; fallit, & ad utilitatē non cōtemnendā eius cognitio affert. Cōtinētia igitur nō est illa quidē uirtus, sed finitimū quoddā & proximū. Ostēsum est enim prius, oēm uirtutē esse habitū. Continētia uerò habitus nō est. Itaq; nec uirtus dici pōt. Versantur aūt cōtinentia, & incōtinētia in quibus tēperantia & intēperantia. Abstinet qs à iucūditate sensuū indebita si diu hoc egerit, in habitū trāsit, & tūc demū uirtus elucet tēperātiæ. ante uerò quàm cōstitutus sit habitus, in ipsis opibus cōtinētia est. Itaq; & dolēs abstinet continēs, nec satis firmus est aduersus cupiditatē. Eodē mō incōtinēs nondū habitū uitij cōtraxit. Itaq; rōnē discernit & pricipiū tenet, supatur tñ ab affectu, & īuitus quodā mō captiuus abducitur. de quo recte poeta inqt. Video meliora, pboq;, deterio ra sequor. At intēperās, in habitu uitij cōstitutus, nec rōnē iā, nec principiū tenet. atq; ita corruptus est, ut puersa natura rerū. malū quidē bonū arbitretur, bonū aūt malū.

Euripides. M M L L Continentia.

Itaque eligens facit intemperans, incontinẽs uerò, nequaquàm eligens, quia rationem intelligit: sed tamẽ trahitur uiolẽtia cupiditatis, quæ in eo quidẽ est omni ratione potentior. Habes nunc de continentia, & incontinẽtia: quæ breuiter dici potuerunt. hæc eadẽ utilia sunt & in cæteris uirtutibus: ut habitũ, electioneq́; in illis recognoscas. Vitiosus enim omnis qui habitũ iam uitij confecit, lumen cognitionis, principiũq́; amisit. quam ob rem malo gaudet, quia id bonũ putat. qui uerò nondũ habitũ effecit, se quidem male agere intelligit, pugnatq́; simul affectus & ratio, atque modo ille, modo hæc peruincit. Placet igitur inter uirtutẽ & uitium, medias esse affectiones quasdam nondum satis stabilitas: ut modo ad hanc, modo ad illam inflectamur. Nunc uerò quoniã de moralibus dictũ

Virtus intellectiua. est: intellectiuas uirtutes breuiter uideamus. Earũ nempe discußio prolixitatẽ exigit: breuitas aũt suscepti operis, cõpendiũ flagitat. Tanquàm igitur digito illas monstrantes, notare tantũ singulas illarũ contenti erimus. Quoties ergo de uirtute propria loquimur, siue illa moralis, siue intellectiua sit, de animi uirtute, non aũt corporis nos loqui intelligendum est. Ipsius uerò animi partes sunt duæ.

Partes animæ. Vna rationalis, altera non habẽs rationẽ. Ea rursus quæ rationẽ non habet, partim est uegetatiua, expers omnino rationis quã plantis etiã inesse constat. partim est appetitiua, cupiditatis & metus, & affectionũ omnium capax: quæ etsi rationẽ non habet, audiens tamen est parensq́; rationi. Hæc est enim illa pars animi nostri quã increpamus errantẽ, quam coercemus elatã, quã excitamus iacẽtem,

quam consolamur afflictam. Hanc nos dirigimus, & rationi obtẽperare cõpellimus. In hac demum parte uirtus moralis fit, quæ est habitus animi per assuetudinẽ acquisitus, ut mediocritatẽ quandã in affectibus seruet. Irrationalis igitur pars animi duplex est ut ostendimus. Rationalis uerò etiã duplex. nã eius una pars est cõsultatiua, altera sciẽtifica. Cõsultamus enim de ijs quæ aliter esse possunt. Scimus uerò ea quæ aliter esse non possunt. In hac itaq; rationali parte animi, uirtutes intellectiuæ fiunt. atque ut ista diuiditur, sic illæ distinguuntur. Quinq; uerò esse numero intellectiuas uirtutes supra diximus: inter quas prudentia nobis prima occurrit, cũ superioribus, quas retulimus, uirtutibus ferè cõiuncta. Etenim in rebus agendis recta illa ratio quæ moralibus moderatur uirtutibus, quæq; extrema refugiens, in mediocritate quadam laudabili consistere facit, nihil aliud quàm prudẽtia est. Ex quo fit ut nulla moraliũ uirtutũ absq; prudentia esse possit. uersatur autẽ prudentia in ijs rebus quæ non semper eodem modo fiunt, sed alias aliter, in quibus etiã consilium, & electio locum habent. Nam de certis & impossibilibus aliter se habere, frustra quis aut consultat aut eligit. Itaque & consiliũ & electio à prudentia est, resq; agendæ omnes consilio electioneq; pendent. Videtur autẽ electio non alijs fermè ullis quàm homini conuenire. Nã neque bestijs quæ sunt infra hominem, quoniam ratione careant, neque rursus ideò, quoniam ille puro intuitu singula discernẽs, nulla de re ambigere potest. at consilium & electio de re dubia est. Dicitur autem electio quòd è

Prudentia.

Consilium.

Electio.

bam.Ecce alteri exurgentes negant quicquam tale in bonis habendum,dantq; homini potestatem seipsum per se in beatitudinē asserendi,quo quid optabilius esse potest? ita cum omnes ad se rapiant, ambiguus sum quid maxime putem recipiendum.

L Non est mirum(inquam)si tibi horum singuli probantur.nam uulgus quidem philosophorum qui absurda dicebant, iampridem auditores,scholæq; ipsæ respuerunt.hæ restant disciplinæ, quæ aliquid dicere uideantur,quæ etsi uerbis pugnent,re tamen & effectu quamproximæ sunt.

M *Quomodo proximæ, inquit? An potest quicquam esse distantius?*

L Attende inquam,an tibi proximitatē hāc satis probare uideor.Primū enim Stoicos à Peripateticis quid differre putas? Vtriq; profectò beatæ uitæ dominā,effectricēq; uirtutem consentiūt.In hoc ferè totum est. & qui in uno hoc consentiunt, uix in alijs dissentire possunt. Nam de corporeis, externisq; commodis quæ alij bona appellāt, alij non bona:id non refert quantum quisque illis tribuerit,si non plus his quàm illis,de uerbo differentia est, nō autem de re. quòd alteros usitatum uerbum delectat, alteros nouum, quæ enim hi bona & mala, illi præposita & reiecta appellant.De fortunæ uerò doloribus,tormentisq; corporis diuersitas est, & quidem non magna.Peripateteci enim non à quibusuis calamitatibus uitam beatam depelli putant: sed ab ingentibus, & multis. & hæc ipsa si accidant sapienti, nequaquàm eum mise-

rum fieri dicunt. Stoici uerò, etiam in his ipsis calamitatibus beatum asserunt. Vides ergo quàm parum intersit inter hos duarum sectarum magistros? Quinetiam uolu ptatis patroni, non multũ ab his discedunt. Felicitas enim absque uoluptate esse non potest, adeò implicita est illi annexa uoluptas, ut separari nequeat. Nomen certe ipsum quo beatitas designatur, à gaudendo apud græcos tractum est, quasi uita quædam gaudiosa. Actio enim uirtutis, scientiaq́;, & contemplatio, conscientia deniq; ipsa recte factorum, immensas quasdam uoluptates continet: ut dubium fiat, hæc propter illam, an illa propter hãc expetatur. Clamat enim Epicurus ipse, non posse cum uoluptate uiui nisi iuste, temperate, prudenterq́; uiuatur: neque rursus iuste, prudenter, temperate, nisi cum uoluptate. Ita cum tres sint philosophorũ sectæ, omnes profectò aut idem, aut prope de summo quidem bono dicere uidentur. quare non multum tibi formidandum est, ut dum alteros secteris, ab alteris contingat te abscedere longius.

Perquàm gratum mihi est, inquit, hanc (ut ita dixerim) conciliationem philosophorum audiuisse. nec placuit modo, tua de hisce rebus disputatio, uerum etiam placauit inquietam mentem, cuinam potißimum inhæreret hæsitantem. Sed restat iam tibi tertia illa pars (cum sit'ne finis aliquis extremus, & summus, & quis sit conspexerimus) ut nunc quibus rebus ad illud ueniatur ostendas. M

Tute (inquam) ipse uiam non ex superioribus dictis L

iam hinc discernis?

M Discerno, inqt, uirtutes enim, beatæ uitæ dominas, effectricesq; cõsentio. sed tamen de hisipsis audire pcupio.

L Audi igitur, inquam, etsi non ad uiuum referare propositum est: sed quantum ad euidentiã nunc sat erit, breui discursu pertingere.

M Hoc ipsum (inquit) nunc postulo: de singulis uerò si ambigam, aliàs.

L Cum igitur per uirtutes ad beatam uitam perueniatur (ab his enim honestas, uoluptasq; uera existit) de uirtutibus ipsis dicere aggrediar. atque illud primum à nobis intelligendum est: uirtutem omnem, esse animi affectionem constantem, quam communi nomine habitum uocant. ut enim equum sic à natura generatum uidemus, ut & currere & in gyrum flecti, & portare equitem poßit: hæc tamen ipsa non perfecte agit nisi cum domitus & exercitatus est, ita assuefactus ut illa bene, & scienter agat. tunc enim perfectum quoddam habere uidetur. sic & homo à natura aptus, per exercitationem & assuetudinem, habitum iustitiæ, & temperantiæ, cæterarumq; uirtutum nanciscitur: ut tunc demum perfectum ab usu sit, quod à natura fuerat inchoatum. Et de uirtute quidem omni in hunc ferè modum accipiendum est: habitum scilicet esse animi, exercitatione, usuq; acquisitum, ut iam perite & scienter opus suum perficiat.

Virtus. Virtutum uerò ipsarum prima partitio est ut aliæ sint moris, aliæ intellectus. Conueniunt uerò in eo quòd sunt habitus. Differũt enim quia morales fiunt in ea parte ani

nii quæ non habet rationẽ: intellectiuæ autẽ in ea parte quæ rationẽ habet. Prætereà morales uirtutes mediocritates quædã sunt, inter sunt excessum & defectum, intellectiuæ aũt excessum nõ habent, nec sunt mediocritates. Insuper morales circa affectus & actus, intellectiuæ aũt circa ueri deprehensionẽ magis uersantur. Sunt uerò intellectiuæ uirtutes quinq;, Sapiẽtia, Scientia, Prudentia, Intelligẽtia, & Ars. moraliũ autẽ maior est numerus. ut enim affectus sunt humani, qui nos inflectunt & ducunt: ita uirtutes aduersus hos oppositæ resistũt. Ex quo fit ut morales quidẽ uirtutes oẽs circa difficile arduumq; uersentur. difficile est enim libidines quasi freno cõpescere. difficile est iracundiam tenere. difficile auaritiam coercere. idem est de alijs affectionibus nostris. Ad quæ enim proni natura sumus, aduersus illas uirtutes opponũtur. Nil agas timide, dicit uirtus, nil intemperãter, nil auare, nil iracunde, nil inique, nil abiecte, grande potius quoddam tibi propositũ sit. & si aßint facultates, magnificentia splẽdeat. Honores uerò ita prosequare, ut declines ambitionem. ueritas, & in omni sermone & in omni uita eluceat. Prætereà caue ne te uirtutis specie decipiat uitium. Incõsulta audacia, fortitudo nõ est, sed temeritas potius, & insania, tãq; est in uitio q nõ timenda formidat, quàm q timẽda omnino non pauescit. Sit timor in periculis, ita tamẽ ut si perferẽda sint, ratio uincat superetq; terrorẽ. At graue est uulnera excipere, graue mortẽ obire: sint sanè ista (si ita uis) etiã grauißima. tamẽ incidũt tẽpora ĩ qbus honesta mors: turpi fuerit uitæ à sapiẽte præferẽda, Fortitudo.

& uulnera per gloriā excipere præstet, quàm per ignominiam corpus integrum seruare. Hinc fortitudo illa mirabilis existit, speciosissima profectò uirtus, oratorum campus: quæ tanto fauore hominū excepta est. ut & defunctorum statuas uideamus ferè habitu militari, quasi præclarum sit, hoc potissimum genere laudis, in uita claruisse. Commune certe uirtutis nomen fortitudo sola, in suam propriam appellationem conuertit, nec sanè immeritò. Virtus enim à uiro dicitur: uir autem constans aliquid, & pugnax designare uidetur. itaque illud in prom-
Cæsar. ptu est, si uiri estis, id est si fortes. Et Cæsar milites increpans, inquit, se non tantum uirtutem in milite desiderare quantum modestiam: uirtutem haud dubie pro fortitudine, ponens. Itaque ut in multis alijs, ita in hoc præcla-
ἀνδρεία rius græci quàm nos. fortitudinem enim illi andriam uocant: id importat (ut uerbum de uerbo exprimatur) uiri-
Temperantia. litatem. Nam tēperatia cōmunis quidem est, nec uiri solū uerum etiam mulieris. fortitudo autem, propria uiri est. Versatur autem temperantia circa libidines compescendas. atque ut fortitudo à fuga nos reuocat, sic temperantia ab insequendo coercet: ut quodam modo inter se contrariæ, una ad præliū cohortari, altera receptui canere uideatur. Est autem temperātia: circa eas uoluptates quæ & nobis communes sunt cum cæteris animantibus. ex quo non propriè illæ quidem hominis uoluptates, sed magis seruiles, bestialesq; habentur. Diximus de affectibus animi in metu & libidine. Quid? auaritiæ nonne arduū est frenum imponere? aduersus quam immoderationem

uirtus

uirtus est, quam dicimus liberalitatem. ea est mediocritas Liberalitas.
quædam in acquirendis, erogandisq́; pecunijs. remota qui
dem ab auaritiæ sordibus. remota etiam à prodigalitatis
amentia. auari est enim nimia acquirendi cupiditas, & re
mißior quàm oportet expendendi cura. Hæc autem duo
contra in prodigo. nam & dissolutus in acquirendo, &
profusus in largiendo. Et horum medius liberalis ubi, &
quando, & quantum capiendum, erogandumq́; sit tenet,
& rationem secutus, habitum iam ista agendi ab usu con
traxit. Sed ut circa pecuniarum cupiditatem liberalitas, Modestia.
sic etiam circa cupiditatem honorum alia quædam uir-
tus existit ambitioni contraria, nomen uerò nequaquam
sortita. Sũt enim quidam, plus quàm oporteat honoribus
inhiantes, quos dicimus ambitiosos. Hi ferme idẽ in hono
ribus faciũt, qđ auari in pecunijs cõparãdis. Alij & quos
honeste consequi possunt honores, abiectione quadam ani
mi prætermittũt. Inter hæc uitia, uirtus est quædam intel
lecta quidem aperte, sed non aperte nominata. At enim
& liberalitas, & huic uirtuti quæ est circa honores, duæ
præclarißimæ uirtutes coniunctæ sunt, magnificentia & Magnificẽtia.
magnanimitas. quarum magnificẽtia, sublimior quædam
liberalitas est, circa sumptus ingentes & magnos. ut si
quis ad usum populi, theatrũ ædificet, ut ludos exhibeat
Megalenses, aut gladiatorium munus, aut epulum publi
cum. Hæc enim & huiusmodi quæ priuatum supra mo-
dum excedunt, splendorem quendam habent eximium,
nec liberalia modo, sed etiam magnifica dicuntur. magni
ficentia igitur ad liberalitatẽ talis est. eodemq́; modo ma-

gnanimitas ad illã aliam uirtutẽ, quæ circa honores uersatur. Est enim fere eadẽ, nisi ꝙ magnitudine animi, ꝓpositoq; sublimi excedit, ut si maximi dignus sit, maximos

Mansuetudo. sibi honores arrogare non uereatur. Proxima est mansuetudo, & ipsa quoq; aduersus cupiditatem constituta, non pecuniarum, neq; honorum, sed uindictarũ. Est enim ira, ulciscẽdi cupiditas, cui resistit mansuetudo ne plus nimio efferatur. Huius excessus, iracundia, defectus uerò, segnicies, utraq; in uitio. mediocritas uerò laudabilis, quæ & pro quibus, & aduersum quos, & quãtum oporteat irascitur.

M Hic ille sublatis in me oculis quasi admiraretur, mediocritatem, inquit, istam cæteræ quidem uirtutes quæ adhuc à te commemoratæ sunt, recte suscepisse uidebantur, mansuetudo autem (admiror) si hanc suscipiat mediocritatem. Iam enim si hoc fatemur, illud quoq; confitendũ erit, iram quãdam esse laudabilẽ, de quo (ut uerum tibi fatear) ualde equidẽ subsisto. quas uerò causas ambigendi habeã, si nõ tibi mea hæc interpellatio molesta est, exprimere conabor.

L Tu uerò, inquã, arbitratu tuo. nõ enim mei causa sermo hic institutus est, sed tui.

M Puto igitur, inquit, nullã iram esse laudabilẽ. quòd si nõ laudabilis, neq; cũ uirtute, quoniã omnis uirtus laudabilis est. Virtus enim excellentiã & præstantiã dicit. nihil uerò est oĩm, quòd non absq; ira melius faciant homines quàm irati. Quid enim est ira, nisi ebullitio quædã & concitatio, maturo stabiliq; consilio & tranquillitati rõnis aduersa? Itaq; non alia tã crebro pœnitẽda hoĩbus incidunt quàm illa quæ per irã gerũtur. nam recta quidẽ illa ratio (qua

nulla carere uirtus potest) sedationẽ animi, serenitatẽq; requirit. ira uerò perturbat, & cõcitat, ut non solũ mentis iudiciũ, sed corporis etiã laudabilem statum peruertat illa quidẽ atq; detorqueat. furẽtes oculi & trementia labra, uerba interrupta atq; infracta, iactatio brachiorum insania, progreßio amens. hæc aũt (ut tua pace dixerim) furori propiora mihi uidentur quàm uirtuti. atq; perabsurdum est, rectam quidẽ rationem in uirtutibus dominari dicere, iram uerò quæ nos à recta ratione dimouet, in uirtutibus aliquãdo esse fateri, & hunc seruaturum esse modum in rebus agendis credere, qui in seipso modum non seruat. Videntur porro & sapientes uiri, hoc ipsum (quod modo dixi) apertißime testificari. Sunt enim ut uidemus, libri complures aduersus iram ab illis conscripti. qui uerò cõtra inirascentiã scripserit, nemo adhuc (quòd equidẽ sciam) repertus est. quasi non irasci laudabile sit, irasci uerò uitiosum. quod si irã nunquàm laudabilẽ esse constat. sequitur ut mediocritas nulla eius sit, sed omnem penitus hmõi perturbationẽ animi esse improbandã. Tũ L ego, nõ ignoro, inquam, ista dici solere, ab ijs qui contra Peripateticos disputãt, sed tamẽ refert quid qsq; sentiat. Quæris nũ excãdescẽtiã, uehemẽtẽq; iracũdiã probẽ? Negabo eqdẽ, atq; detestabor. Quid enim demẽtius? quid furori filius? Quæris rursus nũ inirascentiã, & segniciẽ oĩ tpe laudẽ? hãc rursus uitio ducã, atq; reprehẽdã. Etenĩ peto abs te, si seruus parẽtẽ uerberet tuũ aut si filiæ uirgini uim afferat. nũ tu hæc aspiciẽs aĩo trãqllo eẽ debeas uł potius motu quodã aĩ ad infringẽdã illius cõtumeliã ĩsurge

re? Respondebit profectò pietas ipsa, & ratio, reprehendendum esse te, nisi pro tanta parentis, filiæq; iniuria indignationem suscipias, & ad uindicandum cū acritate quadam uehementiori perciteris. Quid enim quæso agat filius, contumeliam parentis indignam cernens? Stabit credo eodē animo, atq; uultu quo fuerat prius, nec eum tam charißimi, atq; coniunctißimi iniuria cōmouebit? Et quis non hunc detestetur, atq; reprehendat? Ita fit ut ira quædam nonnunquam laudabilis sit, & non irasci uitio reponatur. Videtur porrò neq; sensum, neq; mentem habere, qui usq; adeo hebes, & dissolutus est, ut neq; doleat, neq; grauiter ferat, cum patriæ, cum parentibus, cum filijs, cum cæteris (quos charißimos habere debemus) contumeliæ inferūtur. Neq; sane uerum est quod dixisti, nihil esse omnium quod non absq; ira melius fiat. Iuuant enim interdum, & certe decent stimuli quidam, & motus animi uehementiores, pro indignitate flagitij non immerito suscepti, qui nos ad pietatem fortitudinemq; impellunt. Nam quod ais, neminē adhuc cōtra inirascentiam scriptitasse, ignorare mihi Aristotelem uideris, qui ubiq; scriptorum suorum, segnitiem & inirascentiam istam magnopere dānat. Itaq; ut tu iracundum illum furenti, sic ego dissolutū hunc, & segnem mente capto aßimilabo, qui nec sentire, nec curare, neque affici ulla re uideatur. Sed hæc satis. Ad reliqua instituti operis reuertamur. Diximus de mansuetudine, atque illius extremis. In uita autem & conuersatione multi peccant. nam reperiuntur quidam contentiosi, displicentes, duri, difficiles, inhumani. Contraq; alij

Amicitia.

adulatores, placendi studio omnia assentantes. Hæc utraq; uitanda sunt. Media uerò inter hæc uirtus, est amicitiæ si milis, procul ab assentatione, procul à contentiosa asperi tate. Eodemq; modo & ostentationem, & ironiam in uita & conuersatione abesse conuenit, quarum altera in plus fictio est, altera in minus. Grauitas uerò, harum mediocri tas est, sed ab ostentatione remotior. Cum autem sit in ui ta cessatio quædam atq; remißio (neq; enim continuo labo rare homo potest) solatiorum quædam moderatio est. nã si omnem refugias iucunditatem, rusticus sis. si autem omnem arripias iocandi occasionem, ita ut nec honestati nec dignitati parcas, modò risum mouere poßis, scurra. inter hæc moderatio est, quædã uirtus, quæ ab his extremis reducta, comitas appellatur. Sic tergemina sunt uitia in conuersatione hominum deuitanda, ne aduersatores odiosi, néue rursus placentes adulatores simus, ne fingamus ostentando, ne'ue rursus minuendo ironia utamur, ne procul ab omni iucũditate, ne'ue rursus ridiculi homines scurræq; habeamur. Iustitia uerò duplex est. Vna perfecta quæ omnem cõplectitur uirtutem, altera singularis, in æquitate reposita. Aequitas aũt est ut ne plus cõmodi, ne'ue minus incõmodi suscipiatur. Hic ille, patere quæso, inquit, parũper & in hoc loco interpellari te, Cupio enim nisi molestum sit, quam ob rem perfectam uirtutem iustitiam dixeris intelligere, an forsan aliæ de quibus supra dixisti uirtutibus, perfectæ non sint, ne fortitudo quidem illa quam tu multis uerbis ornasti? quòd si illæ perfectæ, cur huic perfectionẽ potius attribuas quàm illis, non

Affabilitas. Veritas. Grauitas. Comitas. Iustitiã. Aequitas. M

L planè intelligo. Iure tu quidē ambigis inquā, sed non omnia possunt in hoc tāto & tam præcipiti discursu explicari. Iamq; à nobis dictū est, non esse propositi nostri, ut ad uiuum singula referamus, sed tāquā introductores aliqui, euidentiā quandā & prægustationē rerū in præsentia tradere. Quòd tamen nūc de perfecta requiris uirtute, scire debes: bifariā dici perfectā. uno quidē modo ut inchoatæ opponitur. neque enim est dubiū nos ad iustitiā & tēperantiā, & fortitudinē, & liberalitatē quodā modo natura aptos produci, usus tamen & assuetudo, exercitatioq; ipsa (ut de equo supra diximus) ita nos afficit, ut tūc iam pfectū ab usu sit, quod à natura fuerat inchoatum. Isto quidē modo omnis moralis uirtus perfecta est, nec minus aliæ quàm ipsa iustitia. Alio modo pfecta uirtus dicitur, quæ omnē omnino uirtutē cōtinet, & cōplectitur, talis uerò est iustitia illa de qua primo diximus. est enim secundū leges obseruatio quædā. Leges aūt cunctarū uirtutū opera iubent, & uitiorum omniū facinora uetant. Nam & quæ sunt cōtinentiæ, ut nō cōmittes adulteriū, non flagitiū facies. Et quæ sunt fortitudinis, ut non fugies in acie, nō deseres locum, nō arma abijcies. Et quæ sunt mansuetudinis, ut nō iurgia dixeris, nō pulsabis, nō cōtumelia afficies. & sic de alijs uirtutibus & uitijs, illas iubendo, ista uetando. Quæ uerò à legibus proficiscuntur, iusta sunt. Itaq; illa pars iustitiæ quæ est legis custos, & obseruatrix, uniuersalis quædā est, & usum omniū uirtutū in se cōtinet. atq; ideo perfecta dicitur, quòd nullus uirtutis usus illi desit, quasi cōpleta quædā & absoluta uirtus. Alia uerò iustitiæ pars (quā, i æquitate repositā

diximus) particularis est, ut nõ plus cõmodi, neu minus incommodi suscipiamus. Est igitur iustitia duplex, una universalis uirtus, altera singularis. Prima est enim illa splendida de qua Euripides inquit. Neq; lucifer, neq; hesperus ita mirabilis. Altera uerò non plus ferme laudis in se habet, quàm una cæterarum uirtutũ. Mihi quidem, inquit, haec periucũda fuere, & mandaui memoriæ quæ dixisti. Sed nunc quod reliquum est, intellectiuas uirtutes expecto. Vnũ adhuc restat (inquam) quod ignorare te nolo, postea ad intellectiuas transibimus. Quid est inquit? De cõtinentia, inquã, & incontinẽtia dicere, quæ res & difficultatẽ habet & plerosq; fallit, & ad utilitatẽ non cõtemnendã eius cognitio affert. Cõtinẽtia igitur nõ est illa quidẽ uirtus, sed finitimũ quoddã & proximũ. Ostẽsum est enim prius, oẽm uirtutẽ esse habitũ. Contiuẽtia uerò habitus nõ est. Itaq; nec uirtus dici põt. Versantur aũt cõtinentia, & incõtiuẽtia in quibus tẽperantia & intẽperantia. Abstinet qs à iucũditate sensuũ indebita si diu hoc egerit, in habitũ trãsit, & tũc demũ uirtus elucet tẽperãtiæ, ante uerò quàm cõstitutus sit habitus, in ipsis opibus cõtinẽtia est. Itaq; & dolẽs abstinet continẽs, nec satis firmus est aduersus cupiditatẽ. Eodẽ mõ incõtinẽs nondũ habitũ uitij cõtraxit. Itaq; rõnẽ discernit & pricipiũ tenet, supatur tñ ab affectu, & ĩuitus quodã mõ captiuus abducitur. de quo recte poeta inqt. Video meliora, pboq;, deteriora sequor. At intẽperãs, in habitu uitij cõstitutus, nec rõnẽ iã, nec principiũ tenet. atq; ita corruptus est, ut puersa natura rerũ. malũ quidẽ bonũ arbitretur, bonũ aũt malũ.

Euripides.
M
L
M
L
Continentia.

Itaque eligens facit intemperans, incontinẽs uerò, nequaquàm eligens, quia rationem intelligit: sed tamẽ trahitur uiolẽtia cupiditatis, quæ in eo quidẽ est omni ratione potentior. Habes nunc de continentia, & incontinẽtia: *quæ breuiter dici potuerunt. hæc eadẽ utilia sunt & in cæteris uirtutibus: ut habitũ, electionẽq; in illis recognoscas.* Vitiosus *enim omnis qui habitũ iam uitij confecit, lumen cognitionis, principiũq; amisit. quam ob rem malo gaudet, quia id bonũ putat. qui uerò nondũ habitũ effecit, se quidem male agere intelligit, pugnatq; simul affectus & ratio, atque modo ille, modo hæc peruincit.* Placet *igitur inter uirtutẽ & uitium, medias esse affectiones quasdam nondum satis stabilitas: ut modo ad hanc, modo ad illam inflectamur.* Nunc *uerò quoniã de moralibus dictũ est: intellectiuas uirtutes breuiter uideamus.* Earũ *nempe discußio prolixitatẽ exigit: breuitas aũt suscepti operis, cõpendiũ flagitat.* Tanquàm *igitur digito illas monstrantes, notare tantũ singulas illarũ contenti erimus.* Quoties *ergo de uirtute propria loquimur, siue illa moralis, siue intellectiua sit, de animi uirtute, non aũt corporis nos loqui intelligendum est.* Ipsius *uerò animi partes sunt duæ.* Vna *rationalis, altera non habẽs rationẽ.* Ea *rursus quæ rationẽ non habet, partim est uegetatiua. expers omnino rationis quã plantis etiã inesse constat. partim est appetitiua, cupiditatis & metus, & affectionũ omnium capax: quæ etsi rationẽ non habet, audiens tamen est parensq; rationi.* Hæc *est enim illa pars animi nostri quã increpamus errantẽ, quam coercemus elatã, quã excitamus iacẽtem,*

Virtus intellectiua.

Partes animæ.

quam consolamur afflictam. Hanc nos dirigimus, & rationi obtēperare cōpellimus. In hac demum parte uirtus moralis fit, quæ est habitus animi per assuetudinē acquisitus, ut mediocritatē quandā in affectibus seruet. Irrationalis igitur pars animi duplex est ut ostendimus. Rationalis uerò etiā duplex. nā eius una pars est cōsultatiua, altera sciētifica. Cōsultamus enim de ijs quæ aliter esse possunt. Scimus uerò ea quæ aliter esse non possunt. In hac itaq; rationali parte animi, uirtutes intellectiuæ fiunt. atque ut ista diuiditur, sic illæ distinguuntur. Quinq; uerò esse numero intellectiuas uirtutes supra diximus: inter quas prudentia nobis prima occurrit, cū superioribus, quas retulimus, uirtutibus ferè cōiuncta. Etenim in rebus agendis recta illa ratio quæ moralibus moderatur uirtutibus, quæq; extrema refugiens, in mediocritate quadam laudabili consistere facit, nihil aliud quàm prudētia est. Ex quo fit ut nulla moraliū uirtutū absq; prudentia esse posſit. uersatur autē prudentia in ijs rebus quæ non semper eodem modo fiunt, sed alias aliter, in quibus etiā consilium, & electio locum habent. Nam de certis & impossibilibus aliter se habere, frustra quis aut consultat aut eligit. Itaque & consiliū & electio à prudentia est, resq; agendæ omnes consilio electioneq; pendent. Videtur autē electio non alijs fermè ullis quàm homini conuenire. Nā neque bestijs quæ sunt infra hominem, quoniam ratione careant, neque rursus ideò, quoniam ille puro intuitu singula discernēs, nulla de re ambigere potest. at consilium & electio de re dubia est. Dicitur autem electio quòd è

Prudentia.

Consilium.

Electio.

pluribus in consultatione propositis,unum legatur, idest suscipiatur.fit autem hoc cum pluribus propositis commodis, id quod uidetur maximum potißimumq́; , assumimus:aut cum pluribus propositis incommodis, minume malum recipimus.Hæc autem & tempus,& accidentia uariant,& rerum experientia consilium dirigit.Prudentia igitur de ijs est quæ aliter esse possunt. Scientia uerò contrà de ijs est rebus quæ semper eodem modo sunt, & aliter esse non possunt. principia tamen non tractat, sed ab illis iam cognitus discurrit. Intelligētia uerò principiorum est,& circa illa uersatur. At sapientia, utraq; complectitur. Nam & de principijs & de ijs quæ à principijs manant,iudicat & discernit. Itaque rectè diffinita est,rerum diuinarum,humanarumq́; cognitio.

Intellectus. Sapientia.

M O præclaram suppellectilem,inquit,& quasi diuinā quandam intelligentiæ syluam.quæ enim uel auditæ serenant animum,quid gustatæ,receptæq́; efficiant.

L Restat ars inquam quæ in eodē genere quo prudētia, uersatur,sed in eo differt,quòd ars in faciendo est,prudētia in agendo. Enimuerò cum plures sint uirtutes(ut dicimus)constat alias ad otiosam uitā in contēplatione repositā,alias ad negotiosam & ciuilē esse aptiores. Sapiētia enim,scientia,& intelligentia contēplatiuū alunt. Prudētia uerò,in omni actione dominatur. Vtraque sanè uita, laudes cōmendationesq́; proprias habet. Contemplatiua quidē diuinior planè,atq; rarior. Actiua uerò in cōmuni utilitate præstantior. Itaque uel in priuata,uel publica re,quæcūq; excellenter,& cū laude,quæcūq; pro utilita

Ars.

te aut nostra, aut patriæ, aut hominũ nobis charißimorũ agimus, ea quidẽ omnia à prudentia, & ab ijs uirtutibus quæ sunt cũ prudentia copulatæ, descendũt. Sed illud ante omnia intelligendũ est, nisi bonus sit uir, prudentẽ esse neminẽ posse. Est enim prudẽtia, uera æstimatio circa utilitatẽ. uera autẽ est æstimatio, incorrupta est. Tales uerò ipsæ res, quales reuera sunt, nisi bono uiro uideri possunt. Improborũ siquidẽ hominũ iudicia perinde sunt ut ægrotantiũ gustus, q nulla fermè in re uerũ saporẽ agnoscunt. Itaq; nihil est omniũ, cui magis officiãt uitia morũ, quàm prudẽtiæ. Scelestus enim & flagitiosus homo, ueras mathematicæ demõstrationes, & physicæ notitiã retinebit, ad prudentiæ uerò opera omnino cæcatur, & lumen ueritatis in hac una amittit. Atqui constat & hunc nihil uelle nisi bonum. at in illo ipso caligantur oculi, quòd bona putat quæ bona non sunt. Videmus alios tyrannidi inhiãtes, alij rapinas, fraudesq; meditantur. Mœchi uerò isti, & pederastæ quicquid pro libidine explẽda non prætermittant. His si forte deus aliquis cupiditatem illam morbumq; animi uellat, ac uiri boni mentẽ, iudiciumq; infundat, tanquàm resipiscentes, lumenq; recipientes, quantis in tenebris uersati sint recognoscent, suumq; ipsi maxime detestabuntur errorem. Proposita etenim nobis in omni uita felicitas est, eiusq; cupido nobis ingenita. Ad hanc non per uitia & libidines (quæ nec laudem in se habẽt ullam, nec quietare animum possunt) sed per uirtutes modestiãq; ascenditur. Bono igitur uiro rectũ, expeditumq; iter est ad felicitatem. Solus enim hic

παιδεραστής, Cinædus amator puerorum.

non fallitur, neque aberrat. Itaque is solus bene uiuit, & bene agit, malus autem contrà. Si ergo beati esse uolumus, operam demus ut boni simus, uirtutesque exerceamus.

INTRODVCTORII DE *moribus* Dialogi, *seu paruorum moralium,*

FINIS.

EXCVDEBANT LVGDVNI MELCHIOR ET GASPAR TRECHSEL FRATRES. 1535